

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÇUKUROVA BİLMECE SORMA GELENEĞİ VE ÇUKUROVA
BİLMECELERİ (ADANA-OSMANİYE)

Gülsüm TARÇIN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2015

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ÇUKUROVA BİLMECE SORMA GELENEĞİ VE ÇUKUROVA
BİLMECELERİ (ADANA-OSMANİYE)**

Gülsüm TARÇIN

DOKTORA TEZİ

Prof. Dr. Erman ARTUN

ADANA / 2015

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Erman ARTUN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. M. Naci ÖNAL

Üye: Prof. Dr. İsmet ÇETİN

Üye: Doç. Dr. Refiye ŞENESEN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Zekiye ÇAĞIMLAR

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

...../...../2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

ÇUKUROVA BİLMECE SORMA GELENEĞİ VE ÇUKUROVA BİLMECELERİ (ADANA-OSMANİYE)

Gülsüm TARÇIN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erman ARTUN

Şubat, 2015, 862 sayfa

Bilmeceler sözlü ürünler arasında her toplulukta çağlar öncesinden beri bilinen, sözlü ve anonim oldukları için de ne zaman nerede doğdukları bilinmeyen Anonim Türk halk edebiyatının zengin ürünleri arasındadır. Bilmecelerin aynı zamanda kendine özgü kurallar içinde sorulduğu bir geleneği vardır. “Bilmece sorma geleneği” olarak adlandırılan bu gelenek geçmişteki canlılığını koruması da Çukurova’da da varlığını sürdürmektedir. Bazı bilmeceler zamanla unutulmuş, bazıları ise bu geleneği yaşayanların hala hafızalarında saklıdır. Bu çalışmada, Çukurova’da sorulan bilmeceler bağlı buldukları Çukurova bilmece sorma geleneğiyle birlikte konu edilmiştir.

Çalışmamız dokuz bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölüm olarak da adlandırılan giriş bölümünde araştırma alanıyla ilgili konu, amaç, kapsam, sınırlar, yöntem ve teknikler hakkında bilgi verildikten sonra, araştırma alanının tarihi, coğrafi, nüfus, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı ortaya konulmuştur. Verilen bilgilerin devamında bilmeceler ile ilgili yapılan çalışmalar yer almıştır. İkinci bölümde bilmece türü ile ilgili genel bilgiler ve Türk dünyası ile Anadolu bilmece sorma geleneğine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Çukurova bilmece sorma geleneği ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde Çukurova bilmecelerinde biçim konu edilmiş, bilmeceler; mensur ve manzum yapıda oluşlarına, kuruluşlarına göre, ölçülü, ölçüsüz oluşlarına, hece sayılarına, durak yapısına, kafiye ve rediflerine, kafiye düzenlerine göre çeşitli açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde, Çukurova bilmecelerinde içerik adlandırmasıyla Çukurova bilmecelerinin konularına göre dağılımı ve değerlendirmesi yapılmıştır. Altıncı bölümde, Çukurova bilmeceleri dil ve üslup yönünden

değerlendirilmiştir. Yedinci bölümde bilmecelerin İslamiyet öncesi eski Türk inanışları çerçevesinde, mitoloji, kült, renk, sayı ilişkisi ortaya konulmuştur. Sekizinci bölümde çalışmamızın diğer bölümlerinde değerlendirmek üzere sözlü ve yazılı kaynaklardan tespit ettiğimiz Çukurova bilmece metinleri yer almıştır. Son bölüm olan dokuzuncu bölüm ise sonuç, sözlü bilgi kaynakları, kaynakça, genel ağ kaynakları, yerel kelimeler sözlüğü, fotoğraflar, öz geçmiş, cevaplarına göre bilmece dizini, konularına göre bilmece dizini ile sona ermektedir.

Bu çalışmada, geçmişte Çukurova halk kültüründe çok önemli bir yeri olan Çukurova bilmece sorma geleneğini geçmişten günümüze yaşanan tarihi süreç içinde ortaya koymak ve Çukurova bilmecelerini tespit etmek, böylece derlenen bilmece metinlerini kayıt altına almak, bu metinlerin çeşitli yönlerden değerlendirilmesine çalışmak, bundan sonra bu konuda yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, Gelenek, Adana, Osmaniye, Çukurova

ABSTRACT**ÇUKUROVA RIDDLE ASKING TRADITION AND VE ÇUKUROVA RIDDLES
(ADANA-OSMANİYE)****Gülsüm TARÇIN****Doctoral Dissertation, Department of Turkish Language and Literature****Advisor: Prof. Dr. Erman ARTUN****February, 2015, 862 pages**

Amongst the oral literature products, riddles are known in all societies for ages and they are amongst the rich products of the Anonymous Turkish folk literature as they are oral and anonymous.

Riddles also have a tradition where they are asked in unique rules. This tradition called “Riddle asking tradition” still exists in Çukurova though it is not as popular as it was in the past. Some riddles are forgotten in time and some are still hidden in the mind of those who keep this tradition. In this study, the riddles of Çukurova become the subject with the Çukurova tradition of riddle asking.

Our study consists of nine chapters. In the prologue which is also called the first chapter of the study, information has provided first about the subject, aim, scope, borders, method and techniques of the research area and then the historical, geographical, economical and socio-cultural structure of the research has been mentioned. Following the information, studies about the riddles have been mentioned. In the second chapter, general information has been given regarding the type of riddle and the Turkish world and the Anatolian riddle asking tradition have been mentioned. In the third chapter, Çukurova riddle asking tradition has been discussed. In the fourth chapter, the form in Çukurova riddles has been mentioned, the riddles have been evaluated in different perspectives in terms of prosaic and poetic structure, of construction, of being metered or not, of number of syllables, of pause structures, of rhymes and repeated voice and rhyme orders. In the fifth chapter, the division and evaluation of Çukurova riddles have been made in respect of the themes of the riddles

with content denomination in Çukurova riddles. In the sixth chapter the Çukurova riddles have been evaluated in terms of language and style. In the seventh chapter, the riddles' relations with mythology, cult, color and numbers within the frame of the ancient Turkish belief pre-Islam. In the eighth chapter, there are Çukurova riddle texts, which were determined from oral and written sources, to be evaluated under other chapters of our study. The ninth chapter which is also the final chapter concludes including the conclusion oral source of information, bibliography, general network sources, dictionary of local words, photographs, resume, riddle index according to its answers, riddle index according to its themes.

The aim of this study is to discuss the riddle asking tradition which used to have in the past a significant place in Çukurova folk culture from past to present throughout the historical process and to determine the Çukurova riddles as to record the compiled riddle texts and to evaluate these texts from various aspects and to contribute to the similar studies to be carried on regarding this subject in the future.

Keywords: Riddle, Tradition, Adana, Osmaniye, Çukurova

ÖN SÖZ

Kültür insanlığın varolduğu andan itibaren her milletin, her topluluğun kendine özgü şekillendirdiği duygu düşünce, inanç dünyası, yaşayış şekilleri, geçmişten geleceğe yaşatılarak gelen her türlü maddi ve manevi unsurlarıdır. Bu maddi ve manevi unsurlar halkın kültürünü oluşturur ve halka ait her değer kültürün birer zengin hazineleridir. Halk kültürü ürünleri de bu zengin hazinenin en önemli halkalarından birini oluşturmaktadır. Halk kültürü ürünlerinde o toplumun duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimini görmek mümkündür.

Halk kültürünün önemli parçalarından birini oluşturan sözlü ürünler de Türk kültürünün duygu ve düşüncelerini ifade edebildiği zengin hazinelerdir. Sözlü ürünler anonim ürünlerdir ve ne zaman ortaya çıktığı ve ilk kim tarafından söylendiği bilinmemektedir. Nesilden nesile sözlü ortamlarda söylenerek gelecek kuşaklara aktarılmakta ve varlığını bu kültürel zenginlikle beslenerek devam ettirmektedir.

Bilmeceler, sözlü ürünlerden olup bu kültürel hazinenin en önemli halk ürünlerinden biridir. Çünkü bilmecelerde halkın anlayış ve kavrayışını, parlak ve keskin zekâsını görmek mümkündür. Aynı zamanda bilmecelerde geçen kavramlar, her türlü varlığı algılayış şekli ve bilmecelerde sorulan her türlü unsur o toplumun kültürel geçmişinden de izler taşır. Her bilmece kendine özgü ortamlarda belli bir gelenek içerisinde sorulur. Bilmece sorma geleneği olarak adlandırılan bu geleneğin yaşatıldığı yörelerden biri de Çukurova'dır. Çukurova'da geçmişte canlılığını daha çok korumuş olan bilmece sorma geleneği, günümüzde eski canlılığını korumasa da geçmişte halkın en vazgeçilmez eğlence ve neşe kaynaklarından biri olmuş, Çukurova insanının kıvrak zekâsını, espri anlayışını ortaya çıkarmıştır. Çukurova'da bilmeceler günümüzde bağlı oldukları gelenek içerisinde sorulmasalar da, varlığını hala devam ettirmektedirler.

Bu çalışmada Çukurova bilmecelerinin bağlı buldukları gelenekle birlikte ortaya konulması ve kayıt altına alınması, bu şekilde geleceğe aktarılması amaçlanmıştır. 1055 tanesi sözlü kaynaklardan, 1018 tanesi yazılı kaynaklardan derlenen toplam 2073 bilmece çeşitli yönlerden incelenip değerlendirilmiş ve aynı zamanda bu çalışmanın bundan sonraki yapılacak çalışmalara bir katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ortaya konulmasında, bilmeceleri derlemek için gittiğimiz yörelerde Çukurova insanının doğal, içten yaklaşımlarını her zaman hissettiren, her türlü yardımı esirgemeyen çok kıymetli kaynak kişilere, aileme, arkadaşlarıma; tez çalışmamı FEF2013D36 proje numarası ile destekleyen Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne; Tez İzleme Komitesi'nde çok değerli tecrübeleri, fikirleri ile bu süreçte bana her zaman destek olan kıymetli hocalarım Doç.Dr. Refiye Şenesen'e, Yrd. Doç. Dr. Zekiye Çağınlar'a; konunun tespitinden çalışmanın sonuçlanmasına kadar her zaman beni yönlendiren, yapıcı yaklaşımlarıyla öğrencisinin yanında olduğunu hissettiren, Çukurova halk kültürüyle ilgili çok zengin tecrübeleri ve değerli fikirleriyle yolumu aydınlatan çok kıymetli hocam Prof. Dr. Erman Artun'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xxii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışma İle İlgili Bilgiler	1
1.1.1. Konu	1
1.1.2. Amaç.....	1
1.1.3. Kapsam ve Sınırlar	2
1.1.4. Yöntem ve Teknikler	2
1.2. Araştırma Alanı İle İlgili Bilgiler	3
1.2.1. Araştırma Alanının Tarihi.....	3
1.2.1.1. Adana	3
1.2.1.2. Osmaniye.....	4
1.2.2. Araştırma Alanının Coğrafi Özellikleri	5
1.2.2.1. Adana	5
1.2.2.2. Osmaniye.....	7
1.2.3. Araştırma Alanının Nüfusu ve Ekonomik Yapısı.....	8
1.2.3.1. Adana	8
1.2.3.2. Osmaniye.....	10
1.2.4. Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı	11
1.2.4.1. Adana	11
1.2.4.2. Osmaniye.....	13
1.3. Bilmeceler Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	14
1.3.1. Türk Bilmeceleri İle İlgili Çalışmalar.....	14
1.3.2. Çukurova Bilmeceleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar	26

1.3.3. Yabancı Araştırmacıların Bilmecelerle İlgili Çalışmaları	27
1.4. Bilmeceleri Tasnif Çalışmaları	29
1.4.1. Türk Bilmeceleriyle İlgili Tasnif Çalışmaları.....	29

BÖLÜM II

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATINDA BİLMECE TÜRÜ İLE TÜRK DÜNYASI VE ANADOLU BİLMECE SORMA GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Anonim Türk Halk Edebiyatında Bilmece Türü İle Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğine Genel Bir Bakış	42
2.1.1. Bilmece Türü İle İlgili Genel Bilgiler	42
2.1.1.1. Bilmece Kavramı.....	42
2.1.1.1.1. Türk Araştırmacılara Göre Bilmece Kavramı	43
2.1.1.1.2. Yabancı Araştırmacılara Göre Bilmece Kavramı.....	44
2.1.1.1.3. Anadolu'da Bilmece Kavramı	45
2.1.1.1.4. Türk Dünyasında Bilmece Kavramı.....	46
2.1.1.2. Bilmecelerin Kökeni ve Kaynakları	47
2.1.1.3. Bilmecelerin Oluşumu.....	51
2.1.1.4. Bilmecelerin Özellikleri	53
2.1.1.5. Bilmece Türünün Diğer Türlerle İlişkisi.....	55
2.1.1.5.1. Bilmecelerin Halk Nesriyle İlişkisi	57
2.1.1.5.1.1. Bilmece-Masal	57
2.1.1.5.1.2. Bilmece-Halk Hikâyesi.....	60
2.1.1.5.1.3. Bilmece-Efsane	62
2.1.1.5.1.4. Bilmece-Fıkra	63
2.1.1.5.2. Bilmecelerin Anonim Halk Şiiriyle İlişkisi.....	64
2.1.1.5.2.1. Bilmece-Mani	65
2.1.1.5.2.2. Bilmece-Tekerleme.....	67
2.1.1.5.3. Bilmecelerin Âşık Edebiyatıyla İlişkisi.....	69
2.1.1.5.3.1. Bilmece-Bağlama.....	70
2.1.1.5.3.2. Bilmece-Muamma.....	71

2.1.5.3.3. Bilmece-Lugaz	74
2.1.1.5.4. Bilmece Kallıplaşmış İfadelerle İlişkisi	76
2.1.1.5.4.1. Bilmece-Atasözü.....	76
2.1.1.5.5. Bilmece nin Diğer Türlerle İlişkisi.....	78
2.1.1.5.5.1. Bilmece-Gölge Oyunu	79
2.1.1.6. Bilmece llerde Biçim.....	80
2.1.1.7. Bilmece llerde İçerik	80
2.1.1.8. Bilmece llerde Dil ve Üslup	80
2.1.2. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğini Hazırlayan Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğine Bakış.....	80
2.1.2.1. Türk Dünyası Bilmece Sorma Geleneği.....	80
2.1.2.1.1. Türk Dünyasında Bilmece llerin Sorulması ve Çözüm lenmesi.....	82
2.1.2.2. Anadolu Bilmece Sorma Geleneği	83
2.1.2.2.1. Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde Bilmece llerin Sorulması ve Çözüm lenmesi.....	86
2.1.2.3. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde Ceza-Ödül Motifi	94
2.1.2.4. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde İcracı, Dinleyici, Anlatım Yeri ve Zamanı	95
2.1.2.5. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde İşlev	97
2.1.2.5.1. Zaman Geçirme ve İş i Hafifletme İşlevi	99
2.1.2.5.2. Eğ lence İşlevi	100
2.1.2.5.2.1. Düşün Eğ lencelerindeki İşlevi.....	100
2.1.2.5.2.2. Ramazan Eğ lencelerindeki İşlevi.....	101
2.1.2.5.2.3. Âşık lar Arasında Yapılan Yarışmalarındaki İşlevi	102
2.1.2.5.3. Dini işlev	102
2.1.2.5.4. Diplomatik İşlev	103
2.1.2.5.5. Eğitim İşlevi	105
2.1.2.5.5.1. Çocuk Eğitimindeki İşlevi	105
2.1.3. Anadolu ve Çukurova'da Ortak Söylenen Bilmece ller	106
2.1.3.1. Türk Dünyası ve Anadolu'da Ortak Söylenen Bilmece llerin Çukurova Bilmece llerindeki Benzerliği Üzerine	112

2.2. Anonim Türk Halk Edebiyatında Bilmece Türü İle Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinin Değerlendirilmesi.....	121
---	-----

BÖLÜM III

ÇUKUROVA'DA BİLMECE SORMA GELENEĞİ

3.1. Çukurova'da Bilmece Kavramı	125
3.2. Çukurova'da Bilmece Sorma Geleneğine Bakış	125
3.2.1. Günümüz Öncesi ve Günümüzde Çukurova'da Bilmece Sorma Geleneği. 125	
3.2.2.1. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde Bilmecelerin Sorulması ve Çözümlemesi.....	133
3.2.2.2. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde Ceza-Ödül Motifi.....	135
3.2.2.3. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde İcracı ve Dinleyici, Anlatım Yeri ve Zamanı, Amaç	139
3.2.2.3.1. İcracı ve Dinleyici	139
3.2.2.3.2. Anlatım Yeri ve Zamanı.....	139
3.2.2.3.3. Amaç.....	144
3.2.2.4. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde İşlev	145
3.3. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinin Değerlendirilmesi	146

BÖLÜM IV

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE BİÇİM

4.1. Çukurova Bilmecelerinde Biçim Özellikleri	148
4.1.1. Bireysel (Ferdî) Ürünler	148
4.1.2. Anonim Ürünler.....	148
4.1.2.1. Mensur Bilmeceler	149
4.1.2.2. Manzum Bilmeceler	151
4.1.2.2.1. Ölçsüz Bilmeceler	152
4.1.2.2.2. Ölçülü Bilmeceler.....	153
4.1.2.2.2.1. Durak Yapısı	163
4.1.2.2.2.2. Kafiye.....	170

4.1.2.2.2.3. Redif.....	176
4.1.2.2.2.4. Kafiye Düzeni	179
4.2. Çukurova Bilmecelerinin Biçim Açısından Değerlendirilmesi	187

BÖLÜM V

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE İÇERİK

5.1. Çukurova Bilmecelerinin İçeriğine Göre Tasnifi	188
5.1.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	188
5.1.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	189
5.1.3. Yiyecekler ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler	189
5.1.4. Hayvanlar, Onların Ürünleri ve Hayvan Organları İle İlgili Bilmeceler.....	189
5.1.5. İnsanlar, İnsan Organları ve Meslekleri İle İlgili Bilmeceler	190
5.1.6. Eşyalarla İlgili Bilmeceler	190
5.1.7. Müzik Aletleriyle İlgili Bilmeceler	192
5.1.8. Mekânlarla İlgili Bilmeceler.....	192
5.1.9. Yer Adlarıyla İlgili Bilmeceler	192
5.1.10. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	192
5.1.11. İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler.....	193
5.1.12. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler.....	193
5.1.13. Dini-Kutsi Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler.....	193
5.1.14. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler	193
5.1.15. Diğer teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler.....	193
5.1.16. Şaka/Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler	193
5.1.17. Diğer Bilmeceler.....	194
5.1.18. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgi Bulunan Bilmeceler... ..	194
5.1.19. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler	194
5.2. Çukurova Bilmecelerinin İçerik Açısından Değerlendirilmesi	194

6.2.3.4. Şaşırma Kalıbı	249
6.2.3.5. Mukayese Kalıbı	251
6.2.4. Doldurma Kelimeler ya da Uyak Kalıpları.....	253
6.2.4.1. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağlı Olmayanlar....	259
6.2.4.2. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağlı Olanlar.....	262
6.2.5. Soru düzeni	270
6.2.5.1. Düz Sorular	271
6.2.5.2. Ahenkli Sorular	272
6.3. Çukurova Bilmecelerinde Soru Bölümünün İşlevi.....	272
6.3.1. Soru Kalıplaşması.....	272
6.3.2. Soru Kayması.....	278
6.4. Çukurova Bilmecelerinde Söz Sanatları	280
6.4.1. Teşbih	283
6.4.2. İstiare	286
6.4.3. Teşhis ve İntak.....	288
6.4.4. Tezat	289
6.4.5. Tenasüp.....	291
6.4.6. Mübalağa	292
6.4.7. Telmih.....	293
6.4.8. Cinas	294
6.5. Çukurova Bilmecelerinin Dil ve Üslup Açısından Değerlendirilmesi	295

BÖLÜM VII

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ ESKİ TÜRK İNANIŞLARININ İZLERİ

7.1. Çukurova Bilmecelerinde İslamiyet Öncesi Eski Türk İnanışlarının İzleri.....	297
7.1.1. Bilmecelerin Mitoloji ile İlişkisi.....	297
7.1.2. Bilmeceler-Kült İlişkisi.....	300
7.1.2.1. Kült.....	301
7.1.2.1.1. Atalar Kültü	301
7.1.2.1.2. Ateş Kültü.....	303

7.1.2.1.3. Gök Tanrı Kültü	306
7.1.2.1.4. Yer-su Kültleri.....	312
7.1.2.1.4.1. Dağ Kültü.....	312
7.1.2.1.4.2. Su Kültü	315
7.1.2.1.4.3. Ağaç Kültü	318
7.1.2.1.5. Hayvan Kültü.....	325
7.1.2.1.5.1 Uçar Hayvanlar	325
7.1.2.1.5.1.1. Atmaca ve Doğan	325
7.1.2.1.5.1.2. Kartal	326
7.1.2.1.5.1.3. Yırtıcı Olmayan Kuşlar	327
7.1.2.1.5.1.3.1. Bildirecin	331
7.1.2.1.5.1.3.2. Güvercin.....	331
7.1.2.1.5.2. Karada Yaşayanlar Hayvanlar	333
7.1.2.1.5.2.1. Aslan.....	333
7.1.2.1.5.2.2. At.....	334
7.1.2.1.5.2.3. Ayı.....	338
7.1.2.1.5.2.4. Boğa (Öküz, İnek, Dana).....	339
7.1.2.1.5.2.5. Deve.....	343
7.1.2.1.5.2.6. Domuz	345
7.1.2.1.5.2.7. Ejderha.....	346
7.1.2.1.5.2.8. Fil.....	347
7.1.2.1.5.2.9. Geyik	348
7.1.2.1.5.2.10. Horoz ve Tavuk.....	349
7.1.2.1.5.2.11. Kaplumbağa.....	350
7.1.2.1.5.2.12. Kaplan	351
7.1.2.1.5.2.13. Koyun, Koç ve Keçi	352
7.1.2.1.5.2.14. Köpek	356
7.1.2.1.5.2.15. Kurt.....	357
7.1.2.1.5.2.16. Maymun.....	359
7.1.2.1.5.2.17. Tilki	360
7.1.2.1.5.2.18. Yılan	360
7.1.2.1.5.3. Suda Yaşayanlar.....	362

7.1.2.1.5.3.1. Balık	362
7.1.3. Çukurova Bilmecelerinde Bilmecce-Renk İlişkisi	363
7.1.3.1. Kara	364
7.1.3.2. Ak (Beyaz)	372
7.1.3.3. Mavi (Gök)	378
7.1.3.4. Yeşil	381
7.1.3.5. Kırmızı (Kızıl, Al)	384
7.1.3.6. Sarı	390
7.1.3.7. Boz	394
7.1.3.8. Mor	394
7.1.3.9. Kahverengi	395
7.1.3.10. Ala ve Alaca	395
7.1.3.11. Turuncu	396
7.1.3.12. Karışık Renkler	397
7.1.4. Çukurova Bilmecelerinde Bilmecce-Sayı İlişkisi	399
7.1.4.1. Bir	400
7.1.4.2. İki	401
7.1.4.3. Üç	405
7.1.4.4. Dört	408
7.1.4.5. Beş	411
7.1.4.6. Altı	413
7.1.4.7. Yedi	414
7.1.4.8. Dokuz	419
7.1.4.9. On	420
7.1.4.10. On iki	421
7.1.4.11. Kırk	424
7.1.4.12. Doksan Dokuz	427
7.2. Çukurova Bilmecelerinde İslamiyet Öncesi Eski Türk İnanışlarının İzlerinin Değerlendirilmesi	428

BÖLÜM VIII

ÇUKUROVA’NIN BİLMECE METİNLERİ

8.1. Konusu ve Cevabı Tek Olan Bilmeceler	431
8.1.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	431
8.1.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler	431
8.1.1.2. Yeryüzüyle İlgili Bilmeceler	439
8.1.1.3. Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler.....	443
8.1.1.4. Zamanla İlgili Bilmeceler.....	450
8.1.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	450
8.1.2.1. Tahıllarla İlgili Bilmeceler	450
8.1.2.2. Meyvelerle İlgili Bilmeceler	457
8.1.2.3. Sebzelerle İlgili Bilmeceler.....	477
8.1.2.4. Çiçeklerle İlgili Bilmeceler	493
8.1.2.5. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler	495
8.1.2.6. Çeşitli Bitki ve Ürünleri İle İlgili Bilmeceler.....	496
8.1.3. Yiyecekler ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler.....	508
8.1.3.1. Yiyeceklerle İlgili Bilmeceler	508
8.1.3.2. İçeceklerle İlgili Bilmeceler	516
8.1.4. Hayvanlar ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	517
8.1.4.1. Uçar Hayvanlarla İlgili Bilmeceler	517
8.1.4.2. Karada Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler.....	525
8.1.4.3. Suda Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler	549
8.1.4.4. Hem Suda Hem Karada Yaşayan Hayvanlar İle İlgili Bilmeceler..	549
8.1.4.5. Böcek ve Haşerelerle İlgili Bilmeceler	551
8.1.4.6. Hayvan Organları ve Ürünleriyle İlgili Bilmeceler.....	556
8.1.5. İnsanlar, İnsan Organları ve Meslekleri İle İlgili Bilmeceler	565
8.1.5.1. İnsanlarla İlgili Bilmeceler.....	565
8.1.5.2. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler.....	570
8.1.5.3. Mesleklerle İlgili Bilmeceler.....	581
8.1.6. Eşyalarla İlgili Bilmeceler	583
8.1.6.1. Giyim ve Süs Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler.....	583

8.1.6.2. Silahlarla İlgili Bilmeceler	591
8.1.6.3. Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler.....	596
8.1.6.4. Çiftçilikte Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler.....	607
8.1.6.5. Isınmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler	615
8.1.6.6. Aydınlanmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler	619
8.1.6.7. Kazıcı ve Kesici Aletlerle İlgili Bilmeceler	622
8.1.6.8. Keyif Verici Maddelerle İlgili Bilmeceler	624
8.1.6.9. Oyuncaklarla İlgili Bilmeceler	625
8.1.6.10. Çeşitli Eşyalarla İlgili Bilmeceler	626
8.1.7. Müzik Aletleriyle İlgili Bilmeceler	658
8.1.8. Mekânlarla İlgili Bilmeceler.....	661
8.1.8.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler.....	665
8.1.9. Yer Adlarıyla İlgili Bilmeceler.....	672
8.1.9.1. Şehir Adları	672
8.1.9.2. İlçe Adları.....	672
8.1.9.3. Mahalle Adları.....	673
8.1.9.4. Durak Adları.....	673
8.1.10. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	673
8.1.10.1. Kara Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	673
8.1.10.2. Deniz Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler	676
8.1.10.3. Hava Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler.....	678
8.1.11. İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler.....	678
8.1.12. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler.....	682
8.1.13. Dini-Kutsi Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler.....	684
8.1.14. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler	686
8.1.14.1. İmlayla İlgili Bilmeceler	686
8.1.14.2. Yazı Gereçleriyle İlgili Bilmeceler	687
8.1.14.3. Diğer Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler	689
8.1.15. Şaka/Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler	690
8.1.15.1. Kelime Oyununa Dayanan Bilmeceler.....	690
8.1.15.2. Şaşırtıcı Bilmeceler	691
8.1.15.3. Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler	692

8.1.15.4. Kurnaz Sorular	694
8.1.16. Diğer Bilmeceler.....	703
8.2. İki Cevaplı Olan Bilmeceler	728
8.2.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	728
8.2.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler	728
8.2.1.2. Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler	729
8.2.1.3. Zamanla İlgili Bilmeceler.....	730
8.2.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle ilgili Bilmeceler.....	730
8.2.3. İnsanlar ve Onların Organlarıyla İlgili Bilmeceler	731
8.2.3.1. İnsanlarla İlgili Bilmeceler.....	731
8.2.3.2. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler.....	732
8.2.4. Eşyalarla İlgili Bilmeceler	733
8.2.4.1. Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler.....	733
8.2.4.2. Çeşitli Eşyalarla İlgili Bilmeceler	733
8.2.5. Mekânlarla İlgili Bilmeceler.....	735
8.2.5.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler.....	735
8.2.6. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler	736
8.2.6.1. Yazı Gereçleriyle İlgili Bilmeceler	736
8.2.7. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgi Bulunan Bilmeceler	737
8.2.8. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler	741
8.3. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Üç Cevaplı Olan Bilmeceler	743
8.3.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	743
8.3.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler	743
8.3.1.2. Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler	743
8.3.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	744
8.3.3. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler	744
8.3.4. İnsanlarla İlgili Bilmeceler	745
8.3.5. Mekânlarla İlgili Bilmeceler.....	745
8.3.5.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler.....	745
8.3.6. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgi Bulunan Bilmeceler	746
8.3.7. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler	747
8.4. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Dört Cevaplı Olan Bilmeceler.....	751

8.4.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	751
8.4.1.1. Zamanla İlgili Bilmeceler.....	751
8.4.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	751
8.4.3. Hayvanlar ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler	752
8.4.3.1. Çeşitli Hayvanlarla İlgili Bilmeceler.....	752
8.4.3.2. Hayvan Organları ve Ürünleriyle İlgili Bilmeceler.....	753
8.4.4. Eşyalarla İlgili Bilmeceler	754
8.4.4.1. Isınmada Kullanılan Eşyalar	754
8.4.4.2. Çiftçilikte Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler.....	755
8.4.5. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgi Bulunan Bilmeceler	755
8.4.6. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler	756
8.5. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Beş Cevabı Olan Bilmeceler	758
8.5.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler.....	758
8.5.1.1. Zamanla İlgili Bilmeceler.....	758
8.6. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Yedi Cevabı Olan Bilmeceler	758
8.6.1. İnsanlar ve Onların Organlarıyla İlgili Bilmeceler	758
8.6.1.1. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler.....	758
8.6.1.2. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler	759
8.7. Muamma	759

BÖLÜM IX

SONUÇ

SONUÇ	760
SÖZLÜ BİLGİ KAYNAKLARI.....	767
KAYNAKÇA	774
GENEL AĞ KAYNAKLARI.....	783
YEREL KELİMELEK SÖZLÜĞÜ	784
FOTOĞRAFLAR	790
ÖZ GEÇMİŞ	812
CEVAPLARINA GÖRE BİLMECE DİZİNİ	813
KONULARINA GÖRE BİLMECE DİZİNİ.....	836

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: Aktaran
AYK	: Atatürk Yüksek Kurumu
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ÇB	: Çukurova Bilmeceleri
DCB	: Dört Cevaplı Bilmeceler
BCB	: Beş Cevaplı Bilmeceler
Haz.	: Hazırlayan
İCB	: İki Cevaplı Bilmeceler
K.	: Kaynak kişi
mad.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TCB	: Tek Cevaplı Bilmeceler
TDK	: Türk Dil Kurumu
TFA	: Türk Folklor Araştırmaları
ÜCB	: Üç Cevaplı Bilmeceler
YCB	: Yedi Cevaplı Bilmeceler
Vol.	: Volume
Vs.	: Ve saire

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışma İle İlgili Bilgiler

1.1.1. Konu

Bilmeceler çağlardan beri birçok toplulukta sorulagelmiş kendine özgü bir geleneği olan ve çeşitli işlevler üstlenmiş, içinde barındırdığı sözcüklerle geleneksel kültürün ürünü olan çok zengin bir kültür hazinesidir.

Bilmeceler, her toplulukta kendine özgü yöntemlerle sorularak, bilmece sorma geleneği meydana getirmişlerdir. Dolayısıyla birçok yerde bilmeceler bu gelenek içerisinde sorulurlar. Buna dayanarak, Çukurova bilmece sorma geleneği ve Çukurova bilmeceleri tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda 1055 tanesi sözlü kaynaklardan derlenerek, 1018 tanesi yazılı kaynaklardan edinilmek suretiyle toplamda 2073 bilmece yer almaktadır. Bu bilmeceler çeşitli açılardan incelenerek, Çukurova bilmece sorma geleneği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1.2. Amaç

Bilmece; somut veya soyut bir varlığı, doğadaki herhangi bir nesneyi adını anmadan, onu hatırlatacak, çağrıştıracak, başka şeyleri kısa ve yoğun şekilde anlatarak bilinmesini dinleyene bırakan eğlenceli sözdür. Bir milletin folklorunun en önemli öğelerinden biri bilmecelerdir. Bilmeceler, bir halkın zekâsının da düzeyini gösterir. Çünkü bilmecelerin ifadesi, tertip ve düzeni bir zekâ ürünüdür. Türk bilmeceleri bu bakımdan yüksek bir zekâyâ, dil ve anlatım gücüne delalet etmektedir.

Çukurova, halk kültürü açısından zengin bir kültüre sahiptir. Bilmeceler, Çukurova halk kültüründe de önemli bir yer tutmaktadır. Bilmecelerde Çukurova insanının zekâ, espri, kavrayış yeteneğini, dil ve anlatım gücünü de görmek mümkündür.

Sözlü kültür ürünleri kültürel değişimlere rağmen dilden dile aktarılarak yaşatılmaktadırlar; fakat zamanla giderek daha da zayıflamakta ve bir süre yok olabilmektedirler. Çukurova'da da geçmişte çok daha canlı yaşatılan bir bilmece sorma geleneği varken günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur. Çukurova'da eskiden beri var

olan bilmecelerin yanı sıra kültürel değişimin getirdiği yeni bilmeceler de sorulmaktadır. Modern çağın getirisiyle teknolojik gelişmeleri bilmecelerde de görmek mümkündür. Ancak eskiden sorulan bilmeceler bu yaşam biçiminin değişmesi ve zaman içerisinde kültürel değişimle neredeyse unutulmaya başlanmıştır. Yapılan bu çalışma ile Çukurova halk kültüründe geçmişten günümüze sorulagelmiş bilmecelerin tespit edilerek, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmesi ve Çukurova bilmece sorma geleneğinin ortaya konulması, aynı zamanda bu bilmecelerin sözlü gelenekten yazılı geleneğe aktarılmaları ve kayıt altına alınmaları amaçlanmıştır.

1.1.3. Kapsam ve Sınırlar

Araştırma alanı, Çukurova bölgesinin Adana ve Osmaniye illeri, ilçeleri ve köyleri ile sınırlıdır. Araştırma konusu Çukurova bilmece sorma geleneği ve Çukurova bilmeceleri olarak sınırlandırılmıştır. Alan araştırması sırasında kaynak kişilerden bilmece metni ve gelenek ile ilgili malzemelerin derlendiği yerler şunlardır: Adana Merkez, Karaisalı (Çakallı, Söğütlü, Kuzgun, Bekirli, Emelcik, Gildirli, Çevlik, Çukur, Güllü, Kızıldağ, Kılıç, Kaladağ), İmamoğlu (Koyunevi), Kozan (Tepecikören, Kuytucak, Salmanlı, Gökgöz, Kızlarsekisi), Pozantı (Dağdibi), Osmaniye/Düziçi Merkez, Düziçi (Karkın, Elbeyli, Çitli, Çotlu, Gökçayır), Osmaniye/Kadirli (Bekereci, Sofular, Yukarıçıyanlı, Bahadırılı), Yumurtalık (Yeniköy, Zeytinbeli, Sugözü, Hamzalı), Ceyhan (Çelemlı, Kırmıt, Kurtkulağı, Kurtpınar, İncirli, Burhanlı, Azizli, Sarımazı, Doruk, Tumlu).

1.1.4. Yöntem ve Teknikler

Araştırmada, halk biliminin yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. “Alan araştırması” ile malzemelerin derlenmesi yöntemine başvurulmuştur. Çalışmanın teorik alt yapısının oluşturulmasında kullanılmak üzere, yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Süreli ve süresiz yayınlar incelenerek malzeme değerlendirilmiştir.

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar ve yazılı kaynaklar tarandıktan sonra, kaynak kişilere yöneltilen sorular hazırlanmıştır. Derlemede gözlem, görüşme ve anket teknikleri uygulanmıştır. Ayrıca malzemelerin derlendiği yerlerin ve bilmecelere konu olanların, bazı kaynak kişilerin fotoğrafları çekilmiştir. Çekilen fotoğraflar, tezin ilgili bölümünde açıklayıcı bilgileriyle birlikte yer almıştır.

Yazılı kaynaklar, süreli ve süresiz yayınların temini için YÖK Dokümantasyon Merkezi'nden, Milli Kütüphaneden, Çukurova Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi (Genel Kitaplık), Çukurova Türkoloji Araştırmaları Merkezi Makale Bilgi Sistemi ve Prof. Dr. Erman Artun özel kitaplığından yararlanılmıştır.

1.2. Araştırma Alanı İle İlgili Bilgiler

1.2.1. Araştırma Alanının Tarihi

1.2.1.1. Adana

Adana'nın tarihçesi 3.000 yıl kadar öncesine dayanmaktadır, bölgedeki arkeolojik bulgular Paleolitik Çağ'a değin uzanan insan yerleşkelerini gün yüzüne çıkarmıştır. Arkeologların taş bir duvar ve bir şehir merkezi buldukları Tepebağ Höyüğü Neolitik Çağ'da inşa edilmiştir ve Çukurova bölgesindeki en eski şehir olarak düşünülmektedir. Adana isminde bir yer Sümer destanlarından biri olan Gılgamış Destanı'nda söz edilmektedir; ancak bu çalışmanın coğrafyası sözü geçen yerin konumunu belirlemek için çok muğlaktır (<http://tr.wikipedia.org>).

Hattuşaş (Boğazkale)'da bulunan Hitit Kava yazıtlarına göre Kizzuwatna, MÖ 1335 dolaylarında Hititlilerin koruması altında Adana'yı yöneten ilk krallıktı. Aynı zamanda şehir *Uru Adaniya* ve sakinleri ise Danuna olarak anılırdı. MÖ 1191-1189'a rastlayan yıllarda Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan batı kaynaklı akınlar ovanın denetiminin çok sayıda küçük çaplı krallıklara geçmesine neden olmuştur, akabinde de Asurlular, MÖ 9. yüzyıl; Persler, MÖ 6. yüzyılda MÖ 333'te Büyük İskender; Selevkoslar; Kilikya korsanları; Romalı devlet adamı Pompey; ve Kilikya Ermeni Krallığı (Kilikya Krallığı) bölgenin denetiminde söz sahibi olmuşlardır (<http://tr.wikipedia.org>).

Romalılardan sonra Orta Çağ'da Bizanslılar, Araplar, Selanıkliler, Ermeniler, Mısır Türk Memluk Devleti, Ramazan oğulları buraya hâkim olmuşlardır. Ramazan oğulları Vakfiyesine göre bu dönemde; camiler, mescit ve medreselerle birlikte, yatılı ve yatısız yüksekokullar ve diğer kültür kurumları, sağlık ve sosyal hizmet veren kurumlar yapılmış, büyük imar atılımlarına girişilmiştir (<http://www.adana.gov.tr>).

Yeni Çağ döneminin sonunda ve Yakın Çağ'da buraya Osmanlı İmparatorluğu hâkim olmuştur (1517-1918). 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak üzere her türlü siyasi mücadeleye giren İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldıran Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya yardım etmişlerdir. Kısa bir dönem sonra (1840) buraları tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. 1867 yılında İdari Teşkilat kurularak Adana Vilayet haline getirilmiştir. 24 Aralık 1914'de Fransızlar antlaşma hükümlerine göre Adana'ya girmişlerdir. Daha sonra 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması ile 5 Ocak 1922'de Fransızlar Adana'yı terk etmek zorunda kalmışlardır (<http://www.adana.gov.tr>).

1.2.1.2. Osmaniye

İlk çağlardan itibaren Hitit, Asur, Pers, Grek, Roma, Bizans gibi devletler ile bazı kavimlerin yaşayışlarına sahne olmuştur. Daha sonra Emevi ve Abbasilerin yaşadığı bu topraklara, Türklerin Anadolu'yu fethi ile 1080 yıllardan itibaren Türk aşiretleri gelmiştir. 12 yy. başlarından itibaren bölge Türk yurdu olur (<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>).

M.S. 260 yılında bölgeyi Sasani Kralı I. Şapur ele geçirmiştir. M.S. 380 yılında Roma'ya başkaldıran Isaurialı Balbinos'un kontrolüne geçmiştir. 524 yılındaki depremde tüm Kilikya kentleri tahribata uğramıştır. 561 yılında İmparator Justinianus zamanında ikinci bir deprem Kilikya'daki tüm kentleri yerlebir etmiştir. Bunun ardından çıkan veba salgını kentlerde ve kırsal alanda büyük can kaybına yol açmıştır. M.S. 7. yy'dan itibaren Anadolu'yu Arap devletlerinin elde etme tutkusu oluşmuştur. Bu dönemlerde Avrupa'dan gelen tamamı farklı milletlerden, ama Hristiyan olan Haçlılar ile Emevi, Abbasi ve Türkler arasında bu bölgede büyük savaşlar yaşanmıştır. Abbasi Halifesi Harun Reşit döneminde bölgedeki önemli kale ve yerleşim yerleri yeniden yaptırılmış ve onarılmıştır (<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>).

Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelen Türklerden bir kısmı Adana ovasına inmiş ve daha sonra Haraz mevkiinde ilk kez köy olarak Osmaniye'yi kurmuşlardır. M.S. XI. ve XII. yy'da bölgeye bir dönem Haçlılar hâkim olmuştur. M.S. XIV. yy başlarına kadar yerel Ermeni kralları bölgede hüküm sürmüştür. M.S. 1332'den sonra bölge tamamen Memluklerin kontrolündedir. 1352'de Ramazanoğulları beyliğinin, 1517'den sonra da Osmanlı devletinin yönetimine geçmiştir. Buralara hâkim olan aşiret

beylikleri, sancak halinde teşkilatlandırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise bu sancak, Üzeyirli adıyla önce Zülkadriye eyaletine, sonraları da Halep eyaletine bağlanmıştır (<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>).

19. yy. başında Kavalalı Mehmet paşa bu yöreyi ele geçirmişse de, 1840'da Kütahya Anlaşmasıyla tekrar Osmanlılara geri verilmiş ve Adana eyaletine bağlanmıştır. Osmaniye'nin kent tarihçesi 1865'ten sonra başlar. Merkezi yönetimin otoritesini kurmak, gezgin halde bulunan, merkezi hükümeti tanımayan, vergi ve asker vermeyen aşiretleri iskân ederek, disiplin altına almak için 1865' te Fırka-ı İslahiye adlı bir askeri kuvvet oluşturulmuştur. Cevdet Paşa vezir payesi ile bölgeye tayin edilmiş ve fırka-i İslahiye onun emrine verilmiştir. O sırada Adana'ya bağlanan Payas sancağının merkezi 1877'de Yarpuz'a nakledilmiş ve arazinin verimli olmasından ötürü de Gavur Dağına Cebel-i Bereket (bereket dağları) adı verilmiştir. Payas ve Osmaniye kazaları da bu sancağa bağlanmıştır. 2. Meşrutiyetin ilanından sonra sancak merkezi Osmaniye'ye nakledilmiştir (<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>).

I. Dünya savaşının sonunda yenilen Osmanlı Devletinin topraklarının bu bölümünü Fransızlar işgal etmiştir. İşgale direnen halk ve ağır kayıplar veren Fransızlar, Türkiye ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşmasını imzalayarak bölgeyi terk etmeye başlamışlardır. 7 Ocak 1922'de Osmaniye'den çekilerek geldikleri gibi geri gitmişlerdir (<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>).

1.2.2. Araştırma Alanının Coğrafi Özellikleri

1.2.2.1. Adana

Adana, Anadolu'nun güneyinde, Suriye ile Anadolu arasında Çukurova bölgesinde yer alan, günümüz Türkiye'sinin beşinci büyük şehridir. Adana şehri, Seyhan Irmağı'nın Toros Dağları arasından çıkıp Çukurova'ya ulaştığı yerde, Adana Ovası'nın kuzeyinde, söz konusu ırmağın sağ kıyısında, deniz seviyesinden 23 m. yükseklikte Tepebağ ve çevresinde kurulmuştur (Yörük, 2012, s. 289).

Adana, ilk devirlerde Anadolu'nun en önemli yolları arasında olan Anadolu-Mezopotamya ve Mısır yolunun Gülek Boğazı vasıtasıyla Çukurova'ya açıldığı ve aynı zamanda o dönemlerde bir liman kenti olan Tarsus ile doğu yönünde Ceyhan Irmağı üzerindeki Misis arasında bir konaklama merkezi durumundadır. Ayrıca Seyhan

Nehri'nin dağlar arasından çıkarak ovaya ulaştığı ve nehrin kolayca geçilebildiği yerde kurulmuş olması Adana'nın önemini arttırmıştır (Yörük, 2012, s. 289).

Adana, Anadolu yarımadasının güneyinde ve Akdeniz kıyısında yer alan $36^{\circ}30-38^{\circ}25$ kuzey enlemleri ile $34^{\circ}48-36^{\circ}41$ doğu boylamları arasında ve Akdeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Adana, tarihte Batılılar tarafından daha çok *Kilikya* olarak bilinen Çukurova'ya bir giriş kapısı olarak hizmet eden Akdeniz'in kuzeydoğu kenarında bulunmaktadır. Bu geniş düzlük Toros Dağları'nın güneydoğusu boyunca uzanır. Adana'dan Çukurova'nın batısındaki Tarsus'a giden yol Toros Dağları eteklerindeki tepelerden geçer. Sıcaklık, her yükseltiyle beraber düşer, çünkü yol yaklaşık olarak 4000 m'lik bir rakıma ulaşır ve kayalıklı bir geçit olan Gülek Boğazı'ndan geçer ve İç Anadolu düzlüklerine doğru devam eder (<http://tr.wikipedia.org>).

Adana kuzeyinde Kayseri, doğusunda Osmaniye, kuzeydoğusunda Kahramanmaraş güneydoğusunda Hatay, kuzeybatısında Niğde ve batısında Mersin illeri ve güneyinde Akdeniz ile çevrilidir. Güneyi 160 km'yi bulan Akdeniz kıyılarıyla sınırlanan ilin yüzölçümü 14.125 km²'dir. Şehir merkezinin denizden yüksekliği 23 metredir (<http://tr.wikipedia.org>).

Adana, Orta Torosların bir bölümü ile Amanos Dağları tarafından çevrilidir. Toroslar -batıdan doğuya- Uzunyayla'ya kadar uzanır. Bu dağlarda 3000 metreyi geçen yüksekliklerin yanı sıra sert yamaçlara ve derin vadilere rastlanır. Torosların bu bölümünde İç Anadolu'yu güneye bağlayan en önemli geçit olan Gülek Boğazı bulunur. Toros ve Amanoslar ile Akdeniz arasında kalan alana ise Çukurova denir. Misis Dağları pek yüksek olmayan görünüşleri ile Çukurova'yı ikiye böler. Güneyde kalan bölüme "Aşağı Ova" kuzeyde kalan bölüme ise "Yukarı Ova" denir. İl sınırları dâhilinde irili ufaklı birçok akarsu bulunmasına rağmen Seyhan ve Ceyhan nehirleri Adana'nın en önemli akarsularıdır (<http://tr.wikipedia.org>).

Adana, Akdeniz iklim özelliklerini taşır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Bölgede meydana gelen yağışlar, genellikle yamaç yağışları ve gezici hava kütlelerinin karşılaşması ile oluşur. Ortalama yağış miktarı 625 mm'dir. Yılın ortalama 74 günü yağışlı geçer. Yağışlar %51 kışın, %26 ilkbaharda, %18 sonbaharda, %5 yazın düşer. Yazın havanın nemle yüklü olmasına karşılık, bazı yıllarda hiç yağış düşmediği görülür. Yazın bir alçak basınç merkezi olan Çukurova'ya denizden ve Toroslardan hava

akımı olur. Böylece dinamik nedenli bir yüksek basınç merkezi oluşur. Bir taraftan denizden gelen nemli hava, diğer taraftan barajlar ve ovanın sulanması nedeniyle nem artar. İklimin ve enlemin etkisiyle ısınan hava, birikim nedeniyle ağırlaştığı için yükselemez ve doyma noktasına ulaşamaz. Böylece yazın nem yüklü sıcak bir hava görülür. Ortalama nisbi nem % 66 olmakla beraber, yazın % 90'ın üzerine çıkar. 37 yıllık ortalama sıcaklık 18.7 C'dir. En soğuk ay Ocak, en sıcak ay Ağustos'tur. Ocak ayı ortalaması 9 C, Ağustos ayı ortalaması 28 C'dir. Ovanın sıcak olmasına karşılık, ilin topraklarında yükselti ve yüzey şekillerine göre iklim şartları çok değişir. Yağışlarda da değişme görülür. Dağlık kesimde yağışlar doğal olarak fazladır (Feke'de 930.5 mm. Saimbeyli'de 805 mm.) Ovada ender olarak görülen kar, dağlarda erken başlar ve bazen aylarca kalır. Adana'da yılın 195.6 günü yaz günüdür. Bu günlerin 134.4'ü tropik gün olarak belirlenmiştir (<http://www.adana.gov.tr>).

Adana çevresindeki bitki örtüsü, Akdeniz iklim özelliklerini taşır. 700-800 m'ye kadar bodur ağaçlardan oluşan makiler görülür. Ancak, özellikle yerleşim ve tarım alanlarının yer aldığı alçak düzlüklerde, doğal bitki örtüsü insan eliyle büyük tahribe uğramış, çoğu yerde bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Daha önceleri bu yerlerin doğal bitki örtüsünü, dayanıklı kızılçam ve bazı meşe ormanları oluştururken, bütün Akdeniz bölgesinde geniş yayılma gösteren maki topluluğu, ormanların yok edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ormanların ortadan kaldırılmadıkları yerlerde, hemen kıyı gerisinde başlayan ve 800 m'ye çıkan maki toplulukları içinde rastlanan küçük kızılçam orman kalıntıları, bu durumun kanıtıdır. 800 m'den başlayan ormanlar, daha alçak düzeylerde yayvan yapraklı ağaçlardan (çoğunlukla meşe), daha yükseklerde ise iğne yapraklı ağaçlardan (sedir) oluşur. Yaz mevsiminin kuraklığı ve uzunluğu bitki örtüsündeki çeşitliliği azaltır. 2.800 m'den sonra yavaş yavaş seyrelen sedir toplulukları, yerlerini Alp, Alp altı ve Alp tipi çayırlara bırakır. Alp tipi çayırlar sayısız çiçekleriyle bir halı görünümündedir (<http://www.adana.gov.tr>).

1.2.2.2. Osmaniye

Akdeniz Bölgesi'nin ve Çukurova'nın doğusunda yer alan Osmaniye; 35 52' - 36 42' Doğu Meridyenleri (boylamları) 36 57'- 37 45' Kuzey Paralelleri (enlemleri) arasında yer alır. Doğusunda Gaziantep, güneyinde Hatay, batısında Adana ve kuzeyinde ise Kahramanmaraş illeri vardır. Yüzölçümü 3.279,9 km² olup, deniz

seviyesinden 121 m. yükseklikte ve Akdeniz'e 20 km. mesafededir. Osmaniye yüzey şekillerinden birçoğunu bünyesinde toplamış ender yerlerden biridir. Arazi güneyden, kuzeye ve doğuya doğru gittikçe yükselir. Osmaniye İlinin batı kesimlerinde Adana ovasının doğuya doğru olan düzlükleri uzanır. Güneyinde İskenderun körfezinden doğuya doğru uzanan Amanos dağları (Gavur dağları), kuzeybatı ve kuzeybatı yönünde Toros dağları, doğusunda Dumanlı, Düldül ve Tırtıl dağları mevcuttur. Dağlar ile ovalar arasında hafif engebeli araziler mevcuttur. Ovalık arazi en çok Merkez, Toprakkale, Kadirli ve Düziçi ilçelerinde bulunmaktadır. En yüksek dağları; Düldül dağı (2.400) metre, Turna dağı ise (2.285) metredir. Başlıca akarsuları, Ceyhan Nehri, Kalecik Deresi, Horu (Hamis) Çayı, Karaçay Deresi, Savrun Çayı, Kesiksuyu Deresi, Sabunsuyu Çayı, Yarpuz Çayı (<http://www.osmaniye.gov.tr>).

İklim, dağlık ve ovalık alanlarda farklılık göstermekle birlikte, Akdeniz iklimi karakteristiğini taşımaktadır. Genel olarak yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Ortalama sıcaklık 18,2 C olup, ortalama en yüksek sıcaklık ortalama en yüksek sıcaklık 42,8 C 'dir. Yağışlar kış ve sonbahar aylarında diğer aylara göre fazla olup, yıllık ortalama yağış miktarı 767,6 mm'dir (<http://www.osmaniye.gov.tr>).

Akdeniz ikliminin yaşandığı Osmaniye'de Akdeniz bitkilerinin tamamı yetişmektedir. Özellikle krakos, Çukurova orkidesi, Çukurova menekşesi sadece bu yörede yetişen bitkilerdir. Orman ve fundalıklarda; kızılçam, Halep çamı, karaçam, meşe, servi, sakız ağacı, göknar, sedir, ardıç, kayın, karaağaç, kızılağaç gibi ağaçlar bulunmaktadır (<http://www.osmaniye.gov.tr>).

1.2.3. Araştırma Alanının Nüfusu ve Ekonomik Özellikleri

1.2.3.1. Adana

1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu için yapılan ilk istatistiki çalışmada Adana vilayetinin toplam nüfusu 398.764 ve nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 5,57 kişi olarak bulunmuştur. Kurtuluş Savaşından sonraki yıllarda Adana, hala nüfusunun yaklaşık nüfusunun yaklaşık %80'i tarımdan geçinen küçük bir kasaba durumundadır. Topraklar henüz sulanamadığı için tarımda verim düşüktür ve sanayi tesisi yok denecek kadar azdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar hemen hemen bu şekilde kalan "Adana fotoğrafı" savaş sonrasında yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bugün sermaye birikimine sahip olan ve sanayi alanında yatırım yapmış ailelerin yükseliş öykülerinin

başlangıcı da o yıllara rastlamaktadır. Bu yıllar tarımın da modernleşmesi ile verimin arttığı ve Adana piyasasında görülmemiş ölçüde para bolluğunun ortaya çıktığı dönemdir. Doğal olarak bu zenginlik eğlence hayatını da bu yöreye çekmiş ve sonuçta Adana ve bölgesi bar ve pavyonlarıyla tanınan bir yöre olmuş ve “Adanalı” da böyle yerlerde sınırsızca para harcayan “hacı ağa” tipi ile özdeşleştirilmiştir (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999, s. 1).

1960’lı yıllarda tarıma dayalı sanayileşme hızlı bir gelişme göstermiş, bu arada köyden şehire yoğun bir göç yaşanmaya başlamış ve giderek sanayide çalışan nüfus artmıştır. Köydeki insanın şehire taşınması ile tarım sektöründe doğan işgücü açığı Güneydoğu Anadolu illerinden getirilen tarım işçileri ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu insanların bir kısmı geri dönmemiş, bu bölgeye yerleşmiş ve daha sonra yakınlarını da buraya getirmiştir. Sonuçta, Türkiye’nin tüm büyük illerinde olduğu gibi nüfus yapısı büyük ölçüde değişmiştir (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999, s. 1).

1980’li yıllara kadar süren bu gelişme Adana’nın tarım dışı mesleklerde de önemli artışlara neden olmuştur. Daha sonraki yıllarda ise hükümetlerin farklı politikaları nedeniyle tarım sektörü ekonomideki belirleyici rolünü kaybetmeye başlamıştır. O güne kadar çoğunlukla tarıma dayalı olarak gelişmiş sanayi sektörü de bu olumsuzluklardan etkilenmiştir (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999, s. 1).

Yine aynı dönemde Adana dışına büyük bir sermaye göçü de yaşanmıştır; dolayısıyla geçmiş dönemlere kıyasla daha güçsüz bir ekonomik tablo ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi, bu dönemde Adana’nın nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üstüne çıkmış ve özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinden niteliksiz insan gücü akını olmuştur (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999, s. 2).

2013’te yapılan son nüfus sayımına göre nüfus 2.149.260, il nüfus yoğunluğu 153, il nüfus artış hızı %10,99, erkek nüfusu 1,074,778, kadın nüfusu ise 1,074,482’dir (<http://www.adana.gov.tr>).

Adana, ilk sanayileşen şehirlerden biri olmuştur. Seyhan Barajı’nın inşasıyla ve tarım tekniklerindeki gelişimlerle beraber 1950’li yıllarda tarımsal verimde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Adana; pamuk, buğday, soya fasulyesi, arpa, üzüm ve narenciye’nin büyük miktarlarda üretildiği Çukurova tarım bölgesinin pazarlama ve dağıtım merkezidir. Türkiye’deki mısır ve soya fasulyesinin yarısı Adana’da üretilmektedir. Türkiye’deki yerfıstığının %34’ü ve portakalın %29’u Adana’da

yetiştirilmektedir. Bölgedeki çiftçilik ve tarım kaynaklı şirketlerin çoğu genel müdürlüklerini Adana'da açmıştır (<http://tr.wikipedia.org>).

Tekstil ve deri sanayi Adana'nın üretiminin %29'unu oluşturan büyük sanayi kollarıdır ve bitkisel yağ ile işlenmiş yiyecek üreten tesisler de sayıca fazladır. 2008 itibarıyla Adana'da Türkiye'de en üst sıralarda yer alan 500 sanayi firmasının 11'ine ev sahipliği yapar. Otomotiv sanayide Adana'nın en büyük firması olan Temsa'nın 2.500'den fazla çalışana sahip olup yıllık 4.000 otobüs üretmektedir. Marsan-Adana, Türkiye'deki en büyük margarin ve bitkisel yağ fabrikasıdır. Advansa Sasa, 2.650 kişiye istihdam sağlamakta olup Avrupa'nın en büyük polyester üreticisidir. Adana Organize Sanayi Bölgesi'nin 1,225 hektar alan üzerine kuruludur ve küçük-orta ölçekli 300 civarı tesise ev sahipliği yapmaktadır (<http://tr.wikipedia.org>).

1.2.3.2. Osmaniye

Osmaniye'nin 2013 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, erkek nüfusu toplam 251.314, kadın nüfusu toplamda 247.667 kişi; kırsalda 124.114, şehirde 374.867 olmak üzere toplam 498.981 kişidir (<http://tr.wikipedia.org>).

Avrupa'yı Ortadoğu'ya bağlayan önemli kara ve demiryollarının kavşak noktasında olması; Elektrik, doğalgaz ve petrol boru hatlarının Doğu Akdeniz'de oluşturduğu bir enerji kavşak noktasında yer alması, son zamanlarda ili bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Buna paralel olarak ilin merkez nüfusu 200 bini aşmış olup halen il nüfusunun yarısı merkez ilçede yaşamaktadır. Yakın zamanlarda hizmete giren, yaklaşık yüz fabrikanın faaliyet gösterdiği ve şu an 10 bini aşkın işçi çalışan Osmaniye Organize Sanayi Bölgesi, ilin ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Yassı mamul ve çelik ve çelik boru (özellikle doğalgaz tesisat borusu) alanında ülke ihtiyacının karşılanması yanında yıllık bir milyar doları aşkın ihracat yapan bir özel sektör Demir-Çelik Fabrikasının hizmete girmesiyle Osmaniye OSB, Akdeniz'in parlayan yıldızı konumuna gelmiştir. Organize Sanayi Bölgesinin sınırları içinde kurulduğu Büyük Tüysüz köyünün nüfusu, son beş yılda 970'ten, 2.335 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfusun 1.694 kişisi erkek, 641 kişisi kadındır. Toprakkale ve bağlı köylerde vasıflı vasıfsız işsizlik problemi kalmamış konumdadır. I. kısmı dolan OSB'de II. ve III. kısımların altyapı çalışmaları tamamlanma aşamasındadır. Kadirli Organize Sanayi Bölgesi de

yeni açılan birkaç fabrikayla il ekonomisine katkı sağlamaktadır (<http://tr.wikipedia.org>).

Çukurova bölgesi sınırları içinde kaldığı için Osmaniye, bereketli topraklarıyla Türkiye'nin önemli bir tarım merkezidir. Tarıma elverişli arazi genellikle ovalardan oluşur ve toplam 124.800 hektarlık bir alanı kaplar. Tarım ürünleri içinde yerfıstığı, buğday, soya, mısır ve pamuk çok önemli bir yer tutmaktadır. Meyve üretiminde ise narenciye ön planda gelir. Son yıllarda yapılan atılımla 10 milyonu aşkın zeytin fidanı dikilmiş ve bunların yarısından çoğu ürün verme aşamasına gelmiştir. Bu ürünleri işlemek üzere daha şimdiden on kadar zeytinyağı fabrikası faaliyete geçmiştir (<http://tr.wikipedia.org>).

1.2.4. Araştırma Alanının Sosyo-Kültürel Yapısı

1.2.4.1. Adana

Adana'nın önemli bir yerleşim birimi olarak, yaklaşık 8.000 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olduğu ve coğrafi konumu ile tarıma elverişli sulak ve verimli arazi yapısı nedeniyle birçok uygarlığı barındırdığı bilinmektedir. Adana bölgesinde 1200 yılı aşkın bir süredir var olan Türklerin ise buradaki egemenliği yaklaşık 700 yıldan bu yana devam etmektedir. Memluklu Türk devleti ile başlayan bu egemenlik Ramazanoğulları Beyliği ve Osmanlı İmparatorluğu ile devam etmiş; ardından Anadolu'nun her noktası gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir parçası olmuştur (Adana Güçbirliği Vakfı, 1999, s. 1).

Eski bir tarihi geçmişi olan Adana yöresinde çeşitli uygarlıklar yaşamış ve iz bırakmışlardır. Araplar, Selçuklular, Ramazanoğulları ve Osmanlıların (Türkmen ve Yörük Aşiretleri) yöre kültürünün çeşitlenmesinde önemli katkıları olmuştur. Adana kültürü oluşan bu kültür mozaigi içinde ortaya çıkan ulusal kültürün bir parçasıdır (<http://illertarihi.blogcu.com>).

Çukurova'nın iklim ve toprak özelliklerinin pamuk ekimine elverişli olması 1860'lı yıllarda İngiltere'nin, ardından da Fransa ve Almanya'nın ilgisini çekmiştir. Bu ilgi sayesinde ilk tarım makineleri de bölgeye girmeye başlamıştır. Ekonomik yaşamdaki değişme sosyal yaşama da yansımış, pamuk ekimiyle beraber yöreye mevsimlik işçi göçleri de başlamıştır. İlimiz, çoğunluğu Güneydoğu illerinden olmak üzere özellikle 1970'li yıllardan itibaren yoğun göç almaya başlamıştır. Göçle

gelenlerin % 38.6'sı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen vatandaşlardır. % 61.4'ü Doğu ve diğer illerden gelenlerdir. 1990'lardan sonra Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör olayları Adana'ya göçü daha da yoğunlaştırmıştır. Adana'ya olan göçün % 75'i geçim sıkıntısından, % 17'si can güvenliği, % 6'sı eğitim kaygısından ve % 2'si de sağlık nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Nüfusu 1950 yılında 117 bin iken 1990 yılında 916 bine ulaşmış olan bu rakam günümüzde 2 milyona yaklaşmıştır (<http://illertarihi.blogcu.com>).

Günümüzde Adana'da 514 okul öncesi eğitim kurumunda 19.644 öğrenci ve 720 ilköğretim okulunda 324.288 öğrenci eğitim görmektedir. Şehirde ayrıca 121 genel ve 100 meslek lisesi bulunmakta olup, bu liselerde toplam 119.000 öğrenci eğitim hayatını sürdürmektedir. Ayrıca Adana'da ön lisans ve lisans düzeyinde üniversite öğrenimi gören kişi sayısı 47.136 kişidir. Şehirde bulunan 17 halk kitaplığından her sene 400.000 ila 500.000 kişi faydalanmaktadır. Adana'da Çukurova Üniversitesi, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi yükseköğrenim hizmeti vermektedir (<http://tr.wikipedia.org>).

Adana kültür sanat faaliyetleri açısından gelişmiştir: Adana'daki ilk şehir tiyatrosu Osmanlı yıllarında, 1880 yılında, Ziya Paşa tarafından kurulan Adana Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Adana Şehir Tiyatroları'dır. Devlet Tiyatroları Adana Sahnesi ise 1981 yılından beri sanatseverlere çeşitli temsiller sunmaktadır. Klasik müzikseverler için kentteki en önemli kurum 1992'de kurulan Çukurova Devlet Senfoni Orkestrası'dır. Orkestra her cuma akşamı ve her cumartesi sabahı Büyükşehir Belediyesi Konser Salonunda klasik müzik konserleri düzenlemektedir (<http://tr.wikipedia.org>).

Bunun yanında sanat festivalleriyle de dikkat çekmektedir: Çukurova'nın ürünü pamuğu simgeleyen "Altın Koza Film Festivali" ilk kez 1969 yılında 'Altın Koza Film Şenliği' adıyla Adana Belediyesi ve Adana Sinema Kulübü öncülüğünde gerçekleştirildi. Türk Film Arşivi'nin katkılarını da yanına alan Altın Koza Film Festivali, o tarihten bu yana her yıl zenginleşen içeriği ile sadece Çukurova Bölgesi'nin değil, Türkiye'nin en önemli kültür-sanat etkinliklerinden biri oldu. Ayrıca, Sabancı Uluslararası Tiyatro Festivali, Uluslararası Hava Oyunları Festivali, Uluslararası Engelli Gençlik Festivali, Portakal Çiçeği Karnavalı diğer festivallerdendir (<http://tr.wikipedia.org>).

1.2.4.2. Osmaniye

Türkiye’de bazı il ve bölgelerin ülke ortalama değeri üzerinde bir gelişmişlik seviyesine ulaştığı, bazı il ve bölgelerin kalkınma veya gelişmişlik bakımından ülke ortalamasının altında performans gösterdikleri bilinmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının nedenleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Planlama ve uygulamadan sorumlu kurum, kuruluş ve birimler arasındaki koordinasyonu düzenleyen yapıda bozulma,

Hızlı nüfus artışı,

Sermayenin ülkenin gelişmiş bölgelerinde yoğunlaşması,

Belirli bölgelerde yetişmiş insan gücü eksikliği,

Kentsel altyapı, işsizlik, konut eğitim ve sağlık gibi sosyo-ekonomik sorunların çözümü zorlaştıracak seviyede ağırlaşması,

Makroekonomik istikrar ve dengelerin sağlanamaması ve kaynak tahsisindeki başarısızlık,

Uygulanan tarımsal politikalar ve iç ticaret hadlerinde tarım aleyhine oluşan durumun tarımda çözülmeyi ve göç olgusunu hızlandırması.

Osmaniye’ye komşu iller Türkiye ortalamaları seviyesinde ve üzerinde bir gelişmişlik düzeyine ulaşmışken, daha avantajlı bir konumda yer almasına rağmen, Osmaniye ilinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmişlik açısından Türkiye ortalamalarının çok gerisinde kalmış olduğu görülmektedir (Koç-Ünal, 2008, s. 135).

Osmaniye yapılan araştırmalara göre göç veren bölgelerdendir.

2012-2013 yılları için Osmaniye ilinin ‰-0,5 net göç hızı ile göç verdiği anlaşılmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr>).

2010 yılı il nüfusları verilerine göre Osmaniye 479.221 kişi ile 42. sırada yer almaktadır. 2008 yılında 17.464 göç alırken, 2009 yılında 15.167 göç almış ve 2008 yılında 16.338 kişi göç verirken, 2009 yılında 16.319 göç vermiştir. 2010 yılında 16.868 göç alırken, 16.928 göç vermiştir (<http://www.osmaniye.gov.tr>).

Osmaniye ilinde genç nüfusun ağırlığı dikkat çekicidir. 2013 yılında il nüfusunun %45’si 25 yaşın altında olup, %41 olan Türkiye oranının üzerindedir. 25-65 yaş arası nüfus, toplam nüfusun %48’i olup %51 olan Türkiye oranının altında, 65 yaş üstü nüfus ise toplam nüfusun %7’si olup %8 olan Türkiye oranının altındadır. 2013 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ilin kilometrekareye 160 kişi olan

nüfus yoğunluğu, 100 olan ülke nüfus yoğunluğunun üstündedir. İl nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye sıralamasında 12. sırada yer almaktadır. İlin nüfus artış hızı %13,8'dir. Aynı yılda 6 yaş üzeri nüfus için okuryazarlık oranı %93,7 olup Türkiye sıralamasında 59. sıradadır. Osmaniye 2013 yılında;

-Ortalama hane halkı büyüklüğü 4,04 ile 20. sırada

-Kaba evlenme hızı %8,5 ile 14. sıradadır.

-İlkokulda öğretmen başına düşen 18 öğrenci sayısı ile 33. sırada bulunmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr>).

Osmaniye, Karatepe, Aslantaş Açık Hava Müzesi ve Antik kentleriyle önemli turizm merkezidir. M.Ö.312 yıllarında Selevkoslar tarafından kurulmuş olan ve Osmaniye İline 15 km uzaklıktaki Kesmeburun Köyü sınırları içinde kalan Bodrum Kalesi-Kastabala (Hierapolis) şehri, Osmaniye İlinin 20 km kuzeybatısında Gökçedam Köyü sınırları içinde Romalılardan kalma Hemite Kalesi, Osmaniye'nin doğusunda, Kaypak yolu üzerinde Kaypak (Savranda) Kalesi, Toprakkale İlçesinde Toprakkale Kalesi bulunmaktadır. Kadirli ilçesinin güneydoğusunda bulunan Karatepe'de son Hitit Çağı'ndan (M.Ö.7.yy) kalma taş kitabe ve heykeller bulunmaktadır. Bu bölgede Aslantaş Barajı yapılmış, Karatepe Göl Kenarı da bir açık hava müzesi şekline getirilmiştir. Osmaniye'de 7 halk kütüphanesi, 7 sinema salonu, 2 tiyatro salonu ve 1 müze bulunmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr>).

1.3. Bilmeceler Konusunda Yapılan Çalışmalar

1.3.1. Türk Bilmeceleri İle İlgili Çalışmalar

a) Kitaplar

Bilmeceler konusunda kitap bazında yirmiden fazla çalışma yapılmıştır. 1873 ve 1875 yıllarında basılan Letâif-i Elgâz ve Muammâ-nâme adlı eserler bu alanda yazılmış ilk matbu eserlerdir (Cilt 1, 2001, s. 436).

Bilmece üzerine, derleme mahiyetinde olan ilk eser XIV. yüzyılın mahsulü Koman şivesi ile yazılmış "Codex Cumanicus" adı ile bilinen metindir. Bu küçük eserde mevcut kırk altı bilmecedan birçoğu, yapı ve kuruluş bakımından, Anadolu bilmeceleri ile olduğu gibi, diğer Türk şivelerinde mevcut bilmecelerle de çok yakın bir benzerlik taşırlar, bu bilmeceleri, ilk defa Geza Kuo 1880 yılında yayınlarken,

edebiyat âlemine tanıtmıştır. Aynı bilmecelerden 6 tanesini, Kıpçak Türkçesi üzerine yazdığı bir makalede Necip Asım Anadolu şivesine nakletmiştir (Öztürk, 1985, s. 293).

Türk halk edebiyatının diğer ürünlerine karşı olduğu gibi, bilmecelere karşı ilkinin de, XIX. yüzyılın sonlarına doğru başladığını ve bu alandaki ilk çalışmaların da yine, İ. Kunoş, T. Kowalski, V.A. Gordlevski, A.N. Samoyleviç vb. gibi Avrupa şarkiyatçıları tarafından yapıldığını görüyoruz (Hasan, 2005, s. 11).

Türk halkbiliminin öncülerinden kabul ettiğimiz İgnatz Kunoş'un derlediği Türk Bilmecelerinin 1889'da Budapeşte'de yayınlanması ile (İlhan Başgöz bu kaynakta 49 bilmece olduğunu kaydetmiştir) ilk çalışmaların başladığını söyleyebiliriz. Bilimsel anlamda bilmeceleri ilk kez ele alarak çalışmalar yapan ünlü Türkolog Kowalski'dir (Demirci, 2001, s. 79).

1889 yılında, biri Fransa'da, diğeri Macaristan'da yayımlanan iki eserde toplam 317 Türk bilmecesine yer verildiğini öğrenmekteyiz. L. Bonelli'nin Trabzon'da, V.M. Zavarin'in Bursa'da yapmış olduğu küçük derlemeler de, bu yıllarda Batılılar tarafından Türk bilmecelerine karşı gösterilen ilginin bir devamı olarak nitelendirilebilir (Hasan, 2005, s. 11).

Hasan'ın verdiği bilgilere göre yukarıda bahsedilen Türk bilmeceleri ile ilgili çalışmalar şöyledir:

Marija Cukanoviç – Ljubinka Rajkoviç, *Türk Bilmeceleri – Turske zagonetke*, SANU. Belgrad 1980; E. Henry Carnoy – Jean Nicolaidis, *Tradition populaires de L'Asie Mineure*, Paris 1889; İgnacz Kunoş, Osman – Török Nepköltesi Gyűjtemeny II, Budapeşte 1889.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, dış asıllı Türkologların Türk bilmeceler üzerine yaptıkları incelemelerden sonra, XX. yüzyılın ilk başlarında bilmecelere karşı ilgi artar, 1910 yılında Giray Aslanov Kazan yöresi bilmecelerini –Tabışmaklar-derleyerek yayınlıyor. 1925'te M. Geldiev Aşkabat bölgesi Matallarını, 1929'da Hulofu Azerbaycan Tapmacalarını, 1929'da ise İsmail Arif Şemerkant yöresi Tapışmaklarını neşrediyor. Cumhuriyet dönemi ile Anadolu sınırları içinde de bilmeceye karşı ilgi gitgide artarak, daha çok derlemeye dayanan araştırmaların yanı sıra Hamamizade İhsan, Anadolu folkloruna dayalı derlemeleri "Bilmeceler" adı ile İstanbul'da neşrediyor. Bu kitaba, bilhassa Rusya'da o güne kadar Türk bilmeceleri üzerine yapılmış çalışmaların geniş bir bibliyografyası eklenmiştir. Daha sonraki yıllarda bu tür üzerine çalışmalar artmış, 1974'te M. Sabri Koz'un (Folklorla doğru) vermiş olduğu bibliyografyaya göre 300'e yakın bir derleme ve inceleme yapılmıştır (Öztürk, 1985, s. 295).

Bunların dışında, Nasih Güngör-İhsan Ozanoğlu'un Kastamonu Bilmeceleri (1939), Lütfullah Sami Akalın'ın "Erzurum Bilmeceleri" (1954), Naki Tezel'in "Türk Halk bilmeceleri" (1969) adlı eseri, Şükrü Elçin'in "Türk Bilmeceleri" (1973), Andreas Tietze ile İlhan Başgöz'ün ABD'de dünyanın en büyük bilmece külliyesi olarak bilinen "Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles" (İlhan Başgöz ve Andreas Tietze. Bilmece: A Corpus Of Turkish Riddles. Berkeley, Los Angeles, London: University Of California Press, 1974. 1063 Sayfa. Türkiye Bilmeceleri Külliyesi olarak adlandırılan bu çalışma, Osmanlı-Türk lehçesindeki bütün bilmeceleri bir araya getirmek amacıyla hazırlanmış, 5000'i esas metin, 7200'ü de bu parçaların varyantları olmak üzere 12200 bilmece içeriyor), Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz'ün birlikte hazırladıkları "Türk Bilmeceler Hazinesi" bilmece ile ilgili yayımlanan önemli kitaplardır.

b) Bildiriler

Yardımcı, Mehmet (1994). Anadolu ve Dış Türkler Edebiyatlarında Ortak Bilmeceler. İkinci Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri, (s. 377-396), Ankara: Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği.

Çalışmada Anadolu'da sorulan bilmecelerin Kerkük, Kosova, Gagauz, Bulgaristan, Kuzey Kıbrıs, Yugoslavya, Azerbaycan Türkleri arasındaki ortaklıkları tespit edilmiştir.

Sakaoğlu, Saim (1982). Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt, (s. 345-350). Ankara: Başbakanlık Basımevi.

c) Makaleler

Şafak, Levent (1980). Karadeniz Bölgesi-Trabzon Yöresi-Bilmeceleri. Türk Folkloru, S.8, s. 23-24.

Bu çalışmada Trabzon'un çeşitli köylerinden derlenen bilmeceler konu edilmiştir.

Karpuz, Haşim (1980). Trabzon Bilmeceleri. Türk Folkloru, S.15, s. 14

Çalışmada, Trabzon bilmece sorma geleneğinden kısaca bilgi verilerek Çaykara ve Akçaabat ilçelerinden derlenmiş bilmecelere yer verilmiştir.

Bozyiğit, Ali Esat (1980). Ankara Bilmeceleri, Türk Folkloru, S.16, s. 22-24.

Bozyiğit, Ali Esat (1980). Ankara Bilmeceleri 2, Türk Folkloru, S.17, s. 25-26.

Bozyiğit, Ali Esat (1981). Ankara Bilmeceleri 3, Türk Folkloru, S.19, s. 20-21.

Toplam 216 bilmecenin yer aldığı çalışmada öğrencilerin folklor ödevlerinden derlenenler ile bazı yazılı kaynaklardan toplanmış bilmecelerden oluşmaktadır. Ayrıca bilmeceler konularına göre sınıflandırılmıştır.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1959). Bilmecelerimiz, TFA, S.121, s.

Bu çalışmada Karadeniz kıyılarından derlenmiş bilmeceler Türk kültürünü ortaya çıkarması yönünden değerlendirilmiştir.

Öztürk, Cafer (1960). Şeyhosman Köyü Bilmeceleri, TFA, S.126, s.

Çalışmada Çankırı ilinin Yapraklı ilçesine bağlı Şeyhosman köyünden derlenen bazı bilmeceler yer almaktadır.

Yıldız, Hüsnü (1960). Elmalı'da Bilmeceler, TFA, S.130, s. 2151-2153.

Yıldız, Hüsnü (1960). Elmalı'da Bilmeceler 2, TFA, S.131, s.

Antalya/Elmalı ilçesi köylerinden derlenen 101 bilmece yer almakla birlikte, kısaca buradaki bilmece sorma geleneğinden bahsedilmiştir.

Elçin, Şükri (1960). Eşme'nin Yeleğen Köyü Bilmeceleri, TFA, S.133, s. 2199-2200.

Çalışmada Uşak ilinin Eşme ilçesine bağlı Yeleğen köyünden derlenen toplam 75 bilmece yer almaktadır.

Batur, Muzaffer (1960). Sinanköy Bilmeceleri, TFA, S.133, s. 2272.

Edirne'nin Lalapaşa adlı ilçesine bağlı Sinanköy'den derlenen bilmeceler yer almaktadır.

Balcioğlu, N. Refik (1951). Halk Bilmeceleri, TFA, S.19, s.

Çalışmada Ardahan'dan derlenen 22 bilmece bulunmaktadır.

Aşkın, Vehbi Cem (1969). Bilmecelerimiz, TFA, S.236, s. 5219-5220.

Aşkın, Vehbi Cem (1969). Bilmecelerimiz II, TFA, S.244, s. 5443-5444.

Bu çalışmada Sivas'taki bilmece sorma geleneğinden kısaca bahsedilerek Erzincan'dan derlenen 29 bilmece konu edilmiştir.

Saygı, Osman (1963). Çorum Dolaylarından Bilmeceler, TFA, S.169, s.

Çalışmada Çorum/Alaca ilçesinin İsehacı köyünden derlenen 17 bilmece yer almaktadır.

Kadiroğlu, Mahmut (1963). Kolay'dan Maniler, Bilmeceler, TFA, S.171, s.

Bafra'nın köylerinden derlenen maniler ve bilmeceler konu edilmiştir.

Saygi, Osman (1963). Bilmeceler, TFA, S.172, s.

Eskişehir Mihalıççık ilçesinin Kayı ve Koyunağıl köylerinden derlenmiş 19 bilmece yer almaktadır.

Demiray, M. Güner (1963). Gemerek ve Çepni'den Bilmeceler, TFA, S.172, s. 3240-3241.

Demiray, M. Güner (1963). Gemerek ve Çepni'den Bilmeceler II, TFA, S.173, s. 3240-3241.

Çalışmada Sivas iline bağlı Gemerek ilçesi ve sanıyoruz yine Sivas'ın Çepni beldesinden derlenmiş bilmeceler konu edilmiştir.

Saygi, Osman (1964). Ankara Dolaylarından Bilmeceler, TFA, S.175, s.

Çalışmada, Ankara'nın Polatlı ilçesinin Karayavşan köyünden derlenen bilmeceler bulunmaktadır.

Elçin, Şükri (1964). Mecitözü (Çorum) Bilmeceleri, TFA, S.177, s. 3368-3369.

Bu çalışmada Çorum'un Mecitözü ilçesinden derlenen 107 bilmece yer almaktadır.

Sarihan, Zeki (1964). Aşağıgölyazı Köyünden Bilmeceler, TFA, S.178, s.

Samsun'un Ladik ilçesine bağlı bu köyden derlenen bilmeceler yer almaktadır.

Çaldağ, M. Mustafa (1964). Beşikdüzü ve Yöresinde Söylenen Bilmeceler, TFA, S.179, s. 3427-3430.

Çaldağ, M. Mustafa (1964). Beşikdüzü ve Yöresinde Söylenen Bilmeceler, TFA, S.180, s. 3458-3460.

Çalışmada Trabzon/Beşikdüzü'nün sosyo-kültürel yapısı verildikten sonra Beşikdüzü köylerinden derlenen bilmeceler yer almakta olup, bilmeceler varyantlarıyla birlikte alfabetik sıraya göre sınıflandırılmıştır.

Koç, Mustafa (1952). Cire Bilmeceleri, TFA, S.40, s.

Koç, Mustafa (1953). Cire Bilmeceleri 1, TFA, S.49, s.

Çalışmada Cire ile ilgili bilgi verilmemekte olup araştırmamıza göre Cire, Isparta ilinin Eğirdir ilçesine bağlı bir köydür. Eski adı Cire olup yeni adı Balkırı'dır. Çalışmada Cire köyünden derlenen 60 bilmece bulunmaktadır.

Bolulu, Osman (1955). Reşadiye'de Bilmeceler, TFA, S.67, s.

Tokat'ın Reşadiye ilçesinden derlenen 20 bilmece bulunmaktadır. Ayrıca kısaca bölgedeki bilmece sorma geleneğinden bahsedilmiştir.

Yıldız, Hüsnü (1955). Serik Bilmeceleri, TFA, S.70, s.

Çalışmada Antalya'nın Serik ilçesi bilmece sorma geleneğinden kısaca bahsedilerek, yörede derlenen 13 bilmece yer almaktadır.

Uyguner, Muzaffer (1958). Kandıra'da Bilmeceler, TFA, S.107, s.

Kocaeli'nin Kandıra ilçesinden derlenen 25 bilmece bulunmaktadır.

Batur, Muzaffer (1958). Bilmeceler, TFA, S.108, s. 1735-1736.

Çalışmada Bilecik/Gölpazarı ilçesinden derlenen toplam 57 bilmece bulunmaktadır.

Çete, Burhanettin (1955). Mersin'in Tepe Köyünden Meteller (Bilmeceler), TFA, S.73, s.

Çalışmada Tepe köyünün bilmece sorma geleneğinden kısaca bahsedilerek derlenen 31 bilmeceye yer verilmiştir.

Halil, Ahmet (1955). Sivas'ta Derlenen Bilmeceler, TFA, S.76, s.

Çalışmada Sivas'ın bilmece sorma geleneğinden bahsedilerek derlenen 18 bilmeceye yer verilmiştir.

Polat, Şükrü (1956). Kelkit-Suşehri Dolaylarında Bilmeceler, TFA, S.81

Kelkit Gümüşhane'nin ilçesidir. Suşehri de Sivas'ın ilçesidir. Çalışmada bu bölgelerin nerelerde olduğuyla ilgili bilgi verilmemektedir. Yapılan çalışmada bu bölgedeki bilmece sorma geleneğinden bahsedilerek yörede derlenen 46 bilmeceye yer verilmiştir.

Bahçeci, Mehmet (1956). Yeniarmutçuk Köyü Bilmeceleri I, TFA, S.89, s.

Bahçeci, Mehmet (1977). Yeniarmutçuk Köyü Bilmeceleri III, TFA, S.338, s. 8104-8105.

Çalışmada Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesine bağlı Yeniarmutçuk köyü bilmece sorma geleneği hakkında bilgi verilerek derlenen 87 bilmece konu edilmiştir.

Özyürek, Rasim (1996). Bilmecelerimiz, Türk Halk Kültürü Araştırmaları, (s. 73-84). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çalışmada bilmeceler hakkında bilgi verilerek bilmeceler konularına göre sınıflandırılmıştır.

Alperen, Altan (1996). Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler, Milli Folklor, S.31/32, s. 117-125.

Çalışmada bilmeceler hakkında bilgi verilmiş, bazı bilmeceler konularına göre

sınıflandırılarak verilmiştir.

Demirci, Abdullah (2001). Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü. Milli Folklor, S.50, s. 78-85.

Bu çalışmada bilmecelerin Türkiye Türkçesindeki yeri ile bilmece türü ele alınmış, tapmaca adını alan bu türün Azeri sahasındaki yeri irdelenmiştir.

İngeborg Thalhammer (çev. Nevzat Gözaydın) (1984). Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?, Türk Folklor Araştırmaları, s. 107-122.

Çalışmada Türk lehçeleri arasındaki ortak bilmeceler tespit edilip değerlendirilmiştir.

Ersoy, Ruhi (2001). Karadeniz'e Kıyısı Bulunan Türk Topuluklarında Ortak Bilmece Kültürü. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri II. Cilt, 3-5 Mayıs 2001 (s. 59-65), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Çalışmada bilmeceler hakkında bilgiler verilerek Karadeniz'e kıyısı bulunan Kırım, Gagauz, Bulgaristan Türklüğü ve Türkiye'de tespit edilen ortak bilmeceler yer almıştır.

Tan, Nail (2007). Van Bilmeceleri, Derlemeler, Makaleler 2, s. 136-138. Ankara.

Eserde derlenen 33 tane Van bilmeceleri yer almıştır.

Elçin, Şükri (1965). Gölpazarı Bilmeceleri, Türk Kültürü Araştırmaları II, s. 68-160. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Çalışmada Bilecek/Gölpazarı ilçesinden derlenen bilmeceler hakkında geniş bir bilgi verildikten sonra toplam 348 bilmece konularına göre sınıflandırılmıştır.

Kocadağ, İzzet (1998). İzmir'den Derlenmiş Bilmeceler, Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996, s. 121-131. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bu çalışmada İzmir'deki bilmece sorma geleneğinden kısaca bahsedilerek, İzmir'den derlenmiş bilmeceler konularına göre tasnif edilmiştir.

Sakaoğlu, Saim (1979). Bilmecelerde Soru Kayması, TFA, S.18, s. 8673-8676.

Çalışmada bilmecelerin soru bölümünün başka bilmecelerde de kullanılmasını soru kayması olarak adlandıran örnekler verilmiştir.

Akbaş, Ali (1998), Çatova (Elbistan) Bilmecelerinin Zemini Üzerine, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, s. 335-341. Ankara.

Çalışmada Elbistan’da bilmecelerin doğduğu, sorulduğu ortamlardan ayrıntısıyla bahsedilerek derlenen 42 bilmeceye yer verilmiştir.

Pürlü, Kadir (1986), Sivas Karalar Köyü Tekerlemeleri, Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1, (s. 252-264). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çalışmada köydeki bilmece sorma geleneği hakkında bilgi verilerek köyden derlenen 97 bilmece yer almıştır.

Görmüş, Şükür (1970). Karadeniz Maçka’sından Bilmeceler, TFA, S.254, s.

Derleme mahiyetinde olan çalışmada Trabzon’un Maçka ilçesinden 26 bilmece yer almaktadır.

Koz, Sabri (1970). Karşılıkları İçinde Bulunan Bilmeceler, TFA, S.256, s.

Çalışmada on adet bilmece karşılıkları içinde bulunanlar yönünden incelenmeye tabi tutulmuştur.

Varlık, Bülent (1971). Konya’nın Ermenek İlçesinden Bilmeceler, TFA, S.265, s.

Çalışmada Ermenek ilçesinden derlenen 33 bilmece konularına göre sınıflandırılmıştır.

Sarı, Ergün (1971). Bilmecelerimiz ve Kapuköy’den Bilmeceler, TFA, S.268, s. 6151-6152.

Çalışmada Trabzon/Maçka’ya bağlı bu köyden derlenen bilmecelere yer verilerek bilmecelerin geleneksel köy yaşamındaki yerinden bahsedilmiştir.

Çeneli, İlhan (1977). Azeri Tapmacaları (Bilmeceleri), TFA, S.332, s.

Bu çalışmada Nureddin Seyidov’un Tapmacalar adlı kitabından bazı bilmece örnekleri verilmiştir.

Koçer, Turan (1977). Malatya Bilmeceleri, TFA, S.333, s.

Derleme mahiyetinde olan çalışmada Malatya’dan derlenen bilmecelere yer verilmiştir.

Cırık, Recep (1977). Çankırı Bilmeceleri, TFA, S.335, s.

Derlemede 31 bilmece bulunmaktadır.

Bahçeci, Mehmet (1977). Gediz Bilmeceleri I, TFA, S.335, s.

Bahçeci, Mehmet (1977). Gediz Bilmeceleri II, TFA, S.337, s. 8073-8074.

Bahçeci, Mehmet (1977). Gediz Bilmeceleri I, TFA, S.338, s. 8104-8105.

Çalışmada Kütahya’nın Gediz ilçesinden 230 bilmece yer almaktadır.

Tokatlı, Suzan (1995). Başkurt Bilmeceleri, Milli Folklor, S.27, s. 75-76.

Çalışmada Başkurt Türkçe'sindeki bilmeceler Türkiye Türkçe'sindeki karşılıkları ile verilerek bir mukayese sağlanması amaçlanmıştır.

Durbilmez, Bayram (1995). Taşpınar (Sorgun Yozgat) Bilmeceleri, Milli Folklor, S.27, s .55-58.

Çalışmada Taşpınar köyünden derlenen 65 bilmece konularına göre sınıflandırılarak, çalışmanın sonuna bilmecelerle ilgili yerel sözlük eklenmiştir. Ayrıca köydeki bilmece sorma geleneği hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Güngör, Harun (1991). Gagauz Bilmeceleri, Milli Folklor, S.9, s. 56-58.

Çalışmada Gagauzlar hakkında kısaca bilgi verilerek 53 bilmece konu edilmiştir.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1962). Bilmecelerin Yapısı, TFA, S.159, s. 2856.

Çalışmada çeşitli bilmece örnekleri üzerinde durularak bilmecelerin yapısı incelenmiştir.

Mandal, Hasan (1962). Giresun'un Yağlıdere Dolayı Bilmeceleri, TFA, S.161, s.

Giresun'un Yağlıdere ilçesinden derlenen bilmecelere yer verilmiştir.

Şimşek, Esmâ (1996). Azerbaycan Bilmecelerinde Kafiye-Redif ve Bunlarla İlgili Bazı Problemler, Milli Folklor, S.29/30, s. 34-40.

Çalışmada Azerbaycan bilmecelerinden bazı örnekler biçim özelliklerine göre incelenmiştir.

Cankara, Murat (2002). Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece. S.55, s. 70-75.

Çalışmada bilmecelerin dil açısından incelenmesi söz konusudur.

Çelik, Ülkü (1994). Altay Bilmecelerinden Örnekler, Milli Folklor, S.21, s. 81-84.

Altay Türklerine ait 68 bilmece Altay Türkçesi ile verilmiştir.

Görkem, İsmail (1999). Sözlü Kültür Geleneği Açısından Elazığ Bilmeceleri, Milli Folklor, S.43, s. 13-17.

Çalışmada bilmecelerin sözlü kültür ürünleri içindeki yerinden ve Elazığ bilmeceleri ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Biray, Nergis (2002). Türkiye'ye Yerleşen Afganistan Kazaklarından Derlenmiş Tekerleme, Bilmece ve Ata Sözleri, Milli Folklor, S.53, s. 71-77.

Yapılan çalışmada Afganistan Kazaklarının tekerleme ata sözleri örneklerinin yanı sıra bilmecelerinden örnekler verilmiş, bilmeceler konularına göre

sınıflandırılmışlardır.

Seyidov, Nureddin (1983). Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler 1, Türk Folkloru, S.49, s. 10-13.

Seyidov, Nureddin (1983). Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler 3, Türk Folkloru, S.52, s. 17-20.

Azerbaycan bilmecelerinden bazı örnekler verilerek, bilmeceler çeşitli açılardan incelenerek değerlendirilmiştir.

Gönüllü, A. Rıza (1984). Alanya Bilmeceleri, Türk Folkloru, S.62, s. 26-29.

Gönüllü, A. Rıza (1985). Alanya Bilmeceleri 2, Türk Folkloru, S.68, s. 28-30.

Çalışmada Alanya'dan derlenen bilmeceler yer almıştır. Bilmeceler konularına göre sınıflandırılarak verilmiştir.

Demiray, M. Güner (1985). Bilmeceler ve Oyun Tekerlemeleri, (s. 13-19). Halk Kültürü 1985/2. İstanbul: Halk Kültürü Yayınları.

Çalışmada Anadolu bilmece sorma geleneği hakkında kısaca bilgi verilerek Anadolu'nun birçok bölgesinden derlenen bilmeceler konularına göre sınıflandırılarak yer almıştır.

Boswell, George W.-J. Russell Resver (Çev. Halim Aydın) (1970). Bilmeceler (Fundamentals of Folk Literature), Folkloru Doğru, S.10, s. 15-18.

Bu çalışma yukarıda adı geçen yazarların adı geçen eserdeki bilmecelerle ilgili yazısından çeviri yoluyla elde edilmiştir. Türk bilmecelerinden örnekler de eklenen makalede, bilmecelerin kökeni ve kaynakları hakkında bilgi verilmektedir.

Pekacar, Çetin (2003). Kumuk Türklerinin Bilmeceleri, Milli Folklor, S.60, s. 211-218.

Çalışmada bilmece hakkında bilgi verilerek, bilmecelerin özelliklerinden bahsedilmiş ve Kumuk Türklerinin bilmeceleri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

Tietze, Andreas (Çev. Deniz Nooan). Türk ve İran Bilmeceleri, Folkloru Doğru, S.55, s. 47-55.

Çalışmada Türk ve İran dillerindeki bilmecelerin varyant yönünden ortaklıkları değerlendirilmiştir.

Boratav, Pertev N.-Başgöz, İlhan (1974). Türk Halk Bilmeceleri, Folkloru Doğru, S.37, s. 2-13.

Bilmecelerle ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri olarak görülen bu

makalede bilmecelerin diğer türlerle ilişkisi, bilmecelerin yapısı ve şekli, bilmecelerin oluşması, bilmecelerin kaynakları gibi çeşitli başlıklar yer almıştır.

Tietze, Andreas (1974). Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi, Folkloru Doğru, S.37, s. 14-28.

Çalışmada bir bilmecenin birçok bölgede söylenen varyantları incelenerek bilmecenin ilk şekli tespit edilmeye çalışılmıştır.

Başgöz, İlhan (1974). Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları, Folkloru Doğru, S.37, s. 29-38.

Makalede Türk bilmecelerinin çeşitli işlevlerinden bahsedilmiştir.

Koz, Sabri (1974). Türk Halk Bilmeceleri Kaynakçası, Folkloru Doğru, S.37, s. 39-47.

Çalışmada İlhan Başgöz ve Andreas Tietze'nin Türk Bilmeceleri adlı kitaplarında bulunan kaynakçaya 100 kadar yeni madde eklenerek yeni bir kaynakça oluşturulmuştur.

Koz, Sabri (1974). Tomarza Bilmeceleri, Folkloru Doğru, S.37, s. 48-59.

Makalede Kayseri/Tomarza hakkında kısaca bilgi verilerek, derlenen 269 bilmece konularına göre tasnif edilmiş ve bilmecelerin biçimsel özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonuna yerel bir sözlük de eklenmiştir.

Koz, Sabri (1974). Hankendi Bilmeceleri, Folkloru Doğru, S.37, s. 60-79.

Elazığ'a bağlı bir beldedir. Hankendi'den bir öğretmenin öğrencilerine derlettiği 493 bilmece, konularına göre sınıflandırılarak verilmiştir.

Şaul, Mahir (1974). Dünyada Bilmece Araştırmaları, Folkloru Doğru, S.37, s. 80-85.

Makalede bazı Avrupalı araştırmacıların bilmecelerle ilgili yaklaşımları konu edilmiştir.

Elçin, Şükrü (1967). Tuzakçı (Gönen-Balıkesir) Köyü Bilmeceleri, TFA, S.217, s.

Çalışmada Tuzakçı köyünden derlenen 69 bilmeceye yer verilmiştir.

Selvi, Himmet (1938). Mersin'den Bilmeceler-Bulmacalar, TFA, S.223, s.

Çalışmada Mersin'in Sıraç köyünden derlenen bilmeceler yer almıştır.

Tunara, Girizan (1968). İstanbul Bilmeceleri, TFA, S.230, s.

Çalışmada İstanbul'dan derlenen bilmeceler yer almaktadır.

Varlık, Levent (1973). Ermenek'ten Derlenen Bilmeceler, TFA, S.290, s.

Ermenek'ten derlenen 21 bilmece konularına göre sınıflandırılarak yer almıştır.

Koz, Sabri (1973). Şarkışla ve Yöresinden Bilmeceler, TFA, S.293, s.

Sivas'ın Şarkışla ilçesinden derlenen 71 bilmece yer almaktadır.

Köktürk, Muhsin (1978). Yozgat Bilmeceleri I, TFA, S.353, s. 8513-8516.

Köktürk, Muhsin (1979). Yozgat Bilmeceleri II, TFA, S.354, s. 8550-8553.

Çalışmada Yozgat bilmece sorma geleneği hakkında bilgi verilmiş ve yöreden derlenen 197 bilmece yer almıştır.

Beşirli, Çoban (1979). Kerkük Bilmeceleri (Tapmacaları), TFA, S.359, s.

Çalışmada Kerkük'teki bilmece sorma geleneğinden bahsedilmiş ve bazı bilmeceler yer almıştır.

Azar, Birol (2013). Dünü-Bugünü ve Sorunlarıyla Bilmeceler: Elazığ Örneği, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.2, s. 51-57.

Elazığ bilmece sorma geleneğinin dünden bugüne varlığı konu edilmiştir.

Balta, Elif Emine (2013). Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi, Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), S.8, s. 891-899.

Çalışmada bilmece türünün eğitim-öğretimdeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir.

Karademir, Fevzi (2007). Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, S.2, s. 103-132.

Bilmecelerdeki anlatım kalıpları incelenmiştir.

Karademir, Fevzi (2008). Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S.14, s. 1-18.

Bilmecelerin oluşum ve biçimlenmesindeki bazı etkenler (gizem, merak vs) konu edilmiştir.

Karademir, Fevzi (2008). Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine, Milli Folklor, S.78, s. 75-87.

Makalede bilmecelerin imgesel yollarla oluşturulması konu edilmiştir.

Karademir, F. (2007). Halk Bilmecelerindeki Renklerin Kullanım Sıklığı ve İşlevselliği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. S.21, s. 192-211.

Çalışmada bilmecelerin renkler yönünden incelenmesi ve renklerin işlevleri

konu edilmiştir.

Kaya, Doğan (1998). Anonim Halk Şiiri Olarak Bilmeceler. Türklük Bilimi Araştırmaları, S.6, s. 71-77.

Çalışmada bilmeceler bütün yönleriyle incelenmiştir.

Türkyılmaz, Dilek (2009). Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceler Üzerine, Milli Folklor, S.81, s. 40-53.

Çalışmada Türk Dünyasındaki bazı ortak bilmeceler üzerinde durulmuştur.

Artun, Erman (1998). Tekirdağ'da Bilmece Sorma Geleneği, Tekirdağ Hal Kültürü Araştırmaları I, s. 117-139. Tekirdağ: Tekirdağ Genç İşadamları Derneği Kültür Yayınları.

Çalışmada Tekirdağ bilmece sorma geleneğinden bahsedilerek Tekirdağ bilmecelerinden örnekler verilmiştir. Bilmeceler konularına göre sınıflandırılmışlardır.

Önal, M. Naci (1997). Dobruca Türkleri'nin Bilmeceleri, Folklor/Edebiyat, S.10, s. 83-107.

Çalışmada, Anadolu'dan Balkanlar'a gitmiş olan Türklerin bilmeceleri ile Kırım'dan bölgeye göç etmiş olan Tatar Türkleri'nin tapmacaları bir bütün olarak ele alınmıştır.

1.3.2. Çukurova Bilmeceleriyle İlgili Yapılan Çalışmalar

a) Bildiriler

Artun, Erman (1997). Adana'da Bilmece Sorma Geleneği. I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri, 2-4 Haziran 1997 Balıkesir, (s. 159-169). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Çalışmada Adana insanının düşünce yapısını, yöre kültürünü ortaya koyan bilmece sorma geleneği konu edilmiştir.

b) Makaleler

Atılgan, Halil (1980). İncirgediği Köyünden Derlenmiş Bilmeceler. Türk Folkloru, S.9, s. 24.

Çalışmada, Adana/Karaisalı ilçesine bağlı İncirgediği köyünde derlenen bilmeceler yer almaktadır.

Güver, Mehmet (1971). Kadirli'nin Aşağı ve Yukarı Karakütük Köyleri

Bilmeceleri, Türk Folkloru, S.17, s. 29-30.

Çalışmada Osmaniye'nin Kadirli ilçesine bağlı bu köylerden derlenmiş 29 bilmece bulunmaktadır.

Koz, M. Sabri (1976). Adana Köylerinden Bilmeceler, TFA, S.328, s. 7821-7822.

Çalışmada Adana köylerinden derlenen 63 bilmeceye yer verilmiştir.

Sakaoğlu, Saim (1974). Kadirli ve Erzurum Bilmeceleri, TFA, S.303, s.

Çalışma daha önce Mehmet Güver'in Kadirli'nin Aşağı ve Yukarı Karakatük köylerinden derlediği bilmecelerin tekrar yer alması ve Erzurum bilmecelerinin konu edilmesinden oluşmaktadır.

c) Tezler

Karaoğlu, Yasemin (1994). Adana Bilmeceleri. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.

Çalışmada bilmeceler hakkında bilgiler verilmiş (oluşum, kaynak, tasnif, biçim, gelenek vs.), Adana'dan derlenen 506 bilmece konularına göre sınıflandırılarak verilmiş, çalışmanın sonunda bilmecelerin cevaplarına göre bir dizin oluşturulmuş, yerel kelimeler sözlüğü eklenmiştir.

1.3.3. Yabancı Araştırmacıların Bilmecelerle İlgili Çalışmaları

a) Kitaplar

Bilmeceler üzerine yabancı araştırmacıların çalışmalarından bahsedecek olursak, Abrahams ve Dundes, bu konuda faydalı iki bibliyografi olduğunu söylerler: Archer Taylor'ın *A Bibliography of Riddles* (1939) ve Aldo Santi'nin *Bibliografia dele Enigmistica* (1952). Onlara göre bilmeceler hakkındaki ilginin başlangıcı "Aristo'nun bilmeceler ve metafor arasındaki ilişki hakkındaki yorumlarında bulunur." (Abrahams-Dundes, 2007, s. 118).

Abraham-Dundes, bilmecelerle ilgili Avrupa'da yapılan çalışmalar hakkında şu bilgileri vermektedirler:

On dokuzuncu yüzyılda halk bilimi çalışmalarının başlangıcından bu yana bilmece çalışmaları genel olarak halk bilimi araştırmalarının ana rotasını takip etmiştir. Karşılaştırmalı çalışmalar 1855'te Kari Müllenhoff ve 1877'de Gaston

Paris tarafından yapılmıştır ancak tepe noktasına Antti Aarne'nin tekil bilmeceler hakkında yaptığı çalışma ile (1918-20) ulaşmıştır, dahası tekil bilmecelerle ilgili Aarne'nin çalışması gibi çok az çalışma vardır. Bilmeceler sınıflandırmalarında bir yenilik olarak 1911'deki derlemesi *Adivinanzas rioplatenses*'te Arjantinli halkbilimci Robert Lehmann-Nitsche tarafından, sınıflandırmanın temelini çözümler ya da cevaplardan çok karşılaştırmanın (örneğin hayvanlar ya da bitkilerle karşılaştırma) doğasında kurarak yapılmıştır. Lehmann-Nitsche'nin sistemi, 1915'te İsveçli Von Sydow tarafından ve daha sonra da Archer Taylor'ın muhteşem derlemesinde, *English Riddles from Oral Tradition*'da (1951) kullanıldı. Bilmecenin tarz özellikleri ile ilgili modern analizin 1899 yılında Robert Pesch tarafından yapılan *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätself* adlı bilimsel inceleme ile başladığı söylenebilir. Diğer formel çalışmalar da günümüze kadar sürmüştür (Abrahams-Dundes, 2007, s. 118).

Bilmecelere Avrupalı edebiyat yaklaşımı kaynaklar, yayılma, sınıflandırma ve biçim sorunlarına vurgu yapma eğilimindedir. Bu yaklaşıma mükemmel bir giriş Mathilde Hain'in *Ratsel*'idir. Laurits Bodker'in *Nordic Riddle: Terminology and Bibliography* (1964) çalışması da birincil ve ikincil tanımlarla ilgili harika bir iştir. Genel olarak konuşulursa, bilmecelerin işlevi üzerine nadiren çalışılır ve bilmeceler bağlamıyla ilgili ciddi olarak çalışan herkes antropologlara katkı yapar. Bu ekolün temsilcisi Donn V. Hart'dır, *Riddles in Philippine Folklore: An Anthropological Analysis* (1964).”(Abrahams-Dundes, 2007, s. 118).

b) Makaleler

Georges, Robert A.-Dundes, Alan (1974). Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru, Folklor Doğru, S.37, s. 87-94.

Makalede bilmecelerin bazı Avrupalı araştırmacılar tarafından yapılan tanımlarından yola çıkılarak bilmecelerin yapısal özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tietze, Andreas (1974). Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi, Folklor Doğru, S.37, s. 14-28.

Çalışmada bir bilmecenin birçok bölgede söylenen varyantları incelenerek bilmecenin ilk şekli tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tietze, Andreas (Çev. Deniz Nooan). Türk ve İran Bilmeceleri, Folklor Doğru, S.55, s. 47-55.

Çalışmada Türk ve İran dillerindeki bilmecelerin varyant yönünden ortaklıkları

değerlendirilmiştir.

Boswell, George W.-J. Russell Resver (Çev. Halim Aydın) (1970). Bilmeceler (Fundamentals of Folk Literature), Folklor Doğru, S.10, s. 15-18.

Bu çalışma yukarıda adı geçen yazarların adı geçen eserdeki bilmecelerle ilgili yazısından çeviri yoluyla elde edilmiştir. Türk bilmecelerinden örnekler de eklenen makalede, bilmecelerin kökeni ve kaynakları hakkında bilgi verilmektedir.

Roger D. Abrahams-Alan Dundes (2007). Bilmeceler, Milli Folklor, S.73, s. 118-126.

Çalışmada Avrupalı araştırmacıların bilmecelere yaklaşımları ve bilmecelerin çeşitli yönlerden ele alınışı söz konusudur.

İngborg Thalhammer (çev. Nevzat Gözaydın) (1984). Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?, Türk Folklor Araştırmaları, s. 107-122.

Çalışmada Türk lehçeleri arasındaki ortak bilmeceler tespit edilip değerlendirilmiştir.

1.4. Bilmeceleri Tasnif Çalışmaları

1.4.1. Türk Bilmeceleriyle İlgili Tasnif Çalışmaları

Türk bilmecelerini inceleyen bazı önemli bulduğumuz araştırmacıların bilmecelerle ilgili tasnif çalışmaları şöyledir:

Lütfullah Sami Akalın, bilmeceleri şekillerine göre dört gruba ayırmıştır:

- I. Mani bilmeceler
- II. Beyit bilmeceler
- III. Mısra bilmeceler
- IV. Kıtadan uzun bilmeceler

Bilmeceleri ilk harfine göre tasnif eden Akalın'ın bu yaklaşımı pek kabul görmemiştir. Zira yörelere göre bilmecelerin farklı kelimelerle başlatıldığı bir gerçektir. Bu durumda, aynı bilmeceyi değişik harf sıralamasında arama problemi karşımıza çıkar (Kaya, 1998, s. 72).

Pertev Naili Boratav, 100 soruda Türk halk edebiyatı eserinde bilmeceleri söyleniş özellikleri açısından tasnif etmiştir:

1. Başlangıçları kalıplaşmış olanlar
2. Soruları ses taklidine sınırlanan bilmeceler

3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler
4. Aynı bir nesneyi olumlu ve olumsuz önermeler ile tanımlayarak çözümünü güçleştiren bilmeceler (Boratav, 1992, s. 110-111).

Pertev Naili Boratav-İlhan Başgöz ise, Türk Halk Bilmeceleri adlı çalışmalarında bilmeceleri yapılarına ve konularına göre sınıflandırmışlardır:

Yapılarına göre:

1. Soruları ses taklidiyle başlayan ya da metinlerinde böyle öğeler bulunan bilmeceler
2. Başlangıçları kalıplaşmış olan bilmeceler
3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler

Konularına göre:

1. Alfabenin belli harflerini bulmayı amaçlayan bilmeceler
2. Bir şeyi renklerinden buldurmaya çalışan bilmeceler
3. Bulunacak nesnenin gövdesini, parçalarını karikatürümsü çizgilerle tasvir eden bilmeceler (Boratav-Başgöz, 1974, s. 6-8).

Şükrü Elçin, bilmeceleri manzum ve mensur olarak iki şekilde incelemiş ve bilmeceleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Tabiat ve tabiat hadiseleri ile ilgili bilmeceler
2. Hayvanlar ve onların mahsulleriyle ilgili bilmeceler
3. Bitkiler ve onların mahsulleriyle ilgili bilmeceler
4. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
5. Eşya ile ilgili bilmeceler
6. Manevi-dini unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili bilmeceler (Elçin, 1970, s. 81-88).

Sabri Koz, Tomarza Bilmeceleri adlı çalışmasında bilmeceleri konularına göre tasnif etmiştir:

1. İnsanlar ve insan organlarıyla ilgili bilmeceler
2. Hayvanlarla, hayvansal ürünlerle ilgili bilmeceler
3. Bitkilerle, bitkisel ürünlerle ilgili bilmeceler
4. Doğayla, doğa olaylarıyla ilgili bilmeceler
5. Eşyalarla ilgili bilmeceler
6. Ölüm, din ve öteki konularla ilgili bilmeceler (Koz, 1974, s. 49).

İlhan Başgöz, Türk Bilmeceleri adlı kitabında bilmeceleri tek cevaplı ve çok cevaplı olmaları yönüyle ve konuları yönünden tasnif etmiştir:

V. Tek karşılığı olan bilmeceler

VI. Karşılıkları birden çok olan bilmeceler

A. Doğa ve astronomi

- a. Hava ve astronomi
- b. Zaman
- c. Doğa engebeleri
- d. Bitkiler ve meyveler
- e. Hayvanlar
- f. İnsan vücudu

B. İnsan manzaraları

- a. Hayat
- b. Ev hayatı
 - Ev yapımı
 - Isıtma
 - Giyim, kuşam
 - Yemek pişirme
 - Ev aletleri
 - Çocuk bakımı
 - Günlük hayat
- c. Tarım ve hayvan besleme
- d. Gezi ve ulaşım
- e. Toplum hayatı
- f. Din ve din tarihi
- g. Yazı

C. Hayattan görünüşler

D. Sembolik dil

E. Alışılmamış durumlar

F. Birbiri ile ilgisi olmayan kavramlar

VII. Bilgi ölçen bilmeceler

A. Soy, sop bilmeceleri

- B. Hukuk bilmeceleri
- C. Hesap bilmeceleri
- D. Din bilgisi bilmeceleri
- VIII. Sözcüğün parçaları üzerine kurulan bilmeceler
 - A. Noktalar
 - Arap alfabesi ile noktalar
 - Latin alfabesi ile noktalar
 - B. Harfler
 - C. Dudakların birbirine değmesi
 - D. Yanıltıcı sorular
 - E. Sözcüğün ayrı anlamları üzerine kurulan bilmeceler
- IX. Şaka, alay bilmeceleri
 - A. Hayalleme, düş ve yalan tekerlemeleri
 - B. Kurnaz sorular
 - C. Karşılığı sorunun içinde olan bilmeceler (Başgöz, 1993, s. VII-VIII).

Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz birlikte hazırladıkları Türk Bilmeceler Hazinesi adlı eserde, bilmeceleri konularına ve tiplerine göre tasnif etmişlerdir. Konularına göre şöyledir:

- I. Dinî, Kudsî ve Bazı Manevî Husûsiyetlerle İlgili Bilmeceler
- II. Boş bırakılmış
 - A. Gökyüzü ve Zamanla İlgili Bilmeceler
 - B. Yeryüzü ve Tabiat Hadiseleriyle İlgili Bilmeceler
 - C. Madenlerle İlgili Bilmeceler
- III. Bitkilerle İlgili Bilmeceler
 - A. Ağaçlar
 - B. Meyveler
 - C. Sebzeler
 - D. Hububat
 - E. Çiçekler ve Otlar
- IV. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - A. Kuşlar

- B. Böcek ve Haşereler
 - C. Çeşitli Hayvanlar
 - V. İnsanla İlgili Bilmeceler
 - A. Beden Yapısı
 - B. İnsan Hayatı, Bazı Maddî ve Manevî Husûsiyetler, Izdırab ve Hisler
 - C. Evlilik ve Neticeleriyle İlgili Husûsiyetler
 - D. Bazı Vazife, Meslek ve İtiyadlar
 - E. İsim, Yazmak ve Okumakla İlgili Husûsiyetler
 - VI. Giyim-Kuşam ve Süsle İlgili Bilmeceler
 - VII. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
 - A. Bazı Yiyecekler ve Malzemeleri
 - B. Tatlılar
 - C. İçecekler
 - VIII. Yakacak ve Aydınlanmayla İlgili Bilmeceler
 - IX. İnşâ Husûsiyet ve Malzemelerle İlgili Bilmeceler
 - X. Ev İçi Eşyasıyla İlgili Bilmeceler
 - A. Mefruşat ve v.s. Malzemeler
 - B. Mutfakla İlgili Malzemeler
 - XI. Alet ve Edevatla İlgili Bilmeceler
 - A. Hayvan ve Ziraatle İlgili Alet ve Malzemeler
 - B. Yiyecek ve Ölçüyle İlgili Alet ve Malzemeler
 - C. Dokuma ve Dikişle İlgili Alet ve Malzemeler
 - D. Sesle İlgili Husûsiyetler ve Musikî Aletleri
 - E. Oyun ve Oyuncaklar
 - F. Elektrikle İlgili Aletler
 - G. Silâhlar
 - H. Nakil Vasıtaları
 - XII. Çeşitli Bilmeceler
 - A. Cevabı Özel İsim Olanlar
 - B. Yanılmaçlar
 - C. Bir Harfle İlgili Olanlar (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 337-340).
- Tiplerine göre sınıflandırma ise şöyledir:

1. Cevap bakımından
 - a. Mevzu' u ve cevabı tek olan bilmeceler
 - b. İki cevaplı olan bilmeceler
 - c. Her mısra' ı ayrı bir bilmece olan ve ikiden fazla cevaplı bilmeceler
2. Muhavereli bilmeceler
3. Cevabı manzum olan bilmeceler
4. Kelime oyunu karakteri gösteren bilmeceler
5. Taklidi bilmeceler (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 10-11).

Esma Şimşek, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı/Türk Dünyası Edebiyat Tarihi adlı çalışmada bilmeceleri şöyle tasnif etmiştir:

1. Yapılarına Göre Bilmeceler
 - A. Mensur Bilmeceler
 - a. Tek Cümleden Meydana Gelen Bilmeceler
 - b. Birden Fazla Cümleden Meydana Gelen Bilmeceler
 - B. Manzum Bilmeceler
 - a. Beyitlerden Meydana Gelen Bilmeceler
 - b. Üç Mısradan Meydana Gelen Bilmeceler
 - c. Dört Mısradan Meydana Gelen Bilmeceler
 - ca. Mâni Şeklinde Olanlar
 - cb. Koşma Şeklinde Olanlar
 - cc. Diğerleri
 - d. Beş Mısradan Meydana Gelen Bilmeceler
 - e. Altı ve Daha Mısradan Meydana Gelen Bilmeceler
 - f. Tekerleme Özelliği Gösteren Bilmeceler
2. Konularına / Cevaplarına Göre Bilmeceler
 - A. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler
 - B. Bitkilerle İlgili Bilmeceler
 - C. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - D. İnsanlarla İlgili Bilmeceler
 - E. Eşyalarla İlgili Bilmeceler
 - F. Dinî Konularla İlgili Bilmeceler
 - G. Mücerret Kavramlarla İlgili Bilmeceler

H. Mekânla İlgili Bilmeceler

İ. Diğerleri

3. Söyleniş Özelliklerine Göre Bilmeceler

- A. Kalıplaşmış Sözlerle Başlayan Bilmeceler
- B. Kelime Oyununa Dayanan Bilmeceler
- C. Bilgi ve Dikkat Ölçen Bilmeceler
- D. Şaka ve Alay Konulu Bilmeceler

4. Bilmece Yerine Söylenen Şiirler

- A. Muamma
- B. Lûgaz (Cilt III, 2003, s. 234).

Azerbaycanlı araştırmacı Nureddin Seyidov da Tampacalar adlı eserinde bilmeceleri konularına göre şu şekilde tasnife tabi tutmuştur:

- I. Tabiat ve tabiat olaylarıyla ilgili bilmeceler
- II. Bitkilerle ilgili bilmeceler
 - A. Ev bitkileriyle ilgili bilmeceler
 - B. Ağaçlarla ilgili bilmeceler
 - C. Bahçe ve sebzelerle ilgili bilmeceler
 - D. Yabani ve taneli bitkilerle ilgili bilmeceler
- III. Hayvanlarla ilgili bilmeceler
- IV. Kuşlarla ilgili bilmeceler
- V. Haşaratla ilgili bilmeceler
- VI. Hayvanlar ve Hayvan ürünleriyle ilgili bilmeceler
- VII. İnsan ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler.
- VIII. Giyim ve süs eşyalarıyla ilgili bilmeceler
- IX. Çadır, ev ve onların bölümleriyle ilgili bilmeceler
- X. Ev eşyalarıyla ilgili bilmeceler
- XI. Silahlarla ilgili bilmeceler
- XII. Diğer maddi ve mücerret konularla ilgili bilmeceler
- XIII. Yemekler ve diğer yiyecek maddeleriyle ilgili bilmeceler
- XIV. Musiki aletleriyle ilgili bilmeceler
- XV. Köyde kullanılan makina ve aletlerle ilgili bilmeceler

XVI. Matbuat ve diğer tekniklerle ilgili bilmeceler

XVII. Muhtelif konularla ilgili bilmeceler (Kaya, 1999, s. 474-475).

Doğan Kaya, “Anonim Halk Şiiri Olarak Bilmeceler” adlı çalışmasında bilmeceleri yapılarına ve konularına göre iki şekilde tasnif etmenin daha doğru olacağı düşüncesini taşımaktadır ve şu şekilde tasniflendirmiştir:

Yapılarına göre bilmeceler

I. Mensur bilmeceler

II. Manzum Bilmeceler

A. Ölçülü Bilmeceler

· Beyitlerden Kurulu Bilmeceler

a. Üç Heceli Bilmeceler

b. Dört Heceli Bilmeceler

c. Beş Heceli Bilmeceler

d. Altı Heceli Bilmeceler

e. Yedi Heceli Bilmeceler

f. Sekiz Heceli Bilmeceler

· Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler

a. Üç Heceli Bilmeceler

b. Dört Heceli Bilmeceler

c. Beş Heceli Bilmeceler

d. Altı Heceli Bilmeceler

e. Yedi Heceli Bilmeceler

f. Sekiz Heceli Bilmeceler

g. On bir heceli bilmeceler

· Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler

a. Üç Heceli Bilmeceler

b. Dört Heceli Bilmeceler

c. Beş Heceli Bilmeceler

d. Altı Heceli Bilmeceler

e. Yedi Heceli Bilmeceler

f. Sekiz Heceli Bilmeceler

g. On bir heceli bilmeceler

- h. On beş heceli bilmeceler
- Mısra sayıları dördlükten fazla olan bilmeceler
 - a. Beş Mısralı Bilmeceler
 - b. Altı Mısralı Bilmeceler
 - c. Yedi Mısralı Bilmeceler
 - d. Sekiz Mısralı Bilmeceler
 - e. On üç Mısralı Bilmeceler
 - f. On yedi Mısralı Bilmeceler
 - g. Yirmi üç Mısralı Bilmeceler
 - h. Yirmi beş Mısralı Bilmeceler
- B. Ölçsüz Bilmeceler
 1. Heceleri 3-5 arasında değişen bilmeceler
 2. Heceleri 5-8 arasında değişen bilmeceler
 3. Heceleri 7 veya daha fazla heceli olan bilmeceler

Konularına Göre Bilmeceler

- I. İnsanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
 - II. Hayvanlar ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
 - III. Bitkiler ve onun uzuvlarıyla ilgili bilmeceler
 - IV. Eşyalarla ilgili bilmeceler
 - V. Tabiat ve tabiat hadiseleriyle ilgili bilmeceler
 - VI. Dinî manevî ve metafizik konularla ilgili bilmeceler
 - VII. Giyim-kuşamla ilgili bilmeceler
 - VIII. Yiyecek ve içeceklerle ilgili bilmeceler
 - IX. Muhtelif bilmeceler
- A. Dudakların hareketine dayalı bilmeceler
 - B. Noktalarla ilgili bilmeceler
 - C. Harflerle ilgili bilmeceler
 - D. Karşılığı, metnin kendisi olan bilmeceler
 - E. Yanıltmaçlar (Kaya, 1998, s. 71-77)

Biz bütün bu tasnifleri inceledikten sonra, en kapsamlı tasnifin yapıldığını düşündüğümüz Doğan Kaya'nın "Anonim Halk Şiiri Olarak Bilmeceler" adlı çalışmasındaki tasnifini esas aldık. Buna göre çalışmamızda yapılarına ve konularına

göre bir tasnif yapmayı uygun bulduk. Bilmeceleri konularına göre tasnif ederken, cevaplarına göre başlıklarda topladık. Aynı zamanda cevabı birden fazla bilmecelere “Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgili Bulunan Bilmeceler, Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgili Bulunmayan Bilmeceler” adlı başlıkları ekledik. Yaptığımız tasnif şöyledir:

Yapılarına Göre Bilmeceler:

- I. Mensur bilmeceler
- II. Manzum Bilmeceler
 - 1. Ölçsüz Bilmeceler
 - 2. Ölçülü Bilmeceler
 - A. Beyitlerden Kurulu Bilmeceler
 - a. Üç Heceli Bilmeceler
 - b. Dört Heceli Bilmeceler
 - c. Beş Heceli Bilmeceler
 - d. Altı Heceli Bilmeceler
 - e. Yedi Heceli Bilmeceler
 - f. Sekiz Heceli Bilmeceler
 - g. Dokuz Heceli Bilmeceler
 - h. On Heceli Bilmeceler
 - i. On İki Heceli Bilmeceler
 - B. Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler
 - a. Dört Heceli Bilmeceler
 - b. Beş Heceli Bilmeceler
 - c. Altı Heceli Bilmeceler
 - d. Yedi Heceli Bilmeceler
 - e. Sekiz Heceli Bilmeceler
 - f. On Heceli bilmeceler
 - C. Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler
 - a. Dört Heceli Bilmeceler
 - b. Beş Heceli Bilmeceler

- c. Altı Heceli Bilmeceler
- d. Yedi Heceli Bilmeceler
- e. Sekiz Heceli Bilmeceler
- D. Beş Mısralı Bilmeceler
 - a. Dört Heceli Bilmeceler

Konularına ve Cevaplarına Göre Bilmeceler:

- A. Konusu ve Cevabı Tek Olan Bilmeceler
 - 1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler
 - a. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler Yeryüzüyle İlgili Bilmeceler
 - b. Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler
 - c. Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler
 - d. Zamanla İlgili Bilmeceler
 - 2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler
 - a. Tahıllarla İlgili Bilmeceler
 - b. Meyvelerle İlgili Bilmeceler
 - c. Sebzelerle İlgili Bilmeceler
 - d. Çiçeklerle İlgili Bilmeceler
 - e. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler
 - f. Çeşitli Bitki ve Ürünleri İlgili Bilmeceler
 - 3. Yiyecekler ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler
 - a. Yiyeceklerle İlgili Bilmeceler
 - b. İçeceklerle İlgili Bilmeceler
 - 4. Hayvanlar ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler
 - a. Uçar Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - b. Karada Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - c. Suda Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - d. Hem Suda Hem Karada Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler
 - e. Böcek ve Haşerelerle İlgili Bilmeceler
 - f. Hayvan Organları ve Ürünleriyle İlgili Bilmeceler
 - 5. İnsanlar, İnsan Organları ve Meslekleri İle İlgili Bilmeceler

- a.** İnsanlarla İlgili Bilmeceler
 - b.** İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler
 - c.** Mesleklerle İlgili Bilmeceler
6. Eşyalarla İlgili Bilmeceler
 - a.** Giyim ve Süs Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler
 - b.** Silahlarla İlgili Bilmeceler
 - c.** Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler
 - d.** Çiftçilikte Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler
 - e.** Isınmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler
 - f.** Aydınlanmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler
 - g.** Kazııcı ve Kesici Aletlerle İlgili Bilmeceler
 - h.** Keyif Verici Maddelerle İlgili Bilmeceler
 - i.** Oyuncaklarla İlgili Bilmeceler
 - j.** Çeşitli Eşyalarla İlgili Bilmeceler
7. Müzik Aletleriyle İlgili Bilmeceler
8. Mekânlarla İlgili Bilmeceler
 - a.** Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler
9. Yer Adlarıyla İlgili Bilmeceler
 - a.** Şehir Adları
 - b.** İlçe Adları
 - c.** Mahalle Adları
 - d.** Durak Adları
10. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler
 - a.** Kara Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler
 - b.** Deniz Araçlarıyla İlgili Bilmeceler
 - c.** İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler
 - d.** Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler
 - e.** Dini-Kutsi Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler
11. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler
12. İmla İle İlgili Bilmeceler
13. Yazı Gereçleriyle İlgili Bilmeceler
14. Diğer Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

15. Şaka/Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler
16. Kelime Oyununa Dayanan Bilmeceler
17. Şaşırtıcı Bilmeceler
18. Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler
19. Kurnaz Sorular
20. Diğer Bilmeceler
21. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgî Bulunan Bilmeceler
22. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgî Bulunmayan Bilmeceler

BÖLÜM II

ANONİM TÜRK HALK EDEBİYATINDA BİLMECE TÜRÜ İLE TÜRK DÜNYASI VE ANADOLU BİLMECE SORMA GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Anonim Türk Halk Edebiyatında Bilmece Türü İle Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğine Genel Bir Bakış

2.1.1. Bilmece Türü İle İlgili Genel Bilgiler

2.1.1.1. Bilmece Kavramı

Bilmece kavramının tanımı ansiklopedi maddelerine göre şu şekilde yapılmıştır:

Türkçe Sözlük: Bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma (10. Baskı, 2005, s. 272).

İslam Ansiklopedisi: Osmanlı Türkleri arasında ekseriya halk muammalarına verilen isimdir. Şimal ve şark Türkleri, bu manada olmak üzere, *tap-* (*bul-*) kökünden gelen *tabışmak*, *tapmaca*, *tap-kış*, *tabışkak*, *tabuşturma* vb. kelimelerini kullanırlar (1993, s. 615).

Büyük Lügat ve Ansiklopedi: Bilmece, bir şeyin adını söylemeden bazı niteliklerini üstü kapalı bir şekilde anlatarak onun ne olduğunu bilmeyi dinleyene veya okuyana bırakan oyun (2. cilt, 1969, s. 379).

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü: Geleneğin uzantısı içerisinde, somut ve soyut bütün kavramları uzak-yakın ilişkilerle sorulan, zihinde birtakım fikirler çağrıştıran, bilginin ve zihnî melekelerin gelişmesinde rol oynayan, eğlenceye dayalı anonim halk şiiri türü (Cilt 1, 2001, s. 434-435).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Somut ve soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim faaliyetlerinde zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış sözlerdir (I.cilt, 1977, s. 432).

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı/Türk Dünyası Edebiyat Tarihi: Sözlü halk kültürünün önemli mahsullerinden olan bilmeceler, en az iki kişi arasında sorulan, bazen mensur, fakat çoğunlukla manzum halde olan kalıplaşmış ifadelerdir (Cilt III., 2003, s. 222).

Resimli Temel Türkçe Sözlük: Verilen ipuçlarından yararlanılarak çözülebilen bilgi, tecrübe ve zekâya dayanan eğlendirici, oyalayıcı oyun (1988, s. 131).

2.1.1.1.1. Türk Araştırmacılara Göre Bilmece Kavramı

Bilmece ile ilgili çalışmalar yapan önemli gördüğümüz bazı araştırmacıların bilmeceyle ilgili tanımları ise şöyledir:

Şükrü Elçin'e göre, bilmeceler tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hâdiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl zekâ veya güzellik nev'inden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, bir takım "eğlence, lügaz, muamma ve bulmacalarda da görülen ve dinleyiciye sorulunca, ondan halli istenen "bil bakalım" veya "ol nedir ki" ifadelerinin bir bakıma geniş tarifidir (Elçin, 1965, s. 69).

Âmil Çelebioğlu-Yusuf Öksüz ise "Mücerred, müşahhas hemen her mevzuu karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan, daha çok manzum ve sual mahiyetinde, söyleyeni meçhul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze süregelen halk mahsulleridir" şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca aşağıda görüldüğü üzere bir dörtlükle bilmecenin kendisi tarafından nasıl tarif edildiğini şöyle belirtmiştir: Dini olandan dini olmayana, yeryüzünden gökyüzüne kadar birçok şeyleri mevzu alabilen bilmecelerimiz, bizzat kendisi tarafından şöyle tarif edilir:

Dağlardan, taşlardan

Canlıdan, cansızdan;

Yiyilir, içilirden;

Yiyilmezden içilmezden;

Ben söyliyeyim, sen bil! (bilmece) (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 7)

Boratav-Başgöz'e göre, "bilmece çözüm bekleyen küçük bir sorunun, kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür. Bu çözüm, çoğu zaman, metnin verilerinden yola çıkarak bulunması gereken nesneye ya da

kavrama işaret eden bir kelimedenden ibarettir.” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 2).

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere bilmece için; kalıplaşmış sözlerden kurulu, somut ya da soyut kavramlarla ilgili bir soruyu üstü kapalı sözlerle, çağrışımlarla ya da benzetmeler kurma yöntemiyle dikkatimizi çekerek cevabı buldurmaya yönelik, belli bir geleneğin ürünü olarak çeşitli işlevler yüklenen halk mahsulleridir, diyebiliriz.

2.1.1.1.2. Yabancı Araştırmacılara Göre Bilmece Kavramı

Yabancı araştırmacılar bilmecenin mecazi bir yapıya sahip olduğunu düşünmüşler ve bilmeceyi bu yönüyle tanımlamışlardır. Onların bilmece ile ilgili tariflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Genelde, araştırmacıların üzerinde durduğu mecazi yapısına, ilk dikkati çeken Aristo olmuştur, bu özelliğine istinaden Aristo şöyle der: “İyi bilmeceler bize genel olarak doğru mecazlar sağlarlar, iyi bir bilmece güzel bir mecazın oluşumuna yol açabilir”. Aristo’nun belirttiği bu özellikten hareket edenler arasında Gaston Paris bilmece için şu tarifi yapmıştır:

“Anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmemiş bulunan, mecaz yada mecazlar topluluğudur.” Bu tarifi yanı sıra, bilmecenin tabiatını Aristo şöyle belirtir: “Bilmecenin tabiatı; bir olguyu, sözcükleri imkânsız gibi görüneni bir biçimde yan yana getirerek tanımlamaktır; bu da eşyayı simgeleyen gerçek isimlerle değil, ancak mecazi anlatım yoluyla yapılabilir.” (Öztürk, 1985, s. 288).

Sokolov’a göre, “bilmece, genellikle mecaz (metaphor) biçiminde olan ustalıklı bir soru olarak tanımlanabilir.” Bununla birlikte, bir bilmece düzenlenmesinde mecaz mutlak zorunlu değildir. Sözcüklerin simgesel bir anlam taşımadığı, doğrudan bir soru görünümündeki bilmeceler de bulunur (Sokolov, 1975, s. 13).

Ünlü bilgin Archer Taylor da yıllarca bilmeceyi tanımlamak için uğraşmıştır. Taylor bilmecede özellikle karşılıklı, bir beklenmezlik görür. Bilmecede genellikle betimlenen şey başka, beklenen cevap başkadır. Cevap, soruda betimlenen şeye benzetilmektedir.

Elli Köngas Maranda, Taylor’unkine bazı bakımlardan benzeyen yeni bir tanım yapmıştır. Maranda’ya göre bilmecenin çözümü sözdizimi (sentaks) çözümüne benzer biçimde yapılabilir. Önce elimizde, daima iki parçadan oluşan bir bütün vardır. Bu iki parça bilmecenin sorusu ve bilmecenin cevabıdır. Bilmecenin sorusu, sözdizimi

açısından ister soru cümlesi olsun ister olmasın, daima soru anlamı taşır (Şaul, 1974, s. 81).

Buraya kadar verilen bilmeceyi tanımlama çabalarının hepsinde ortak olan nokta, benzetmenin ya da mecazın, temel bir özellik olarak görülmesidir. Hâlbuki bilmecelerin büyük bir kısmı, mecaz özelliği taşımayan bir cümledir. Görebildiğimiz kadarıyla, bilmece yapısının bütün yönleriyle en eksiksiz tanımı yakın zamanda Robert Georges ile Alan Dundes tarafından yapılmıştır (Şaul, 1982, s. 82).

Georges ve Dundes'e göre bilmece, "içinde bir ya da birden fazla betimleyici öge olan ve bunlardan iki tanesinin karşıtlık içinde bulunabileceği geleneksel bir sözlü anlatımdır. Bu öğelerin işaret ettiği şeyin tahmin edilmesi istenir." (Georges-Dundes, 1974, s. 92).

2.1.1.1.3. Anadolu'da Bilmece Kavramı

Bilmece kavramının Anadolu'da hangi kelimelerle karşılandığı üzerine şu tespitler bulunmaktadır:

Bilmece kelimesinin karşılığı olarak, Divanü Lügat'it Türk'te, *tabuzgu*, *tabuzguk*, *tabzug*, *tabzuguk*, *tabızmak*, *tabuzmak* vb. gibi terimler kullanılırken, Anadolu sahasında, büyük bir kısmı tap- ve bil- kelime köklerinden türetilmiş ve bilmece yerine kullanılan çeşitli isimlere rastlanır: *atlı hekat*, *atlı mesel*, *bilmeli matal*, *bulmaca*, *dele*, *mesel*, *fıcık*, *gazelleme*, *hikâye*, *masal*, *matal*, *metel*, *söz tanımaca*, *tandurmaca*, *tanımaca*, *tanıtmaca*, *tanumaca*, *tapbaca*, *tapmaca*, *tappaca* vb. gibi (Cilt III, 2003, s. 222).

Sakaoğlu, Anadolu'da kullanılan "bilmece" teriminin Azerbaycan'da kullanılan "Tapmaca" teriminin eş anlamlısı olan "bil-" fiilinden türediğini düşünmektedir:

"Bilmece" teriminin yerine Azerbaycan'da "Tapmaca" terimi kullanılmaktadır. Bugün, Anadolu'nun kuzeydoğusunda, yani Kars Ardahan ve Iğdır illerimizde yaşayan insanlarımız da, yine "tap-" fiilinden türetilen benzer bir kelimeyi kullanmaktadırlar: Tapbaca. O halde, "tapmaca" terimi Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelirken küçük bir değişikliğe uğradıktan sonra, yerini eş anlamlı bir kökten, "bil-"den türeyen "bilmece"ye bırakmaktadır. Ancak Anadolu sahasında, bilmece yerine geçmek üzere kullanılan pek çok mahallî terimin olduğu da unutulmamalıdır: *Mesel*, *metel*, *matal*, *asal elçim*, *tatmaca*, *tanımaca*, vb. (Sakaoğlu, 1995, s. 492-493).

Anadolu'nun bazı köy ve kasabalarında “bilmece” ismi yanında mesela, Bilecik'in Gölpaazarı kasabasında ve köylerinde, *masal, mesel, hikâye, metel, bulmaca, söz, dele, fıcık, gazelleme...* gibi kelimeler yaşamaktadır (Elçin, 1965, s. 69).

2.1.1.1.4. Türk Dünyasında Bilmece Kavramı

Bilmece, farklı adlarla anılsa da, bütün Türk topluluklarında görülen sözlü bir folklor mahsulüdür. Türkçe yazılı kaynaklar arasında ilk defa Divanü Lügat'it-Türk'te “*tabuzgu, tabuzgu neng, tabuzguk, tabzug*” kelimeleriyle geçen bilmece kavramı karşılığında Türk dünyasında, bir araştırmaya göre bazıları sesçe birbirine yakın 71 farklı söz kullanılmaktadır (Pekacar, 2003, s. 211).

Bilmece sözcüğü, Batı Türkçesinde “bilmek” fiilinden doğmuş bir isimdir. Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sahası aynı manaya gelen “*tabmak*” fiilini ve bu kökten türeyen “*tabzuğ*”, “*tabmaca*” kelimelerini kullanmaktadırlar. Ayrıca Türkmenler'de “*matal*”, Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar arasında “*cumbak*”, Kazanlılar'da “*tabışmak*” yanında “*cumak*”; Başkırtlarda ise Abdulkadir İnan'ın söylediğine göre yine bu kökten gelen “*yumak*” sözü yaygındır (Elçin, 1965, s. 69).

Türk halklarının pek çoğunda tap- (bil-) fiilinden türetilen isimle adlandırılan bilmece türüne Kırgızlar *tabışmak* demektedir ve şu şekilde tarif etmektedirler: “Doğadaki doğal olayların, eşyanın veya bir emek sonucu meydana getirilen nesnelere görünüşlerini, özelliklerini, fonksiyonlarını benzer şekilde, benzer tipte ve benzer özelliklere sahip diğer şeylerle karşılaştırmak, değiştirerek söylemekle oluşturulan; bunları gizli, kinayeli bir şekilde hissettiren halk edebiyatının bir türüdür” (Karadavut, 2006, s. 481).

Azeri sahasında, “*tapmaca*” adını alan bilmececeler, “insanların fikir ve zekâsını yoklamak maksadıyla düzeltilen bir hadise veya eşyanın şairane tasviridir. Bir hadise, mefhum veya şeyin bir alameti veya hususiyeti, dolaylı yollarla söylenir ve başka cihetleri gizli tutulup, karşı taraftan cevap istenilir” şeklinde tanımlanmaktadır (Demirci, 2002, s. 82).

Özbekler bilmeceye; *tâpişmâk, cumbak, matal, tapmaç, tapar* derler. Özbek Sovyet Ansiklopedisi'nde *tapışmak*la ilgili olarak şu ifadeler yer alır: “Saklı manayı ifade ederek çözülmesi mümkün olan soru karakterinde ve esasen mecazi şekilde hazırlanır. *Tapışmakta*, birer şeyi yahut hadiseyi, başka bir şeye veya hadiseye benzetiş,

mukayese etmek suretiyle ifade edilir. Tapişmak, kompozisyon ve ritm yönünden muhteser, sade ve ahenkli olur”. Özbek dilinin İzahlı Lugatı’nda tapişmak; “Tapişmaçak oyununda, bulunması lâzım olan şey, hadise ve şeklinin remzî ve benzetmeler suretiyle ifade edilen kısa sıfatlanması” şeklinde belirtilir (Cilt 1, 2001, s. 434).

Kazakistan’da bilmecenin tanımı; “Halk nazımının belli bir eşyayı veya bir olayı, gerçeğe paralel bir şekilde anlatan ve bilmeciyi çözecek olanın zekâsını ölçen kısa bir edebi türdür.” şeklinde yapılırken, Kırgızistan’da, söz söyleme sanatının en eski türlerinden sayılır ve “Tabışmak; tabiat olaylarını, çeşitli eşyalarla kavramları mecaz anlamda tasvir ederek, cevabını talep eden, kısa, manzum eserdir.” diye tarif edilir (Cilt III, 2003, s. 223).

Türkmenlerin *matal*, *tapmaça*, *taptı* dedikleri bilmece, Türkmen Dilinin Sözlüğü’nde; “Cevabını düşünerek bulmak için dizilen, bulunması zor ifadeler.” olarak tanımlanmıştır (Cilt 1, 2001, s. 434).

Diğer Türk boylarında yaygın olarak bilinen bilmecelere:

Altay Türkleri *tabıskak*, *tabışkak*, *tabkak*, *taparuv*, *taptırgış*, *tabıska*, *tabışak*, *tapkış*, *tamsak*, *kavusak*, *kavuskak*, *tapkır*, *takpır*;

Hakas (Abakan)lar *tapçan umak* (*tapçan umak*, *sespak nımak*);

Karaçaylar *yumak*;

Karakalpaklar *jumbak*;

Karaylar *tapmaca*;

Kazaklar *jumbak*;

Kırgızlar *tabışmak*;

Nogaylar *tapmacak*;

Tatarlar *tabışmak*, *başvatkiç*, *sir*;

Tuvalar *tıvızık*;

Uygurlar *tepişmak*;

Yakutlar da *taabırın* derler (Cilt 1, 2001, s.434-435).

2.1.1.2. Bilmecelerin Kökeni ve Kaynakları

Bilmecelerin konusuna insan hayatının her alanı girmektedir. Örneğin uygarlığımızı oluşturan maddi eşyalar, insanlar, hayvanlar, yiyecek ve içecek maddeleri,

çeşitli maddi varlıklar, dini inançlar ve sosyal olaylar bilmecelerde ele alınmaktadır. İşte bundan dolayı bilmeceler bir halkın maddi ve manevi kültürünü yansıtmaktadır. Folklor dünyasının özel bir kolu sayılan bilmeceler, halk zekâsının bir ürünü olarak doğmuşlardır (Alperen, 1996, s. 117).

Elçin'e göre, halk bilmecelerinin sözlü ve yazılı iki kaynağı vardır. Bu kaynaklardan birincisi halkın ruhu ve muhayyilesidir. Bilmeceler geleneğe, zamana, mekâna ve yaşama şekillerine bağlı olarak bu kaynaktan feyz almaktadır. Milletimizin dilini, tarihini, inançlarını, tabiata, insana ve eşyaya bakışını bir zevk ve fantezi menşurundan geçirerek bugüne kadar getiren bu folklor mahsullerinin ikinci kaynağı ise eski lügatler, halk şairlerinin divanları, masallar, hikâyeler, cönkler mecmualar, bilmece kitapları, tarihler ve seyahat nâmeler gibi yazılı eserlerdir. Lügaz ve muammalar için ise yukarıda adı geçen bazı eserlerle birlikte "elgaz" kitaplarına, bâtını tarikatların Şatih'larına, bir takım risalelere ve klâsik edebiyatımızın divanlarına bakmak lâzımdır (Elçin, 1965, s. 76).

Lügazlarla ilgili verilen kaynağa bakacak olursak, Hicrî 1289 yılında yayınlanmış, içinde 236 metin bulunan bir derleme olan "Letaif-i Elgâz" bu bakımdan önemlidir. İkinci adı "Bilmece" olan bu eser, şair Abdi'nindir. Burada klasik mısralara dökülmüş halk bilmeceleri görülebilir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 13).

Bilmecelerle ilgili kaynaklardan birisi de Divanü Lügati't-Türk'tür. Türk bilmeceleri muhakkak ki sözlü edebiyatın öbür türleri kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügat'it-Türk'ünde bilmecedan o çağda var olan bir tür olarak söz edilir (XI. yüzyıl). Kullanılan terimler *tabuzguk*, *tabzug*, *tapuzguktur*. Mahmud aynı şekilde "bilmece söylemek" ya da "bir bilmecenin cevabını sormak" anlamına gelen tapuz-/tabuz-diye bir fiilden söz eder. Bu kelimeler, tap-fiil kökünden gelmektedir. Türkiye dışındaki Türk dillerinin çoğunda bilmeceye bu kökten gelen terimlerle işaret edilir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 12).

Bilmecelerin kaynağının Doğu olduğunda, bu konuda araştırma yapanlar ittifakla birleşirler. İlk yazılı örnekler kutsal kitaplarda karşımıza çıkar. Nitekim Brahmanizm'in temel eserlerinden olan Veda'ların dördüncü kitabı olan Rig-Veda'da Sanskritçe bilmeceler bulunmaktadır. Türk edebiyatında en eski bilmece metinlerini Kuman dilinde yazılmış olan ve 1303'te yayımlanan Codex Cumanicus'ta buluruz. Codex'te 46 bilmece bulunmaktadır (Cilt 1, 2001, s. 434-435).

İlk yazılı bilmecelere sahip olma şerefi Babil kaynaklarındadır. Fakat şüphesiz bilmecelerin ortaya çıkışı insanın ilk defa güneşle ilgilenmesi kadar eskidir. Bilmecelerin en meşhurlarından birisi İncil’de Samson’un Filistinli arkadaşlarına sorduğudur: “Yiyiciden et geldi, kuvvetliden tatlılık.” Arkadaşları bunu tahmin edemediler. Çünkü bilmece Samson’un şahsi bir tecrübesine dayanıyordu. Samson daha önce öldürdüğü bir aslanın leşinden bal yemişti. Onlar da cevabı karısından öğrendikten sonra yeni bir bilmece uydurdular: “Baldan tatlı ve aslandan kuvvetli olan şey nedir?” Bunun cevabı Samson’un eşine duyduğu aşkı idi. Samson’un cevabı da yine bilmece tipindeydi. Eğer benim gebe ineği tarlaya koşmasa idiniz, bilmecenin cevabını bulamazdınız ve böylece üçlü konuşma devam eder (Aydın, 1970, s. 15).

Herhalde Hesiod (Theognis) tarafından sorulan ve Homer’in ölümüne sebep olan bilmece kadar hiçbir bilmece bu kadar sık olarak tercüme veya tekrar edilmemiştir. Bu bilmece edebi olduğu kadar halktan da esinlenmiştir ve belki de kökü eski bir mağara şairinin çocuklarını eğlendirmek için sorduğu bir bilmeceye dayanmaktadır. Eski Yunanlılar bu bilmeceyi biliyorlardı, Symphosios bu bilmeceyi kitabına dâhil etmişti, Latin ve Fransız varyasyonları orta çağda ortadaydı ve büyük bir ihtimalle bugün aynı bilmeceyi Ozarklarda, Güney denizi adalarında bulabiliriz. Orijinal Yunan hikâyesi şöyledir: Balığa çıkan gençler döndüklerinde şayet balık yakalamışlarsa kendilerine sorulur ve onlar da cevap verirler; “Bütün yakaladığımızı geride bıraktık, getirdiklerimiz bütün yakalamadıklarımızdır.” (Akdeniz, 1972, s. 22).

Bilmecenin ilk yazılı örneklerinden birine de eski Ahit’te rastlarız. Eski Ahit’te geçen bir kıssa, bilmece edebiyatının eski Arap ve Yahudi kavimlerinde de var olduğunu belgelemektedir: Eski Ahit’in “Krallar” kitabında Arap olan Saba Melikesi Belkıs ile Yahudi olan Süleyman peygamber arasında geçen bilmece yarışması anlatılmaktadır. Eski çağlarda insanlar bilmece sormayı bir zekâ savaşı haline getirmişlerdi. Bilemeyen, bilmeceyi sorana bir bağış vaadinde bulunur, doğru cevabı ancak öyle öğrenirdi. İşte Saba Melikesi de Süleyman Peygamberin zekâsını ve bilgisini ölçmek amacıyla ona en zor soruları sormuş ve aldığı cevaplar karşısında çok etkilenmişti (Alperen, 1996, s. 117).

M.S. I. yüzyılda büyük Yahudi Josef bize Süleyman ile Tır kralı Hiram arasındaki bir bilmece müsabakasından bahseder. İncilde hiçbir hakiki bilmece yoktur, fakat Dr. Taylor’a göre Yahudi geleneklerine birtakım bilmeceler iyice yerleşmiştir.

Örnek olarak Musa'nın denizi yarması ile bir adamın tahta anahtarla sudan kapıyı açması arasındaki benzetme gösterilebilir. Eski Yunan örf ve adetlerine ait en meşhur bilmecelerin Homer ve Oedipus'a ait olduğunu ortaya koyar. Plutark'a göre Homer bir bilmeceyi çözememiş ve üzüntüsünden ölmüştür. Bilmece şu idi. "Yakaladığımız zaman kaybederiz, yakalamadığımız zaman muhafaza ederiz. Bulamadınız mı? Bit." Oedipus da Heranın Habeşistan'dan getirip Oedipus'un babasının günahlar yüzünden Tebes şehrini cezalandırmakla görevlendirdiği Sfenks'in bilmecesini çözmüştür. Psikolojideki Oedipus kompleksi bu zamandan kalmadır (Aydın, 1970, s. 15-16).

Yunan mitolojisinde "Sfenks" hikâyelerine bağlı olarak anlatılan efsanelerde bilmecelerin ilk örneklerini bulabiliriz. Efsaneye göre, yüksek bir dağın tepesine konan kuş, halka bilmece sorar, cevap veremeyenleri ise öldürürmüş. Uzun süre kuşun sorduğu bilmeceye cevap bulunamaz. Bu bilmece şu şekildedir:

"O nedir ki seher dörd

Kün orta iki

Akşam ise üç ayaklı olur?"

Günün birinde, ünlü bir bilgin bilmecenin cevabını bulur.

"O, insandır; çocukluk döneminde ellerini yere dayayarak emeklediği için dört ayaklı, gençlik döneminde iki ayaklı, ihtiyarlık döneminde ise eline baston aldığı için üç ayaklı olur" der (Şimşek, 1996, s. 34).

Syphosius orta çağlarda yüz bilmeceyi içinde toplayan Latince bir kitap yazmıştır. Anglo Saxon edebiyatı bilmece bakımından bir hayli zengindir. İlkel kavimlerde bilmeceler yaratıcı zekânın en belirgin nitelikleri olarak kabul edilmiş ve çoğalma, verimlilik muskaları ile birlikte önemli zamanlarda –sünnet, cenaze merasimi, evlenme törenleri, hasat zamanları, yağmur duaları gibi- söylenmiştir (Aydın, 1970, s. 16).

Birçok halkların epik şiirleri sayısız bilmece örnekleri içerir. Sözelimi, Oidipus'un öyküsü, Edda'larda dev Wafrudir ile Odin'in yarışması, Finlilerin Kalevala'sında birçok bölümler burada anımsanabilir. Başta dinsel Noel oyunları olmak üzere dramatik türlerde de birçok bilmece örneğine rastlıyoruz. Bilmece, soru-yanıt biçiminde yazılmış ve Rus ortaçağ yapıtlarında büyük bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında tümüyle ustalıkla soru ve yanıtlardan düzenlenmiş ve "Güvercinin Kitabı" adlı dinsel şiire kaynaklık eden "Üç Papaz'ın Söyleşileri" adlı yapıt örnek gösterilebilir

(Sokolov, 1975, s. 15).

2.1.1.3. Bilmecelerin Oluşumu

Dünya edebiyatı ve folklorunun önemli bir türü olan bilmeceler insanlığın ortaya koyduğu ilk sözlü eserlerden biridir. Masallarda, atasözlerinde ve manilerde olduğu gibi bilmecelerde de söyleyen belli değildir. İnsanlar bilinmeyen zamanlarda ve bilinmeyen yerlerde bilmeceler uydurmuş; bunlar herkes tarafından beğenilmiş, dilden dile ve nesilden nesle geçerek halka mal olmuştur. Tarihi kaynaklara göre milletler, ilk dönemlerinden beri bilmecelere sahip olmuşlardır. Bu yüzden bilmeceler, bütün kültürlerde en eski halk edebiyatı türlerinden biridir (Alperen, 1996, s. 117).

Bilmecelerin oluşumu için İlhan Başgöz ve Boratav aynı görüşte olup, bilmecelerin bireysel yaratmalardan halka malolma sürecinde olabileceği izlenimindedirler:

Başka halk edebiyatı ürünleri gibi, bilmeceler de kuşkusuz kökenlerinde birey yaratmalarıdır. Ama bir bilmece halk içinde söylenip yayılmaya başlar başlamaz anonimlik onun en temel niteliği haline geldiği için bu yaratıcıları bilmek mümkün değildir. Bazı tesadüfler sonucu, yaratıcılarını saptayabildiklerimizin, belirli bir zamanın ve mekânın sınırlarını aşarak her çeşit halk kültürü yapıtına özgü olan yaygınlığa ulaşıp ulaşamayacaklarını bilebilmek olanaksızdır. Bununla birlikte bazı örnekleri burada belirtmekte yarar vardır:

1946 da Antalya Sanat Okulu öğrencileri arasında yapılan bir derlemede şöyle bir bilmece kaydedilmiştir:

Benim siyah bir bacım var
Adı Leylâ, gözü şehlâ
Saçlarının tellerinde
Pullar, inciler parıldar (Gece)

Bu metin Tefik Fikret'in şiirlerinden birinin parçasıdır. Bu haliyle kökenini kolayca ortaya koyan bu bilmece henüz halk edebiyatına malolma sürecini tamamlamış değildir, daha ona bu yolda ilk atılımı sağlayan öğrenci çevresinin sınırlarını aşmış değildir.” (Başgöz-Boratav, 1974, s. 8).

Bazı âşıklar (hatta bazı klasik şairler) şiir biçiminde bilmeceler söylemişlerdir. Bunlar bilmecenin oluşumu sorununda üç ayrı olguya örnek olarak gösterilebilir;

birincisi, âşık tümüyle yeni bir bilmece kurar; ikincisi halk içinde yaşayan bir bilmeceyi kendi üslubuyla “nazma çeker” ve halk bilmececi âşığın metninde açıkça görülmektedir; üçüncüsü âşık bir halk bilmececi’nin öğeleriyle halk edebiyatının başka türlerinden (âşık şiirlerinden, türkülerden, atasözlerinden) gelme öğeleri bir araya getirerek yeni saydığı bir bilmeceye biçim verir. Bu son oluşuma bir örneği Kars’ta, ünlü âşık Çıldırılı Şenlik’in torunu Yılmaz Şenlik’in düzüverdiği bilmeceye buluruz:

Bugün ben bir nesne gördüm: Bak etrafı kırmızı

Nefesi var, canı yoktur, akar kan kırmızı (çay) (Boratav, 1992, s. 116).

Bu bilmece üç öğeden oluşuyor:

- a. “Bugün ben bir nesne gördüm” şeklindeki kalıplaşmış başlangıç formülü.
- b. “Nefesi var, canı yok, kaburgası var kanı yok” (demirci körüğü) şeklindeki bir başka bilmececi’nin söz öğeleri.
- c. Uyağı da Yılmaz Şenlik’in çevresinde oldukça tanınan Ercişli Emrah’ın bir şiirinden geliyor olabilir:

Öldür beni elin batır kanıma,

Ko desinler ağ elleri kırmızı (kına)

Bilmecenin metni -Yılmaz Şenlik’in iddia ettiği gibi- gerçekten irticalen söylenmiş olsa bile, daha önceden varolan öğelerin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Bilmeceyi söyleyen, yeni bir nesneye, kahvede kendisine sunulan çaya uygun bir metin yapmak için sadece önceden bildiği bazı öğeleri bir araya getirmiştir.

Yukarıda verdiğimiz birkaç metin ve daha başkaları günün birinde halk bilmececi haline gelecekler midir? Şimdilik bu konuda hiç bir şey söyleyemeyiz. Fakat bir bilmece metninin burada verdiğimiz süreçlerden birini geçirerek oluştuğunu kabul edebiliriz: Bunlar ya yaratılmış, ya türe yabancı bir metnin uygulanmasıyla elde edilmiş, ya da bilmece türünden veya başka türlerden gelen çeşitli öğelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olmalıdır. “Yeni” bilmececi’nin çoğunda, (örneğin, Latin alfabesinin bir harfini bulmayı gerektiren bilmececi’de), eski tiplerin yenilere nasıl uygulandığını açıkça görmemizi sağlayan somut örnekler bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, Latin alfabesinin harflerinden sözedilen metinler, 1928’den sonra halk bilmececi’yi yarattığı konusunda şüphe götürmez bir kanıttır (Boratav-Başgöz, 1974, s. 9).

Fevzi Karademir bilmececi’lerle ilgili bir çalışmada, bilmececi’nin oluşumunu belli etkenlere bağlamış, bilmececi’yi saklambaça benzetmiş ve insanoğlunun gizeme

meyilli oluşu/merak duygusu, eğitime ve eğlenme ihtiyacını bilmeceyi doğuran sebeplerden saymıştır. Ona göre;

Gizemli kılma-merak uyandırma, halkın eğlence ve eğitim vasıtalarının başında gelir. Eğlenmede, saklılık olgusu ve saklama eyleminin önemi açıktır. İşte varlıkların türlü örtüler altına saklandığı halk bilmeceleri de bir tür saklambaçtır. Bazen bir nesnenin saklandığı da olur. Bilmecede ise, gizlenen, evrendeki *somut veya soyut* herhangi bir şeydir. Saklambaçta, gizleme eylemi daha çok bir mekânla sağlanırken, bilmecede imajlarla gerçekleştirilir. Her ikisinde de insanoğlunun en değerli duygularından biri olan merak duygusunun tatmini, gizlenenin bulunmasıyla sağlanır. Diğer bir etkenin ise hayat ve çevre şartları olduğunu söyler: “Bilmecenin dillendirildiği çevre ile bilmecenin ‘dokusu’ arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Çoğu zaman, bilmece o anda, doğmaca (irticalen) olarak ortaya çıkar. Bilmecenin doğmaca oluşu, mevcut dekoru önemli kılan en önemli sebeplerdendir. Zira o an görünen eşya, sorucu için doğrudan veya dolaylı olarak malzeme durumundadır (Karademir, 2008, s. 2-3).

Bazı araştırmacılara göre bilmeceler, insanların gizli konuşmalarında doğmuştur. İlk insanlar, hayvanlar ve gök cisimleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadıkları için bunların, kendi konuşma ve düşüncelerini anladıklarını zannederlermiş. İşte, kendi aralarında konuştuklarını bunların öğrenmemeleri için, söylediklerini dolaylı yollarla ifade etmeye, gizli bir şekilde anlatmaya başlamışlar ve böylece bilmecelerin ilk şekilleri ortaya çıkmıştır (Şimşek, 1996, s. 34).

2.1.1.4. Bilmecelerin Özellikleri

Çalışmamızda yer alan bilmeceleri ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere çeşitli yönlerden değerlendirmeye çalıştık. Bu değerlendirme sırasında bilmecelerin nasıl özelliklere sahip olduğuna dair bazı tespitlerde bulunduk. Bilmecelerin özellikleri çeşitli araştırmacılar tarafından da ortaya konulmuştur. Biz de burada çalışmamızdan yola çıkarak bilmecelerin özelliklerini sıralamaya çalışacağız:

1. Bilmeceler tek cevaplı ve çok cevaplı olabilir. Çok cevaplı bilmecelerde her mısra bir cevaba karşılık gelebilir.
2. Bilmeceler konularına göre çeşitlilik gösterirler. Her konuyla ilgili bilmecelere rastlanabilmektedir.
3. Bilmeceler belli bir gelenek içerisinde sorulurlar. Bilmecenin sorulması ve çözülmesi belli esaslara dayanır.
4. Bilmeceler anonim ürünler oldukları için aktarma sırasında çeşitli varyantlara uğrarlar.

5. Bilmeceler anonim ürünler oldukları için birbirinden çok farklı bölgelerde bile ortak bilmeceler görülebilir.
6. Bilmeceler soruldukları ortam itibariyle çeşitli işlevlere sahiptirler.
7. Bilmeceler anonim ve ferdi olmak üzere ikiye ayrılırlar. Anonim olanlar manzum ve mensur şeklindedir. Ferdi olanlar da muamma ve lugaz ile ilişkilidirler.
8. Bilmecelerden manzum olanlar ölçülü ve ölçsüz olarak ikiye ayrılırlar.
9. Bilmeceler beyitlerle kurulduğu gibi üçlüklerden, dörtlüklerden ve çok mısralı olarak da kurulurlar.
10. Bilmecelerde şiirde olduğu gibi kafiye ve redif ahenk oluşturmada kullanılır. Bilmeceler de kafiye düzenine ve durak yapısına sahiptir.
11. Bilmecelerde çeşitli anlatım biçimleri vardır. Bazı bilmeceler kalıp ifadelerle başlar, örneğin “benim bir oğlum, benim bir kızım, benim bir atım var” gibi. Ya da “metel metel, mesel mesel” şeklinde doldurma dizeler vardır. Bazılarında “dal üstünde”, “yeraltında”, “karanlık yerde”, “sarp yerde” gibi kalıp ifadeler vardır.
12. Bazı bilmeceler ses taklitleriyle kurulurlar, örneğin “vin vit, bunu bilmeyen it” bilmecesinde cevap “saban”dır. Sabanın tarla sürerken çıkardığı ses taklit edilerek bilmece oluşturulmuştur.
13. Bazı bilmeceler kelime oyunlarına dayanır. Sözcükler hecelenmek suretiyle bilmeceler oluşturulur. Örneğin, şu bilmecede cevap “İstanbul”dur:

Lamba düştü is dedi
Yere düştü tan dedi
Annem bana bul dedi ÇB/TCB-9.1.
14. Bazı bilmecelerin cevabı kendisidir:

Han kapısından geçmez
Araba tekerinden büyük
Fındık kabuğunun içinde ÇB/TCB-15.8.
15. Bazı bilmeceler müstehcen çağrışımlıdır. Sorusu müstehcen görünür ama cevabı öyle değildir. Örneğin, aşağıdaki bilmecenin cevabı “gaz lambası”dır ve gaz lambasının içindeki fitil kastedilmektedir:

Don içinde dik durur ÇB/TCB-6.164.

16. Bilmecelerde giriş kalıpları olduğu gibi bitiş kalıpları da bulunur. Bazılarının bitişinde ölümlle tehdit etme, hakaret etme, küfretme, meydan okuma gibi ifadeler yer alır.
17. Bilmecelerde soru kalıplaşması ve soru kayması görülebilir. Soru kalıplaşması aynı soru kalıbında farklı cevapların verildiği bilmecelerdir, diğeri de soru kalıbında geçen ifadelerin başka bilmecelerin soru bölümünde de geçmesidir.
18. Bilmecelerde aynı zamanda mecazi bir anlatım vardır. Bu nedenle teşbih, teşhis, intak, istiare, mübalağa gibi çok fazla söz sanatına rastlanır.
19. Bilmecelerin mitoloji ile ilişkisi vardır.
20. Bilmecelerde eski Türk inanışlarının izleri görülebilir.
21. Bilmecelerin çoğunda sayılara ve renklere rastlanabilir.

2.1.1.5. Bilmecelerin Türünün Diğer Türlerle İlişkisi

Bilmecelerde sorular hem biçim hem de deyişlerle özenilerek meydana gelmiş, özleştirilmiş söz yaratmalarıdır; şiire özgü çağrışımlı anlatımlar onların oldukları gibi, bozulmadan saklanmasını gerektirir; herhangi bir sanat yaratması için duyulan bir türlü saygı onları rastgele yozlaştırılmaktan korur. İşte bilmece bu nitelikleriyle bir halk edebiyatı türü değeri taşır (Boratav, 1992, s. 1992).

Halk bilmeceleri içinde tekerleme-bilmece, efsane-bilmece, hikâye-bilmece, atasözü-bilmece, deyim-bilmece, mani-bilmece şeklinde ifade edebileceğimiz iki özellikli çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Söz konusu ürünlerden bir kısmının bilmece sayılıp sayılmaması, tartışılması gereken bir konudur. Ancak bilmecelerdeki deyim ödünçlemelerinin, atasözü örneksemelerinin, tekerlemeler başta olmak üzere masal öğelerinin, mani kalıplarının ve efsanemsi, destansı örneklerin varlığı, bu türlerle bilmeceler arasındaki geçişin açık ifadesidir. Bu durum, adı geçen ürünlerin aynı kaynaktan çıkmaları ve aynı zevke hitap etmelerine bağlanabilir. Çünkü tekke kültürünü özümseyen âşığın, medrese eğitimi görmüş bilge-şairin, halk ozan ve köylüsünün aynı topraklarda beraber yaşamaları yer yer aynı meclislerde bulunmaları başka bir deyişle iç içeliği, diğer ürünler gibi bilmecelerin biçimlenmesine de yansımıştır. Bugün edebî ürünlerimizin tasnifinde yaşadığımız zorluk, kimi şair veya şairleri bir yere koyamayışımız veya zoraki koyuşumuzun temelinde bu durum vardır. Zira anonim

kültür farklı türleri potasında yoğurmuş, böylece melez diyebileceğimiz türler ortaya çıkmıştır (Karademir, 2008, s. 9).

Karademir'e göre, söz konusu ürünlerin sözel olarak ortaya çıkışı ve yayılışı sırasında özellikle aktarıcı-sorucunun, türleri ayırt edecek kültürel birikime her zaman sahip olamaması, sahip olduğu kültürel malzemeyi, kabiliyeti nispetinde birbirinin yerine kullanmaya çalışması bu ürünleri, birbirine iyice yaklaştırmış, farklı yapı dil ve üslup özellikleri gösteren bilmeceleri doğurmuştur (Karademir, 2008, s. 9).

Boratav ve Başgöz de bilmecelerin söyleniş esnasında diğer türlerle karıştırılabileceğini düşünmektedirler:

Birçok bilmece metni -oldukları gibi kalarak veya koşullara göre ufak tefek değişiklikler geçirerek- farklı türlerde sözlü edebiyat yaratmaları haline gelebilir. Sözelimi aynı metin, söylenişindeki bazı değişikliklerle veya sadece değişik koşullarda söylendiği için bilmece ya da atasözü olabilir, örneğin, "Altın araba, gümüş tekerlek; nohut ekerek, pamuk biçerek" (cevap, yağmur, dolu, kar) bir bilmece olduğu halde, "Nisan yağmuru, altın araba, gümüş tekerlek" şeklinde bir atasözü olarak da kullanılır; böyle kullanıldığında mevsimlerin veya ayların değerini belirtmek için kullanılan halk deyişlerinden biridir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 4).

Bütün bu bilgilere ek olarak, bilmece derlemesi yapan bir araştırmacının tespitlerinde de bilmecenin diğer türlerle bağlantısı üzerinden bir tanımlaması yapılmıştır: "Bilmeceler atasözleri niteliğinde, tekerlememsi özellikte, mani biçiminde, mecazlı, çağrışım yaptıran, simgeli, bazen ölçülü, uyaklı söz topluluklarıdır." (Demiray, 1985, s. 13).

Bu bilgilerden hareketle, bilmecenin kendi başına bir halk edebiyatı türü olduğunu ve diğer türlerle olan ilişkisi noktasında birçok çalışma olduğunu söyleyebiliriz; fakat biz, çalışmamızda bilmecenin diğer türlerle olan ilişkisi hakkında bilgi verirken amacımız bu ilişkiyi uzun uzadıya anlatmak değil, belli açılardan nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektir. Şimdi aşağıdaki başlıklarda bilmecenin diğer türlerle olan bağı ile ilgili bilgi vermek istiyoruz.

2.1.1.5.1. Bilmecelerin Halk Nesriyle İlişkisi

2.1.1.5.1.1. Bilmece-Masal

Masal, nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı diye tanımlanır (Boratav, 1992, s. 75).

Masal kelimesi Türkçe değildir ve aslen Habeşçedeki *mesl* kelimesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Aynı kelime İbranice *maşal*, Aramice *maşla*, Arapça *mesel* şeklinde başka dillerde de karşımıza çıkar Türk yazı dilinde “masal” kelimesi kullanımına “mesel” şeklinde XIX. yüzyılın başlarında rastlanılır. Bu kelimenin karşılığı olarak önceleri “dastân, kıssa, hikâye” gibi kelimeler kullanılmıştır (Kaya, 2007, s. 488).

Masal kelimesi yurdumuzun değişik yörelerinde (*masal, mesel, mesele, matal, metel, hikâye, heka, heka, hika, heket, sanak, sanaka, oranlama, horonlama*) şeklinde farklı sözcüklerle karşılanmaktadır. Naki Tezel bu kelimeyi öz Türkçe olarak “*ötkünç*” sözü ile karşılamıştır (Kaya, 2007, s. 489).

Masallar muhteva açısından çeşitlilik gösterir. İyilik, güzellik, doğruluk, sadakat, çalışkanlık, yardımseverlik, cesaret, kadirşinaslık gibi birçok etik ve estetik duygular; kin, nefret, intikam, sinsilik, kıskançlık, düşmanlık gibi olumsuz tavırlar masalların konusunu oluşturmaktadır. Bu duygular seçilen kahraman ve objelerden faydalanılarak zamanı zemini belli olmayan muhayyel ortamlarda amacına ulaşmak için çeşitli maceralar ve mücadeleler içerisine anlatılır (Kaya, 2007, s. 488).

Masalla bilmece arasındaki ilk ilişki bilmecenin bazı yerlerde *mesel* şeklinde isimlendirilmesiyle kurulabilir. Bazı Türk lehçelerinde ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bilmeceye *mesel, mesel satma, küçük mesel* dendiği bilinmektedir. Bunun ötesinde masallar ile bilmeceler arasında organik bir ilişkiden söz etmek mümkün değildir. Masal metinleri içinde doğrudan bir bilmece metniyle karşılaşmayız. Ancak bazı masallarda bilmeceye benzeyen ifadeler rastlarız. Bu tür masallar, masal kahramanının bilmeceyi (soruyu) çözdüğü takdirde vaat edilen ödülü almasıyla sonuçlanan masallardır (Türkyılmaz, 2009, s. 157).

Masal kahramanı zor bilmeceleri çözmek suretiyle a) Ölümden kurtulur b) Sevdiğine kavuşur c) Büyük mevkiler elde eder:

“Canfes padişahının kızı, sorduğu bilmeceleri çözemeyen erkeklerin kellesinden

saray yaptırmaktadır. ‘Keloğlan’ kılığına giren Yemen padişahının oğlu, bilmeceleri cevaplandırarak, hem ölümden kurtulur hem de kız ile evlenir. Bu bilmecelerden biri şöyledir:

Geçen dost, geçen dost
Yumurtadan ömrün az
Bizim evde yürümez
Kuyrukçuğu örülmez
Bilir misin genç dost

Keloğlan’ın cevabı:

Sensin hasların hası
Ne var onu bilmesi
Ne dersin de bilirim
Sultan seni sararım
Sizin evde yürümez
O da sacayağınız m’ola
Kuyruğu örülmez
O da katırınız m’ola

Kızın sorduğu üç bilmece keloğlan tarafından bililir.” (Başgöz, 1986, s. 250-251).

Nasih Güngör ve İhsan Ozanoğlu’nun Kastamonu Masallarında (Güngör-Ozanoğlu 1939, s. 155-157, akt. Türkyılmaz, 2009, s. 161) yer verdiği Kel Ağa (Keloğlan) ile padişahın kızı arasında geçen şu manzum soru neredeyse bütün Türk dünyasında yaygın olan “Kuyu/ Kuyunun içinde suyu/ Suyunun içinde yılan/ Yılanın ağzında mercan” şeklindeki lamba bilmecesidir (Başgöz-Tietze 1999, s. 568.26, akt. Türkyılmaz, 2009, s. 161).

Bizim çalışmamızda da bu masaldaki bilmeceyle eşdeğer bir bilmece bulunmakla birlikte bu bilmecenin birkaç varyantı da vardır. Bunun da cevabı “lamba”dır ve yukarıdaki tespiti doğrulamaktadır:

Ocağın başında kuyu
Kuyunun içinde suyu
Suyun içinde yılan
Yılanın ağzında mercan ÇB/TCB-6.164.a.

Bilmecelerden, akli yoklamak için, düğün törenlerinde muhtelif tembihleri

yerine getirmek, padişahlığa geçmek vs. de faydalanılmış ki bunu hususen masalarda aşikâr bir şekilde görmek mümkündür. Bilmecelerde insanların cemiyet hakkındaki fikirleri, tecrübeleri, tabiatı müşahedeleri, geçim meseleleri vs. bedii form da müşahhas bir şekilde ifade edilmiştir. Halk böyle zengin bir hazineyi asırlar boyu yaşatarak, gelecek nesillere takdim etmiştir. Bunun için de bilmeceler önceleri aile meclislerinin süsü olmuş, ihtiyarlar onları gençlere söylemiş, gençler de büyük bir hevesle hafızalarında sakladıklarını evlatlarına öğretmişler. Geçmiş devirlerde genç oğlan ve kızlara zor ve derin manalı bilmeceler sorarak, onların hayat, aile, sevgi, geçim, sanat vs. hakkındaki bilgi ve tecrübelerini yoklardı. Bu bilmecelere doğru cevap verenler, sevdikleri kızların ilgisini kazanarak, onlarla evlenme hakkına sahip olurlardı. Bu adet “İlyas”, “Üç Şehzade” “Daş Demir”, “Padişah ve Kız”, “Üç Bacı-Üç Kardeş” gibi masalarda bedîî ifadesini bulmuştur (Seyidov, 1983, s. 12-13).

“Çiftçinin Kızı” adlı masalda, padişah vezirine bir kese altın vererek; “Bu altınlara bir koç alacaksın, altınları geri, koçu diri, etini de pişirip getireceksin.” der. Adam, kızının yardımı ile bu isteği yerine getirir. “Nartanesi” adlı masalda; padişahın oğlu, hamamın kapısında, bir tasa altın, bir tasa gümüş, bir tasa da toprak koyarak, bunların manasını çözen kişi ile evleneceğini ilan eder. “Âlim Köse” masasında bir padişah, başka bir ülkenin padişahına bir âlim göndererek; sorularının cevabını bilirse iki şehir vereceğini, bilemezse iki şehir alacağını söyler (Cilt III, 2003, s. 241).

Bazı Kumuk masalarında kahraman, rakibini söz ustalığına dayanan bilmecelerle yenmektedir (Pekacar, 2003, s. 216). Türkiye Türkçesi’yle “Düvenden Elbise Diken Kız” adlı masalda bilmecenin böyle bir fonksiyonundan bahsedilmektedir. Fakat masalın uzunluğu sebebiyle burada metin örnekleme yapamıyoruz.

Bazı masal tekerlemeleri de bilmeceye veya bilmeceler masal tekerlemelerine dönüşebilir. Aşağıdaki tekerleme “Koyun ve Kuzular” masalının çeşitli versiyonlarında rastlanan böyle bir örnektir: “Ot yedim etlendim, su içtim sütlendim; aç Ayşe Fatma, kapıya ben geldim.” Aynı metne, cevabı “koyun” olan bir bilmece olarak da rastlanmıştır. “Üç sakat arkadaş” masal tekerlemesine de bilmece metni olarak rastlanır; cevabı “rüya”dır. Öte yandan bu yalanlamanın versiyonlarının birçok Avrupa ülkesinde bilmece olarak görüldüğü ve tekerlemeyi meydana getiren bazı olayların da bir Türk bilmecesinin içine girdiği biliniyor (Boratav-Başgöz, 1974, s. 4-5). Masal tekerlemesi, masalın başında, ortasında uygun yerlerde ve sonunda söylenen, yerine göre uzunca ya

da çok kısa (kimi kez birkaç kelimelik) kalıplaşmış birtakım sözlere verilen addır. Bu kalıp sözleri, gerektiği yerde yararlanmak üzere, masalcı dağarcığında bulundurulur. Masal tekerlemelerinin sadece masala özgü ve yalnız masal için yaratılmış olanları olduğu gibi (“bir varmış bir yokmuş...”), başka türlerden masala geçmiş olanları da vardır: Âşık şiiirlerinden, halk türkülerinden, bilmecelerden, meddah hikâyelerinden, uydurma dualardan vb. geldikleri açıkça görülen birçok tekerlemeler biliyoruz (Boratav, 1992, s. 76-78).

2.1.1.5.1.2. Bilmece-Halk Hikâyesi

XVI. yüzyıldan itibaren anlatılan, efsane, menkabe, destan gibi türlerle beslenip halk kültürünün pek çok ögesini ihtiva eden ve halkın roman ihtiyacını karşılayan bir anlatım türü. Ozanların anlatma geleneğinin bir ürünü olan destan (epopee)’ın yerini almıştır (Kaya, 2007, s. 361).

Edebiyatımızda gerek yazılı tespit edilmiş gerekse sözlü olarak varlığını sürdüren onlarca hikâye vardır. Bunların içinden zikredebileceğimiz önemli halk hikâyelerini şöyle sıralayabiliriz: Abdullah Şah, Adil Şah, Ahmet Han, Ali İzzet Hikâyesi, Alişir, Aliyar, Arzu ile Kamber, Arslan Bey, Asuman ile Zeycan, Âşık Gürünî, Babür Şah, Bey Böyrek, Burhan Şah... (Kaya, 2007, s. 364).

Bilmeceler halk hikâyelerinde de kahramanı türlü zorluklardan kurtarmada ve mükâfatlandırmada karşımıza çıkar. Mesela, Âşık Garip... Halep paşasının huzurunda yapılan bir imtihanı kazandığı, onun âşıkklarını mat ettiği için ölümden kurtulur ve paşanın âşığı olur. Sümmani kendisine sorulan soruları çözmek suretiyle tehlikelerden kurtulur (Başgöz, 1986, s. 251).

Birçok halk hikâyesinde kahramanlar, birbirlerinin bilgisini ölçmek için çeşitli sorular sorarlar. Bu soruların büyük bir kısmı manzum bilmece şeklindedir:

Kamber:

Yemişlerde gülüzindir

Hayvanlarda dilsizindir

İmdi haber vir bana

Ay ile gülsüzindir

Arzu:

Yoktur balığın dili

Olmaz incir güli

Harut ile Marut'dır

Bilmezler ay ile güli (Cilt III, 2003, s. 240).

Halk bilmecelelerinde tahkiye üslubu çok önemli yer tutar. Sorucu genelde soracağı varlığı tahkiye üslubunda betimler. Bu durum aşağıda örneklerini gördüğümüz çok sayıda mini hikâyenin oluşumunu sağlar:

Ben ne idim ne idim/ yeşilbaşı bey idim/ Allah beni şaşırdı/ at b...una düşürdü.
(arpa)

Dün akşam bize yeşil cübbeli bir adam geldi; benim içimden çıkanları yedi.
(dolma) (Karademir, 2008, s. 13-14).

Bizim çalışmamızda da tahkiyeli anlatıma örnek verebileceğimiz bir bilmece şöyledir:

Ne idim ne idim

Tarlalarda bey idim

Felek beni ne etti

Beli bağlı kul etti ÇB/TCB-3.14. Bu bilmecenin cevabı “ekmek”tir. Buğday tohumunun tarlaya ekilmesinden buğdayın un haline gelmesi ve ekmek yapılması süreçleri bir tahkiye üslubu ile anlatılmıştır.

Yine benzer bir ifade aşağıdaki bilmecede de görülmektedir. Tahkiyeli anlatımın yanı sıra cevapları farklı olan bu iki bilmecenin aynı zamanda “soru kalıplaşması”na örnek olabileceğini de söyleyebiliriz. Soru kalıplaşması ile ilgili değerlendirmelerimiz için *altıncı bölüme* bakılabilir. Bu bilmecenin cevabı da “kestane”dir:

Hey ne idim ne idim

Samur kürklü bey idim

Felek beni şaşırttı

Kızgın küle düşürdü ÇB/TCB-2.84.

Aşağıdaki bilmece örneğinde de tahkiye üslubu vardır. Cevabı “ahır süpürgesi”dir.

Dağ başında dururdum

Yeşil emir bürürdüm

Allah beni şaşırttı

Bu pisliğe düşürttü ÇB/TCB-6.191.

2.1.1.5.1.3. Bilmece-Efsane

Efsane, şu şekilde tanımlanmaktadır: “Gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâyedir.” (Kaya, 2007, s. 302).

“Efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür.” (Boratav, 1992, s. 99).

Efsaneler, halkın, kendine gizemli gelen varlık, olay, durum ve kavramları anlamlandırma ve onların gizemini çözme çabasından doğmuş, olağanüstü ve manevi motiflerle süslü anonim ürünlerdir. Bazen insan şeklindeki bir taş, bazen asırlık bir ağaç, bazen bir ziyaret, bazen de bir isim etrafında örgülenir. İşte, anonim olma, bir varlığın, olay veya durumun etrafında örgülenme, gizemli kılma ve gizem çözme, konuyu çoğu zaman tabii bir dil ve öyküleme formunda sunma, gibi birçok özelliği, bilmeceyi, yukarıda tanımladığımız efsaneye yaklaştırır (Başgöz-Tietze 1999, s. 28-29; Seyidov 1982, s. 28-30, akt. Karademir, 2008, s. 14).

Seyidov bilmecelerin efsane ile ilişkisi hakkında bazı örnekler vermektedir. Azerbaycan sözlü halk edebiyatında yaygın bir efsane vardır:

Bir adam ormanda giderken arslana rastlıyor. Hayvan adama saldırıyor. Adam çok kaçıyor, nihayet önüne bir uçurum çıkıyor. Orada gördüğü bir ağacın dalından tutunup, sallanmış halde kalıyor. Etrafına bakınca bir ak sıçanla, bir kara sıçanın ağacın kökünü kemirdiğini görüyor. Adam yorulunca ağaçtan inmek istiyor. Eğilip uçurumun dibine baktığında, ağzını açmış, onu yutmak için bekleyen bir ejderha, yukarıda başının üstünde ise bal peteği görüyor. Böyle bir vaziyette elini uzatıp, parmağını bala batırmak istiyor. Bilmece formasına yakın olan bu bilmecenin manası üzerinde düşününce malûm oluyor ki arslan ecel, ak ve kara sıçan ömürden eksilen gündüz ve gece, ejderha kabir, bal peteği ise dünya malıdır. Bu efsanenin muhtelif varyantları hâlen Azerbaycan’ın birçok yerinde yaşamaktadır. Kaydettiğimiz efsaneye “Kelile ve Dimne”de “Tacir Ahvalatı” hikâyesinde de tesadüf ediyoruz (Seyidov, 1983, s. 10).

Kadim efsane ve rivayetlerin izlerini bünyesinde muhafaza eden bir bilmece hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz:

Agacda var bağırsag

Yel babayı çağırsag

Ağzın açib ney çalar

Süleymanı çağırısag (Keman)

Efsanelere göre, güya kartal, bir hayvanın leşini parçalayarak, bağırsağını pençelerine alıp, bir ağacın üstüne çıkarıyor. Bağırsak dallara takılıp, güneşin sıcaklığıyla inceliyor. Esen şiddetli rüzgârın uğultusu ve dalların ona dokunma neticesi ahenk dâr sesler çıkıyor. Bu sırada yoldan geçen bir adam, bu seslere hayran oluyor. Hadisenin sebebini öğrendikten sonra, kurumuş bağırsaklardan tel yaparak, güya ilk musiki âletini icat ediyor. Bu efsanenin izlerini yukardaki bilmecede görebiliyoruz (Seyidov, 1983, s. 10-11).

2.1.1.5.1.4. Bilmecce-Fıkra

Fıkra, özlü bir anlatımı olan nükteli ve güldürücü kısa hikayedir. Bilmecce ile fıkra arasında da bir ilginin olduğu konusunda bazı bilgiler şöyledir:

Kimi durumlarda, anlatının kendi iç dinamiklerinin dışında, anlatıcının yüklediği görevde kullanıldığı da olur. “Karlı bir günde on adam Mehmet Ağa’nın arılarını çalarlar. Kar yağdığı için izlerinin kapanacağını umarlar. Ama hırsızlıktan biraz sonra kar kesilir ve izleri örtülmez. Böylece yakalanırlar. İçlerinden biri arkadaşları adına, yargıca şunu söyleyerek rüşvet önerir: Gittik biz, tuttuk biz vız vız, kar yağacak kapanacak sanıyorduk iz, kar yağmadı kapanmadı iz, duyulduk biz...” Başgöz bu anlatıyı fıkra olarak niteliyor. Fıkra ile bağlantılı bilmecemiz şöyle:

Elli elli yüz
Aya aştık biz
Kar yağsaydı kapanacaktı iz
Kar yağmadı açıkta kaldı iz
Şimdi ne yapalım biz (Hırsız)

Aslında cevap, hırsız olmamalıdır. Hırsız bir olaya dayalı bilmecceyi anlatandır. Yine dikkat edilirse, arıyı çağrıştıran “vız” kelimesi kullanılmamış; ama aliterasyonla vurgu sağlanmaya çalışılmıştır (Gözükkızıl, 2013, s. 304-306).

Nasreddin Hoca ile ilgili olarak anlatılan bazı fıkralarda da bilmecce özelliği görülür: Akşehir’e gelen yabancı bir bilgin, oranın en bilgili adamı ile atışmak isteyince, bunun karşısına Nasreddin Hoca’yı çıkarırlar. Yabancı bilgin, elindeki değnekle yere bir çember çizer, Hoca ortasından bir çizgi çeker. Yabancı, bir parmağını Hoca’ya doğru uzatır, buna karşılık Hoca, iki parmağını ona uzatır. Yabancı, avucunu yere doğru salar,

Hoca bunun tam tersini yapar. Bu hareketler sembolik olup, yabancı bilgine ve Hoca'ya göre farklı farklı manaları vardır (Cilt III, 2003, s. 243).

2.1.1.5.2. Bilmecelerin Anonim Halk Şiiriyle İlişkisi

Anonim (anonyme) kelimesi Fransızca olup “Adı bilinmeyen, adsız” anlamına gelir. Edebiyatta ise; “söyleyeni/yazanı bilinmeyen edebî eser” anlamındadır (Kaya, 2007, s. 58).

Kaya, bilmeceleri anonim halk şiiri içerisinde tasnif etmiştir. Anonim şiirleri manzum şiirler ve manzum-mensur şiirler olarak ikiye ayırmış ve bilmeceleri de manzum-mensur şiirler grubuna dâhil etmiştir (Kaya, 2007, s. 60). Öyleyse bilmece de şiirle birçok benzerlikler taşıyor olmalıdır.

Aslında şiirle bilmece arasında esaslı bir fark yoktur. Şiir gibi bilmece de; teşbih, mecaz, istiare, sembol ve “allegori” vasıtasıyla, benzetme unsurunu da özellikle kullanarak, yaşadığımız dünyayı değiştirmekte, dolayısıyla şiirle aynı dili konuşmaktadır. Bilmecelerde insan ruhunun eşya karşısındaki “hayret” ve “hayranlık”ını görmekteyiz (Eyüboğlu 1992, s. 1166-1169, akt. Görkem, 1999, s. 14).

Bilmecelerde şiirsel öğeler ve aktarmalardan yararlanılarak özgün buluşlar dile getirilmekte, bazen çağrışım ilişkilerine başvurulmakta, kelime ve kelime gruplarının çağrıştırdığı kelime ve tasarımlar vasıtasıyla bilmecelerin çözümü doğrultusunda yardımcı olunmaktadır. (Aksan 1993, s. 181, akt. Görkem, 1999, s. 14). Cevabı “namaz” olan bir Elâzığ’dan derlenen bilmece buna güzel bir örnektir: “*Şimdi şimdi şim düşer/ Gölge kalkar gün düşer! Bir ağaçta beş elma/ İkisine gün düşer*” Yine cevabı “gökyüzü, yıldızlar, güneş ve ay” olan başka bir örnek vermek istiyoruz: “*Bir gökçek tepe! Etrafı küpe/ Altın ağarçak/ Gümüş küpe*” (Görkem, 1999, s. 13-14).

Alevî geleneğinde, cevapları topluluğun bütün üyeleri tarafından bilinmesi gereken sorulu şiirler de bilmeceye yakın bir tür oluştururlar. Soru şeklindeki bu metinler açıkça öğretici bir fonksiyon taşır. Bunlar mezhep topluluğuna yeni girenin, Alevî töresinin temel kuralları, “âdab ve erkân” üzerine bilgisinin sınındığı giriş (initiation) ritlerine dâhildirler. Bunların cevapları da, mezhebin temel ilkelerini anlatan şiirler şekline sokulmuştur. Yeni gelenin cevaplamada yetersiz kalması âyin-i Cem meclisinden atılmağa kadar varacak olan cezalar getirir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 5).

2.1.1.5.2.1. Bilmece-Mani

Mâniler, anonim (söyleyicisi belli olmayan) halk edebiyatı mahsullerinin en yaygın olanlarından biridir. Türk hece vezninin çoklukla 7 veya 8’lisi ile dört mısralık bir “bütün” içinde kendine mahsus ezgisi ile söylenen manzumelere mâni adı verilmektedir (Elçin, 1990, s. 7).

Gerek dil gerek gelenek ortaklığı bakımından çok geniş bir alana yayılmış olan mani, en çoğu 7 heceli ve aaba düzeninde uyaklı bir dörtlük olarak gösterir kendini:

Kar yağıyor inceden

Gül açılır goncadan

Ben yâri kıskanırım

Yerdeki karıncadan (Boratav, 1992, s. 170-171).

Mani yalnızca bu biçim sınırları içinde kalmamış, zamanla gelişerek bir tür kişiliği de kazanmış ve başka türlere örnek de olmuştur. Nitekim pek çok ağıt, alkış, bilmece, destan, kargış, ninni ve yakarış da, kendi tür özelliklerini yitirmeden, mani biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu durum mani türünün sağlam yapısından, kestirme anlatım yeteneğinden ve halkımız arasındaki yaygın beğenisinden doğmuş bir imrenti sayılır (Cilt III, 2003, s. 251).

Bilmecelerin en fazla üslup benzerliği gösterdiği tür, manilerdir. Her iki türde de doldurmalar önemli bir yer tutar ve ses uyumu önemsenir. İmâlî sözler çokça kullanılır, yer yer espiye yer verilir. En önemlisi her ikisi de halk tarafından oluşturulur ve sözlü gelenek içinde varlığını sürdürür. İşte bu ve benzeri nedenlerden iki tür arasında geçişler olmuş ve aşağıda örneklerini gördüğümüz mani-bilmeceler ortaya çıkmıştır:

Gönül alçak, yüz yerde;

Yüz yaram var yüz yerde.

Hak yarattı, görmedi,

Ben görmüşüm yüz yerde (düş);

Nehir ırmak ve çayım,

Her işte var çok payım,

Yağmur sonu göklerde,

Yedi renkli bir yayım (ebekuşağı) (Karademir, 2008, s. 12).

Dörtlüklerden kurulu bilmecelerde bir soru kelimesinin olmaması, zaman zaman bazı mânilerin bilmece olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Yani bir dörtlük hem mâni, hem de bilmece olabilmektedir. Bunun tersi olarak bazen bir bilmece, mâni olarak da söylenilebilir:

Âşih der nasıl edim
Saz getir fasıl edim
Bir bardakda iki su
Kavuşmaz nasıl edim

(Akalin, 1954, s. 35, akt. İçel, 2007, s. 77).

Cevabı “yumurta” olan bu bilmece, aynı zamanda mâni olarak da söylenmektedir (İçel, 2007, s. 77).

Boratav ve Başgöz’ün verdiği bilgilere göre de aynı şekilde, hem mani hem bilmece olan metinlere de rastlanabilir. İşte örnek:

Karşıdan atlı geçti,
Nah parlattı geçti;
Ellere selâm verdi,
Bizi ağlattı geçti.

Bu mani bilmece gibi söylendiğinde cevabı “ölü”dür.

Çalışmamızda yalnızca şekil itibariyle mani şeklinde kurulmuş bilmecelere rastlanmaktadır, birkaç örnek verelim:

Hezer hezere gider
Meyit mezara gider
Babası üç yaşında

Oğlu pazara gider ÇB/İCB-2.1. Bu bilmecenin cevabı “asma ve üzüm”dür.

Aşağıdaki bilmece de mani şekliyle kurulmuştur. Cevabı “tilki”dir.

Ordusu var ülkesi var
Ordusunun gölgesi var
Faydası çok kemiği yok

Yavrusu var annesi var ÇB/TCB-4.126.

Geçen yüzyılın sonlarında ve bu yüzyılın başlarında, İstanbul kahvelerinde cinaslı mani söyleyicileri, birbirlerinin mani gücünü ölçmek için bir gelenek yaratmışlardı. Söyledikleri manilerin bazısı sorulu olur, karşıdaki âşık da aynı vezin ve

uyak düzenini taşıyan irticalî bir maniyle cevap vermek zorunda kalırdı. Bu manilerin bazıları halk bilmeceleeri üzerine kurulmuştu. Bazıları ise, tersine, başında bu âşıklar tarafından yaratılmış, sonradan halk bilmeceleeri haline gelmiş sıradan manilerdir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 4).

Kars bölgesinin bir başka halk eğlencesi de bilmeceyle az çok ilgilidir. Burada, kadın eğlencelerinde, bir kadın, içinde bir genç kızın gizli duygusuna veya ilişkisine imalar bulunan bir mani söyler; toplantıya katılanlar anıştırılan kızı ya da âşığını bulmaya davet edilirler (Boratav-Başgöz, 1974, s. 4).

Adana'da eskiden mâni ve bilmeceye ilgi duyanlar mektupla bilmece sorardı. Özellikle mektuplar ortada okunduğu için herkesçe anlaşılması için rumuzlu mâni tipi bilmeceleeri yazarlardı. İki örnek verelim.

Aman mektup var da gel
Yardan haber al da gel
Bir idik iki olduk
Üç olduk mu sor da gel
Hey mektup güzel mektup
Çabuk köye var da gel
Bir idik iki olduk
Üç olduk mu sor da gel (Artun, 2006, s. 40).

2.1.1.5.2.2. Bilmece-Tekerleme

Tekerlemeyi tanımlamak oldukça güçtür. Onun birçok başka türlerle; türkü ile âşık şiiriyle, masalla, oyunla, hikâye ile Karagöz ve ortaoyunu gibi seyirlik oyunlarla yakın ilişkisi vardır. Ama tekerleme hangi türden halk edebiyatı ürünlerine bağlanmış, katılmış olursa olsun, birtakım biçim, anlatım ve içerik özellikleriyle onlardan ayrılır. Kimi tekerlemeler ise başka türlerden bağımsız olarak da varlıklarını gösterirler (Boratav, 1992, s. 134).

Bu türün başlıca niteliği, herhangi bir ana-konudan yoksun oluşudur. Tekerleme, baş-uyaklar ve uyaklarla elde edilen ses oyunları ile ve çağrışımlarla birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir. Tekerlemede düşünceye sadece bu şiirlik öğeler klavuzluk eder; içerik halk edebiyatı türlerinde olduğundan daha kararsız

daha kaypaktır. Tekerleme, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya yığıp, mantık-dışı birtakım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratır. Örgüsü ve konusu bakımından bu özellik tekerlemenin başlıca vazifesini de belirler: O, beklenmedik hayal oyunlarının boşalıvermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek, keyiflendirmek için başvurulan söz canbazlığıdır (Boratav, 1992, s. 134, 135).

Hayal, düş, aşkınlık, yalan, mizah veya çocuk zihninden kaynaklanan serbest bir yaratıcılığın ürünleri olan tekerlemeler (Duymaz 2002, s. 291-306, akt. Karademir, 2008, s. 12) ile bilmecelerin birçok noktadan benzeştiğini görüyoruz. Zira mantık sınırlarını zorlayan ifadeler, sözü gizemli kılma, yalan, mizah, ses ve sözü oyuna dönüştürme, tekrarlardan yararlanma, üslup değişkenliği, her iki türün de temel özellikleridir. Hem bu yakınlıkları hem de benzer ortamlarda dillendirilmeleri ve hayat bulmaları, bu iki tür arasında, alışverişi tabii kılmıştır. Hızlıca bir döndürülen bir nesne nazarımızda gizlendiği gibi, sorucu da art arda yuvarladığı sözcükler arasına eşyayı gizlemiş, seri bir devinimin kıvrak anlatımı olan şu tekerlemeli bilmeceler ortaya çıkmıştır:

Az gitti uz gitti/ dere tepe düz gitti/ altı ay bir güz gitti/ uyanınca hep bitti. (düş)

Deniz ortasında bir ağaç dalsız, budaksız/ üstüne bir kuş konmuş kolsuz, kanatsız/ ben onu vurduğum topsuz, tüfeksiz/ pişirdim odsuz, ocaksız/ ben onu yedim tuzsuz, bibersiz (gönül, sevda, aşk, rüya, yalan) (Karademir, 2008, s. 13).

Boratav'ın tekerlemelerle ilgili verdiği örnekler içerisinde birçok Türk tekerlemesinin “masal masal mat atar (ya da metel metel...), masal masal maliki” (Boratav, 1992, s. 144) sözleriyle başlaması bizim tezimizde de bu kalıplarla başlayan bilmecelerle benzerlik gösterir. Bu bilmecelerden bazıları şunlardır:

Metel metel met atar

Domuz gibi g..t atar ÇB/TCB-4.160.

Mete mete met atar

Oturmuş bakla satar

Bu bakla kaç lira dedim

Pel pel gözüme bakar ÇB/TCB-4.141.

Metel metel meniki
 Oğlu gızı on iki
 Metel başın bağlamış
 Döne döne ağlamış ÇB/İCB-4.3.

Yine çalışmamızda tekerlemeye benzeyen başka bilmeceler de mevcuttur:

Şapır şapır şapırdak
 Şapırdağın üstünde mışıldak
 Mışıladağın üstünde ışıldak
 Işıldağın üstünde kemer
 Kemerin üstünde alan
 Alanın üstünde orman
 Ormanın içinde iki tane tavşan ÇB/YCB-1.1.

Ahı geldi vahı geldi
 Dört ayaklı kahı geldi
 Bohçalı kahpe geldi
 Saçaklı orospu geldi
 Mısır'ın sultanı geldi
 İzmir'in siyahı geldi
 Bir gulgule koptu
 Yemen padişahı geldi ÇB/YCB-2.1.

2.1.1.5.3. Bilmecelerin Âşık Edebiyatıyla İlişkisi

Önceleri sözlü kültürün malı olan bilmeceler, daha sonraları -halk şairlerinin ürünleri dışındaki- “muammalar ve “lûgaz”lar tarzında yazılı kültürün malı olmaya devam edegelmiştir. Bilmece tarzının Klâsik edebiyat tarzında, Divan şairleri tarafından çokça kullanılmış olmasının, bu türlerin sadece İslâm kültür dairesi içerisinde olması ile izah edilmesi zordur. Kalem erbabı olan Divan, Tekke ve Halk şairleri tarafından bu tür eserlerin yazılmasının, Türk sözlü kültüründe varlığını devam ettiren “bilmece” geleneğiyle ilgisi de gözden uzak tutulmamalıdır (Görkem, 1999, s. 13).

Bilmecenin âşık şiirinde “bağlama, muamma ve lûgaz”la ilgisi bulunmaktadır. Aşağıda ilgili başlıklarda bu konuda bilgi vermek istiyoruz.

2.1.1.5.3.1. Bilmece-Bağlama

Bağlamalar, forma itibariyle koşma şeklinde olup, bilmecelere mazmun cihetinde yakındır. Bunlarda da sual ve cevap forması vardır. Bu sual ve cevaplar şiirle, hem de deyişme şeklinde olur. Birbirleriyle bahse girip deyişen âşıkların sanatlarındaki maharetlerini, hazırcevaplıklarını isbat edebilmeleri için, bu bağlamalar ustaca söylenmelidir. Bu sebeple de bağlamalarda zengin bir vezin ve kafiye, kulağı okşayan bir ahenk ve derin mana aranır. Deyişen âşıklar rakiplerinden üstün olmak için derin manalı, güzel şiirler söylemeye çalışmalıdır. Bağlamalarla bilmecelerin birbirinden çeşitli farklılıkları vardır. Bunlardan biri, bilmeceyi ilk defa ortaya çıkaran belli değildir. Her bilmecenin ilk söyleyicisi vardır denilebilir ki, doğrudur. Lakin bu ilk söyleyenin adı kaybolmuş, ilk şekil halk tarafından asırlar boyunca işlenmiş, değiştirilmiş ve ona çeşitli şekiller verilmiştir, herhalde ki, bilmecenin ilk halinden az bir şey kalmıştır. Böylece de bilmeceler halkın malı olmuştur. Ancak bağlamalar böyle değildir. Onların çoğunun söyleyeni bellidir. Bazıları halk hikâyelerinde muhafaza edilip saklanmıştır. Bağlamalar bilmecelerden şekil itibariyle hayli farklıdır. Umumiyetle bilmecelerde cevaplar şiirle değil, normal konuşmayla verilir. Bağlamalarda ve deyişmelerde ise sualin hece sayısı ve nazım şekli de öyle olmalıdır (Seyidov, 1983, s. 19-20).

Türk saz şiir ananesinde de bilmecelerin önemli bir yeri vardır. Manzum bilmecelerle imtihan fasıllarına hemen her âşîğın hayatında rastlanır. Âşîk üstünlüğünü bilmecelerle karşısındaki âşîğı mat etmekle ispat eder. Bu, çok defa bir kahvede kalabalık ortasında yapılır. İmtihan olacak âşîklar karşılıklı oturur. Birisi belli bir kafiye ile bir bilmece sorar, öteki bilmeceyi aynı ayakla biten bir şiirle çözmek zorundadır. Cevap veremeyen sazını ötekine teslim eder. Saz vermek âşîklar arasında küçüklüğün en büyüğü sayılır. Böyle imtihanların son yüz yılda en tanınmış örneklerinden birisine Şenlik'le Sümmani karşılaşmasında rastlanır.

19. yüzyıl sonunda biri Erzurum'da, biri Çıldır'da yaşayan bu iki şair Çıldır'da karşılaşır. Birbirlerini yenemezler. Bu yüzden kardeş olurlar. Çok uzun olan bağlama şiirlerinden burada bir parça şöyledir:

Sümmani:

Anladım içmişsin pirlerden dolu

İdrakin fehmeder sağ ile solu

Elbette semanın vardır bir yolu
Tarif eyle bana bir cihetinden

Şenlik:

Ben üstat görmüşem
Yanar yüreğimde aşkın ataşı
Semanın bir yolu mualla taşı
Mirac-ı Nebinin tarikatından

Sümmani:

Mualla taşının vardır durağı
Nicedir acep gâhi mahın ayağı
Bana söyle hangi dalın budağı
Söyle usta onun vaziyetinden

Şenlik:

Bir ayağı gümüş billur budağı
On sekiz bin tekml vardır ayağı
Her birisi bir âlemin durağı

Yaradan halketmiş Kuduretinden (Başgöz, 1986, s. 249-250).

Yukarıda verilen örnekler bilmece ile bağlama arasındaki ilişkiyi örneklemektedir. Çalışmamızda ise “bağlama”ya örnek olabilecek bir metne rastlanmamaktadır.

2.1.1.5.3.2. Bilmece-Muamma

Arapça “körletmek”, “gizli ve güç anlaşılır söz” manalarına gelen muamma, bir isme delalet eden söz, mısra veya beyit demektir. “Remiz, ima, kalb, tashif” gibi edebi sanatlarla yapılır. Muammaların iç ve dış olmak üzere iki manası vardır (Elçin, 1965, s. 74).

Edebî bir tâbir olarak muamma, cevâbı, Cenâb-ı Hakk’ın Rahman, Kahhar v.s. gibi isimlerinden biri veyâ daha umûmî şekilde herhangi bir insan ismi nâdiren de olsa imam, emir, paşa, sultan, derviş ve benzerleri gibi vasıflara dair olan bir nevi

bilmecelere denilir. Lûgazlerde medlûlün, bunların dışında herşey olabilmesine rağmen muammalarda, dediğimiz gibi sâdece Esmâ-yı Hüsna (Hakk'ın doksandokuz güzel ismi) ve insan ismi olması gerekir. Mâmâfih bizde muammâ kelimesi, bu husûsî mânâsının dışında da lûgaz yerine veya halk edebiyatında bir çeşit bilmece (askı, muammâ) karşılığında kullanılmıştır (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 33).

Muammayı tertip ve çözmek için çeşitli usuller vardır. Bu usullerle adı meydana getiren harfler toplanır, ad bulunur ve muamma çözülmüş olur. Muammanın çözümleri oldukça zordur. Bundan ötürü şairler muammaların çözümlerinde verilecek cevapların ehemmiyeti vardır. Bu cevapların manalı ve konu ile ilgili olmaları şarttır.

Bende yok sabr ü sükûn sende vefadan zerre

İki yoktan ne çıkar fikr idelim bir kerre (Nabi)

Şair Nabi'nin beytinde görüleceği üzere dış mana açıktır. "İki yok", "Na" ve "bi" edatlarıdır. İkisi de "yok" manasına geliyor. Bunlar birleşince "Nabi" adı çıkmış olur (Elçin, 1965, s. 74).

Halk şairlerinin mâninin dışında, bir zekâ hüneri olarak sergiledikleri muammalar, lûgazlar da, zamanla ferdi olmaktan çıkarak, bilgece özelliği kazanır ve bazı bilmecelerin şekil almasına kaynaklık yapabilirler. Birçok hikâyede, âşıkların denenmesi için, çözümleri gereken bilmece şeklinde muammalar tertip edildiği gibi, bazı masalarda bilhassa rüyaların, bilmece şekline sokularak masal kahramanına, çözümleri için sorulduğu görülür. Çoğu kez bilmece şeklindeki rüyanın çözümleri, bu gibi davranışlardan bilmecelerin kaynaklandığına kabul edilebilir. Bu hal sadece masalarda değil, eski kavimlerin gündelik hayatlarında da rastlanır. Dede Korkut destanlarında bilmece şekline yakın bir rüyaya yer verilmiştir. (Öztürk, 1985, s. 311).

Bir de muammâ asmak ve indirmek tâbiri vardır. Saz şairlerinin bilmece tertip etmelerine ve çözmelerine denilirdi. Şairin düzenlediği muamma, "Kahvenin en münâsib bir yerine konmuş süslü bir levhaya "hatt-ı celi" ile yazılır ve etrafı süslenirdi." Ayrıca muammânın sâhibi; bilmecesinin cevabını mühürlü bir zarf veyâ kese içinde kahveciye teslim ederdi. Muamma çözümleneceye kadar asıldığı yerde kalır, muammanın çözümleneceği gün halk ve saz şairleri toplanır, bilmeceyi halleden olmuşsa muamma indirilir, kahvecideki zarf açılır, böylece doğruluğu tesbit edildikten sonra toplanmış olan para ve hediyeler (saçı) şairler arasında bölüşülürdü (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 16).

Muammanın çözüleceği gece, meraklılar kahveyi doldururdu. Dinleyiciler “muamma tepsisi”ne para, şal, çuha... gibi hediyeler bırakırlardı. Âşıklar fasıla başlardı. Koşma, semâî ve destanlardan sonra sıra muammaya gelirdi. Muammayı düzenleyen bir gazeli bir nevi giriş olarak söyledikten sonra nazımla, sorduğunu çözeceklerin bulunup bulunmadığını öğrenmek isterdi. Âşıklardan biri, sorulan muammayı çözünce zarf veya kese içinde önceden çözülmüş şekli ile karşılaştırırlardı. Doğruluğu anlaşılınca muamma indirilmiş olurdu. Buna “muamma indirmek” denirdi. Sonunda biriken “saçı” birlikte paylaşılırdı. Muammayı çözen şair saz çalmayı bilmezse, fasıla saz bilen biri oturtulur ve cevap ona okutturulurdu. Muammayı soran, karşısındakinden cevap alamayınca, çözüm şeklini yine kendisi nazımla söylerdi (Elçin, 1965, s. 75).

Âşıkların da mu’ammâ ve lugaz’lar yazması, edebî bilmecelele halk ürünü bilmecelele arasındaki karşılıklı etki ve alışverişlele kolaylaştırmıştır. Bazı durumlarda yazılı edebiyatın ürünlele kelime ve vezin değişikliklele geçirdikten sonra halk edebiyatına geçmiştir. Bazı durumlarda ise hareket tersine olur, bir lugaz ve mu’ammâ’nın kökenine bakıldığında bir halk bilmecelele rastlanabilir. Durum ne olursa olsun, yapılan değiştirme bazen, esas biçimi tahmin etme imkânını ortadan kaldırmayan önemsiz bir biçimsel değişiklikten ibarettir. Bazen ise, sanatçı, ister âşık olsun ister halk sanatçısı, sadece konuyu ve soruyu sorma usulünü alır; geri kalan kısmını o kadar değiştirir ki çoğu zaman ilk bakışta kaynağını bulmak oldukça zordur. Bir örnek vermek için Âşık Dîzârî’den bir mu’amma alalım:

Bir mu’amma yaptı Âşık Dîzârî
 Bu dünyada yoktur anın ayârı:
 Birdir burnu, yüzdür gözü, dört kulağı,
 Çevrilmiştir kenarı,
 Diri iken gezer idi köylele,
 Öldü ama gene gezer yerlele (Çarık)

Âşık geleneğinin kurallarına göre genişletilip nazma çekilince Dîzârî’nin “mu’ammâ” sına yol açan halk bilmecelelelele versyonlarından biri şöyledir: “Ozi ozi, bindim pozi, bir burnu var, kırk da gozi” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 2-3).

Gerek divan şairlelelelelelele gerekse âşıkların söylediği bir kısım muammalar dilden dile aktarılaraq zamanla anonimleşmiştir. Bazende bilmece sorucusu, zihnindeki muamma kırıntılarında yeni bir bilmece oluşturmuştur. Bunun neticesinde halk

bilmeceleri arasında bilmece diye aktarılan ince işçilik ve kültürel birikim eseri muamma veya muamma parçalarına rastlanır olmuştur. İç içelikleri muamma, lugaz ve bilmece terimlerinin kullanım ve tanımlarına yansımış, bu üç terim yer yer birbirinin yerine kullanılır olmuştur (Karademir, 2008, s. 10).

Çalışmamızda muamma sayılabilecek bir tane bilmece bulunmaktadır. Şöyledir:

Ol denir ki gösteriyor benizi

Ol denir ki yol ediyor denizi

Ol denir ki uyuz eder domuzu

Bul da kendini kurtar aslanım ÇB/M-1.1.

Ol aynadır gösteriyor benizi

Ol kayıktır yol ediyor denizi

Ol küncüdür uyuz eder domuzu

Sen de öğren bunu aslanım (Artun, 2006, s. 50).

2.1.5.3.3. Bilmece-Lugaz

Daha ziyade divan şairlerinin aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla yazdığı ve insan dışındaki varlıkların sorulduğu manzum soru. Lügatlerde; “*Eğri çapraşık yola derler*” yahut “*Bazı evsafın zıkr ü tasrihiyle iktifa veya müphem bir tarzda ifade edilen*” gibi anlamlarla karşılanır (Kaya, 2007, s. 452).

Lügaz, arapça bilmece demektir. Bir çeşit muammadır. Bir ismi değil, bir şeyi gizlemek üzere düzenlenen hünerdir. Şairler ve âşıklar tarafından söylenir. Halk bilmecelerinin edebî bir şeklidir. Çoğu zaman soru yolu ile meydana getirilir. Muammadan farkı çözüme yarayacak açıklamayı kendinde bulundurmasıdır (Elçin, 1965, s. 75).

Lügazler, umûmiyetle manzumdurlar. Arûzun çeşitli kalıplarıyla yazılmışsa da “*Fâilâtün fâilâtün fâilün*” kalıbıyla nisbeten daha ziyâde karşılaşırız. Gazel veya kıt’a tipi kafiyeleşmeler de az olmamakla beraber ekseriyâ mesnevi şekli tercih edilmiştir. Manzûm lügazlerimiz, beyit sayısı itibarıyla belirli değildir. Bir beyitten, takriben yirmi-yirmi beş beyte kadar devâm edebilir. Üslûp bakımından hemen hepsinde “Nedir ol kim?” veya “Ol nedir kim?” “Bir acâyib nesne gördüm” başlangıcı müşterektir. Sonlarda ise bâzı halk bilmecelerindeki “Ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün!” veya

“Bunu bilmeyen eşek” gibi ifâdelerin yerine: “Bunu ârif olan bilir, kemâl erbabı anlar, ona feyz kapısı açılır” v.s. gibi ifâdelerle karşılaşmak mümkündür (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 17-18).

“Ol nedir” kalıbı ile başlayan bir lügaz örneği şöyledir:

Ol nedir hercâî simin beden

Mahvolur ellerle ülfet etmeden (sabun) (Elçin, 1965, s. 75).

Dîvan edebiyatının bir mahsulü olan lûgazlerin, halk bilmecelerinden vezin ve kafiyeden başka diğer bir farkı da onların anonim olmasına karşılık lûgazlerin söyleyenlerinin belli olmasıdır. Mâmafih söyleyeni unutulmuş veya kaybolmuş bir hayli lûgazlar olduğu gibi bilhassa dili sâde ve beyit adedi az olan birçok lûgazlar de halk bilmeceleri arasına karışıp yer yer vezin ve kafiyeleri bozularak günümüze kadar şifahen yaşayagelmıştır (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 19-20).

Kurgu mantığındaki benzerlikten olacak ki lügazların halk bilmecelerine geçişi muammadan çok daha fazla olmuş, aşağıda örnekleri görülen çok sayıda lügaz-bilmece ortaya çıkmıştır:

Ol nedir ki bahri ile behri, bir saatin içinde dolaşır bin pare şehri, göz görmeden görür âsitaneyi, alır, verir bahri ile pazar, ne yanındaki vâkıf olur, ne kimse sezer (akıl) (Karademir, 2008, s.).

Çelebioğlu ve Öksüz’e göre bilmece olarak derlenen lügazlardan bazı örnekler şöyledir:

Ol nedir ki kimseye kapı açmaz

Kim görürse girmeden geçmez

(ayna)

Ol nedir ki kanadı var uçamaz

Uçsa dahi uzun mekân geçemez

Mekânından uzak düşse ol civân

Ol saatte cânını verir hemân

(balık)

Bir acâyip nesne gördüm

Dört direk üstündedir

Eller oynar gözler bakar

Kol yürek üstündedir

(çorap şişleri) (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 29).

Lûgazlerin mevzu'u, misâllerden de tahmin edilebileceği gibi daha çok çevreyle ilgili eşyâlara ve müşahhas nesnelere dâirdir. Ayna, balık, su, saat, cenaze, çadır, güneş, ay, kalem, kâğıt, mum, makas, kılıç, gemi v.s. gibi ki bu bakımdan bilmecelerle hemen hemen aynıdırlar veya karşılıklı alışveriş hâlinedirler. Yâni bazı lûgazlerin anonimleşmesine karşılık, halk bilmecelerinin de lûgaz şâirlerine mevzû ve karakteristik hususiyetlerin tesbitinde kaynaklık ettiğine şüphe yoktur (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 20).

Çalışmamızda lugaz örneğine rastlanmamaktadır.

2.1.1.5.4. Bilmecelerin Kalıplaşmış İfadelerle İlişkisi

2.1.1.5.4.1. Bilmece-Atasözü

Atasözü, ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir. Milletlerin ruhi yapısını yansıtan ve millî nitelikleri belirleyen kalıplaşmış sözlerdir. Bilinmeyen bir tarihte halkın içindeki bilge kişiler tarafından söylenmiş ve halk tarafından kabul görmüş olan söz, nesilden nesle aktarılmış, zamanla söyleyeni unutulmuş, millete mal olmuştur. Bazıları da bir müddet yaşatılmışsa da şartların değişmesiyle varlığını sürdürmemiş ve kullanılmaz hale gelmiştir. Atasözleri söylenirken, ya doğrudan doğruya, ya da “*Ataların bir temsili vardır.*” “*Temsilde hata olmaz.*” “*Söz temsili*” gibi ifadelerden sonra söylenir (Kaya, 2007, s. 110-111).

Atalarsözünün düz konuşmadaki bazı söz kalıplarından farkları onun birtakım ayırıcı nitelikte biçim ve içerik özelliklerindedir: kısalık, kesinlik, anlatımdaki aydınlık ve kuruluk gibi... Atalarsözü halk edebiyatının öteki türlerinde (örneğin şiir, masal, tekerleme ve bilmecede) rastladığımız renklilik, çok-anlamlılık, kaypaklık, kelime canbazlıkları vb. anlatım ve üslup oyunlarından kaynaklanır (Boratav, 1992, s. 119).

Sokolov bilmecelerin atasözleri ve deyimlerle olan ilişkisinden bahseder: “Yapı yönünden bilmece, atasözlerine ve deyimlere çok yakındır. Bu yüzden Dahl’ın Rus Halk Atasözleri adlı büyük derlemesi bir sürü bilmeceyi de içermektedir. Daha sonra Sadovnikov bunları Rus Halk Bilmeceleri adlı eşsiz bir çalışmada toplamıştır. Bazen,

bir tür diğzerinden tonlamayla ayrılır; “Ağrısı yok, sızlanır” tümcesi bir deyim olarak dinleyiciyi, bilmece olarak domuzu belirtir (Sokolov, 1975, s. 15).

Atasözleri ile bilmeceler arasında aslında görüldüğünden daha fazla müşterek yön vardır. İkisinin de temeli çoklukla benzetmelere dayanır. Atasözlerini bilmeceye çevirmek de mümkündür. Ben daldaki iki kuştan daha kıymetliyim, bilin bakalım ben neyim? Bilmece edebiyat merdiveninde atasözünden bir basamak daha yukardadır, çünkü atasözünün manası açık ve bellidir. Hâlbuki bilmece daha çok bilmeceyi çözecek olanın zihni kabiliyetine hitap eder. Hem atasözü ve hem de bilmecenin temelini teşkil eden benzetme sanatı ilkeldir, çünkü ilkel insanların değışiklik ve benzetiş görüşlerini yansıtır. Demek ki atasözleri ve bilmeceler folklorun nüvesinde mevcut olan birleştirici hayal gücünün ilk mamulleridir (Aydın, 1970, s. 15).

Karademir de atasözü ile bilmece arasındaki benzerliğin mecazdan kaynaklandığını belirtmektedir:

Aç köpek fırın yıkar atasözünün veya *Çarıklı erkânıharp* deyiminin sonuna kimi bilmecelerin sonunda yer alan “Bilin, bakalım bu nedir?” kalıbını getirdiğimizde bunların bilmeceye dönüştüğünü görürüz. Bunun en önemli nedeni, atasözü ve deyimlerdeki gizlilik olgusudur. Çünkü mesaj, mecaz zarfında gizlenmiştir. Bu ise bir cevabı, bir yorumu gerekli kılmaktadır. İşte gerek mecazdan kaynaklanan bu gizlilik olgusu, gerekse belli kalıplarda varlıklarını sürdürmeleri gibi nedenler deyim ve atasözlerini bilmecelere yaklaştırmıştır (Karademir, 2008, s. 15).

Çalışmamızda yer alan bilmecelerden aşağıdaki örnekler aynı zamanda birer atasözüdür:

Sap kabarır

Sahibi gubarır (harman) ÇB/TCB-6.119.

Bu atasözüne göre halk arasında rastlanır. Kaynak kişilere göre çiftçi, yıllık mahsulünü kaldırıp, parasını cebine koyunca, parayı alınca maddi yönden kendini güçlü hisseder (K.168, K.169). Burada gubarmak, çalımlı tavır takınmak, böbürlenmek anlamındadır.

Çık çık eder nalçacık

İş bitirir alçacık ÇB/TCB-16.73. Bu bilmecenin cevabı “para”dır. Fakat atasözünden bilmeceye ödünçlendiğini düşündüğümüz bu bilmecenin atasözü şekline bakacak olursak aynıdır. Şöyledir:

Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır (Kaya, 2007, s. 113).

Fakat “akçacık” sözcüğü ya “nalçacık” sözcüğü ile ses benzerliği oluşturmak için “alçacık”a dönüşmüştür ya da ikisi de, yani atasözü ve bilmece, anonim bir ürün olduğu için dilden dile geçerken böyle bir ses değişimine uğramıştır.

Ak akçe kara gün içindir ÇB/TCB-16.75.

Yukarıdaki bilmece de çalışmamızda yer alır; fakat aslında bir atasözü olduğunu düşündüğümüz bu bilmece, ya kaynak kişinin türleri birbirine karıştırmasından doğmuştur ya da yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak, bilmece ile atasözü arasındaki yakınlıktan kaynaklanmıştır. Bu atasözünün açıklaması şöyledir: “Kazanmakla mutluluk duyduğumuz para, dar zamanımızda bizi sıkıntıdan kurtarır. Böyle durumlarda parayı harcamaktan çekinmemeliyiz.” (Aksoy, 1988, s. 126).

Şu bilmecenin ise başlangıç kısmında “damlaya damlaya göl olur” atasözünü görebiliyoruz. Burada atasözleri ile bilmecelerin kalıplaşmış ifadeler açısından ortak olduğunu, ödünclemeler yoluyla benzerlik kurduklarını söyleyebiliriz:

ÇB/TCB-1.46.

Damlaya damlaya göl olur

Akar gider sel olur (su)

2.1.1.5.5. Bilmecenin Diğer Türlerle İlişkisi

2.1.1.5.5.1. Bilmece-Gölge Oyunu

İnsan, çevre ve eşya olarak hazırlanmış birtakım şekillerin ışıklandırılmış beyaz perdenin arkasından aksettirilerek oynatıldığı oyunun genel adı. Buna *hayal-i zıl (gölge hayalî)*, *zıll-ı hayâl (hayaâl gölgesi)*, *hayal-i sitare (perde hayalî)* yahut doğrudan doğruya *hayal oyunu*, *gölge oyunu* da denilir (Kaya, 2007, s. 403).

2 x 2,5 m. yahut 110 x 80 cm, ebadında bir perdenin arkasında oynatılan bu oyunun asıl kahramanları *Karagöz* ve *Hacivat*'tır. Karagöz saf, zeki, tahsilsiz, olayların gülünç taraflarını yakalayıp ona göre hareket tarzı belirleyen arif bir tip olup Türk milletini temsil eder. İyiden güzelden hoşlanır ve yapmacık unsuru daima alaya alır. Dil bozukluklarını, dil sürçmelerini affetmez, o sözün yerine aynı ahenkte komik olabilecek başka bir söz getirir. Hacivat ise az çok tahsil görmüş, konuşmasında yabancı kelimelere yer vermeyi seven maddeci ve menfaatçi birisidir (Kaya, 2007, s. 403).

Boratav-Başgöz, “Türk Halk Bilmeceleri” adlı çalışmalarında bilmecelerin gölge oyununda da âşıkların maniyle atışma geleneğinin bir yansıması olarak yer aldığını belirtmişlerdir:

“Karagöz oyunlarında, hem halk bilmeceleri hem de gülünç bilmece benzetmeleri veya çeşitli problemler, konuşmaları zenginleştirmek ve çeşnilendirmek, bu tür kafa inceliklerine yeteneksiz olan Karagöz’ün bilmecelere verdiği beceriksizce tuhaf cevaplarla halkı güldürmek için kullanılmıştır” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 5).

Karagöz oyunu dört bölümden oluşur. Bunlar; mukaddime, muhavere, fasıl, bitiş şeklindedir. Muhavere bölümü, ikili konuşmadır. Zaman zaman tekerleme, bilmece, edebiyatın yer aldığı muhavere, Hacivat veya Karagöz, gerçekte olmayan bir olayı başlarından geçmiş gibi anlatır (Kaya, 2007, s. 404).

Gölge oyununda, özellikle Muhavere bölümlerinde bilmece örneklerine rastlanır. Burada, Hacivat’ın sormuş olduğu bilmecelerin cevabını, çeşitli ipuçlarından hareketle Karagöz çözmeye çalışır:

“Sen bilmece bilir misin?”

“Antikasını. Söyle bilmeceni, al cevabını.”

“Bir ufacık fıçıcık, içi dolu turşucuk.”

“Bildim. Turşu fıçası”

“Değil”

“Fıçı turşusu...”

.....

“Karagöz’üm bilmeceye cevap vereceğin zaman sorarsın: Yenir mi, yenmez mi, canlı mı, cansız mı?”

“Yenir mi yenmez mi, canlı mı cansız mı?”

“Yenir, cansız, hastalara şifa, dertlilere deva.” (Cilt III, 2003, s. 224).

2.1.1.6. Bilmecelerde Biçim

Bilmecelerde biçim bölümünde bilmeceler biçim özelliklerine göre incelenmiştir. Bilmecelerin manzum ve mensur oluşları, ölçülü ve ölçsüz oluşları, kafiye, kafiye düzeni, redif, durak özellikleri değerlendirilmiştir. Bilmecelerde biçim çalışmamızda *dördüncü bölümde* yer almaktadır (bkz. s. 148).

2.1.1.7. Bilmecelerde İçerik

Bilmecelerde içerik bölümünde bilmeceler konularına göre sınıflandırılmıştır. Bilmecelerde içerik çalışmamızda *beşinci bölümde* yer almaktadır (bkz. s. 188).

2.1.1.8. Bilmecelerde Dil ve Üslup

Bilmecelerde dil ve üslup bölümünde bilmeceler anlatım biçimlerine, anlatım kalıplarına göre incelenmiştir. Bilmecelerde dil ve üslup, çalışmamızın *altıncı bölümünde* yer almaktadır (bkz. s. 196).

2.1.2. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğini Hazırlayan Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğine Bakış

Bilmeceler çeşitli işlevleriyle birçok toplulukta vazgeçilmez bir eğlence kaynağı olmuştur. Her halk ürününde olduğu gibi bilmece sormanın da bir geleneği vardır.. Buna göre çalışmamızın ana konusunu oluşturan Çukurova bilmece sorma geleneği ile ilgili bilgiler vermeden önce bu geleneğin Türk dünyasında ve Anadolu'da nasıl şekillendiğini değerlendirmek istedik.

Aşağıdaki başlıklar altında değerlendirdiğimiz bilmece sorma geleneği Türk dünyasında ve Anadolu'da olmak üzere iki başlıkta yer almıştır.

2.1.2.1. Türk Dünyası Bilmece Sorma Geleneği

Türk dünyasından bazı Türk devletlerindeki bilmece sorma geleneği hakkında yapılan çalışmalar doğrultusunda şunları söyleyebiliriz:

Bilmece sorma geleneği Türkiye dışındaki diğer Türk devletlerinde de yaşatılan bir gelenektir. Sözgeşi Türkmenistan'da bilmeceler gece sorulur. Bunun sebebi de civardaki düşmanların ani saldırılarına karşı uyanık kalmak veya çalışma sırasında işin engellenebileceği düşüncesidir (Cilt 1, 2001, s. 435-436).

Azeri sahasında tapmacalar, aynı zamanda eğlence ve vakit gecirme aracıdır. Gecmişte uzun kış gecelerinin vazgeçilmez bir düşündürücü, eğlendiren oyunudur. Sinemasız, tiyatrosuz, radyo ve televizyonsuz, kitap ve kalemsiz geçmiş muhtelif eğlenceler içerisinde bilmecelerin özel bir yeri vardı (Demirci, 2002, s. 83). Azeri araştırmacı Seyidov ise bilmece sorma geleneği ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Kitabın, tiyatronun, sinemanın, radyonun olmadığı zamanlarda halk, muhtelif eğlence vasıtaları içerisinde bilmecelelerden de epeyce istifade etmiştir. Uzun kış gecelerinde, muhtelif bayramlarda veya alelâde günlerde, evlerde bir araya gelirler, tandırbaşlarında birbirlerine bilmece sorarlardı. Halkın ilgisini çeken, onların zevkini okşayan bu bilmecelelerde mizahî, sembolik hadise ve ifadelere, aliterasyona ve şiiriyete geniş yer verilirdi. Daha sonraları bilmece sormak, ona cevap bulmak en ilgi çekici eğlencelerden biri oldu ve kitlevi bir karakter kazandı.” (Seyidov, 1983, s. 13).

Bilmece söylemek, Türkmenler arasında, ritlerde ve geleneksel bayramlarda da yer alıyordu. Özellikle Martın 22'sinde yapılan Nevruz bayramında bilmece söylemenin uğur getirdiğine inanırlardı. Bu âdet o kadar yerleşmişti ki, köylüler “bilmece söyleme” deyimini yerine “nevruz söyleme” deyimini kullanırlardı. “Haydi bir nevruz söyleyelim” derlerdi. Gurbanov’a göre, Türkmenlerde bilmece söyleme vaktiyle ilgili bir başka nokta da, bir Türkmen inancı idi. Türkmenler bir zamanlar hayvanlar ve nesnelere insan konuşmasını anlayabildiklerine ve herhangi bir kelimenin tabiat ve hayvanlar üstünde iyi veya kötü şekilde etkili olduğuna inanmışlardı. Bu yüzden hayvanlarına yem verdikten sonra, bilmece söylerlerdi; böylece, midelerini doldurmakla meşgul hayvanlar, bir insanın konuşmasına aldırış etmezler veya sahiplerinin düşüncelerine vakıf olamazlardı (Boratav-Başgöz, 1974, s. 32).

Bilmece sormayı sınav yapmak, gizli bir dil olarak kullanmak, zekâyı ölçmek ve eğlence unsuru olarak kullanmak Kırgızlar arasında eski ve yaygın bir gelenektir. Bilmecelelerin veya bilmeceli yarışmaların âşık atışmalarından yalanlamalı masallara varana kadar edebiyatın pek çok alanında kullanılmış veya kullanılıyor olması bu yaygınlığın kanıtları arasındadır. Kırgızlarda geleneksel olarak bilmece sorma işi daha çok uzun kış gecelerinde, oyun, eğlence esnasında uygulanmaktadır. Kırgızlar arasında özel bir bilmececi yoktur; herkes bilmece sorabilmektedir. Ancak genç kız ve erkekler bu türle daha çok ilgilenmektedirler (Karadavut, 2006, s. 486).

Makedonya Türkleri arasında geleneksel Türk bilmecelelerinin eski dönemlere kıyasen bugün daha seyrek söylendiği görülmektedir. Radyo, televizyon vb. gibi yeni teknik açıdan kullanılmasından sonra, halk edebiyatının diğer mahsulleri gibi bilmece söyleme geleneği de etkilenmiştir. Son zamanlarda, özellikle büyük şehirlerde bilmece geleneği günden güne zayıflamaktadır (Hasan, 2005, s. 36).

2.1.2.1.1. Türk Dünyasında Bilmecelerin Sorulması ve Çözülmesi

Türkiye Türklerinde bilmecelere oyun işlevi yüklenir, bu türün zihin geliştirme özelliği de göz önünde bulundurularak cevap süresi sınırlandırılır. Mesela elliye kadar saymak gibi... Cevabı kolaylıkla bulamama halinde canlı mı cansız mı, yenir mi yenmez mi gibi sorularla ipucu elde etme hakkı tanınabilir. Bilmeciyi bilenlere önceden kararlaştırılan mükâfat verilir. En çok doğru cevap veren grup veya kişi oyunu kazanır (Tan, 1983, akt. Ersoy, 2001, s. 60).

Afganistan'da yaşayan Özbek Türkleri arasında oldukça yaygın olan bilmece, "tapişmak" terimiyle karşılanmaktadır. Ayrıca az da olsa "cumbak" terimi de kullanılmaktadır. Bilmeciyi sorana "aytuvçi", cevaplayana ise "tapuvçi" denmektedir. Anadolu sahasında olduğu gibi Afganistan Özbekleri arasında da bilmece sormanın ve cevaplamanın bir geleneği vardır. Bu gelenek, bizdeki gibi cevabın bilinemediği anlarda "şehir verme" karşılığında cevabın soran tarafından söylenmesi şeklindedir. Ancak verilen şehirler Anadolu sahasında İstanbul, Şam, Mekke gibi meşhur ve kutsal şehirler iken Afganistan Özbeklerinde Herat gibi coğrafya bakımından daha yakın ve tanınan şehirler olmaktadır. Böylece bilmecenin cevabı bir şehir karşılığında soran kişi tarafından verilmiştir. Afganistan Özbeklerinde de yaşamakta olan bu gelenek, Anadolu sahasında da varlığını sürdürmektedir. Coğrafya farkı pek fazla değişiklik meydana getirmemiştir (Duyamaz, 2006, s. 472).

Kırgızlarda bilmece sorma geleneği ya bir kişinin sorup diğerinin *candırmağını* (cevabını) bulması şeklinde, ya da gruplara ayrılıp karşılıklı ve anlaşılabilir miktarda bilmece sorma şeklindedir. Cevabın bilinemediği durumlarda cevaplayan taraf "canlı mı, cansız mı?", diye sorarak ipucu isteyebilir. Candırmağın bulunmasına bu da yardımcı olmazsa, "nerede bulunur?", "katı mı, yumuşak mı?" gibi sorular sorularak cevap aranmaya devam edilir. Sonunda yenen kişi veya taraf, yenilen kişi veya tarafı üçüncü bir kişiye *cezalandırma* niyetiyle *satar*. Sorduğu bilmeciyi kendisi bilemeyenler de ceza olarak satılır. Satma şeklinde cezalandırma bir geleneğe bağlıdır ve şu şekilde uygulanır: Yenen taraf, "*Sattım sattım sparga, butu-kolu bukarga, buuday alıp kelsin dep butun Bukar ciberdim/ Sattım sattım sefere, eli ayağı Buhara'ya, buğday getirsin diye ayağını Buhara'ya gönderdim*" diyerek alıcı olan üçüncü şahısla konuşmaya başlar (Karadavut, 2006, s. 486).

Kerkük ve dolayında geceleri konu komşu toplandığında veya çocuklar kendi

aralarında birbirlerine bilmece sorarlar. Bir bilmeceyi sormadan önce bilmeceyi soracak kişi “Tap nedi?” “Anlamı nedir” sorusunu ortaya atar ve hemen arkasından bilmeceyi söyler. Karşıdakiler de karşılığını biliyorlarsa söyler. Böylece bilmece-tapmaca sohbeti sürer, gider (Beşirli, 1979, s. 1).

Batı Trakya Türkleri arasında, bilmece sorma geleneği daha çok, topluca yapılan bir iş anında gerçekleştirilir. Söylenen türkülerden, manilerden sonra biri çıkıp; “Bil bakalım bu ne?” diyerek sorar:

“Gök çatlar, urgan patlar,
İki domuz yan yana otlar.”

Bir taraftan iş yapan dinleyiciler, bir taraftan da bilmececinin cevabını düşünürler. Doğru cevabı bulan; “Bilin bakalım bu ne?” diyerek sormaya devam eder. Bilmeceye doğru cevap verenler, bilmece sorandan, her cevap için bir “vergi” alırlar, yanlış cevap için ise vergi verirler (Cilt III, 2003, s. 236-237).

2.1.2.2. Anadolu Bilmece Sorma Geleneği

Bilmece sorma; çağlar boyu halk kültürünün deneyimleri sonucu biçimlenerek günümüzdeki şeklini almış, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze gelmiş bir gelenektir. Bilmeceelerde toplumun düşünce yapısını, ortak beğeni ve kültürünün yansımaları görüyoruz (Artun, 2006, s. 35).

Bilmece sorma geleneğinin oluşmasında, şekillenmesinde geçmişten günümüze gelen tarihî ve kültürel miras belirleyicidir. Her geçen gün unutulmaya, kültür alışverişiyle gelenek dışı biçim almaya başlayan bilmece sorma geleneği halkın belleğinden silinmeden her yörede derlenerek bir kültür varlığı olarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır (Artun, 2006, s. 35). Bugün bilmece sorma geleneği eski özelliğini tam olarak kaybetmese de şehirden uzak köylerde sürdürülmektedir. Geçmişte, televizyon, internet vs. iletişim araçlarının bugün olduğu gibi yaygınlaşmadığı zamanlarda, halkın tek eğlencesi bir arada vakit geçirmek ve bu sırada masal, halk hikâyesi, fıkra vs. anlatarak, bilmece sorarak hoşça vakit geçirmektir. Bilmece konusunda araştırma yapan birçok önemli araştırmacının bu doğrultuda verdiği bilgilere dayanarak eskiden, bilmece sorma geleneği halkın vazgeçilmez eğlence kaynağıdır diyebiliriz (Boratav-Başgöz, 1974, s. 10).

Bilmece, köysel bölgelerdeki çeşitli toplantıların önemli bir ögesidir. Kuzey-

Doğu Anadolu’da, mısır başaklarının soyulması ve fındıkların kırılıp ayıklanmasında, bir ailenin işini kısa zamanda bitirmek için bütün diğer komşuların sırayla katıldığı imece çalışmalarında, eğlenerek işi hafifletmek ve vakti kısaltmak için bilmeceler sorulur (Boratav-Başgöz, 1974, s. 10). Bu mevzu’ya bilhassa kadınların, genç kızların daha fazla ehemmiyet verdiği, bulgur kesme, salamura yapma, ceviz kırma, erişte kesme v.s. gibi grup halinde yapılabilen işlerde bilmecelerin, başta gelen bir eğlence olduğu görülmektedir (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 10).

Bilmece konusunda araştırma yapanlar, geçmiş zamanlarda olumsuz kış şartları dolayısıyla evlerine kapanan halk için bilmece sormanın en önemli eğlence aracı olduğu yönünde bilgi vermektedirler:

“Hemen hemen bütün Türkiye’de -en azından köylerde ve küçük şehirlerde- bilmece soruşmak hâlâ kış akşamlarının en sevilen vakit geçirme araçlarından biridir (Botarav-Başgöz, 1974, s. 10). Bilhassa uzun kış gecelerinde komşular, bir evde toplanır, bir yandan çerezler yenirken, bir yandan sohbetler edilir; bu arada “yüzük oyunu” oynanır, masal ve hikâyeler, fıkralar anlatılır, bilmeceler sorulurdu (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 8).

Vehbi Cem Aşkın, bir çalışmasında Sivas’ın bilmece sorma geleneğinden şöyle bahsetmektedir: “Anadolu’da ne sinema, ne de tiyatro vardı. Uzun kış gecelerinde bayanlar arasında “Herfene”ler, erkekler arasında da “sıra”lar tertiplenirdi. “Herfene”lerde bir sokağın bayanları kendi aralarında anlaşarak bir evde toplanırlardı. Her ev kendine verilen yemeği yapar, akşamüzeri toplantı yerine gelirdi. Yemekler yenir, kahveler içilir, daha sonra kavurğa, hedik gibi buğdaydan yapılma eğlencelikler ortaya çıkardı. Bu arada Sivas gibi soğuk şehirlerde ahır şekillerinde toplanılır, boncuk boncuk olmuş kara pekmez katılmak suretiyle bir nevi tatlı da yenirdi. Bu arada türküler söylenir, halaylar çekilir, arkasından da maniler okunur, ondan sonra da “matal” denilen bilmecelere sıra gelirdi (Aşkın, 1969, s. 1).

Yine başka bir bilgiye göre, Trabzon’un Maçka ilçesine bağlı Kapuköy’de de çetin kış şartlarının varlığı insanları bir araya getirmiş, bilmece sormak bir eğlence aracı olmuştur: “Uzun yıllar köylerimizin şehir ya da kasabalarla olan bağlantıları zayıftı. Zayıf olan bu bağlantılar da genellikle, en küçük bir toprak kaymasıyla, ya da selle yok olan sarp keçi yollarıyla sağlanırdı. Üstelik kış aylarında tamamen karla kaplanan bu yollar insanlara geçit vermez ve böylece köylerimizi bütün bir kış boyu kendi kabuğuna

çekilmek zorunda bırakırdı. Bu aylarda geceler uzun, gündüzler ise puslu ve geçmek bilmezdi. Bu yalnızlığı ve günlerin tekdüzeliğinin verdiği sıkıntıyı dağıtmak, yaşamlarına çeşni katmak amacıyla köylüler günler düzenlerler, birbirlerinin evlerinde toplanarak eğlenirlerdi. Çeşitli oyunların oynandığı, karşılıklı atışmaların yapıldığı bu eğlentilerin en temel öğelerinden birisi de bilmecelerdi” (Sarı, 1971, s. 6151).

Antalya Serik’te yine uzun kış gecelerinden ve bilmecelerin özellikle bu dönemlerde sorulduğundan bahsedilmektedir: “Kış geceleri... O, uzun kış geceleri... Halkın işi yok gücü yok. Can sıkıntılı. Herkes ne yapayım diye bocalarken o, Hızır gibi yetişiverir. Türlü, türlü her biri ince bir buluşun mahsulü olan bilmeceler ortaya dö-külür. Ortaya atılan bilmeceyi herkesin bilmesi icap eder. Yalnız çözümü, birden aklına gelen söyleyemez. Ta ki bilmeceyi söyleyen: “Sen söyle” diyene kadar. Bilmecenin çözülmesi ayrıca bir zevk, bir heyecandır. Bir de başka köy ve semtlerden gelenlerle yapılırsa, başka bir âlemdir. Kişioğluna öyle haz verir ki, tadına doyumaz” (Yıldız, 1955, s.).

Mersin’in Tepe köyünde de iklim şartlarının bilmece sorma geleneğiyle ilgili olduğunu görüyoruz: “Halkımız aynı zamanda yaratıcı bir sanatkârdır. Bu yaratıcılık bilmece ve halk oyunlarında da kendini göstermektedir. Bilhassa kış mevsiminde kar ve yağmur yağmasıyla halk çalışmamaktadır. Gece günler hararetle metel yarışmaları yapılır. Bunun esas sebebi köylerde sinema, tiyatro, bar, saz gibi eğlence yerlerinin bulunmayışıdır. Bu şekilde hem eğlenmiş hem de kafalarını çalıştırmış olurlar (Çete, 1955, s.).

Başka bir çalışmada ise Çatova (Elbistan) bilmecelerinin doğduğu mekân olarak köy odaları ve tandır başlarından bahsedilmektedir. Çetin kış şartlarının da bu mekânları hazırlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir. Metinde bunlardan şu şekilde bahsedilmektedir: “Eskiden burada aylarca süren çok çetin kışlar olurdu. Diz boyu karlar yağar, ağaçlar tilki kuyruğu gibi zemheri tutar, oluklardan kama gibi buzlar sarkardı. Kış gelip de soğuklar başlayınca, yazın burnu kanarcasına çalışan köylüler, kış uykusuna yatan sürüngenler gibi evlere çekilirlerdi. Derin bir sessizlik kaplardı kırları. Günde üç öğün tüten bacalar, uzaktan uzağa yankılanan ezan sesleri de olmasa bu toprak evlerde hayat yok sanırdınız. Oysa duvarların gerisinde, uzaktan fark edilmeyen çok zengin ve özlü bir hayat başlardı kışla birlikte.” (Akbaş, 1998, s. 335).

“Odalar ve tandır başları, yaşlıların bilgilerini, görgülerini yeni kuşağa

aktardıkları, eğlenirken öğrettikleri birer mektep gibiydi. Odalarda kış boyunca Muhammediye, Ahmediye, Siyer-i Nebi kitapları; Hazreti Ali ve Battal Gâzi cenkleri, Âşık Garip, Sürmeli Bey, Kerem ile Aslı hikâyeleri okunur; türküler söylenir, askerlik hatıraları anlatılırdı. Kocaları odalara giden kadınlarsa tandır başlarında toplanırlardı. Buralarda da masallar anlatılır, mâniler söylenir, bilmece sorulur. Kazak dokunur, çorap örülür, oya işlenirdi.” (Akbaş, 1998, s. 336-337).

Bu demek oluyor ki, bilmece sorma geleneğini oluşturmada uzun kış gecelerinin de önemli bir payı vardır. Kış geceleri köy odalarında, tandır başlarında, evlerde ocak başlarında toplanan insanları sıcak ortamlarda bir arada vakit geçirmeleri yönünde doğrudan etkilemiş ve bilmecelerin geleneksel olarak günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2.1.2.2.1. Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde Bilmecelerin Sorulması ve Çözümlemesi

Halk bilmecesi sorulmasının bir usulü ve geleneği vardır. İlk önce bilmece soran karşısındakine az veya çok bir düşünme ve çözme payı bırakır. Cevap vermekte güçlük çeken muhatabının birtakım ipuçları elde etmek hakkıdır. Şaka ile -isterse- “canlı mı, cansız mı? Yenir mi, yenmez mi? der. Birinci şahıs bazen karşısındakinin sözüne biraz da nazla” “evet, hayır” gibi cevaplar verir. İkinci, buna rağmen bilmeceyi çözemezse pazarlık başlar. Bilmece soran, ondan bir şehir veya memleket ister; o da, çoğu zaman değerli bulunduğu bir yeri, meselâ İstanbul’u, İzmir’i, Ankara’yı verdim, der. Bunun üzerine birinci şahıs sonucu açıklar; isteğe göre sıra ikinciye gelir. Karşılıklı nezaket ve terbiye ile yoğrulmuş bu edebî zihin sporu boyunca şehir, memleket veya meyvelerden birini en çok kazanan üstün sayılır (Elçin, 1965, s. 73). Bilmeceler Türk zekâsının birer orijinal belgeleridir. Gerek düşünce, gerek zekâyı işletme bakımından önemlidirler. Anlayışı yüksek olanlar hemen bulurlar. Bundan yoksunlarsa bulamaz, durmadan bilmececiye memleket bağışlarlar (Aşkın, 1969, s. 5219).

Kazananların aynı zamanda, bilmecenin cevabıyla sona eren bir tekerleme ile kaybedenlere takılmaya hakkı vardır (Boratav-Başgöz, 1974, s. 10). Bu iş, hayli tartışmalı ve pazarlık mevzuu olur, bazen hususi tekerlemeler içerisinde bilmecenin cevabı verilirdi:

... Oradan yıkıl,

Buradan yıkıl,
 Gel bizim eve tıkl,
 Anan baban adı ne?
 Ahmet!
 Ahmedî Muhammed,
 Anan baban rahmet,
 Niye demedin ki?
 Gel İstanbul'um gel!
 Câmilerinle saraylarınla,
 Beyaz gelinlerinle gel!
 değil mi?

Bazen bilmecenin cevabı hemen söylenmez:

Külek külek yağlar,
 Üzüm dolu bağlar,
 Hep bizim olsun mu?
 Sandık dolu urbalar,
 Yemiş dolu torbalar,
 Hep benim olsun mu?

Bilmecelerin sorulması karşılıklı olarak devam eder, çocuklar da bu soru sormaya veya cevap vermeye rahatça karışır, büyük bir nezâket ve terbiye içerisinde bu eğlence, nihâyete ererdi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 10). Oyunun kurallarına uymayanlara satma cezası verilir. Suçlunun vücudunun çeşitli organları çekişe çekişe satılır. Bu pazarlık sırasında satıcı ve alıcı suçlunun vücudunun şu veya bu parçasını ne için kullanacaklarını kalıplaşmış formüllerle anlatırlar. Bu sözler suçluyu küçük düşürme amacını taşır (Boratav-Başgöz, 1974, s. 10).

Zihnî bir oyun ve eğlence olan bilmecelerin çözülmesi maharet, alışkanlık, bilgi ve hususiyle bir kabiliyet işidir. Bu vasıflara sahip olanlar, az-çok belirli benzerliklerden veya tezatlardan hareket ederek kavramın idrakine varırlar. Kolay veya zor bilmecelerin çözülmesi için, mana, duygu, şekil, madde, renk, ses, harf, hece, kelime, kafiye, seci... gibi unsurlardan doğan ip uçlarına ihtiyaç vardır. Bu ipuçları, bir bakıma ananevi tabirler, anahtarlardır. Her şeyden önce hiyeroglif mahiyetindeki bu hususi tabirlerin manasını kavramak lâzımdır. Bu işte, zekâ, muhakeme ve sürati intikal

ile umumî bilgi, zevk ve merakın da payı büyüktür (Elçin, 1965, s. 73).

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bilmece sorulması ve bilmecenin çözümlenmesi şu şekilde gerçekleşir:

Tokat'ın Reşadiye ilçesinde bilmece sorma geleneğinden şöyle bahsedilmektedir: Halkımızın çoğu, boş günlerinde, kışın etrafın kapandığı günlerde, zekânın bir nevi kırbacı olan bilmecelerle baş başadır. Ocak başlarında kümelenen insanların arasında âdeta bir buluş, zekâ keskinliği yarışması başlar. Bu iş bilmecelerde tecelli eder: Kümeden birisi, bir veya birkaç varlığın bariz vasıflarını söyleyerek (bilmece) halinde ortaya atar. Diğerleri bu vasıfları ipucu olarak ele alır, bilmeceyi çözüme uğraşırlar. Bilemedikleri takdirde, bilmeceyi ortaya atana belli başlı büyük şehirlerden bir veya bir kaçını bağışlarlar. Mükâfatını alan ortaya attığı muadeleyi açıklar, işin enteresan taraflarından birisi de buradadır: Mükâfat maddî değildir (Bolulu, 1955, s. 1).

Mersin'in Tepe köyünde toplanan kimseler iki grup halinde metel söylemeye başlarlar. Bu metellerden bilemedikleri metele karşılık olarak, metelin enteresanlığına göre kıymetlendirilerek köy, kasaba ve şehirlerden herhangi bir tanesi verilir (Çete, 1955, s. 1).

Erzincan'dan verilen bir bilmece sorma ve cevaplama örneğinde daha önce verdiğimiz bilgilerde görüldüğü gibi, bilmecenin cevabını bilemeyen bir şehir bağışlar. Bilmece şöyledir: Etten kantar, altın tartar. Bu bilmeceyi bilemeyene, bilmececi, ne veriyorsun veya hangi şehri veriyorsun sorusunda bulunur. İzmir'i veriyorum dediğinde, hemen bilmececi şu şekilde bilmecesini çözümler:

“İzmir'e varayım, yiyeyim içeyim, muradıma geçeyim. Neyimiş, nüyümüş, kulak değil miymiş” der ve bir başka talibine yeni matalını sunar (Aşkın, 1969, s. 5219).

Sivas'ta bilmecenin kendine özgü bir söyleniş geleneği vardır. Bilmeceyi söyleyen; Matal satarım, der ve talibine sormaya başlardı. Eğer bilirse ne âlâ, bilemezse matalcı, bir memleket bağışlamadan matalın cevabını söylemezdi. Bunu rahmetli seçkin azanlarımızdan Kemalettin Kamu bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

*Bir çetin bilmece sorsam Paşadan,
Söylemem memleket bağışlamadan,
Mutlaka İzmir'i isterim anne (Aşkın, 1969, s. 1).*

Yine verilen başka bir bilgiye göre *Sivas*'ta bilmeceye (masal) diyorlar:

Çocuklar annelerine yalvarırlar: Anne cânım anne bana masal söyle. Bilmece söylenir. Çocuklar araştırır. Bilmeyince sorarlar:

-Yenir mi yenmez mi? Bilmeceyi söyleyen, yenecek ve yahut yenmeyecek şeyler dense, ona göre cevap verir. Bu defa da bilemedikleri zaman yine sorarlar:

-Canlı mı? Cansız mı?

-Neye yakın?

Bu suallere de aldıkları cevaba göre bilmezlerse bilmeceyi söyleyen teminat ister; cennetin ekmek ufağını verirseniz söylerim, der. Bazen cennetin anahtarını ister. Cennetin anahtarını vermek tehlikelidir: Ya (masal) fena bir şeyse günahdır. Cennetin anahtarı öyle kolay kolay verilmez. Çocuklar cavrır durur. Fazla üzmemek için nihayet cennetin ekmek ufağına razı olarak bilmece şu tarzda haber verilir. Farz edelim, bilmece şudur: “Hey, var getir, var getir! Gelmezse yalvar getir! Telli kafes içinde, el değmedik nar getir.” Bilemedikleri takdirde cennetin ekmek ufağı alınır ve şu sözler söylenir:

“Cennetin ekmek ufağı, gel seni alayım! Yiyeyim, içeyim. Ben kır ata bineyim! Sen uyuz eçeğe bin! Ben kovduru kovduru! Sen yektiri, yektiri, ben bal küpünü parmaklıyı parmaklıyı, sen pekmez küpünü kepeçeliyi kepeçeliyi! Ne imiş, ne imiş (gelin) değil mi imiş!” (Halil, 1955, s.).

Elâzığ'da bilmeceye “tanımaca/tanumaca tandurmaca” ismi verilmektedir. Bu yörede, masallar anaların, bilmece çocukların, menkıbeler ise erkeklerin bulunduğu meclislere aittir. Bilmece masallardan farkı şudur: Masallar çoğunlukla geceleri söylendiği halde, bilmece gündüzleri ve geceleri de fırsat düştükçe söylenmektedir. Rahmetli İshak Sunguroğlu, Harput'ta bilmece sorma usulüne ait bazı bilgiler vermektedir (Sunguroğlu 1961, s. 265, akt. Görkem, 1999, s. 14). Buna göre yörede bilmece sorma usulü şöyledir:

“-Sahan (sana) bir tanumaca (bilmece) soram mı?

-Sor!

-Elese (öyleyse) eyi dinne!

Altı perçin üstü perçin! İçinde bir şah gögerçin.

-Cevabı kafes mi?

-Yoh!

-Guş yuvası?

-Yok!

-Altın gutusu (kutusu)

-Yoh ya!

-E, ben bilmim!

-Eleyse (öyleyse) bahan (bana) bi şehir hediye ver ki söyleyem.

-Tamam, Malatya senin olsun!

-Yoh, ben İzmir'i isterim.

-Eyi, İzmir senin olsun!

-Dinne eleyse. İzmir yihıla (yıkıla) malı mülkü bizim eve tihıla (dıkıla/dola); ben binem son model bir Şevrole (Chevrolet) arabaya, sen binesin uyuz bir eşşege. Ben gidem gelem: "Komşu nedisin (ne yapıyorsun)" diyem. Sen de diyesin ki: 'Heç. Eşşegimin gurtlarını ayihlim (ayıklıyorum). Tamam mı şimdi?

-Tamam!

-Elese cevabı verem. Baban adı ne?

-Ehmet!

-Ehmet'e rehmet (rahmet). Tanumaca (bilmece)nin cevabı göz." (Görkem, 1999, s. 14-15).

İzmir'de bilmece sorulması ve cevaplandırılması sırasında "şehir bağışlama" geleneğinde bir de kandırmaca bulunur: Bilmeceyi soran kişi karşısındakilerden belirli bir süre içinde cevap ister. Sorduğu bilmece bilinemediği takdirde isterse kısa ipuçları verir. Buna rağmen bilinmediğinde ise cevap karşılığında bir şehir ister. Bilmeceyi bilemeyen kişiler öncelikle küçük şehirler vererek, büyük şehirleri kendilerinin alabilmesi için sona saklarlar. Soran kişi verilen şehirlerden birini kabul ettiği takdirde cevabı açıklar. Bilmeceyi bilemeyen kişiler bazen soran kişiyi kandırmak üzere istenilen şehrin önüne "küçük" kelimesini ekleyip şehri verirler, örneğin: "Küçük İzmir'i sana verdim" derler. Bilmeceyi soran kişi bunun anlamını bilmezse büyük şehrin bir kısmını aldığını sanıp cevabı açıklar. Gerçekte önüne "küçük" kelimesi eklenmiş bütün şehirlerin anlamı "tuvalet" demektir. Böylelikle verilen o şehrin bir bölümü değil, sadece tuvalettir. Bu kandırmacayı büyükler daha yeni bilmece sormaya başlamış küçüklere yaparlar. Küçükler bu ön kelimenin ne anlama geldiğini bilmediklerinden çoğu zaman kandırılırlar. Bilmece sormalar bittiğinde en çok şehir almış veya en büyük şehirleri almış kişiler kazanmış sayılır (Kocadağ, 1998, s. 121-122).

Yozgat/Sorgun Taşpınar Köyü, folklorik mahsuller bakımından çok zengindir. Folklorun bir şubesi de bilmeceledir, özellikle gençler ve çocuklar arasında bilmece sorma ve cevaplandırma geleneği -eskisi kadar olmamakla birlikte- devam etmektedir.

Eğer bilmecenin cevabı doğru olarak verilmemişse bilmece soran kişi bir câmii veya şehir ister. Bu isteme işi bilmecenin kolaylığına veya zorluğuna göre değişir (Durbilmez, 1995, s. 55).

Trabzon/Akçaabat ilçesi köylerinde bilmece sormaya “mesel sormak” deniliyor. Eski kış gecelerinde yapılan muhabbetlerde ve aile içerisinde mesel sormanın ayrı bir zevki vardır. Mesel soran kişi cevabını alamazsa, “ver bana bir yayla da kurtul” der. Karşısındaki, “Verdim Karadağ, Peyyınarı veya Yeri yaylasın” der. Bilmece soran yaylayı almakla yetinmezse bir de tekerleme söyler:

Ben bindim bir tor ata
Sen bindin bir topal ata
Topal atın bacağı kırıldı
Süvarisinin burnu fışkıya dikildi.

Ve sonunda cevabını verir (Karpuz, 1980, s. 14).

Kelkit-Suşehri dolaylarında ninelerin ve çocukların dillerinde dolaşan bulmacalar (bilmeceler) köy hayatının kış günlerini bize hatırlatır. Kış geldi mi çocuklar ninelerinin dizlerinin dibine oturur, bunları dinlerler. Ninelerin dilince, bilmeceler, masaldır:

Nine: Mesel mesel met atar
İki sıçan (gıç) atar
Bindim bozun boynuna
İndim Halep yoluna

der, masalı bitirir, bulmacalara başlar. Bulmacaların cevabı çocuklardan beklenir. Nine cevap vermeyen çocuklara: “Kim bilmezse bir sıçan (fare) yiyecek” der (Polat, 1956, s. 2290).

Antalya/Elmalı ilçesindeki bilmece sorma geleneğinden bahsedilirken bilmeceye “masal sökmek” veya “küçük masal” denildiğini öğreniyoruz. Bilmeceyle ilgili çoğu TFA’larda rastladığımız bu bilmece derleyicilerinin verdiği bilgiler Anadolu’da bilmece sorma geleneğinin ne kadar yaygın olduğunun bir nevi kanıtıdır diyebiliriz. Çalışmada bilmece sorma geleneğinden şöyle bahsedilmektedir:

İlçe halkı bilmece sözünü bildiğimiz anlamda biliyorlarsa da, bilhassa köylerinde bilmece sözünden hemen hemen bir şey anlamıyorlar. Onlara “bilmece söyleyin” dediğimiz zaman “bu da ne demektir?” gibi yüzümüze bakıyorlar. Kişioğlunun ilk anda “Galiba bunlar bilmece bilmiyorlar” yargısına varacağı geliyor. Oysa ki kazın ayağı öyle değilmiş. Bizim bilmece dediğimiz

şeye onlar “Küçük masal” veya “Masal sökmek” derlermiş. Böylece işin kühünü öğrenince gönlümüz rahatladı. Hangi köye uğradı isek sözü bilmeceye getiriyor, “biraz küçük masal sökün bakalım” diyoruz. Görenler de kesenin bağına çözüyor, içindekileri olduğu gibi döküveriyor. Masal sökmek (bilmece söylemek) çocuklar arasında çok alâka uyandırıyor. Öyle ki çocuklar kendilerinden geçiyor. Nerede ve kimin yanında olduklarını unutuveriyorlar. Karşılıklı olarak bilmeceler söyleniyor, cevaplar alınıyor. Eğer karşı taraf sorulan bilmeceyi çözemezse onlardan bir köy, bir şehir veya bir semt istenir. İstenilen bağış verildikten sonra çözüm söylenir. Bu, böylece devam eder gider. Ta ki taraflardan biri sermayeyi bitirip yenilmeyi kabul etmesine dek (Yıldız, 1960, s. 2151).

Sivas’ın Karalar Köyü’nde ayrıca, “Bir evde....” diye başlayan bir çeşit bilmece sorma âdeti vardır. Geceleri ayaklar tandıra sarkıtılmış vaziyetteyken zevkle oynanan ve bazen büyüklerin de katıldığı bir oyundur. Köy halkını tanımak veya hatırlamak amacıyla, üç dört kişiyle oynanır. Bir kişi orada bulunanlara dönerek: “Bir evde dört giz, üç erkek, bir gişi bir avrat. Bunnar kim?” gibi bir bilmece sorar. Köydeki bütün aileler hatırlanmaya çalışılır. Hangi aile olduğu bilininceye kadar oyun sürer. Bilmecenin cevabı uzadıkça oyun daha zevkli olur. Önemli olan, köyde hiç bir kimsenin aklına gelmeyecek bir aileyi sormaktır. Herkes, sırası geldikçe “Bir evde ...” diye başlayan bilmecesini sorar. Oyun bu şekilde sürüp gider (Pürlü, 1986, s. 254).

Aşağıda vereceğimiz yine Anadolu’da varlığını sürdürmüş ve sürdürmekte olan bilmece sorma geleneğiyle ilgili bilgilerde daha önce sözünü ettiğimiz bilmece-tekerleme ilişkisine örnek olabilecek bilmece metinleri bulunmaktadır. Bu gelenek ve bilmece-tekerleme örnekleri şöyledir:

Sivas’ın Karalar Köyü’nde bilmecenin adı “heka” şeklinde geçmektedir: Bilhassa uzun kış gecelerinde ve akşamları tandır başında hekâ sorma âdeti çok yaygın ve zevk duyulan bir âdettir. Bu âdet şöyle uygulanmaktadır: Birkaç kişi bir araya geldiklerinde içlerinden biri bir bilmece sorar. Diğerleri, birer birer bilmecenin cevabını bulmaya çalışır. Eğer sorulan bilmecenin cevabı verilemiyorsa, soran kişi diğerlerine dönerek: “Gümüş ohlâyı (oklavayı) verin ki, ne olduğunu söyleyim.” der. Ancak, bilmeceye cevap verememenin cezası hakarete uğramaktır. Gümüş oklava, hayali bir oklavadır. Bilmecenin cevabını veremeyenler, ellerini bilmece soran kişinin eline sürerek: “Al gümüş ohlâyı.” derler. Gümüş oklavayı alan kişi böbürlenerek ellerini yüzüne sürer ve diğerlerine dönerek, aşağıda örnekleri verilen tekerlemeleri söyler.

Gel gümüş ohlâ seni yeyim içiyim
Gonuyum göçüyüm
Bilenlerin âzına bal ğaymah
Bilmiyenlerin âzına biber saçıyım

Sizde de paça
Bizde de paça
Gıçın gelsin ğaynar saca

Sizde de tazı
Bizde de tazı
Cuyrunun dibini gazı
Sizde de it
Bizde de it
Guyrunun dibini dit

Bu hakaretili tekerlemelerin arkasından, sorduğu bilmecenin cevabının ne olduğunu söyler (Pürlü, 1986, s. 252-253).

Bilmece yarışması yapılırken bağış da istenir. Bununla da kalınmayarak bir de tekerleme söylenir ki bu bilmeceyi mutlak çözeceksiniz demektir. Çözemezseniz birkaç şehir köy (istenen) vermekle yakayı zor kurtarabilirsiniz. Yoksa “Kırk gün içinde çatlar ölürsünüz” sözü başınızda ağır bir tokmaktır. İşte size o, tekerleme:

Kavak kavak yaprağı
Hacı İbrahim toprağı
Ya bunu sen bilesin
Ya da kırk gün içinde
Çatlayarak ölesin, denir.

Yahut da:

Gül Fatma yaprağı
Hacı hoca toprağı
Ya bunu sen bilirsin
Ya on iki köy verirsin.

Görülüyor ki, bağışlar da dikkati çekmektedir. Bağışlar da maddiyatta yer bulamaz. Tamamen manevidir. Bu da ayrıca ince bir buluşu, ince bir anlayışı göstermeye yetmez mi? (Yıldız, 1955, s.).

Kütahya/Çavdarhisar ilçesine bağlı Yeniarmutçuk Köyü’nde çocuklar kendi aralarında birbirlerine bilmeceler sorarlar. Böylece neş’eli zamanlar geçirirler. Hatta aralarında bilmece yarışı yaparlar. Sıra ile karşılıklı sorarlar ve cevaplarını yine karşılıklı olarak verirler. Başta birisi, yanında bulunanların hepsine bilmeceyi sorar, bilirlerse sıra ondan geçer. Sıra sağdan dolaşır. Bilemezlerse cevabını sorandan isterler. O da bir yer ister. Bu yeri verirlerse şöyle bir tekerleme söyler.

.....beri gel
 Ala tokmağını al da gel
 Ben bir kır ata binem
 Siz bir uyuz tazıya binin
 Uyuz tazı yıkılsın

Burnu toprağa tıkılsın, der ve cevabını söyler. Sıra onun sağındakine geçer. Sağındaki bilmece bilmiyorsa onun sağına geçer ve devam eder. En çok yer alan birinci seçilir. Bu çocukların bir çeşit eğlencesidir. Bu gibi eğlenceleri hoş vakit geçirmek için büyükler de yaparlar. Büyükler odaya gelen yabancılara ekseriya bilmece sorarak cevap isterler. Böylece onun bilgisini yoklarlar. Bilmece sorma karşılıklı olursa daha heyecanlı olur ve fazla ilgi toplar. Bilmeceyi çok bilen iki kişi karşılaşırsa bu daha enteresan olur. O da iki gruba ayrılarak yenilen taraf, neye karar verirlerse onu yapar (Bahçeci, 1956, s.).

2.1.2.3. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde Ceza-Ödül Motifi

Türkiye’de geleneksel olarak bilmece sorma, iki takım arasında gerçek bir yarışmaydı ve kaybedenlere bir ceza verilirdi. Verilen bilmeceyi çözemeyen taraf, kazananlara gerçek veya sembolik değeri olan bir şeyler vermek zorundaydı. Bunlar, çoğu zaman, Kâbe gibi kutsal yerler, cennetin anahtarı, Hz. Muhammet’in mezarının örtüsü, büyük şehirler veya imparatorluğun zengin ve ünlü bir bölgesi gibi şeylerdi. Alevîler için ise en değerli ödül Hacı Bektaş Veli’nin dergâhı ve tarikatın diğer ermişlerinin türbeleriydi. Türk bilmecelerinin metinlerinde günümüzde hâlâ yanlış cevaplar için bir ceza konduğu görülür:

Ya bunu bileceksin ya on iki güzel vereceksin.
 Bilen bilsin, bilmeyen on köyün camisini versin.
 Bilen bilsin, bilmeyen asılsın ölsün.

14. yüzyıl Türk bilmeceleri için çok önemli bir kaynak olan Codex Cumanicus’ta aynı cezayı yansıtan bir bilmece vardır.

..... çatal başında
 Sekiz tavşan ini var
 Sen onu bilemezsen
 Kırık ile hastalan
 Aklın ile bilemezsen
 Ağrı ile hastalan

Armağan ve cezalar her zaman sembolik değildir; bazen gerçekten çay veya bir ziyafet verilir. Türkmenlerde ceza olarak bir at veya bir yurt (çadır) verilirdi veya kaybeden kazananın önünden geçmeye zorlanırdı ki, bu olay Türkmenlerce utanç verici olarak kabul edilirdi.

Türk halk masallarında ve hikâyelerinde bilmeceler aynı önemi taşır; bunlarda cevabı söyleyenlere gerçekten armağan veya cezalar verilir. Halk masallarının

kahramanları, bilmecelere doğru cevaplar vererek önemli mevkiler kazanırlar, bazen bu yolla hayatlarını kurtarırlar. Yoksul olan kahramanlar bu yoldan yüksek rütbeli ve zengin kişilerin kızlarıyla evlenirler. Bilmeceler iki sultan veya kral arasında barışa veya savaşa sebep olabilir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 30-31).

Anadolu’da eski evlerde yapılan toplantılara bilmeceler başka bir renk katardı. İsteyen belleğini deşer, bildiği bir bilmeceyi ortaya söyler, çözüm için herkes düşünür, çeşitli çağrışımlar yapardı. Bilene kentler, ülkeler bağışlanır, unvanlar verilirdi. Bilmece ortamında imgeden (hayal) çok ussal çalışma söz konusuydu. Zekâ çarkı dönmeye başlar, gerçeği bulmak için yorumlar yapılırdı. “Yenir mi?, içilir mi?, canlı mı?, bizde var mı?, neye yarar? Kısa mı, uzun mu? Yürür mü?” gibi sorular sorulur, yanıtlar verilmeye çalışılırdı. İsterse bilmeceyi ortaya atan bilemeyenlere istediği hayvan seslerinin öykümlerini (taklit) yaptırabilirdi (Demiray, 1985, s. 13).

2.1.2.4. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde İcracı, Dinleyici, Anlatım Yeri ve Zamanı

Her topluluk, değişik unsurlardan teşekkül ettiğinden maddi, manevi bütün kültür ürünleri, ait olduğu topluluğun kimliğini temsil eder. Kültür sahasında her ne varsa, onların hepsinin yansımalarını sözlü kültür ortamında bulmak mümkündür. Sözlü kültür ise “bir milletin hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı geleneklerinde yer alan kabulleriyle, müştereklik gücüne erişen ve milli kimliği oluşturan maddi ve manevi faaliyetlerin bütünüdür” şeklinde tanımlanmaktadır (Ersoy, 2004, s. 102).

Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek sürdürür. Sözlü biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanır (Ersoy, 2004, s. 102-103).

Halk edebiyatı ürünleri, büyük oranda “sözlü kültür ortamı”nın malıdır. “Sözlü iletişim ortamı” olarak da isimlendirebileceğimiz bu ortamda, icracı ya da anlatıcı, dinleyiciyle doğrudan ilişkiye geçmekte, anlatım söz, hareket ve mimik aracılığıyla yüz yüze gerçekleşmektedir. Sözlü kültür ortamında ortaya çıkmakla ve kuşaktan kuşağa sözlü iletişim aracılığıyla aktarılmakla birlikte, “yazılı kültür ortamı”nın da gelişmesiyle, hem bağımsız bir şekilde yazıya geçirilmeye hem de parçalar ya da

bölümler halinde çeşitli yazılı eserler girmeye başlamış ve bu vesileyle araştırmacılar, bugün bilinen herhangi bir atasözünün bundan önceki yüzyıllardaki şekillerini bu yazılı kaynaklar vasıtasıyla takip edebilme imkânını bulabilmişlerdir (Aça, 2009, s. 448-449).

Milletlere ait kültür ürünlerinin nesilden nesle intikali, sözlü ve yazılı ortamlarda oluşur. Halkbilimi ürünlerinin tamamı gibi bilmeceler de kuşaktan kuşağa sözlü kültür ortamı içerisinde aktarılır (Yıldırım, 1985, s. 549-551, akt. Görkem, 1999, s. 13). Sözlü kültür ürünlerinden olan bilmeceler, “edebî” bir niteliğe sahip olup, birer “sanat eseri” olarak kabul görür. Bunlar, “söz”, “yaratıcı”, “mûsikî” ve “dinleyici çevre olmadan, sözlü geleneğe yaşayamaz (Yıldırım, 1986, s. 442, akt. Görkem, 1999, s. 13). “Yaratıcı/anlatıcının folklor ürünlerinden olan “bilmece”sini (“söz”ü), “dinleyici”lere takdim ederken, “anlatıcı” ile dinleyiciler arasında “canlı bir iletişim ortamı” doğacağı tabiidir. Bu özellik sebebiyle bilmeceler “kollektif” bir niteliğe sahiptir (Görkem, 1999, s. 13).

Sözlü kültür ortamında aktarılan bilmece de anlatıcı ve dinleyici arasında gerçekleşir. Artun’a göre, bilmece sorma geleneğinde, bilmece soranla, sorulan yer, kişi arasında uyum çok önemlidir. Dinleyiciler ve bilmece sorulan topluluğun durumu, ortamı bilmece soranları etkiler. Bilmeceler uygun ortam, yaş grubu, kültür düzeyi, inanç yapısı vb. durumlar göz önüne alınarak seçilir. Usta bilmece sorucular dinleyicileri bilmecenin gizemli dünyasına sokarlar. Bilmece sorarken ortamı bozanlar, gürlüğü edenler uyarılır. Bilmecelerin cinsi söylendiği toplumun kabullerine göre belirlenir. Topluluğun kadın, erkek karışık olmasına göre bilmeceler belirlenir (Artun, 2006, s. 37).

Buna göre bilmeceler “canlı bir iletişim ortamı”nın ürünüdürler. Bilmece sorulurken sessiz bir ortamın olması gereklidir. Anlatıcı ve dinleyici arasında gerçekleşen bilmece sorma, daha önce verilen bilgilerde görüleceği gibi, daha çok uzun kış gecelerinde, aile meclisinin toplandığı sırada, çocukların toplandığı yerlerde hemen her yerde görülebilir. Bilmeceler bir eğlence aracı olduğuna göre de bilmece sorulan ortam neşeli bir ortamdır. Anlatıcı, yani icracı çeşitli mimik, hareketlerden yararlanarak dinleyiciyle doğrudan iletişime geçebilmekte, anlatım yüz yüze gerçekleşmektedir.

İcracı genellikle büyüklerden oluşur. Dinleyici ise o ortamda bulunanlardır. Bazen de çocuklar kendi aralarında bilmece sorma oyunu oynarlar.

Anlatım yeri çoğu zaman aile meclislerinin toplandığı evlerde, ocak ya da tandır başlarıdır. Dolayısıyla bilmece bütünü sözlü ürünlerde olduğu gibi “çevre” olmadan söylenemezler.

2.1.2.5. Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinde İşlev

Bilmece, köklü medeniyetlere sahip topluluklarda dil becerilerinin, çevredeki, eşya ve olayların iyi kavranması için kullanılan eğlenceli bir öğrenme yoludur. Bilmecelerin eski toplum yapımızda sosyal işlevi nedeniyle, insanlar arasında iletişim kurma, söyleşi kaynağı olma, hoş zaman geçirme, bellek ve zekâ eğitimlerini sağlama gibi somut yararları da söz konusuydu (Demirci, 2001, s. 80).

İlk bakışta bilmecelerimiz, çocuklar veya büyükler için sadece bir eğlence vasıtası, hoşça bir vakit geçirme vesilesi olarak görülse bile kanaatimizce buna, tamamen doğrudur denemez. Zira insanı, lüzumsuz hatta zararlı olan dedikoduların meşgul edeceği boş vakitleri veya çalışmalarımızı, yorgunluğumuzu bize hissettirmeyecek böyle bir eğlence ile değerlendirmek dahi, bilmecelerimizin faydalı bir tarafını gösterir. Ayrıca bunlar, insanı düşünmeye sevk etmesi, bilhassa küçük yaşlarda kelime hazinemizi zenginleştirmesi ve eşyanın karakteristik, en can alıcı noktalarını tespit etme teferruatından uzaklaştırmasıyla çevremize daha dikkatle bakmak itiyadını kazandırma imkânı sağlayabilmesiyle herhalde faydasız değildirler (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 7-8).

Bilmece sormanın vakit geçirmek için yapıldığı görüşü büyük şehirlerde yapılan araştırmalara ve toplumun sınaî bakımdan daha gelişmiş kesiminde yapılan gözlemlere dayanır. Böyle sınırlı bir alanda yapılan bilmece incelemeleri, genel kültür töresinde çok büyük önem taşıyan bilmece sorma geleneğinin fonksiyonlarını görmeyi ve tahlilini yapmayı büyük ölçüde zorlaştırır. Türk toplumu modernleştikçe, bilmece sorma toplumdaki önemini biraz daha yitiriyor ve giderek eğlenceye dönüşüyor. Buna rağmen, kırsal bölge ve köylerdeki bilmecelerin incelenmesi, bilmecelerin geleneksel Türk toplumunda oynadıkları rol üstüne bol miktarda veri temin eder (Boratav-Başgöz, 1974, s. 30).

Birçok araştırmacı, bilmecelerin bir oyun, bir eğlence aracı olmaktan çok eskiden daha önemli görevler üstlendiği görüşünü paylaşmaktadır. Bugün ister şiir ister oyun olsun, sadece bir eğlenme vesilesi olan bilmeceler eski çağlarda ve eski toplumlarda farklı toplulukların (kavimlerin) ilişkilerinde birbirlerine

üstünlük kurmak için gösterdikleri bir söz hüneri veya zekâ savaşında boy ölçüşenlerin başvurmak zorunda kaldıkları bir silahtı. Bilmecelerin kadim zamanlarda insan hayatında çok ciddi bir yer tuttuğunu gösteren bir başka örnek ise günümüzde yaşayan ve birbirlerine bilmece soran insanların şaka yollu sürdürdükleri şehir bağışlama geleneğidir. Eski çağlarda insanlar, bilmece sormayı bir zekâ savaşı haline getirmişlerdi. Bilmeceyi bilemeyen kimse, bilmeceyi sorana bir bağış vaadinde bulunur, doğru cevabı öyle öğrenirdi. Yine bazı bilmecelerin sonundaki ”ya bunu bileceksin, ya da öleceksin” şeklindeki tehdit sözleri, bilmecelerin eskiden “hayati önem haiz” olduklarına delil olarak gösterilebilir (Alperen, 1996, s. 118-119).

Eski hikâye ve menkıbelerin anlattığı kimi sınamalar günümüzdeki bilmeceleri hatırlatır: Belkıs’ın, Süleyman Peygamber’e, Sfenks’in Oidipos’a, Babil ve Mısır hükümdarlarının birbirlerine sordukları muammalar gibi... Bilmecelerin bu çok eski biçimleri silahlı savaşların yerini söz ve bilgi yarışmalarının alması ve bu yoldan kan dökmeksizin iki taraf arasındaki anlaşmazlığın çözümlenmesi için başvurulan araçlar idi. Masallarda bunları anımsatan örnekler buluruz: Kahraman, bir devin ya da başka olağanüstü yaratığın bilmecemsi sorularına doğru karşılık vermekle ölümden kurtulur. Yine kimi masallarda rastlanan bir motif vardır: Padişah kızı, kendisiyle evlenmek isteyen delikanlılara, bir bilmecenin çözümünü şartını koşmuştur; başarısızlık adayların ölümleriyle -ya da ağır cezalarıyla- sonuçlanır. Kâhinlerin esrarlı sözlerle geleceği ya da rüyaları yorumlamaları ile de kimi bilmecelerdeki anlatımlar çok benzerlikler gösterir. Oğuzların destansı hikâyelerinden meydana gelmiş Dede Korkut Kitabı’nda bu çeşitten rüya yorumlamalarına bir örnek okuyoruz (Boratav, 1992, s. 113-114).

Geçmiş devirlerde genç oğlan ve kızlara zor ve derin manalı bilmeceler sorarak, onların hayat, aile, sevgi, geçim, sanat vs. hakkındaki bilgi ve tecrübelerini yoklardı. Bu bilmecelere doğru cevap verenler, sevdikleri kızların ilgisini kazanarak, onlarla evlenme hakkına sahip olurlardı. Bu adet “İlyas”, “Üç Şehzade” “Daş Demir”, “Padişah ve Kız”, “Üç Bacı-Üç Kardeş” gibi masallarda bediî ifadesini bulmuştur (Seyidov, 1983, s. 12-13).

Bilmecelerin halk hayatı ile yakından ilgili olduğunu ve toplum içinde önemli vazifeler gördüğünü belirten Başgöz şunları söylemektedir: Antikite’de kâhinler bilmecelerin yardımı ile birbirleriyle konuşuyorlardı. Estonya’da ölüm cezasına çarptırılanlar zor bir bilmeceyi çözebilirlerse hayatlarını kurtarıyorlardı. Sebillot, bilmece çözmek suretiyle borçlarının bir kısmından veya tamamından kurtulan insanlardan bahsetmektedir. Bazı milletlerde, eskiden güveyi kendisine sorulan bilmeceye doğru cevap vermezse gelinin yanına oturmak hakkını elde edemiyordu (Başgöz, 1986, s. 248). Örneğin, bilgelik sınaması Rusların ve başka halkların düğün törenlerinde dağınık bir biçimde korunmuştur. Bu törenlerde damat, gelinin yanına oturabilmek için sorulan bilmeceleri, sağdıçlarının da yardımıyla yanıtlar (Sokolov,

1975, s. 15).

Azeri sahasında tapmacalar, insanları, düşünmeye sevk eder, onların bilgisini, tecrübesini ve zekâsını yoklar. Buna göre de toplantılarda daha çok yaşlılar tarafından söylenir, gençler de onlara cevap verir. Tapmacalar, aynı zamanda çocuk folklorunun önemli örneklerini oluşturur. Tapmacalar çocukların zihninin, düşüncesinin gelişmesine yardım eder, onlara hızlı düşünüp, bulma kabiliyetini kazandırır. Bilmeceler vasıtası ile çocuklara hayvanlar, bitkiler, gök cisimleri, iktisat vs. hakkında ilginç bilgiler verilir. Böyle bilmeceyi soran ya da cevabını izah eden adam, bilmecenin konusu etrafında sohbet açıp, çocukların bilmediği meseleleri öğretir (Demirci, 2002, s. 83). Ayrıca, bilmecenin halk anlatılarında da işlevsel olduğuna dair bilgi veren Demirci, şunları söylemektedir: Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı adlı eserinde Babayev, birçok Azeri masalında kızın, onu seven oğlana bilmece gönderdiğini bilirse ona vardığını yazmaktadır. Ayrıca genç erkek ve kızların birbirlerini bilmece ile sınyarak becerilerini ölçtüğünü belirtmektedir (Demirci, 2002, s. 83).

Bu verilerden bir sonuç çıkarılacak olursa; bilmece söylemek Türkler arasında sadece vakit geçirmeye yarayan bir şey değildi, bugün bile değildir. Bilmeceler eğlence olsun diye söylenmiyordu ve söylenmiyor; onlar geleneksel kültürün bir parçasıydı ve bugün de öyledir. Dini törenlerde, bayramlarda, edebiyatta, günlük çalışmada, hatta topluluğun savunmasında önemli bir fonksiyonları vardı (Boratav-Başgöz, 1974, s. 35).

Bilmecelerin imece ile yapılan işlerde, düğünlerde, ramazan eğlencelerinde, âşık kahvelerinde, dini öğretilerde, çocuk eğitiminde vs. sayabileceğimiz daha birçok işlevi vardır. Bunlardan bazılarını sıralayacak olursak, bilmece konusunda çalışma yapan birçok araştırmacının verdiği bilgileri çeşitli başlıklar altında değerlendirebiliriz.

2.1.2.5.1. Zaman Geçirme ve İşi Hafifletme İşlevi

Araştırmacılar bilmece sormanın günlük işleri hafifletmede önemli bir araç olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar.

Türk köylerinde bilmecelerle ilgili gözlemler yapan folklorcuların dikkatini çeken ilk şey, bilmece sormanın bazı işlerle ilişkisidir. Köylüler tütün toplama, mısır ayıklama, fındık kırma, pamuk çekme gibi imeceyle yapılan işler sırasında bilmeceler söylerler (Boratav-Başgöz, 1974, s. 28).

Toplu çalışmalarda bilmece söylemek âdetine Anadolu dışındaki Türk

halklarında da rastlanmaktadır. G. Gurbanov'a göre, gün boyu çalışmanın gerekliliği bilmece söyleme zamanını dahi etkilemiştir. Türkmenler "gündüz bilmece söyleyenin ensesinde dış çıkacağına" inanırlar (Gurbanov, 1960, s. 46-47, akt. Boratav-Başgöz, 1974, s. 28). İş yaparken yorgunluğu daha az hissetmek için bilmece söylenmesi veya güncel çalışmaya sekte vurmamak için bilmecelerin sadece gece söylenmesi, bize bilmece söylemekle günlük işler arasındaki bağı gösterir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 28, 29).

2.1.2.5.2. Eğlence İşlevi

2.1.2.5.2.1. Düğün Eğlencelerindeki İşlevi

Bilmecelerin bütün Orta Anadolu'da yaygın olan bir kullanılışı, düğünlerde davetlilere sunulan bir eğlence çeşidi olmasıdır. Bazı bölgelerde bilmece, düğün törenlerindeki evrelerden birinin önemli bir ögesi oluşturur. Kız tarafının ve gelini almaya gelen erkek tarafının bayrağını taşımak ve korumakla yükümlü gençler olan bayraktarlar, bilmeceler yolu ile sınanırlar. Erkek tarafının bayraktarları, kızın köyünün yakınına geldiklerinde, kız tarafının bayraktarları ile karşılaşılırlar. İki takım birbirine dinsel konulu olanlarla başlamak üzere bilmeceler sorar, sonra daha alışılmış olan bilmecelere geçilir. Yenilen bayraktar, bayrağını yenene vermeğe mecburdur ve onu ancak bir miktar para, bir koyun gibi bir armağan karşılığında geri alabilir. Hediye üzerinde anlaşmaya varılmadığı takdirde, yenilen, bütün düğün boyunca yenenin solunda durur ve yenenin çoğu zaman güç ve garip olan bütün isteklerini yerine getirmek zorundadır (Boratav-Başgöz, 1974, s. 11).

Sorulan bilmeceler Müslüman azizlerinin menkıbevi hayatına, İslam kültürüne ait olanlardan başlayarak günlük hayatı içine alan bilmecelere kadar geliyor (Başgöz, 1986, s. 249).

Geleneksel bayraktarlar tarafından söylenen bilmeceler daima bir soru ve cevap şeklindedir. Bu sorular sona erince, bayraktarlar birbirlerine, her çeşit gerçek halk bilmecesi sorabilirler; fakat önce aşağıda verilen örnekler gibi sorular sorulmalıdır:

Dünkü günün adı ne

Bugünkü günün tadı ne

Yer altında yeşil cami

İmamının adı ne?

Dünkü günün adı ahiret
 Bugünkü günün tadı Cennet
 Yer altında yeşil cami
 İmamının adı Muhammet (Boratav-Başgöz, 1974, s. 35).

Bir bayraktar bilmecesi ise şöyledir:

Mim üstünde mim durur
 Cim üstünde cim durur
 Muhammet Mirac'a giderken
 Sağ yanında kim durur

Bilmeceye verilmesi gereken cevap şudur:

Mim üstünde mim durur
 Cim üstünde cim durur
 Muhammed Mirac'a giderken
 Sağ yanında Cebrail durur (Başgöz, 1986, s. 248).

2.1.2.5.2.2. Ramazan Eğlencelerindeki İşlevi

Yarım yüzyıl öncesine kadar, bilmece söylemek İstanbul'un toplumsal hayatında önemli bir olaydı. İstanbul tulumbacıları aralarında hız, yararlılık ve cesaret bakımından yarışarlardı; bu yansımalar arasında, meşhur kahvelerinde semâiler düzenlemek ve bilmeceler söylemek de vardı, özellikle Ramazan gecelerinde gruplar takım kaptanlarının önderliğinde kahvelerde toplanırlardı. Bütün takımlarda profesyonel veya yarı profesyonel semâici veya bilmece ustaları olduğu için, yarışmalar çok canlı olur ve sahura kadar devam eder, hatırı sayılır bir dinleyici topluluğu da bunu izlerdi. Bu semailer bazen bilmece semailer olurdu. Buna bir örnek verelim:

Adam aman kaç taştan
 Bir ekmek kaç buğdaydan
 Bir minare kaç taştan
 Âşıklar sapan atmış
 Dokunmasın kaç taştan

Takımlar bu çeşit bilmeceleri geleneksel şekilde sorup cevaplarırken bazen kızışarak yarışmayı kavgayla da sonuçlandırabilirlerdi. Böyle olunca her iki takımın elemanları bıçak ve tabancalarla birbirlerine saldırırlardı. Düşmanlık öylesine derin olurdu ki; buna sadece takım üyeleri katılmakla kalmaz, takımların ait olduğu mahallelerin bütün delikanlıları birbirlerini gerçek düşmanlar olarak görür, hatta rakiplerinin mahallesinden yalnız geçmeye cesaret edemezlerdi. Bu kahvelerdeki bilmece sorma yarışmaları aslında ramazan eğlencelerinden biriydi ve elbette her zaman kavgayla sonuçlanmazdı. Genellikle kazanan kaybedene bir ceza verirdi. Aşağıdaki semai, bu çeşit bir cezayı tasvir etmektedir:

Adam aman kahveleri
 Mâni destan öğrenmeye biraz dolaş kahveleri
 Bilemedin sen bunu ısmarla cemaata kahveleri.
 Kahvenin hemen ısmarlanıp dinleyicilere sunulması gerekirdi (Boratav-Başgöz, 1974, s. 31-32).

2.1.2.5.2.3. Âşıklar Arasında Yapılan Yarışmalardaki İşlevi

Âşıklar da aralarında yaptıkları yarışmalarda beceri ve ustalıklarını ispat etmek için türkü-bilmeceler kullanırlardı. İki âşık, bir kahvede, civarda tanınmış zengin birinin evinde veya bir meydanda karşılaşırlardı. Birbirlerini türkü-bilmeceler sorup söyleyerek sınarlardı. Geleneklere uygun bir şekilde sürdürülen yarışma, âşıklardan birinin hata yapmasıyla son bulunca, yenilen kazanan âşığın üstünlüğünü kabul eder ve sazını ona verirdi. Bu tür yarışmalar, kazananın Âşık-başı gibi ünvanlarla taltif edilmesini veya en azından -yarışma sırasında etraftakilerden toplanan- bir miktar para kazanmasını sağlardı. Civarın zengini veya obanın reisi genellikle kazanana bir armağan verirdi (Boratav-Başgöz, 1974, s. 34).

2.1.2.5.3. Dini İşlev

İlkçağda açıkça büyüsel özellikler taşıyan bilmeceler, dinsel bir gizi öğretmek veya bir miti aktarmak yolunda kullanılarak dine katkıda bulunurlardı. Bu durum sözgelimi Sfenks'le ilgili efsanelerde ya da kâhinliklerin ifade edilme şekillerinde ortaya çıkar. Dinsel görevlerinin yanında bilmeceler, bazı halklarda bir bilgelik sınama yolu olarak kullanılmaya başlanmışlardı. Bazen de sınanan kişinin yazgısını bilmece çözme yeteneği saptar ve bilmeceler “tanrısal yargı” niteliği taşırdı (Sokolov, 1975, s. 13-14).

Mevlevîlerde ve bazı Alevî tarikatlarında, bilmeceler eğitim araçları olarak kullanılırdı. Bu gibi tarikatların dede veya şeyhleri, tarikata yeni gelenlere bazen bilmeceler vererek onları tarikatın doktrini, ülkeleri ve geleneksel bilgisi üzerine eğitirdi. Aşağıdaki örnek, bir Alevî Ayin-i Cem’inde bir Alevî dedesi tarafından, acemilerden birine sorulmuştur:

İkisi de bir elmanın yarısı

Biri doğdu nur indi

Biri nurun kendisi

Alevîler Muhammet peygamber ve Hz. Ali'nin aynı nurdan yaratıldığına

inanırlar. Yeni gelen bu gibi bilmecelere doğru cevap veremez ise, dede ceza verebilir veya dergâhtan çıkarabilirdi (Boratav-Başgöz, 1974, s. 33).

Bilmecenin toplumdaki fonksiyonları üzerine bu birkaç örnek onların günümüzde dahi basit bir vakit geçirme aracı olmadığını açık bir şekilde gösteriyor. Bilmeceler, eski zamanlarda muhtemelen taşıdıkları ritüel niteliği gösteren birçok kalıntı ve izleri de koruyabilmiştir. Alevî geleneğinde olduğu gibi, daha gelişmiş biçimlerinde giriş (initiation) törenlerinde bir dinsel pratik ögesi haline gelmişlerdir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 11).

Sembollerle, ipuçları ve telmihlerle dolu gizli bir dil Anadolu'daki bütün mistik tarikatların arasında yaygındır. Bu sembol dolu konuşmalar bazen bilmecelere dönüşürdü. Bir Mevlevî dervişi olan Ahçı Dede İbrahim, otobiyografisinde şöyle yazar:

“Edirne’de yeni bir dergâha atanmıştım. İstanbul’dan ayrılmadan Şeyhime gidip ayrılma günüm için izin ve düşüncelerini istedim. Eylülün beşiydi. Şeyhim Hasan Dede bana “Yirmi sekizin dörtte biri nedir?” diye sordu. “Yedi” diye cevap verdim. Sonra “üç kere yedi kaç?” diye tekrar sordu. “Yirmi bir” dedim. Hasan Dede başka birşey söylemedi ve sustu. Ben de eylülün yirmi birinde gitmemi istediğini anladım ve öyle yaptım.” (Ahçı Dede İbrahim, 1957, akt. Boratav-Başgöz, 1974, s. 33).

Ahçı Dede, çevresindeki genç semazenlerin hatalarını düzeltmekte veya onları azarlamakta muammaları nasıl kullandığını da anlatır. Bir gün semahane, genç dervişler çok çabuk döner, tennurelerinin etekleri fazla açılır ve yakışsız bir görünüş arz eder. Ahçı Dede onları açıkça eleştirmek istemez. Edebî bir muamma düzenleyip ne yapmış olduklarını bildirerek danslarını düzeltmeleri ima eder. Muammayı genç semazenlere gönderir ve doğru cevabı bulacak olana bir gümüş mecdiye vereceğini söyler:

Aşk rüzgârı öyle hızlı esti ki
Aşk denizinde seyreden
Aşk gemisinin tayfaları şaşırıldı
Gemi direkleri çıplak kaldı.

Semazenler bilmeceyi anlamazlar ve bir ipucu isterler. Ahçı Dede aşk denizinin semahane olduğunu söyleyince, genç semazenlerden Asım Efendi bilmecenin doğru açıklamasını yapar ve armağan olarak konmuş olan bir mecdiyeyi alır. Tabî semazenler aynı hatayı bir daha tekrarlamazlar (Boratav-Başgöz, 1974, s. 33-34).

2.1.2.5.4. Diplomatik İşlev

Bilmece formasında olan ve diplomatik karakter taşıyan böyle sorgulara (suallere) masal, halk hikâyesi ve menkıbelerimizde hayli örnek bulabiliyoruz. Bunun en güzel örneğine de “Padişah ve Vezir” adlı masalda tesadüf ediliyor. Bu münasebetler orada şöyle tasvir ediliyor:

“Günlerin birinde bir padişah vezirini başka bir padişaha göndererek, ya sorulacak bilmecelerin cevabını vermesini, ya tahttan taçtan elini çekmesini

istiyor. Vezir suallerini yere çizip, cevap istiyor, hiç kimse cevap veremiyor. Sonunda akıllı dünya görmüş bir ihtiyar bulunuyor. O gelip, vezirden suallerini tekrar etmesini istiyor, vezir elindeki asa ile yere bir daire çiziyor, ihtiyar daireyi elindeki ağaç parçasıyla tam ortasından ikiye bölüyor, o zaman vezir cebinden bir avuç darı çıkarıp, dairenin ortasına serpiyor. İhtiyar da hemen bir horoz getirip, dairenin içerisine bırakıyor, horoz az zamanda darıları yiyip bitiriyor. Hiddetlenen vezir ortaya soğan atıyor. İhtiyar keyfini bozmadan, bir yumruktaki soğanı eziyor. Vezir bilmeceye verilen cevaptan tatmin olarak, gidiyor. Dana sonra ihtiyar bu bilmecenin cevabını izah ederek, şöyle diyor: vezir yere daire çizmekle demek istedi ki, yer küresine biz sahip olmak istiyoruz. Ben daireyi ikiye bölüp, onun yarısı da bizimdir, dedim. Vezir buna razı olmayıp, yere bir avuç darı serpererek, teklifimize razı olmazsanız, sayısız askerlerle size hücum ederiz, dedi. Ben horozu yere atmakla, bizde öyle pehlivanlar var ki, onları bıraksak sizin bütün askerinizi bu darı gibi bitirirler, demek istedim. Vezir buna hiddetlenerek ortaya bir soğan attı ve o zaman ortaya acılık, düşmanlık düşer, demek istedi, ben de soğanı ezmekle, acılık düşse de bizi hiç ilgilendirmez, dedim.” (Seyidov, 1983, s. 12).

Rus günlükleri, bilmecenin bazen de gizli siyasal dil olarak kullanıldığını yazar. Örneğin, bilge Yaroslav’a, düşman kampındaki bir Poetique’inde yer alan bilmecelerde, yazar Klovski, alışılmış şeyleri olağan dışı gösterme isteği görür (Sokolov, 1975, s. 14).

Daha eskilere gidilirse insanlar arası, karşılıklı kişiliklerini değerlendirecek nitelikte bilmecelere başvurulduğu görülür; bu gibi hallerde, muhataplar kendi kabiliyetlerinin verdiği güç nispetinde bilmeceler türetilir; bunun en eski örneği S. Süleyman’la Belkis arasında geçtiği kaydedilir. Rivayete göre, S. Süleyman, Melike Belkis’a karinesinden bilmeceler sormuş, Melike de doğru cevaplar verdiği için aralarında dostluk başlamıştır (Öztürk, 1985, s. 309-310).

Bilmecelerin önemini göstermek için bazı tarihî olaylara bakabiliriz. Paul Sebillot’un yazdığına göre: Bulugunsk Turgutlarının prensi Van, Kırgız Sultanı Adje’ye şu bilmeceyi sormuştu: “Üç siyah ve üç kırmızı nedir?” Adje cevabı vermişti: “Üç siyah elde edilmesi zor bir kadın, yemek bulamayan aç bir adam ve at bulamayan fakir bir adamdır. Üç kırmızı da, kendi köpeğinin gördüğü kadarıyla Han’ın gözleri, yeni bir gelinin yüzü ve Han’ın oğlunun yüzüdür.” Cevap doğru olduğu için Van, Kırgız Sultanına kıymetli bir taş verir (Başgöz, 1974, s. 31).

Osmanlı Sultanı IV. Murat (1612-1640), Müftü Yahya Efendi’ye “Rasathaneyi yıkmalı mıyız?” diye danışmak için bir mektup göndermiş. Müftü, sultanın el yazısını okuyamamış ve sultanın kendisine bir bilmece sorduğuna hükmetmiş. Bunun üzerine yardım için arkadaşlarını çağırıp “Sultanımız bize bir muamma gönderdi” demiş.

Müftünün arkadaşları, bunu, basit Türkçe olmasına rağmen, Arapça sanıp öyle okumaya çalışmışlar ve sökmemişler. Daha sonra bir kapıcı yazıyı görmek için izin istemiş, doğru olarak okumuş ve ancak bundan sonra mektubun bir bilmece olmadığı anlaşılmış. Bu olay, yüksek rütbeli kişiler arasında birbirlerine bilmece göndermenin ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Durum böyle olmasaydı, Müftü böylesine bir yanılığa düşmezdi (Boratav-Başgöz, 1974, s. 31).

2.1.2.5.5. Eğitim İşlevi

2.1.2.5.5.1. Çocuk Eğitimindeki İşlevi

Türk halkının zekâ ve ince zevklerinin parıltısı olarak konulmuş olan bilmeceler, eğlence vasıtası olmakla birlikte, kişilerde muhakeme gücünü, düşünce derinliğini geliştirmesi bakımından da önemlidir. Bilmeceler, doğrudan insan psikolojisiyle ilgili olup, onun kişiliğini geliştiren ve güçlendiren bir yapıya sahiptir. Bilmeceler, dünyayı henüz tanımaya başlayan, nesnelere ve objelere yeni yeni kavrayan çocukların kelime hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli rol üstlenirler (Cilt 1, 2001, s. 435).

Günümüzde bilmeceler, eski popülerliğini kaybetmiştir. Yaşam koşullarının farklılaşması, sosyal ortamların niteliğinin değişmesi, bireyselleşme ve benzer sebepler insanların ihtiyaçları ve anlayışlarında olduğu gibi ilgi ve zevklerini de değiştirmiştir. Konuya dair çalışmalar, bilmecelerin eğitim ve öğretim alanında yararlanılabileceği birçok yönü ve boyutunun varlığı sebebiyle eğitim ve öğretim alanına dâhil edilmesi gerektiğini sıklıkla ve önemle tekrarlamaktadır (Balta, 2013, s. 893).

Balta, çocuk eğitiminde bilmecelerin önemini belirtmek için bahsedilen bu boyutları kültür, dil ve düşünme olmak üzere üç başlık altında incelemiştir, bilmecelerin kültür boyutundan şöyle bahsetmektedir:

Geleneksel yapının devamlılığı esnasından hareketle bilmeceler önemli bir yere sahiptir. Geçmişin, zamanımızda tanınması ve geleceğe aktarılması, kültürel bir yapı olarak toplumumuzun, diğer kültürler içerisindeki özgünlüğünü ortaya koyması bakımından önemlidir. O halde, bilmeceler aracılığıyla geleneğin izlerinden yola çıkarak çocuklara, kendi kültürünün özelliklerinin sezdirilmesi ve benimsetilmesi sağlanabilir. Dil boyutunda, eğitim ve öğretim sürecinde, bilmecelerin en önemli katkısı, anadili eğitiminde görülür. Okul öncesi dönem ve ilköğretimin erken dönemlerinde, çocuklara anadili sevgisini kazandırmada bilmeceler araç olarak kullanılabilir. Düşünme boyutunda ise, bilmecelerin yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerileri ile ilişkileri

söz konusudur (Balta, 2013, s. 893-894).

Bilmeceler özellikle ilköğretimdeki çocukların ilgisini çeken bir anlatım tekniğine sahiptir. Özellikle ses benzerliklerinden yararlanan ve kısa anlatıma sahip bilmeceler çocukları dil etkinliklerine hazırlar. Çocuklara dilin yapısını kavratma ve dili dikkatli kullanma becerisinin yanı sıra anlamı söz arasına yerleştirme, eşya ve olayları iyi kavrama ve dilin ifade edilmesi için de uygun bir türdür (Azar, 2013, s. 54).

Günümüzde bilmecelerin ders kitaplarında yer alması, okul öncesi eğitimde çocuklara bazı kavramların bilmece yoluyla öğretilmesi de bilmecelerin çocuk eğitimindeki işlevini gösterir.

2.1.3. Anadolu ve Çukurova’da Ortak Söylenen Bilmeceler

Çalışmamızı değerlendirirken Çukurova’da sorulan bilmecelerin birçok varyantının olduğunu tespit ettik. Aynı zamanda bu varyantlaşmanın yalnızca Çukurova’da değil Anadolu’da ve Türk dünyasında da olduğunu gördük. Bu nedenle çalışma başlığımızı iki kısma ayırdık. İlki bu başlıkta olduğu gibi, diğeri de “Türk Dünyası ve Anadolu’da Ortak Söylenen Bilmecelerin Çukurova Bilmecelerindeki Benzerliği Üzerine” şeklindedir.

Çalışmamızdaki bilmecelerin Anadolu’da da birçok varyantı bulunmaktadır. Öncelikle bu varyantlaşmanın nedenini çeşitli araştırmacıların tespitlerine göre açıklayıp, çalışmamızda yer alan bazı bilmecelerin Anadolu’daki varyantlarını tespit edeceğiz.

Boratav ve Başgöz, “Türk Halk Bilmeceleri” adlı çalışmalarında bu konuyu şöyle dile getirmektedirler: “Bilmecenin katı, değişmez bir şekli yoktur. Bir kişi aynı bilmeceyi bir süre sonra tekrarladığında ona az çok değişik bir şekil verebilir. Bir metnin zaman ve mekân içindeki yayılması da, aynı metnin etrafındaki varyasyonları çoğaltır. Aynı bilmece, hem nazım hem nesir halinde, değişik çeşitlemelerde farklı sayıda mısra ve cümleden meydana gelmiş olarak bulunabilir. Aynı bilmecenin bu değişik tipleri her zaman bir hiçten yaratılmamışlardır. Bunlar belli bir prototipten çıkmış, yıpranmış ve değişmiş ya da bilerek düzeltilmiş ürünler olabilir.” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 4-5).

“Bilmece söyleyen, bilmecesinin metnine mutlak olarak bağlı kalma gereği duymaz. Bir kaynak, bilmece metinlerinin değişmezliği konusunda şunları söylemiştir:

“Onları ne yazar ne de ezberleriz. Sadece uyakları aklımda tutar, gerisini istediğim gibi doldururum.” Bununla birlikte, diyebiliriz ki, halk şiirinin profesyonel ustaları olan âşıklar ve âşık geleneğinden az çok etkilenmiş olan bilmece söyleyicileri, bu geleneğin yaşadığı bölgelerde, bilmece metinlerini sabitleştirmek, onları dörtlüklerden kurulu bir nazım kalıbına dökmek eğilimindedirler. Fakat bu bölgelerde bile mutlak bir kalıplaşmadan söz edilemez. Nesir halindeki bilmecelerin nazım halinde olanlara göre çok daha hızlı ve önemli değişiklikler geçirmeye yatkın olduğu açıktır.” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 5).

Şaul da, “Dünyada Bilmece Araştırmaları” çalışmasında bilmecelerin varyantlaşmasıyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

Bilmecelerin kökeni ve yayılması ile ilgili sorunlar üzerinde, halk edebiyatı araştırmalarının en başından beri durulmuştur. Önce bilmecelerin çok eski zamanlardan arta kalmış ve kuşaktan kuşağa geçirilen ürünler olduğu, bunların ancak unutulma yüzünden değişebileceği kabul ediliyordu. Kalıplaşmış türler oldukları için özellikle bilmeceler ya da büyü formülleri daha önceki biçimlerin tekrarı sayılıyordu. Antti Aarne, Fin okulunun yöntemine uygun olarak, bazı bilmece tiplerinin varyantlarını karşılaştırarak onların ilk olarak nerde doğmuş olduklarını ve yayılma yollarını çizmeye çalışmıştır. Karşılaştırmalı araştırmalar, halk edebiyatının öbür türlerinde olduğu gibi bilmecelerde de bir süre tek başına egemen olmuştur. Bugün de Taylor ve Tietze gibi büyük bilginlerin çalışmaları bu akıma bağlanabilir. Fin okulunun, değişmeyi bozulma olarak gören ve varyantların dağılımına bakarak ilk örneği ve yaratıldığı ülkeyi bulmaya çalışan bakış açısı, başka türlerde olduğu gibi, bilmecelerle ilgili olarak da eleştirilmiştir. Sözlü ürünler için bir “esas metin” bulmanın söz konusu olmadığı, bu ürünlerin her zaman değişken olduğu, geleneksel ürünü aktaranların her zaman değişik seviyelerde bir yaratma faaliyeti içinde bulunduğu savunulmuştur (Şaul, 1974, s. 83-84).

Genellikle, halk edebiyatında, yaratma ve aktarma, gerçekte iç içe bulunan iki süreç olsa bile, iki ayrı evre olarak kabul edilir. Varyasyonlar, aktarım sırasındaki değiştirmelerle açıklanır. Maranda’da ise “aktarma” söz konusu değildir. Bilmeceler her söylendiğinde yeniden üretilmektedir. Bizim gözlemimiz, en azından bazı kültürlerde, bilmece söyleyenlerin onu bir cümle yapar gibi oluşturmadığı, daha önce duyup ezberlemiş olduğu bir ürünü, az çok değiştirerek de olsa, tekrarladığıdır. Bunun en çarpıcı belirtisi, bir ürünü kendi bildiğinden biraz farklı bir biçimde duyan kimselerin gösterdiği tepki, “doğru” olan varyantın hangisi olduğunu kararlaştırmak için (arada hiç bir yapısal fark olmadığı halde) yapılan ateşli tartışmalardır. Bilmece söyleme; öbür halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi burada da yeteneğe bağlı nispî bir özgürlük bulunduğu, zaman zaman yeni ürünler de yaratılabildiği halde, birçok durumda esas olarak bir hafıza işidir. Bilmece türünün kuralları, her an yeni bilmecelerin yaratılmasına değil, daha çok onların “hatırlanmasına” yaramaktadır. Dilde bir “hazır bilmeceler” dağarcığı olduğu görüşünü kabul edebiliriz. Bunlar biçimsel

özellikleri çok az değiştirilerek aktarılmakta, böylece bu dağarcık zaman içinde değişmektedir (Şaul, 1974, s. 85, 86).

Görüldüğü gibi yukarıda verilen bilgilerde ortak görüş; bilmecelerde varyantlaşmanın olduğu, bu varyantlaşmanın yayılmayla ortaya çıktığı, buna bağlı olarak mutlaka bir ilk metnin olduğu ama bu ilk metnin bulunmasının mümkün olmadığı, varyantlaşmanın nedeni de “aktarma”ya bağlı olarak her zaman değişik seviyelerde bir yaratma faaliyetinin olduğudur.

Varyantlaşmayla ilgili yine bazı araştırmacılar da çeşitli tespitlerde bulunmaya çalışmışlardır:

İngeborg Thalhammer, “Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?” adlı makalesinde bu varyantlaşmayı Türk lehçelerindeki bilmecelerde aramıştır.

Andreas Tietze de “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi” adlı çalışmasında bir bilmeceyi (dağda dalıman/suda Süleyman...) ele alarak bunun ilk örneğini tespit etmeye çalışmıştır (Tietze, 1974, s. 14-28).

Biz burada bu konuyla ilgili incelemelerde bulunmayıp çalışmamızdaki bazı bilmecelerin Anadolu’daki varyantlarını örneklemek istiyoruz.

Trabzon:

Alaca mezar

Dağları gezer (Şafak, 1980, s. 23)

Çukurova:

Alaca mezar

Dünyayı gezer ÇB/TCB-5.53.

(Göz)

Bu bilmecelerde cevaplar aynıdır. Fakat “dağları ve dünyayı” şeklinde sözcükler değişmiştir.

Trabzon:

Hancıoğlunun katırı

Ne varsa götürü (Şafak, 1980, s. 23)

Çukurova:

Kozanoğlu’nun katırı

Ne vursan götürür ÇB/TCB-6.86.b.

(sacayağı)

Bu bilmecede de muhtemelen bilmecenin söylendiği bölgede yaşayan ya da yaşamış birinin adından dolayı değişkenlik bulunmaktadır. Yine ortak bilmecelerdendir.

Bilmecelerin anonim olmaları dolayısıyla yayılma sırasında muhtemelen aktarmaya bağlı olarak aşağıdaki örneklerde de olduğu gibi cevaplarının ve bilmecede geçen bazı sözcüklerin nasıl değiştiği görülmektedir:

Trabzon:

Öte geçe kırtıl beri geçe kırtıl

Bir yayla yerde kurtul (Şafak, 1980, s. 23)

(ustura)

Çukurova:

Hertil hurtul

On iki zehir ver kurtul ÇB/TCB-6.177.

(bıçkı)

Bu bilmecelerdeki varyantlaşma muhtemelen şundan kaynaklanıyor olmalıdır. Bilmecelerin bitiş kısmına baktığımızda bilmeceyi bilemeyen için bir cezanın öngörüldüğünü görüyoruz. Trabzon/Akçaabat köylerinde mesel soran kişi cevabını alamazsa, “ver bana bir yayla da kurtul” der. Karşısındaki, “verdim Karadağ, Peypınarı veya Yeri yaylasını” der (Karpuz, 1980, s. 14). Buna göre, bu bilmecenin Trabzon’daki geleneğe bağlı olarak şekil alması ve bu geleneğe ait sözcüklerin yer alması bu bilmecenin Trabzon’da da çok önceleri söylendiğini gösteriyor olabilir. Ya da bu bilmece başka yerlerde de söyleniyor olabilir ve söylendiği bölgenin geleneğine göre varyantları ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Aşağıdaki bilmecelerde de cevaplar farklı olmasına rağmen, içerik çok benzerdir:

Trabzon:

Çıt çiten ağacı

Çıt biten ağacı

Kırmızı leylek

Bit biten ağacı (Şafak, 1980, s.23)

(kırmızıbiber)

Çukurova:

Çıtı çıtın ağacı

Pıtı pıtın ağacı
 Kırmızı leylim
 Dara bütün ağacı ÇB/TCB-2.23.
 (patlamış mısır)

Ankara:

Gökte açık pencere
 Kalaylı tencere (Bozyiğit, 1980, s. 23)

Çukurova:

Gökte açık pencere
 Kalaylı bir tencere ÇB/TCB-1.1.
 (ay)

Ankara ile Çukurova bilmeceleri arasında çok fazla ortak bilmeceye rastladık.

Bunlardan iki örneği verelim:

Ankara:

Hasan ağanın katırı
 Cümle âlemi götürü (Bozyiğit, 1981, s. 21)

Çukurova:

Arzuoğlunun katırı
 Ne vursan götürür ÇB/TCB-8.2.
 (köprü)

Antalya/Elmalı:

Gündüz kan emer
 Gece yıldız sayar (Yıldız, 1960, s. 2153).

Çukurova:

Gündüz kan emer
 Gece yıldız sayar ÇB/TCB-6.124.a.
 (övendire)

Edirne:

Kara tavuk karnı yarık (Batur, 1960, s. 2272).

(kilit)

Çukurova:

Kara tavuk

Karnı yarık ÇB/TCB-8.21.

(baca)

Bu bilmecenin cevapları arasında çalışmamızda “ocak” da vardır.

Çorum:

İki çubuk makas

Hokkabaz mı hokkabaz (Saygı, 1963, s.)

İzmir:

İki değnek bir makas

Hokkabaz mı hokkabaz (Kocadağ, 1998, s. 123)

Çukurova:

İki çubuk bir makas

Kendisi bir hokkabaz ÇB/TCB-4.25.

(leylek)

Elazığ:

Gece ekim nohudu

Sabahdan gahdım yohudu (Kocadağ, 1986, s. 147).

Çukurova:

Akşamdan ekim nohudu

Sabah kalktım yoğudu ÇB/TCB-1.29.a.

(yıldız)

Çalışmamızda daha birçok bilmece Anadolu’da söylenen bilmecelerle ortaktır. Elbette ki, bu bilmecelerin hepsini burada gösterebilmek imkânsızdır. Biz yalnızca bilmecelerde varyantlaşmaya örnek olması açısından bu değerlendirmeyi yapmayı amaçladık.

2.1.3.1. Türk Dünyası ve Anadolu’da Ortak Söylenen Bilmecelerin Çukurova Bilmecelerindeki Benzerliği Üzerine

Sakalardan bu yana belgelerle tarihi devirlerini takip edebildiğimiz Türk dünyasının yazılı kültür meydana getiren güçlü siyasi birliklerin mensubu olarak uzun asırlar ortak bir hayat yaşadıkları ve bu ortak hayatı her türlü kültür ürünlerine yansıttıkları ortak bir kabulden çok, tarihi bir gerçektir. Göçler, ortaya çıkan yeni siyasi oluşumlar veya hatıra getirilebilecek daha başka faktörler, zaman içerisinde, bu ortak hayatın sona ermesine sebep olmuştur. Özellikle Batı’ya gelenlerle Doğu’da kalanlar arasında VIII. yüzyılda durma noktasına gelen ilişkiler, yüzyılımızda teknolojik gelişmelerle devlet sınırlarını güçlü bir şekilde kontrol altına alan totaliter rejimlerin sistematik faaliyetleriyle kesilmiştir (Oğuz, 1994, s. 397).

Yüzyıllardır ve özellikle son yıllarda bilinçli olarak yapılan asimilasyon politikaları nedeniyle bazı ülkelerdeki Türk kültür varlıklarının unutturulmak istenmesi bilinen bir gerçektir. Şor Türkleri gibi bazı Türk toplumları bu politikalardan büyük ölçüde zarar görmüş, geniş çapta kültür tahribatlarına uğramışlardır. Buna rağmen hala Anadolu dışındaki Türk ülkelerinde soydaşlarımız Türk kültürünü, Türk kimliğini muhafaza etmekte; masallar, halk hikâyeleri, maniler, ninniler, ağıtlar, atasözleri ve bilmeceler bütün canlılığı ile varlığını korumaktadır (Yardımcı, 1994, s. 377).

Anadolu’da, Balkanlar’da ve diğer coğrafyalarda yaşayan Türklerin meydana getirdiği kültür birikimi kısmen değişerek ama özünden bir şey yitirmeden varlığını sürdürmüştür. Bütün Türk dünyası içinde coğrafya farklılıklarına rağmen duyma, düşünme ve bunları ifade etmede belirgin bir beraberlik vardır. Bu beraberlik yüzyıllar ötesine dayanan özdeki beraberliğin bir sonucudur (Yardımcı, 1994, s. 377).

Coğrafi dağılım bakımından, birbirinden çok uzak Türk topluluklarının şivelerinde mevcut atasözlerinde olduğu gibi, bilmecelerde de, birbirine çok yakın şekilleri, söz kalıpları türün yapısına özellik kazandırmaktadır. Birçok bilmecede giriş kısmı diyebileceğimiz ilk hitap müşterek bir kalıp şeklindedir.

“Tap tap tapmaca” Azerbaycan’da,

“Bilmece bildirmece” Anadolu’da,

“Tap tap tamızık” Kumanca’da,

Bilmecelerde mevcut bu benzerlik, Türk bilmecelerinin değişmez bir özelliğidir.

Anadolu’da / “Bir acayip düş gördüm,

Et sakallı kuş gördüm,
 Köpük kusan taş gördüm” -Horoz-sabun-kahve-
 Azerbaycan’da / “Yatar gevher aş gördüm,
 Duzsuz pişen aş gördüm” -D.taşı-helva-
 Türkmence’de/ “Duzsuz pişen aş gördüm,
 Gövşap duran daş gördüm”-semene-değirmentası
 Kazakça’da / “Susuz pişen aş gördüm,
 Damalaŋan aş gördüm” -Gavun-
 Kırım Tatarcası’nda / “Kumda pişten aş,
 Kuskan taş
 Bu nödir”-Kavun-sabun-
 Nogayca’da / “Küngö biskün aş kördüm
 Köbük kuskan taş kördüm” Karpuz-sabun-

Örnek alınan bu metinler, Türk dünyası bilmeceleri arasında mevcut müşterek yapıyı açıkça göstermektedir. Birbirine çok uzak olan iki Türk toplumundan,

Bulgaristan Türklerinde: “*Dört kardaş bir kuyuya taş atar*”

Abakan Tatarlarında: “*Dört karındaş bir ingö sidüp cü*”

Bu bilmecelerde, aynı ifade birliği veya yakınlığı kendisini gösterir. Bu örneklerden anlaşılıyor ki, geniş coğrafi bölgelere dağılmış Türk toplumlarının düşünce yapısını az çok gösteren bu sözlü metinlerde, milletin bir bütün halinde edebi zevkinin, müşterek kültürün sergilenişi vardır (Öztürk, 1985, s. 294).

İngeborg Thalhammer, “Bütün Türkler Arasında Ortak Bilmece Var mıdır?” adlı makalesinde bazı bilmecelerden örnekler vererek Türk lehçelerinde benzer bilmecelerin olduğunu tespit etmiştir: “Dikkatimizi kendi üzerine çeken ve Türk lehçelerinde yaygın olan bir bilmece vardır. Burada söz konusu olan (Dudak) bilmecesidir. Önce örnekleri görelim. Metinler hemen hemen aynı olduğundan çeviriden de vazgeçmek mümkündür:

gel desem gelmez

gelme desem gelir (dudaklar) Tt

dey dey deyerem deymez

deyme deyme deyerem deyer (dodag) Az

gel diysem gelenek

gelme diysem gelyer (dodak) Tkm

.....” (Thalhammer, 1984, s. 113).

Boratav ve Başgöz de bu konuya dikkat çekmişler, “Türk Halk Bilmeceleri” adlı çalışmalarında Türk toplulukları arasında paralellik gösteren bilmecelerden bahsetmişlerdir, kısaca şöyledir:

“Birbirine coğrafi bakımdan çok uzak olan Türk dilli topluluklarda bilmecelerin, atasözleri için olduğu gibi, çok benzer ifade kalıplarına sahip olması, onların da ortak bir kökenden geldiğine işaret eder, örnek olarak bir Anadolu bilmecesinin başıyla, Uzbek’lerdeki paralelini karşılaştırıyoruz: “Mesel mesel meliki/ oğlu kızı on iki”, (var.: oğul uşak on iki); “Matal matal maliki / tırnakları on iki...” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 13).

Anadolu’nun pek çok yerinde “Altı tahta, üstü tahta/ İçinde bir sarı softa” diye sorulan ve cevabı (badem) olan bilmeceye Makedonya’nın Radoviç kenti Konça köyünde rastlanmıştır. Anadolu’da cevabı (saz) olan “Dut ağacını yontarlar/ İçine dandini koyarlar/ Ağlama dandini ağlama/ Kulacığını burarlar” biçimindeki bilmeceye Bulgaristan Türkleri arasında rastlanmaktadır. Cevabı (bakraç) olan; “Aşağı iner güle güle/Yukarı çıkar ağlaya ağlaya” diye sorulan bilmeceye de hiç değişikliğe uğramamış hali ile Bulgaristan Türkleri arasında rastlamak mümkündür. Cevabı (baston) olan “Ben giderim o gider/ Para kadar iz eder” olan” bilmece Gagauz Türkleri arasında “Ben giderim o gider/ Kopeyka kadar iz eder” biçiminde söylenmektedir (Yardımcı, 1994, s. 380).

Yardımcı’nın tespitlerine göre daha birçok ortak bilmecenin Çukurova bilmeceleri içinde de olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıda verilen bilgilere örnek olması açısından bazılarını göstermeyi daha uygun bulduk. Makedonya’da söylenen bilmecelere benzer olarak şöyledir:

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir kanlı softa (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.a.

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir garip softa (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.b.

Çalışmamızda “altı tahta üstü tahta” sözleriyle başlayan daha birçok bilmece bulunmaktadır. Bunun dışında;

Dut ağacını oyarlar

İçine mani koyarlar

Ağlama tontonum ağlama

Şimdi kulağını burarlar (saz) ÇB/TCB-7.11. bilmece örneğinde de Bulgaristan Türkleri arasında söylenen bilmecelerle bir ortaklık görülmektedir. Yine şu bilmece örneği de Türk dünyasında ortak söylenenlerdendir:

Ben giderim o gider

Para para iz eder (baston) ÇB/TCB-6.207.b.

Kırım’da söylenen “Edi teşikli tokmak /Onu bilmeyen ahmak (baş)” bilmecesi Anadolu’da “yedi delikli tokmak /bunu bilmeyen ahmak” bilmecesiyle aynıdır. Yine Kırım’da “attım rafa bir kuru kafa” şeklinde cevabı “ceviz” olan bilmece Bulgaristan’da da aynıdır ve Anadolu’da “attım rafa bir kuru kafa /yemesi tatlı maymun suratlı” şeklinde söylenmektedir (Ersoy, 2001, s. 62). Bizim çalışmamızda ise bu bilmeceyle birebir örtüşen bir bilmece bulunmaktadır. Şöyledir:

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (ceviz) ÇB/TCB-2.39.

Afganistan Özbekleri ile Anadolu sahasının bilmeceleri arasında yapı ortaklıkları üzerine bazı tespitlerde bulunan Duymaz, şu bilgileri vermektedir: Afganistan Özbeklerinin bilmeceleri de Anadolu sahasında olduğu gibi manzum veya mensur olabilmektedir. Mensur bilmecelerin bazıları yüklemli, bazıları da yüklemsiz olarak kurulmuştur. Cevabı “ay” olan şu iki bilmece “yüklemsiz mensur bilmece” olmaları dışında neredeyse aynıdırlar.

“Yük üstide yarım nan”

Türkiye- “Yük üstünde yarım ekmek”

Aşağıda vereceğimiz örnekler ise hem cevapları, hem yapıları, hem de ifade özellikleriyle ilgi çekici mahiyettedirler. Cevapları “mısır” ve “elek” olan bu bilmeceler şunlardır:

“Takran yerde tay oynar”

Türkiye- “Küçük damda tay tepişir”

“Pestgine tağdan kar yağar”

Türkiye- “Alçacık dağdan kar yağar” (Duymaz, 2006, s. 473-474).

Bizim çalışmamızda ise bu tespitlere paralel olarak ortak sayabileceğimiz bir bilmece bulunmaktadır:

Alçacık daldan kar yağar (değirmen, un) ÇB/İCB-7.4.a.

Azerbaycan ve Anadolu sahası bilmecelerini yapı ortaklıkları açısından inceleyen Sakaoğlu, bu konuda şunları söylemektedir: “Azerbaycan ve Anadolu sahası bilmeceleri pek çok noktada büyük benzerlikler göstermektedir. Doğrudan ortak sınırlarının olmasına karşılık imparatorluk döneminden beri, özellikle âşıkların gidip gelmeleri, belki bir parça da, Güney Azerbaycan ile komşu olmamız, bu ortaklıkta önemli rol oynamış olmalıdır.” (Sakaoğlu, 1995, s. 494). Benzer yapı ortaklıkları üzerine kurulan bilmecelerle ilgili verdiği örneklerden biri şöyledir:

Mensur bilmeceler genellikle yüklemsiz cümleler şeklinde görülmektedir. Cevabı “pisig/kedi” olan bilmecenin yaygın şekilleri aşağıdaki gibidir:

Yük üste gıllı yumag

Yük üstünde gıllı yumak (Sakaoğlu, 1995, s. 495).

Tezimizde de yine cevabı kedi olan bu bilmecenin çeşitli varyantlarıyla birlikte bir benzeri bulunmaktadır:

Yük üstünde kıllı yumak ÇB/TCB-4.89.e.

Dam üzerinde kıllı yumak ÇB/TCB-4.89.f.

Evden eve kıllı yumak ÇB/TCB-4.89.g.

Yük başında kıllı yumak ÇB/TCB-4.89.b.

Yol üstünde kıllı yumak ÇB/TCB-4.89.c.

Cevabı “elma” olan bilmecenin dikkati çeken şekilleri aşağıdaki gibidir:

Ağaç başında al yanaglı giz

Dal üstünde al yanaklı oğlan (Sakaoğlu, 1995, s. 495).

Çalışmamızda Çukurova’da söylenen bilmecelerden biri de yukarıda örneği verilen Azerbaycan ve Anadolu sahasında söylenen bilmece ile aynıdır:

Dal üstünde al yanak oğlan (elma) ÇB/TCB-2.52.

Kazaklarda bilmeceye “jumbağ” adı verilir. Jumbağlar çoğunlukla manzum halde söylenirler. Kafiye cümleler halinde söylenenleri de vardır (Biray, 2002, s. 73).

Kazak Türkleri bilmeceyi tarih boyunca geçirmiş olduğu tecrübeye dayanarak “insan ömrünün doğru inceleyip ve ondan faydalı neticeler çıkarma işidir” diye tarif ederler (Ersoy, 2001, s. 60).

Türkiye’ye yerleşen Afganistan’dan gelmiş Kazak Türkleri arasında söylenen bilmecelelerden birkaç bilmeceye kendi çalışmamızda da rastladık. Bunlardan aşağıda örneği verdiğimiz bilmecelelerin ikisinin hem soru hem de cevabı açısından ortak olduğunu düşünmekteyiz. Fakat Kazak bilmeceesinde yalnızca bir dize olduğunu görmekteyiz, bunu nesir biçimindeki bilmecelelerden de sayabiliriz. Bizdeki şekli ise iki dize halindedir. Bilmecelelerin şiirsel bir üslupla oluşturulduğu düşünülecek olursa bizdeki bilmeceyi halkın onu beyit bilmeceye tamamladığı düşünülebilir ya da Kazak Türkleri arasında söylenen bilmece nesir haline dönüşmüş olabilir. Bu bilmecelelerin cevapları “yıldız”dır ve şöyledir:

Tamga tarı jaydım (göge darı yaydım)

Çalışmamızdaki bilmece ise şöyledir:

Dama darı saçtım

Sayamadan kaçtım ÇB/TCB-1.22.

Gagauzların dil, kültür ve tarihleri, özellikle menşeleri birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, bu sebeple de Gagauzlarla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Gagauzlar Peçenek, Uz ve Kumanlarla XIII. yüzyılda Sarı Saltık önderliğinde Rumeli’ye geçip Dobruca’ya yerleşen Anadolu Selçukluların torunlarıdır (Güngör, 1991, s. 56). Gagauz Bilmeceleleri adlı çalışmada tezimizde benzerlerine rastladığımız bazı bilmeceleler bulunmaktadır. Bazılarının her sözcüğü veya cevabı aynı olmasa da bunları ortak bilmecelelerden sayabileceğimizi düşünüyoruz. Bunlardan bazılarını şöyle gösterebiliriz:

Zor zor zormantı

Zor duvara tırmandı

Açan kızım evlendi

O da duvardan indi (kilim) (Güngör, 1991, s. 56)

Ay hırmandı hırmandı

Kız kapıya tırmandı

Hırmanı gelmeden

Kız kapıdan inmedi (anahtar) ÇB/TCB-6.193.a. Bu bilmecelerde tam bir benzerlik olmasa da “tırmandı” ve “indi” zıtlıklarıyla benzerliği, aynı zamanda “zormantı” ve “hırmandı” sözcüklerinin aynı çağrışımlarla ses ahengi oluşturması bu bilmecelerin ortak bilmeceler olabileceğini düşündürüyor. Bunun yanında cevaplarının farklı fakat kuruluşlarının benzer olmasını başka bir bölümde açıkladığımız “soru kayması”na örnek gösterilebiliriz. Diğerleri ise şunlardır:

Ata-tay, mata-tay

İnce belli karatay (Güngör, 1991, s. 57)

At at ay

Pat at ay

İnce belli Karatay ÇB/TCB-4.70. Bu bilmecelerin cevabı “karınca”dır.

Pır pır döner

Ak ak akar (değirmen) (Güngör, 1991, s. 57).

Pır pır uçar

Abbak b..k sıçar (değirmen taşı) ÇB/TCB-6. 115.

Bir rublelik nişadır

İçersini şıladır (elektrik lambası) (Güngör, 1991, s. 57)

On kuruşluk nişadır

Evin içini kuşatır (gaz lambası) ÇB/TCB-6.165.

Bazı örneklerini masal ve halk hikâyesi metinleri içerisinde de gördüğümüz bilmeceler Anadolu sahasında olduğu gibi Azerbaycan sahasında da sözlü halk edebiyatı mahsulleri arasında, hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Yunan mitolojisinde Sfenks hikâyelerine bağlı olarak anlatılan efsanedeki bilmece örneği şöyledir:

O nedir ki seher dörd

Kün orta iki

Akşam ise üç ayaklı olur? Bu bilmecenin benzer şekilleri, bugün Azerbaycan

sahasında hâlâ söylenmektedir:

“O nedir ki, seher dörd

Gün orta iki

Ahşam üç ayaklı” (Uşag, genç, goca) (Şimşek, 1996, s. 34).

Yine yukarıda bahsedildiği gibi bu efsaneye dayanarak Azerbaycan’da da bilinen bu bilmeceye Çukurova bilmeceleri arasında da rastlamaktayız:

Sabahleyin dört ayaklı

Öğleyin iki ayaklı

Akşamleyin üç ayaklı (çocukluk, gençlik, ihtiyarlık) ÇB/ÜCB-4.1.

Cevabı “dudak” olan şu bilmecede de ortaklık söz konusudur:

“Ataya deymez

Babaya deyer

Halaya deymez

Emiye deyer

Deyere deymez

Deymeze deyer

Allah’a deymez

Billaha deyer.” (Şimşek, 1996, s. 36)

Anneye değmez babaya değer

Amcaya değer halaya değmez

Değere değmez değmeze değer ÇB/TCB-5.47.

Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Cumhuriyetinde yaşayan Kumuk Türklerinin zengin folklor mahsulleri arasında bilmeceler önemli bir yer tutar. Ancak Kumuk bilmeceleri üzerinde yeterince çalışılmamıştır. Yıllarca dağınık halde yayımlanan Kumuk bilmeceleri, ilk olarak 1982 yılında U. Biybolatova tarafından Kumuk Halk Çegen Yomakları “Kumuk Halk Bilmeceleri” adıyla bir kitapta toplanmıştır. Kumuk Türkçesinde bilmece için çeçegen yomak terimi kullanılmaktadır. Öteki Türk halklarının bilmeceleri gibi Kumuk bilmeceleri de ifade tarzları bakımından “mensur bilmeceler” ve “manzum bilmeceler” olmak üzere ikiye ayrılabilir (Pekacar, 2003, s. 212).

Kumuk bilmeceleri arasında rastladığımız şu bilmece Çukurova bilmeceleri

arasında da bulunmaktadır. Bilmecce şöyledir:

Gel deseng gelmey

Gelme deseng gele (erinler) (Pekacar, 2003, s. 213).

Türkiye Türkçesi ile: Gel desen gelmez

Gelme desen gelir (dudaklar)

Çukurova'da: Gel gel gel dersem gelmez

Gelme gelme gelme dersem gelir ÇB/TCB-5.49.

Günümüze kadar birçok araştırmacı bilmecce üzerinde çalışmış ve konu, şekil, yapı, vb. gibi çeşitli özelliklerine göre bilmeceleri tasnif etmişlerdir. Bilmecce tasnifinin yer aldığı eserlerden birisi ise Motif Index of Folk Literatüre adlı eserdir (İçel, 2006, s.517).

Cevabı kâğıt ve yazı olan Index'teki bir bilmecce ise şöyledir:

H 741. "Beyaz tarla, siyah tohum." (Cevap: kâğıt ve yazı) (Thompson, 1966, s. 445, akt. İçel, 2006, s. 517).

Aynı bilmecce Türk bilmeceleri arasında da yer almaktadır:

Tarlası beyaz

Tohumu kara

Elle ekilir

Dille biçilir (mektup, yazı) (İçel, 2006, s. 517).

Motif Index'te yer alan bu bilmecce bizim çalışmamızda da yer almaktadır. Çeşitli varyantları olmakla birlikte yukarıdaki bilmecce ile ortak olduğu söylenebilir. Fakat cevabı farklıdır. Bu da birçok bilmecede karşımıza çıkabilmektedir. Yani kuruluşu aynı olup cevabı farklı olan bilmeceler gibidir. Şöyledir:

Tarlası beyaz

Tohumu siyah

Elle ekilir

Dille biçilir ÇB/TCB-14.13.a. (kitap)

Diğer bir benzerlik ise inek ve çeşitli uzuvlarını konu alan şu bilmecedir:

Dört asılı

Dört basılı

İki tikili

Bir asılı (Cevap: inek-ayakları-memeleri-kulakları-kuyruğu)

Aynı bilmecce Motif Index'te şu şekilde yer almaktadır:

H 743 Dört asılı, dört yürüyüş, yolda iki gösteri, arkasında bir sallanma (Cevap: ineğin memeleri, ayakları, gözleri, kuyruğu.) (Thompson, 1966, s. 445, akt. İçel, 2006, s. 571, 578).

Motif İndex'teki bilmeceler ile Türkiye'de söylenen bu ortak bilmeceye çalışmamızda da rastlanmıştır:

Dört asma

Dört basma

İki dikme

Bir sallama ÇB/DCB-3.5.b. (ineğin memesi, ayakları, boynuzu ve kuyruğu).

Dolayısıyla, birçok bilmecenin hem Türkiye dışında hem de Türkiye içinde ortaklıklar gösterebileceği söylenebilir. Tezimizde yer alan bilmeceleri bu açıdan incelediğimizde ve bunlardan verdiğimiz bazı örneklerle yukarıda verilen tespitlere dayanarak birçok ortak bilmecenin bizim çalışmamızda da olduğunu göstermek istedik.

2.2. Anonim Türk Halk Edebiyatında Bilmece Türü İle Türk Dünyası ve Anadolu Bilmece Sorma Geleneğinin Değerlendirilmesi

Bilmece kavramı birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Yerli araştırmacılar bilmeceyi genel olarak, hemen her konuda sorulabilen kalıplaşmış sözler ve bir zekâ ürünü olarak tanımlamışlardır. Yabancı araştırmacılar ise bilmeceyi tanımlamada yapısal unsurlara dikkat çekerek bilmecenin mecazi yapısından bahsetmişlerdir. Bilmecelerin birçok araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılması onun aynı zamanda özelliklerinin de ortaya çıkmasını ve birçok yönden ele alınmasını sağlamaktadır.

Bilmece teriminin hem Türk dünyasında hem de Anadolu'da farklı terimlerle de olsa adlandırılması, ortak bir gelenekten geldiğinin de göstergesidir. Dolayısıyla hem Türk dünyasında hem de Anadolu'da bilmece kavramı bilinmektedir.

Bilmecelerin kökeni ve kaynaklarıyla ilgili çeşitli araştırmacılar bilmecelerin kökeninin çok eskilere dayanmakta olduğunu paylaşmaktadırlar. Bilmecelerin kaynağının Doğu olduğu görüşündedirler ve buna göre bilmece örneklerine bazı eski yazılı kaynaklarda rastlanmaktadır. Kutsal kitaplardan, eski Yunan ve eski Ahit kaynaklarına, mitolojik efsanelere kadar birçok yazılı kaynaktan örneklerini bulmak

mümkündür. Aynı zamanda araştırmacılar bilmeceleri sözlü ve yazılı kaynaklar olarak ikiye ayırmaktadırlar.

Bilmecelerin oluşumu konusunda araştırmacılar bilmecelerin sözlü ürünler oldukları için ilk yaratıcılarının bulunamayacağı görüşündedirler. Onlara göre, bilmeceler insanlığın varolduğu zamanlardan beri söylenmektedir. Bazılarına göre, bireysel yaratmalardan zamanla halkın ortak malı haline gelen bilmeceler vardır. Bazıları bilmecelerin insanın gizeme ve merak duygusuna eğilimli olmasından doğduğunu söylemektedir. Kimisi ise bilmecelerin mitolojik bir geçmişe sahip olduğunu, tabiattaki her şeyi canlı olarak algılayan ilk insanların gizli konuşmalarından doğduğunu savunmaktadır.

Bilmecelerin anonim ve ferdi olmak üzere, manzum ve mensur olarak ayrılması, manzum olanların ölçülü ölçsüz olmaları, kalıplaşmış sözler içermesi, şiirsel ifadelerinin olması, tek cevaplı, çok cevaplı olmak üzere sorulabilmeleri, renk, sayı, söz sanatlarıyla ilişkili olmaları, mitolojik izlerinin olması vb. birçok özelliği bulunmaktadır.

Bilmecelerin birçok türle halk nesriyle, kalıplaşmış sözlerle, anonim halk şiiriyle vs. ilişkisi bulunmaktadır. Bunlar bilmece-tekerleme, bilmece-masal, bilmece-efsane, bilmece-atasözü, bilmece-mani, bilmece-muamma vb. olabilmektedir. Çünkü türler arasında bazı ödünclemeler olmaktadır. Örneğin bilmecenin sorulması ve çözümlenmesi sırasında tekerleme söylenmesi birçok yörenin geleneğinde vardır. Bunun dışında masalarda kahramanın çeşitli sınavlara tabi tutulması sırasında bilmeceler sorulmaktadır. Bazı bilmeceler ise atasözlerinin de mecazi bir yapıya sahip olmasından dolayı atasözleriyle karıştırılmaktadır ya da atasözleri de bilmece gibi sorulabilmektedir. Bilmecelerin kuruluşları bazen mani şeklinde olabilmektedir. Bireysel yaratmalar olan muamma ve lugazlar da bilmece gibi bir soru özelliği taşıması yönüyle bilmeceyle benzerlik göstermektedir.

Bilmece sorma, hem Türk dünyasında hem de Anadolu'da geçmişte uzun kış gecelerinin en eğlenceli parçasıdır. Genellikle evlerde bir araya gelenler tandır ya da ocak başlarında kümelenirler, birbirlerine bilmece sorarak eğlenirler, vakit geçirirler. Televizyonun, sinema, interneti telefon vs. iletişim araçlarının olmadığı zamanlarda, halkın kendinden başka eğlencesi yoktur. En çok da bilmece sorma geleneğinin uzun kış gecelerinde oluştuğu ve sürdürüldüğüne dair bilgiler bulunmaktadır. Olumsuz kış

şartlarında insanlar evlerine kapanmak zorunda kalmışlar çeşitli eğlenceler tertip etmişlerdir. Genellikle akşamları toplanan komşular, çocukların da içinde olduğu bu ortamlarda sohbetler eder, masallar, hikâyeler anlatır, bilmeceler sorarlar.

Bilmece sormanın da bir geleneği vardır. Bu gelenek hem Türk dünyasında hem de Anadolu'da yaşatılmaktadır. Öncelikle bilmecelerin sorulması ve çözümlenmesi kendine özgü kurallar içerir. Türk dünyasında ve Anadolu'da bilmeceler sorulup çözümlenirken iki gruba ayrılır, “canlı mı cansız mı, yenir mi yenmez mi” gibi ipuçları istenir, cevabı bilemeyen bilene kutsal buldukları ya da aynı coğrafyadaki önemli şehirleri bağışlar, cezalandırma ise örneğin Batı Türklerinde vergi verme şeklindedir. Bu ceza cevabı bilen için de ödül olmaktadır. Ödül ve ceza önceden konuşulup kararlaştırılmaktadır. Bunlar arasında Anadolu'da şehir bağışlama geleneği çok yaygındır. Anadolu'da bir de bilmecenin cevabını bilemeyene tekerleme ile takılmak da bir gelenektir.

Bilmeceler, sözlü kültürün ürünleridirler. Sözlü kültür, halkın yüzyıllardan beri yaşattığı ve geleceğe taşınmasında, sürdürülmesinde icracı ve dinleyicinin önemli işlevler üstlendiği söz varlığıdır. Sözlü kültür ürünlerinden olan bilmeceler de icracı ve dinleyici arasında bir ortam içerisinde gerçekleşir. Bilmeceler icracı ve dinleyici arasında bulunulan ortamda yüz yüze bir iletişim esnasında sorulmaktadırlar. Dolayısıyla bulunulan ortam, zaman, icracı ve dinleyici olmadan bilmeceler sorulamaz ve yaşatılamaz.

Birçok araştırmacı bilmecelerin vakit geçirmek için sadece bir eğlence kaynağı olmadığı görüşündedirler. Onlara göre bilmecelerde ödül-ceza motifinin yer alması bilmecelerin çeşitli yaptırımlara sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bilmecelerde “ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin” gibi ifadelerin yer alması da anlamlı bulunmaktadır. Ayrıca bilmecelerin bazı topluluklarda gündüz vakti çalışırken söylenmemesi gerektiği de birtakım inanışları doğurmuş, büyüsel bir işlev ortaya çıkarmıştır. Bilmecelerin birçok işlevleri bulunmaktadır. Bunlar eğlence işlevi, işi hafifletme, zaman geçirme, dini, diplomatik, eğitim işlevleri olarak sayılmaktadır. Bilmeceler düğünlerde, imece usulü yapılan işlerde, diplomatik sorunları çözmede, tarikata yeni girenleri sınava tabi tutmada, çocukların zekâsını geliştirmede vs. işlevlere sahiptir.

Bilmece araştırmaları gösteriyor ki bilmecelerin hem aynı coğrafyada hem de farklı coğrafyalarda birçok varyantı bulunmaktadır. Dolayısıyla birbirinden farklı birçok bölgede ortak bilmeceler görülebilmektedir. Bilmecelerin bu Şekilde ortaklık göstermesini varyantlaşma olarak nitelendirebiliriz. Anonim rnler yayılma sırasında aktarıcıya bağlı olarak değişiklik gösterebilirler. Çeşitli yerli ve yabancı araştırmacılar bilmecelerdeki bu varyantlaşmayı aktarım sırasındaki değiştirmelere bağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu anlatıcının hafızasıyla ilgilidir. Bu nedenle bilmecelerin hem Türk dünyasında hem de Anadolu'da varyantlarına rastlanmaktadır. Çukurova bilmecelerinde de bu varyantlaşmanın sonucu daha önce verdiğimiz örneklerden yola çıkarak Türk dünyası ve Anadolu'da ortak söylenen bilmecelere rastlandığını söyleyebiliriz.

BÖLÜM III

ÇUKUROVA'DA BİLMECE SORMA GELENEĞİ

3.1. Çukurova'da Bilmece Kavramı

Çukurova'da bilmecelerin insanların görüş, düşünüş ve zekâsını açıp geliştirdiğine inanılır. Bilmecelerde sorulanlar kısa ve öz olarak ifade edilir. Bilmeceler dil ve kültür göstergesidir (Artun, 2006, s. 40).

Anadolu'da bilmecelere çeşitli isimler verildiğinden daha önce bahsetmiştik. Bunlar arasında “mesel”, “metel” adlandırmaları Çukurova'da da yaygın olarak görülmektedir. Çünkü saha araştırmasına çıktığımızda, özellikle şehir merkezinden uzak dağ köylerinde yaşayan kaynak kişilere “bilmece biliyor musun?” diye sorduğumuzda, karşılık olarak “mesel” sözcüğünü aldığımızı söyleyebiliriz. Biz bu adlandırmaların daha yaşlı insanlar tarafından yapıldığını tespit ettik. Dolayısıyla bu söylem eskiden biliniyordu. Yeni nesil bu türe “bilmece” demektedir. Bunun yanında Osmaniye/Düziçi'nde bilmecelere “mesel” denilmektedir (K.58, K.59, K.60, K.61, K.62, K.63, K.154, K.157). Adana/Karaisalı köylerinde yine bilmeceye eskiden “mesel” denirdi (K.2, K.6, K.7, K.8, K.9, K.10, K.11, K.12, K.13, K.14, K.15, K.16, K.17, K.18, K.19, K.20, K.30, K.31). Bu adlandırmaların dışında “bilmece” adlandırması da yaygın olarak bilinmektedir. Adana/Ceyhan ova köylerinde bu tür “bilmece” olarak adlandırılmaktadır (K.111, K.168, K.169, K.172). Ancak eskiden “mesel” denildiğini hatırlayanlar da vardır (K.172). Kadirli köylerinde bilmeceye “metel” denilmektedir (K.64, K.65, K.66, K.67, K.68, K.69).

3.2. Çukurova'da Bilmece Sorma Geleneğine Bakış

3.2.1. Günümüz Öncesi ve Günümüzde Çukurova'da Bilmece Sorma Geleneği

Günümüzde televizyon, internet, cep telefonları vs. teknolojik araçların yaygınlığı, küreselleşen dünya kültürlerin eskisi gibi yaşatılmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü eskiden birbirlerinden başka eğlenecek bir şeyleri olmayan insanlar, birçok nedenlerden ötürü köylerden şehirlere hatta metropollere, dolayısıyla küçük hayatlardan büyük hayatlara hızla akmakta ve giderek yalnızlaşmaktadırlar.

Şimdi hayatlarının değişmesi, çeşitli sorumlulukların artması, başka eğlence araçlarının varlığı insanları bilmece sorma geleneğinden uzaklaştırmıştır.

“Adana Bilmece Sorma Geleneği” adlı çalışmasında Erman Artun geçmiş dönemlerdeki bilmece sorma geleneğiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Adana’da bilmece sorma geleneği, 1960’lı yıllardan sonra eskiye oranla önemini kaybetse de yaygın bir şekilde sürmektedir. Eskiden Adana’da kadınlı erkekli sabaha kadar süren *sehre (sahra)* adı verilen akşam toplantıları çok yaygınmış. Günümüzde nadiren düzenleniyor. Bu toplantılarda çalınıp söylenir, yenilir içilir. Mâni atışması yapılır. Bilmece sorulur. Bu toplantılarda toplantı yapma nedenine, toplanılan evin ekonomik düzeyine, mevsimin yiyeceklerine, yaş gruplarına göre çeşitli ikramlarda bulunulur. Köylere göre kadınlarla erkeklerin beraber toplanmaları farklıdır.” (Artun, 2006, s. 38).

Adana bilmeceleeri ile ilgili bir lisans tezi yapan Karaoğlu ise şunları söylemektedir: “Eskiden, bilim ve teknoloji gelişmeden önce bilmece söyleme yaygın bir gelenekmiş. Evlere, radyo gibi aletlerin girmesinden sonra insanlar bu gelenekten sıyrılmıştır. Önceden köylerde elektrik yokken kasabalarda insanlar bir araya gelir, birbirlerine bilmece sorarak eğlenirlermiş. Şimdiki durum bundan çok farklı. Şimdi bu geleneği biraz devam ettiren çocuklar. Dergilerden, kitaplardan, nineden, dededen öğrendikleri bilmeceleeri birbirlerine sorarak eğleniyorlar. Kapalı toplumdaki açık topluma geçiş bu geleneği azaltmış. Kısacası, bu önceleri yaygın gelenek şimdi bu yaygınlığını yitirmiştir.” (Karaoğlu, 1994, s. 55).

Yaptığımız tespitlere göre, Artun’un ve Karaoğlu’nun da belirttiği gibi eski zamanlarda Çukurova’da bilmece sorma geleneğinin çok daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Aradan geçen yirmi yıllık zamanda kültürel değişimin hızını görmekteyiz. Dolayısıyla günümüzde bu geleneğin eskisi gibi sürdürüldüğünü söyleyemeyiz, yalnızca büyükler eski dönemler hatırladığında geçmişini özlemle anarlar, çocukluklarının daha sıcak ilişkiler içinde hep bir arada olmanın mutluluğuyla geçtiğini, bilmece sormanın da bunun bir parçası olarak en eğlenceli oyunlardan biri olduğunu anımsarlar. Biz bilmeceleeri ilgili saha araştırmasına çıktığımızda birçok kişinin bir araya toplandığı evlerde onlara bildikleri bilmeceleeri sorarken, çok eğlenceli ve çok sıcak bir ortamın doğduğuna, birbirlerine bilmece sorarken nasıl keyiflendiklerine bizzat şahit olduk. Bilmeceleeri şimdi kitaplarda çocuklar için öğretici işlevleriyle yer almaktadır, dolayısıyla bilmeceleeri kitaplarda kalmıştır; fakat bilmece sorma geleneğinin

yaygın olduğu dönemleri yaşayanlar, bilmeceleri hafızalarında yaşatmaya, bazen bayram vs. gibi özel günlerde bir araya geldiklerinde geçmiş günlerdeki sıcak ortamları hatırlayarak, birbirlerine bilmece sormaya devam etmektedirler.

Çeşitli araştırmacılar da bilmece sorma geleneğinin günümüz öncesinde ve günümüzde ne durumda olduğuna dair tespitlerde bulunmaktadır:

“Yaşam biçiminin hızla değişmesi, eğlence araçlarının çoğalması, zengin folklor ürünleri olan bilmeceleri tarihe mal etmiş gibi görünmektedir. Çağımızdaki önemli siyasi ve ekonomik olaylar, geçim şartlarını gittikçe zorlaştıran dünya gidişatı insanlara tam bir huzur ve sükûn içinde, yarınlardan emin olarak eğlence, düşünme, fırsat ve zamanını bırakmaz olmuştur. Öte yandan ulaşımın zorlaşması, kitap ve gazete gibi yayın araçlarının her yana kolaylıkla dağılması, radyo televizyon gibi uygarlık araçlarının geniş halk kitlelerine yayılması gibi nedenlerle halk zekâsı ve düşüncesinin ürünü olan folklor maddeleri, unutulmağa ve terk edilmeğe başlamıştır.” (Alperen, 1996, s. 118-119).

Artun da, günümüzde bilmecelere olan ilginin azaldığını söylemektedir: “Eskiden sorulup günümüze gelen bilmeceler, günümüzde yok olmak üzeredir. Eski dönemlerin yaşayış özelliklerini, kültürünü yansıtan bilmecelerin birçoğu unutulup belleklerden silinmeye başlamıştır. Bu gün teknik gelişmelerin etkisiyle yeni bilmeceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Eskiden bilmecelerde eğlencenin yanı sıra eğitim amacının da öne çıktığını ve doğa varlıklarının ağırlıkta olduğunu görüyoruz. Günümüzde Türk bilmecelerinin yanı sıra şaşırtmayı amaçlayan Amerikan bilmeceleri de sorulmaya başlanmıştır. Eski bilmecelerin yaratıldığı ortamdan uzak oldukları için eski bilmecelerin dünyasına giremiyorlar. Eski köy tarımıyla ilgili nesnelere tanımıyorlar.” (Artun, 2006, s. 39).

Bu konuda bilmeceler üzerine çalışmalar yapan Seyidov da benzer şeyleri söylemekte ve Artun’un belirttiği gibi, eski hayata dair nesnelere yeni nesil tarafından bilinmediğinden bahsetmektedir:

“Malûm olduğu gibi her devrin hadiselerinden sesler (izler) taşıyan, halkın hayat ve geçim tarzını aksettiren pek çok bilmece ortaya çıkmıştır. Bazen bunlar, zaman geçtikçe dilden dile geçerek değişiyor, anlaşılması zor bir bilmece oluyor. En muteber araştırmacılar bile onu anlamıyor, cevabını bulmakta zorluk çekiyor. Lâkin o sözlerin ilk fonksiyonları, mazmunları araştırılınca anlaşılıyor ki, ilk bakışta manasız görünen

bilmecelelerin manası vaktiyle herkese aşikâr imiş. Ne var ki, bir zamanlar herkesçe bilinen eşya, hadise vs. adları zaman geçtikçe unutulmuş, yenisi ile değiştirilmiştir. Halen şehir okullarında okuyan talebelere “sacayağı”, “mefreş (yükçük)”, “hurcin (küçük heybe)”, “sulugelyan (nargile)” vs. hakkında bilmece sorunca, bu eşyaları bilmedikleri için cevap bulamadıklarını hatırlatmak, kifayet eder sanıyorum. Çünkü artık gelişen ilim ve teknik bu eşyaları şehir hayatından çıkarmış, yerine başka şeyler getirmiştir. Bu manada öyle bilmeceleler vardır ki, onun cevabını bulmakta günümüzün aydınları bile pek çok zorluk çekiyorlar.” (Seyidov, 1983, s. 13).

Çukurova bilmecelelerinde de yukarıda bahsedildiği gibi eski köy hayatına ait birçok bilmece bulunmaktadır. Günümüzdeki çocuklar bu bilmecelelerin cevabını bilemiyorlar, çünkü eski kültürü tanımıyorlar. Örneğin “sacayağı” bilmeceleler arasında çok yaygın olanlardır. Hatta yöreden yöreye değişen birçok varyantı vardır:

ÇB/TCB-6.86.

Karacaoğlan katırı

Ne vursan götürür

ÇB/TCB-6.86.b.

Kozanoğlu'nun katırı

Ne vursan götürür

ÇB/TCB-6.87.

Benim bir eşğim var

Ne koysan götürür

ÇB/TCB-6.90.

Üç ayaklı fil

Sık kendini bil

Bu bilmeceleler kime sorulursa bu kültürü tanımayanlar, bu kültürle yoğrulmayanlar bu bilmecelelerin cevabını bilemezler. Hatta bunun cevabını gerçekten bir hayvan adı bile zannedebilirler. Oysa “sacayağı” eski köy yaşamında çok önemli bir yere sahipti. Bizim tespit ettiğimize göre köy evlerinin avlusunda ocaklar olur. Sacayakları da bu ocakların içindedir. Yemek vs. yapmak için üzerine tencere; çamaşır

yıkamak için su kaynatmaya, bulgur kaynatmaya yarayan kazan konur.

Başka bir bilmeceye bakacak olursak bunun da cevabını bulmak güçtür:

ÇB/TCB-6.103.a.

Kırmızıya boyadım

Ananın önüne dayadım

Bu bilmece nin cevabı “yayık”tır. Günümüzde de kullanılan bu alet; yağ çıkarmaya yarayan hayvan derisinden yapılan, ağaç kabuklarıyla kaplanmış, dolayısıyla rengi kırmızıya dönüşmüş, köylü için vazgeçilmez bir alettir. Hala da önemini korumaktadır. Hatta bununla ayran da yapılmaktadır. Şimdi bu köy hayatından uzakta olanlar, bu bilmece nin cevabını herhalde çok uzakta ararlar.

ÇB/TCB-6.113.

Bir yanına kar

Bir yanına dolu yağar (Koz, 1976, s. 1)

Yine şu bilmece de cevap “çırçır”dır.

ÇB/TCB-6.113.

Bir yanına kar

Bir yanına dolu yağar (Koz, 1976, s. 1)

Çukurova geniş verimli arazileri, pamuk tarlalarıyla da bilinir. Dolayısıyla Çukurova kültüründe yetişenler, tarımla uğraşanlar bu bilmece nin cevabını hemen bilir. Çırçır, pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan bir makinedir. Çukurova’da bu nedenle çırçır fabrikaları bulunur. Bunun gibi çalışmamızda Çukurova kültürünü yaşatan pek çok bilmece vardır. Bunlardan sadece birkaçını, taşıyıcı unsur olarak kültür ve onun ürünlerinden olan bilmece lerin sıkı sıkıya bir ilişki içinde olduklarını, dolayısıyla bu kültürü tanıyanların ancak bu bilmece leri bilebileceklerini örneklemeye çalıştık.

Artun, Adana yöresinde bilmece lerin kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre çoktan aza doğru en çok hangi çevrelerde sorulduğunu şöyle sıralıyor: Konar-göçer toplulukları, dağlık yerleşim merkezleri, yerleşik köy, kasaba ve şehir (Artun, 2006, s. 38-39). Bizim Çukurova bilmece leriyle ilgili yaptığımız bu çalışmada da Adana ve Osmaniye’de bu sıralamada olduğu gibi, dağ köyleri, ova köyleri, ilçe ve şehir olarak çoktan aza doğru bir sıralama söz konusudur. Bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz: Dağ köylerinde yaşayanların daha kapalı bir hayat yaşadığını gözlemledik. Her ne kadar

televizyon, radyo gibi iletişim araçları olsa da köylüler daha çok birbirleriyle vakit geçirebiliyorlar. Çünkü tarım alanlarının sınırlılığı, dağlık bir bölgede yaşamaları, hayvancılığın çok yeterli olmaması, onların günlük işlerde çok vakit harcamadığını göstermektedir. Genellikle bir evde konu komşunun bir davet olmadan toplanması söz konusudur. Akraba evliliğiyle oluşan büyük ailelerin yaygınlığı herhalde ilişkileri de sıcak tutmuştur.

Tespitlerimize göre bugün Çukurova’da bilmeceleri genellikle elli ve elli yaşın üstündekiler ve daha yaşlı insanlar bilmektedirler. Yine gözlemlerimize göre bilmeceleri erkeklere nazaran kadınlar daha çok bilmektedirler, kadınların günlük işlere harcadıkları vakit daha çok olduğu için erkeklere göre daha çok bir arada olduklarını gösterir. Belki de bu sebepten bilmeceleri daha çok kadınlar hatırlamaktadırlar.

Bilmecelerden eski dönemlere ait hayat şartlarını bulabiliriz. Bölge insanının hangi coğrafyada hangi şartlarda yaşadığını, hangi bitkileri yetiştirdiğini, geçimini ne ile sağladığını, hangi aletleri kullandığını, yeme-içme, giyim-kuşam kültürünü çıkarabiliriz.

Biz saha çalışmasında, bilmecelere konu olanların daha çok köy hayatıyla ilgili olduğunu gözlemledik. Köy hayatı içinde gündelik yaşamda kullanılan ev malzemeleri, çiftçilikte kullanılan aletler, hayvanlarla ilgili olanlar ve onların ürünleri, bunun yanında konargöçer bir yaşamdan gelen bazı köy yerleşimlerinde göçebe hayata dair bilmeceler büyük yer tutmaktadır. Ayrıca, doğayla ilgili bilmeceler de geniş bir yer tutmaktadır. Bilmeceler içinde tarıma ait aletlerden “saban, köten, değirmen, çırçır vs.”; günlük yaşamda kullanılan “yayık, ocak, un eleği, sacayağı vs.”; konargöçerlikte çok önemi olan “deve”, “çadır”la ilgili bilmeceler Çukurova kültürüne dair önemli bilgiler vermektedir. Yine en çok da “çıkırık”, “kirmen”, “ibrik”, “çam pürü” ile ilgili bilmeceler Çukurova’da en çok rastladığımız bilmecelerdir.

Çukurova bölgesinde dokumacılığın önemli bir yeri olduğunu kullanılan aletlerden anlayabiliyoruz. Çünkü bu aletler de bilmecelere konu olmuştur. Örneğin, “çıkırık” pamuktan ip yapmaya, “kirmen” ise yünden ip eğirmeye yarayan köylünün günlük hayatında sıkça kullandığı aletlerdir. Halı, kilim dokumaya yarayan “ıstar” tezgâhı; çarşaf, yolluk, namazlık gibi şeyleri dokumaya yarayan “çulfalık” köy yaşamında önemli bir yere sahiptir.

Günlük yaşamda sıkça kullanılan “ibrik” ise hem plastikten hem de bakırdan yapılmış su buldurmaya yarayan bir eşyadır. Bakır olanları ile sobanın üzerinde su

kaynatılabiliyor, ova köylerinde buna güğüm deniyor ama dağlık köylerde yine bakır olanlarına da ibrik dendiğini gözlemledik. Plastik olanlarıyla el yüz yıkanabiliyor, abdest alınabiliyor. İbriğin köy evlerinde mutlaka bulunduğunu söyleyebiliriz.

Çiftçilik Çukurova’da çok yaygın bir meslektir. Zengin topraklara ve geniş arazilere sahip Çukurova’da tarımın gelişmiş olması geçim kaynaklarından birini sağlar. Tarlalarda yetişen ürünlerden biri de pamuktur. Pamuk toplandıktan sonra pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan “çırçır”, pamuk atmaya yarayan “halaç” Çukurova’da tarım kültürünü yansıtan önemli unsurlardır. Çukurova’nın önemli tarım ürünlerinden biri de karpuz ve narenciyesidir. Portakal ve mandalina bahçeleri, karpuz tarlaları geniş yer tutar. Çalışmamızda bu meyvelerle ilgili, özellikle “karpuz”la ilgili bilmece çoktur. Bunun yanında tarlada kullanılan “saban, saban demiri, kağrı arabası” bize Çukurova’da tarımın çok eskilerden beri yapılmakta olduğunu izlerini vermektedir.

Çalışmamızda bölgede hayvancılığın da önemli geçim kaynaklarından biri olduğunu çıkarabildiğimiz birçok bilmece bulunmaktadır. Bilmecelerde “koyun, keçi, inek” çok fazla geçmektedir. Yaygın olarak küçükbaş hayvancılığın yapıldığını, bunun yanında inek besiciliği yapıldığını da anlayabiliyoruz. Özellikle koyunla ilgili çok fazla bilmece vardır, hem doğrudan koyun ile ilgili hem de koyun adının geçtiği bilmeceler yoğunluktadır. Bunu sekizinci bölümde hayvan kültü ile ilgili alt başlıkta değerlendirmiştik. Örneğin ineğin dışkısı üzerine bilmeceler vardır:

Pat pat üstüne

Pat pat üstüne

En küçüğü en üstüne (inek dışkısı) ÇB/TCB-4.181.a.

Arıcılık da bölgedeki uğraşlardandır. Bunu “arı” ve “arı peteği”yle ilgili bilmecelerden çıkarabiliyoruz.

Bilmecelerden o bölgede yetişen bitkilerle ilgili de bilgiler alabiliriz. Örneğin, çam pürüyle ilgili çalışmamızda pek çok bilmece bulunmaktadır. Çam pürü ise bölgenin dağlık kesimlerinde hâkim olan çam ağaçlarında bulunur. Pür, çamın ucundaki sivri yapraklardır. Bu yapraklar yere dökülür, toprağın yüzünde halı gibi kaplayacak şekilde olurlar. Çam pürü, kuzu ve oğlakları sıcak tutması için bu hayvanların altlarına serilen kuru yapraklar olarak kullanılır. O nedenle dağ köylerinde çam pürüyle ilgili bilmeceye çok rastladığımızı, özellikle Karaisalı’nın dağ köylerinde daha çok karşılaştığımızı

söyleyebiliriz. Bunun dışında Çukurova’da iklim özelliklerinden ötürü pek çok sebze ve meyve çeşidiyle ilgili bilmecelere de rastlanmaktadır.

Yine Çukurova kültürünü yansıtan bilmecelerden biri de “avcılık” ile ilgili olanlardır. Av ile ilgili çok fazla bilmeceye rastladık. Av araçları diyebileceğimiz, “tüfek, sapan, tuzak” bu bilmecelerdendir. Özellikle “tüfek”in birçok varyantı bulunmaktadır. Bu bilmecelerde keklik avından söz edilmektedir. Dolayısıyla bölge kültüründe avcılığın da yeri vardır.

Giyim-kuşam kültürüyle ilgili olarak da Çukurova’da “şalvar”ın yaygın bir giyim şekli olduğunu söyleyebiliriz. Şu bilmecede “şalvar” geçmektedir:

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı şalvarlı eniştem gelir (keçi) ÇB/TCB-4.85.a.

Aşağıdaki bilmecede de “şalvar” sorulmaktadır:

Kızım tumanın ne büyük

Harcı içinden çıkar ÇB/TCB-6.37.

Yiyecek kültürünü çıkarabileceğimiz bilmecelerde geçen yöreye özgü “kömbe”, “hedik”, “sıkma”, “içli köfte” önemli yiyeceklerdendir.

En çok da bilmeceler arasında, insanların birbirleriyle eğlenmek üzere türettikleri sorusu müstehcen görünen ama cevabı ayıp olmayan bilmecelerin insanlar arasında çok eğlendirici bir işlevi olduğunu gözlemledik. Bu tür bilmeceleri kadınlar kendi aralarında, erkekler de kendi aralarında sormaktadırlar. Müstehcen görünen bilmeceler olarak adlandıracağımız bu bilmecelere Çukurova’nın birçok yöresinde rastlanmaktadır. Bu bilmecelerde cevabı istenenle soru bölümü arasında sanıldığı gibi müstehcen bir anlam yoktur. Bu tür bilmeceler çalışmamızda fazlasıyla bulunmaktadır. Konuyu somutlaştırmak için bu bilmecelerden birkaç örnek verelim:

ÇB/TCB-6.329.

Anam açar

Babam örter (yorgan)

ÇB/TCB-6.21.

Aç çitlağını

Sokayım tokmağımı (düğme)

Görüldüğü gibi bu bilmecelerde geçen unsurların benzetme amaçlı

kullanılmasıyla müstehcen bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fakat cevabın bununla hiçbir ilgisi yoktur. O nedenle de şaşırtıcıdır ve cevabı bulmayı zorlaştırır.

Bunların yanında şaka/alay bilmeceleri de Çukurova'da söylenen bilmeceler arasındadır. Bu başlık altında özellikle kurnaz sorular olarak adlandırdığımız bilmeceler, sonradan türetilen Amerikan bilmeceleri olarak da adlandırılmaktadır. Bu tip bilmeceler daha çok gençler arasında söylenmektedir. Çukurova'da geçmişten getirilen eski bilmeceler sorulduğu gibi bu tip yeni bir soru şekliyle Amerikan bilmeceleri de internet vs. iletişim araçlarıyla gençler arasında yayılmakta ve bilinmektedir.

3.2.2.1. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde Bilmecelerin Sorulması ve Çözülmesi

Çukurova'da bilmecelerin kendilerine özgü bir sorulma yöntemi ve sorulma geleneği vardır. Bilmece sorulacak topluluk önce iki gruba ayrılıp bilmece sormada usta kişilerin etrafında toplanır. Bilmeceyi cevaplamaya çalışan taraf bazı ipuçları elde etmek için karşı tarafa “yenir mi içilir mi, canlı mı cansız mı” gibi sorular sorarak bilmeceyi cevaplamaya çalışır. İpuçlarına rağmen bilmece çözümlenemezse karşı tarafla pazarlığa girilir. Bilmeceyi soran karşı taraftan bir şehir ister. Bir iki örnek verelim:

“Gel Adana benim ol
Yiyeyim içeyim
Gezeyim tozayım”

“Gel Adana gel, seni alayım
Yiyeyim içeyim, içinde güller açayım
Seni istediğim gibi tepe tepe kullanayım.”

Bilmeceyi soran bilmecenin cevabını söylemek için bir şehir alır ve tekerlemeler söyler: “Adana’ya varayım, bir kebab sarayım, yiyeyim içeyim, ah neydi ne idi cevabı göz idi.”

“Kırk pınara varayım, yiyeyim, içeyim, muradıma ereyim, neymiş, neymiş cevap göz değil miymiş.”

“Çakallı çakalı beri al, iki tokma eri al, yassı taşı kaldıralım, burnuna biber dolduralım, sizin horoz, bizim horoz, cebine çerez.” (Artun, 2006, s. 40-41).

Bilmece sorulurken, bilmeceyi renklendirmek ipucu vermek bazen de şaşırtmak için mendil, yazma, ip, kibrit, sopa vb. aksesuarlar kullanılır. Evlerde bilmece sorulurken bazen yere mendil serilir. Bilmececi “Bilmeceyi sordum, cevabını içine koydum” diyerek mendili katlar, bilmececinin cevaplandırılmasını bekler (Artun, 2006, s. 39).

Bilmececi, sessiz ortam olmadan bilmeceyi sormaz. Dinleyicileri meraklandırmak için önce tekerlemeler söyler. Kaynak kişi çocukluğunda bilmece sorulmadan önce bilmececiğin “İndim kuyu dibine, sildim süpürdüm, silkindim çıktım” tekerlemesini söylediklerini belirtiyor. Bu tekerlemeyi duyanlar bilmece sorulacağını anlarıymış (Artun, 2006, s. 39).

Çukurova konagöçerlerinde de bilmece aracılığıyla karşıdaki kişinin kıvrak zekâsı, bilgisi, anlayışı anlaşılmasına çalışılır. Konargöçerlik kültürüyle ilgili unsurları konargöçerler köylülere, köylüler birbirlerine sorabilmektedir. Küçükler, büyüklerden bilmece sormalarını ister. Bilmece sorulurken, bilemeyen kişiye “Nereyi veriyorsun?” diye sorarlar. O da bir şehir ismi söyler. Örneğin “Adana’yı veriyorum. İçinde yiyip içip gezin.” derdi. Cevap vermeyen, bilemeyen kişiye; soran kişi tekrar bilmece gibi şu sözleri söyler:

Sizin kilim bizim kilim

B.kunu ye dilim dilim

Sizin helke bizim helke

B.kunu ye silke silke

Sizin yastık bizim yastık

Biz sizi bastık (Doğaner, 2013, s. 536).

Çukurova’da bilmece sormaya geçmeden önce gerekirse gruplara ayrılır (K.157). Biri ortaya “şu bilmeceyi biliyor musun” diye bir bilmece sorar. Ondan sonra herkes birbirine bilmece sormaya başlar (K.144). Bilmeceyi bulmayı kolaylaştırmak için ipucu verilirdi (K.35).

Özellikle Düziçi köylerinde bilmece sormaya “mesel oynayalım mı” diye başlanır. Hatta bilmeceye başlarken şöyle denir:

“Mesel verdim bil

Ağzının içindeki dil” (K.49, K.50, K.51, K.55, K.157).

Adana/Yumurtalık köylerinde bilmece sorulacağı zaman:

“Bir bir bilmece taşı

Bilmezsen kıcımı kaşı”, denir (K.71, K.72, K.73, K.88).

Kadirli köylerinde bilmeceye metel denir. Bilmece sormaya başlamadan önce “gelin bir metel oynayalım” denir (K.64, K.65, K.66, K.67, K.68, K69).

Adana/Ceyhan köylerinde bilmece sormaya başlamadan önce buna uygun tekerleme söylenirdi (K.172, K.173). Bilmeceye sormaya başlamadan önce “Bir mesel soracağız” derlerdi ya da “bilmece” denilirdi. “Ne soracaksın” diye sorulduğunda, “Bildir bildir bildirmece Hadi bunu kaldırmaca” gibi bir tekerlemeyle karşılık verilirdi (K.172, K.173).

Bilmece sorulan ortamda bilmecenin cevabını beklerken bu sürede sıkılmamak için, erkekler birbirlerine “anan aşağı, baban yukarı, hadi bakalım cevabı bekliyoruz “ diye takılırlar, gülüşürler, bir neşe ortamı yaratılır (K.172).

3.2.1.2. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde Ceza-Ödül Motifi

Bilmeceleri çözme, halk arasında zekâ, bilgi ölçüsü olarak değerlendirilir. Cevabı bilenlerin hemen cevabı söylemeleri hoş karşılanmaz. Cevabı bilen takdir edilir. İpuçlarına rağmen cevabı bilemeyenlere gülünür. Yanlış cevaplayanlara çerez, yiyecek aldırılarak ceza verilir. Bazen ceza olarak cevabı bilmeyenin eline sopa ile vurulur, tek ayaküstünde durdurulur. Herkese su dağıttırılır. Odun getirtilerek soba yaktırılır. Hayvan seslerini taklit etmesi istenir (Artun, 2006, s. 40).

Çukurova’da bilmecenin cevabını bilene ve bilmeyene çeşitli ödül veya cezalar verilir. Bunları kaynak kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda şöyle sıralayabiliriz:

- Erkekler de kendi aralarında birbirlerine bilmece sorduklarında bilmecenin cevabını bilemeyene “yat bakalım ağız aşağı derler ve sırtına pat pat vururlar. Vururken de şu sözler söylenir:

Bük¹ten çıkar muşul muşul

Burnu var zincar² dolaşır

Arkandan itler ulaşır

¹ Bük: Yaban çileklerinin yetiştiği saban girmeyen yerler.

² Zincar: Çileğin yaban hali

Oyun bilmen neden oynan

Akşamdan çamura çöker

Ellik³siz ekin biçer

Ba⁴ varmadan geri kaçar

Oyun bilmen neden oynan (K.64).

Bu sözlerle bilmeceyi bilemeyen domuz yerine konur. Çünkü burada domuzdan bahsedilmektedir. Eskiden 1950-1975 yılları arasında köye domuzlar dadanmış, köylünün bağ, bahçesindeki ürünleri, tarlalardaki ekinleri yemekteymişler. Bu nedenle köylülere domuzları devlet tarafından öldürme yetkisi verilmiş. Devlet köy muhtarlarına köylülere vermeleri amacıyla tek mermili uzun silahlar vermiş. Öldürdüğü domuzun kuyruğunu getirenlere karşılığında devlet mermi, barut, kapsül vs. verirmiş. Domuzları yakalamak için insanlar seferber olmuşlar. Domuzu öldürmek için çembere alan köylüler, kısırdığı domuzu ba denen kişilerin tarafına yollarmış. Ba, domuzun yolunu kesen kişilere verilen isimdir. Burada elliksiz ve çamura çöken domuzdur (K.64).

- Bilmeceyi bilemeyen kişiye ceza verilir. “Hangi cezayı istiyorsun, söyle bakalım” diye sorulur. “Cimcik mi yumruk mu atalım” diyerek ceza kesilir. Cezanın sayısını da kendi aralarında belirlerler. Bilmeceyi bilemeyenın sırtına yumruk atılır ya da vücuduna cimcik atılır (K.111, K.172, K.173).
- Ödül-cezanın ne olacağı konusunda önceden konuşulur. Bilmeceyi bilemeyen sorana gömlek, bluz vs. gibi hediyeler alır (K.111).
- Çocuklar kendi aralarında bilmece sorarlarken kim bilmeceyi bilirse ödül olarak bilmeceyi soran elinde ne varsa verir, bunlar şeker, para vs. olur. Bilmeceyi bilemeyene bazı oyunlarda ebe olma cezası verilir (K.173).

Çalışmamızda bu bilgiyi doğrulayan bilmeceler bulunmaktadır. Cevabı bilemeyenın “ebe” olacağı doğrudan bilmecenin içinde geçmektedir:

Dört ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (masa) ÇB/TCB-6.271.

İki ayaklı deve

³ Ellik: Ekin biçerken ağaçtan yapılmış ele geçirilen kılıf

⁴ Ba: Domuzu tuzağa düşürüp yakalamak için domuzun önünü kesen kişiler, yol kesen kişiler

Bunu bilmeyen ebe (leylek) ÇB/TCB-4.27.

Diğer ödül ve cezalar ise şöyledir:

- Bilmecenin cevabını bilemeyen bilene şehir bağışlardı (K.6, K.10, K.20, K.30, K.32, K.35, K.40, K.43, K.44, K.50, K.60, K.84).
- Bilmeceyi bilene lafta kız bağışlanır. Falanca kişinin kızını sana vereceğim diye bağışta bulunulurdu (K.35).
- Bilmeceyi kim bilirse tatlıyla ödüllendirilir (K.56).
- Bilmeceyi bilemeyene gülünür (K.168, K.169).
- Bilemeyene ceza olarak nadir olarak su getirmesi söylenir (K.163).
- Bilmece sorulmaya başlamadan önce nasıl ödül ya da ceza verileceği konuşulur. Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre ödül birine ceza verme şeklindedir. Yani kazananın ödülü kaybedenin cezasıdır. Genellikle çocuklar arasında kulak çekmece şeklindedir, bunun dışında kedi köpek sesi çıkarttırılır, ördek gibi yürütülür, eline vurulur, merdiven çıkma inme cezası verilir, çay getirtilir, bulaşık yıkatılır vs. (K.64, K.150).
- Bilmeceyi bilmeyene herhangi bir ceza verilmez ama bazı bilmecelerin içinde kötü yakıştırmalarla kişi cezalandırılmış olur. Mesela bilmecenin içinde “bunu bilmeyen eşek” gibi ifadeler oluyor (K.144).

Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre bunu doğrulayacak birçok bilmece çalışmamızda yer almaktadır. Bunlardan birkaçını örnekleyelim:

Hep hepe

Cıngılı küpe

Bunu bilmeyen ya eşek ya sığa ÇB/TCB-2.89.

Kat kat döşek

Bunu bilmeyen eşek ÇB/TCB-2.145.

Ayrıca çalışmamızda bilmecelerin içinde geçen bundan başka birçok ödül-ceza motifinin yer aldığını gördük. Örneğin bunlar arasında çok sık rastladığımız “ölümle tehdit etme” motifi yer almaktadır. Birkaç örnek verelim:

Kat katı kat katı

Bu Allah’ın hikmeti

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece ÇB/TCB-2.142.

İğnesi iğnesi idris iğnesi

Bilen bilesi bilmeyen ölesi ÇB/TCB-2.225.a.

Şu bilmece örneğinde de cevabı bilemeyene para cezası verilmiştir:

Hey heteli heteli

Kündoğlunun meteli

Bildi bildi bilemedi

Ver yüz elli meteli ÇB/TCB-6.243.

Çukurova'da genellikle cevabı bilene ödül olarak şehir bağışlama geleneği yaygınken, bilmecede geçen ifadelerle göre şu cezalar da verilmiştir. Burada da bir şeyler bağışlandığı görülür:

Alası alası

Bunu bilmeyen yedi köy veresi ÇB/TCB-2.119.

Bilen bidris iğnesi

Bilmeyen on iki kız veresi ÇB/TCB-2.225.

Bazı bilmecelerin içeriğinde de çeşitli hayvanlara benzetilerek "hakaret etme" yoluyla cezalandırma söz konusudur. Bazılarını örnekleyelim:

Zincirli bukağı

Zincirsiz bukağı

Bunu bilmeyen iskele köpeği ÇB/TCB-6.280.

Bin bildiriç iğnesi

Bunu bilmeyen domuz danası ÇB/TCB-2.225.b.

Bıyıklı dayı

Bilmeyen ayı (kedi) ÇB/TCB-4.91.

Görüldüğü gibi bilmece sorma geleneğinde ödül-ceza motifi çok önemli bir yere sahiptir. Bilenin takdir edilip ödüllendirildiği, bilemeyenin ise cezalandırıldığı bu gelenekte bunun ortamı eğlenceli hale getirdiği yadsınamaz.

3.2.1.3. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde İcracı ve Dinleyici, Anlatım Yeri ve Zamanı, Amaç

3.2.1.3.1. İcracı ve Dinleyici

Sözlü kültürün bir parçası olan sözlü ürünlerin yaratılma ve aktarılma işlevleri her zaman bir icracı ve dinleyici önünde ve çevre faktörüyle gerçekleşir. Bilmeceler de sözlü ürünlerden biri olarak çeşitli ortamlarda özel bir zaman olmaksızın herkes tarafından sorulabilmektedir.

Artun'un, bilmece sorulan ortamlarda bilmecelerin icracılarına çeşitli adlar verildiği gibi bazı yerlerde özel bir adın verilmediğini de belirtmektedir.

Adana yöresinde iyi bilmece sorup düzenleyenlere *bilmececi*, *laf ustası*, *bilmece ustası*, *taklitçi* adı verilir. Kaynak kişilerin bir bölümü de bilmececilere özel bir ad verilmediğini söylüyorlar. Karşılıklı söylenen bilmecelere *karşılıklı deyiş*, *atışma*, *karşılıklı atışma*, *karşılaşma*, *karşılıklı bilmece*, *yarışma*, *karşı beri* adı verilir (Artun, 2006, s. 37).

Çukurova'da bilmece soranlar, genellikle yetişkinler arasından çıkar. Kaynak kişilere göre Çukurova'da bilmece sormanın belli bir yaşı ve cinsiyeti yoktur. Yalnızca kadınlar ve erkekler arasında sorulan bilmeceler olduğu gibi, kadınlar ve erkekler arasında karışık ortamlarda da bilmeceler sorulabilmektedir. Büyükler kendi aralarında, içinde çocukların da bulunduğu topluluklarda birbirlerine bilmece sorarlar. Dolayısıyla çocuklar bilmeceleri büyüklerden öğrenmektedirler. Onlar da kendi aralarında birbirlerine bilmece sorarlar. (K.50, K51, K60, K.150, K.164, K.165, K.166, K.167, K.168, K.169).

Bilmececi bilmece sorarken anlatımı süslemek, dikkati toplamak, ilgi çekici kılmak, ipucu vermek bazen yanıltmak için bazı jest ve mimikler yapar (Artun, 2006, s.39).

3.2.1.3.2. Anlatım Yeri ve Zamanı

Artun, bilmece sorma geleneğinin hangi ortamlarda ve kimler arasında gerçekleştiğini şöyle sıralamaktadır: “Adana'da bilmeceler kızlar, kadınlar erkekler arasında, uzun kış gecelerinde, akşam sohbetlerinde, çeşitli eğlence toplantılarında, evlenme, sünnet törenlerinde, bulgur çekme, yufka açma zamanlarında, hasat sonrası

imece toplantılarında, iş toplantılarında aile arkadaş toplantılarında sorulmakta, isteyen herkes tarafından cevaplandırılmaktadır. Bilmeceler genellikle boş zamanlarda, neşeli ortamda, hoşça vakit geçirmek için şakacı olarak nitelenen kişiler tarafından sorulur (Artun, 2006, s. 37).

Bilmeceler her zaman, her uygun ortamda sorulur. Bilmece için özel toplantılar yapılmaz, yeri geldikçe sorulur. Yaşama biçimi bilmece sorma ortamlarını yaratır (Artun, 2006, s.36). Bilmece kaynak kişilere göre genellikle kış geceleri toplantıları, kına, imece toplantıları ve yazın iş zamanı işi kolay kılma amaçlı toplantılarda sorulur. Kaynak kişiler bilmecelerin söylendikleri ortamları çoktan aza şu şekilde sıralıyorlar: Gece eğlence ve toplantıları, bulgur çekme, yufka açma gibi yardımlaşma toplantıları, hıdrellez, nevruz, evlenme ve sünnet törenleri vb. (Artun, 2006, s. 38).

Çukurova’da bilmece sormak için Artun’un da belirttiği gibi, özel bir zaman ya da ortam yoktur. Toplanılan her yerde bilmeceler sorulmaktadır. Aşağıda kaynak kişilere dayanarak verdiğimiz bilgilere göre, Çukurova’da bilmece sorma genellikle kış mevsiminde elektriğin olmadığı zamanlarda, gaz lambası ışığında evlerde toplanılarak akşam sohbetlerinde gerçekleştirilir. Bunun dışında kadınların imece usulü yaptıkları işler sırasında ekmek yaparken, bulgur kaynatırken, çıkırık eğirirken vs. işi hafifletmek amacıyla bilmeceler sorulduğu görülmektedir. Buna göre eskiden Çukurova’da (Adana ve Osmaniye’nin çeşitli bölgelerinde) bu geleneğin nasıl, nerede ve ne zaman gerçekleştiğini kaynak kişilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda şöyle sıralayabiliriz:

- Adana’da, ev gezmelerinde, arkadaş akraba toplantılarında bilmece sorulur. Çocuklar bilmeceyi ninelerinden, dedelerinden, büyüklerinden öğrenirler. Eskiden televizyon yoktu, oyuncaklar yoktu. Hikâyeler, masallar anlatılır, bilmece sorulurdu (K.150).
- Eskiden eğlence ortamı olmadığı için, insanlar biraraya gelerek eğleniyorlardı, vakit geçiyorlardı. Genellikle büyükler birbirlerine bilmece sorarlar. Bazen büyükler çocuklara da bilmece sorarlar. Çocuklar da bu şekilde bilmece sormayı öğrenerek birbirlerine sorarlar (K.168)
- Adana/Yahşılar köyünde eskiden köyde akşam evde otururken mısır patlatılır, hikâyeler anlatılır, cenk kitapları okunur dinlenirdi. Gaz lambası ışığında dinlenirdi anlatılanlar. Bu sırada komşularla sohbet edilirdi. Bilmeceler de bu akşamlarda söylenirdi (K.122).

- Adana/Karaisalı ilçesinin Çakallı köyünde kış günlerinde ocak başında otururken, çıkrık eğirirken, buğday çekerken, elektriğin televizyonun olmadığı zamanlarda, akşamları konu komşu ev hali içinde toplandığında bilmece sorulur (K.4).
- Karaisalı/Gildirli köyünde yaşayanlardan bir kaynak kişiye göre; eskiden davar güderken, davar döllerken, pamuk toplarken bilmece sorulurdu, akşamları ocak başında oturulur, sohbet edilirdi. Neneler dedeler torunlarına bilmece sorarlardı (K.24).
- Karaisalı/Çukur köyünde eskiden kadınlar derede çamaşır yıkarken, ekmek yaparken birbirlerine bilmece sorarlardı (K.29).
- Adana/İmamoğlu köylerinde elektriğin olmadığı zamanlarda evlerde oturulur, sohbet edilirdi, bu sırada bilmece sorulur (K.32).
- Adana/Kozan köylerinde pamuk toplarken, elektriğin televizyonun olmadığı zamanlarda, kış günleri çıranın ışığında çoluk çocuk evde oturulur, her akşam birinin evinde toplanılır, yapılacak işler imece usulü görülürken bilmece sorulurdu (K.35).
- Yine bir kaynak kişiye göre; Adana/Kozan köylerinde eskiden gündelik işlerin olmadığı zamanlarda gençler, yaşlılar, çocuklar bir aradayken hikâyeler anlatılır, bilmeceler sorulur. Bilmeceler, genellikle akşam oturmalarında akrabalar veya komşular bir araya geldiğinde sorulur. Bugün bile az da olsa bilmeceler sorulabiliyor ama eskiden televizyon olmadığı zamanlarda yaygın olarak soruluyordu. Çocuklar bir araya geldiğinde ya da yaşlılar kahvehanede toplandığında eskiden soruluyordu. Köylerinden bağını koparmayan ailelerde, onların çocuklarında eskiden söylenen bilmecelerin hafızalarda yaşatıldığı söyleniyor (K.144).
- Adana/Pozantı köylerinde genellikle kış mevsiminde gaz lambası ışığında ocağın, sobanın başında oturulur, yaşlılar, ebeler, dedeler çocuklara bilmeceler sorar, hikâyeler, masallar anlatırmış (K.47).
- Osmaniye/Düziçi'nde eski zamanlarda kış aylarında akşamları evlerde toplanılır, bilmece sorulur, hikâyeler anlatılır (K.56).
- Adana/Kadirli köylerinde eskiden her akşam bir evde toplanılırmış. Genellikle kış günleri, işin olmadığı zamanlarda toplanılırmış, yaşlılar

bilmeceler sorarmış. Ortaya bir bilmece sorulur, bilen söyler, bilen övünürmüş (K.64).

- Adana/Yumurtalık'ta kış mevsiminde gece otururken büyükler hikâyeler, masallar anlatırmış, bilmeceler sorarmış. Tenekelerde mısır patlatılır, sohbet edilir, çocuklar da oturur, masal anlatılırmış (K.76).
- Adana/Yumurtalık/Yeniköy'de kaynak kişinin verdiği bilgiye göre, ahıra eskiden dam derler. Onun yukarı tarafına yatacak yer yapılır, ona da pat denir. Tutmalar (işçiler) orda yatarlar. 5 Mayıs'tan 5 Mayıs'a tutulurlar. Dağdan çalı getirir, tarla sürerler, inek sağlarlar. Tutmalar damın içinde bir araya gelir birbirlerine hikâyeye, bilmece anlatırlar. Bu tutmalar köyün adamlarındandır (K.77).
- Yumurtalık/Sugözü köyünde kadınlar, tarlada kazma ile toprak kazarken, evde otururken, çoluk çocuk yaşlı genç vakit geçirmek için eğlence amaçlı bilmece sorarlarmış (K.84).
- Adana/Ceyhan'da eskiden teknoloji bu kadar ilerlememişken her evde televizyon yoktu. Çocuklar gürültü yaptığı zaman büyükler, nineler, dedeler çocuklara bilmeceler sorardı. Bilmece sorma işi eğlenme amaçlıydı (K.132).
- Yine Ceyhan'da eskiden büyükler akşam yemeğinden sonra bazı hikâyeler, fıkralar anlatırdı, sonra bilmeceler sorulurdu. Akşam yemeğinden önce çocuklar oyunu bitirip yorgunluktan oturduklarında yemeği beklerken birbirlerine bilmeceler sorarlardı. Bilmece bilinmezse başka bir bilmeceye geçilirdi. İki üç gün o cevabı bulmaya uğraşılır, bulamazsan yalvar yakarıp cevabı alınırdı (K.163).
- Adana/Ceyhan/Kurtkulağı kasabasında bir kaynak kişinin verdiği bilgi ise şöyledir: İş hayatı yok, zaman bol, akşamları toplanılır, sohbet edilir, o zamanın şartlarına göre bir meşguliyet bulunurdu (K.89).
- Ceyhan/Sarımazı kasabasında, eskiden evin içinde ocaklık olurdu, çevresine toplanıp büyükler hikâyeler, masallar anlatır, bilmeceler sorardı (K.103).
- Ceyhan/Tumlu köyünde, yine bilmece sorma geleneği geçmiş zamanlarda yaygındı. Çocuklar bilmece sormayı bir tip oyun olarak görürlerdi.

Kaynak kişinin verdiği bilgileri aktaralım: Çocuklar ders yaptıktan sonra komşu evlerde bir araya gelirler. Kış günleri akşam vakitleri evlerde toplanırlar ya da gündüz oyun oynarken bu sırada birbirlerine bilmece sorarlar (K.173).

- Ceyhan/İsalı köyünden kaynak kişiler bilmece sorulan ortamları şöyle anlatıyorlar: “Eskiden kışın köy evlerinde toplanılırdı. Evin içinde taş ocağı olur, taş ocağında kestane pişirilir, bulgurla susam kavrulup havanda dövülür, içine şeker atılır yenir. Şeker patatesi kaynatılır. Herkes taş ocağında oturur, bakır cezvede kahve pişirilir, bu sırada sohbet edilir, hikâyeler, masallar anlatılır, ağıtların hikâyeleri sözleriyle anlatılır. Türkü söylenir. Arzu ile kamberin türküsü hikâyesiyle söylenir. Bu sırada bilmece sorulur. Bilmeceyi bilemeyene gülünür. Darende’den katırlarla boya satmaya gelirlerdi, yün boyamak, kilim dokumak isteyenlere satılırdı, bunun için üç dört katırla gelirlerdi. Evlerde misafir olurlar, birlikte sohbet edilirdi. Kendi aralarında eğlenirlerdi. Erkek kadın bir arada oturulurdu. Akşam çirasını alan gelir. Yolda giderken filan yere gidiyoruz diye herkes birbirine haber verirdi” (K.168, K.169).
- Adana/Aladağ yöresinde bilmece sorma geleneği insanların bir araya geldikleri akşam sohbetlerinde, kışın uzun gecelerinde eğlence amaçlı sürdürülmektedir. Özellikle çocuklar arasında bu eğlencenin canlılığı devam etmektedir. Bilmece ve cevapları yöre insanının estetik bakış açısını ve yaşadığı çevreyi yansıtmaktadır. Bilmece cevapları, yöreden şehre yaklaştıkça, kültürel ortamın farklılaşması ile değişik özellikler gösterebilmektedir. Bu kültürel değişim sonucu bilmece cevapları şehir hayatı ve teknolojik aletlerle ilgili olabilmektedir (Yılmaz, 2005, s. 354).

Çukurova’da, toplanılan her yerde bilmece sorma ortamı doğabilir, demiştik. Kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre yukarıda verilenler dışında insanları biraraya getiren bazı toplantılar vardır. Bunlar, yağmur duasına çıkılması, düğün eğlenceleri, köyler arası yarışmalar, âşık atışmaları vs. şeklindedir. Buna göre kaynak kişilerin aktarımları şöyledir: “Yağmur duasına çıkılır, orada kurban kesilir, kurban etinden yemekler yapılır, tüm köylü ellerini havaya açarak dua eder, çocuklar büyüklerinin

arkasından sevinç içinde sanki bir bayram varmış gibi koşarlar. Yağmur duasında vesile olan kişilerin evlerinde toplanılır ve yine bilmece sorma ortamı doğar (K.172).

Köyler arası maç yapılır. Kazanan taraf için köy muhtarı aracılığıyla köy meydanında kurbanlar kesilir, yemekler pişirilir, yemek sonrasında hoca eşliğinde dualar edilir. Sonra da davul zurna eşliğinde yoruluncaya kadar eğlenilir (K.172).

Düğünler günlerce sürer, düğün akşamlarında bir araya gelen tanıdıklar yine eğlence amaçlı birbirlerine bilmece sorarlar. Hatta av anılarını anlatırlar. Böyle toplantılar keyif içinde geçerdi (K.172).

Görüldüğü gibi bilmeceyi bulunduğu ortamdan koparmak imkânsızdır. Bilmece her ortamda söylenmekte, bunun için özel bir zaman belirlenmemektedir. Bilmece sorma geleneği özellikle köy yaşantısının önemli bir parçasıdır. Bu bilgilere göre, Çukurova'da bilmece sorma hem günlük yaşamın bir parçası hem de insanları yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü bir araya getiren toplantıların eğlence kaynağıdır, diyebiliriz.

3.2.1.3.3. Amaç

Çukurova'da bilmece sorma geleneğinde amaç; genellikle eğlenceli vakit geçirmek, imece usulü yapılan günlük işleri hafifletmektir.

Bilmecenin sorulduğu ortam neşeli ortamdır. Bilmece soranda öne çıkma, toplumda kabul görme isteği vardır. Neşeli ortamda seyircileri eğlendirmek, düşündürmek amaçlanır. Bazen toplantıda acılı türküler söylenmişse bu atmosferi dağıtmak için bilmece sorulur. Eskiden yaygın bir biçimde anlatılan halk hikâyelerinin başında, ara verildiğinde dikkati sağlamak ve dinleyicinin sıkılmaması için bilmece sorulurdu. Ayrıca zeytin ve pamuk toplarken işi kolay kılmak amacıyla da bilmece sorulur (Artun, 2006, s. 39-40).

Kaynak kişilere göre, bilmece genellikle elektriğin, televizyonun olmadığı zamanlarda insanların en büyük eğlence aracıydı, zaman geçirmek için başvuru bir oyun gibiydi, insanlar bu bilmece oyunu sırasında birbirlerine ödül ya da cezalar vererek eğleniyorlardı. Dolayısıyla bilmece sormada amaç, yine daha önce kaynak kişilerce söylenenlerde olduğu gibi, genellikle birlikte güzel vakit geçirmek yani eğlenmek olarak görünüyor.

3.2.1.4. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinde İşlev

Çukurova bilmece sorma geleneğinde bazı işlevler de yerine gelir. Bunları vakit geçirme, imece usulü yapılan işleri hafifletme, eğlence işlevi olarak sayabiliriz.

Örneğin, kız isteme âdetinde; damat adayları, görücüye geldiğinde sınanır. Şekersiz kahve veya tuzlu çay verilir. Kızın gönlü yok ise imalı bilmeceler sorulur (Artun, 2006, s. 41).

Düğünlerde gelin almaya gelenlere de bilmece sorulur. Bilmece bilinirse kızı verirler. Tabi bu yalnızca eğlenmek amaçlı yapılıdır (K.157).

Âşıklar köy köy dolaşırlar. Köy kahvesine gelirler. Kahvede sobanın etrafında toplanırlar, sazlı sözlü türküler söylenir (K.169). Kaynak kişiler aynı zamanda köylere gelen âşıkların da kendi aralarında muamma söylediklerini kaydediyorlar (K.64, K.157, K.172). Her ne kadar bahsimiz anonim bilmeceler olsa da ferdi mahsuller olan muammalar âşık atışmalarının da bir eğlence kaynağıdır diyebiliriz.

Adana âşıklık geleneğiyle de ilgili çalışmalar yapan Artun da “Adana bilmece sorma geleneği”yle ilgili çalışmasında bazı âşık atışmalarında söylenen muamma-lugaz örnekleri vermiştir. Âşık İmami-Âşık Hacı Karakılçık atışmasından şu örneği verebiliriz:

Âşık Hacı:

Bir سوالim vardır Âşık İmami
Kutsal kitabın başını söyle
İnan ki sözlerim gayet samimi
Doluya dokunma boşunu söyle

Âşık İmami:

Sualine cevap istersen benden
Besmele Kur'an'ın başı değil mi?
Manasız mantıksız söz olmaz senden
Cahiller de sözün boşu değil mi? (Artun, 2006, s. 50).

Yine yukarıda bahsettiğimiz gibi bilmecenin zaman geçirmek ve işleri hafifletmek için günlük işleri yaparken de önemli bir işlevinin olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. Çukurova Bilmece Sorma Geleneğinin Değerlendirilmesi

Çukurova’da da bilmece genel olarak bir zekâ ürünüdür ve insanların kavrayışını geliştiren aynı zamanda bir eğlence aracıdır.

Çukurova’da bilmece kavramına “bilmece” denildiği gibi, Düziçi ve Karaisalı bölgelerinde “mesel”, Kadirli’de “metel” denilmektedir. Öyleyse Çukurova bölgesinde (Adana ve Osmaniye) bilmece yaygın bir terimken, kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre eskiden “mesel” ve “metel” adlandırmaları da vardır.

Çukurova’da günümüz öncesinde bilmece sorma geleneği yaygınken, günümüzde yaşam biçiminin değişmesi, teknolojinin ilerlemesiyle, eğlence araçlarının artmasıyla bu gelenekten hızla uzaklaşmaktadır. Çukurova’da eskiden akşamları bir araya gelen insanlar, özellikle köy ortamlarında eğlenmek amaçlı birbirlerine masallar, hikayeler anlatırlar, bilmece sorarlarmış, bu sırada çeşitli ikramlar yapılarak yenilir içilirmiş. Anlaşıyor ki bu ortamlarda bilmece sorma geleneği de sözlü kültür geleneğinde yerini almıştır; fakat eskiden varolan ortamların yok olması, insanları birbirlerine yaklaştıran nedenler yok olunca Çukurova’da bilmece sorma geleneğinin eskisi gibi olduğunu söylemek zordur. Şimdi bilmeceleri yalnızca o gelenekten gelmiş daha çok yaşlı insanlar hatırlamaktadırlar. Çukurova’da bilmece sorma geleneğini yaratan ortamlar yok olsa da bilmeceleri hatırlayanlar ve aktaranlar bir nevi bu sözlü kültür ürünlerini yaşatmaktadırlar. Bazen özellikle köylerde ailenin, akrabaların bir araya toplandığı sırada eski günlerin özlemiyle bilmece sorulabilmektedir.

Bilmecelerin sorulması ve çözümlenmesi ile ilgili kendine özgü kurallar her yerde olduğu gibi Çukurova’da yer almaktadır. Buna göre bulunan topluluk iki gruba ayrılır, bilmece sorandan “canlı mı cansız mı, yenilir mi, içilir mi” diye ipuçları ister. Cevabı söylemek için şehir bağışlama geleneği bu bölgede de yaygındır. Bilmece sormadan önce ve bilmece sorma sırasında tekerleme söyleme Çukurova bilmece sorma geleneğinde de görülmektedir.

Çukurova’da bilmece sorma geleneğinde ceza-ödül motifi çok renklidir diyebiliriz. Bilmece sormaya başlamadan önce hangi ceza ve ödüllerin verileceği önceden konuşularak belirlenir. Ceza olarak bilemeyece cimcik atılır, sırtına yumruk vurulur, çocuklar arasında ebe olma cezası verilir, su getirme, bulaşık yıkatma gibi çeşitli hizmetler gördürülür ya da gülünür. Bunun yanında bilmece geçiş bazı

hakaretlerle de ceza verilmiş olur. Cevabı bilen için ödül olarak da, para, şeker, tatlı verilir, bluz, gömlek gibi hediyeler alınır.

Çukurova’da bilmece sormanın belli bir yaşı yoktur. Herkes birbirine bilmeceler sorabilir. Daha çok yetişkinler, kadınlı erkekli ortamlarda akşam toplantılarında bir araya gelindiğinde birbirlerine bilmeceler sorarlar, çocuklar da büyüklerden öğrendikleri bilmeceleri kendi aralarında sorarlar. Bilmece sorulan ortam neşeli, soru sorulacağı zaman ise sessizdir. Bilmeceler, genellikle kış akşamlarında, evlerde ocak başlarında toplanıldığında, masallar, hikâyeler, cenkler anlatılırken sorulur. Bunun yanında ekmek yaparken, bulgur kaynatırken, pamuk toplarken vs. günlük işler sırasında zaman geçirerek işi hafifletmek, eğlence amaçlı ve sıkılmamak için sorulur.

Çukurova’da bilmece sorma geleneğinde bilmecelerin, genellikle birlikte çeşitli toplantılarda eğlenerek vakit geçirme, günlük işleri hafifletme gibi işlevleri bulunmaktadır.

BÖLÜM IV

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE BİÇİM

4.1. Çukurova Bilmecelerinde Biçim Özellikleri

Elçin, bilmeceleri ferdi ve anonim ürünler olarak iki ana kola ayırmıştır:

“İlk çağlardan zamanımıza kadar birçok milletlerin halk ve aydın çevreleri ile çocuk topluluklarında vakit geçirmek, eğlenmek; devlet adamları arasında gizli haber ulaştırmak; bir bakıma bilgide, zekâda, muhakemede, hafızada, dikkatte, sürati intikalde üstünlük yarışması olarak söylenen veya yazılan bilmeceleri folklor mahsulü veya ferdî eser olmak üzere iki kolda incelemek mümkündür” (Elçin, 1965, s. 69-72).

4.1.1. Bireysel (Ferdî) Ürünler

Ferdî, diğer adıyla bireysel ürünler lugaz ve muammaı içermektedir. Biz, lugaz ve muamma ile ilgili incelememizi bilmecenin diğer türlerle ilişkisi başlığı altında bilmece-lugaz, bilmece-muamma konularında yaptığımız için bu bölümde yalnızca anonim bilmeceleri incelemeye aldık. Anonim ürünler, manzum ve mensur bilmeceler olarak ikiye ayrılmaktadır.

4.1.2. Anonim Ürünler

İnsanlığın ilk ve tabii mahsullerinden biri olan; masallarda, atasözlerinde ve mânilerde olduğu gibi söyleyicilerini tespit edemediğimiz bu bilmeceler, iki fikri mukayese edebilecek medeniyet seviyesindeki geniş ve umumiyetle okumamış halk muhitlerinde ve bu muhitlerin sade ve yaşayan dillerinde doğmuşlardır. Bütün dile bağlı folklor mahsulleri gibi muhite, zamana ve konuya göre az-çok değişikliklere uğrayan bu iptidâî veya bazen saf şiir örneği sayılabilecek eserler, şekil bakımından nazım ve nesir olmak üzere iki ifade tarzı gösterirler (Elçin, 1965, s. 69-72).

Elçin'e göre anonim bilmeceler nazım ve nesir haldedirler. Buna göre biz de çalışmamızdaki bilmeceleri mensur ve manzum olarak iki ana kısımda değerlendirdik.

4.1.2.1. Mensur Bilmeceler

Mensur bilmeceler, düz cümle halinde, konuştuğumuz şekilde olan ve çoğu zaman “seci” karakteri gösteren mahsullerdir. Bu mahsulleri bazı durumlarda manzum bilmecelerden ayırmak mümkün olmaz. Tekerlemeleri andıran ve az da olsa atasözleri ile duygu ve fikir alışverişinde bulunan eserleri de bu grupta toplayabiliriz. Mensur bilmecelerin vezin ve kafiye unsurlarından mahrum bulunuşu hâfizalarda yaşamasını zorlaştırdığından manzum olanlara nispetle sayıları azdır (Elçin, 1965, s. 69-72).

Çalışmamızda yer alan mensur bilmeceler manzum bilmeceler kadar olmasa da geniş bir yer kaplamaktadır. Bazılarını örnekleyecek olursak:

Ev üstünde yarım çörek ÇB/TCB-1.3.

Bir kemerim var rengârenk ÇB/TCB-1.59.

Dedemin sarığını sararım sararım bitmez ÇB/TCB-1.50.c.

Kara kediyi kuyruğundan asmışlar ÇB/TCB-1.86.

Yeraltında kürklü hoca ÇB/TCB-2.183.

Dağdan gelir takır takur ÇB/TCB-4.61.

Yukarıdaki bilmeceler dışında diğer mensur bilmecelerin dizin numaraları şöyledir:

ÇB/TCB-1.3.a., ÇB/TCB-1.3.b., ÇB/TCB-1.3.c., ÇB/TCB-1.3.d., ÇB/TCB-1.3.e., ÇB/TCB-1.3.f., ÇB/TCB-1.3.g., ÇB/TCB-1.14., ÇB/TCB-1.14.a., ÇB/TCB-1.14.b., ÇB/TCB-1.15., ÇB/TCB-1.35., ÇB/TCB-1.50.c., ÇB/TCB-1.50.d., ÇB/TCB-1.59., ÇB/TCB-1.68., ÇB/TCB-1.72., ÇB/TCB-1.72.a., ÇB/TCB-1.74., ÇB/TCB-1.86., ÇB/TCB-2.7., ÇB/TCB-2.26., ÇB/TCB-2.29., ÇB/TCB-2.31., ÇB/TCB-2.36., ÇB/TCB-2.36.a., ÇB/TCB-2.36.b., ÇB/TCB-2.37., ÇB/TCB-2.37.a., ÇB/TCB-2.37.b., ÇB/TCB-2.45., ÇB/TCB-2.48., ÇB/TCB-2.48.a., ÇB/TCB-2.48.b., ÇB/TCB-2.48.c., ÇB/TCB-2.48.d., ÇB/TCB-2.48.e., ÇB/TCB-2.49., ÇB/TCB-2.52., ÇB/TCB-2.54., ÇB/TCB-2.56., ÇB/TCB-2.56.a., ÇB/TCB-2.56.b., ÇB/TCB-2.56.c., ÇB/TCB-2.59., ÇB/TCB-2.111., ÇB/TCB-2.112., ÇB/TCB-2.115., ÇB/TCB-2.116., ÇB/TCB-2.116.a., ÇB/TCB-2.117., ÇB/TCB-2.125., ÇB/TCB-2.125.a., ÇB/TCB-2.156., ÇB/TCB-2.157., ÇB/TCB-2.161., ÇB/TCB-2.162., ÇB/TCB-2.163., ÇB/TCB-2.164., ÇB/TCB-2.164.a., ÇB/TCB-2.164.b., ÇB/TCB-2.170., ÇB/TCB-2.173., ÇB/TCB-2.183., ÇB/TCB-2.183.a., ÇB/TCB-2.183.b., ÇB/TCB-2.183.c., ÇB/TCB-2.193., ÇB/TCB-2.193.a., ÇB/TCB-2.193.b., ÇB/TCB-2.203., ÇB/TCB-2.204., ÇB/TCB-2.213., ÇB/TCB-2.214., ÇB/TCB-

2.238., ÇB/TCB-2.243., ÇB/TCB-2.256., ÇB/TCB-2.257., ÇB/TCB-3.1., ÇB/TCB-3.6., ÇB/TCB-3.12.a., ÇB/TCB-3.23., ÇB/TCB-3.24., ÇB/TCB-3.27., ÇB/TCB-3.42., ÇB/TCB-4.52., ÇB/TCB-4.54., ÇB/TCB-4.67., ÇB/TCB-4.67.a., ÇB/TCB-4.67.b., ÇB/TCB-4.68., ÇB/TCB-4.68.a., ÇB/TCB-4.68.b., ÇB/TCB-4.68.c., ÇB/TCB-4.76., ÇB/TCB-4.89., ÇB/TCB-4.89.a., ÇB/TCB-4.89.b., ÇB/TCB-4.89.c., ÇB/TCB-4.89.d., ÇB/TCB-4.89.e., ÇB/TCB-4.89.f., ÇB/TCB-4.89.g., ÇB/TCB-4.101., ÇB/TCB-4.111., ÇB/TCB-4.112., ÇB/TCB-4.127., ÇB/TCB-4.127.a., ÇB/TCB-4.127.b., ÇB/TCB-4.127.c., ÇB/TCB-4.127.d., ÇB/TCB-4.127.e., ÇB/TCB-4.127.f., ÇB/TCB-4.127.g., ÇB/TCB-4.127.h., ÇB/TCB-4.127.i., ÇB/TCB-4.127.j., ÇB/TCB-4.132., ÇB/TCB-4.158., ÇB/TCB-4.172., ÇB/TCB-4.172.a., ÇB/TCB-4.172.b., ÇB/TCB-4.172.c., ÇB/TCB-4.172.d., ÇB/TCB-4.178., ÇB/TCB-4.179., ÇB/TCB-4.182., ÇB/TCB-4.191., ÇB/TCB-4.197., ÇB/TCB-4.197.a., ÇB/TCB-4.197.b., ÇB/TCB-5.20., ÇB/TCB-5.29., ÇB/TCB-5.30., ÇB/TCB-5.30.a., ÇB/TCB-5.32., ÇB/TCB-5.35., ÇB/TCB-5.36., ÇB/TCB-5.44., ÇB/TCB-5.45., ÇB/TCB-5.64., ÇB/TCB-5.68., ÇB/TCB-5.68.a., ÇB/TCB-5.68.b., ÇB/TCB-5.68.c., ÇB/TCB-5.68.d., ÇB/TCB-5.68.e., ÇB/TCB-5.68.f., ÇB/TCB-5.68.g., ÇB/TCB-5.69., ÇB/TCB-5.75., ÇB/TCB-5.76., ÇB/TCB-5.79., ÇB/TCB-6.8., ÇB/TCB-6.22., ÇB/TCB-6.25., ÇB/TCB-6.30., ÇB/TCB-6.32., ÇB/TCB-6.49., ÇB/TCB-6.49.a., ÇB/TCB-6.50., ÇB/TCB-6.50.a., ÇB/TCB-6.52., ÇB/TCB-6.56., ÇB/TCB-6.83., ÇB/TCB-6.98., ÇB/TCB-6.99., ÇB/TCB-6.99.a., ÇB/TCB-6.99.b., ÇB/TCB-6.102., ÇB/TCB-6.102.a., ÇB/TCB-6.123., ÇB/TCB-6.130., ÇB/TCB-6.130.a., ÇB/TCB-6.130.b., ÇB/TCB-6.130.c., ÇB/TCB-6.131., ÇB/TCB-6.142., ÇB/TCB-6.152., ÇB/TCB-6.155., ÇB/TCB-6.163., ÇB/TCB-6.168., ÇB/TCB-6.169., ÇB/TCB-6.171., ÇB/TCB-6.195., ÇB/TCB-6.220.a., ÇB/TCB-6.220.b., ÇB/TCB-6.220.c., ÇB/TCB-6.220.d., ÇB/TCB-6.225., ÇB/TCB-6.227., ÇB/TCB-6.239.b., ÇB/TCB-6.239.c., ÇB/TCB-6.266., ÇB/TCB-6.277., ÇB/TCB-6.300., ÇB/TCB-6.300.a., ÇB/TCB-6.304., ÇB/TCB-6.307., ÇB/TCB-6.309., ÇB/TCB-6.321., ÇB/TCB-8.3., ÇB/TCB-8.9., ÇB/TCB-8.9.a., ÇB/TCB-8.9.b., ÇB/TCB-8.9.c., ÇB/TCB-8.9.d., ÇB/TCB-8.9.e., ÇB/TCB-8.9.f., ÇB/TCB-8.9.g., ÇB/TCB-8.9.h., ÇB/TCB-9.2., ÇB/TCB-9.3., ÇB/TCB-9.4., ÇB/TCB-9.5., ÇB/TCB-10.17., ÇB/TCB-12.3., ÇB/TCB-13.2., ÇB/TCB-14.11., ÇB/TCB-15.6., ÇB/TCB-15.13., ÇB/TCB-16.6., ÇB/TCB-16.8., ÇB/TCB-16.8.a., ÇB/TCB-16.8.b., ÇB/TCB-16.9., ÇB/TCB-16.13., ÇB/TCB-16.18., ÇB/TCB-16.32., ÇB/TCB-16.32.a., ÇB/TCB-16.33., ÇB/TCB-16.36., ÇB/TCB-

16.38.g., ÇB/TCB-16.44., ÇB/TCB-16.45., ÇB/TCB-16.45.a., ÇB/TCB-16.50., ÇB/TCB-16.53., ÇB/TCB-16.56., ÇB/TCB-16.57., ÇB/TCB-16.57.a., ÇB/TCB-16.66., ÇB/TCB-16.75., ÇB/TCB-16.86., ÇB/TCB-16.86.a., ÇB/TCB-16.87., ÇB/TCB-16.102., ÇB/TCB-16.105., ÇB/TCB-16.106., ÇB/TCB-16.111., ÇB/TCB-16.111.a., ÇB/TCB-16.111.b., ÇB/TCB-16.111.c., ÇB/TCB-16.111.d., ÇB/TCB-16.111.f., ÇB/TCB-16.111.e., ÇB/İCB-7.4., ÇB/İCB-7.4.a., ÇB/İCB-7.6., ÇB/İCB-7.15., ÇB/İCB-8.6.

4.1.2.2. Manzum Bilmeceler

Manzum bilmeceler, vezin, kafiye ve nazım şekli hususiyeti gösteren eserlerdir. Bunlarda kullanılan vezin, Türk dilinin bünyesinden çıkan ananevi hece veznidir. Bu vezin, bilmecelerde ve onların mısralarında tam ve kat'i bir intizam göstermez; türlü sebeplerle vezin aksaklıkları görülür. Duraklı, duraksız; az veya çok heceli muntazam veya gayri muntazam mısralarla örülen bilmecelerde kafiyeler, Türk halk nazmında görülen “aliterasyon redif, yarım, tam, cinaslı ve zengin...” gibi kafiyelerdir. Bazen kafiyesiz bilmecelere de rastlanır.

Bilmecelerde şekil, Türk halk nazmında ölçüye (birim) temel teşkil eden bir mısralık bütünden hareketle genişleyerek 2, 3, 4, 5, 6 veya daha çok mısraları içine alan bir kalıptır. Çok yaygın dörtlük - mâni veya daha büyük şekillerin zaman içinde ve muhit değiştirdikçe bir takım mısralarının hafızalardan –husus ile çocuklarda- silinip azaldığı da bir gerçektir (Elçin, 1965, s. 69-72).

Manzum bilmeceler öncelikle ölçülü ve ölçsüz olarak iki ana başlığa ayrılır. Ölçülü olanlar ise dört grupta incelenir:

- a.** Beyit Bilmeceler
- b.** Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler
- c.** Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler
- d.** Mısra Sayıları Dörtten Fazla Olan Bilmeceler

4.1.2.2.1. Ölçsüz Bilmeceler

Hece sayılarında eşitlik bulunmayan bilmecelerdir. Aynı bilmece içinde mısralardaki hece sayıları 3-5, 4-5, 5-8 hatta daha fazla olabilir. Kimi mısralarda durak varsa da farklı sayıda hecelere sahip oldukları için bilmecenin kendi bütünlüğü içinde durakların sağlamlığından söz edilemez. Muhtemelen bilmecelerin ilk şekilleri ölçülü idi. Ne var ki yüzyıllardır nesilden nesle aktarılırken ister istemez bünyelerinde, kelime yahut hecelerde artırma yahut azaltma şeklinde bazı değişikliklere gidilmiştir. Söz konusu bilmecelerdeki bu ölçsüzlük, kişilerin sıkça söylemediklerinden dolayı bilmecelerin orijinal şekillerini unutmaları; zaman ve şarta bağlı olarak kelime ekleme, çıkarma veya değiştirme şeklinde bilmecenin bünyesinde birtakım tasarruflarda bulunmaları sebebine bağlanabilir (Kaya, 1999, s. 498).

Çalışmamızda yer alan bilmecelerden ölçülü olanların dışında kalanlar ölçsüz bilmeceler olarak tespit edilmiştir. Ölçsüz bilmecelere örnek teşkil etmesi açısından bu bilmecelerden bazıları şu şekildedir:

Benim bir kızım var (6 heceli)

Türlü türlü donu var ÇB/TCB-1.58. (7 heceli)

Benim bir yorganım var (7 heceli)

Dağı taşı kaplar (6 heceli)

Denizi kaplayamaz ÇB/TCB-1.63. (7 heceli)

Yakma yakar kül kor olur (8 heceli)

Hırlayan çok hor olur (7 heceli)

Birden uzar kuş gibidir (8 heceli)

Tutması pek zor olur ÇB/TCB-1.41. (7 heceli)

Şehirden şehire koşarım (9 heceli)

Köyden köye giderim (7 heceli)

Fakat hiç hareket etmem ÇB/TCB-1.51. (8 heceli)

Gökte açık pencere (7 heceli)

Kalaylı bir tencere (7 heceli)

Bazen olur top gibi	(7 heceli)
Yardım arayı elma gibi ÇB/TCB-1.2.	(9 heceli)
Küçücük küçücük çörek ederim	(11 heceli)
Anamın evine gezmeye giderim ÇB/TCB-1.30.	(12 heceli)
Bak şu fellâha	(5 heceli)
Âlemde gezer	(5 heceli)
Âşığının bağrını ezer	(9 heceli)
Bahtı Yemen	(4 heceli)
Mülkü beden	(4 heceli)
Nerden âşık oldum	(6 heceli)
Bu fellaha ben ÇB/TCB-3.46.	(5 heceli)

4.1.2.2.2. Ölçülü Bilmeceler

Ölçülü bilmecelerden kastımız bilmecelerin hece ölçüsünde oluşturulmasıdır.

Hece ölçüsü, dizelerdeki hece sayısının belli bir düzene bağlı olarak eşitliği temeline dayanır. Hece ölçüsünde 2 heceliden 20 heceliye kadar birçok kalıp (vezin) vardır. İki heceli, üç heceli, dört heceli ve beş heceli kalıplara genellikle atasözleri, deyimler, tekerlemeler, bilmeceler ve türkü kavuştuklarında rastlanır. Hece kalıpları içinde en çok kullanılmış olanlar, yedililer, sekizliler, on birli ve on dörtlülerdir (Dilçin, 1983, s. 40-41).

A. Beyitlerden Kurulu Bilmeceler

Beyit, bir mısraya kendi ölçüsünde bir parça ulamakla yapılır. Bu parçanın öbürüyle mana yönünden ilişiği olmak gerektir. Münferid mısraların yahut beyitlerin en az hecesi üç, en çok on altıdır. Aba kebe, kıvrır zıvrır, allı güllü gibi iki heceli parçalar da varsa da bunların tam bir manası yoktur (Onay, 1996, s. 10-12).

Çalışmamızda beyitlerle kurulan bilmeceler dörtlüklerle ve mısra sayısı dörtten fazla olan bilmecelere göre daha çok yer kaplamaktadır. Beyitlerle kurulan en az üç, en çok on üç heceli bilmeceler bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

a. Üç Heceli Bilmeceler

Beyitlerle kurulan üç heceli bilmecelere ise çalışmamızda aşağıda verilenler ölçüsünde rastlamaktayız. Birkaçını sıralayalım:

Yem yemez

Su içer ÇB/TCB-2.155.

Dört kıçlı

Bir başlı ÇB/TCB-6.67.

Diğerlerinin dizin numaraları şöyledir: ÇB/TCB-12.5., ÇB/TCB-6.162., ÇB/TCB-6.41.

b. Dört Heceli Bilmeceler

Dört heceli bilmecelerin birer örneği şöyledir:

Gündüz yatar

Gece gezer (ÇB/TCB-1.7.)

Terzi biçmez

Makas kesmez (ÇB/TCB-1.10.)

Diğer dört heceli bilmecelerin dizin numaralarını sıralayacak olursak:

ÇB/TCB-1.20., ÇB/TCB-1.28., ÇB/TCB-1.37., ÇB/TCB-1.39., ÇB/TCB-1.42., ÇB/TCB-2.9., ÇB/TCB-2.9.a., ÇB/TCB-2.35., ÇB/TCB-2.61., ÇB/TCB-2.61.a., ÇB/TCB-2.123., ÇB/TCB-2.182., ÇB/TCB-2.206., ÇB/TCB-2.210., ÇB/TCB-2.217., ÇB/TCB-2.219., ÇB/TCB-2.246., ÇB/TCB-2.249.c., ÇB/TCB-3.8., ÇB/TCB-3.9., ÇB/TCB-3.36., ÇB/TCB-3.39., ÇB/TCB-3.37. ÇB/TCB-3.37.b., ÇB/TCB-3.45., ÇB/TCB-4.10., ÇB/TCB-4.19., ÇB/TCB-4.40.b., ÇB/TCB-4.83., ÇB/TCB-4.105., ÇB/TCB-4.125., ÇB/TCB-4.192., ÇB/TCB-4.192.a., ÇB/TCB-5.26., ÇB/TCB-5.71., ÇB/TCB-6.9., ÇB/TCB-6.9.a., ÇB/TCB-6.11., ÇB/TCB-6.11.a., ÇB/TCB-6.18., ÇB/TCB-6.43., ÇB/TCB-6.54.e., ÇB/TCB-6.67.b., ÇB/TCB-6.67.c., ÇB/TCB-6.81., ÇB/TCB-6.110., ÇB/TCB-6.125., ÇB/TCB-6.134., ÇB/TCB-6.153., ÇB/TCB-6.162.b., ÇB/TCB-6.162.c., ÇB/TCB-6.222., ÇB/TCB-6.296., ÇB/TCB-6.301., ÇB/TCB-6.324., ÇB/TCB-10.4., ÇB/TCB-16.30., ÇB/TCB-16.58., ÇB/TCB-16.76., ÇB/TCB-16.81., ÇB/TCB-16.104., ÇB/İCB-1.4., ÇB/İCB-3.2., ÇB/İCB-4.2., ÇB/İCB-7.3., ÇB/İCB-

7.11.

c. Beş Heceli Bilmeceler

Beş heceli bilmecelere bir örnek verecek olursak:

Gece serilir

Gündüz derilir (ÇB/TCB-1.23.)

Ufacık kuşlar

Camiyi taşlar (ÇB/TCB-1.56.b.)

Diğer beş heceli bilmecelerin dizin numaraları şöyledir:

ÇB/TCB-1.23., ÇB/TCB-1.23.a., ÇB/TCB-1.24., ÇB/TCB-1.24.a., ÇB/TCB-1.24.b.,
 ÇB/TCB-1.24.c., ÇB/TCB-1.66., ÇB/TCB-2.8., ÇB/TCB-2.8.a., ÇB/TCB-2.10.,
 ÇB/TCB-2.13., ÇB/TCB-2.14., ÇB/TCB-2.27., ÇB/TCB-2.44., ÇB/TCB-2.50.,
 ÇB/TCB-2.50.a., ÇB/TCB-2.92., ÇB/TCB-2.97., ÇB/TCB-2.104., ÇB/TCB-2.105.,
 ÇB/TCB-2.141., ÇB/TCB-2.147., ÇB/TCB-2.151., ÇB/TCB-2.160.a., ÇB/TCB-2.167.,
 ÇB/TCB-2.202., ÇB/TCB-2.209., ÇB/TCB-3.5., ÇB/TCB-3.25., ÇB/TCB-3.35.,
 ÇB/TCB-3.41., ÇB/TCB-3.48., ÇB/TCB-4.8.c., ÇB/TCB-4.56.c., ÇB/TCB-4.66.,
 ÇB/TCB-4.71., ÇB/TCB-4.91., ÇB/TCB-4.120., ÇB/TCB-4.121., ÇB/TCB-4.121.a.,
 ÇB/TCB-4.122., ÇB/TCB-4.144., ÇB/TCB-4.151., ÇB/TCB-4.169., ÇB/TCB-4.175.,
 ÇB/TCB-4.176., ÇB/TCB-4.183., ÇB/TCB-4.203., ÇB/TCB-5.3., ÇB/TCB-5.10.,
 ÇB/TCB-5.53., ÇB/TCB-6.2., ÇB/TCB-6.2.a., ÇB/TCB-6.4., ÇB/TCB-6.4.a., ÇB/TCB-
 6.31., ÇB/TCB-6.38., ÇB/TCB-6.65., ÇB/TCB-6.90., ÇB/TCB-6.101., ÇB/TCB-6.116.,
 ÇB/TCB-6.118., ÇB/TCB-6.162.a., ÇB/TCB-6.170., ÇB/TCB-6.172., ÇB/TCB-
 6.255.b., ÇB/TCB-6.257., ÇB/TCB-6.262., ÇB/TCB-6.262.a., ÇB/TCB-6.262.b.,
 ÇB/TCB-6.269., ÇB/TCB-6.274.a., ÇB/TCB-6.310., ÇB/TCB-6.316., ÇB/TCB-
 6.316.a., ÇB/TCB-6.316.b., ÇB/TCB-6.325., ÇB/TCB-6.325.a., ÇB/TCB-6.325.b.,
 ÇB/TCB-6.325.c., ÇB/TCB-11.4., ÇB/TCB-11.9, ÇB/TCB-14.8., ÇB/TCB-14.9.,
 ÇB/TCB-16.1., ÇB/TCB-16.65., ÇB/TCB-16.74., ÇB/TCB-16.74.a., ÇB/İCB-7.9.,
 ÇB/İCB-8.1., ÇB/İCB-8.3., ÇB/İCB-8.9.

d. Altı Heceli Bilmeceler

Altı heceli bilmeceler üç heceliler gibi çok yaygın değildir:

Dama darı saçtım

Sayamadan kaçtım (ÇB/TCB-1.22.)

Tane içeride

Saçı dışarıda (ÇB/TCB-2.10.a.)

Diğerlerinin dizin numaraları şöyledir:

ÇB/TCB-2.22., ÇB/TCB-2.55., ÇB/TCB-2.66., ÇB/TCB-2.91., ÇB/TCB-2.148.a., ÇB/TCB-2.148.c., ÇB/TCB-2.148.d., ÇB/TCB-2.169.a., ÇB/TCB-2.207., ÇB/TCB-2.208., ÇB/TCB-2.252., ÇB/TCB-3.2., ÇB/TCB-3.18., ÇB/TCB-3.47., ÇB/TCB-4.38., ÇB/TCB-4.55.a., ÇB/TCB-4.79., ÇB/TCB-4.83.a., ÇB/TCB-4.86., ÇB/TCB-5.54., ÇB/TCB-6.10.a., ÇB/TCB-6.57., ÇB/TCB-6.92.b., ÇB/TCB-6.114., ÇB/TCB-6.186., ÇB/TCB-6.186.a., ÇB/TCB-6.291., ÇB/TCB-7.4., ÇB/TCB-7.5., ÇB/TCB-8.1.a., ÇB/TCB-8.1.c., ÇB/TCB-8.5., ÇB/TCB-10.1., ÇB/TCB-11.10., ÇB/TCB-11.11., ÇB/TCB-11.20., ÇB/TCB-13.7., ÇB/TCB-14.6.d., ÇB/TCB-16.10., ÇB/TCB-16.37., ÇB/İCB-1.1, ÇB/İCB-8.4.

e. Yedi Heceli Bilmeceler

Çalışmamızda en fazla yer kaplayan yedi heceli bilmeceler olarak görülmektedir:

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere (ÇB/TCB-1.1.)

On beşinde gencelir

Otuzunda kocalır (ÇB/TCB-1.5.)

Örnek olarak verdiğimiz bu bilmecenin dışında diğer yedi heceli bilmecelerin dizin numaraları ise şöyledir:

ÇB/TCB-1.18., ÇB/TCB-1.21., ÇB/TCB-1.26.b., ÇB/TCB-1.27., ÇB/TCB-1.29., ÇB/TCB-1.31., ÇB/TCB-1.73., ÇB/TCB-1.82.c., ÇB/TCB-1.84., ÇB/TCB-2.4., ÇB/TCB-2.25., ÇB/TCB-2.51., ÇB/TCB-2.73.a., ÇB/TCB-2.77., ÇB/TCB-2.82., ÇB/TCB-2.98., ÇB/TCB-2.99., ÇB/TCB-2.100., ÇB/TCB-2.100.a., ÇB/TCB-2.129., ÇB/TCB-2.134., ÇB/TCB-2.135., ÇB/TCB-2.135.a., ÇB/TCB-2.148.e., ÇB/TCB-2.158., ÇB/TCB-2.168., ÇB/TCB-2.175., ÇB/TCB-2.179., ÇB/TCB-2.186., ÇB/TCB-

2.194., ÇB/TCB-2.216., ÇB/TCB-2.226., ÇB/TCB-2.229., ÇB/TCB-2.258., ÇB/TCB-4.12., ÇB/TCB-4.13., ÇB/TCB-4.13.a., ÇB/TCB-4.16., ÇB/TCB-4.22., ÇB/TCB-4.25., ÇB/TCB-4.27., ÇB/TCB-4.42., ÇB/TCB-4.48., ÇB/TCB-4.56., ÇB/TCB-4.69., ÇB/TCB-4.74., ÇB/TCB-4.95., ÇB/TCB-4.95.a., ÇB/TCB-4.95.b., ÇB/TCB-4.95.c., ÇB/TCB-4.116., ÇB/TCB-4.119., ÇB/TCB-4.128., ÇB/TCB-4.155., ÇB/TCB-4.160., ÇB/TCB-4.171., ÇB/TCB-4.193.e., ÇB/TCB-4.204., ÇB/TCB-5.4., ÇB/TCB-5.12., ÇB/TCB-5.17., ÇB/TCB-5.21., ÇB/TCB-5.27., ÇB/TCB-5.43.b., ÇB/TCB-5.57., ÇB/TCB-5.57.a., ÇB/TCB-5.63., ÇB/TCB-5.81., ÇB/TCB-6.19., ÇB/TCB-6.24.a., ÇB/TCB-6.24.b., ÇB/TCB-6.24.c., ÇB/TCB-6.28., ÇB/TCB-6.60., ÇB/TCB-6.68., ÇB/TCB-6.80., ÇB/TCB-6.82., ÇB/TCB-6.109., ÇB/TCB-6.122., ÇB/TCB-6.126., ÇB/TCB-6.129., ÇB/TCB-6.137., ÇB/TCB-6.148.a., ÇB/TCB-6.148.b., ÇB/TCB-6.159., ÇB/TCB-6.174., ÇB/TCB-6.174.a., ÇB/TCB-6.183., ÇB/TCB-6.189., ÇB/TCB-6.200., ÇB/TCB-6.202., ÇB/TCB-6.211., ÇB/TCB-6.228., ÇB/TCB-6.253., ÇB/TCB-6.258., ÇB/TCB-6.258.a., ÇB/TCB-6.261., ÇB/TCB-6.271., ÇB/TCB-6.282., ÇB/TCB-6.284., ÇB/TCB-6.286., ÇB/TCB-6.330.d., ÇB/TCB-8.11., ÇB/TCB-8.11.a., ÇB/TCB-10.11., ÇB/TCB-10.11.a., ÇB/TCB-10.18., ÇB/TCB-10.21., ÇB/TCB-10.23., ÇB/TCB-11.3., ÇB/TCB-11.5., ÇB/TCB-11.7., ÇB/TCB-11.8., ÇB/TCB-11.14., ÇB/TCB-11.15., ÇB/TCB-11.18., ÇB/TCB-12.4., ÇB/TCB-13.5., ÇB/TCB-13.11., ÇB/TCB-16.2., ÇB/TCB-16.2.a., ÇB/TCB-16.5.a., ÇB/TCB-16.24., ÇB/TCB-16.38., ÇB/TCB-16.38.c., ÇB/TCB-16.38.e., ÇB/TCB-16.38.f., ÇB/TCB-16.40., ÇB/TCB-16.43., ÇB/TCB-16.49., ÇB/TCB-16.67., ÇB/TCB-16.73., ÇB/TCB-16.80., ÇB/TCB-16.97.a., ÇB/TCB-16.103., ÇB/TCB-16.112., ÇB/İCB-1.2., ÇB/İCB-1.6., ÇB/İCB-1.9., ÇB/İCB-3.1., ÇB/İCB-3.4.a., ÇB/İCB-4.6., ÇB/İCB-4.7., ÇB/İCB-5.1., ÇB/İCB-7.2.a., ÇB/İCB-7.2.b., ÇB/İCB-7.2.c., ÇB/İCB-7.16., ÇB/İCB-8.5.a.

f. Sekiz Heceli Bilmeceler

Kullanım yaygınlığı açısından yedi heceli bilmecelerden sonra ikinci sırada yer aldığını söyleyebileceğimiz sekiz heceli bilmecelere aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla (ÇB/TCB-1.44)

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeledi aslan gelir (ÇB/TCB-1.78)

Bunların dışında çalışmamızda yer alan diğer sekiz heceli bilmecelerin dizin numaraları şöyledir:

ÇB/TCB-1.38., ÇB/TCB-1.53., ÇB/TCB-1.54., ÇB/TCB-1.54.a., ÇB/TCB-1.57., ÇB/TCB-1.61., ÇB/TCB-1.77., ÇB/TCB-2.11., ÇB/TCB-2.17.a., ÇB/TCB-2.40., ÇB/TCB-2.42., ÇB/TCB-2.71., ÇB/TCB-2.71.a., ÇB/TCB-2.71.b., ÇB/TCB-2.101., ÇB/TCB-2.136., ÇB/TCB-2.177., ÇB/TCB-2.181., ÇB/TCB-2.192., ÇB/TCB-2.242., ÇB/TCB-3.7., ÇB/TCB-3.19, ÇB/TCB-3.20., ÇB/TCB-3.20.a., ÇB/TCB-3.21., ÇB/TCB-3.40., ÇB/TCB-4.23., ÇB/TCB-4.30., ÇB/TCB-4.40., ÇB/TCB-4.53., ÇB/TCB-4.57., ÇB/TCB-4.61.a., ÇB/TCB-4.62., ÇB/TCB-4.63., ÇB/TCB-4.63.a., ÇB/TCB-4.63.b., ÇB/TCB-4.63.d., ÇB/TCB-4.63.f., ÇB/TCB-4.63.g., ÇB/TCB-4.63.i., ÇB/TCB-4.63.j., ÇB/TCB-4.63.l., ÇB/TCB-4.73., ÇB/TCB-4.84., ÇB/TCB-4.85., ÇB/TCB-4.85.b., ÇB/TCB-4.102., ÇB/TCB-4.107.a., ÇB/TCB-4.113., ÇB/TCB-4.113.a., ÇB/TCB-4.142., ÇB/TCB-4.159., ÇB/TCB-4.198.a., ÇB/TCB-5.2., ÇB/TCB-5.6., ÇB/TCB-5.11., ÇB/TCB-5.59.a., ÇB/TCB-5.60.a., ÇB/TCB-6.13., ÇB/TCB-6.14., ÇB/TCB-6.14.a., ÇB/TCB-6.35.a., ÇB/TCB-6.55.a., ÇB/TCB-6.59., ÇB/TCB-6.79., ÇB/TCB-6.91., ÇB/TCB-6.92.a., ÇB/TCB-6.160., ÇB/TCB-6.176., ÇB/TCB-6.185., ÇB/TCB-6.199., ÇB/TCB-6.212., ÇB/TCB-6.238.b., ÇB/TCB-6.254., ÇB/TCB-6.272., ÇB/TCB-6.285., ÇB/TCB-7.2., ÇB/TCB-7.2.a., ÇB/TCB-7.2.b., ÇB/TCB-7.10., ÇB/TCB-8.13., ÇB/TCB-10.2., ÇB/TCB-10.2.a., ÇB/TCB-10.7., ÇB/TCB-10.8., ÇB/TCB-10.13., ÇB/TCB-10.15., ÇB/TCB-10.16., ÇB/TCB-12.2., ÇB/TCB-13.3., ÇB/TCB-14.14., ÇB/TCB-15.5., ÇB/TCB-15.8.a., ÇB/TCB-16.16., ÇB/TCB-16.38.b., ÇB/TCB-16.39., ÇB/TCB-16.41., ÇB/TCB-16.68., ÇB/TCB-16.93., ÇB/TCB-16.113., ÇB/İCB-3.6., ÇB/İCB-3.6.b., ÇB/İCB-5.1.b., ÇB/İCB-7.2.e., ÇB/İCB-7.8., ÇB/İCB-7.12., ÇB/İCB-7.14., ÇB/ÜCB-1.2.

g. Dokuz Heceli Bilmeceler

Çalışmamızda dokuz heceli bilmecelere çok rastlanmamaktadır. Aşağıdaki örnek bilmece bunlardan biridir:

Gökyüzündedir uçak değil

Pamuk gibidir dolu değil (ÇB/TCB-1.9.)

Diğerlerinin dizin numaraları ise şöyledir:

ÇB/TCB-2.33., ÇB/TCB-3.28., ÇB/TCB-4.11., ÇB/TCB-4.64.a., ÇB/TCB-4.64.b., ÇB/TCB-4.94., ÇB/TCB-4.139.

h. On Heceli Bilmeceler

On heceli bilmeceler de oldukça az sayıdadır:

Taşa vuruyorsun kırılıyor

Suya vuruyorsun kırılmıyor (ÇB/TCB-4.198.)

Babanın sokup sokup çektiği

Ananın açıp açıp yumduğu (ÇB/İCB-4.8.)

Diğerlerinin dizin numaraları şöyledir: ÇB/TCB-10.19., ÇB/İCB-7.18., ÇB/ÜCB-1.3.

i. On İki Heceli Bilmeceler

On iki heceli olarak belirlenen bilmeceler de iki adettir ve aşağıdaki gibidir:

Bir kardeşim var peşimden hiç ayrılmaz

Kaçarsam kovalar kovalarsam kaçar (ÇB/TCB-16.42.)

Tek salkım üzümün beyazdır yarısı

Kara kara kalmış diğer bir yarısı (ÇB/İCB-1.8.a.)

B. Üçlüklerden Kurulu Bilmeceler

Çalışmamızda üçlüklerle kurulan bilmecelerin beyitlerle kurulanlar gibi yaygın olmadığı tespit edilmiştir. Bu bilmeceler dört, beş, altı, yedi, sekiz, on heceli bilmeceler olarak aşağıda gruplandırılmıştır. Her biri için birer örnek vermekle yetinilip dizin numaraları verilmiştir.

a. Dört Heceli Bilmeceler

Bir örnek verelim:

Bir lambam var

Gündüz söner

Gece parlar

Diğerleri ise şöyledir: ÇB/TCB-1.7., ÇB/TCB-1.11., ÇB/TCB-4.32., ÇB/TCB-4.75., ÇB/TCB-6.54.d., ÇB/TCB-6.66., ÇB/TCB-6.218.

b. Beş Heceli Bilmeceler

Bir örnek:

Bir çarşafım var

Her yeri örter

Denizi örtmez ÇB/TCB-1.62.a.

Diğer bilmeceler: ÇB/TCB-3.45., ÇB/TCB-4.148., ÇB/TCB-5.23.b., ÇB/TCB-6.310., ÇB/ÜCB-7.7.a.

c. Altı Heceli Bilmeceler

Bir örnek:

Siyahla başladım

Yeşille işledim

Sarıyla bitirdim ÇB/TCB-2.3.

Diğerleri: ÇB/TCB-4.97.a., ÇB/TCB-6.329., ÇB/TCB-8.6.

d. Yedi Heceli Bilmeceler

Bir örnek:

Değirmende gök kamış

Allah buna bakmamış

Boynuz kulak takmamış ÇB/TCB-4.129.

Diğerleri: ÇB/TCB-1.26.b, ÇB/TCB-4.177., ÇB/TCB-5.41.f., ÇB/TCB-5.57.b., ÇB/TCB-6.180., ÇB/TCB-6.185.a., ÇB/TCB-7.13., ÇB/TCB-10.20., ÇB/İCB-7.6., ÇB/ÜCB-7.8.

e. Sekiz Heceli Bilmeceler

Bir örnek:

İnce ince belleri var

Eğri bğđrđ yolları var

Yer altında evleri var ÇB/TCB-4.72.

Diğerleri: ÇB/TCB-5.17., ÇB/ÜCB-4.1.

f. On Heceli Bilmeceler

Çalışmamızda on heceli bilmecelere bir tane örnek bulunmaktadır:

Anneye değmez babaya değer

Amcaya değer halaya değer

Değere değer değer değer (ÇB/TCB-5.48.)

C. Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceler

a. Dört Heceli Bilmeceler

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

Terzi biçmez (ÇB/TCB-1.12.)

Diğerleri ise ÇB/TCB-1.12.a., ÇB/TCB-1.12.b., ÇB/TCB-6.308.b. numaralı bilmecelerdir.

b. Beş Heceli Bilmeceler

Ay gibi eğri

Tuz gibi acı

Bunu bilmeyen

İğnenin ucu (ÇB/TCB-2.178.b.)

Diğerler bilmeceler: ÇB/TCB-2.166.e., ÇB/TCB-2.240., ÇB/TCB-4.3., ÇB/TCB-4.3.a., ÇB/TCB-4.8., ÇB/TCB-4.15., ÇB/TCB-4.15.a., ÇB/TCB-4.15.b., ÇB/TCB-4.15.c., ÇB/TCB-4.120., ÇB/TCB-4.153., ÇB/TCB-6.36., ÇB/TCB-6.74., ÇB/TCB-6.236., ÇB/TCB-6.281.b., ÇB/TCB-6.281.c., ÇB/TCB-6.316., ÇB/TCB-6.316.a., ÇB/TCB-14.13.a., ÇB/ÜCB-7.2., ÇB/ÜCB-7.4., ÇB/ÜCB-7.13., ÇB/DCB-3.4., ÇB/DCB-5.1., ÇB/DCB-6.1., ÇB/DCB-6.8.

c. Altı Heceli Bilmeceler

Altı heceli bilmecelere çalışmamızda bir örnek bulunmaktadır:

Gece gezer leylek

Gündüz gezer leylek

Çalı çeker leylek

Tolu döker leylek (ÇB/TCB-4.97.)

d. Yedi Heceli Bilmeceler

Uzun uzun odalar

Aksakallı dedeler

Başını yere dikmiş

Ayakları çabalar (ÇB/TCB-2.188.)

Diğer bilmeceler: ÇB/TCB-1.87., ÇB/TCB-2.1.a., ÇB/TCB-2.2.b., ÇB/TCB-2.2.d., ÇB/TCB-2.21., ÇB/TCB-2.84., ÇB/TCB-2.120., ÇB/TCB-2.200.a., ÇB/TCB-2.201., ÇB/TCB-2.253., ÇB/TCB-3.15., ÇB/TCB-4.1.b., ÇB/TCB-4.1.c., ÇB/TCB-4.33., ÇB/TCB-4.48., ÇB/TCB-4.92., ÇB/TCB-4.92.a., ÇB/TCB-4.145., ÇB/TCB-4.177.a., ÇB/TCB-4.193.a., ÇB/TCB-4.193.c., ÇB/TCB-6.93., ÇB/TCB-6.93.a., ÇB/TCB-6.151., ÇB/TCB-6.191., ÇB/TCB-6.220., ÇB/TCB-6.227., ÇB/TCB-6.272., ÇB/TCB-6.282., ÇB/TCB-7.3., ÇB/TCB-7.6., ÇB/TCB-10.10., ÇB/TCB-10.12., ÇB/TCB-10.26., ÇB/TCB-11.21., ÇB/TCB-16.27., ÇB/TCB-16.80., ÇB/İCB-2.1., ÇB/İCB-4.3., ÇB/DCB-6.4., ÇB/DCB-6.5.

e. Sekiz Heceli Bilmeceler

Her evde mevcut bulunur

Türlü taama konulur

O nedir kansız vurulur

Söyle bakalım bu nedir (ÇB/TCB-2.181.)

Başı yeşil emir değil

Üstü kara kömür değil

İçi beyaz peynir değil

Kuyruğu var fare değil (ÇB/TCB-2.196.a.)

Diğerleri: ÇB/TCB-4.21., ÇB/TCB-4.138., ÇB/TCB-4.159., ÇB/TCB-5.14.

D. Beş Mısralı Bilmeceler

a. Dört Heceli Bilmeceler

Çalışmamızda bir tene örneği bulunmaktadır:

Eden yapar

Beden yapar

Tahtası yok

Burgusu tok

Neden yapar (ÇB/TCB-4.163.)

4.1.2.2.2.1. Durak Yapısı

Hece ölçüsünde dizenin belli bölümlere ayrılmasına durgulanma, bu bölüm yerlerine de durak denir. Durak, ancak kulakta uyumlu bir izlenim bırakan anlamlı söz öbekleri arasında olur. Sözün akışına göre durak gerekli ve doğal olmalıdır. Bunun için de dize içinde anlamlı söz öbeklerinin kendiliğinden tamamlanması ve yeni bir anlamlı söz öbeğinin başlaması gerekir. Durakları her dizede değişen şiirlerin dizelerindeki hece sayısı eşittir, fakat duraksız sayılırlar (Dilçin, 1983, s. 40-41).

a. Beyitlerle Kurulan Bilmecelerde Durak Yapısı

Dörtlü hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmecede durak yapısı 2+2 şeklindedir:

Gündüz yatar (2+2)

Gece gezer ÇB/TCB-1.7. (2+2)

Beşli hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmecede durak yapısı genellikle 3+2 şeklindedir. 2+3 şeklinde durak yapısına da rastlanmaktadır:

Ufacık kuşlar (3+2)

Camiyi taşlar ÇB/TCB-1.56.b. (3+2)

Akşam sererim (2+3)

Sabah toplarım ÇB/TCB-1.24. (2+3)

Altılı hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmecelerde genellikle 3+3 durak yapısına rastlanmaktadır. 2+4 şeklinde de durak yapısı mevcuttur.

Tane içeride (2+4)

Saçı dışarıda ÇB/TCB-2.10.a. (2+4)

Küp gibi karnı var (3+3)

Bit gibi burnu var ÇB/TCB-2.22. (3+3)

Yedili hece kalıbı, Türk edebiyatının ilk çağlarından beri çok kullanılan bir kalıptır. Özellikle mâniler bu kalıpla yazılır. Türlü duraklı biçimleri bol bol kullanılmıştır. (3+4), (4 + 3), (5 + 2) ve (2 + 5) duraklı olur (Dilçin, 1983, s. 43).

Yedili hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmece örneklerinde durak yapısı aşağıdaki örneklerdeki gibidir. Genellikle 4+3 yapısına rastlanmaktadır.

Gökte açık pencere (4+3)

Kalaylı bir tencere ÇB/TCB-1.1. (4+3)

Ninemin etekleri (3+4)

Süpürür sokakları ÇB/TCB-1.70. (3+4)

Taht vurdum tandır açtım (5+2)

İçinden mercan seçtim ÇB/TCB-2.99. (5+2)

Sekizli hece kalıbı çok kullanılan bir kalıptır. Semâiler, varsağılar ve kimi türküler bu kalıpla yazılır. (4+4), (3+5), (5+3), (6+2), (2+6) ve (3+3+2) duraklı olur (Dilçin, 1983, s. 47). Çalışmamızda sekizli hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmecelerde durak yapısı aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir. Çoğunlukla 5+3 ya da 4+4 durak yapısına rastlanmaktadır:

Dağdan gelir takla makla (4+4)

Aman abla beni sakla ÇB/TCB-1.1 (4+4)

Karşıdan baktım ağarır (5+3)

Yanına geldim bağırır ÇB/TCB-1.53. (5+3)

Gök gürler güdümen çatlar (6+2)

Çıplak dana suya atlar ÇB/TCB-1.57. (6+2)

Dokuzlu hece kalıbı, çok az kullanılmış bir kalıptır. Atasözleri ve deyimlerde (6+3), (3+6), (5+4), (4+5) duraklılarına rastlanır (Dilçin, 1983, s. 49). Çalışmamızda dokuzlu hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmede tek bir durak yapısı mevcuttur ve 5+4 şeklindedir:

Gökyüzündedir uçak değil (5+4)

Pamuk gibidir dolu değil ÇB/TCB-1.9. (5+4)

Onlu hece kalıbı (5+5), (6+4), (4+6), (7+3) ve (3+7) duraklı olur. Genellikle atasözleri ve deyimlerde rastlanır. Bu kalıp şiirde az kullanılmıştır (Dilçin, 1983, s. 49). Çalışmamızda onlu hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmedeler altı adettir ve çoğunluğu 5+5 durak yapısıyla kurulmuştur:

Babanın sokup sokup çektiği (5+5)

Ananın açıp açıp yumduğu (ÇB/İCB-4.8.) (5+5)

Aşağıdaki bilmece örneğinde ise 6+4 duraklıya rastlanmaktadır:

Taşa vuruyorsun kırılıyor (6+4)

Suya vuruyorsun kırılmıyor ÇB/TCB-4.198. (6+4)

On birli hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmedelerde durak yapısı 8+3 ve 5+6 şeklindedir:

İğnesi iğnesi idris iğnesi (8+3)

Bilen bilesi bilmeyen ölesi ÇB/TCB-2.225.a. (8+3)

Hüllümü hepe değirmenim küpe (5+6)

Bunu bilmeyen ya eşek ya sıpa (ÇB/TCB-2.87.) (5+6)

On ikili hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmedeler üç adet bulunmaktadır ve biri duraksızdır. Diğerlerinin ise durak yapısı 6+6 şeklindedir:

Tek salkım üzümün beyazdır yarısı (6+6)

Kara kara kalmış diğer bir yarısı (ÇB/İCB-1.8.a.) (6+6)

Aşağı inerken kıkır kıkır güler (6+6)

Yukarı çıkarken şıpır şıpır ağlar ÇB/TCB-6.268. (6+6)

On üçlü hece ölçüsüyle kurulan beyit bilmece örneği bir tanedir; fakat duraksızdır:

Kendisi için almaz kendisi yaptırmaz

Onu kullananın haberi bile olmaz (ÇB/TCB-5.23.)

Yukarıdaki bilmecenin dışında başka duraksız bilmeceler de bulunmaktadır.

Aşağıdaki bilmece örnekleri bunlardan bazılarıdır:

Bir öküzüm var

Bir boynuzu var ÇB/TCB-2.27.

Bir direkli

Bin ayaklı ÇB/TCB-2.245.

b. Üçlüklerle Kurulan Bilmecelerde Durak Yapısı

Dörtlüklerle kurulan beyit bilmecelerde durak yapısı 2+2 şeklindedir:

Kara kahpe (2+2)

Beli ince (2+2)

Kıçığı topça ÇB/TCB-4.75. (2+2)

Duraksız olanları da bulunmaktadır:

Altı demir

Üstü ağaç

Ortası et ÇB/TCB-4.32.

Beşli hece ölçüsüyle kurulan bilmecelerde durak yapısı 2+3 ve 3+2 şeklinde olup duraksız olanlarına da rastlanmaktadır:

Yapan kullanmaz (2+3)

Satan kullanmaz (2+3)

Alan kullanmaz ÇB/TCB-5.22.b. (2+3)

Deryada dilsiz (3+2)

Kuran'da mimsiz (3+2)

Ağaçta gülsüz ÇB/ÜCB-7.7.a. (3+2)

Aşağıdaki bilmece örneği beşli hecelilerde sıkça rastladığımız duraksız bilmecelerdendir:

Bir çarşafım var

Her yeri örter

Denizi örtmez (ÇB/TCB-1.62.a.)

Altılı heceyle kurulan bilmeceler 3+3 ve 4+2 durak yapısına sahiptir. Birkaçını sıralayalım:

Siyahla başladım (3+3)

Yeşille işledim (3+3)

Sarıyla bitirdim (ÇB/TCB-2.3.) (3+3)

Gece gider leylek (4+2)

Gündüz gider leylek (4+2)

Tolu döker leylek ÇB/TCB-4.97.a. (4+2)

Aşağıdaki bilmece ise duraksızdır:

Benim bir kızım var

İki deliği var

Cıkır cıkır gider ÇB/TCB-6.330.

Yedili hece ölçüsüyle kurulan bilmeceler 4+3 ve 5+2 şeklinde duraklıdır.

Bunlardan bazıları aşağıda örneklenmiştir:

Fil fillice fillice (4+3)

Anası gök donluca (4+3)

Kızı şirin dillice ÇB/TCB-7.13. (4+3)

Sarıdır safran gibi (5+2)

Ucu var düdük gibi (5+2)

Biz bunu yedik gibi ÇB/TCB-4.177. (5+2)

Bazıları ise duraksızdır. Aşağıda bir örneği verilmiştir:

Etrafi etten duvar

Gece olur kapanır

Gündüz olur açılır ÇB/TCB-5.56.b.

Sekiz heceli bilmece örneklerinde durak yapısı aşağıda görüldüğü gibi 4+4, 5+3 şeklindedir:

İnce ince belleri var (4+4)

Eğri büğrü yolları var (4+4)

Yer altında evleri var (ÇB/TCB-4.72. (4+4)

Sabahleyin dört ayaklı (5+3)

Öğleyin iki ayaklı (5+3)

Akşamleyin üç ayaklı ÇB/TCB-5.17. (5+3)

On heceli bilmece örneği yalnızca bir tane bulunmaktadır. Durak yapısı ise 5+5 şeklindedir.

Anneye değmez babaya değer

Amcaya değer halaya değmez

Değere değmez değmeze değer ÇB/TCB-5.47.

c. Dörtlüklerle Kurulan Bilmecelerde Durak Yapısı

Dörtlüklerle kurulan bilmecelerde durak yapısı 2+2 şeklinde olup duraksız olan bilmeceye de rastlanmaktadır.

Mavi atlas (2+2)

Arşın yetmez (2+2)

Makas kesmez (2+2)

İğne batmaz ÇB/TCB-1.12.a. (2+2)

Aşağıda örneği verilen bilmece duraksızdır.

Salman deve

Girmez eve

Kır sapını

Girsin eve ÇB/TCB-6.308.b.

Beşliklerle kurulan bilmecelerde 2+3 ve 3+2 durak yapısına rastlanırken, ilk iki dize kendi arasında, diğer iki dize de kendi arasında duraklı olan bilmecelere de rastlanmıştır. Aşağıda verilen örnekler tespit edilenler arasındadır:

İniş aşağı (2+3)

Teke taşığı (2+3)

Bunu bilmeyen (2+3)

Keşiş eşeği ÇB/TCB-2.166.e. (2+3)

Deveden büyük (3+2)

Serçeden küçük (3+2)

Zehirden acı (3+2)

Şekerden tatlı ÇB/DCB-2.2. (3+2)

Ufacık taşlar (3+2)

Derede kışlar (3+2)

Kendi kazanır (2+2)

Ele bağışlar ÇB/TCB-4.3. (2+2)

Tin tin tiniler (2+2)

Yatmış iniler (2+2)

Tepesi delik (3+2)

Dudağı yarık ÇB/TCB-6.236. (3+2)

Her evde mevcut bulunur (5+3)

Türlü taama konulur (5+3)

O nedir kansız vurulur (5+3)

Söyle bakalım bu nedir ÇB/TCB-2.181. (5+3)

Dörtlüklerle kurulan altı heceli bilmece örneği yalnızca bir tanedir ve 4+2 şeklinde durak yapısına sahiptir:

Gece gezer leylek (4+2)

Gündüz gezer leylek (4+2)

Çalı çeker leylek (4+2)

Tolu döker leylek (ÇB/TCB-4.97.) (4+2)

Yedili hece ölçüsünde bilmeceler 4+3 ve 3+4 şeklinde duraklıdır:

Fili fili filmeli (4+3)

Filmin ucu düğmeli (4+3)

Ya bunu da bilmeli (4+3)

Ya bu gece ölmeli ÇB/TCB-2.21. (4+3)

Biz biz idik biz idik (4+3)

Otuz iki kız idik (4+3)

Dal dal olduk dağıldık (4+3)

Bir çalıya yığıldık ÇB/TCB-4.1.b. (4+3)

Gelişi kaplan gibi	(3+4)
Duruşu sülün gibi	(3+4)
Yayılr halı gibi	(3+4)
Sürünür yılan gibi ÇB/TCB-4.92.	(3+4)

Yedi heceli bilmeceler arasında duraksız olanlara da rastlanmaktadır:

Uzun uzun odalar
 Aksakallı dedeler
 Başını yere dikmiş
 Ayakları çabalar (ÇB/TCB-2.188.)

Sekiz heceli bilmecelerde durak yapısı 4+4 şeklinde duraklanmıştır:

Başı yeşil emir değil
 Üstü kara kömür değil
 İçi beyaz peynir değil
 Kuyruğu var fare değil (ÇB/TCB-2.196.a.)

d. Beşliklerle Kurulan Bilmecelerde Durak Yapısı

Çalışmamızda mısra sayısı dörtten fazla ve ölçülü olan bir bilmece örneğine rastlamaktayız. Bu bilmece ise duraksızdır.

Eden yapar
 Beden yapar
 Tahtası yok
 Burgusu tok
 Neden yapar (ÇB/TCB-4.163.)

4.1.2.2.2. Kafiye

Mısraların sonlarında bulunan hecelerin seslerinin birbirine benzemesine kafiye denir (Onay, 1996, s. 21).

Kaya, “şiirde ahengi ve anlam zenginliğini sağlamak için, dizelerin başında, ortasında veya sonunda, esas alınan belli seslerle tesis edilen ses benzerliğidir.” şeklinde tanımlamıştır (Kaya, 2007, s. 394).

Anonim halk şiiri türlerinden olan bilmecelerin kafiyesiz şekilleri nispeten azdır. Kafiye bilmecelelerinden yarım kafiye olanları çoğunluktadır. Bunun yanında çok sayıda

tam ve zengin kafiyeli bilmeceler de bulunmaktadır. Bilmeceler aliterasyonların ve ses zenginliklerinin fazlaca yer aldığı şiirlerdir (Cilt 1, 2001, s. 434-443).

Çalışmamızda yarım kafiye çeşidine rastlanmakla birlikte tam ve zengin kafiye çeşitleri buna göre oldukça fazladır. Cinaslı kafiye çeşidine yalnızca iki bilmecemizde rastlarken tunç kafiye çeşidi de azımsanmayacak niceliktedir. Aşağıda bilmecelere ait kafiye sınıflandırılmaları yapılırken örnek teşkil edebilecek şekilde bilmeceleri sıralamayı uygun bulduk. Dört çeşit uyak vardır. Bunlar şöyledir:

a. Yarım Kafiye

Bir tek ünsüz benzerliğine dayanan uyaktır. Genellikle halk şiirinde kullanılır. Türkçe, yarım uyak için sözcük bulma bakımından çok zengindir. Bu durum şaire büyük kolaylık sağlamıştır. Çok sevilen halk türkülerindeki insanı büyüleyen güç ve tat, bu belirli belirsiz ses benzerliğinden ileri gelmektedir (Dilçin, 1983, s. 86-87).

Çalışmamızda “ı, z, k, l, ş, t, n” sesleri yarım kafiye oluşturmada kullanılan sesler arasındadır. Bu bilmeceler şöyledir:

Kökü yukarıda

Dalları aşağıda ÇB/TCB-1.17.

Yere basar izi yok

Ateşi var közü yok ÇB/TCB-1.21.

Kara tavuk

Karnı yarık ÇB/TCB-1.39.

Damlaya damlaya göl olur

Akar gider sel olur ÇB/TCB-1.46.

Ciki ciki kuşlar

Camiyi taşlar ÇB/TCB-1.56.a.

Avlu dibine yaşmağım düştü

Yaşmağımı toplayınca gün kavuştu ÇB/TCB-1.67.

Ak tavuğum **ak** tavuğum

Yumurtası **çok** tavuğum ÇB/TCB-2.177.

Ak dedim **pak** dedim

Yumurtası **çok** dedim ÇB/TCB-2.177.a.

Ektim nohut

Bitti dut

Bedeni söğüt

Başı armut ÇB/TCB-2.249.a.

b. Tam Kafiye

Bir ünlü ve bir ünsüzün ses benzerliğine dayanan uyaktır. Yeni Türk şiirinde en çok kullanılan uyak çeşididir (Dilçin, 1983, s. 87).

Kaya, bu tanımı yanlış bulur, “tam kafiye tanımını yapılırken, pek çok kaynakta, ‘bir ünlü bir ünsüzden meydana gelen kafiye’ söz konusu edilmiştir ki, bu yanlış bir yaklaşımdır. Tam kafiye için böyle bir kayıt yoktur. Çünkü yerine göre çift ünsüzle yahut tek uzun ünlü ile de tam kafiye yapılabilir.” der.

Yârin ettikleri dert olur gider

Sözleri içimde kurt olur gider

Yönümü şaşırdım dört olur gider

Düşmüşüm elimden tutanım yoktur.

Görüldüğü gibi bu dörtlükte, kafiyeli kelimelerin ortak sesleri “rt” olup iki ünsüz vardır ve tam kafiye yapılmıştır (Kaya, 2007, s. 396).

Çalışmamızda çok sayıda tam kafiye rastladık. Bu bilmecelerden bazıları şu şekildedir:

Suyun adını **anmaz**

Suya düşer ısl**anmaz** ÇB/TCB-1.18.

Dama darı **saçtım**

Sayamadan **kaçtım** ÇB/TCB-1.22.

Gece serilir

Gündüz derilir ÇB/TCB-1.23.

Yakma yakar kül **kor** olur

Hırlayan çok **hor** olur

Birden uzar kuş gibidir

Tutması pek **zor** olur ÇB/TCB-1.41.

Bahçede bal kaymak

Suyu çıkar çanak çanak ÇB/TCB-2.103.

Alçacık boylu

Kadife donlu ÇB/TCB-2.167.

Bir direkli

Bin kiremitli ÇB/TCB-2.218.

Karşıdan baktım yeşil türbe

Yanına vardım

Estağfurullah tövbe ÇB/TCB-2.227.

Sahilde dar bir kümbet

Evliya eder himmet

Yılda bir ççek açar

Hem farz kılar hem sünnet ÇB/TCB-2.253.

c. Zengin Kafiye

İkiden artık ses benzerliğine dayanan uyaktır. Benzer ses sayısı üçü geçince uyumda zenginleşme derecesi artar. Ancak, şiirde sözün doğallığını yitirmeden, dizeleri kulağı tırmalayan benzer ses yığınları durumuna sokmadan *zengin uyak* kullanabilmek ustalık isteyen bir sanattır (Dilçin, 1983, s. 89).Çalışmamızda çok sayıda bilmeceye zengin kafiyenin olduğunu tespit ettik. Bu bilmecelerden bazıları şunlardır:

On beşinde **gencelir**

Otuzunda **kocalır** ÇB/TCB-1.5.

Gökte açık **pencere**

Kalaylı bir **tencere** ÇB/TCB-1.1.

Mini **mini**

Küçük **sini** ÇB/TCB-2.9.

Deveden **büyük**

Kuştan **küçük** ÇB/İCB-2.2.

Allah yapar **yapısını**

Demir açar **kapısını** ÇB/TCB-2.71.

Deve **tabanı**

Zingir **zabanı**

Gezer evleri

Bilmez **yabanı** ÇB/TCB-6.316.a.

d. Tunç Kafiye

Dilçin, “zengin kafiyeler içerisinde uyaklı sözcüklerden biri, öteki sözcüğün sonunda yineleniyorsa, böyle uyaklara tunç kafiyede” denir, şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Dilçin, 1983, s. 89).

Çalışmamızda çok sayıdaki bilmecede tunç kafiye tespit ettik. Bunlardan bazılarını sıralayalım:

Gök gürler güdümen **çatlar**

Çıplak dana suya **atlar** ÇB/TCB-1.57.

Bir sahan **şeker**

Dünyayı **eker** ÇB/TCB-1.66.

Kapıyı **açar**

Kapamadan **kaçar** ÇB/TCB-1.69.

Fır**çanak**

Taştan taşa çarpıldı

Kırılmadı bu **çanak** ÇB/TCB-1.75.

Bir ok attım **örene**

Aferim dedim **görene** ÇB/TCB-1.76.

Ak ineğim **akışır**

Suya doğru **bakışır** ÇB/TCB-2.25.

Küçücük **aşım**

Ağrısız **başım** ÇB/TCB-2.44.

Mesel mesel **metlice**

Kıyıları **etlice**

Ortası tatlıca ÇB/TCB-2.75.

Teptim tekerlendi

Öptüm şekerlendi

Bal ile **badem**

Bir güzel **âdem** ÇB/TCB-2.76.

Karşıdan baktım **al**

Ağzıma aldım **bal** ÇB/TCB-2.91.

Kalaylı **tas**

Kaldır şuraya **as** ÇB/TCB-2.154.

Dört tane **özü** var

Arpacık **gözü** var ÇB/TCB-2.252.

e. Cinaslı Kafiye

Ses bakımından aynı, anlamca ve kimi zaman vurgulan da ayn sözcüklerden ya da söz öbeklerinden yapılmış uyaktır. Divan şiirinde kullanıldığı gibi genellikle halk şiirinde *tecnislerde* ve *cinaslı* manilerde kullanılmıştır. Daha çok, bir söz oyunu niteliğinde olduğundan tam bir uyak değerinde sayılamaz. Bu amaçla, dize içinde ya da düzyazıda bir söz sanatı olarak kullanılır (Dilçin, 1983, s. 90).

Tezimizde yalnızca iki bilmecede cinaslı kafiye bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

Güler oynar Niyazî

Kabul olur niyazı ÇB/TCB-5.12.

Sabahtan çıktım ağa

Elimden tuttu bir ağa

Aman ağa canım ağa

Halim yoktur oynamaya ÇB/TCB-16.89.

4.1.2.2.2.3. Redif

Kafiyeden sonra gelen birbirinin aynı kelime veya hecelerdir (Onay, 1996, s. 21).

Tezimizde kafiye ve redifin olduğu bilmecelerin yanı sıra bazı bilmecelerde kafiye hiç rastlanmamaktadır. Yalnızca rediflerle ses ahengi sağlanmıştır. Beyitlerle ve üçlüklerle kurulan bilmecelerde bu durum sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda sıraladığımız bazı bilmecelerde benzer örnekler görmek mümkündür.

Suya düşer ıslanmaz

Yere düşer paslanmaz ÇB/TCB-1.18.b.

Yukarıda görülen bilmece örneğinde “-maz” sesleri redif, -an sesleri de tam kafiye oluşturmuştur.

Hey hilidi hilidi

Akşam gelip sabah giden kim idi? ÇB/TCB-1.4. Bu bilmecede “-idi” sesleri redif oluşturmuştur.

Bazı bilmecelerde redifler aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi aynı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulmuştur:

Gökyüzündedir uçak **değil**

Pamuk gibidir dolu **değil** ÇB/TCB-1.9.

Aya baktım ay **beyaz**

Kıza baktım kız **beyaz** ÇB/TCB-1.31.

Dağdan gelir taştan **gelir**

Eyerlenmiş aslan **gelir** ÇB/TCB-1.33.

Dam başında dana **oynar**

Keç dedim mi gene **oynar** ÇB/TCB-1.55.

Diğer bilmecelerdeki redif örnekleri ise şu şekildedir:

Gündüz yatar

Gece gezer ÇB/TCB-1.7.

Terzi biçmez

Makas kesmez ÇB/TCB-1.10.

Tavana küncü saçtım

Sayamadan kaçtım ÇB/TCB-1.22.a.

Akşam oldu uyudum

Sabah oldu uyandım ÇB/TCB-1.27.

İğne batmaz

Makas kesmez

Terzi biçmez ÇB/TCB-1.11.

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

Terzi biçmez ÇB/TCB-1.12.

Biz biz idik

On iki kız idik

Akşam oldu dizildik

Sabah oldu silindik ÇB/TCB-1.26.

Aşağıdaki bilmece örneklerinde yalnızca işitmeye dayalı bir ses ahengi oluşturulmuştur.

Bir lambam var

Gündüz söner

Gece parlar ÇB/TCB-1.6.

Gökte gördüm bir köprü

Rengi var yedi türlü ÇB/TCB-1.60.

“Benim....var” veya “bir.....var” şeklinde başlayan bazı bilmeceler de de aynı şekilde ses ahengi bulunmaktadır ve bu bilmecelerin sayısı oldukça fazladır.

Benim bir yorganım var

Tüm dünyayı kaplar ÇB/TCB-1.8.

Bir kaşık boyam var

Dünyayı boyar ÇB/TCB-1.13.

Bir kaşık yağım var

Dünyayı boyar ÇB/TCB-1.13.a.

Benim bir avuç boyam var

Dünyayı boyar ÇB/TCB-1.13.b.

Benim bir ebem var

Gece gündüz yufka açar ÇB/TCB-1.36.

Hiç redifin rastlanmadığı bilmeceler de mevcuttur:

Elde durmaz

Gökte durur ÇB/TCB-1.20.

4.1.2.2.2.4. Kafiye Düzeni

Kafiye düzenleri yapılarına göre değişiklik gösterir. Beyitlerden kurulu bilmeceler: aa, üçlüklerden kurulu bilmeceler: aaa, abb, aab, aba, dörtlüklerden kurulu bilmeceler: aaaa, aaba, aabba, abcb, abab, aabc, abcc, aab düzeninde kafiyelenebilirler (Cilt 1, 2001, s. 434).

Çalışmamızda bulunan kafiye düzenleri, bilmecelerin kuruluşlarına göre incelenecektir. Beyitlerle, üçlüklerle, dörtlüklerle ve mısra sayısı dörtten fazla olarak kurulan bilmeceler aşağıda gruplandırılacak ve kafiye düzenleri örneklerle gösterilecektir:

A. Beyitlerden Kurulu Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Çalışmamızda yer alan beyitlerden kurulu bilmecelerin kafiye düzenleri genellikle aa şeklindedir. Kafiye düzeni aa olanlara göre ab şeklinde düzenlenenler oldukça azdır. Örnek olması açısından bazı bilmeceleri aşağıya sıralamak istiyoruz.

(aa) şeklinde kafiyelenen bilmece örnekleri:

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere ÇB/TCB-1.1.

Yere atarım batmaz

Suya atarım ıslanmaz ÇB/TCB-1.18.b.

Kara tavuk

Karnı yarık ÇB/TCB-1.39.

Enli yapraklı

Dibi topraklı ÇB/TCB-2.141.

(ab) şeklinde kafiyelenen bilmece örnekleri:

Elde durmaz

Gökte durur ÇB/TCB-1.20.

Bir itte doğrantım var

Gece serer gündüz toplarım ÇB/TCB-1.25.

Dışı beyaz

İçi sarı ÇB/TCB-2.206.

Kızım tumanın ne büyük

Harcı içinden çıkar ÇB/TCB-6.37.

B. Üçlüklerden Kurulu Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Üçlüklerden kurulu bilmecelerde kafiye düzenleri şöyledir: aaa, aab, abb, aba. Bunların arasında aaa ve aba diğerlerine nispeten çoklukla kullanılmış kafiye örgüleridir. Örnek olması açısından tespit ettiğimiz bilmeceleri sıralayalım.

(aaa) şeklinde kafiyelenen bilmeceler:

Başıma sürdüm yeşil

Elime sürdüm yeşil

Yıkadım kızıl ÇB/TCB-2.239.

Kırmızıdır elma değil

Kat kattır katmer değil

Yenilir ama meyve değil ÇB/TCB-2.140.

(aab) şeklinde kafiyelenen bir bilmece:

Bir çarşafım var

Her yeri örter

Denizi örtmez ÇB/TCB-1.62.a.

(abb) şeklinde kafiyelenen bilmece:

Kaftanı kara

Gömleği sarı

Anası yüzlük bir koca karı ÇB/TCB-2.53.

(aba) şeklinde kafiyelenen bilmece örneği:

Benim bir ninem var

Giyinir kat kat

Yine de üřüdüм yavrum der ÇB/TCB-2.153.

Aşağıda örneklediğimiz gibi bilmeceler arasında kafiyesiz olanlarına (xxx) da rastlanmaktadır.

Benim bir yemişim var

Yetiği kırmızı

Hamı göğ ÇB/TCB-2.47.

Altı demir

Üstü ağaç

Ortası et ÇB/TCB-4.32.

C. Dörtlüklerden Kurulu Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Dörtlüklerden kurulu bilmecelerde tespit ettiğimiz kafiye düzenleri aaaa, abab, aabb, aaba, abbb, aaab, abaa şeklindedir. Bu kafiye düzenleri içinde en çok rastladığımız aaaa, aaba, aabb şeklindeki kafiye örgüleridir. Bunların dışındakiler en az rastlanılan kafiye düzenleridir. Aşağıda örneklerini verdiğimiz bilmeceler bu tespitlerimiz arasındadır.

(aabb) mesnevi kafiye tipi şeklinde kafiyelenen bilmece örneği:

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere

Bazen olur top gibi

Yardım arayı elma gibi ÇB/TCB-1.2.

(aaaa) düz kafiye şeklinde örgülenen bilmece örneği:

Yeşil ile başladım

Sarı ile işledim

Kırmızı ile bitirdim

Dünyalara yedirdim ÇB/TCB-2.90.

(aaba) şeklinde mani tipi kafiyelenen bilmece örneği:

Yakma yakar kül kor olur

Hırlayan çok hor olur

Birden uzar kuş gibidir

Tutması pek zor olur ÇB/TCB-1.41.

(abbb) şeklinde kafiyelenen bilmece örneği:

Üç yüz altmış beş leylek

Elli iki yuvası

On iki yumurtası

Duvardadır aynası ÇB/TCB-1.87.

(abab) şeklinde çapraz kafiye ile örgülenen bilmece örneği:

Ana bir kız doğurdu

Ne eli var ne ayağı

Kız bir kız doğurdu

Hem eli var hem ayağı ÇB/TCB-4.200.

(aaab) şeklinde kafiyelenen bilmece örneği:

Benim bir ağacım var

Ağacımın on iki dalı var

Her dalında otuz yaprak var

Bir tarafı ak bir tarafı kara ÇB/DCB-1.2.

(abaa) şeklinde kafiyelenen bilmece örneği:

Yılan selbiye dolan

Sağırın kızı kaçtı

Vallahi inan

Billahi inan ÇB/TCB-6.273.

Birinci ve üçüncü dizeleri serbest, ikinci ve dördüncü dizelerin birbirleriyle kafiyeli olduğu bilmeceler de karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu bilmecelerin sayısı oldukça az bulunmaktadır.

(xaxa) şeklinde kafiyelenmiş bir bilmece örneği:

Kat kat sefer taşıyım

Dört heceyle bilinir

Bende canlı şeyler var

Fakat sanma yenilir ÇB/TCB-8.15.

Aşağıdaki bilmece örneğinde ilk iki dize serbest, son iki dize kendi arasında kafiyelenmiştir. Çalışmamızda bu tür kafiye düzenine de nadiren rastlanmaktadır.

(xxaa) şeklinde kafiyelenmiş bilmece örneği:

Aktır tarlası

Karadır tohumu

Elle ekilir

Dille biçilir ÇB/TCB-14.7.

Aşağıdaki bilmece örneklerinde ise ilk iki dize kendi arasında kafiyeli, diğer iki dize serbesttir.

(aaxx) şeklinde kafiyelenmiştir:

Çıkılır ayak ayak

Çık şu kata bak

İnmesi çok kolay

Ama dedem çıkmak istemez ÇB/TCB-8.38.

Bilmeceler arasında kafiyeli bilmecelere göre sayısı çok fazla olmamakla birlikte kafiyesiz bilmeceler de (xxxx) bulunmaktadır:

Benim bir kızım var

Mantosu yeşil

Elbisesi kırmızı

Düğmesi siyah ÇB/TCB-2.68.

Anası yayılan kadın

Babası oturan koca

Kızı güzellere güzel

Oğlu meyhanelerde gezer ÇB/DCB-2.1.

D. Mısra Sayıları Dörtten Fazla Olan Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Çalışmamızda mısra sayıları dörtten fazla olan bilmeceler diğerlerine nispeten azdır. Bu bilmeceler beş, altı, yedi ve sekiz mısralı bilmecelerden oluşmaktadır. Genellikle dize sonlarının kendi aralarında kafiyeli olduğu fakat aralarda serbest dizelerin de olduğu görülmektedir. Bunun nedeni mısra sayılarının fazla olması ile açıklanabilir. Tespit ettiğimiz bilmeceler aşağıda sıralanmıştır.

a. Beş Mısralı Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Var getir a

Var var getir a

Gelmez ise yalvar getir a

Bize ömrübillah gitmeyecek	b
Kesilmedik nar getir ÇB/TCB-16.35.	a
Bilmece bildirmece	a
Resim yapar gündüz gece	a
Duvarlara asılır her gün bakılır	b
Resim yapar bakınca hemen siler	c
Kaçıncı katta gülsen ona sen o da güler ÇB/TCB-6.203.	c
Gelin ne yedi ne yedi	a
Seledeki sekiz yemeği	b
Komşudaki dokuz ekmeği	b
İki çalar bir meler	c
Dört tıklar tıklar yedi ÇB/TCB-4.185.	a
Eğri büğrü yollardan	a
Bir acayip kuş gelir	b
Sanki bir sarhoş gelir	b
Hepsinden bir şeftali alır	b
Yüreği tazelenir ÇB/TCB-4.168.	b
Eden yapar	a
Beden yapar	a
Tahtası yok	b
Burgusu tok	b
Neden yapar ÇB/TCB-4.163.	a
Murt murt yaprağı	a
Hacı Osman toprağı	a
Yerden aldım toprağı	a
Ya bunu bileceksin	b
Ya bu gece öleceksin ÇB/TCB-2.235.b.	b

b. Altı Mısralı Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Kaldırdım koydum	a
Kanırdım taktım	a
İki sarkıttım	a
Bir berkittim	a
Kuru taktım	a
Yaş çıktı ÇB/TCB-6.108.	b
Hamamda yapışır	a
Kurnada yapışmaz	b
Yirmi beş kuruşta da yapışır	a
Elli kuruşta yapışmaz	b
Yapışır da yapışır	a
Yapışmazsa da yapışır ÇB/TCB-5.46.	a
Üç gemi yolladım mısır hurmasına	a
Altın direk diktim burmasına	a
Nine var getir	b
Gelmezse yalvar getir	b
Koklanmamış gül	c
Yarılmamış nar getir ÇB/TCB-5.15.	b
Ordusu var ülkesi var	a
Ordusunun gölgesi var	a
Faydası çok	b
Kemiği yok	b
Yavrusu var	a
Annesi var ÇB/TCB-4.126.	a

c. Yedi Mısralı Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Metel metel	a
Mendili çatal	a

Dil öter	b
Damak atar	b
Oturmuş bakla satar	b
Bu bakla kaçta dedim	c
Pel pel gözüme bakar ÇB/TCB-4.141.a.	b

d. Sekiz Mısralı Bilmecelerde Kafiye Düzeni

Şapır şapır şapırdak	a
Şapırdağın üstünde mışıldak	a
Mışıladağın üstünde ııldak	a
İşıladağın üstünde kemer	b
Kemerin üstünde alan	c
Alanın üstünde orman	c
Ormanın içinde iki tane tavşan ÇB/YCB-1.1.	c

Ahı geldi vahı geldi	a
Dört ayaklı kahı geldi	a
Bohçalı kahpe geldi	a
Saçaklı orospu geldi	a
Mısır'ın sultanı geldi	a
İzmir'in siyahı geldi	a
Bir gulgule koıtu	b
Yemen padişahı geldi ÇB/YCB-2.1.	a

Bak şu fellâha	a
Âlemde gezer	b
Âşığının bağrını ezer	b
Bahtı Yemen	c
Mülkü beden	c
Nerden âşık oldum	d
Bu fellaha ben? ÇB/TCB-3.46.	c

4.2. Çukurova Bilmecelerinin Biçim Açısından Değerlendirilmesi

Çukurova bilmeceleri mensur ve manzum bilmeceler olarak ikiye ayrılmaktadır. Anonim olan bu bilmeceler arasında mensur bilmeceler sayıca fazladır diyebiliriz. Mensur bilmeceler bilindiği gibi nesir halinde düz bir cümleden oluşan bilmecelerdir. Manzum bilmeceler ise ölçüsüz olanlarla ölçülü olanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Çalışmamızda daha önce görüldüğü gibi ölçüsüz bilmeceler de geniş yer tutmaktadır. Ölçülü bilmecelere gelince bunları kendi aralarında bir tasnife tutarak çeşitli başlıklarda topladık. Türk şiir geleneğinde bilmecelerin de şiirsel özellikler taşıdığını onların yapısına bakınca açıkça görebiliyoruz. Çalışmamızda görüldüğü gibi bilmeceler de şiirler gibi geleneksel divan şiirinde olduğu gibi beyitlerle, ya da halk şiirinde çok görülen dörtlüklerle, bazen üçlüklerle, bazen de mısra sayısı dörtten fazla olarak kurulabilmektedir. Bunlar kendi aralarında hece sayılarına göre ayrılmışlardır. Çalışmamızda yer alan bilmeceler içerisinde beyitlerle kurulanlar diğerlerine göre en fazla sayıda olanlardır. Beyitlerle kurulanlarda hece sayısı olarak da en çok sırasıyla “yedi, sekiz, beş, dört heceli” olanlardır. Bu bize Çukurova bilmecelerinin çoğunlukla beyit yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızdaki bilmecelerde çeşitli ölçülü bilmecelerde durak yapısına da rastlanmaktadır. Dört heceliler 2+2; beş heceliler 3+2, 2+3; altı heceliler, 2+4, 3+3; yedi heceliler, 4+3, 3+4, 5+2; sekiz heceliler, 4+4, 5+3, 6+2; dokuz heceliler, 5+4; on heceliler 5+5, 6+4; on bir heceliler 8+3, 5+6; on iki heceliler 6+6 olarak duraklara sahiptir.

Bilmecelerde kafiye ve redif de ses benzerliği oluşturmak, ahenk sağlamak için kullanılan unsurlardandır. Çalışmamızda yarım, tam, zengin, tunç ve cinaslı kafiye çeşitlerinin hepsine rastlanmaktadır. Bunlar arasında cinaslı kafiye yalnızca iki bilmecemizde bulunmaktadır. Tunç kafiyeden ise çoğunlukla yararlanıldığını söyleyebiliriz. Bunlar arasında yarım kafiye de olduğu gibi, tam kafiye ve zengin kafiye sayıca daha fazla görülebilmektedir.

Kafiye düzenleri arasında beyitlerle kurulanlarda aa, ab; üçlüklerle kurulanlarda aaa, aab, abb, aba; dörtlüklerle kurulanlarda aabb, aaaa, aaba, abbb, abab, aaab, abaa, xaxa, xxaa, aaxx şeklindedir. Bunun yanında kafiye düzeni olmayan bilmeceler de vardır. Ayrıca dize sayısı dörtten fazla olanlarda dize sayısı arttıkça düzenli bir kafiyelenişin olmadığını söyleyebiliriz.

BÖLÜM V

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE İÇERİK

5.1. Çukurova Bilmecelelerinin İçeriğine Göre Tasnifi

Çalışmamızda bilmeceleri, içerik olarak birçok araştırmacının daha önce bilmece tasniflerinde yaptığı gibi konularına göre tasnif ettik. Bilmecelerin konulara göre tasnifini yaparken, şu şekilde bir sınıflandırma yaptık:

- A. Konusu ve cevabı tek olan bilmeceler
- B. İki cevaplı olan bilmeceler
- C. Her dizesi ayrı bir bilmece ve üç cevabı olan bilmeceler
- D. Her dizesi ayrı bir bilmece ve dört cevabı olan bilmeceler
- E. Her dizesi ayrı bir bilmece ve beş cevabı olan bilmeceler
- F. Her dizesi ayrı bir bilmece ve yedi cevabı olan bilmeceler

Çalışmamızın sonunda görüleceği üzere sekizinci bölümde “Çukurova’nın Bilmece Metinleri” başlığıyla bilmeceler cevaplarına ve konularına göre çeşitli başlıklar altında tasnif edilmiştir. Çukurova bilmecelerini konularına göre hangi başlıklar altında değerlendirdiğimizden kısaca burada bahsetmek istiyoruz.

5.1.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

İnsanoğlu varolduğundan itibaren tabiata karşı merak ve korku içinde olmuştur. Bu nedenle gökteki ve yeryüzündeki birtakım olayları kendince anlamaya ve yorumlamaya çalışmış, onlara çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Çukurova’da söylenen bilmeceler arasında tabiatla ilgili birçok bilmece yer almaktadır. Varyantlarıyla birlikte bu konuda söylenmiş bilmeceler Çukurova insanının hayatında tabiat varlıklarının ne derece anlam ve önem kazandığını da göstermektedir.

Tabiat ve tabiat olaylarıyla ilgili bilmeceleri dört başlıkta değerlendirdik. Gökyüzüyle ilgili bilmeceler arasında ay, güneş, yıldız, bulut vs.; yeryüzüyle ilgili bilmeceler arasında deniz, nehir, çağlayan, sel vs.; meteorolojik olaylar, şimşek, yağmur, dolu, kar vs.; zamanla ilgili bilmeceler, gece, gündüz, yeni yıl, takvim vs. şeklindedir.

5.1.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

Bitkiler ve onların ürünleri, insanın beslenmesinde gerekli besinleri sağlayan doğadaki önemli varlıklardan birisidir. Çalışmamızda da bitkilerle ilgili çok fazla bilmece bulunmaktadır. Özellikle tarımın önemli geçim kaynaklarından biri olduğu Çukurova’da bitki ve onların ürünleriyle ilgili bilmeceler geniş yer tutmaktadır. Çünkü tarıma elverişli iklim özellikleri ve zengin topraklarıyla Çukurova’nın tarımın gözbebeği olduğunu da söyleyebiliriz. O nedenle her çeşit sebze, meyve, ağaç türleri bu bölgede yetişebilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki bilmecelerin sayısı da bir hayli fazladır. En çok da sebze ve meyvelerle ilgili bilmecelerin çok olduğunu tespit ettik. Biz bu konuyla ilgili bilmeceleri altı başlıkta şu şekilde değerlendirdik. Tahıllarla ilgili olarak, buğday başta olmak üzere, mısır, nohut, mercimek, pirinç vs.; meyvelerle ilgili başta karpuz, incir, nar, kiraz, çilek, portakal, mandalina, üzüm, yer fıstığı vs.; sebzelerle ilgili kabak, lahana, patlıcan, limon, pırasa vs.; çiçeklerle ilgili gül, nergis, gelincik, lale; ağaçlarla ilgili çam, kavak, sakız ağaçları; çeşitli bitki ve ürünleriyle ilgili olarak da asma, pamuk, keçiboynuzu, çam pürü, çam kozalağı, kuşburnu, iğde vs. bilmeceler yer almaktadır.

5.1.3. Yiyecekler ve İçeceklerle İlgili Bilmeceler

Çukurova bölgesinde yiyecek ve içeceklerin bir kısmı yöreye özgüdür. Bunu ortaya çıkaran bunların bilmecelere de konu olmasıdır diyebiliriz. Örneğin, hamur işiyle ilgili yiyeceklerin Çukurova mutfak kültüründe önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Bu sebepten, yiyecekler arasında hamur bezesi, sıkma, börek, çörek, kömbe, yağ dürümü ile ilgili bilmecelere de rastlamaktayız. İçeceklerle ilgili olarak da çay, süt, kahve yer almaktadır.

5.1.4. Hayvanlar, Onların Ürünleri ve Hayvan Organları İle İlgili Bilmeceler

Hayvanlarla ilgili bilmeceleri çalışmamızda altı başlıkta değerlendirdik. Bunlar uçar hayvanlarla ilgili, karada yaşayan hayvanlarla ilgili, suda yaşayan hayvanlarla ilgili, hem suda hem karada yaşayan hayvanlarla ilgili, böcek ve haşerelerle ilgili, hayvan organları ve ürünleriyle ilgili bilmecelerdir.

Hayvanlarla ilgili bilmeceler çalışmamızda geniş yer tutmaktadır. Çünkü Çukurova'da özellikle tarımın yanında hayvancılığın da önemli geçim kaynaklarından biri olduğunu biliyoruz. Bu hayvanlar inek, koyun, keçi vs. hayvanlardır. Bunun yanı sıra yük taşımada önemli bir işlevi olduğunu düşündüğümüz eşek, katır, at, deve gibi hayvanlarla ilgili bilmeceler de yer almaktadır. Arıcılığın önemli olduğunu gösteren arı, bal arısı ile ilgili bilmeceler çoğunluktadır. Kümes hayvancılığına dair horoz ve tavukları, hindiyi de bilmece sayıları fazla olanlar arasında sayabiliriz. Kaplumbağayla ilgili bilmeceler varyantı en çok olanlar arasındadır. Yine karada yaşayan hayvanlardan yılan, tavşan, sincap, kedi, köpek vs. bilmeceler arasındadır. Uçar hayvanlar arasında kuş, kırlangıç, leylek, kırlangıç, vs.; böcek ve haşerelerle ilgili bit, pire, çekirge, örümcek vs.; suda yaşayan hayvanlardan balık; hem suda hem karada yaşayanlardan yengeç, kurbağayı sayabiliriz.

5.1.5. İnsanlar, İnsan Organları ve Meslekleri İle İlgili Bilmeceler

İnsanlar, insan organları ve meslekler olarak üç başlıkta değerlendirdiğimiz bu bilmeceleri şöyle sıralayabiliriz:

İnsanlarla ilgili olanlar, evlat, çocuk, tabut, kefen, saç, sakal, anne, baba vs; insan organlarıyla ilgili olanlar ağız, burun, dudak, diş, göz, kirpik, kulak vs; meslekler ilgili olanlar çiftçi, çoban, bekçi vs. şeklindedir. Çiftçi ve çobanla ilgili bilmeceler anlamlıdır, çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi Çukurova kültüründe tarım ve hayvancılık önemli geçim kaynaklarındandır. Bunlara dair bilmecelerin de olması da bu kültürü yansıtır.

5.1.6. Eşyalarla İlgili Bilmeceler

Eşyalarla ilgili bilmeceler çalışmamızda en çok yer tutan bilmecelerdir. Günlük hayatımızda sıklıkla kullandığımız eşyalar da bilmecelere konu olmuştur. Biz bunları on başlıkta değerlendirmeyi uygun bulduk. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

Giyim ve süs eşyalarıyla ilgili bilmecelerde insanların giyim kültürünü yansıtan bilmeceler, yine süs eşyalarıyla ilgili olanlar yer almaktadır. Bunlar arasında ayakkabı, çizme, çarık, postal, terlik, çorap, pantolon, elbise, şapka, çarşaf, Çukurova'nın geleneksel giysilerinden şalvar vs.; süs eşyalarıyla ilgili takılardan küpe, gerdanlık vs. bulunmaktadır.

Silahlarla ilgili bilmeceler genellikle avcılığın da Çukurova kültüründe yaygın olduğunu gösterir. Bunlar arasında tüfekle ilgili bilmeceler çok fazladır. Yine hayvanları avlamak için kurulan tuzak ile ilgili bilmeceler de çoğunluktadır. Bunun yanında sapan, balık ağı vs. silahla ilgili bilmecelerdendir.

Mutfak eşyalarıyla ilgili bilmeceler de eşyalar arasında önemli bir yere sahiptir. Günlük hayatımızın bir kısmı mutfakta geçmektedir. Bu eşyalardan tencere, tava, bardak, kaşık, çatal, ocak vs. ile ilgili bilmecelerin yanı sıra, Çukurova kültüründe hamur açmak, ekmek yapmak için yaygın olarak kullanılan ekmek tahtası, ekmek sacı, köy evlerinde mutlaka bulunan üzerine tencere, kazan vs. konulan sacayağı ile ilgili bilmeceler varyantlarıyla birlikte diğerlerine göre çoktur. Bu bölgede buğdayın önemli tarım ürünlerinden biri olduğunu söylemiştik, bu nedenle buğdaydan üretilen unu elemek için kullanılan elek de sayıca fazla olan bilmecelerdendir. Yine yağ çıkarmak ve ayran yapmak için kullanılan yayık da mutfak eşyalarının baş malzemesidir.

Çiftçilikte kullanılan eşyalarla ilgili bilmeceler, tarım kültürünün bu bölgede yoğun olmasındandır. Pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan çırçır, tarlayı sürmede kullanılan saban, saban demiri, övendire, köten, tırpan vs. bilmeceler arasındadır.

Isınmada kullanılan eşyalarla ilgili bilmeceler, günlük yaşamın parçası olarak ısınma ihtiyacının karşılandığı eşyalardır. Bunlar arasında mangalı ya da sobayı yakmaya yarayan körük, soba, mangal, kömür vs. sayabiliriz.

Aydınlanmada kullanılan eşyalarla ilgili bilmecelerden, elektriğin olmadığı zamanlara ait olduğunu anladığımız gaz lambası birçok varyantıyla yer almaktadır. Bunun yanında mum, fener vs. sayabiliriz.

Kazıcı ve kesici aletlerle ilgili bilmecelerden, odun kırmada, ağaç kesmede özellikle köy yaşamının bir parçası olduğunu düşündüğümüz balta (nacak), bıçkı, bunun yanı sıra ustura, makas gibi kesici aletler yer almaktadır.

Keyif verici maddelerle ilgili bilmecelerden sigara, sigara kâğıdı, tütün bu bölümde yer almaktadır.

Oyuncaklarla ilgili bilmeceler arasında eskiden çocuk oyunlarının vazgeçilmezi topaç, top, uçurtma bulunmaktadır.

Çeşitli eşyalarla ilgili bilmeceler yukarıda saydığımız gruplara girmeyen bilmecelerdir.

5.1.7. Müzik Aletleriyle İlgili Bilmeceler

Müzik aletleriyle ilgili bilmeceler arasında halk kültürünün özellikle âşıklık geleneğinin baş aktörü saz ile ilgili bilmeceler ve geleneksel düğünlerin ikili enstrümanlarından olan davul ile ilgili bilmeceler çoğunluktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel halk müziğinde önemli bir yeri olan kaval ve tamburayı sayabiliriz.

5.1.8. Mekânlarla İlgili Bilmeceler

Mekânlarla ilgili bilmeceler yaşadığımız yerleri, önem verdiğimiz mekânları tanımlayan bilmecelerdir. Mezar, mezarlık, dini kutsiyeti olan minare, doğal yaşam alanlarında sıkça görebildiğimiz köprü, yine Türk kültüründe önemli bir yeri olan hamam bilmeceler arasındadır. Mezar ile ilgili bilmeceler daha fazla yer tutmaktadır. Ev ve evin bölümleriyle ilgili bilmeceler, olarak alt başlıkta ise pencere, çatı, ev salması, baca, su sarnıcı, yolak vs. bilmeceler yer almaktadır. Bunun yanında kapı, kapı kolu ile ilgili bilmeceler çoğunluktadır. Yalnız apartman ve asansör ile ilgili bilmeceler sonradan türetilmiş bilmeceler olduğunu düşündürmektedir. Biz bilmecelerin sözlü ürünler oldukları için ne zaman ortaya çıktığını bilemeyiz ama bazı bilmecelerin eski ve yeni hayat şartlarına ait olduğunu söyleyebiliriz.

5.1.9. Yer Adlarıyla İlgili Bilmeceler

Yer adlarıyla ilgili bilmeceler arasında şehir, ilçe, mahalle, durak adları bulunmaktadır.

5.1.10. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

Ulaşım araçlarıyla ilgili bilmeceleri kara, deniz ve hava ulaşım araçlarıyla ilgili bilmeceler olarak üç alt başlıkta değerlendirdik. Bunlar arasında özellikle eskiden her türlü yükü taşımak için kullanılan at arabası, çiftçinin hem tarla sürmek hem de yük taşımak için kullandığı kağnı arabası, demiryolu ile ulaşımın daha yaygın olduğunu düşündüğümüz dönemlere ait tren vs. sayabiliriz. Bir kuşa benzetilmek suretiyle bilmecelerde yer alan uçak, ata benzetilen kayak, gemi vs. bilmeceler arasındadır.

5.1.11. İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

İletişim araçlarıyla ilgili bilmecelerden eskiden haberleşmenin en önemli aracı olan mektup, telgraf, televizyonun olmadığı zamanlarda çok büyük bir önemi olan radyoyu sayabiliriz. Eskiden dünyadan bir haber almak için sabırsızlıkla ajans saatinin beklendiğini kaynak kişiler kaydediyorlar. Eskiden evlerde radyonun başköşede yeri oldurdu (K.168, K.169, K.171, K.172, K.173). Bu nedenden olsa gerek radyoyla ilgili bilmeceler çalışmamızda diğerlerine göre çoğunluktadır.

5.1.12. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler

Soyut kavramlar arasında akıl, rüya, ecel ile ilgili bilmeceler yer almaktadır.

5.1.13. Dini-Kutsi Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

Dini-kutsi hususiyetlerle ilgili bilmeceler oruç, namaz, Kuran'ı Kerim vs. sayabiliriz.

5.1.14. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

Modern ve teknik hususiyetlerle ilgili bilmeceleri iki başlıkta topladık. İmla ve yazı gereçleriyle ilgili bilmeceler yer almaktadır. Harflerle ilgili olanlar, kâğıt, kalem vs. bilmeceler arasındadır.

5.1.15. Diğer teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

Diğer teknik hususiyetlerle ilgili bilmeceler başlığında kitap ve yazı ile ilgili bilmeceler bulunmaktadır.

5.1.16. Şaka/Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler

Diğer başlıklarımızdan olan şaka/alay üzerine kurulan bilmeceleri ise kelime oyununa dayanan bilmeceler, şaşırtıcı bilmeceler, karşılığı sorunun içinde olan bilmeceler, kurnaz sorular olarak dört başlıkta değerlendirdik.

5.1.17. Diğer Bilmeceler

Diğer bilmeceler başlığı altında ise yukarıda bahsettiğimiz hiçbir gruba girmeyen bilmeceleri sıraladık.

5.1.18. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgili Bulunan Bilmeceler

Bu başlık daha önce de belirttiğimiz gibi cevabı birden çok olan bilmecelerde bulunmaktadır. Çok cevaplı bilmecelerde verilen cevaplara göre aralarında bir ilgili bulunan kavramları bu başlık altında topladık.

5.1.19. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgili Bulunmayan Bilmeceler

Bu başlıkta yine çok cevaplı bilmecelerde yer alan cevaplar arasında herhangi bir ilgili bulunmayanları bir araya topladık

5.2. Çukurova Bilmecelerinin İçerik Açısından Değerlendirilmesi

Çalışmamızda tabiat varlıklarından, bitki ve ürünlerine, hayvan ve ürünlerine, insanlarla ilgili olanlarına, çeşitli eşyalara, mekân adlarına, ulaşım ve iletişim araçlarına, soyut, dini kavramlara, teknik hususiyetlere kadar birçok konuda bilmeceler bulunmaktadır.

İnsanoğlunun tabiat varlıklarını kişileştirmesi onları canlı kabul etmesi, onlara karşı bir merak içinde olması Çukurova bilmecelerinde geçen ay, yıldız, güneş, şimşek, yağmur, kar, dolu gibi tabiat unsurlarında açıkça görülmektedir. Aynı zamanda Çukurova bölgesinde konargöçer toplumların doğayla iç içe yaşaması da bu coğrafyada bu konuda bilmecelerin ortaya çıkmasını da sağlamış olabilir.

Bitkiler ve onların ürünleriyle ilgili bilmecelerde Çukurova’da hangi sebze ve meyvelerin, bitkilerin, ağaçların yetiştiğini öğrenebiliyoruz.

Geniş meraları ve bitki örtüsüyle hayvancılığın da geçim kaynaklarından biri olduğunu bildiğimiz Çukurova’da hayvanlara ve onların ürünlerine ait bilmecelerin çıkması da doğaldır. En çok küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu coğrafyada koyun, koç, keçi gibi hayvanlar ve onların ürünleriyle ilgili bilmeceler çoktur. Bunun yanında sütünden faydalanılan inek, yük taşımada ve daha önceleri tarla sürmede kullanılan

öküz, yük taşımada kullanılan at, eşek, katır ile ilgili bilmeceler de Çukurova yaşam kültürü ile ilgili bilgiler vermektedir.

İnsanlar ve onların organlarıyla ilgili bilmeceler de birçok yörede olduğu gibi Çukurova'da da yer almaktadır.

Eşyalar insanın günlük hayatında vazgeçilmez unsurlardır. Çalışmamızda hemen her eşya ile ilgili bilmecelerin olduğunu söylemek mümkündür. Mutfak eşyalarından, aydınlanma araçlarına, çiftçilikte kullanılan eşyalara, avcılıkla ilgili aletlere kadar birçok bilmece söylenmiştir. Çukurova kültürünü yansıtan özellikle köy yaşamına ait eşyalarla ilgili bilmeceler de dikkati çekmektedir.

Müzik aletlerinden davul, geleneksel köy düğünlerinin baş enstrümanıdır. Çukurova düğünlerinde çeşitli eğlencelerde yer aldığı bilmecelere konu olmasından bellidir. Müzik aletlerinin yanı sıra ulaşım ve iletişim araçları, yazı gereçleri vs. ile ilgili bilmeceler de bulunmaktadır.

Ayrıca dini konularda söylenmiş bilmeceler Çukurova insanının inanç boyutunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Şaka/alay bilmeceleri de Çukurova kültüründe söylenen şaşırtıcı bilmecelerdir. Kurnaz sorular ise Amerikan bilmeceleri olarak da yaygınlık kazanarak söylenen bilmeceler arasındadır.

BÖLÜM VI

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE DİL VE ÜSLUP

6.1. Çukurova Bilmecelerinde Anlatım Biçimleri

Türk bilmecelerinin metinleri, yoğunluğun şaşırtıcı bir mükemmelliğe vardığı, çok yüksek bir şiirsel yaratmanın ürünleridir. İmgeleri, şairleri kışkırtabilecek bir özgünlük ve anıştırma gücü taşır. Dil, bunlarda sadeliğin, tartımın ve anlam yoğunluğunun en üst derecesine ulaşır. Bilmeceler, halk dilinin, şiirsel anlatıma yabancı ve fazla olan bütün öğelerden kurtulmasını en iyi bildiği türlerden biridir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 11).

Bu anlamda bilmecelerin kuruluşu kendine özgü yöntemlerle en üst seviyede bir yaratıcılığın ürünüdür. Buna göre, bazı araştırmacılar bilmeceleri üslup özelliklerine göre de tasnif etmişlerdir. Bunlar arasında önemli gördüklerimizden Boratav ve İlhan Başgöz, “Türk Halk Bilmeceleri” adlı çalışmalarında; Çelebioğlu ve Öksüz de “Türk Bilmeceler Hazinesi” adlı eserde bilmeceleri ifade açısından tasnif etmişlerdir.

Fevzi Karademir de “Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri” adlı çalışmasında bilmece kalıplarını tasnif etmiştir. Karademir, bilmece kalıpları üzerinde durmuş, bilmeceleri giriş ve bitiş kalıpları olarak çeşitli alt başlıklarda incelemiştir. Bu tasnifin kalıp kullanımlar bakımından kapsamlı bir tasnif olduğunu görmekteyiz. Boratav ve Başgöz’ün tasnifinde ise giriş kalıpları olarak yalnızca başlangıç kalıplarından bahsedilmekle birlikte ses taklidiyle başlayanlar, kelime oyununa dayanan bilmeceler olarak üç bölüm bulunmaktadır.

Her araştırmacının kendi dikkatine göre bilmeceleri tasnif etmiş olduğunu, hepsinin tasnifinde de ortak yönler bulunduğunu gördük ve tasniflerin iç içe olduğunu farkındayız. Dolayısıyla her bir tasnifi tek tek inceleyecek olsak, diğerinde de benzer maddelerden dolayı tekrarlara düşmüş olacağız. O nedenle biz Boratav-Başgöz’ün tasnifini çalışmamızdan da örnekler vererek inceledikten sonra Çelebioğlu ve Öksüz’ün tasnifini yalnızca bilgilendirmek amaçlı sunacağız ve asıl bizim için daha kapsamlı olduğunu düşündüğümüz Karademir’in anlatım kalıplarıyla ilgili tasnifini değerlendireceğiz. Karademir’in tasnifi yalnızca bilmece kalıpları üzerine yapılmış

olup, çalışmamızda da bilmeceleri bu noktadan değerlendirebilecek çok malzeme bulunmaktadır.

Boratav ve Başgöz'ün bilmecelerin üslup yapılarını aşağıdaki başlıklar altında incelediklerini görüyoruz:

1. Başlangıçları kalıplaşmış olan bilmeceler (“Metel metel”... veya “mesel mesel”, bilmece bildirme, “tap-tapmaca” gibi türün adı anılarak başlayanlar)

Bu tür başlangıç kalıpları ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi bilmecelerde doldurma kelimeler olarak inceledik. Sakaoğlu, “Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler” adlı çalışmasında bu tür sözcüklerin asıl söylenecek olana bir hazırlık ya da ses benzerliği oluşturmak için kullanıldığını belirtmektedir. Bizim çalışmamızda ise bu tür doldurma kelimelere örnek verebileceğimiz birçok bilmece bulunmaktadır. Doldurma/uyak kalıpları bölümünde geniş bir şekilde incelediğimiz bilmecelerden örnek olması açısından birkaç tanesini sıralayalım:

Metel metel metledi

Yedi cihan atladı (göz) ÇB/TCB-5.62.

Hupa hupa

Kırmızı küpe (kiraz) ÇB/TCB-2.89.b.

- “Benim bir oğlum var” veya “Benim bir kızım var”, sözleriyle başlayanlar (Oğul veya kız bulunması gereken nesneye işarettir.)

Bu tür kalıplarla başlayan bilmeceler çalışmamızda da çok yer kaplamaktadır. Giriş kalıpları bölümünde incelediğimiz iyelik kalıbı ile kurulanlar bu tür bilmecelerdir. Bir örnek verelim:

Benim bir oğlum var

Kan işer

Kanı duvardan aşar (çay) ÇB/TCB-3.43.

- “Bir acayip nesne gördüm” klişesi ile başlayanlar

“Bu bölümdeki metinlerde bilmeceyi soran, herkesçe bilinen bir nesnenin bilmece metninde olağanüstü, garip, acayip niteliklerle tanımlanacağını haber vermek ister, bilmecenin mekanizmasını bu yöntem belirler” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 7) şeklinde bahsedilen bu kalıp örneğine çalışmamızda rastlanmamaktadır. Lugaz örnekleri olarak değerlendirilen bazı bilmecelerde bu tür kalıplar bulunmaktadır.

“Ol nedir kim?” sorusu ile başlayanlar“

Son iki bölümdeki bilmeceler, çokluk okumuşluk taslayanlara özgü seçilmiş, yabancı kelimeleri kapsar. Âşıkların düzenledikleri bilmece metinleri çoğu zaman bu başlangıç formülleri ile başlar. Bunların âşık geleneğinden halk edebiyatına geçtiğini tahmin edebiliriz.” (Boratav-Başgöz, 1974, s. 7) diye bahsedilen bu kalıptaki bilmeceler muamma kalıplarıdır, bu tür bilmecelere çalışmamızda rastlanmamaktadır.

2. Soruları ses taklidiyle başlayan ya da metinlerinde böyle öğeler bulunan bilmeceler: “Vinnn... vit; bunu bilmeyen it” (Sapan taşı)

Örneği verilen bilmecede bir ses taklidi yaratarak sonraki dizelerle hem bir ses benzerliği kurulmuş hem de bilmece ile anlamsal bir bağ oluşturulmuştur. Bu tür kalıpta bilmeceler çalışmamızda yer tutmaktadır. Biz doldurma kelimeler olarak aldığımız bu kalıptaki bilmeceleri doldurma/uyak kalıpları bölümünde inceledik; fakat örnek olması açısından bir tanesini aşağıda gösterelim:

Vin vit

Bunu bilmeyen it ÇB/TCB-6.128.

Boratav ve Başgöz’ün cevabını “sapan taşı” olarak tespit ettiği bu bilmecenin bizim çalışmamızdaki cevabı “saban”dır. Cevaplarının farklı olmasını “soru kalıplaşması” olarak açıklayabiliriz. Saim Sakaoglu tarafından tespit edilen böyle bir durumu bir bilmecenin soru bölümünü oluşturan farklı cevapları karşılaşması olarak açıklayabiliriz. “Soru kalıplaşması” bu bölümde başka örneklerle ayrıntısıyla incelenmiştir.

Yukarıdaki bilmecede saban demirinin sabanın gövdesine bağlanan kısmından ses gelir, halk bu bilmeceyi oluştururken bu sesteki faydalanmış olmalıdır, diye düşünüyoruz. Bir bilmece de “Çakmak” ile ilgilidir. Çakmağın çıkardığı ses taklit edilmiştir:

Çındılı çıt

Bunu bilmeyen it ÇB/TCB-6.138.

Çıt der

Ateş çıkar (kibrit) ÇB/TCB-6.144. Bu bilmecede ise kibrit çöpünün çıkardığı ses taklit edilmiştir.

3. Kelime oyunlarına dayanan bilmeceler:

Boratav ve Başgöz tasniflerinde kelime oyunlarına dayanan bilmeceleri çeşitli alt

başlıklarda şöyle incelemiştir.

- Oyun, bir kelimeyi hecelere bölerek şaşırtıcı bir soru çıkartmakla elde edilir. “Tren gelir İS diye, makinist vurur TAN diye, kömürcü anahtarı kaybetmiş, kondüktör bağır BUL diye” (İstanbul).

Boratav ve Başgöz’ün tasnifinde kelime oyunlarına dayanan bilmecelere de rastlıyoruz. Bu türde bilmeceler bizim çalışmamızda da yer tutmaktadır. Fakat yukarıda örneği verilen bilmece ile hemen hemen aynıdır. Cevapları benzer olmakla birlikte bazı kelimeler farklıdır. Olanları şöyle sıralayalım:

Lamba düştü is dedi

Yere düştü tan dedi

Annem bana bul dedi (İstanbul) ÇB/TCB-9.1.

Lamba düştü is dedi

Tabak düştü tan dedi

Annem bana bul dedi (İstanbul) ÇB/TCB-9.1.a.

- Kelime oyunu, bir kelimenin iki anlamlı olmasına dayanır. Bu bölümdeki bilmeceler metnin görünüşte taşıdığı çelişkinin yarattığı etkiye dayanır.
- Çelişki, kasıtlı vurgu ya da duraklama yanlışları yapılarak cümleye tamamen mantıksız ve hayali bir anlam vermekle meydana getirilir. Örneğin, “Han kapısından sığmaz, fındikkabuğuna sığar” cümlesinde “han” ve “fındık” kelimelerinden sonra durulmazsa, bilmeceyi dinleyen bunları isim tamlamaları sanacak ve bir hanın kapısından sığmadığı halde bir fındığın kabuğuna sığan nesneyi arayacaktır. Hâlbuki kelimelerden sonra bir durak olursa “han” ve “fındık” kelimeleri sadece sığar ve sığmaz fiillerinin özneleri olur ve ortada soru kalmaz. Soruları sadece basit bir cümle olan bilmeceleri de aynı bölüme katabiliriz. Dinleyici bir problem beklediği için, bundan gizli bir anlam çıkartmaya çalışır (Boratav-Başgöz, 1974, s. 7)

Yukarıdaki açıklamaya göre, bilmecelerin bu tür mantıksız şekilde kurulmaları, noktalama ya da vurgu eksiklikleri onların bir kelime oyunu olmalarından ibarettir. Bu bilmecelerden herhalde yukarıda örneği verilen “han kapısından sığmaz, fındikkabuğuna sığar” bilmecesi yaygındır. Çukurova bilmeceleri arasında da bu bilmeceye rastlanmakla birlikte, kelime oyununa dayanan başka bilmeceler de

bulunmaktadır. Bu tip bilmecelerde cevap bilmecenin içindedir. Biz bunları bilmece metinleri içerisinde “Şaka/alay üzerine kurulan bilmeceler” bölümünde sıraladık. Bu bilmecelerden bazıları şöyledir:

Han kapısından geçmez

Araba tekerinden büyük

Fındıkkabuğunun içinde ÇB/TCB-15.8. Bu bilmecede cevap şöyle olacaktır. Han, kapısına sığmaz; araba, tekerinden büyüktür; fındık, kabuğunun içindedir. Bu bilmeceyi duyanlar öncelikle başka bir cevap ararlar; fakat cevabın içinde olduğunu sonradan görebilirler. O nedenle şaşırtıcıdır diyebiliriz.

Denizin altında kum var

Onun altında ne var ÇB/TCB-15.3. Burada da aynı şey söz konusudur. Denizin altında kum vardır doğal olarak, on rakamının altında da dokuz vardır.

- İki anlamlılık kelimenin iki anlama gelmesinden değil, betimlemenin getirdiği imgelerden ileri gelir. Bu bölümdeki bilmeceler, akla, çözümden farklı olan ve çoğu zaman söylenmesi ayıp nesnelere veya işler getirdiği için şaşırtıcı ve eğlendiricidir (Boratav-Başgöz, 1974, s. 7). Halk olgunluğu, bazı açık saçık sözlere yeri geldiği zaman çok büyük anlamlar yükler. Deyimlerde ve atasözlerinde bu anlayışın birçok örnekleri görülebilir. Bilmecelerde de ilk anda söylenmesi hoş olmayan bir nesnenin tanımlanması yapılıyor, bulunması isteniyor gibi gelirse de çözümün hiç de öyle olmadığı ortaya çıkar:

Deliktir karnı, yarıktır başı,

Gittikçe geldikçe akıtır yaşı,

Dürttükçe çektikçe bitirir işi (Divit)

Don içinde dikili kazık (Mısır) (Cilt 1, 1977, s. 437).

Müstehcen görünen ama cevabı müstehcen olmayan bilmeceler olarak da adlandırabileceğimiz bu bilmeceler, halkın uzun kış gecelerinde herhalde en çok eğlendiği bilmece türüdür. Bu tür bilmecelerin hem söylenmesinin hoş olmaması hem de insanların birbirlerine takılmak suretiyle ilgi çekmesi halkın yaratıcılığını artırmış olmalıdır diye düşünüyoruz. Dilin zenginliğinden faydalanan bilmecelerde betimlemenin ustalığı sezilir. Çalışmamızda bu bilmecelere örnek olarak gösterebileceğimiz pek çok bilmece bulunmaktadır. Birkaçını benzetme öğeleriyle

birlikte açıklayalım:

Don içinde dik durur ÇB/TCB-6.163.

Bu bilmecenin cevabı “gaz lambası”dır. Gaz lambası, yakıt olarak gaz yağı kullanılan bir aydınlatma aracıdır. “Fitilli” ve “basınçlı” olmak üzere iki türü bulunmaktadır (<http://tr.wikipedia.org>). Bu bilmecede fitilli gaz lambası örneklendiriliyor olmalıdır. Fitilin içinde dik durması ile tahmin edileceği üzere bir benzetme kurulmuştur. Lambanın fitili içine alan camı da don türü giysiye benzetilmiştir. Aşağıdaki bilmecede de aynı tür benzetme söz konusudur:

Kaldırdım koydum

Kanırdım taktım

İki sarkıttım

Bir berkittim

Kuru taktım

Yaş çıktı (at eyeri) ÇB/TCB-6.108.

Görüldüğü üzere, bilmecenin cevabı ile müstehcen olduğu sanılan şey arasında yalnızca bir benzetme kurulmuştur. Bu sebeple cevabın bulunması güçleşir. Diğer bilmecelerde de buna benzerleri şöyledir:

Başı sallanır

Dibi kıllanır ÇB/TCB-6.262. Bu bilmecenin cevabı “kirmen”dir. Kirmen yün, keten, kenevir, pamuk gibi lifli hammaddeleri büküp ip yapmaya (eğirmeye) yarayan bir ucu çengelli tahta araçlara verilen ad (<http://tr.wikipedia.org>).

Anamın önünde kıllı topaç (çıkırık) ÇB/TCB-6.229.

Çıkırık, doğal ya da yapay liflerden iplik eğirmek için kullanılan bir araçtır (<http://tr.wikipedia.org>). Şekli bir çarkı andırır, dolayısıyla yuvarlaktır. O nedenle bir topaç benzetmesi kurulmuştur. Çalışmamızda bu bilmeceler gibi daha çok bilmece bulunmaktadır.

Çelebioğlu-Öksüz, bilmeceleri ifadeleri açısından şu şekilde tasnif etmişlerdir:

1. Muhataba, “Ne, nedir, kimdir, nedir ol?” gibi soru soran bilmeceler
2. Hiçbir soru unsuru bulunmayan tahkiyevi ve haber cümlelerini haiz bilmeceler,
Akşamları kapanır
Sabahları açılır (perde)

3. Birinci şahıs ağzından söylenen ve mülkiyet veya bir hususiyeti bildiren bilmeceler,
 “Benim bir oğlum var... Benim bir kuyum var...”
 Her sabah kalkar
 Elimi yüzümü öper (havlu)
4. Bilmecenin cevabı olan şeyin, teşhis ü intakla bizzat konuşması
 Ot yedim etlendim
 Su içtim sütlendim
 Aç kapıyı Fatma
 Dört ayakla ben geldim (koyun)
5. Birden fazla cevaplı bilmecelerde iki cevabın konuşması
 Eğri büğrü nereye?
 Sana ne beli doğru! (duman, acaba) (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 13).

Fevzi Karademir ise çalışmasında yalnızca bilmece kalıplarını esas almış ve şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Giriş kalıpları
 - a. İyelik kalıbı
 - b. Bulunma kalıbı
 - c. Ayrılma kalıbı
 - d. Lugaz kalıpları
 - e. Doldurma/uyak kalıpları
 - Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar
 - Bilmecenin ana metniyle anlamsal bir bağı olanlar
2. Bilmecayı içine alan kalıplar
 - a. Olumsuzlama kalıbı
 - b. Benzetme kalıbı
 - c. Zıtlık kalıbı
 - d. Şaşıрма kalıbı
 - e. Mukayese kalıbı
3. Bitiş kalıpları (tahrik kalıpları)
 - a. Teşvik kalıbı
 - b. Meydan okuma kalıbı

- c. Tehdit/beddua kalıbı
- d. Ceza kalıbı
- e. Hakaret kalıbı
- f. Küfür kalıbı
- 4. Soru düzeni
 - a. Düz sorular
 - b. Ahenkli sorular (Karademir, 2007, s. 107-131).

Yukarıda Boratav ve Başgöz'ün üsluplarına göre tasnif değerlendirmesini kendi çalışmamızda da inceledik. Diğer bir tasnif olan Karademir'in yaptığı tasnif, kalıp kullanımlar açısından bizim çalışmamız için daha yeterli ve kapsamlı bir tasnif olduğundan biz Çukurova bilmecelerini buna göre değerlendirmeyi uygun bulduk. Bu tasnif, aşağıda başlıklar altında yer almıştır. Yalnızca çalışmamızda lugaz örneğine rastlanmadığı için lugaz kalıpları başlığını değerlendirmeye almadık.

6.2. Çukurova Bilmecelerinde Anlatım Kalıpları

6.2.1. Giriş Kalıpları

Çoğu zaman doğmaca olarak oluşturulan bilmeceler için de her defasında farklı bir başlangıç/giriş yapmanın zorluğu kaçınılmazdır. Dolayısıyla sorucu hazır bir temel/şablon üzerine bilmecesini kurmayı daha uygun bulur. Bu yaklaşım ise başlangıçları aynı veya benzer bilmeceleri doğurur. Bilinçli bir tasarruf eseri olarak gördüğümüz bu ortak başlangıçları bilmecelerin giriş kalıbı olarak ifade ediyoruz (Karademir, 2007, s. 107).

Bilmecelerimizin bilhassa başlarında şu tip ortak ifadelerle çok rastlıyoruz: “Benim bir (oğlum, kızım, kuşum...) var; dam üstünde... ; dağdan gelir... ; uzaktan (karşıdan) baktım... ; dal üstünde (ucunda) ... yer altında, aşağıdan gelir... ; altı... üstü... ; içi... dışı... ; yol üstünde...; bilmece bildirmece...” vs. gibi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 15).

Karademir, anlatım kalıplarını tasnif etmiş, giriş kalıplarını çeşitli başlıklar altında incelemiştir. Biz de çalışmamızda yer alan giriş kalıplarını tespit ederken bu tasnife göre değerlendirmeyi uygun bulduk. Buna göre bilmecelerde giriş kalıpları şu başlıklar altında incelenecektir: İyelik kalıbı, bulunma kalıbı, ayrılma kalıbı, lugaz kalıbı, doldurma/uyak kalıbı.

6.2.1.1. İyelik Kalıbı

Bu kalıpta bir iyeliğin (sahipliğin) bildirimini söz konusudur. Sorucu soracağı varlığı, bu, yakın uzak; somut-soyut herhangi bir varlık olabilir, sahiplenerek öznel bir betimlemeye tabi tutar. İyelik olgusu, cevabın (sorulan nesnenin) sorucunun yakın ve dar varlık dünyasında olduğunu göstermesi bakımından, muhatap için, bir yönüyle ipucu işlevi görür. Ancak diğer taraftan, bazı bilmecelerde, nesnenin, şu örneklerde olduğu gibi, olağan dışı özelliklere bürünmesi muhatapı şaşırtır: *Benim bir aletim var /dünya altından geçer* (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamyş kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem); *Benim bir çocuğum var/göbeğinden yemek yer* (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’). Çünkü normal bir iyelik dairesinde *dünyanın altından geçtiği bir alet* veya *göbeğinden yemek yiyen bir çocuk* yoktur. İşte iyelik olgusu, hayal âleminde bu “gel-git”i oluşturması bakımından işlevseldir. Bu kalıpta cevabı imgelemek üzere en çok seçilen varlıklar ise, iyelik dairesinin önemli öğelerinden “oğul, kız ve çocuk”tur. Halk bilmecelerinde gördüğümüz en yaygın giriş kalıplarından olan iyelik kalıbının değişmeyen kısmı “...(+) + var” biçimindedir olup diğer kısmı şu iki şekilde farklılık gösterir:

1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”
2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı” (Karademir, 2007, s. 107-108).

Yukarıda verilen bilgilere baktığımızda çalışmamızda giriş kalıplarının kuruluşlarının aynı olduğu tespitine vardık. Dolayısıyla Karademir’in verdiği bilgilere dayanarak iyelik kalıbını iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

6.2.1.1.1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Çalışmamızda bulunan giriş kalıplarından iyelik kalıbı ile kurulanlar çok geniş bir yer kaplamaktadır. Bu kalıpta varlıkları imgelemek için en çok “benim bir oğlum/kızım/babam var” şeklindeki kuruluşlar dikkati çekmektedir. Diğer taraftan benim bir dağım/kutum/ebem/boyam/yorganım vb. kuruluşlar da yer almaktadır.

Bilmecelerin hepsini bu şekilde inceledikten sonra bu kalıba uyanları sırasıyla bu başlıkta sıralayacağız.

Aşağıda iyelik kalıbının “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı” şeklinde kurulanlar şöyledir:

Benim bir yorganım var

Tüm dünyayı kaplar (bulut) ÇB/TCB-1.8.

Benim bir kızım var

Türlü türlü donu var (gökkuşığı) ÇB/TCB-1.58.

Benim bir ebem var

Gece gündüz yufka açar (deniz) ÇB/TCB-1.36.

Benim bir oklavam var

Gece gündüz yufka açar (deniz) ÇB/TCB-1.36.a.

Benim bir sarığım var

Sararım sararım bitmez (yol) ÇB/TCB-1.50.

Benim bir ipim var

Sararım sararım bitmez (yol) ÇB/TCB-1.50.a.

Benim bir yorganım var

Her yeri örter suyu örtmez (kar) ÇB/TCB-1.62.

Benim bir yorganım var

Dağı taşı kaplar

Denizi kaplayamaz (kar) ÇB/TCB-1.63.

Benim bir sürü çocuğum var

Burnu eğri eğri (nohut) ÇB/TCB-2.18.

Benim bir tencerem var

Aşı tatlı olur (ceviz) ÇB/TCB-2.36.c.

Bir çekmecem var

İçi dört dilim ekmek alır (ceviz) ÇB/TCB-2.46.

Benim bir yemişim var

Yetiği kırmızı hamı göğ (menengiç) ÇB/TCB-2.47.

Benim bir oğlum var

Kan işer

Kanı duvardan aşar (çay) ÇB/TCB-3.43.

Benim bir öküzüm var

Tepenin bir gün birinde yatar bir gün birinde (bit) ÇB/TCB-4.150.

Benim bir kutum var

İki türlü otu var (yumurta) ÇB/TCB-4.196.b.

Benim bir gülüm var

İki çeşit suyu var (yumurta) ÇB/TCB-4.196.c.

Benim bir damım var

İçi kazma kürek dolu (ağız) ÇB/TCB-5.41.

Benim bir odam var

İçi dolu beyaz keser (ağız) ÇB/TCB-5.41.b.

Benim iki öküzüm var

Her yeri sürer

Evimizin arkasını süremez (göz) ÇB/TCB-5.55.

Benim iki pencerem var
Etrafı etten duvar (göz) ÇB/TCB-5.56.

Benim bir eşeğim var
Dört tane taşağı var (ekmek tahtası) ÇB/TCB-6.68.

Benim bir gelinim var
Her gelenin ağzını öper (kaşık) ÇB/TCB-6.76.

Benim bir eşeğim var
Ne koysan götürür (sacayağı) ÇB/TCB-6.87.

Benim bir oğlum var
Gelen öper giden öper (su tası) ÇB/TCB-6.92.

Benim bir kızım var
Gelen içer giden içer (su tası) ÇB/TCB-6.92.c.

Benim bir kara kedim var
Kuyruğundan asarlar (tava) ÇB/TCB-6.94.

Benim bir oğlum var
Durmadan g...tünü yıkarım (tencere) ÇB/TCB-6.97.

Benim bir oğlum var
Seneden seneye tıraş olur (harman) ÇB/TCB-6.120.

Benim bir tepem var
Bir yüzüne kar yağar
Bir yüzüne dolu yağar (çırçır) ÇB/TCB-6.113.b.

Benim bir dağım var

Bir yüzüne kar yağar

Bir yüzüne dolu yağar (pamuk çırçırını) ÇB/TCB-6.113.c.

Benim kırk tane çocuğum var

Hepsi bir yastıkta yatar (kibrit) ÇB/TCB-6.139.

Benim bir kızım var

Gözleri kip kip eder (gaz lambası) ÇB/TCB-6.167.

Benim bir tosunum var

Bir tepede bazı bazı otlarınır (ustura) ÇB/TCB-6.181.

Benim bir kızım var

Gece gündüz resim yapar (ayna) ÇB/TCB-6.201.

Benim bir yolum var

Giderim giderim tükenmez (çıkırık) ÇB/TCB-6.219.

Benim bir dağım var

Üç yol aşar (çıkırık) ÇB/TCB-6.220.

Benim bir sürü çocuğum var

G..tleri delik delik (çıkırık fitili) ÇB/TCB-6.226.

Benim bir sazım var

Annenin bacağıının arasına girince hem trampet çalar hem saz (halaç yayı) ÇB/TCB-6.233.

Benim bir kızım var

Gelenin geçenin elini öper (havlu) ÇB/TCB-6.239.

Benim bir kızım var

Gelenin gidenin elini öper (havlu) ÇB/TCB-6.239.a.

Benim bir gelinim var

Gidenin elini öper

Gelenin elini öper (ibrik) ÇB/TCB-6.247.

Benim bir oğlum var

Ocak başından gitmez (ibrik) ÇB/TCB-6.249.

Benim bir oğlum var

Bülüğünden işer (ibrik) ÇB/TCB-6.249.a.

Benim iki çocuğum var

Arasında guşağı var (masa) ÇB/TCB-6.272.

Benim bir dostum var

Hem döverim hem severim (minder) ÇB/TCB-6.275.

Benim bir oğlum var

Gelenin gidenin g..tünü öper (minder) ÇB/TCB-6.276.

Benim bir kızım var

Gelen öper giden öper (süpürge) ÇB/TCB-6.302.

Benim ikiz kızım var

Biri oturur biri kalkar (terazi) ÇB/TCB-6.311.

Benim bir tepem var

Başından üç yol aşar (urgan) ÇB/TCB-6.322.

Benim bir gelinim var

Gelenin gidenin elini öper (kapı kolu) ÇB/TCB-8.31.

Benim bir atım var
 Göğsü sudan gider
 Atım kişnemez
 Arpa saman istemez (kayık) ÇB/TCB-10.22.

Benim bir gülüm var
 Senede iki kere açar (dini bayram) ÇB/TCB-16.31.

Benim bir şeyim var
 Herkes kullanır (isim) ÇB/TCB-16.52.

Benim bir kızım var
 Bir ayağı üç gözü var (terazi) ÇB/TCB-16.101.

Benim bir koyunum var
 Üstünde çayırım var (yün) ÇB/TCB-16.112.

Benim bir aygırım var
 İçinde beygirim var (ay ve yıldız) ÇB/İCB-1.2.

Benim bir yastığım var
 Kırk çocuğum bir yastıkta yatar (hezen ve salma) ÇB/İCB-5.2.

Benim bir sürü çocuğum var
 Bir yastıkta yatar (hezen ve salma) ÇB/İCB-5.2.a.

Benim iki oğlum var
 Birisi gider gelmez
 Birisi yatar kalkmaz (duman ve kül) ÇB/İCB-7.5.

Benim bir ağacım var
 Ağacımın on iki dalı var

Her dalında otuz yaprak var

Bir tarafı ak bir tarafı kara (yıl, ay, gündüz, gece) ÇB/DCB-1.2.

Benim bir dedem var

Kırk kat çamaşır giyer (lahana) ÇB/TCB-2.148.

Benim bir kızım var

Kat kat eteği var (lahana) ÇB/TCB-2.148.a.

Benim bir evim var

Kırk kiremitli (lahana) ÇB/TCB-2.150.

Benim bir kızım var

Kırk gömleği var (soğan) ÇB/TCB-2.184.

Benim bir tencerem var

Aşı tatlı olur (ceviz) ÇB/TCB-2.36.c.

6.2.1.1.2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Bu kalıbın yukarıdaki kalıptan tek farkı tamlayan görevindeki birinci kişi zamirinin söylenmemesidir. Burada da sıfat görevindeki kelime genelde belirtme sıfatı olan “bir”dir (Karademir, 2007, s. 109). Ancak çalışmamızda bu kalıpta kurulmuş bilmecelerin yanı sıra “bir” sıfatının düşürüldüğü onun yerine başka sözcüklerin geçtiği iki bilmece örneğine de rastlanmaktadır. Şu şekildedir:

Beş atım var

Üçü günde bağlı

İkisi gölgede bağlı (namaz vakitleri) ÇB/BCB-1.1.

Kırk kızım var

Başı kara kara (kibrit) ÇB/TCB-6.140.

Diğer bilmeceleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bir oğlum var etten

Bacakları metten

Şimdi sıçrar görürsün

Gülmekten ölürsün (kurbağa) ÇB/TCB-4.143.

Bir oğlum var metten

Sakalı var etten (horoz) ÇB/TCB-4.55.a.

Bir öküzüm var

Bir boynuzu var (armut) ÇB/TCB-2.27.

Bir öküzüm var

Boynunu kırmadan dama girmez (armut) ÇB/TCB-2.28.

Bir çarşafım var

Her yeri örter

Denizi örtmez (kar) ÇB/TCB-1.62.a.

Bir top bezim var

Sararım sararım bitmez (yol) ÇB/TCB-1.50.b.

Bir yumağım var

Sararım sararım tükenmez (yol) ÇB/TCB-1.49.

Bir kaşık boyam var

Dünyayı boyar (güneş) ÇB/TCB-1.13.

Bir kaşık yağım var

Dünyayı boyar (güneş) ÇB/TCB-1.13.a.

Bir kemerim var rengârenk (gökkuşığı) ÇB/TCB-1.59.

Bir itte doğrantım var

Gece serer gündüz toplarım (yıldız) ÇB/TCB-1.25.

Bir çekmecem var

İçi dört dilim ekmek alır (ceviz) ÇB/TCB-2.46.

Bir tekne var

İki teknesi çıkar (Pelit) ÇB/TCB-2.255.

Bir küçücük kutum var

İçinde tevir tevir otum var (yumurta) ÇB/TCB-4.196.

Bir kuyum var

İki türlü suyum var (yumurta) ÇB/TCB-4.196.a.

Bir evim var

Ararım ararım

Kapısını bulamam (yumurta) ÇB/TCB-4.202.

Bir kutum var

İçinde otuz iki türlü otum var (ağız) ÇB/TCB-5.24.

Bir evim var

İçi kör keserle dolu (ağız) ÇB/TCB-5.41.a.

Bir kuşum var filer

Yürürse siler

Oturursa güler (erkek edep yeri) ÇB/TCB-5.50.

Bir kuyum var

Çeken ölmez

İçen ölür (tüfek) ÇB/TCB-6.54.d.

Bir kızım var

Gelen öper giden öper (ekmek sacı) ÇB/TCB-6.66.

Bir kuyum var

İçinde suyu var

Ağzında yılan var (gaz lambası) ÇB/TCB-6.164.c.

Bir tosunum var

Bir tepede yayılır yatar (ustura) ÇB/TCB-6.181.a.

Bir atım var haşarı

K..çı damdan dışarı(ustura) ÇB/TCB-6.182.

Bir babam var

G..tünü küle gömer yatar (ibrik) ÇB/TCB-6.248.

Bir ineğim var

Boynuzundan işer (ibrik) ÇB/TCB-6.249.

Bir kızım var

Tepesinde gözü var (iğne) ÇB/TCB-6.256.

Bir ineğim var

Tepeyi otlar otlar gelir (saç traş makinesi) ÇB/TCB-6.293.

Bir sıcak gemim var

Durmadan gider gelir

O gelip gittikçe

Dalgaları düz eder (ütü) ÇB/TCB-6.323.

Bir atım var

İki tane g..tü var (yuvak) ÇB/TCB-6.330.a.

Bir oğlum var periden
 Sille ister huriden
 Köyneği var ağaçtan
 Yanakları deriden (davul) ÇB/TCB-7.3.

Bir atım var atlamaz
 Ayaksız yerde duramaz (köprü) ÇB/TCB-8.7.

Bir atım var haşarı
 G..ü damdan dışarı (ev salması) ÇB/TCB-8.24.

Bir kızım var
 Gelenin elini öper
 Gidenin elini öper (kapı kolu) ÇB/TCB-8.31.b.

Bir avuç biberim var
 Dünyadan haberim var (radyo) ÇB/TCB-11.15.

Bir eşeğim var
 Yükletirim yükletirim
 Yeter demez (ateş) ÇB/TCB-16.7.

Bir çuval taşım var
 Atarım atarım tükenmez (söz) ÇB/TCB-16.91.

Bir salkım üzümüm var
 Yarısı ak yarısı kara (gündüz ve gece) ÇB/İCB-1.8.

Bir lambam var
 Gündüz söner
 Gece parlak (ay) ÇB/TCB-1.6.

6.2.1.2. Bulunma Kalıbı

Mekân, varlık âleminin en temel ögesidir. Her şey bir mekânda var olur. Her eylem bir mekânda gerçekleşir. Somut-soyut tüm varlıklar çoğu zaman, bir mekânla ilişkilendirilerek betimlenir. Mekândan hareketle varlığı tanımlama veya betimleme, halk bilmecelerinde de, sıklıkla başvurulan bir yöntem olup, *Çalı dibinde kıl çuval* (kirpi); *Dal üstünde/darı ambarı* (incir) örneklerinde olduğu gibi, bir giriş kalıbı olarak karşımıza çıkar. Sorucuya, tasvire başlangıç noktası oluşturması bakımından, kolaylık sağlayan bu teknik, muhatap için de, çağrışım alanını daralttığından, çoğu zaman ipucu işlevi görür (Karademir, 2007, s. 109).

Azerbaycan ve Anadolu sahası bilmecelerini yapı ortaklıkları açısından inceleyen Sakaoğlu, Anadolu'daki bilmecelerde kalıp ifadeler konusunda bazı tespitlerde bulunmuştur: “Bu bilmeceler daha çok “Dal üstünde...” ve “Dal ucunda” ibaresiyle başlamaktadır; devamı ise bilmecenin esas sorusunu teşkil etmektedir: “Dal üstünde balım var; ...tüylü oğlan; ... ateş yanar; ... saplı küpe; ...bıyıklı çoban; ... bıyıklı oğlan, ...dikenli yumak; “Dal ucunda süzülü torba ... ateş yanar; ... bal lokması; ... sulu sepken; ... allı gelin; ... kitli sandık; ... kara kara kareşler; ... arpacıklar.” (Sakaoğlu, 1995, s. 497).

Sakaoğlu, bizim çalışmamızda da mensur bilmecelerin çoğunda yer alan yeraltında... ile başlayan kalıplara dikkat çekmektedir: “Anadolu sahasında, “Dal üstünde”nin karşılığı olmak üzere “Yer altında” ibaresiyle başlayan pek çok bilmecenin olduğu da unutulmamalıdır: Yer altında ak düğme; ... gümüş düğme; ... civcivli tavuk; ... çocuklu Fatma;... top düğme;... yumru yumru; ... kıllı papaz; ... kırmızı bakır; ... kurtla koca; ... kürklü baba; ... kürklü dede; ... sanklı hoca; ... akça ferik; ... çivili kurt; ... sakallı dede; ... babam bıyığı; ... çilli keşiş; ... dedem sakalı; ... püsküllü derviş; ... saçlı hoca; ...yelpaze; ...beyaz çömlek; ... dedem başı; ... kara çömlek; ... kara taş; ... küflü testi; ... altın direk vb.” (Sakaoğlu, 1995, s. 497-498).

Çalışmamızda tespit ettiğimiz bilmeceler arasında “yer altında”, “karanlık yerde”, “sarp kaya yüzünde/üstünde”, “yük/gök/dal/yol/duvar/dam üstünde veya başında, ucunda”, “çalı dibinde” şeklinde bulunma kalıbıyla kurulan çok sayıda bilmeceler bulunmaktadır. Kuruluşları yönünden birbirine bu kadar benzer bilmecenin varlığı, halkın bilmeceyi yaratma işlevinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bu kalıpların bilmece oluşturmak için kalıplaşmış ifadeler olduğu açıktır. Kuruluşları

yönünden benzerlikleri dolayısıyla her bir kalıbı Karademir'in tespit ettiği gibi şu başlıklar altında sıralamak istiyoruz:

6.2.1.2.1. “İsim (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb. (+) bilmecenin diğer kısmı”

Yük üstünde yünlü yumak (kedi) ÇB/TCB-4.89.d.

Yük üstünde kıllı yumak (kedi) ÇB/TCB-4.89.e.

Yük üstünde kıvrım çörek (kedi) ÇB/TCB-4.89.a.

Yük başında kıllı yumak (kedi) ÇB/TCB-4.89.b.

Yük üstünde yarım çörek (ay) ÇB/TCB-1.3.a.

Yüklük üstünde yarım çörek (kedi) ÇB/TCB-4.89.

Gök üstünde yarım çörek (ay) ÇB/TCB-1.3.b.

Gök kilim üstünde kırat oynar (gemi) ÇB/TCB-10.17.

Dam üstünde yarım ekmek (ay) ÇB/TCB-1.3.e.

Dam ardında dallı kiraz (saç) ÇB/TCB-5.20.

Dam başında kangur kungur (loğ) ÇB/TCB-6.331.

Dam üzerinde kıllı yumak (kedi) ÇB/TCB-4.89.f.

Dal üstünde kilitli sandık (ceviz) ÇB/TCB-2.37.b.

Dal üstünde al yanak oğlan (elma) ÇB/TCB-2.52.

Dal üstünde ateş yanar (kestane) ÇB/TCB-2.80.

Dal üstünde tüylü dede (şeftali) ÇB/TCB-2.117.

Dal üstünde sarı tavuk (armut) ÇB/TCB-2.26.

Dal ucunda kilitli sandık (ceviz) ÇB/TCB-2.37.a.

Dal üstünde kara tavuk (zeytin) ÇB/TCB-3.42.

Yar üstünde kıvrım çörek (kulak) ÇB/TCB-5.68.g.

Ev üstünde yarım çörek (ay) ÇB/TCB-1.3.

Yol üstünde yağlı kayış (yılan) ÇB/TCB-4.127.a.

Yol üstünde kırmızı bohça (domates) ÇB/TCB-2.132.

Yol üstünde kıllı yumak (kedi) ÇB/TCB-4.89.c.

Yol üstünde cansız eşek (köprü) ÇB/TCB-8.3.

Duvar üstünde ak bayraklar (diş) ÇB/TCB-5.44.

Ağaç başında sarı bülbül (portakal) ÇB/TCB-2.115.

Bu kalıpta en çok “yer altında” ile başlayan bilmeceler dikkati çekmektedir. Bu şekilde çalışmamızda 39 adet bilmece bulunmaktadır. Burada yer altı somut olarak kullanılmış, bilmecenin cevabı yer altında gizlenmektedir:

Yer altında gümüş düğme (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.

Yer altında ala düğme (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.a.

Yer altında beyaz düğme (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.b.

Yer altında mor düğme (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.c.

Yer altında yeşil düğme (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.d.

Yer altında kürklü hoca (çiğdem) ÇB/TCB-2.48.e.

Yer altında gümüş çubuk (geçemek) ÇB/TCB-2.54.

Yer altında turuncu minare (havuç) ÇB/TCB-2.56.

Yer altında turuncu kılıç (havuç) ÇB/TCB-2.56.a.

Yer altında altın direk (havuç) ÇB/TCB-2.56.b.

Yer altında kınalı çivi (havuç) ÇB/TCB-2.56.c.

Yer altında çullu tuz (tuzak) ÇB/TCB-6.49.

Yer altında çullu kuduz (tuzak) ÇB/TCB-6.49.a.

Yer altında kara kazan kaynar (karınca) ÇB/TCB-4.67.

Yer altında kazan kaynar (karınca) ÇB/TCB-4.67.a.

Yer altında bulgur kaynar (karınca) ÇB/TCB-4.67.b.

Yer altında gambur gümbür (köten) ÇB/TCB-6.123.

Yer altında eğri büğrü (solucan) ÇB/TCB-4.111.

Yer altında yağlı kayış (yılan) ÇB/TCB-4.127.

Yer altında kara kayış (yılan) ÇB/TCB-4.127.b.

Yer altında gara çubuk (yılan) ÇB/TCB-4.127.c.

Yer altında yağlı kılıç (yılan) ÇB/TCB-4.127.d.

Yer altında yağlı kendir (yılan) ÇB/TCB-4.127.e.

Yer altında yat çubuk (yılan) ÇB/TCB-4.127.f.

Yer altında yaş çubuk (yılan) ÇB/TCB-4.127.g.

- Yer altında yeşil çubuk (yılan) ÇB/TCB-4.127.h.
 Yer altında gümüş çubuk (yılan) ÇB/TCB-4.127.i.
 Yer altında yastı çalı (yılan) ÇB/TCB-4.127.j.
 Yer altında kangıl kungul (saban demiri) ÇB/TCB-6.131.
 Yer altında ala saplık (baldıran) ÇB/TCB-2.128.
 Yer altında altın tabak (pancar) ÇB/TCB-2.161.
 Yer altında kırmızı tencere (pancar) ÇB/TCB-2.162.
 Yer altında kurklu tavuk (patates) ÇB/TCB-2.163.
 Yer altında sakallı dede (pırasa) ÇB/TCB-2.173.
 Yer altında ak taş (şalgam) ÇB/TCB-2.260.
 Çalı dibinde yoğurt mayaladım (kar çiçeği) ÇB/TCB-2.203.
 Çalı dibinde mum yanar (çiğdem) ÇB/TCB-2.49.

6.2.1.2.2. “Sıfat tamlaması +DA + bilmecenin diğer kısmı”

Bu kalıpta “karanlık yerde” ve “sarp yerde/sarp kaya üzerinde” şeklinde kurulan fazlasıyla bilmece yer almaktadır. Aşağıda bu bilmeceler sıralanmaktadır:

- Karanlık yerde kadı oturur (çökelek) ÇB/TCB-3.6.
 Karanlık odada bir kadı durur (pekmez) ÇB/TCB-3.27.
 Karanlık yerde kadı oturur (peynir tenekesi) ÇB/TCB-6.84.
 Karanlık yerde kadı oturur (yağ derisi) ÇB/TCB-6.102.
 Karanlık gözde kadı oturur (yağ derisi) ÇB/TCB-6.102.a.
 Karanlık yerde at tepişir (pire) ÇB/TCB-4.158.
 Karanlık yerde kadı oturur (çıkırık) ÇB/TCB-6.215.
 Dar yerde at tepişir (kavurğa) ÇB/TCB-3.23.
 Sarp yerinde sandal asılı (deve taşığı) ÇB/TCB-4.178.
 Sarp yerde sandığı asılı (teke taşığı) ÇB/TCB-4.191.
 Sarp yüzünde kızıl kıvrım (kulak) ÇB/TCB-5.68.
 Sarp yerde bakkal yuvası (kulak) ÇB/TCB-5.68.c.
 Sarp yüzünde sandal asılır (kulak) ÇB/TCB-5.68.b.
 Sarp kayada sarı at kişner (küpe) ÇB/TCB-6.30.
 Sarp kayada sarı at kişner (kale ve sincap) ÇB/İCB-8.6.
 Sarp yüzünde bitli cere (erkek çocuğun edep yeri) ÇB/TCB-5.32.

Sarp kayadan sarkıyor

Düşerim diye korkuyor (gerdanlık) ÇB/TCB-6.27.

Aşağıdaki bilmeceler ise bu kalıptan biraz farklı olarak sıfat tamlaması+isim+DA şeklinde kurulmuştur:

Sarp kaya yüzünde sarı saman savrulur (arı) ÇB/TCB-4.2.

Sarı kaya üstünde bir kucak çılpızım var (kaş) ÇB/TCB-5.64.

Sarp kaya yüzünde kızıl kıvrım kıvrım (kulak) ÇB/TCB-5.68.a.

Sarp kaya yüzünde kıvrım çörek (kulak) ÇB/TCB-5.68.f.

Sarp kaya yüzünde kıvrılır yatar (kulak) ÇB/TCB-5.68.d.

6.2.1.2.3. “İsim +DA + bilmecenin diğer kısmı”

Gökyüzünde yarım sabun (ay) ÇB/TCB-1.3.f.

Karanlıkta kadı oturur (lamba) ÇB/TCB-6.169.

Karanlıkta kadı oturur (hızman) ÇB/TCB-4.179.

Dağda takılar

Suda cipiler (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.66.

6.2.1.3. Ayrılma Kalıbı

Sorucu, kimi zaman, varlığı hareket halinde betimlemeyi yeğler. Bunu da genelde, bir başlangıcı, bir devinime geçişi ifade eden “İsim + DAn (+) gelir (+) bilmecenin diğer kısmı” kuruluşundaki *ayrılma kalıbıyla* gerçekleştirir (Karademir, 2007, s. 112).

Çalışmamızda bu kalıpla kurulan çok fazla sayıda bilmece bulunmaktadır. Genellikle “dağdan gelir...” kalıbıyla başlamışlardır. Bunları şöyle sırayalabiliriz:

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla (sel) ÇB/TCB-1.77.

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeveli aslan gelir (sel) ÇB/TCB-1.78.

Dağdan gelir taştan gelir

Eyerlenmiş aslan gelir (çağlayan) ÇB/TCB-1.33.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (su) ÇB/TCB-1.45.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (çarık) ÇB/TCB-6.14.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı bağlı aslan gelir (postal) ÇB/TCB-6.35.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (postal) ÇB/TCB-6.35.a.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (hedik) ÇB/TCB-3.19.

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı g..tlü eniştem gelir (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.60.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı nalsız başı yularsız gelir (ar1) ÇB/TCB-4.6.

Dağdan gelir taştan gelir

Bir yularsız aslan gelir (keçi) ÇB/TCB-4.85.

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı şalvarlı eniştem gelir (keçi) ÇB/TCB-4.85.a.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayakları gümüş bakır (keçi) ÇB/TCB-4.86.b.

Dağdan gelir takır tukur

Ayakları gümüş bakır (at arabası) ÇB/TCB-10.2.

Dağdan gelir takır takır
Ayakları gümüş bakır (kağm) ÇB/TCB-10.7.

Dağdan gelir homur homur
Ayağının altı demir (tren) ÇB/TCB-10.13.

Dağdan gelir seke seke
Kara üzüm döke döke (keçi) ÇB/TCB-4.84.

Dağdan gelir atacak
Gönlü büyük g..ü açık (keçi) ÇB/TCB-4.82.

Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (su) ÇB/TCB-1.44.

Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (çiğ) ÇB/TCB-1.53.

Dağdan iner takla makla
Aman anne beni sakla (ceviz) ÇB/TCB-2.42.

Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (içli köfte) ÇB/TCB-3.21.

Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (balta) ÇB/TCB-6.173.

Dağdan gelir takla makla
Aman avrat beni sakla (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.62.

Dağdan gelir takla tukla
Aman abla beni sakla (dolu) ÇB/TCB-1.54.

Dağdan gelir tepe takla
Aman abla beni sakla (dolu) ÇB/TCB-1.54.a.

Dağdan gelir takla makla
Ebe beni sakla (takunya) ÇB/TCB-6.39.

Dağdan gelir hop hop
Ayağında zilli top (arı) ÇB/TCB-4.7.

Dağdan gelir takır takır
Hasta olmuş Göde Bekir (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.61.a.

Dağdan gelir hor hor
Taşakları mor mor (keçi) ÇB/TCB-4.86.

Dağdan attım kılınca
Halep'ten çıktı bir ucu (şimşek) ÇB/TCB-1.82.

Burdan attım kılıcı
Adana'dan çıktı bir ucu ÇB/TCB-1.82.d.

Gökten gelir hız ile
Yedi bin yıldız ile ÇB/TCB-1.84.

6.2.2. Bitiş Kalıpları

Bazı bilmecelerin bitişlerinin müşterek ifadelerden oluştuğunu söyleyen Çelebioğlu ve Öksüz “Türk Bilmeceler Hazinesi” adlı çalışmalarında bu kalıplardan bahsetmişlerdir: “Bunlar, ekseriya muhatabı hedef alan, bilmeceyi bilemeyen ahmaklık, eşeklik vs. ile tavsif eder veya o gece bilinmezse adeta ölümle tehdit edilir mahiyettedir. “Ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün!” ifadesi, masallardaki şehzade veya kahramanların bir devle veya âşık olduğu kızın babası (padişah vs.) ile karşılaşınca

sorulacak sorular cevaplanmazsa muhatabın öldürüleceği tehdidini hatırlatmaktadır (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 15).

Dikkat edilince, kaba tabirlerin ağırlıklı olarak yer aldığı bu kalıpların büyük bir kısmının da aslında uyak sağlamak için olduğu anlaşılmaktadır. Muhatabı tahrik eden bu kalıpları, ifade ettikleri mana itibariyle, şu gruplara ayırmak mümkündür: Teşvik kalıbı, meydan okuma kalıbı, tehdit/beddua kalıbı, hakaret kalıbı, küfür kalıbı, ceza kalıbı (Karademir, 2007, s. 125).

Bitiş kalıpları ile ilgili yeterli ve kapsamlı olduğunu düşündüğümüz Karademir'in yaptığı tasnife göre çalışmamızı değerlendirecek olursak şu şekilde sıralayabiliriz:

6.2.2.1. Teşvik Kalıbı

Bu kalıp sözler, genelde muhatabı teşvike yönelik olup, “*haydi bunu bil, Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var.*” şeklinde, diğer kalıplara nispeten daha yumuşak ve yer yer mükâfat vaat eden ifadelerden oluşur (Karademir, 2007, s. 125).

Çalışmamızdaki bilmeceleri bu açıdan değerlendirecek olursak şu bilmeceleri örnek verebiliriz:

Bir ok attım örene

Aferin dedim görene (şimşek) ÇB/TCB-1.76.

Her evde mevcut bulunur

Türlü taama konulur

O nedir kansız vurulur

Söyle bakalım bu nedir (sarımsak) ÇB/TCB-2.181.

Kırmızı renklidir

Direk üstündedir

Kırların gelinidir

Bilin bakalım nedir (gelincik) ÇB/TCB-2.199.

Katık oldum aşına

Öp beni koy başına

İnce ince dil beni

Hadi kimim bil beni (ekmek) ÇB/TCB-3.15.

Aslı nedir resmi nedir

Canlı mıdır cismi nedir

Söylediğim bilmecenin

Söyleyiniz ismi nedir (kuş) ÇB/TCB-4.21.

Üç ayaklı fil

Sık kendini bil (sacayağı) ÇB/TCB-6.90.

Bir meselem var bil

Ağzında dil

Hadi bunu bil (kaval) ÇB/TCB-7.9.

Minicik minicik

Bilirsen aş olur

Bilemezsen kuş olur (yumurta) ÇB/TCB-4.195.

Ol denir ki gösteriyor benizi

Ol denir ki yol ediyor denizi

Ol denir ki uyuz eder domuzu

Bul da kendini kurtar aslanım (muamma) ÇB/M-1.1.

6.2.2.2. Meydan Okuma Kalıbı

Bu kalıpta bilmecenin cevabının bulunması için meydan okuma söz konusudur.

Bunu aşağıdaki bilmecelerde şu şekilde görmekteyiz:

Babam kandil dedem çıra

İşin yoksa beni ara (ampul) ÇB/TCB-6.160.

Bir ilik bin düğüm

Bin diyessin bilmeyessin (balık ağı) ÇB/TCB-6.44.

Altı ayaklı fil
 Ortasında dil
 Arif isen bil
 Ahmak isen sor (terazi) ÇB/TCB-6.317.

Sıra sıra söğütler
 Birbirini öğütler
 Bil bilmez söz söyler
 Bilebilsin arifler (telgraf) ÇB/TCB-11.22.

Elden ellere verilir
 Nazik ellerde dürülür
 Kansız katilsiz vurulur
 Bu nedir Nebi ağa (sigara ve turşu) ÇB/İCB-8.8.

6.2.2.3. Tehdit Kalıbı

En yaygın bitiş kalıplarından olan bu kalıp özellikle ölüm ve gece gibi insanoğlunun korku damarını tahrik eden iki kavram etrafında şekillenir. Kalıptaki “bu gece” vurgusu, bilmecelelerin daha çok ne zaman sorulduğuna da işaret etmesi bakımından önemlidir (Karademir, 2007, s. 126).

Çalışmamızda “ya bunu bileceksin ya bu gece öleceksin” şeklinde biten bilmece kalıpları şöyledir:

Kat katı kat katı
 Bu Allah’ın hikmeti
 Ya bunu bilecen
 Ya bu gece ölecece (lahana) ÇB/TCB-2.142.

Yedi zeytin yaprağı
 Hazreti Ali’nin toprağı
 Ya bunu bilecen
 Ya bu gece ölecece (kına) ÇB/TCB-2.235.

Hunt hunt yaprağı

Hacı Osman toprağı

Ya bunu bileceksin

Ya da yarın öleceksin (kına) ÇB/TCB-2.235.d.

Kat kat yaprağı

Hacı Osman toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece öleceksen (Kuran-ı Kerim) ÇB/TCB-13.4.a.

Sarısı savrun değil

Yazısı kuran değil

Ya bunu bileceksin

Ya bu gece öleceksin (altın) ÇB/TCB-16.4.

6.2.2.4. Ceza Kalıbı

Bu kalıpta cezalar, beş parayla başlayıp, şehir vermeye, hatta göç ettirmeye kadar varır. Ancak aşırı abartılar, bu cezaların büsbütün oyun gereği/söz gelişi olduğunu açıkça gösterir (Karademir, 2007, s. 126).

Çalışmamızda yer alan bilmecelerde kız vermek ve para ile cezalandırmanın yanında tıpkı bir oyun oynuyormuşçasına kaybedenin ebe yapılması da söz konusudur. Bilmeceler arasında ceza kalıbı olarak sayabileceğimiz bitiş kalıpları şu şekildedir:

Alası alası

Bunu bilmeyen yedi köy veresi (şemadan) ÇB/TCB-2.119.

Bilen bidris iğnesi

Bilmeyen on iki kız veresi (çam pürü) ÇB/TCB-2.225.

İğnesi iğnesi idris iğnesi

Bilen bilesi bilmeyen ölesi (çam pürü) ÇB/TCB-2.225.a.

Hey heteli heteli

Kündoğlunun meteli

Bildi bildi bilemedi

Ver yüz elli meteli (ıstar) ÇB/TCB-6.243.

Dört ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (masa) ÇB/TCB-6.270.

İki ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (leylek) ÇB/TCB-4.27.

Aşağıdaki bilmece örneğini de ceza kalıbı içinde değerlendirmeyi uygun bulduk:

Cın cın taşı

Bulamazsan baş kaşı (sabun) ÇB/TCB-16.79.

6.2.2.5. Hakaret Kalıbı

Bu kalıpta, bilmeceyi bilmeyenin değişik ifadelerle hakarete uğraması söz konusudur. Genel olarak “ahmak” sözcüğü etrafında şekillenen bu kalıp, aynı zamanda halkın bir değer yargısına da işaret etmektedir. Zira buna göre bilmeceyi çözmek zekâya, çözememek ise ahmaklığa alamet sayılır (Karademir, 2007, s. 127).

Tespit ettiğimiz bilmece arasında hakaret sayılabilecek sözcüklerin genellikle bilmecenin cevabını bilemeyenleri bulunulan topluluk içerisinde mahcup etmek, alay konusu etmek için söylenmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Cevabı bilemeyen için “gebe olan bir hayvana benzetmek, akılsız ve ahmak yerine koymak, dini değerleriyle alay etmek” gibi hakaret kalıpları söz konusudur. Bu kalıplar şu şekildedir:

Ay gibi eğri

Tuz gibi acı

Bunu bilmeyen kunnacı⁵ (sarımsak) ÇB/TCB-2.178.

Ay gibi eğri

Tuz gibi acı

Bunu bilmeyen iğnenin ucu (sarımsak) ÇB/TCB-2.178.b.

⁵ Kunnacı: Karnında yavrusu olan at, eşek vb. hayvan

İnneci inneci

Bunu bilmeyen gunnacı (çam kirişi) ÇB/TCB-2.221.

İçi kara dışı kara

Bunu bilmeyen maskara (zeytin) ÇB/TCB-3.40.

Altı taş üstü taş

Bunu bilmeyen kızıl baş (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.k.

İki delikli bir kaplı

Bilmeyenin yok aklı (ibrik) ÇB/TCB-6.252.

Doksan dokuzdur yüz olmaz

Bunu bilmeyen Müslüman olmaz (Tespîh) ÇB/TCB-6.320.

Hazreti Ali'nin nakli

Deldi boynuna taktı

Altı gözlü on ayaklı

Bunu bilmeyenin hiç yok aklı (çift sürmek) ÇB/TCB-16.25.

Yedi delikli tokmak

Bunu bilmeyen ahmak (baş) ÇB/TCB-5.27.

Tepesi aşağı

Teke taşığı

Bunu bilmeyen gavur uşağı (patlıcan) ÇB/TCB-2.166.d.

6.2.2.6. Küfür Kalıbı

Günlük yaşamda kavgalara neden sayılabilecek yakıştırmalarla muhatabın hedef alındığı bu kalıpta, en çok kullanılan küfür ifadesi “eşek”tir. Bu kalıp halkın küfür ve şaka algısını göstermesi bakımından önemlidir. Zira burada, muhabbet ve şaka yollu olunca, ağır tabirler hoş görülmektedir (Karademir, 2007, s. 128).

Çalışmamızda küfür kalıbında değerlendirebileceğimiz bilmeceler, kişiyi genellikle bir hayvan yerine koymak yoluyla oluşturulmuştur. Bu hayvanlar arasında çoğunlukla eşek, köpek yer almakta bunun yanı sıra domuz, kertenkele, ayı gibi hayvan adları da bulunmaktadır. Bu bilmeceler şöyledir:

Hüllümü hepe değirmenim küpe

Bunu bilmeyen ya eşek ya sıpa (kiraz) ÇB/TCB-2.87.

Hep hepe

Cıngılı küpe

Bunu bilmeyen ya eşek ya sıpa (kiraz) ÇB/TCB-2.89.

Kat kat döşek

Bunu bilmeyen eşek (lahana) ÇB/TCB-2.145.

İniş aşağı

Teke taşığı

Bunu bilmeyen keşiş eşeği (patlıcan) ÇB/TCB-2.166.e.

Teke taşığı

Bunu bilmeyen gâvur eşeği (patlıcan) ÇB/TCB-2.166.f.

Bin bildiriç iğnesi

Bunu bilmeyen domuz danası (çam pürü) ÇB/TCB-2.225.b.

Har yaprağı

Hasret toprağı

Bunu bilmeyen iskele köpeği (kına) ÇB/TCB-2.235.g.

Aldır arabası

Yeşildir türbesi

Bunu bilmeyen bir eşek sıpası (kına) ÇB/TCB-2.241.

Bıyıklı dayı

Bilmeyen ayı (kedi) ÇB/TCB-4.91.

Haşa haşa

Kemikleri çaşa

Bunu bilmeyen gâvur uşağı (yılan) ÇB/TCB-4.131.

Vin vit

Bunu bilmeyen it (saban) ÇB/TCB-6.128.

Çındılı çıt

Bunu bilmeyen it (çakmak) ÇB/TCB-6.138.

Fin fin

Bunu bilmeyen bir it (ses) ÇB/TCB-16.87.

Daldan dala fişek

Bunu bilmeyen eşek (ip) ÇB/TCB-6.260.

Zincirli bukağı

Zincirsiz bukağı

Bunu bilmeyen iskele köpeğı (saat) ÇB/TCB-6.280.

Yol üstünde döşek

Bunu bilmeyen eşek (köprü) ÇB/TCB-8.4.

Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Deve doğurur köşek

Bunu bilmeyen eşek (cevabı kendisi) ÇB/TCB-15.10.

Elden ele

Telden tele

Bunu bilmeyen kertenkele (para) ÇB/TCB-16.69.

6.2.3. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar

Halk bilmecelerinde, kapsam itibariyle giriş kalıplarından daha geniş, bazen bilmecenin tümünü içine alan ortak kalıplardan söz etmek de mümkündür. Bu kalıplar genel itibariyle ortak bir görünüm ve işlev göstermekle birlikte, kimi zaman gevşer ve bilmece bu kalıplardan taşar. Söz konusu kalıpları, şu başlıklar altında sıralayabiliriz: Olumsuzlama kalıbı, benzetme kalıbı, zıtlık kalıbı, şaşırma kalıbı, mukayese kalıbı (Karademir, 2007, s. 120).

Karademir'in tespitlerine göre çalışmamızda aynı kalıplarda oluşan birçok bilmeceye rastladık. Bunlardan olumsuzlama kalıbı ile oluşan bilmecelerin sayıca diğerlerinden daha çok yer kapladığını gördük. Bu kalıbı zıtlık kalıbı, benzetme ve şaşırma kalıpları takip etmektedir. Mukayese kalıpları da diğerlerine nazaran daha az yer kaplamaktadır. Olumsuzlama, benzetme, zıtlık, şaşırma ve mukayese kalıpları altında incelediğimiz bu bilmeceleri aşağıda sıralamakla birlikte varyantı olan bilmecelerden yalnızca bir tanesini almayı uygun bulduk.

6.2.3.1. Olumsuzlama Kalıbı

Bilmecelerde yaygın olarak kullanılmış olan bu kalıpta, önce muhatabın bilmesi istenen varlıkla ilgili gerçek veya mecazi bir özellik olumlu bir yargı formunda ifade edilir, hemen akabinde ise zihnin çağrışım alanına girenlerin, cevap olmadığı vurgulanır. Bu olumlu yargıların, olumsuzlanması, sözü oyuna dönüştürüp ona ritmik bir hava kazandırdığı gibi, anlamsal olarak da çoğu zaman durumsal tezatların, garip manzaraların oluşumunu sağlar. Genel itibariyle “...Dır/var/-r....değil(dir)”, “...var/-r....yok”, “...var/dır/-r...-mAz” kuruluşunda karşımıza çıkmakla birlikte bu kalıpta gerek olumlu gerekse olumsuz yargılar için kullanılan ifadeler değişkenlik gösterir (Karademir, 2007, s. 120).

Çalışmamızda olumsuzlama kalıbı ile oluşan bilmeceler büyük bir yer kaplamaktadır. Nasıl oluştuklarına bakacak olursak, Karademir'in tespitlerinde olduğu gibi “...Dır/var/-r....değil(dir)”, “...var/-r....yok”, “...var/dır/-r...-mAz” şeklinde

kurulmuşlardır. Aşağıda her bir oluşum şekline göre bir sıralama yapmayı uygun buluyoruz:

6.2.3.1.1. “...Dır/var/-r....değil(dir)” Şeklinde Oluşanlar

Gökyüzündedir uçak değil

Pamuk gibidir dolu değil (bulut) ÇB/TCB-1.9.

Suludur şeftali değil

Sarıdır zerdali değil

Ne vallah şeftali

Ne billah zerdali (portakal) ÇB/TCB-2.114.

Kırmızıdır elma değil

Kat kattır katmer değil

Yenilir ama meyve değil (kırmızı soğan) ÇB/TCB-2.140

Aşağıdaki örneklerde ilk iki dizede “değil” sözcükleri önce gelmekte olup, son dize kalıbın özelliğini taşımaktadır:

Uzun ama yılan değil

Yeşil ama çimen değil

Tırmalar ama kedi değil (böğürtlen) ÇB/TCB-2.34.

Kat kat katmer değil

Yenir ama elma değil (soğan) ÇB/TCB-2.185.

Başı yeşil emir değil

Üstü kara kömür değil

İçi beyaz peynir değil

Kuyruğu var fare değil (turp) ÇB/TCB-2.196.a.

Aşağıdaki örneklerde ise yalnızca “değil” sözcükleri ile kurulan bu kalıba uymayan bilmece söz konusudur:

Enli enli yapraklı

Bittiği yer topraklı

Kaya değil taş değil

Akla gelecek iş değil (lahana) B/TCB-2.141.a.

Ak ama peynir değil

Kuyruğu uzun sıçan değil (turp) B/TCB-2.197.

Diğer bilmeceler ise şu şekildedir:

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var ko değil (kelebek) B/TCB-4.16.

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var ko değil (ekirge) B/TCB-4.155.

Boynuzu var geçi değil

Yazı yazar molla değil (sümüklüböcek) B/TCB-4.113.a.

Ağaç gezer kam değil

Yazı yazar imam değil (sümüklüböcek) B/TCB-4.114.

Uçar amma kuş değil

Yiv çeker amma zağar değil

Arka ayağı yük götürür

Ön ayağı boş değil (b..k böceği) B/TCB-4.154.

Havada uçar kuş değil

Boynuzu var ko değil

İki ayağı iş görür

İki ayağı boş durur (kara böcek) B/TCB-4.157.

Havada uçar kuş değil

Kanadı var kuş değil (uçak) B/TCB-10.24.

6.2.3.1.2. “...var/-r....yok” Şeklinde Oluşanlar

Yere basar izi yok

Ateşi var közü yok (güneş) ÇB/TCB-1.21.

Gökte uçar kanadı yok

Şekere benzer tadı yok (kar) ÇB/TCB-1.61.

Tırıs gider izi yok

Kendi çarpar tozu yok (kar) ÇB/TCB-1.73.

Ağzı var dili yok

Canı var kanı yok (ağaç) ÇB/TCB-2.207.

Gökte gezer izi yok

Çöreğinin tuzu yok (bal arısı) ÇB/TCB-4.13.a.

Canı var kanı yok

Palanı var kolanı yok (salyangoz) ÇB/TCB-4.106.

İdris gider içi yok

Çörek yapar tuzu yok (arı peteği) ÇB/TCB-4.171.

Yolda gider izi yok

Geri dönmeye yüzü yok (cenaze) ÇB/TCB-5.8.

Eti var

Kemiği yok (dil) ÇB/TCB-5.36.

Kolu var ayağı yok

Karnı var canı yok (Ceket) ÇB/TCB-6.10.

Parmağı var canı yok

Damarı var kanı yok (Eldiven) ÇB/TCB-6.24.c.

Kaburgası var canı yok

Soluğu var kanı yok (körüük) ÇB/TCB-6.148.

Dışı var içi yok

Dayak yer suçu yok (top) ÇB/TCB-6.186.

Kabuğu var içi yok

Dayağu var suçu yok (davul) ÇB/TCB-7.8.

Kolu var bacağı yok

Dikdörtgeni var karesi yok (kapı) ÇB/TCB-8.30.

Gider gider izi yok

Sürme çeker gözü yok (gemi) ÇB/TCB-10.18.

Sesi var canı yok

Konuşur ağızı yok (radyo) ÇB/TCB-11.11.

Kendi var nesli yok

Hakikat ama aslı yok (rüya) ÇB/TCB-12.6.

Dağı var taşı yok

Köyü var damı yok

Irmağı var suyu yok (harita) ÇB/TCB-16.48.

Adamdır canı yok

Gövdesi var ayağı yok (kardan adam) ÇB/TCB-16.59.

Gideri var geliri yok

Çarşısı var pazarı yok (ölüm) ÇB/TCB-16.68.

Palanı var kalanı yok

Canı var kanı yok (sümük) ÇB/TCB-16.99.

6.2.3.1.3. “...var/dır/-r...-mAz” Şeklinde Oluşanlar

Ateşe girer yanmaz

Suya girer ıslanmaz (güneş) ÇB/TCB-1.18.a.

Suya düşer ıslanmaz

Yere düşer paslanmaz (güneş) ÇB/TCB-1.18.b.

Ağzı vardır konuşmaz

Yatağı var fakat hiç uyumaz (akarsu) ÇB/TCB-1.32.

Gece gider üşümez

Gündüz gider üşümez

Beline kuşak kuşanmaz (nehir) ÇB/TCB-1.40.

Yazın bulunmaz

Kışın var ama dışarı çıkılmaz (kar) ÇB/TCB-1.65.

Değirmene gider izi olmaz

Çöreğinin tuzu olmaz (bal arısı) ÇB/TCB-4.13.b.

Abdest alır namaz kılmaz

Cemaatten geri kalmaz (cenaze) ÇB/TCB-5.6.

Dili var söyleyemez

Kulağı var işitemez (kürek) ÇB/TCB-6.179.

Dili var söyleyemez

Kulağı var işitemez (kirmen) ÇB/TCB-6.265.

Ayağı var gidemez
 Yemek gelir yiyemez
 Konulan yükü taşır
 Derdini söyleyemez (masa) ÇB/TCB-6.271.

Yürür yürür iz etmez
 Hızlı gitse toz etmez (gemi) ÇB/TCB-10.21.

Ateşe girer yanmaz
 Suya girer ıslanmaz (ışık) ÇB/TCB-16.49.

Sarı öküzüm yatar kalkmaz
 Boz öküzüm gider gelmez (ateş ve duman) ÇB/İCB-7.1.

Suya düşer ıslanmaz
 Yere düşer paslanmaz (güneş ve altın) ÇB/İCB-8.5.a.

Yer yer doymaz
 Gider gelmez
 Yatar kalkmaz (ateş, duman, ocak) ÇB/ÜCB-6.2.

Aşağıdaki örnekte kalıp ters çevrilmektedir. Kalıpta bulunan eklerden “-mez” eki “değil” sözcüğünden önce gelmektedir:

Anneye değmez babaya değer
 Amcaya değer halaya değmez
 Değere değmez değmeze değer (dudak) ÇB/TCB-5.47.

6.2.3.2. Benzetme Kalıbı

Benzetme, bilmecenin tümünü içine alan bir kalıp olarak da karşımıza çıkar. Bu kalıp genelde “...gibi...gibi” şeklinde çift edatla kurulmakla beraber bilmece uzadıkça edat sayısı da artar (Karademir, 2007, s. 121). Çalışmamızda bu şekilde “gibi” edatıyla oluşan bilmeceler şu şekildedir:

Gökten gelir hızla

Yedi bin yıldızla
 Dağa serilir hasır gibi
 Satılır esir gibi (kar) ÇB/TCB-1.64.

Havadan gelir hızınan
 Yedi bin yıldızınan
 Atmaca doğan gibi
 Acısı soğan gibi (şimşek) ÇB/TCB-1.83.

Elime aldım kan gibi
 Ağzıma aldım bal gibi (karadut) ÇB/TCB-2.62.

Ektim nohut gibi
 Bitti söğüt gibi
 Meyve tuttu armut gibi (pamuk) ÇB/TCB-2.249.

Seni taşır onu taşır
 Çalı çıra taşır
 Gözleri ceviz gibi
 Sesi billur gibi (eşek) ÇB/TCB-4.44.

Kuyruğu orak gibi
 Başı tarak gibi (horoz) ÇB/TCB-4.56.a.

Gelişi kaplan gibi
 Duruşu sülün gibi
 Yayılır halı gibi
 Sürünür yılan gibi (kedi) ÇB/TCB-4.94.

Ananın ki kazan gibi
 Babanın ki hezen gibi (sarımsak çanağı) ÇB/TCB-6.91.

Dibi göl gibi

Başlı gül gibi (gaz lambası) ÇB/TCB-6.162.a.

Damda durur kadı gibi

Göğe bakar cadı gibi (baca) ÇB/TCB-8.18.a.

Dağa gider yalın gibi

Eve gelir gelin gibi (odun arabası) ÇB/TCB-10.8.

Uzundur urgan gibi

Enlidir yorgan gibi

Bağırır çıkıp gelir

Kuzulu kurban gibi (tren) ÇB/TCB-10.12.

Sarıdır safran gibi

Okunur Kuran gibi (altın) ÇB/TCB-16.2.

6.2.3.3. Zıtlık Kalıbı

Bu kalıp, “akşam-sabah; gece-gündüz; alt-üst; iç-dış; zayıf-şişman; ak-kara, hatun-halayık” vb. zıt anlamlı kelimelerle kurulur. Kalıbı oluşturan zıt anlamlı kelimeler, yer yer hayret duygusunu tahrik için olsa da, genelde, varlığı tarife yöneliktir (Karademir, 2007, s. 122). Bu bilgilere göre zıt anlamlı kelimelerle oluşan bilmecelerin çalışmamızda en çok kullanılan kalıplardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak “gece-gündüz, iç-dış, alt-üst” kalıbındaki bilmecelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Örneğin, “Altı kara üstü kara/İçinde peynir para ÇB/TCB-2.83.” bilmecesinde olduğu gibi altı+isim üstü+isim+bilmecenin devamı kalıbında çok fazla bilmeceye rastlanmaktadır. Bunlar 24 adettir. Bu bilmeceler şöyledir:

Altı mermer üstü mermer

İçinde kırışık Ömer (ceviz) ÇB/TCB-2.40.

Altı tahta üstü tahta

İçindeki kanlı kahpe (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir kanlı softa (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.a.

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir garip softa (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.b.

Altı tahta üstü tahta

İçinde kara Fatma (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.c.

Altı tahta üstü tahta

İçindeki eşe Fatma (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.d.

Altı tahta üstü tahta

İçinde oturur Ali Usta (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.e.

Altı kepir üstü kepir

Ortasında bekçi Bekir (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.f.

Altı takır üstü takır

İçinde hamaylı okur (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.g.

Altı takır üstü bakır

Üstünde maymun tekir (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.h.

Altı bakır üstü bakır

İçinde maymun oturur (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.i.

Altı mermer üstü mermer

İçinde buruşuk Ömer (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.j.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir bülbül öter (damak ve dil) ÇB/İCB-3.6.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir kadı oturur (damak ve dil) ÇB/İCB-3.6.a.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir gelin oynar (damak ve dil) ÇB/İCB-3.6.b.

Altı bakır üstü bakır

İçinde bülbül okur (damak ve dil) ÇB/İCB-3.6.c.

Altı takır üstü takır

İçinde bülbül şakır (damak ve dil) ÇB/İCB-3.6.d.

Altı taş üstü taş

Bunu bilmeyen kızıl baş (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.k.

Altı keçe üstü keçe

Bundan nasıl yağmur geçe (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.63.l.

Altı kaya üstü kaya

İçinde sarı maya (yumurta) ÇB/TCB-4.199.a.

Üstü mermer altı mermer

İçinde hanım terler (yumurta) ÇB/TCB-4.201.

Altı kara üstü kara

Yaş serdim kuru kaldırdım (ekmek) ÇB/TCB-3.16.

Altı parmaklık üstü parmaklık

İçinde oynar bir maymun (dil) ÇB/TCB-5.38.

Gündüz yatar

Gece gezer (ay) ÇB/TCB-1.7.

Sabah olunca uyanır

Akşam olunca uyur (güneş) ÇB/TCB-1.16.

Kökü yukarda

Dalları aşağıda (güneş) ÇB/TCB-1.17.

Akşam gider

Sabah gelir (güneş) ÇB/TCB-1.19.

Gece serilir

Gündüz derilir (yıldız) ÇB/TCB-1.23.

Akşam sererim

Sabah toplarım (yıldız) ÇB/TCB-1.24.

Gece fener

Gündüz söner (yıldız) ÇB/TCB-1.28.

Akşam oldu uyudum

Sabah oldu uyandım (yıldız) ÇB/TCB-1.27.

Hanım içinde

Saçı dışında (mısır) ÇB/TCB-2.10.

Dışı kütük

İçi katık (ceviz) ÇB/TCB-2.35.

Dışı deri

İçi darı (incir) ÇB/TCB-2.61.a.

İçi kırmızı

Dışı yeşil (karpuz) ÇB/TCB-2.67.

Dışı kazan karası

İçi peynir mayası (kestane) ÇB/TCB-2.82.

Küçük hanım içerde

Etekleri dışarda (turp) ÇB/TCB-2.194.

Altı mor

Üstü yeşil (turp) ÇB/TCB-2.195.

Dışı beyaz

İçi sarı (nergis) ÇB/TCB-2.206.

Gece hayat verir

Gündüz ölüm verir (ağaç) ÇB/TCB-2.208.

Dışı kadife

İçi un (iğde) ÇB/TCB-2.228.

İçi kıllı

Dışı kırmızı (kuşburnu) ÇB/TCB-2.244.

Altı yeşil üstü beyaz

Diriye sünnet ölüye farz (pamuk) ÇB/TCB-2.248.b.

Yaş gömdüm

Kuru çıktı (börek) ÇB/TCB-3.4.

Yaş gömdüm

Kuru çıktı (kömbe) ÇB/TCB-3.24.

Altı kara üstü kara

Yaş serdim kuru kaldırdım (ekmek) ÇB/TCB-3.16.

İçi kütük

Dışı katık (Zeytin) ÇB/TCB-3.37.

Eti yenmez

Sütü yenir (arı) ÇB/TCB-4.10.

Dalda durur

Elde durmaz (kuş) ÇB/TCB-4.19.

Gündüz görmez gece görür

Gece uçar gündüz uyur (yarasa) ÇB/TCB-4.30.

Gündüz et yer

Gece yıldız sayar (çakal) ÇB/TCB-4.35.

Eğri oturalım

Doğru konuşalım (deve) ÇB/TCB-4.38.

Üstü çayır biçilir

Altı çeşme içilir (koyun) ÇB/TCB-4.95.a.

Dışında beyaz duvar

İçinde canlı yatar (yumurta) ÇB/TCB-4.204.

Ham iken acı

Olmuş iken tatlı (bebek) ÇB/TCB-5.5.

Hami tatlı

Olgunu acı (evlat) ÇB/TCB-5.13.

Altı harman

Üstü orman (alın) ÇB/TCB-5.26.

Gündüz savaşır

Gece kucaklaşır (kirpik) B/TCB-5.66.

Gündüzleri uyur

Gece uyumaz (Bekçi) B/TCB-5.76.

Gündüz et yer

Gece göğe bakar (meses) B/TCB-6.124.

Gündüz kan emer

Gece yıldız sayar (meses) B/TCB-6.124.a.

Önüm darı kavurur

Arkam harman savurur (ocak) B/TCB-6.82.

Dışı kara

İçi avara (soba) B/TCB-6.156.

Altı göl

Üstü gül (gaz lambası) B/TCB-6.162.

Gündüz külahlı

Gece silahlı (lamba) B/TCB-6.170.

Dışı kazan karası

İi un helvası (havlu) B/TCB-6.240.

Dışı demir dümbelek

İçi dolu zemberek (saat) B/TCB-6.284.

Gündüz ayıltır

Gece bayıltır (yatak) B/TCB-6.324.

Gece dağılır

Gündüz toplanır (yatak) ÇB/TCB-6.324.b.

Gündüz sılada

Gece belada (yorgan) ÇB/TCB-6.327.

Öte tahta

Beri tahta (kapı) ÇB/TCB-8.29.

Altında dört teker

Üstünde yük çeker (araba) ÇB/TCB-10.1.

İçi taş dışı taş

Biri kuru biri yaş (dünya) ÇB/TCB-16.34.

Gece doğar

Gündüz gider (ay ve yıldız) ÇB/İCB-1.4.

Bir salkım üzümüm var

Yarısı ak yarısı kara (gündüz ve gece) ÇB/İCB-1.8.

Attım beyaz yumağı

Tuttum siyah yumağı (gündüz ve gece) ÇB/İCB-1.9.

Altta dört çift ayak

Üstte beş baş (tabut ve tabutu taşıyanlar) ÇB/İCB-3.3.

Ak kuş ağzını açar

Kara kuş gelir geçer (iplik ve mekik) ÇB/İCB-4.7.

Kuru koydum

Yaş çıkardım (kova ve kuyu) ÇB/İCB-7.10.

Bir tavada iki balık

Biri sıcak biri soğuk (gökyüzü, güneş, ay) ÇB/ÜCB-1.2.

Altı yastı üstü sivri

Arasında bir iş biter (ekmek tahtası, oklava, ekmek) ÇB/ÜCB-6.4.a.

Kara katır ak katır

Arka arkasına yatır (sac, ekmek tahtası, ekmek) ÇB/ÜCB-6.6.

Sabah olunca uyanır

Akşam olunca uyur (güneş) ÇB/TCB-1.16.

Akşam gider

Sabah gelir (güneş) ÇB/TCB-1.19.

Akşam sererim

Sabah toplarım (yıldız) ÇB/TCB-1.24.

Akşam oldu uyudum

Sabah oldu uyandım (yıldız) ÇB/TCB-1.27.

Akşam yeşil

Sabah kırmızı (kına) ÇB/TCB-2.236.

Akşamdan çamur

Sabahtan kömür

Kadınlar yakar

Erkekler bakar (kına) ÇB/TCB-2.240.

Akşama kadar et yer

Sabaha kadar yıldız sayar (meses) ÇB/TCB-6.124.b.

Akşam yatar

Sabah kalkar (yatak) ÇB/TCB-6.324.

İçi dışı taş

Ha dolaş ha dolaş (minare) ÇB/TCB-8.14.

Kışta mezar

Yazda pazar (üzüm) ÇB/TCB-2.123.

Yazın serilir

Kışın dürülür (lahana) ÇB/TCB-2.151.

Gece durmaz

Gündüz durmaz (su) ÇB/TCB-1.42.

6.2.3.4. Şaşırma Kalıbı

Birinci kişi “ben”in anlatıcı durumunda olduğu bilmecelerde, sorucu bir şaşkınlık halini dramatize eder. Şaşkınlığı doğuran ise, sorucunun muhataptan bilmesini istediği varlıkla ilgili ilk ve son izlenimi arasındaki durumsal tezattır. *Karşıdan baktım: Kare kare / yanına vardım pare pare / elime aldım kan gibi / ağzıma attım: bal gibi* bilmecesine baktığımızda, bakılanla görülenin uyumsuzluğundan doğan bu şaşkınlığı hissedebiliriz. “Karşıdan/geriden/uzaktan/buradan/anaçtan/akşam + baktım/gördüm + (farklı izlenim ifadeleri) + yanına/ elime / ağzıma + vardım/ geldim/ gittim/ aldım /attım + (farklı izlenim ifadeleri)” kuruluşundaki bu kalıbı genel olarak şekillendiren ise, ayrılma ve yönelme eklerinin dengeli kullanımınıdır. Ancak bu kalıbın yer yer bozulduğu örnekler de yok değildir (Karademir, 2007, s. 123).

Karademir’in tespitlerine göre baktığımızda, çalışmamızda şaşırma kalıbı ile oluşan bilmeceler “karşıdan/buradan/ıradan/geriden/uzaktan + baktım/denedim/gördüm + yanına/ağzıma + geldim/gittim/vardım/aldım şeklindedir. Bunların dışında farklı ifadelerle oluşmuş şu bilmeceler de yer almaktadır:

Dağdan baktım hiç yok/Yanına vardım pek çok (arı) ÇB/TCB-4.4.

Baktım idi ayı boku/Yedim idi damak otu (çökelek) ÇB/TCB-3.7.

Karşıdan baktım al/ Ağzıma aldım bal (kiraz) ÇB/TCB-2.91.

Şu bilmeceler ise benzetme kalıbı ile oluşan bilmecelere benzerlik göstermektedir:

Uzaktan baktım ana gibi/Yanına vardım diken gibi (kirpi) ÇB/TCB-4.94.

Uzaktan baktım dağ gibi/Yanına vardım kav gibi (davul) ÇB/TCB-7.2.

Karşıdan baktım dağ gibi/Yanına vardım ev gibi (tren) ÇB/TCB-10.16.

Diğer bilmeceler ise şu şekildedir:

Karşıdan baktım ağarır

Yanına geldim bağırır (deniz) ÇB/TCB-1.34.

Karşıdan baktım çapar çapar

Yanına varsam beni kapar (böğürtlen) ÇB/TCB-2.33.

Karşıdan baktım çalı çırpı

Yanına gittim bir bal topağı (böğürtlen) ÇB/TCB-2.33.a.

Karşıdan baktım yeşil türbe

Yanına vardım estağfurullah tövbe (ısırgan otu) ÇB/TCB-2.227.

Karşıdan baktım pek çok

Yanına vardım hiç yok (kuş) ÇB/TCB-4.22.

Karşıdan baktım bir taş

Yanına gittim dört ayak bir baş (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.64.d.

Buradan baktım hemür hümür

Yanına vardım kilitli demir (karpuz) ÇB/TCB-2.70.

Buradan baktım alıt bulut

Yanına vardım demir kilit (mezar) ÇB/TCB-8.12.a.

Yıradan baktım anlık manlık

Yanına geldim kilitli sandık (mezar) ÇB/TCB-8.12.b.

Iraktan denedim kaba saba

Yanına vardım kenger baba (kilis inciri) ÇB/TCB-2.85.

Uzaktan baktım hiç yok

Yakından baktım pek çok (karınca) ÇB/TCB-4.74.

Uzaktan baktım bir kara taş

Yanına vardım dört ayak bir baş (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.64.

Uzaktan baktım ışııl ışııl

Yakına geldim kırış kırış (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.64.a.

Uzaktan baktım ıldır ışık

Yanına geldim kel kırışık (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.64.b.

Geriden gördüm bir taş

Yanına vardım dört ayak bir baş (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.64.c.

Geriden baktım emir ümür

Yanına vardım kilitli demir (mezar) ÇB/TCB-8.12.

Geriden baktım ıldır ışık

Yanına vardım kınalı kaşık (nergis) ÇB/TCB-2.205.

6.2.3.5. Mukayese Kalıbı

Bu kalıpta, varlık, benzerleriyle mukayese edilerek tarif edilir. Genel itibariyle “isim+DAn (+) sıfat (+) isim + DAn (+) sıfat” şeklinde teşekkül eder. Sağlam ve ahenkli bir yapısı olan bu kalıbın da tüm örneklerde aynı düzeni gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Zaten dilden dile aktarılarak varlığını sürdüren sözlü ürünlerden bunu beklemek de yanlış olur (Karademir, 2007, s. 124).

Aşağıda örnekleri görüleceği üzere mukayese kalıbı ile oluşturulan bilmeceler çalışmamızda şu şekilde yer almaktadır:

Aydan arı

Günden duru (sarımsak) ÇB/TCB-2.182.

Oraktan eğri

İğden doğru

Sütten beyaz

Ziftten kara (leylek) ÇB/TCB-4.24.

Askerden küçük

Paşadan büyük (çocuk) ÇB/TCB-5.10.

Zehirden acı

Baldan tatlı (dil) ÇB/TCB-5.34.

Tavuktan alçak

Adamdan yüksek (şapka) ÇB/TCB-6.38.

Attan üce

İtten alçak (at eyeri) ÇB/TCB-6.110.

Baldan tatlı

Baltadan ağır (uyku) ÇB/TCB-16.109.

Deveden büyük

Kuştan küçük (ceviz ve ceviz ağacı) ÇB/İCB-2.2.

Deveden büyük

İncirden küçük (incir ağacı ve incir çekirdeği) ÇB/İCB-2.3.

İncir çekirdeğinden büyük

Deveden yüksek (incir ve incir ağacı) ÇB/İCB-2.4.

Deveden büyük

Serçeden küçük

Zehirden acı

Şekerden tatlı (Ceviz Ağacı, ceviz, ceviz yaprağı, ceviz içi) ÇB/DCB-2.2.

Deveden büyük

Pireden küçük

Baldan tatlı

Zehirden acı (İncir ağacı, incir çekirdeği, incir, incirin sütü) ÇB/DCB-2.3.

6.2.4. Doldurma Kelimeler ya da Uyak Kalıpları

“Bilmecelerimizde doldurma kelimeler” adlı çalışmasında Saim Sakaoglu, doldurma kelimeler olarak adlandırdığı bir grubun bilmecelerde sık sık görüldüğünden bahseder: “Bunlar, manası olmayan kelimelerdir. Bazıları, şekil itibariyle bir başka kelimeye benzerse de, mana açısından hiçbir münasebeti yoktur. Hatta böyle bilmecelerde mecazlı söyleyiş bile düşünülemez. Bunlar bazen aynen tekrar edilir veya pekiştirme kaidesine göre daha üstün bir dereceye yükseltilir. Bir kısmı ise, gramerdeki adıyla söylemek gerekirse “ilaveli tekrarlar” bahsinin güzel örneklerini teşkil ederler:

Finî finî/Küçük sini (mercimek)

İrtına pırtına/Bin ağacın sırtına (çuval)

Hırtlar, mırtlar/Yusuf’u yedi kurtlar/Tırnağından su içer/Tepesinden yumurtlar (pirinç) (Sakaoglu, 1982, s. 347).

Yine Çelebioğlu ve Öksüz de aynı şekilde bu gruptaki bilmecelerde bulunanları doldurma kelimeler olarak niteler: “Nispeten az olmakla beraber mısra sonundaki kelimenin ilk hece veya heceleri bir ahenk unsuru olarak veya mısrayı doldurma bakımından kullanılmıştır: “Min min minare”, “Sek sek sekerim”, “Şakı şakılar” (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 15).

Karademir de bilmece kalıplarını incelerken bu doldurma kelimeleri sınıflandırmıştır: “Çok sayıda halk bilmececi, kalıplardan farklı olarak doldurma sözlerle başlar. Genel itibariyle, bilmecenin ana metninin ritmini sağlayan giriş fonu

işlevi gören bu sözler, ses düzenleri, anlamsal yoğunlukları ve hacimleri bakımından değişkenlik gösterir. Zira bunlardan bazıları masal veya oyun tekerlemelerini çağrıştırırken, bazıları, manilerin doldurma dizelerini andırmaktadır; yine bazıları, tümünden ses değerli-anlamsız sözcüklerden oluşurken, bazıları bilmecenin ana metniyle derecesine göre anlamsal bağı olan sözcüklerden meydana gelmektedir (Karademir, 2007, s. 116). Karademir'e göre, bilmecenin tümünü içine alan bu uyak sözlerini şu iki gruba ayırmak mümkündür: Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar, bilmecenin ana metniyle anlamsal bir bağı olanlar.”(Karademir, 2007, s. 116).

Saim Sakaoğlu, bilmecelerdeki bu doldurma kelimelerin kullanılış amaçlarını şu şekilde belirtmiştir: Daha sonraki bölümlere kafiye hazırlamak; daha sonraki bölümlerle beyit, dörtlük, vs. şeklinde bentler meydana getirmek; taklide dayanan bir ses havası vermek, cevap olan kelimeyi ifade etmek; tamamı veya tamamına yakını doldurma olan bilmecelerde ise yardımdan daha çok bir benzerliği oluşturmak (Sakaoğlu, 1982, s. 347-348).

Çalışmamızda doldurma kelimeler çoğunluktadır. Yukarıda verilen bilgilere göre öncelikle, tezimizde yer alan bu uyak kalıbı görünümündeki doldurma kelimelerin Karademir'in sınıflandırmasına göre bilmecenin ana metniyle anlamsal bağı olmayanlar ve bilmecenin ana metniyle anlamsal bağı olanlar olarak tasnifi yapılacaktır. Daha sonra ise, Sakaoğlu'nun tasnifi esas alınarak kullanım amaçları başlıklar altında incelenecektir. Çalışmamızda yer alan doldurma kelimeler alfabetik sıraya göre şu şekildedir:

Afeste mafeste ÇB/TCB-4.156.

Ah hız idik hız idik ÇB/TCB-5.40.f.

Ahı geldi vahı geldi ÇB/YCB-2.1.

Alaca bulaca ÇB/TCB-2.127.

Alası alası ÇB/TCB-2.119.

At at ay

Pat at ay ÇB/TCB-4.70.

Atalay atalay ÇB/TCB-4.70.a.

Ay angutlar angutlar ÇB/TCB-2.2.a.

Ay hırmandı hırmandı ÇB/TCB-6.193.a.

Az idik uz idik ÇB/TCB-5.40.e.

Ben gördüm ben gördüm ÇB/ÜCB-7.10.a.

Bilmece bildirmece ÇB/TCB-3.10., ÇB/TCB-3.26., ÇB/TCB-4.115., ÇB/TCB-6.203., ÇB/TCB-16.77.

Biz biz biz idik ÇB/TCB-6.334.

Çat orada çat burada ÇB/TCB-6.298.a

Çındılı çıt ÇB/TCB-6.138.

Çıt çıt çınar yaprağı ÇB/TCB-2.235.e.

Çıt çıtın ağacı

Çıtın pıtın ağacı ÇB/TCB-2.251.

Çıtı çıtın ağacı

Pıtı pıtın ağacı ÇB/TCB-2.23.

Çum çum çukurda mısın ÇB/TCB-3.11.

Dıvırdı dıvırdı dıvırdı ÇB/TCB-6.193.b.

Elemez elemez ÇB/TCB-3.33.c.

Ey bulutlar bulutlar ÇB/TCB-2.2.

Ey limidi limidi ÇB/TCB-16.108.a.

Ey yurtlar yüce yurtlar ÇB/TCB-2.2.b.

Ey hu kurtlar hu kurtlar ÇB/TCB-2.2.d.

Ey uğutlar uğutlar ÇB/TCB-2.2.f.

Ey hızıdık hızıdık ÇB/TCB-4.1.

Ey vızıdık vızıdık ÇB/TCB-5.40.

Fal fal atar ÇB/TCB-6.222.

Fıçıcık fıçıcık ÇB/TCB-2.131.

Fın finik ÇB/TCB-4.8.a.

Fırçanak ÇB/TCB-1.75.

Fi firik ÇB/TCB-4.8.b.

Fil fillice ÇB/TCB-2.16.

Fil fillice fillice ÇB/TCB-7.13.

Fili fili filmeli ÇB/TCB-2.21.

Filidi filidi ÇB/TCB-16.108.d.

Fin fin ÇB/TCB-16.87.

Fini fini ÇB/TCB-2.9.a.
 Fin fini fincan ÇB/TCB-2.108.
 Fir firicik ÇB/TCB-6.232.
 Gak gak gağırır ÇB/TCB-6.221.f.
 Güm güm tilki
 Gümlemez tilki ÇB/TCB-1.80.
 Han işer han işer ÇB/TCB-2.86.
 Hani hani hürüsü ÇB/TCB-16.24.
 Har yaprağı ÇB/TCB-2.235.g.
 Harrar yaprağı ÇB/TCB-2.235.f.
 Harttırdım ÇB/TCB-3.31.
 Haşa haşa
 Kemikleri çaşa ÇB/TCB-4.131.
 Hap dedi hup dedi ÇB/TCB-6.297.b.
 Hat dedim hut dedim ÇB/TCB-6.297.c.
 Hat dedi hut dedi ÇB/TCB-6.297.d.
 Hatala hatala ÇB/TCB-6.242.a.
 Hatimem hat hat ÇB/TCB-2.152.
 Heke bağılı hüke bağılı ÇB/TCB-2.136.c.
 Helemez helemez ÇB/TCB-3.33.
 Helemez hülemez ÇB/TCB-3.33.a.
 Helemez sülemez ÇB/TCB-16.14.a.
 Helim helim herki var ÇB/TCB-4.123.
 Hemüdü hümüdü ÇB/TCB-16.108.k.
 Hep hepe ÇB/TCB-2.89.
 Hep kapak hüp kapak ÇB/TCB-4.187.
 Her heriden heriden ÇB/TCB-6.151.
 Hertil hurtul ÇB/TCB-6.177.
 Het dedi hüt dedi ÇB/TCB-6.297.a.
 Het dedim met dedim ÇB/TCB-6.297.e.
 Hey gındıra gındıra ÇB/TCB-16.103.
 Hey han gördüm han gördüm ÇB/TCB-8.11.

Hey herir ÇB/TCB-6.217.c.
 Hey heteli heteli ÇB/TCB-6.243.
 Hey hıkılı hıkılı ÇB/TCB-4.161.c.
 Hey hırmandı hırmandı ÇB/TCB-6.193.
 Hey hırtlar hırtlar ÇB/TCB-2.24.
 Hey hızıdık hızıdık ÇB/TCB-2.1.a.
 Hey hilidi hilidi ÇB/TCB-1.4.
 Hey hiniydi hiniydi ÇB/TCB-16.108.i.
 Hey hurtlar hurtlar ÇB/TCB-2.2.c.
 Hey ıgıdı ıgıdı ÇB/TCB-4.161.b.
 Hey milidi milidi ÇB/TCB-16.108.e.
 Hey yoğurtlar yoğurtlar ÇB/TCB-2.2.e.
 Hezer hezere gider ÇB/İCB-2.1.
 Hıkılı hıkılı ÇB/TCB-4.161.
 Hıraca hıraca ÇB/TCB-6.294.
 Hızıdık hızıdık ÇB/TCB-6.117.a.
 Himidi himidi ÇB/TCB-16.108.b.
 Hinidi hinidi ÇB/TCB-16.108.c.
 Hiniler hiniler ÇB/TCB-6.218.
 Hinirik ÇB/TCB-6.162.
 Hop dedi zıp dedi ÇB/TCB-4.137.
 Hop şurada hop burada ÇB/TCB-6.298.
 Höke bağlı höke bağlı ÇB/TCB-2.192.
 Höt dedim môt dedim ÇB/TCB-6.297.
 Hunt hunt yaprağı ÇB/TCB-2.235.d.
 Hupa hupa ÇB/TCB-2.89.b.
 Hut dedim hut dedim ÇB/TCB-4.99.
 Hüğürür hüğürür ÇB/TCB-6.217.d.
 Hüllümü hepe ÇB/TCB-2.89.
 İkılı mıkılı ÇB/TCB-4.161.a.
 İğnesi iğnesi ÇB/TCB-2.225.a.
 İnneci inneci ÇB/TCB-2.221.

İnsanoğlunun akli ÇB/TCB-16.25.b.
 Karttırdım ÇB/TCB-3.34.
 Kat katı kat katı ÇB/TCB-2.142.
 Kim idi kim idi ÇB/TCB-16.108.
 Kutu kutu içinde fiti ÇB/TCB-2.41.
 Laklı laklı ÇB/TCB-16.25.c.
 Lem gördüm lem gördüm ÇB/ÜCB-7.11.
 Manı manı maniki ÇB/TCB-2.179.
 Mart mart martladı ÇB/TCB-12.7.
 Mesel mesel metlice ÇB/TCB-2.75.
 Mesele mesele metledi ÇB/TCB-10.9.
 Mete mete met atar ÇB/TCB-4.141.
 Metel metel
 Mendili çatal ÇB/TCB-4.141.a.
 Metel metel mendili ÇB/TCB-6.51.b.
 Metel metel maliki çatal ÇB/TCB-13.10.
 Metel metel mendili çatar ÇB/TCB-6.51.a.
 Metel metel mengili ÇB/TCB-6.192.
 Metel metel meniki ÇB/İCB-4.3.
 Metel metel mertledi ÇB/TCB-4.18.
 Metel metel metledi ÇB/TCB-5.62.
 Metel metel met atar ÇB/TCB-4.160.
 Metel metel tem atar ÇB/TCB-2.12.
 Metelete metelete ÇB/TCB-6.241.
 Mız mızıldık ÇB/TCB-4.1.d.
 Min min min ayaklı ÇB/TCB-4.45.
 Min min minare ÇB/İCB-1.3.
 Murat murat yaprağı ÇB/TCB-2.235.c.
 Murt murt yaprağı ÇB/TCB-2.235.a.
 Oy hıldı oy hıldı ÇB/TCB-16.108.j.
 Ölemez ölemez ÇB/TCB-3.33.b.
 Pat pat üstüne

Patıramaz üstüne ÇB/TCB-4.181.
 Pat pat üstüne
 Pat pat üstüne ÇB/TCB-4.181.a.
 Sepür sepür ayağı var ÇB/TCB-4.28.
 Süpür süpür ayağı var ÇB/TCB-4.51.
 Takır takır takraba ÇB/TCB-6.211.
 Tap tap üstüne ÇB/TCB-4.181.c.
 Tin tin tiniler ÇB/TCB-6.236.
 Tos tomicik tomicik ÇB/TCB-2.20.
 Töm tök ÇB/TCB-16.29.
 Uzun kemişler ÇB/TCB-1.85.
 Var getir
 Var var getir ÇB/TCB-16.35.
 Vildiri viccik ÇB/TCB-4.8.
 Vildiri viçik ÇB/TCB-4.80.
 Vin vit ÇB/TCB-6.128.
 Zerre zerre zer olur ÇB/TCB-2.120.

6.2.4.1. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olmayanlar

Bu tür doldurma kelimeler genel itibariyle bilmeceye ahenk ve farklı çağrışımlarla renk katmakta; ancak bilmecenin ana metniyle tam bir anlamsal bütünlük göstermemektedir. Her örnek üzerinde iyice düşünüldüğünde ise bazı imaların varlığı sezilmektedir. Örnek olarak şu bilmeceye bakalım: “*Annecik, babacık; yolu var daracık.* Burada “*yolu var daracık*” kısmı, “*baca*”yı tarif eden ana metindir. “*Annecik, babacık*” sözünün ise bu ana metne doğrudan bir anlamsal katkısı olmayıp, buradaki işlevi daha çok, bilmecenin ses düzenine bir ölçü getirmektir. Ancak biraz derine indiğimizde, baca duman ilişkisinde bacanın anne veya baba; dumanın ise oğul veya kız olarak düşünülmesi muhtemeldir. Gerek böyle bir gönderme gerekse bu sözlerin sevimlilik ifade eden bir hitabı çağrıştırması bu tür doldurmaların da az çok bir fonksiyonunun olduğunu ve bilmeceyi renklendirdiğini göstermektedir (Karademir, 2007, s. 117).

Tezimizde yer alan bu türdeki doldurma kelimelerden örneğin;
 Afeste mafeste

Bülbül kafeste

Ot yer su içmez

Bu da bir nesne (ipekböceği, ÇB/TCB-4.156.) adlı bilmecede “afeste mafeste” sözcükleri ikileme yoluyla oluşturulmuş, bilmecenin anlamına hiçbir katkı sağlamayarak yalnızca diğer dizeye hazırlık olması açısından bir ses benzerliği yaratmıştır. Bunun gibi çalışmamızda birçok bilmeceye rastlanmaktadır. Bu bilmecelerin hepsini burada göstermek yerine bir kısmını örnek olarak incelemeyi uygun bulduk. Bu bilmeceler şöyledir:

Ah hız idik hız idik

Otuz iki kız idik

Bir tepeye dizildik (diş) ÇB/TCB-5.40.f.

Ahı geldi vahı geldi

Dört ayaklı kahı geldi

Bohçalı kahpe geldi

Saçaklı orospu geldi

Mısır’ın sultanı geldi

İzmir’in siyahı geldi

Bir gulgule koptu

Yemen padişahı geldi (sofra ve sofradakiler) ÇB/YCB-2.1.

Atalay atalay

İnce belli karatay (karınca) ÇB/TCB-4.70.a.

Ay angutlar angutlar

Yusuf’u yiyen kurtlar

Öyle bir kuş var ki

Boynuzundan yumurtlar (buğday) ÇB/TCB-2.2.a.

Ay hırmandı hırmandı

Kız kapıya tırmandı

Hırmanı gelmeden

Kız kapıdan inmedi (anahtar) ÇB/TCB-6.193.a.

Çındılı çıt

Bunu bilmeyen it (çakmak) ÇB/TCB-6.138.

Elemez elemez

Ocak başına gelemez (tereyağ) ÇB/TCB-3.33.c.

Fın finık

Burnu yirik

Gider havaya

Gelir yuvaya (arı) ÇB/TCB-4.8.a.

Hüllümü hepe

Değirmenim küpe

Bunu bilmeyen ya eşek ya sıpa (kiraz) ÇB/TCB-2.87.

Mesel mesel metlice

Kıyıları etlice

Ortası tatlıca (karpuz) ÇB/TCB-2.75.

Metele metele

Bir karı binmiş çatala (ıstar) ÇB/TCB-6.241.

Metel metel meniki

Oğlu gızı on iki

Metel başın bağlamış

Döne döne ağlamış (çıkırık, iğ) ÇB/İCB-4.3.

Min min minare

Dibi daire

Bin yüz çiçek

Bir lale (ay, yıldız) ÇB/İCB-1.3.a.

Takır takır takraba

İçinde var akraba (beşik) ÇB/TCB-6.211.

Vildiri viccik

Kuyruğu küçük

Gider havaya

Gelir yuvaya (arı) ÇB/TCB-4.8.

6.2.4.2. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağlı Olanlar

Karademir, bu tip doldurma kelimelerin ses/kelime tekrarlarından dolayı tekerleme görüntüsü vermekle birlikte; bilmecenin ana metniyle derecesine göre, açık bir anlamsal bağı olan doldurmalar olduğunu söylemektedir. Ona göre; bu doldurmaların bilmece içindeki söz dizimsel bağı da daha kuvvetlidir (Karademir, 2007, s. 118).

Çalışmamızda, bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olan doldurma kelimeler diğerlerine göre daha az sayıdadır diyebiliriz. Örneğin,

Alası alası

Bunu bilmeyen yedi köy veresi (şemedan, ÇB/TCB-2.119.) adlı bilmecede şemedan bir kavun türüdür ve bu kavunun dış görünüşü ala renkte olmalıdır. Dolayısıyla bilmecenin devamındakileri açıklar niteliktedir ve bilmecenin ana metniyle anlamsal bir bağ kurmuştur. Yine aşağıdaki bilmece örneğinde olduğu gibi bilmecenin cevabı olan lahana ile açık bir anlamsal bağı olduğunu düşündüğümüz “kat katı kat katı” sözcükleri doldurma kelimelerdir:

Kat katı kat katı

Bu Allah'ın hikmeti

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece (lahana) ÇB/TCB-2.142.

Buna benzer bilmecelerden bir kısmını örneklemek istiyoruz:

Biz biz biz idik

Otuz iki kız idik

Ezildik büzüldük

Bir tahtaya düzüldük (yün tarağı) ÇB/TCB-6.334.

Ben gördüm ben gördüm

Yerden yapma han gördüm

Tuzsuz pişen aş gördüm

Köpük kusan taş gördüm (mezar, süt, sabun) ÇB/ÜCB-7.10.a.

Fıçıcık fıçıcık

İçi dolu turşucuk (domates) ÇB/TCB-2.131.

İğnesi iğnesi

İdris iğnesi

Bilen bileşi bilmeyen ölesi (çam pürü) ÇB/TCB-2.225.a.

Kim idi kim idi

Akşamki gelen kim idi (uyku) ÇB/TCB-16.108.

Pat pat üstüne

Pat pat üstüne

En küçüğü en üstüne (inek dışkısı) ÇB/TCB-4.181.a.

Sakaoğlu doldurma kelimelerin kullanılış amaçlarını şu şekilde sıralamıştır:

Daha sonraki bölümlere kafiye hazırlamak, daha sonraki bölümlerle beyit, dörtlük, vs. şeklinde bentler meydana getirmek; taklide dayanan bir ses havası vermek, cevap olan kelimeyi ifade etmek; tamamı veya tamamına yakını doldurma olan bilmecelerde ise yardımdan daha çok bir benzerliği oluşturmak (Sakaoğlu, 1982, s. 347, 348).

Bunların dışında çalışmamızda yer alan bazı bilmecelerden doldurma kelimelerin cevabın yerine geçecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu amaçla da doldurma kelimelerin kullanılmış olması söz konusudur. Bu başlıklar altında aşağıda bilmece örnekleri sıralanacaktır.

a. Daha sonraki bölümlere kafiye hazırlamak için kullanılır:

Küçük küçük vani
Döndürür pehlivani (tüfek)

Bir küçücük mildiren
Ağaları güldüren (para) (Sakaoğlu, 1982, s. 347).

Tezimizde bu amaçla kullanılan çok fazla doldurma kelime bulunmaktadır. Bunlardan yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, tunç ve cinaslı kafiye oluşturanlara birkaç örnek vermek istiyoruz:

Yarım kafiye örneği:

Ay angutlar angutlar
Yusuf'u yiyen kurtlar
Öyle bir kuş var ki
Boynuzundan yumurtlar ÇB/TCB-2.2.a.

Tam kafiye örneği:

Min min minare
Dibi daire
Yüz bin çiçek
Bir lale ÇB/İCB-1.3.

Zengin kafiye örneği:

Her heriden heriden
Bir şey gördüm deriden
Ağzı var ileriden
Kulakları deriden ÇB/TCB-6.150.

Tunç kafiye:

Tin tin tiniler
Yatmış iniler
Tepesi delik

Dudağı yarık ÇB/TCB-6.236.

Çalışmamızda cinaslı kafiye örnek olabilecek yalnızca iki bilmece bulunduğundan bir tanesinde doldurma şeklinde olan kelime ve kafiyesi şöyledir:

Cinaslı kafiye:

Güler oynar Niyazî

Kabul olur niyazı ÇB/TCB-5.12.

b. Daha sonraki bölümlerle beyit, dörtlük, vs. şeklinde bentler meydana getirmek için kullanılır:

İvilli mivilli

Arkası çivilli (kapı)

Atalay matalay

İnce belli kara tay (karınca) (Sakaoğlu, 1982, s. 348).

Tezimizde bu amaçla kullanılan çok fazla doldurma kelimelere rastlanmaktadır.

Bunlardan bazıları şöyledir:

İkılı mıkılı

Sırtında buğday çıkılı ÇB/TCB-4.161.a.

Manı manı maniki

Dişleri var on iki ÇB/TCB-2.179.

Hertil hurtul

On iki zehir ver kurtul ÇB/TCB-6.177.

Hüğüür hüğüür

Alaca boduk doğurur ÇB/TCB-6.217.d.

Dıvırdı dıvırdı dıvırdı

Kız gelene kadar

Duvarın inmedi ÇB/TCB-6.193.b.

Metel metel metledi
 Metel başını bağladı
 Döne döne ağladı ÇB/TCB-6.221.b.

Hey hırmandı hırmandı
 Kız kayaya tırmandı
 Oğlan gelmeyince
 Kız kayadan inmedi ÇB/TCB-6.193.

Hey heteli heteli
 Kündoğlunun meteli
 Bildi bildi bilemedi
 Ver yüz elli meteli ÇB/TCB-6.243.

c. Manalı kelimelerle örülü baş tarafa yardımcı olmak üzere, adeta taklide dayanan bir ses havası vermek için kullanılır:

Küçücük varna
 İçinde kıvrınma
 Vinkaka vinkaka (bebek)

Hantası bu kadar
 Kendisi şu kadar
 Hunta minto hüllük
 Süllüklü süllük (leğen-ibrik) (Sakaoğlu, 1982, s. 348).

Bu tip doldurma kelimeler, birinci ve ikinci mısra sonlarında cevabı bildirecek bir ipucu olarak da kullanılan taklide dayalı sözcüklerden oluşurlar. Çalışmamızda yer alan bazı bilmeceleleri bu şekilde örnekleyecek olursak:

Takır takır takraba
 İçinde var akraba ÇB/TCB-6.211.

Gak gak gağırır
 Akçe akçe doğurur ÇB/TCB-6.217.f.

Tin tin tiniler
 Yatmış iniler
 Tepesi delik
 Dudağı yarık ÇB/TCB-6.236.

Tıngır tıngır tıngır tas
 Birin kaldır birin bas
 Acem oğlu hastadır
 Bülbüller kafestedir ÇB/TCB-6.282.

Vurulsun dıngırak
 Ağlamaz çıngırak ÇB/TCB-7.4.

Şip şip gelir
 Şip şip gider ÇB/TCB-6.43.

d. Tamamı veya tamamına yakını doldurma olan bilmecelerde yardımdan daha çok bir benzerliği oluşturmak için kullanılır:

Bunlarda, taklide yaklaşan bir ses meydana getirmek esastır. Böylece manalı kelimelerle verilecek olan ipucu veya ipuçları bu kelimelerle verilmiş olacaktır.

İleli fezli

Kileli kezli (ceviz)

Zartala zurtala

Zartala zurtala (yayık)

Şukka da şukka

Mukka da mukka

Enzili menzili

Men daka dakika

Dağdan gelir yısa yısa

Tatarisa tomalisa (şelek)

Şu kadar tiko tiko

Pantaniko pantaniko

Fırka da fırk (beşik) (Sakaoğlu, 1982, s. 348).

Bu tip doldurma kelimelerin kullanıldığı bilmecelerde bilmecenin neredeyse tamamına yakın olan kısmında cevap olan nesnenin çıkardığı sesler taklit edilmiştir. Tezimizden buna örnek olarak gösterebileceğimiz çok bilmece yoktur; fakat olanları şu şekilde sıralayabiliriz:

Bu kadar bukka

Şu kadar şukka

Antiki tikka

Antiki tikka (havan) ÇB/TCB-6.74.

Aşağıdaki örneklerde tamamında bu tip taklide dayalı doldurma kelimeler olmasa da bunların bu grupta değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz:

Tıkır tıkır döner

Fıkır fıkır güler (değirmen taşı) ÇB/TCB-6.114.

Aşağı inerken kıkır kıkır güler

Yukarı çıkarken şıpır şıpır ağlar (kuyu kovası) ÇB/TCB-6.268.

Dört fak fak

İki fık fık

İki şimşek

Bir dimdik (kazan ve ateş) ÇB/İCB-8.7.

e. Doldurma kelimeler, bazı bilmecelerde doğrudan doğruya cevap olan

kelimenin yerine geçecek şekilde kullanılır:

Bu tip doldurma kelimeler bizzat cevabın yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Örneğin şu bilmecede;

Derede lin lin

Tepede lin lin

Kemiksiz lin lin

Sümüksüz lin lin ÇB/TCB-4.15. “lin lin” sözcükleri kelebeği ifade etmektedir. Yani cevap kelebektir. Bu bilmecenin birçok benzeri bulunmaktadır. Diğer örneklerde ise şöyledir:

Derede lik lik

Tepede lik lik

Kemiksiz lik lik

İliksiz lik lik (kelebek) ÇB/TCB-4.15.a.

Limlim dağ gezer

Limlim bağ gezer

Limlim iliksiz

Limlim kemiksiz(kelebek) ÇB/TCB-4.15.b.

İlim iliksiz

İlim kemiksiz

İlim dağ aşar

İlim bağ aşar (kelebek) ÇB/TCB-4.15.c.

Aşağıdaki bilmecelerde ise “liklik, lillem, leylek, leyla, leyli” kapı sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Yani cevabı ifade etmektedir:

Öte liklik beri liklik ÇB/TCB-8.25.

Öte lin lin beri lin lin ÇB/TCB-8.25.a.

Öte durur lillem

Beri durur lillem ÇB/TCB-8.25.b.

Git kara leylek

Gel kara leylek

Bir ayağın üstünde

Dur kara leylek ÇB/TCB-8.25.c.

Gelir Leyla

Gider ayaküstü

Durur Leyla ÇB/TCB-8.25.d.

Gelir leyli gider leyli

Ayaküstünde buruk leyli ÇB/TCB-8.25.e.

Gelir leyli gider leyli

Tek ayaküstünde

Durur leyli ÇB/TCB-8.25.f.

Öte leyla beri leyla

Tek ayak üzerinde

Dura leyla ÇB/TCB-8.25.g

Aşağıdaki bilmece örneğinde de “Naci” sözcüğüyle bilmecenin cevabı olan kibrit ifade edilmektedir:

Çıt çıtı Naci

Pıt pıtı Naci

Kırmızı leylek

Kara kutu Naci (kibrit) ÇB/TCB-6.145.

6.2.5. Soru düzeni

Soru anlamının *ne, neden, kaç, kim, hangi, nasıl* gibi sözcüklerle sağlandığı bu bilmecelerin bir kısmında düz soru mantığıhâkimken, bir kısmında ritim oluşturmaya yönelik bir edebileştirme çabası sezilmektedir. Bu noktadan hareketle bu soruları, “*Düz Sorular*” ve “*Ahenkli Sorular*” olmak üzere iki başlık altında örneklendirmeyi uygun buluyoruz (Karademir, 2007, s. 130).

Karademir’in tespit ettiği gibi çalışmamızda bu gruba girebilecek bilmeceler bulunmaktadır. Bunları yukarıda belirlendiği gibi aşağıdaki başlıklarda örneklemek istiyoruz.

6.2.5.1. Düz Sorular

Halk bilmeceleri düz sorular değildir. Ancak bilmeceler arasında aşağıda görüldüğü gibi, soru düzeninde kurgulanmış örneklere rastlamak da mümkündür. Bu durum, halkın bilmece kurgusunda düz soruları kaynak alma eğilimine bağlanabileceği gibi; gösterim ortamlarında zekâyı sınama yollu doğrudan problem sorma geleneğine de bağlanabilir.

Aşağıda bu tür bilmeceler görülmektedir:

Anamın anası, babamın gaynanası, benim nenemin kaç gulağı var? (İki)

Soru düzenindeki espriye dayalı şu örnekler ise Amerika tarzı bilmecelerin Türkçedeki örnekleridir. Günümüzde, küreselleşmenin bir sonucu olarak birçok noktada olduğu gibi, halkların espri anlayışında da bir yakınlaşma veya aynileşme söz konusudur. Dolayısıyla örnekleri yaygınlaştıkça, bu tür bilmeceler, artık kültürün asli unsurları haline gelmektedir.

Arap suya düşerse ne olur? (ıslanır)

Boş cepte ne bulunur. (delik)

Köpek ne için sahibinin arkasından gider? (Sahibi önden gittiği için)

(Karademir, 2008, s. 11).

Bizim çalışmamızda da Amerikan bilmeceleri olarak da adlandırılan bilmeceler düz soru özelliği taşımaktadırlar ve bununla ilgili birçok bilmece bulunmaktadır. Biz birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

ÇB/TCB-15.17.

Ana oğul dertleşirken ana dert yanmış, ah oğlum ah anan gün mü gördü Ali, Veli üçte ondan evveli Recep, Şaban, Ramazan bir de rahmetlik baban. Kadın kaç kez evlenmiş? (Altı kez evlenmiş)

ÇB/TCB-15.18.

Kirpi çölde kaktüse çarpmış ne demiş? (Anneciğim sen misin?)

ÇB/TCB-15.29.

Kutuplara giden zenci ne olur? (Donar)

ÇB/TCB-15.30.

Kral yaşlanınca ne yapar? (Durulanır)

6.2.5.2. Ahenkli Sorular

Bu tür bilmeceler de bir soru sözcüğüyle bitmektedir. Ancak bu sorular sorulurken, metnin ahengi gözetilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki örneklere nispeten daha edebi sorular ortaya çıkmıştır.

Bir nedir? Beş nedir? Dolu nedir? Boş nedir? On beşinde kâmil, otuzunda genç nedir? (Ay)

Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhdacıdır. Dal verir, yaprak vermez, o neyin ağacıdır? (sakal) (Karademir, 2007, s. 130).

Yukarıda verilen bilmecelere benzer çalışmamızda da yer almaktadır ve metinlerde ahenkli bir söyleyiş bulunmaktadır. Birkaçını örnekleyelim:

ÇB/DCB-6.2.

Bir nedir

Beş nedir

On beşinde kocar

Otuzunda genç nedir (Allah, beş vakit namaz, ay, hilal)

ÇB/TCB-4.48.

Hacca giden hacıdır

Gitmeyen duacıdır

Dal verir meyve vermez

O neyin ağacıdır? (geyik)

6.3. Çukurova Bilmecelerinde Soru Bölümünün İşlevi

6.3.1. Soru Kalıplaşması

Çalışmamızda bazı bilmecelerin aynı olduğu halde cevaplarının farklı olduğunu tespit ettik. Yani aynı bilmece sorusu değişik cevaplarla çalışmamızda yer almaktadır. Bu durumu Saim Sakaoğlu, “soru kalıplaşması” olarak adlandırmıştır. Sakaoğlu, bilmecelerdeki bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bilmecelerde esas olan soru bölümüdür. Bu bölümün iyi hazırlanması, ikinci bölüm olan cevabın kolaylıkla bulunmasını sağlayacaktır. Soru bölümündeki açıklık, cevap için hazırlanmış ipuçları vasfını taşımaktadır. Aksi takdirde, zaten çoğu oldukça kapalı olan bilmecelerimizin yeni olanlarını da içinden çıkılmaz bir hale sokmuş olacağız. Bilmecelerin soru bölümü, eskilerin tabiriyle “efradını cami, ağyarını mani” olmalıdır. Böylece benzer cevapların birbirleriyle karışması önlenmiş olacaktır. Soru bölümündeki müphemiyet, cevap bölümünün çok değişik şekillerde ortaya konulması karışıklığına yol açacaktır. “Kara tavuk/Karnı yarık” sorusuna Türk dünyasında verilen cevapları şöyle sıralayabiliriz: baca, bıçak, dolma, imambayıldı, incir, kahve, kahve dolabı, kazan, kestane, kilit, maşa, mekik, ocak, ocak-tencere, patlıcan, soba, tandır, tencere, zeytin.” (Sakaoğlu, 1982, s. 346).

Çalışmamızda Sakaoğlu’nun belirttiği gibi aynı soru kalıbında birçok bilmeceye rastladık ve her birinin farklı cevaplarla karşılandığını tespit ettik. Hatta yukarıda örneği verilen bilmece bizim çalışmamızda da yer almakta ve farklı cevapları bulunmaktadır. şöyledir:

Kara tavuk

Karnı yarık

Bu bilmecenin çalışmamızda “dere, ocak, baca” (ÇB/TCB-1.39., ÇB/TCB-6.81., ÇB/TCB-8.21.) olarak üç farklı cevabı vardır. Büyük ihtimalle halk ürünü olan bilmeceler, anonim olmalarından dolayı hafızalarda karışıklığa yol açabiliyor, bu farklı cevaplar da bundan doğuyor. Bu bilmeceyi nitelediği unsurlar olarak inceleyecek olursak, aslında verilen cevapların hepsini karşıladığını görürüz. En çok da “dere ve ocak” için anlamlı olduğunu söylebiliriz. “Dere”, bir yarıktan akar, “ocak” da yarık bir görünüme sahiptir. Tabi burada bahsettiğimiz ocak, köylerde evin avlusunda bulunan dumandan siyahlaşmış, yani kara olmuş ortası yarık şeklinde olan ocaktır. Baca da dumandan siyahlaştığı için benzetilmiştir. Burada bilmeceyi söyleyen kaynak kişilerin hafızasında benzerliğe ve karışıklığa yol açan ise aslında “kara tavuk” benzetmesidir.

Çalışmamızda bunun gibi birçok bilmece bulunmaktadır. Bunlardan biri de aşağıdaki bilmecedir. Bu bilmecenin cevapları “su, çiğ, ceviz, içli köfte, balta, kaplumbağa, dolu, takunya” dır (ÇB/TCB-1.44., ÇB/TCB-1.53., ÇB/TCB-2.42., ÇB/TCB-3.21., ÇB/TCB-6.173., ÇB/TCB-6.39., ÇB/TCB-1.54., ÇB/TCB-4.62.).

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla

Bu bilmecenin ikinci dizesinde abla sözcüğü bazısında “anne, avrat, ebe” şeklinde değişiklik göstermektedir ama bunun pek bir önemi yoktur, çünkü kalıp aynıdır. Burada bu bilmeceye verilen cevaplar arasında “balta ve kaplumbağa” daha gerçekçi duruyor. Çünkü “balta”, dağlarda ağaç kesmek için de kullanılıyor olabilir, “kaplumbağa”nın yaşadığı yerler arasında dağlar da vardır. Diğerleri için mübalağa yapıldığını düşünüyoruz.

Yine şu bilmece kalıbı da çalışmamızda soru kalıplaşmasının olduğunu gördüğümüz bilmeceler arasındadır:

Dağdan gelir dak gibi

Boynuzları budak gibi

Eğildi bir su içti

Meler göğce oğlak gibi

Bu bilmecenin cevapları “geyik, çıkırık, tren, kağrı” (ÇB/TCB-4.47.a., ÇB/TCB-6.223., ÇB/TCB-10.10., ÇB/TCB-10.5.) olarak yer almaktadır. Bazı sözcüklerde ufak tefek değişiklikler olsa da soru kalıbı aynıdır. Bize göre bu bilmecenin cevabı “geyik, kağrı” olarak daha gerçekçi görünmektedir. Çünkü burada bir hayvandan da bahsediliyor olabilir. Geyik zaten bunu karşılıyor. Kağrı ise öküzlerle çekilen bir arabadır. Dolayısıyla burada bilmecenin cevabı kağrı da olabilir. “Bağırır oğlak gibi” derken de “çıkırık”, kullanılırken çıkardığı sestten dolayı benzetilmektedir.

Dağdan gelir dak gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer

Bağırır oğlak gibi

Diğer soru kalıplaşması olan bilmeceler şöyledir:

Aşağıdaki bilmecelerden birincisinin cevabı “Çıkırık, ikincisinin kirmen”dir.

Aaralarında çok az bir fark vardır. Bu bilmeceleri de “soru kalıplaşması” olarak gösterebiliriz.

ÇB/TCB-6.221.

Metel metel meniki

Oğlu gızı on iki

Metel başın bağlamış

Döne döne ağlamış

ÇB/TCB-6.264.

Metel metel meliki

Oğlu uşağı var on iki

Metel başını ağladı

Döne döne ağladı

“Ceviz, Hindistan cevizi” (ÇB/TCB-2.39., ÇB/TCB-2.57.)

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (Hindistan cevizi)

“Lahana, ayçiçeği, tavuk” (ÇB/TCB-2.144., ÇB/TCB-2.218., ÇB/TCB-4.122.)

Bir direkli

Bin kiremitli, bilmecenin başlangıcındaki “bir direkli” ifadesi cevabı “tavuk” olan bilmecede “iki direkli” olarak geçmektedir. Üç cevabın da doğru görüldüğünü söyleyebiliriz.

“Arı, yün tarağı” (ÇB/TCB-4.1., ÇB/TCB-6.334.)

Biz biz bizidik

Otuz iki kız idik

Ezildik büzüldük

Bir tahtaya düzüldük

“Karpuz, çarık” (ÇB/TCB-2.74., ÇB/TCB-6.14.a.)

Tarlaya teke bağladım

Boynuzunu köke bağladım, bu bilmecede “tarlaya” sözcüğü diğerinde “dereye” olarak değişmektedir.

“Kelebek, çekirge” (ÇB/TCB-4.16., ÇB/TCB-4.155.)

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var koç değil

“Diş, pirinç” (ÇB/TCB-5.42., ÇB/TCB-2.25.a.)

Ak koyun akıştı

Birbirine bakıştı

Diğerinde ikinci dize “Suya gelir bakışın” şeklinde değişmektedir. Her iki bilmecenin cevabı da gerçekçi ve doğrudur denilebilir.

“Şemsiye, çadır” (ÇB/TCB-6.308., ÇB/TCB-16.20.)

Dedem deve girmez eve

Kes başın girsin eve

“Ustura, çata” (ÇB/TCB-6.182., ÇB/TCB-8.24.)

Bir atım var haşarı

K..cı damdan dışarı

“Çağlayan, su, sel, hedik, çarık, postal” (ÇB/TCB-1.33., ÇB/TCB-1.45., ÇB/TCB-1.78., ÇB/TCB-3.19., ÇB/TCB-6.14., ÇB/TCB-6.35.)

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir, bu bilmecenin ikinci dizesindeki “ağzı bağlı” sözcükleri dördünde aynı, ikisinde “ak yeleli, eyerlenmiş” şeklindedir. Cevaplara baktığımızda “su” ve “sel”in doğru cevap olduğunu düşünebiliriz, çünkü çağlayarak dağlardan gürül gürül gelen su ve sel gerçekçi bir benzetmedir. “Hedik” burada mantıksız görünmektedir. “Çarık” ve “postal” ise “ağzı bağlı aslan”a benzetilerek bu kalıpla örtüşmektedir.

“Küpe, kale ve sincap” (ÇB/TCB-6.30. ÇB/İCB-8.6.)

Sarp kayada sarı at kişner

“Göz, ayakkabı, para, un eleği” (ÇB/TCB-5.53., ÇB/TCB-6.2.b., ÇB/TCB-16.74.a., ÇB/TCB-6.101.)

Alaca mezar

Dünyayı gezer, “un eleği” olarak cevabı olan aynı bilmecede ise ikinci dizede “obayı gezer” değişikliği vardır. Bu gerçekçi bir cevap olduğunu gösterir, ancak diğer cevaplara da baktığımızda doğru görünmektedirler.

Şu bilmecede yalnızca “iki ayaklı” ifadesi diğerinde “dört ayaklı” olarak değişmiştir. Her iki bilmecenin cevabı da doğru karşılanmış diye düşünüyoruz:

“Leylek, masa” (ÇB/TCB-4.27., ÇB/TCB-6.270.)

İki ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe

Aşağıdaki bilmecelerden cevabı “örümcek” olanı diğerinde çok az değişiklikle yer almıştır, cevabı da “ceviz”dir ve birincisinin cevabı daha doğru görünüyor. Her

ikisinde de “yumurtlama” konusunda benzetme olsa da, birincisi için daha mantıklı görünüyor:

ÇB/TCB-4.165.

Yamaçta kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Bin yumurtayı birden götürür

ÇB/TCB-2.43.

Bir kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Yedi bin yumurta götürür (ceviz)

Sakaoğlu, doldurma kelimelerden bahsederken bazılarının da kalıplaşmış olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onların da farklı cevapları karşılayan bilmeceler oluşturduklarını söylemektedir ve örnekler vermektedir:

“Bazı doldurma kelimeler değişik cevabı olan bilmecelerde yer almaktadır. Bu, bir çeşit kalıplaşma hadisesidir. Aynı söz veya söz grupları, birbirleriyle ilgisi az olan veya hiç bulunmayan kavramların bilmece şekline getirilmesinde yer almaktadır. Bu hususta bir fikir verebilmek için şu örnekleri kâfi götürüyoruz:

a) Birinci bölümde yer alanlar:

İlim ilim ilmesi: kiraz, çiğdem, mercimek, haybe, çitlembik

İlim ilim ilmeli: balık ağı, üzerlik, zincir

İlim ilim ibrişim: salyangoz

.....

Masal masal matladı: yazla kış

Masal masal martladı: kurbağa

Masal masal mat atar: pire

.....

b) Birinci ve ikinci bölümde yer alanlar:

Min min minare/Dibi kare: Kuran

Min min minare/dibi dane: ay-yıldızlar

Min min minare/ minarede kanare: bakla

.....(Sakaoğlu, 1982, s.

Bizim çalışmamızda da tespitlerimize göre benzer birçok doldurma kelimelerin bilmece oluşturmada soru kalıplaşmasına yol açtığını ve aynı kalıbın farklı cevapları karşıladığını gördük. Bunlardan bazılarını örnekleyelim.

Metel metel men iki: Çulfalık, çıkırık, ıstar, sıçan (ÇB/TCB-6.221., ÇB/TCB-6.229., ÇB/TCB-6.244., ÇB/TCB-4.107.)

Metel metel meliki: Kirmen (ÇB/TCB-6.264.)

Metel metel mendili çatal: Kapı kolu (ÇB/TCB-8.32.)

Metel metel mendili çatar: Anahtar (ÇB/TCB-6.191.)

Metel metel maliki çatal: Oruç (ÇB/TCB-13.10.)

Aşağıdaki bilmecelerde de birinci dizide yer alan doldurma kelimelerin farklı cevapları olan bilmeceler oluşturduğunu görmekteyiz:

ÇB/TCB-10.9.

Mesele mesele metledi

On iki köyü atladi (odun arabası)

ÇB/TCB-4.18.

Metel metel mertledi

Yedi dağı atladi

Kurbağalar kanatlandı

Uçtu gitti Şam'a doğru (kırlangıç)

ÇB/TCB-12.7.

Mart mart martladı

Yedi dağı atladi

Yedi dağın kilidi

Akşamki bize gelen kim idi (rüya)

Görüldüğü üzere bu gibi bilmecelerin örneğini çoğaltmak mümkündür.

6.3.2. Soru Kayması

Saim Sakaoğlu, yine bir çalışmasında birkaç bilmece üzerinde tesbit edilen soru karışmalarını soru kayması olarak adlandırmıştır: “Gerçekten de bilmecelerin iki ana

unsurundan (soru-cevap) ilkinini teşkil eden sorunun bir başka bilmeceye ait soru gibi karşımıza çıkarılması, ancak bir kayma ile ifade edilebilir. Masallarda görülen motif kaymasının yanında bilmecelerde görülen bir soru kaymasından her zaman bahsetmek mümkündür. Soru kaymasının başlıca sebebi, bilmeceyi soranların birden fazla bilmece ile ilgili soruyu karıştırmasıdır. Bazen de benzer konuları işleyen bilmecelerin benzer şekillerde sorulmaları bu kaymada rol oynamaktadır.” (Sakaoğlu, 1989, s. 141).

Buna göre, bir bilmeceye ait ifadelerin başka bir bilmecede yer alması soru kayması olarak adlandırılmaktadır. Çalışmamızda bunun örneklerini görmek mümkündür. Bunlardan bazılarını aşağıda değerlendirmeye çalışacağız. Örneğin şu bilmecede “kara tavuk” ifadesi diğer bilmecelerde de geçmektedir:

ÇB/TCB-8.21.

Kara tavuk

Karnı yarık (baca)

ÇB/İCB-7.14.

Kara tavuk karnı yarık

Uzun kızın burnu yirik (ocak, odun)

ÇB/TCB-6.148.b.

Kara tavuk kanı yok

Soluğu var canı yok (kömür)

ÇB/TCB-6.122.

Kara tavuk kakıldar

Kanatları şakıldar (kalbur)

Aşağıdaki bilmecede “attım rafa/bir kuru kafa” yine başka bir bilmecenin soru bölümünde yer almaktadır:

ÇB/TCB-2.57.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (Hindistan cevizi)

ÇB/TCB-2.94.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Altı ayaklı maymun suratlı (maymun)

Şu bilmecelerde de benzer ifadeler geçmektedir:

ÇB/İCB-2.2.

Deveden büyük

Kuştan küçük (ceviz ağacı ve ceviz)

ÇB/İCB-2.3.

Deveden büyük

İncirden küçük (incir ağacı ve incir çekirdeği)

Şu bilmecede “at tepişir” ifadesi diğerinde de geçmektedir:

ÇB/TCB-3.23.

Dar yerde at tepişir (kavurga)

ÇB/TCB-4.158.

Karanlık yerde at tepişir (pire)

6.4. Çukurova Bilmecelerinde Söz Sanatları

Bilmeceyle ilgili araştırmalarda bulunan yabancı araştırmacılar bilmecenin tanımını yaparken daha önce de bahsettiğimiz gibi bilmeceyi mecazla özdeşleştirmişlerdir. Bunu Georges-Dundes'in “Bilmecenin yapısal bir tanımına doğru” adlı çalışmalarındaki verdiği bilgilerden anlıyoruz:

Bilmecenin bu tür bir tanımını ilk olarak Aristo yapmıştır. Gaston Paris ve onunkine benzer tanımları olanlar da bu geleneği sürdürmüşlerdir. Paris'nin tanımına göre bilmece “anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmemiş bulunan mecaz ya da mecazlar topluluğudur.” Bu konuda ilk sözü söyleyenlerden biri yine Aristo'dur. “Bilmecenin tabiatı, bir olguyu, sözcükleri olanaksız gibi görünen bir biçimde yanyana getirerek tanımlamaktır (bu da eşyayı simgeleyen gerçek isimlerle değil, ancak mecazî anlatım yoluyla yapılabilir)”. Bilmecelerin bu özellikleri en geniş olarak Robert Petsch'in doktora tezinde tartışılmıştır. Kendi deyimiyle ‘gerçek bilmece’yi (die wirklichen Volksrätsel) çözümlendiğinde şu beş ögeyi bulur: (1) giriş ‘iskelet’

ögesi. (2) ortak çekirdek ögesi, (3) betimleyici çekirdek öge, (4) kütle ögesi, (5) toparlayıcı 'iskelet' öge. Bununla birlikte Petsch, beş ögenin bir arada bulunduğu bilmecelere oldukça ender rastlandığını itiraf eder; en azından İngiliz sözlü geleneği için doğrudur bu. Petsch kendisi, iskelet ögelerden bir ya da ikisinin bulunmayışına dikkati çeker. Kütle ögesinin yokluğuna daha da sık rastlanır. Bu nedenlerle Petsch'in beş öge çözümlemesi pek fazla kullanılmamıştır (Georges-Dundes, 1974, s. 87-90).

Bilmecede hem mecazı hem de kütleli gözönüne alan bir tanımı, çağdaş halkbilimciler arasında bilmecenin incelenmesine en büyük katkılarda bulunmuş olan Archer Taylor yapmıştır. Taylor tanımını şöyle özetler: "Başka bir deyişle, bilmece, bir nesnenin biri mecaz, diğeri de sözlük anlamıyla ürtülen iki tanımından oluştuğundan dinleyen, yani çelişkili şekillerle açıklanan bir nesneyi bulup çıkarmaya çalışan kişinin kafasını karıştırır." Sonradan bu tanımı yeniden düzenleyen Taylor, gerçek bilmecenin "bir genel tanım, bir de kendinden önce gelenlere çelişik düşen özgül bir ayrıntıdan oluştuğu"na işaret eder. Bazı halkbilimciler mecazsız ve kütleli bilmecelerin varlığının farkına varmışlardır, örneğin Sokolov, bilmeceyi "genellikle mecazi biçimde sunulan ustalıklı bir soru" olarak niteledikten sonra bilmecedeki mecaz ögesinin zorunlu olmadığına ve bilmecelerin, "içerdikleri sözcüklerin hiç bir mecazî anlam taşımadığı dolaysız bir soru biçiminde" de bulunabileceklerine dikkati çeker (Georges-Dundes, 1974, s. 87-90).

Türk araştırmacılara göre de bilmeceler şiirsel bir yapı taşıdığı için mecazi bir anlatıma da sahiptir. Şöyle açıklanmaktadır:

Aslında şiirle bilmece arasında esaslı bir fark yoktur. Şiir gibi bilmece de; teşbih, mecaz, istiare, sembol ve allegori" vasıtasıyla, benzetme unsurunu da özellikle kullanarak, yaşadığımız dünyayı değiştirmekte, dolayısıyla şiirle aynı dili konuşmaktadır. Bilmecelerde insan ruhunun eşya karşısındaki "hayret" ve "hayranlık"ını görmekteyiz (Eyüboğlu, 1992, s. 1166-1169, akt. Görkem, 1999, s. 14). Türk bilmecelerini "anlambilimi" açısından değerlendiren Prof. Dr. Doğan Aksan'ın bu husustaki kanaati şöyledir: "Doğayla iç içe yaşayan Türk insanının yarattığı bilmeceler, bir yandan onun doğadaki nesnelere olan sıkı ilişkisine, maddi ve manevi kültürüne ışık tutmakta, bir yandan da çok özgün buluşlarını, nükte, gözleme ve anlatım gücünü ortaya koymaktadır." (Aksan, 1993, s. 175, akt., Görkem, 1999, s. 14).

Bilmecelerde şiirsel ögeler ve aktarmalardan yararlanılarak özgün buluşlar dile getirilmekte, bazen çağrışım ilişkilerine başvurulmakta, kelime ve kelime gruplarının çağrıştırdığı kelime ve tasarımlar vasıtasıyla bilmecelerin çözümü doğrultusunda yardımcı olunmaktadır (Aksan, 1993, s. 181, akt., Görkem, 1999, s. 14). Cevabı "namaz" olan bir Elazığ'dan derlenen bilmece buna güzel bir örnektir: "Şimdi şimdi

şim düşer/ Gölge kalkar gün düşer/ Bir ağaçta beş elma/ İkisine gün düşer”. Yine cevabı “gökyüzü, yıldızlar, güneş ve ay” olan başka bir örnek vermek istiyoruz: “Bir gökçek tepe/ Etrafı küpe/ Altın ağarçak/ Gümüş küpe” (Görkem, 1999, s. 14).

Seyidov da, bilmecelerdeki söz sanatlarına ilişkin tespitlerde bulunmaktadır:

Bilmecelerde hal mukayese, teşbih, tezd, istifham (soru), hayal vs. gibi tasvir vasıtalarından maharetle istifade etmiştir. Mesela:

Üstü goyun

Altı keçi

Baş sabalıd (kestane)

Guyrug gayçı (makas)

Kırlangıç

Bu bilmecelerin teşbih yoluyla kurulduğu açıktır. Bu teşbihler bazen reel, bazen hayali bir formada karşımıza çıkıyor. Mesela:

Göyden gelir dervişler

Kürkü yere sermişler

O gader oynamışlar

Hurda heşil (hurdahaş) olmuşlar

Kar

Yahut:

Bizim evde bir kişi var

Ağzında üç dişi var

Sacayağı

Bizim evde bir kişi var

Köndelen (eğri) yatışı var

Mefreş (içine yatak yorgan konulan harar)

İlk bakışta bünyesindeki teşbihleri inandırıcı görünmeyen yüzlerce bilmece gösterilebilir. “Kar”ın dervişe, cansız sayacağı, mefreşin insana ne benzerliği olabilir? Kaydetmek gerekir ki, tasvir edilen eşya ile mukayese edilen arasındaki benzerlik, bazen sade ve inandırıcı görüldüğü halde, bazen de karmaşık ve hayali bir şekilde ortaya çıkıyor. Bu hal bilmeceler için tabiidir (Seyidov, 1983, s. 18).

Söz sanatları (edebi sanatları)nın edebiyat metinlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir yeri vardır. Dilçin, söz sanatlarını mecazlar, anlamla ilgili sanatlar ve sözle ilgili sanatlar olarak üç gruba ayırmıştır.

Mecaz sanatları, sözcükleri gerçek anlamlarının dışında kullanarak yapılan sanatlardır. Mecaz sanatı söze güzellik, canlılık ve daha etkili bir güç vermek için yapılır. Türkçe mecazlar bakımından çok zengin bir dildir. Bu bakımdan, mecaz sanatları Türk edebiyatında çok kullanılmıştır (Dilçin, 1983, s. 405).

Çalışmamızda yer alan söz sanatlarından “teşbih, istiare, teşhis ve intak” mecaz sanatları içinde yer alırlar.

Anlamla ilgili sanatlar Dilçin’e göre, “bir sözcüğün ya da birbiriyle anlam ilişkisi bulunan sözcüklerin gerçek anlamlarıyla yapılan sanatlar bu bölüme girer.” Bu bölüm içinde, bir duygu ve düşüncüyü nükteli bir biçimde söyleme temeline dayanan sanatlar da vardır (Dilçin, 1983, s. 421).

Çalışmamızdaki “mübalağa, tenasüp, tezat, telmih” de anlamlarla ilgili sanatlar içinde yer alırlar.

Sözle ilgili sanatlar, sözcüğün anlamı dikkate alınmadan, yapısına, söylenişine ve yazılışına dayanan sanatlardır (Dilçin, 1983, s. 467). Çalışmamızdaki söz sanatlarından “cinas” bu grupta yer alır.

Çalışmamızda bilmecelede yukarıda bahsettiğimiz birçok söz sanatı bulunmaktadır; fakat hepsini buraya alamayacağımızdan çeşitli örnekler vermekle yetineceğiz. Bilmecelede geçen söz sanatlarını aşağıdaki başlıklar altında açıkladıktan sonra, bunlarla ilgili örnekler vereceğiz.

6.4.1. Teşbih

Sözü daha etkili bir duruma getirmek için, aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir (Dilçin, 1983, s. 405).

Bu sanat kelimelerin gerçek manaları ile yapıldığı halde, mecaz sanatları, yani kelimenin mecazi manası ile yapılan sanatlar grubuna girer. Kelimeler gerçek anlamlarında kullanıldıkları halde, meydana getirdikleri anlam bütünlüğü mecazi bir hüviyet kazanır (Kocakaplan, 2011, s. 162).

Durmuş saat gibiydi durup geçmeyen zaman (Y. Kemal) mısraında zaman

“durmuş bir saate” benzetiliyor. Bu mısradaki kelimelerin hepsi gerçek manalarında kullanılmıştır. Ama durup geçmeyen zaman, gerçekten “durmuş bir saat” değildir. Mecazi olarak bir benzerlik söz konusudur. Şair, ruh sıkıntısından doğan vaktin bir türlü geçmeyişi durmuş bir saate benzeterek okuyucuya daha kuvvetli anlatıyor (Kocakaplan, 2011, s. 163).

Çalışmamızda “teşbih” sanatının yepildiği çok fazla bilmece bulunmaktadır. Daha önce yaptığımız açıklamalarda bilmecenin aynı zamanda mecaz sanatı olduğunu söylemiştik. Bu nedenle bizim çalışmamızda da bilmecelerin çoğunda “teşbih” görülmektedir. Biz burada birkaç örnek vereceğiz:

ÇB/TCB-2.178.b.

Ay gibi eğri

Tuz gibi acı

Bunu bilmeyen

İğnenin ucu (sarımsak), bu bilmecede sarımsak şeklinden ötürü “ay”a, acılığından ötürü de “tuz”a benzetilmiştir.

Aşağıdaki bilmecede ise, şimşek, gökyüzünde oluşmasıyla “atmaca, doğan” gibi kuşlara benzetilmiş, şimşeğin çıkardığı ses ise “atmaca ve doğan” gibi kuşların yırtıcılığına benzetilmiştir. “Yedi bin yıldızınan” ifadesiyle de şimşeğin etrafına saçtığı ışık kastedilmiştir:

ÇB/TCB-1.83.

Havadan gelir hızınan

Yedi bin yıldızınan

Atmaca doğan gibi

Acısı soğan gibi (şimşek)

Şu bilmecede kirpinin görünüşü “diken”e benzetilmiştir:

ÇB/TCB-4.94.

Uzaktan baktım ana gibi

Yanına vardım diken gibi (kirpi)

Türk dilinin zenginliği bilmecelerde de benzetmeye dayalı zengin bir kullanım ortaya çıkarmıştır. Örenğin, aşağıdaki bilmecelerde “hanım” mısır için ve “saçı” da mısırın püskülleri için kullanılmış; “ak inek” pirince, “sarı tavuk” armuda, “kara tavuk”

zeytine, “al yanak oğlan” elmaya, “turuncu minare” havuca, “kurklu tavuk” yer fıstığına, ceviz “maymun suratlı”ya benzetilmiştir:

ÇB/TCB-2.10.

Hanım içinde

Saçı dışında (mısır)

ÇB/TCB-2.25.

Ak ineğim akışır

Suya doğru bakışır (pirinç)

ÇB/TCB-2.26.

Dal üstünde sarı tavuk (armut)

ÇB/TCB-3.43.

Dal üstünde kara tavuk (zeytin)

ÇB/TCB-2.52.

Dal üstünde al yanak oğlan (elma)

ÇB/TCB-2.56.

Yer altında turuncu minare (havuç)

ÇB/TCB-2.125.

Yeraltında kurklu tavuk (yer fıstığı)

ÇB/TCB-2.39.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (ceviz)

Şu bilmecede ise, “pamuk” tohum haliyle “nohut”a, büyümesi ve görünüşüyle “söğüt”ün yere eğilen dallarına, olgunlaşmasıyla da şekli dolayısıyla “armut”a benzetilmiştir:

ÇB/TCB-2.249.

Ektim nohut gibi

Bitti söğüt gibi

Meyve tuttu armut gibi (pamuk)

6.4.2. İstiare

Bir şeyi kendi adının dışında, türlü yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anma. Bu bakımdan istiare hem bir mecaz hem de bir benzetme sanatıdır (Dilçin, 1983, s. 412).

Aşağıdaki bilmecelerde “ay”la ilgili çeşitli yönlerden istiare sanatı yapılmıştır. İlkinde gökte oluşuyla bir pencere, ışık saçmasıyla da kalaylı bir tencere, “ay” yerine kullanılmıştır:

ÇB/TCB-1.1.

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere

ÇB/TCB-1.3.b.

Gök üstünde yarım çörek

Şu bilmecede dünyayı boyayan bir avuç boya “güneş” yerine kullanılmıştır:

ÇB/TCB-1.13.b.

Benim bir avuç boyam var

Dünyayı boyar

Aşağıdaki bilmecede istiare yoluyla denizin dalgaları yerine “gece gündüz yufka açar” tabiri kullanılarak “deniz” anlatılmıştır:

ÇB/TCB-1.36.

Benim bir ebem var

Gece gündüz yufka açar

Diğer bilmecelerde ise, yine istiare yoluyla “yumak”, yol için; türlü türlü donlarıyla bir kız “gökkuşağı” için; uçları çatal şeklinde olan kılıç “şimşek” için; yıl

içinde üç yüz altmış beş günün olması dolayısıyla üç yüz altmış beş tane yumurtasıyla bir kartal “yeni yıl” için kullanılmıştır:

ÇB/TCB-1.49.

Bir yumağım var

Sararım sararım tükenmez (yol)

ÇB/TCB-1.58.

Benim bir kızım var

Türlü türlü donu var (gökkuşağı)

ÇB/TCB-1.82.c.

Burdan vurdum kılıncı

Şamdan çıktı bir ucu (şimşek)

ÇB/TCB-1.88.

Taş başında kartal oturur

Üç yüz altmış beş yumurta getirir (yeniyıl)

İstiare yoluyla yapılmış daha birçok bilmece çalışmamızda yer tutmaktadır. Bunlardan birkaçını daha açıklayacak olursak, bir çekmece “ceviz” yerine, içindeki dört dilim ekmek de “cevizin içi” yerine kullanılmıştır:

ÇB/TCB-2.46.

Bir çekmecem var

İçi dört dilim ekmek alır (ceviz)

Aşağıda cevapları “nar” olan bilmecelerde “kırk tane cüce” nar için; diğerinde çalı başında karga “nar”, bir sahan kavurğa da “narın içi” için kullanılmıştır:

ÇB/TCB-2.96.

Hacılar hacıya gider

Bilmem niceye gider

Bir yumurtanın içinde

Kırk tane cüce gider

ÇB/TCB-2.107.

Çalı başında karga
Vurdum düşürdüm arka
Yardım içini baktım
Bir sahan kavurga

6.4.3. Teşhis ve İntak

Teşhis, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkları, düşünen, duyan ve hareket eden bir insan kişiliğinde göstermek, kişileştirmektir. Bu sanat yapılırken, teşbih, istiare gibi öteki mecaz sanatlarından da yararlanır, insan kişiliğinde canlandırılan bu varlıkları konuşturmaya da intak denir. İntakta kesinlikle teşhis, kişileştirme vardır. Çünkü konuşan tek canlı varlık insandır. Fakat teşhiste her zaman intak olmayabilir (Dilçin, 1983, s. 419).

Bu sanatlar heyecana bağlıdır. İnsan bazen bir duygu sağanağı altında kalır. Çok üzülür veya sevinir. İşte insanı saran böyle duygular onun çevreye ve diğer varlıklara da bu duygularını vermesi, onları da kendi ruhuna ortak etmesi sonucunu doğurur. Duygularımız insan dışı varlıklarda da görünmeye başlar. Söz konusu varlıklar insana (bize) benzerlik kazanırlar. Eserde o varlıkların isimleri geçer ama, bunlar özellikleri bakımından tamamen insan gibi mütalaa edilirler (Kocakaplan, 2011, s. 177).

Çalışmamızın sekizinci bölümünde bilmecelerde geçen çeşitli varlıkların canlı gibi düşünülüp, kişileştirildiğinden ve konuşturulduğundan bahsetmiştik. Aşağıdaki bilmecelerde “güneş” insan gibi düşünülmüş, kişileştirilmiştir, dolayısıyla teşhis sanatı yapılmıştır. “Güneş”, insan gibi hareket eden, uyuyan, uyanan bir varlık gibi tarif edilmiştir:

ÇB/TCB-1.14.

Çıt demeden çalıya girer

ÇB/TCB-1.16.

Sabah olunca uyanır
Akşam olunca uyur

Şu bilmecelerde “yıldız” insan gibi konuşturulmuş, hem teşhis hem de intak sanatı yapılmıştır:

ÇB/TCB-1.26.a.

Biz biz idik biz idik

Yüz bin kız idik

Gece oldu dizildik

Sabah oldu silindik

ÇB/TCB-1.27.

Akşam oldu uyudum

Sabah oldu uyandım

Aşağıdaki bilmece de “su” insana ait olan “üşüme, üşenme, kuşak kuşanma” vasıflarıyla kişileştirilmiştir, teşhis sanatı yapılmıştır:

ÇB/TCB-1.43.

Gece gider üşümez

Gündüz gider üşenmez

Beline kuşak kuşanmaz

Şu bilmece de, “rüzgâr” insan gibi düşünülerek teşhis yapılmıştır:

ÇB/TCB-1.69.

Kapıyı açar

Kapamadan kaçır (rüzgâr)

6.4.4. Tezat

İki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezat sanatına girer (Dilçin, 1983, s. 449).

Çalışmamızın bu bölümünde anlatım kalıplarıyla ilgili başlıkta “zıtlık kalıbı”nda bilmecelerin birçoğunun zıtlıklar üzerine oluşturulduğunu değerlendirmiştik. Yine buna bağlı olarak “tezat” sanatının bu bilmeceler deyer aldığını söyleyebiliriz.

Aşağıda “ay”ın gencelmek ve kocalmak (yaşlanmak) zıtlıklarıyla hilal-dolunay şekilleri ifade edilmiştir:

ÇB/TCB-1.5.

On beşinde gencelir

Otuzunda kocalır

Şu bilmeceler “iç-dış” zıtlıklarıyla tezat sanatına girer. Bunun gibi çalışmamızda birçok bilmece bulunmaktadır:

ÇB/TCB-2.206.

Dışı beyaz

İçi sarı (nergis)

ÇB/TCB-2.228.

Dışı kadife

İçi un (un)

ÇB/TCB-2.244.

İçi kıllı

Dışı kırmızı (kuşburnu)

ÇB/TCB-3.37.

İçi kütük

Dışı katık (zeytin)

Aşağıdaki bilmecelerde “gece-gündüz”, “hayat-ölüm”, “yaz-kış”, “kuru-yaş”, “ham-olgun”, “acı-tatlı”, “ölü-diri” zıtlıklarıyla tezat yapılmıştır:

ÇB/TCB-2.208.

Gece hayat verir

Gündüz ölüm verir (ağaç)

ÇB/TCB-2.209.

Yazın giyinir

Kışın soyunur (ağaç)

ÇB/TCB-2.215.

Kuru gömdüm

Yaş çıktı (asma)

ÇB/TCB-5.13.

Hamı tatlı

Olgunu acı (evlat)

ÇB/TCB-5.18.

Dirisi beş kuruş etmez

Ölüsüne güç yetmez (insan)

6.4.5. Tenasüp

Tenasüp, tezatlı (zıt anlamlı) olanlar dışında anlamca birbiriyle ilgili kelimeleri birarada -en az iki kelimeyi- kullanmak sanatıdır. Tenasüp sanatında kelimeler rastgele dizilmezler. Anlamca ilgili olan ama rastgele dizilmiş kelimeler tenasüp meydana getirmiş sayılmazlar. Zira bu başarısız bir sanat olur (Kocakaplan, 2011, s. 152).

Aşağıdaki bilmede “mavi atlas, arşın, makas, terzi” gökyüzünü ifade etmek için kullanılmış birbiriyle anlamca ilgili sözcüklerdir. Tenasüp yapılmıştır:

ÇB/TCB-1.12.

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

Terzi biçmez

Şu bilmede “takvim”le ilgili olarak, bir yılın içindeki gün, hafta, ay sıralamasıyla tenasüp yapılmıştır:

ÇB/TCB-1.87.

Üç yüz altmış beş leylek

Elli iki yuvası

On iki yumurtası

Duvardadır aynası (takvim)

Aşağıdaki bilmedelerde ilgili sözcüklerde, benzetme yönüyle yine tenasüp yapılmıştır:

ÇB/TCB-2.122.

Sık dağa gittim

Çok kuş vurdum

Etini yedim
Kemiğini sıptım (üzüm)

ÇB/TCB-2.133.
O kırmızı dalı yeşil
Hem öyle ye hem pişir
Başında da şapkası var
Hem topacık hem dar (domates)

ÇB/TCB-4.149.
On ay yatar
İki ay kalkar
Feneri yakar
Etrafa bakar (ateş böceği)

6.4.6. Mübalağa

Bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla bir şeyi ya olamayacağı bir biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok ve pek az göstermektir. Ancak bu aşırı anlatma soğuk olmamalı, nükteli ve zarif olmalıdır (Dilçin, 1983, s. 447).

Aşağıdaki bilmecelerde “çam kozalağı”, “içli köfte”, “kaplumbağa” görüşleriyle dağdan gelen bir taş ya da kayaya benzetilerek abartılmıştır, korkutucu görülmüş, dolayısıyla mübalağa sanatı yapılmıştır:

ÇB/TCB-2.222.
Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (çam kozalağı)

ÇB/TCB-3.21.
Dağdan gelir takla makla
Aman abla beni sakla (içli köfte)

ÇB/TCB-4.62.
Dağdan gelir takla makla

Aman avrat beni sakla (kaplumbağa)

Şu bilmecede “kurbağaların kanatlanması” mübalağadır:

ÇB/TCB-4.18.

Metel metel mertledi

Yedi dağı atladı

Kurbağalar kanatlandı

Uçtu gitti Şam’a doğru (kırlangıç)

6.4.7. Telmih

Söz arasında, herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek, onu anımsatmaktır. Telmih edilen şey uzun uzadıya açıklanmaz, bir iki sözcükle anımsatılır. Örneğin, Yunus Emre’nin bir ilâhisinin şu dörtlüğünde:

Gökyüzünde İsâ ile

Tûr dağında Mûsâ ile

Elindeki asâ ile

Çağırayım Mevlâm seni

Birinci dizede “Hz. İsa’nın göğe çıktığı inancı”na, ikinci dizede “Hz. Musa’nın Tûr-ı Sînâ dağında Tanrı ile konuşması” olayına ve üçüncü dizede de yine “Hz. Musa’nın yere atınca yılan olan asasıyla gösterdiği mucizelere” telmih vardır (Dilçin, 1983, s. 461).

Çalışmamızda telmih sanatına örnek olabilecek bilmecelere bakacak olursak şu bilmecede, Hz. Ali’nin kılıcı “şimşek”e benzetilmiştir:

ÇB/TCB-1.79.

Hz. Ali’nin kılıcı

Şam’a iner bir ucu (şimşek)

Bu benzetme elbette zengin halk kültüründe derin bir anlama sahiptir. Şimşegin gökyüzünde çatallayarak görünmesi, “Zülfikâr” olarak bilinen Hz. Ali’nin kılıcının da keskin ve çatal şeklinde olması arasında paralellik kurulmuştur. Ayrıca “Zülfikâr” İslamiyet’te kutsal bir öneme sahiptir.

Zülfikâr, İslam peygamberi Muhammed’in damadı, amcasının oğlu ve Dört Büyük Halife’den biri olan Ali’nin çatal şeklinde iki başlı kılıcının adıdır. Tarihçilere göre de

bu kılıcı Mısır Melik'i Mukavkas Muhammed'e hediye etmişti. Amrû bin Adûd, savaşta kendisine karşı çıkacak bir savaşçı istediğinde Peygamber, Ali'ye bu kılıcı uzatarak onun karşısına çıkmasına izin vermişti. Ali'nin Uhud savaşında Kureyş'in önde gelen savaşçılarından dokuz kişiyi öldürdüğü, bu savaşta bedeninden yetmiş yara alarak son ana kadar Muhammed'i savunduğu, bu sebeple de Cebrail'in, "Zülfikâr'dan keskin kılıç, Ali'den büyük yiğit yoktur" ("Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr") dediği rivayet edilir. Ali'nin vasiyeti üzerine Necef'te denize atıldığı belirtilmiştir (<http://tr.wikipedia.org>).

Aşağıdaki bilmecede ise "Yusuf'u yiyen kurtlar" ifadesiyle Hazreti Yusuf kıssasına telmihte bulunulmuştur. Kıssaya göre, kardeşleri Yusuf'u bir kuyuya atmışlar ve babalarına "onu kurt yedi" demişler (Pala, 2001).

Bilmecede birinci dizedeki doldurma kelimeler diğer dizelerle ses benzerliği oluşturmak için kullanılmıştır. Sonrasındaki "Yusuf'u yiyen kurtlar" ifadesi ise yine bu ses benzerliğinin devamı niteliğindedir. Bu telmih bilmecenin cevabı ile ilgisi yoktur.

ÇB/TCB-2.2.d.

Ey hu kurtlar hu kurtlar

Yusuf'u yiyen kurtlar

Ayağından su içer

Tepesinden yumurtlar (buğday)

Aşağıdaki bilmecede de Bektaşilikte Hz. Ali'ye gönderilen yedinci "tac" inanışına telmih vardır. Bunu sayılarla ilgili bölümde tekrar değerlendireceğiz.

ÇB/TCB-2.235.

Yedi zeytin yaprağı

Hazreti Ali'nin toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece (kına)

6.4.8. Cinas

Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları aynı iki sözcüğü bir arada kullanmaktır (Dilçin, 1983, s. 467).

Çalışmamızda cinas sanatıyla ilgili iki bilmeceye rastlamaktayız. Bilmeceler şöyledir:

Güler oynar Niyazî

Kabul olur niyazı ÇB/TCB-5.12. (çocuk)

Sabahtan çıktım ağa

Elimden tuttu bir ağa

Aman ağa canım ağa

Halim yoktur oynamaya ÇB/TCB-16.89. (sıtma)

6.5. Çukurova Bilmecelerinin Dil ve Üslup Açısından Değerlendirilmesi

Çeşitli araştırmacıların bilmeceleri dil ve üslup yönünden de incelemelerinden anlaşıldığına göre biz de Çukurova bilmecelerini bu yönden değerlendirdiğimizde bilmecelerde birçok anlatım biçimi olduğunu gördük. Anlatım biçimleri arasında Çukurova bilmecelerinde sıklıkla karşılaştığımız ve yukarıda değerlendirdiğimiz anlatım kalıpları, bilmeceler için tanımlarda söylenen “kalıplaşmış sözlerdir” ifadesini de karşılamaktadır.

Anlatım kalıpları içinde yer alan giriş ve bitiş kalıplarında bunları açıkça görebiliyoruz. Bilmecelerin giriş bölümünde söylenen örneğin, “benim bir kızım/oğlum/babam/atım var”, “dağdan gelir taştan gelir”, “yeraltında.....”, dal/ev/yol üstünde...”, “sarp/karanlık...yerde” vs. ifadeler birer kalıplaşmış sözlerdir. Bunun yanında bitiş kalıpları olarak adlandırdığımız bölümde son dizide söylenen tehdit, hakaret, küfür, meydan okuma, teşvik etme, ceza ifadeleri de kalıplaşmış sözlerdir.

Yine bilmeceyi içine alan kalıplar içinde, bilmeceyi oluşturan öğelerin zıtlık, benzetme, şaşıрма, mukayese vs. üzerine kurulduğunu görmekteyiz.

Bilmecelerin büyük bir çoğunluğunda görülen doldurma kelimeler de bilmeceleri oluşturmada kullanılan ifadelerdir. Çukurova bilmecelerinde sıklıkla karşılaştığımız doldurma kelimeler daha çok ses benzerliği, kafiye oluşturmak, dörtlük, beyit vs. oluşturmak, taklide dayanan bir ses oluşturmak gibi amaçlarla kullanılmıştır. Bunlar arasında örneğin “metel metel mertledi”, “metel metel met atar” metel metel meniki” gibi doldurma kelimeler ve benzerleri kullanıldığı gibi, “vin vit”, “vildiri viççik”, “himidi himidi” vs. daha önce sıraladığımız birçok doldurma kelime bilmecelerde bu tür amaçlarla kullanılmıştır.

Başka bir anlatım kalıbı da “soru düzeni”dir. Soru düzeni içinde gösterdiğimiz düz sorular bize Amerikan bilmecelerinin benzerlerini vermektedirler. Çünkü kitlesel iletişim araçlarıyla kültürel unsurlar hızla yayılarak bilmeceleri de bu yönden etkilemişlerdir. Çukurova bilmeceleri arasında bu tür bilmecelere de rastlanıldığından, bu kültürel espri anlayışının bu kültürde de var olduğunu söyleyebiliriz.

Dil ve üslup bölümünde değerlendirdiğimiz bir başka konu da “soru bölümünün işlevi”dir. Bu işlevler soru kalıplaşması ve soru kayması olarak yer almaktadır. Soru kalıplaşmasının daha önce ifade ettiğimiz gibi, aynı soru kalıbına verilen farklı cevaplar olması Çukurova bilmecelerinde de görülmekte, verdiğimiz örnekler bunu desteklemektedirler. Aktarıcının hafızasına bağlı olarak cevapların değişmesi, çok fazla bilmecede karşımıza çıkmaktadır. Soru kayması olarak adlandırdığımız bölümde, soru bölümündeki aynı ifadelerin başka bilmecelerin soru bölümlerinde de geçmesi Çukurova bilmeceleri arasında da yaygındır. Yine bilmecelerin kalıplaşmış ifadeler olduğunu hatırlarsak, bilmece soranın bu kalıplaşmış ifadelerle bilmece oluşturması kaçınılmazdır. Bu nedenle de birbirine benzer ifadelerden oluşmuş bilmecelere rastlanılmaktadır.

Çukurova bilmecelerinde söz sanatlarının da yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bilmecelerde geçen ifadelerde benzerlik kurmak, zaten bilmecelerin genel yapısında vardır. Daha önce yabancı araştırmacıların tanımları hatırlanacağı üzere bilmeceler mecazi bir yapıya sahiptirler. Bilmecelerde buna bağlı olarak teşbih, istiare, teşhis, intak gibi birçok söz sanatı ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM VII

ÇUKUROVA BİLMECELERİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ ESKİ TÜRK İNANIŞLARININ İZLERİ

7.1. Çukurova Bilmecelerinde İslamiyet Öncesi Eski Türk İnanışlarının İzleri

Bilmecelerin kökeni ile ilgili bazı araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bunlar içerisinde bilmecelerin mitolojik kökenli olduğunu savunanlar, ilk zamanlarda insanın bilmeceleri gizli bir dil olarak kullandığını, bilmecelerin de bu şekilde ortaya çıktığını düşünmektedirler. Buna göre bu bölümde bilmecelerin mitoloji ile ilişkisi incelenecek ve mitler çerçevesinde eski Türk inanışlarında bilmece-kült ilişkisi değerlendirilerek Çukurova Bilmecelerindeki varlığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

7.1.1. Bilmecelerin Mitoloji ile İlişkisi

Doğayla iç içe yaşayan insan, kendini onun ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Bu nedenle, insan topluluğu ile doğa arasında önemli bir ayırım yapmamıştır. Kendisi toplumun bir bölümünü oluşturmakla beraber, toplumu doğanın bir parçası olarak düşünmüştür. Diğer bir ifadeyle, kendini doğaya ve özellikle doğa güçlerine bağımlı olarak görmüştür. Bu yüzdendir ki, insan doğaya doğrudan doğruya bağımlı ve duygusaldır. Toplumun ve insan bilincinin gelişmesiyle, bilgi, duygu gücüyle değil de, akıl aracılığıyla edinilmeye ve gittikçe daha çok rasyonelleşmeye yüz tutmuştur. Bu süreç bilmecelerde de görülmektedir. Bu nedenle, bilmecelerin oluşumunda zaman katmanlarını hissetmek mümkündür. Bazı örneklerde, kişisel düşünce, gözlemleme ve konuşma tarzları bile sezilmektedir. Çünkü onlarda hayat dolu bir dünya olarak açıklanan insan, hayvan, bitki, bulut veya herhangi bir başka olayın içerdiği canlı bir dünyanın dışında yaşanan dünyalar sergilenmektedir. Bu yüzdendir ki insan geçmişte, olayları genelde, ayrı olgular olarak sergilemiştir. Söz konusu olaylar, ayrı hikâyeye ve hatta onun en sevimli örnekleri olan mit görünümü kazanmıştır. Genel bir görüşe göre, sözlü yaratma şekli olarak bilmeceler de, mitin çerçevesi içinde yaşamışlardır (Hasan, 2005, s. 4).

Mitin bugüne kadar birçok araştırmacı tarafından tanımı yapılmıştır. Mitte ilgili olarak Eliade; mitin kutsal bir öyküyü anlattığını, en eski zamanda başlayıp, olup bitmiş bir olayı anlattığını söyler: “Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl varolmaya başladığını anlatır.” (Eliade, 2001, s. 16).

Öyleyse bilmecelere baktığımızda, bilmecelerde başlangıçtaki yaşamla ilgili birçok ipucunun aranabileceğini, insanların çok eski zamanlarda özellikle doğayla iç içe bir yaşam sürdüren ilk insanın izlerinin bulunabileceğini söyleyebiliriz. Özellikle yukarıda verilen mit tanımında olduğu gibi bir hayvan, bir bitki ya da tabiat olayları vs. karşısında ilk insanın nasıl davrandığının, nasıl düşündüğünün izlerini sürebiliriz. Yani, bilmeceler de bu anlamda mitlere bağlı inanışlarda yerini almıştır diyebiliriz. Dolayısıyla bilmecelerde eski Türk kültürüne dair birtakım inançları görmek mümkündür. Bu inançlara birkaç örnek verecek olursak bazı araştırmacıların bu konudaki tespitleri şöyledir:

Eski insanlar tabiat hadiseleri, gök cisimleri, vahşi hayvanlar vs. hakkında derin bir malumata sahip olmadıklarından, onları sihirli sanıp korktuklarından, adlarını olduğu gibi değil, ona benzer adlarla dolaylı yollarla zikrederlerse, bunu hayvanın anlayacağına veya insana zarar vereceğine inanıyorlardı. Böyle bir ifade tarzına “Dede Korkut” hikâyelerinde de rastlıyoruz:

“Gara goç atlar kisneşdiren!
Ağca goyun gördüğünde guyrug çırpıp gamçılayan!
Ganlı guyrug üzüb çap çap udan!
Avazı gaba köpeklere govga salan!
Çahmaglıcana”

Bunların hepsinin cevabı canavardır (kurttur) (Seyidov, 1983, s. 11). Seyidov, bu ifade tarzının gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Animistik ve totemistik görüşlerle ilgili olarak, eski insanlarda, güya hayvanların da insanın dilini, düşüncesini anladığına dair bir inanç vardı. Bunun için de ibtidai insan avlamak istediği hayvanın veya ev âletlerinin adını açık bir şekilde söylemekten çekinmiş, onların adını gizli, hayvanın anlamayacağı bir

şekilde söylemiştir. Böylece o vuracağı av hayvanını, güya aldatırmış. İnsanlar sadece hayvanlar hakkında böyle düşünmekle kalmayıp, ormanın, kırım, suyun vesairenin de görünmez bir sahibi var zannedermiş, onları da muhtelif yollarla aldatmak lâzımmış. Böylece ilk gizli kapaklı konuşma dili meydana geliyordu ki, bu bilmecelerde cüz’i de olsa izlerini muhafaza etmiştir.” (Seyidov, 1983, s. 12).

Bu görüşün bir uzantısı olarak, bugün Karaçay Türkleri arasında kurda, *dik kulak, kızıl göz, canlı; domuza, yamçı kulak, başı aşağıda; ayıya, büyük taban, tabanını yalayan obur; tilkiye, kurnaz, tavukçu, uzun kuyruk; su samuruna, kötü diş, sarı ayak* vb. isimler verilmektedir. Anadolu sahasında da buna benzer inanışlar görülür. Nitekim domuzun; dağdaki, sözüm ona, adı batasıca, adı kötü vb. gibi isimlerle anılması, İslami düşünceye bağlı olarak, günümüze kadar getirilmiştir. İşte bu şekilde, çeşitli varlıklar yerine kullanılan sırlı veya sembolik sözler, farklı benzetmeler, bilmecelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aşağıdaki bilmece örneklerinde bulunması istenen objenin adı söylenmemiş, bir başka objeye benzetilerek tarif edilmiştir:

“Bir küçücük minare, beyler ona dayana” (Minare, baston yerine kullanılmıştır)

“Suda dumansız tekne” (Dumansız tekne, balık yerine kullanılmıştır) (Cilt III, 2003, s. 224-225).

Bilmecelerin mitolojiye bağlanmasının bir başka sebebi de, insanların eski devirlerde, tabiat ve onun kuvvetleri hakkında bazı kurallara bağlı kalmalarındandır. Onlar, gök cisimlerini canlı ve harikulade bir varlık gibi terennüm etmişler, mukaddes ruhların köyleri ve yerleşim mahallerini mesken tuttuklarına inanmışlardır. Ayrıca, yeryüzünde tezahür eden iyilik, kötülük, hastalık ve ölüm gibi olayların tabiat kuvvetleri ile bağlantılı olduğunu kabul etmişlerdir. Tanrılar, kızdıkları vakit insanların başına felaket getireceğinden, hiç kimse, bunları kızdırmak istememiştir. Bu düşünceye bağlı olarak, insanların yakalandığı çeşitli hastalıkların da, ruhların yardımı ile geçeceğine inanılmıştır. İşte Şamanizm inancının izlerini taşıyan bu düşünce, bir Azerbaycan bilmecesinde şu şekilde ifade edilir:

“O nedi ki, gap gaya

Köyden endi sen çaya

Sovuşdursun belanı

Yalvardım gümüş aya (Veba hastalığı). Bu bilmecede, gümüş ay, belanın geçmesini sağlayacaktır (Cilt III, 2003, s. 226).

Çalışmamızda rastladığımız bir bilmecede ise Şamanizm'in izleri açıkça görülmektedir. Cevabı “sümüklüböcek” olan aşağıdaki bilmece örneğinde bu hayvan bir “kam”a benzetilmiştir:

Ağaç gezer kam değil

Yazı yazar imam değil ÇB/TCB-4.114.

Şamanist inanışlara göre şaman ya da kam, ayin sırasında hayat ağacı olarak adlandırılan bugün de Anadolu'da kutsal sayılan bazı ağaçlara tırmanarak göğe yükselmektedir. Bu bilmecenin de böyle bir inanışın kalıntısı olarak oluştuğunu, Çukurova'da da yer aldığını söyleyebiliriz.

7.1.2. Bilmece-Kült İlişkisi

Türkler İslamiyet sahasına girmeden önce birçok inanç sistemine girmişlerdir. Bunlardan birisi de Şamanizm inancıdır.

Şamanizm, milattan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür (Çoruhlu, 2000, s. 15).

Şamanizm, bütün inançlarda olduğu gibi toplumsal yaşamın kendi dinamiğinden kaynaklanan bir inanç ve düşünce sistemidir. Başta Ural-Altay halkları olmak üzere, dünyanın hemen her yerinde ilkel topluluklar ve gelişme aşamasının özelliklerini sürdüren toplumlarda görülür. Şamanizm, Sibiryaya ve Orta Asya kültürlerinin de asal karakteristiğidir ve bölge halkının dini olarak kabul edilir. Oysa Şamanizm aslında bir din olmayıp farklı dinlerin “şaman” çevresinde oluşturduğu karmaşık ritüeller ve inançlar sistemidir. Şamanist kültürlerin görüldüğü tüm toplumlarda şaman, olağanüstü güçleri olduğuna, yeraltı ve yerüstü dünyalarıyla ilişki kurabildiğine inanılan özel bir kişidir. Şamanizm bu özel kişi etrafında odaklaşır. Olağanüstü güçlerle donatılmış olan şaman, işlevlerinin büyük bölümünü vecd durumuna girerek yerine getirir. Bu durumda iken ruhlar dünyasına ulaşır. Zaman zaman onların sözcüsü durumuna geçer ve topluluğun -öbür dünyadaki ruhların neden olduğuna inanılan- sorunlarını çözümlenmede aracılık eder. Bu bağlamda şaman, hastalara şifa veren, avın ve toprağın bereketini sağlayan gücü kendisinde barındıran kutsal bir kişidir (İndirkaş, 2007, s. 19).

Şamanist dünya görüşünde evren; gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç bölümden oluşur. Gök, aydınlık âlemdir; iyilik, güzellik ve mutluluk bu âleme ilişkin kavramlardır. Yeryüzü, insanların yaşadığı alandır. Yeraltı, karanlık âlemdir; kötülüklerin, çirkinliklerin, bahtsızlıkların yaşandığı bir yerdir. Bu anlamda cehennemle özdeştir. Evrenin bölümleriyle olan ilişkiler şaman aracılığıyla

kurulur. Türk Şamanizm’inde belirgin özellik, kendine özgü bir doğacılıktır (natüralizmdir). Bu bağlamda inanç dünyasını oluşturmaya başlayan Türk toplulukları tüm ilksel topluluklarda olduğu gibi çevrelerine bakıp onu algılamaya ve kendileri için anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Doğa ve doğa olaylarını bu yönde kutsallaştırmış ve doğada var olan tüm öğelere ilişkin kültürler meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında en önemli olanlar; dağ kültürü, yer-su kültürleri ve orman-ağaç kültürleridir (İndirkaş, 2007, s. 27-28).

Kült ağırlıklı mitolojik tasarımlarda insan, hayatı doğru bildiği bir şekilde yaşamak gayreti içinde olup kutsal bilineni korumaya yönelmiştir. Bu anlamda mit, “İnanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar, ahlak ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir; rite ilişkin törenlerin etkinliğini güvence altına alır ve insanın uyması için yarar sağlayıcı kurallar sunar.” (Bayat, 2007, s. 79).

7.1.2.1. Kült

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar ve nehirler kültür olarak kullanılmıştır. Kültü uygulayan, topluluğu yöneten bir başkan vardır. Kültün uygulandığı bayram ve tören için belli zamanlar seçilmekte, kültür araçları bulundurulmaktadır (Tezcan, 1996, s. 120, Akt., Artun, 2005, s. 97).

Kültler Gök Tanrı kültürü, atalar kültürü, ateş kültürü, tabiat kültürleri, hayvan kültürü olarak incelenmektedir. Biz de çalışmamızda yer alan bilmece atalar kültürü, Gök Tanrı kültürü, ateş kültürü, tabiat kültürleri (yer-su) ve hayvan kültürü çerçevesinde ele alacağımızdan bu kültürlerle ilgili bilgileri kısaca aşağıda başlıklar altında sıralayacağız, buna paralel olarak da çalışmamızdan örnekler vererek bilmece atalar bu şekilde değerlendirmeye çalışacağız.

7.1.2.1.1. Atalar Kültü

Atalar kültürü bütün kültürleri kapsayan bir kültür olduğu için bununla ilgili kısa bir bilgi vermekle yetineceğiz.

Kamlık (şamanlık) dininde, dünyada yaşamakta olan insanla, ölmüş olan ataları arasında çok yakın bir münasebetin var olduğuna inanılır. Yaşayanla, ölmüş olan atası arasındaki bu bağın gücü, atalara, ardı arası kesilmeyen bir saygıyı gerekli kılar. Işık dünyasında bir Tanrı gibi yaşayan ataları, ilâhî kuvvetlere sahiptirler ve insana sıkışık anlarında yardım edebilirler. Bu durum karşısında, ancak kendi atalarıyla sıkı bir bağ kurabilen kimse, kam (şaman) olabilir demektir. Böyle olunca, burada ancak irsî yani aileden gelme bir şamanlık mümkündür. Bu yüzden şaman, insanlarla ruhlar arasında vasıtalık yapar. Kam (şaman), Tanrılara ve atalara kurban sunar, yurt'u (çadırı) ölümlerin ruhlarından temizler, ölünün ruhunu öbür dünyaya götürür (ruha o tehlikeli yolda, yoldaşlık ve rehberlik eder), rica ve şükran dualarını yapar, gelecekte haber verir ve hatta hekimlik yapar. Bu yüzden kudretli şamanlar halk arasında büyük bir itibara sahiptirler. Bu itibar ve saygı, sevgiye değil, korkuya dayanır. Şamanlıkta, ataların yaşayış şeklinin, canlıların yaşayış şekline benzediğine inanılır. Ölümler, yiyip içen canlı varlıklar olarak düşünülür. Burada ocak ve ateş, ataların canını temsil eder (Eröz, 1992, s. 67).

Atalar kültü, ölmüş, ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdetidir. Ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan minnet duygusu, atalar kültürünün temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, atalar kültüründe ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla da mezarı kült konusu olmamakta, yalnızca saygıdeğer olanlar buna erişmektedirler. Bu anlamda “ölüler kültü” ile atalar kültürünü birbirinden ayırt etmek gerekmektedir (Güngör, 2002, C.3, s. 264, akt., Artun, 2005, s. 98).

Bu inanca göre ataların öldükten sonra da ruhlarının yaşadığına ve toplumla ilişkilerini koparmadıklarına inanılır. Yine bu inanışa göre, insan ölümle bedenini kaybetmekte fakat benliği daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta, geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmektedir. Onlara göre ölüm hayatın bitişi değildir. Böyle bir inançtan çıkış bulan atalar kültüründe, ancak belli kişiler özellikle kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları vb. gibi kişiler tapınılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Bu insanları ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri ölümlerinden sonra kaybolmamaktadır. Birtakım mistik güçlerle dolu bulunan bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla anmak yoluyla bitkilerin, hayvanların çoğalmasını sağlamak mümkündür. Bu amaçla ataların figür ve maskeleri yapılmakta, adlarına bayram ve törenler düzenlenmektedir. Diğer taraftan atalar, dinsel ve toplumsal buyrukların, gelenek ve göreneklerin koruyucuları olarak kabul edilirler. Bunların yerine getirilmesi onları sevindirmekte, tersi ise öfkelenmektedir (Örnek, 1988, s. 94-95, akt., Artun, 2005, s. 98).

7.1.2.1.2. Ateş Kültü

Burada ateş kültüyle ilgili bilgiler uzun uzadıya anlatılmayacak, ateşin “aile ocağı kültü” ile ilgisinden bahsedilecektir. Çünkü çalışmamızda bu kültle ilgisi olduğunu düşündüğümüz birkaç bilmece bulunmaktadır.

Ateş kültüyle ilgili olarak ilkel toplumlardan günümüze değin sayısız efsane söylenmiştir. Tüm inançlarda, dinlerde, ateşin izi ve etkinliği görülmektedir. Ateşi sembolize eden tapınaklar yapılmıştır. Kısacası ateş, insan yaşamının parçası, tarihi koruyucusu sayılmıştır (Artun, 2005, s. 107).

İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşa düşmüş ateştir” dedi. Bundan dolayıdır ki Altaylılarda ve Yakutlarda ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır. Kuzey Altaylarda bulunan oymaklarda güvey ve gelin gerdeklerinde ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla yakmaları gerektir. Üç gece ve gündüz bu ateşin yanında bulunurlar. Yakut Şamanistleri âyin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe “ayı out” (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise “nuçça out” (yani Rus ateşi) tesmiye olunur ve âyinlerde kullanılmaz. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır (İnan, 1995, s. 66).

Şamanistlerin inançlarına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. VI. yüzyılda Batı Gök Türk hakanına gelen Bizans elçilerini ateşler arasından geçirmişlerdi. Moğol saraylarında da bu âdet vardı. Bu tören elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhları kovmak için yapılırdı. Bu inancın izlerine Müslüman Türklerde de rastlıyoruz. Başkurtlar ve Kazaklar bir yağlı paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde “alas, alas” diye dolaştırırlar. Buna “alaslama” derler. Bu kelime Anadolu Türkçesi’nde “alazlama” şeklinde muhafaza edilmiştir, ateşte temizleme anlamını ifade eder. “Alas” kelimesi Altay şaman dualarında çok geçer. Yakut oyun kamları ateşle kötü ruhları kovmak için okudukları afsunlarda “alias, alias” diye bağırırlar. Yakutça “aliasta-” (=alazla) yanan paçavra ile âyin yaparak kötü ruhları kovmak demektir. Yakutlar bu töreni yapan hakkında “oyun aal uotanan aalastır” (şaman kutlu ot- ateş ile alazlıyor) derler. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilâhilerinden anlaşıldığına göre aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültü atalar kültüyle bağlıdır (şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” denir) (İnan, 1995, s. 68).

Atalar kültü, ocak kültürünü, doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı şekilde yanması, ataların o ocakta, o yurt’ta, o çadırda devamlı şekilde bulunması demektir. Ataların “can”ları, ocağın ateşi içinde tecellî eder. Bunun için Türkler, ocağı ve ateşi kutlu sayıyor, ona secde ediyorlardı. Vambery, Tiyan-Şan dağlarının kuzeyindeki

bölgelerden Aral Gölü kıyılarına kadar uzanan geniş bozkırlarda oturan Türk boylarının, yedinci yüzyılda ateşe taptıklarını söyler (Eröz, 1992, s. 68).

Ögel, aile ocağı kültü ile ilgili şunları söylemektedir:

Abakan Tatarlarının Türk inanışları da gösteriyor ki, başlangıçta “*her ailenin bir ateş veya ocağının var olduğu*”, düşünülüyordu. Bütün insanların kullanmaları için, gökten gelen ateş ise, sonradan şamanlar yolu ile elde edilmiş imiş. Göktürk türeyiş efsanesinde de görüldüğü gibi, “*aile ateşi, aile için, ailenin atası tarafından keşfedilmişti.*” Yine Tanrı *Ülgen* de, “*ateşi ocak, yani saçağı ile birlikte göndermişti.*” Bundan dolayı, “*aile ocağı*”nın büyük bir önemi vardı. Anadolu’da da bu inanış, devam etmektedir. “*Ata ocağı, baba ocağı*” gibi sözlerimiz de, bu çok eski inanışlarımızın, bu güne gelen izleridir. “*Ocak ve yuva*”, ata ve baba ocaklarına dayanmakla, değerleniyordu. “*Ocağın devamı*” da, ayrı bir önem taşıyordu, “*ocağın sönmesi*”, ailenin bitmesi demektir. Anadolu’da, “*ya evlad bir, ya ocak kör*” atasözünde, “bir evladın yok ise, o zaman ocağın kör”, demek isteniyordu. “*Odsuz, ocaksız*” sözleri de, hem yoksulluğu ve hem de, yuvasız ve ailesiz olmayı anlatan atasözleriydi (Ögel, 1995, s. 502).

Altay Türkleri ile Buryat Moğolları, “yanan bir odunu, bir evin ocağından, diğer bir evin ocağına götürme” geleneğini sürdürüyorlardı. “Eski evdeki eski ateşi, yeni eve taşıyorlardı. Ailenin en büyüğü, eski ateşin korlarını, bir kürek içine koyuyor ve yeni evin ocağına koyup, yeni bir ateş yakıyordu. Bundan sonra da, “Ateş-Ana” için, bir dua söylüyorlardı. Kardeşler evlenip, ayrıldıkları zaman da, en küçük oğul, eski ateşin, sahibi oluyordu.” (Ögel, 1995, s. 504).

Çalışmamızda “ateş” ile ilgili bir bilmecenin yukarıda bahsedilen “aile ocağı kültü” ile ilgisi dikkatimizi çekmiştir. Bilmecce şöyledir:

ÇB/TCB-16.8.a. Evden eve allı gelin

Bu bilmecede ateş, anlaşıldığına göre evden eve gezen bir şey gibi görünüyor. “Al” ateşi ifade etmektedir. Sıradan gibi görünen bu bilmecede eski Türk inanışından bahsetmek mümkündür. Yani yukarıda söylenildiği gibi eski Türklerde “yanan bir odunu, bir evin ocağından, diğer bir evin ocağına götürme” geleneği vardı ve bu bilmecede de bunu açıkça görebiliyoruz. İnanışa göre her ailenin bir ateş veya ocağının var olduğu inancı bugün hala Anadolu’da yaşamaktadır. Ata ocağı, baba ocağı bu kültürle ilgilidir. Ateşin evden eve taşınması; ocağın, ata ocağının devamı, yani yuvanın devamı için yapılan bir uygulamaya işaret etmektedir.

Aşağıdaki bilmecelerde ise ateş “alaca bayrak”, “allı bayrak” olarak tarif edilmiştir. Yine “elden ele”, “evden eve” ifadelerinin geçmesinin tesadüf olmadığını

düşünüyoruz. Çalışmamızdaki bilmece örneğini verdikten sonra, bunu şu bilgiler ışığında açıklayabiliriz:

ÇB/TCB-16.8. Elden ele alaca bayrak

ÇB/TCB-16.8.b. Evden eve allı bayrak

Al-bayrak, al renk ateşin al rengiyle ilgilidir. “Türklerin en eski devirlerden beri Al-bayrak kullanmalarının, bu Al-ateş kültü ile bağlı bir anane olacağı hatıra geliyor (Ögel, 1995, s. 516). Türklerin en eski inançlarına baktığımızda, onlarda “al ruhu” ya da “al ateş” adları verilen bir ateş tanrısının veyahut koruyucu, hâmi bir ruhun varlığı bilinmektedir. Bu noktada, Türklerin en eski devirlerden beri al bayrak kullanmalarının bu al ateş kültüyle bağlı olan bir gelenek olacağı hatıra gelmektedir. Gerçekten, “al ruhu” adındaki al sözü ile al rengin münasebeti fevkalâde açıktır. Merhum Abdülkadir İnan, Şamanizm’de ruhlar şerefine bayraklar dikme âdetinin olduğuna ve “al ruhu”nun hâmi ruh sayıldığı devirde de bu ruhun şerefine dikilen bayrağın ateş rengine yakın bir renk olması lâzım geldiğine dikkati çekmiştir (Genç, 1996, s. 41). Dolayısıyla bu bilmece de eski Türk inancına bağlı olarak “al ateş” adı verilen ateş tanrısı ya da ruhu şerefine bayrak dikme âdetinin izleri yaşıyor olabilir. Bu bayrak ateş renginde olduğu için de bilmece de “al”, “alaca” olarak ifade edilmiş olabilir.

Ateş, ocakta ve ocak da evimizdedir. Ancak Yakut Türklerine göre “ateş ruhu” (Uot-iççite), bir canlı gibidir. Nefesi, dumandır. Yiyeceği, kuru odundur. Yatağı kurum ve isle kararmıştır. Ateş koru, onun yastığıdır. Yorganı ise, küldür (Ögel, 1995, s. 509). Yakut Türkleri, “ailece sofraya oturdukları zaman, özellikle akşam yemeklerinde, ilk lokma veya içkinin ilk yudumu, ilk önce ocağa veriliyordu. Sofradaki kişiler bu saçığı yapmadan yemeğe başlamıyorlardı. Yakut Türklerine göre bu, çok eski bir gelenek idi: “İlk lokma, ilk kaşık ve ilk yudum, ocağın hakkıdır, diyorlardı. Ocak ateşinin üzerimizde bir hakkı olduğuna inanıyorlardı”. Bu gelenekler, aile birliği ve sosyal dayanışma ile ilgili gibidir. Sibiry’a’nın kuzey-doğularına doğru gidildikçe avcılar da avları bereketli olsun diye, ateşe yemek atarlar (Ögel, 1995, s. 514). Ayrıca, ocağın kendisi, çok oburdu. Bunun için ocağa çok odun atıldıkça, ocak ruhu mutlu oluyordu. Yine Yakut Türklerine göre, az yanan ocağın, ruhu zayıflıyor ve azgınlaşıyordu. Bundan dolayı evin sahibine kötülük de yapabiliyordu (Ögel, 1995, s. 518).

Aşağıdaki bilmece de ateş canlı bir varlık gibi düşünülmüştür. İnsan gibi yemek yiyen bir şekilde betimlenmiştir. Buna göre, eski Yakut geleneğine göre ateşin

bir ruhu olduğu inancının izleri bu bilmede de yaşıyor olabilir. Ayrıca bilmeceyi açıklayacak olursak, aslında doğrudan “yer yer doymaz” ifadesi, ocağın sürekli yanmasını sağlamak için ateşe atılan odunları karşılar. Böyle bile olsa yukarıda verdiğimiz bilgilerde de inanca göre, ocak oburdur ve ocağa çok odun atıldıkça ocak ruhunun mutlu olduğuna inanılıyor. Dolayısıyla çalışmamızda yer alan bu bilmede bu eski Türk inancını aramak yanlış olmaz diye düşünüyoruz. Ocak ateşinin sönmemesi isteği de bununla ilgili olabilir. Bilmece şöyledir:

ÇB/TCB-16.9. Yer yer doymaz

7.1.2.1.3. Gök Tanrı Kültü

Türkler yüce ve soyut bir Tanrı anlayışına erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Orhun Kitabelerinde “üze köktengri” terkinde Tanrı aynı zamanda gök anlamını da korumaktaydı. Göktürk çağında, dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın, bozkırlı gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir (Güngör, 2002, s. 262, Akt., Artun, 2005, s. 100).

Anlaşıldığı kadarıyla Gök Tanrı inancı özellikle büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde genel bir kült olarak kabul edilmiştir. Gök Tanrı da tanrıların en büyüğü sayılmış olmalıdır. Orta Asya’da devlet kuran sülalelerin hepsinde Gök Tanrı kültünün bulunduğu Çin kaynaklarından da anlaşılmaktadır; örneğin Çin resmi tarihi *Wey-Şu*’da beşinci ayın onuncu ve yirminci günleri arasında halkın nehir kenarında toplanarak göğün ruhuna kurban sunması, Türklerde eskiden beri gök tanrı fikrinin bulunduğunu gösteriyor. Göktürk yazıtlarına göre hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, felaketlerden koruyan Türk tanrısı Gök Tanrı’dır (Çoruhlu, 2000, s. 19).

Hun, Göktürk ve Moğol devletlerinde en büyük tanrı, Gök Tanrı’dır. Gök Tanrı, gökteki bütün yıldızları, ayı ve güneşi kapsayan nesnel bir varlıktır. Kat kat olan semada yaşayan Gök Tanrı, insanlardan farklı düşünülmez. İnsanlar gibi onlar da yer, içer, eğlenir. Altaylıların, gökte altın tahtta oturan tanrısı Ülgen’in göğün farklı katlarında oturan oğulları, kızları ve yardımcıları vardır. Göksel cisimlerin tümü Gök Tanrıdır. Fakat onu oluşturan güneş, ay gibi cisimler de farklı birer tanrı olarak düşünülmüştür. Örneğin; Hun hükümdarı her sabah çadırından çıkarak güneşe, geceleri ise aya tapardı.

Yakutlara göre, iki kardeş olan Ay ve Güneş tanrıdırlar (Avcıoğlu, 1995, s. 352-353, Akt., Artun, 2005, s. 100-101).

Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Hun Türk'leri, göğe büyük saygı gösterirlerdi. Onların "*Gök Dini*", *Güneş ve ay* kültlerinden meydana geliyordu. Aynı kaynaklar, gökyüzüne, aya ve güneşe gösterilen bu hürmeti, "*Güneş ve aya taparlar*" cümlesiyle ifade ederler. Hunlarda, ay ve güneşin yanında, "*yıldız kültü*" de vardır. Yani bazı yıldızlar da aynı şekilde sayılmakta, onlara tapılmaktadır (Eröz, 1992, s. 108).

Başlangıçta Gök Tanrı kültürüne bağlı olarak gökte yer alan birçok unsur da kutsal kabul edilmiş, Ögel'in verdiği bilgilere göre, yine göğe ait bulutlar, yağmurlar, dolu, şimşek, rüzgârlar da birer canlı gibi düşünölmüştür:

Bulutlar göklerde gezen buhar yığınlarından başka bir şey değildirler. Onların böyle olduklarını Türkler de az çok biliyorlardı. Fakat tabiattaki varlıkları bir şiir perdesi arasından görmek Türk mitoloji ve düşüncesinin en önemli bir özelliği idi. Bunun için Türkler bulutları konuşTURUR, yağmur ve dolu tanelerini bir insan gibi yarış ettirir, koşTURUR ve bütün bu olaylara sahne olan göğü de unutmaz ve göğe de, *analık* ettirirlerdi. Elbette ki bütün bu düşüncelerin dayandığı eski ve ana bir sebep vardı. Herhalde bütün bu olaylar, Türk dininde ve Türk mitolojisinde başlangıçta bir açıklama buluyor ve kökleri yine dine dayanan mistik inançlarla izah ediliyorlardı. Zamanla Türk kitleleri büyük devletler kurup, büyük devlet hayatı yaşadıkça, olayları olduğu gibi ve gerçek hali ile görmeğe başlamışlardı. Fakat eski mistik inanışların, hiç olmazsa şiir dilinden, el ve eteklerini çekmedikleri görölmüyordu. Şu eski Türk şiiri bunun en güzel bir örneğidir:

Ağdı bulut kökreyii,
Yağmur tolı sekriyü,
Kalık anı ügriyü,
Kańça barır belgüsüz.
Bulut kükreyip çıktı,
Yağmur, dolu seğirtti,
Gök de toplayıp, itti,
Nereye gider bilinmez.

Yağmurdan önceki ve sonraki hali gösteren bu Türk şiirinde, yağmur, dolu, bulutlar ile gök, tıpkı birer canlı kişiler imiş gibi anlatılmışlardır. Burada gök

gürlemeleri, diğer iptidaî Türk kavimlerinde olduğu gibi, artık Tanrıların bir işi değil; bulutların naraları ve kükremeleri gibi, düşünülmüşlerdir. Bulutlar sanki bir *arслан*, *azgın bir deve* gibi görülmüş ve öyle tasvir edilmek istenmiştir. X. ve XI. asırdaki Türk düşüncesinde artık fazla bir mistisizm de kalmamıştır. Bu düşüncelerde, Sibirya mitolojisinde olduğu gibi ne bağırان bir *ejderha* ve ne de kükreyen azgın bir *deve* görülür. Böyle mitolojik varlıkların, ortadan kalkmasına rağmen, onların izleri ve sesleri, büsbütün, ortadan kaybolmamış ve bulutlara böyle kişilikler verilmeğe devam edilegelmişti (Ögel, 1995, s. 267-268).

Seyidov da benzer görüşleri paylaşmakta, bazı bilmeceleri bu çerçevede değerlendirmektedir:

“İbtidai insan, tabiat kuvvetlerinin ve hadiselerinin, gök cisimlerinin sırlarını anlamadığı için ay, güneş, yıldız, rüzgâr, yıldırım, kar vs. gibi şeyleri insan gibi canlı ve şuurlu, hatta fevkalâde sihirli varlıklar zannediyordu. İbtidai insanın bu inançları onun yarattığı bilmecelerde şu veya bu şekilde yer almalıydı. Onun bu inançlarını aksettiren bilmecelere şimdi de rastlamak mümkündür. Doğrudur, halen elimizde mevcut olan bilmeceler büyük değişikliklere uğramış, mazmunu değişmiş, şekilden şekle girmiş, hatta neticede çocukların eğlencesi olmuştur; lâkin yine de onlarda ibtidai tefekkürün izlerini bulmak mümkündür.

Burdan vurdum baltanı (baltayı)

Ordan çıhdı galtanı (yuvarlağı)

Anam bir oğlan doğdu (doğurdu)

Yerin göğün soltanı (sultanı)

Ay ve Güneş

Eşiğe bir ağaç düşüb

Ne golu var ne budağı (dalı)

Bir guş geldi onu yedi

Ne dili var ne dodağı

Gar ve Güneş

Birinci bilmecede ay ve güneşin insan gibi doğup büyümesine, ikincisinde ise güneşin kuşa benzemesine işaret vardır, bunlar bizim söylediklerimizi tasdik ediyor (Seyidov, 1983, s. 11).

Aslında yukarıda bahsedilenleri yani rüzgârın, bulutların, yağmurun, gök gürlmelerinin tasvir edilirken onlara bir kişilik kazandırılmasını animizmle ilişkilendirmek mümkündür. Animizm hakkında kısaca bilgi verecek olursak şöyledir:

“İlkel dinler, günümüzden yaklaşık olarak 3000 yıl önce beş kıtada doğmuştur. Bu dinlerin hemen hemen hepsi “canlılık” formunda görülmektedir. Çünkü ilkeller, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir “ruh”u olduğuna inanmaktaydılar. Animizm kısaca; ölenlerin ebediyen dünyadan ayrılmadıkları, bunların ruhlarının cenazenin çevresinde, ağaçlarda bitkilerde

ve giderek tüm doğada dolaştığı inancı ve böylece tüm doğanın canlı olarak algılanmasıdır. Psikolojik olaylarda olduğu gibi hayatla ilgili olayları da düşünen bir ruhun yönettiğine inanan sistemdir.” (Artun, 2005, s. 84).

Seyidov da bilmecelerdeki bu tip unsurları animizmle ilişkilendirmiştir. “Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler” adlı çalışmasında bununla ilgili örnekler vermiştir:

“Animistik görüşlerle ilgili olarak, rüzgârın insan gibi canlı tasvir edilmesine de bilmecelerimizde örnekler bulabiliyoruz:

Ayağı yohdur, gaçır (koşuyor),

Ganadı yohdur uçur

Rüzgâr

Ayağından aldırılmaz

Ağzına yüyen (gem) vurdurmaz.

Yel

Bir kilim var minbir nahışlı,

Yelbaba süpürer payızı (güzü), kışı

Yer

İlk bakışta bu bilmecelerde teşbih ruhunun üstünlüğü hissediliyor; lâkin iyice dikkat edilince, bunun hiç de böyle olmadığı görülüyor. Rüzgâr bu veya başka şekilde canlı bir varlık gibi tasavvur edilmiştir. Birinci bilmecede rüzgâr kuşa, ikincide hayvana, üçüncü de ise yine bir canlıya, belki de insana benzetilmiştir. Rüzgârın canlı bir varlık gibi tasavvur edilmesine masal ve efsanelerimizde de rastlıyoruz. Meselâ “Fatma’nın Masalı’nda yumağı götüren rüzgâra Fatma “yelbaba” diye sesleniyor, onunla insan gibi konuşuyor”(Seyidov, 1983, s. 11).

Çalışmamızda bu konuya ilişkin bizim de tespitlerimiz bulunmaktadır. Örneğin aşağıdaki bilmecelerde rüzgâr ilkinde insana, diğerinde ise hayvana benzetilmiştir:

Kapıyı açar

Kapamadan kaçır ÇB/TCB-1.69.

İki çatın arasında bir tane meler ÇB/TCB-1.68.

Yine cevabı “kar” olan bir bilmecede kuş tasviri yapılmıştır:

Gökte uçar kanadı yok

Şekere benzer tadı yok ÇB/TCB-1.61.

Cevabı “yağmur” olan bir bilmecede ise yağmura insana ait özellikler kazandırılmış, yağmur canlı bir şeymiş gibi düşünülmüştür:

Uzun kemişler

Bir gece bize gelmişler

Oynamışlar gitmişler ÇB/TCB-1.85.

Aşağıdaki iki bilmecede “dolu” bir hayvan adıyla anılmış, bir danaya benzetilmiş, dolayısıyla ona da canlılık kazandırılmıştır.

Dam başında dana oynar

Keç dedim mi gene oynar ÇB/TCB-1.55.

Gök gürler güdümen çatlar

Çıplak dana suya atlar ÇB/TCB-1.57.

“Şimşek”, tilki ve doğan şeklinde tasvir edilmiş, dolayısıyla canlı şekilde tasavvur edilmiştir. Tilki halk kültüründe kurnazlığıyla bilinen bir hayvandır. Doğan ise kartal gibi yırtıcı bir kuştur ve eski Türk kültüründe gücü, kudreti temsil etmektedir:

Güm güm tilki

Gümlemez tilki

Altında ödürgesi var

Üstünde süpürgesi var ÇB/TCB-1.80.

Havadan gelir hızınan

Yedi bin yıldızınan

Atmaca doğan gibi

Acısı soğan gibi (şimşek) ÇB/TCB-1.83.

Türk mitolojisinde şimşek (yıldırım) ile ilgili bilgi veren Çoruhlu, “yıldırım tanrısı”ndan bahseder: “Bazı Şamanistlerin gökteki bütün olayları Ülgen’e bağlamalarına rağmen, birtakım Şamanistler gökle ilgili kimi unsurları da ilah olarak kabul ederler. Yıldırım tanrısı bu gruptandır. Yerdeki kötü ruhları izleyen bu tanrı, kötü ruhların saklandığı varsayılan ağaçlara ateşini gönderir. Böylece üzerine yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp saklandığı zaman o parçanın bulunduğu yere kötü ruhların ve cinlerin girmemesi sağlanmış olur. Bazı Türk toplulukları yıldırım tanrısına süt ya da

ayran saçı ediyorlardı. Yıldırım Uygurlarda da kutsal sayılıyordu. Uygurlar yıldırım düşerken göğe doğru ok atarlardı (Çoruhlu, 2000, s. 32). Buna göre de, yıldırımın eski Türk kültüründe ayrı bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Yıldırıma bir ruh kazandırılmış, bir tanrı kimliği verilmiştir. Bu bilgiler içerisinde en çok dikkatimizi çeken Uygurların yıldırım düşerken göğe ok atmasıdır. Biz çalışmamızdaki bilmeceleri değerlendirirken bazılarının basit bir teşbihten ibaret olduğunu düşünüyoruz ama çalışmamızda yer alan şu bilmece ile Uygur inancındaki “göğe ok atmak” arasında bir ilgi olabileceğini düşünüyoruz. Bu inancın bu bilmecede yaşadığı bir varsayımdır. Belki de amacımız farklı bir bakış açısı getirmek olmalıdır. Bilmece şöyledir:

Ok attım örene

Aşk olsun bunu görene ÇB/TCB-1.81.

Bazı bilmecelerde tabiat unsurlarından olan “su, dere, çağlayan, sel” yine canlı olarak tasvir edilmiştir. Şu bilmeceye baktığımızda “dere” insan gibi bağıır:

Karşıdan baktım ağarır

Yanına vardım bağıırır ÇB/TCB-1.38.

Bunun gibi aşağıdaki bilmecelerde de yukarıda bahsettiğimiz gibi canlılık göze çarpmaktadır. Çağlayan, su, sel bir “aslan”a benzetilerek aslanın heybetinden, görkeminden yararlanılmıştır. Örneğin suyun akışı ve gürültüsü aslanın kükremesine benzetilmiştir. Aslında Seyidov’un da söylediği gibi bir teşbih görünümünde olan bu benzetmeleri “animizm”le ilişkilendirmek mümkündür. Ögel’in de yukarıda bahsettiği gibi “bulutlar sanki bir *arслан*, *azgın bir deve* gibi görülmüş ve öyle tasvir edilmek istenmiştir.” bilgisinde biz de bilmecelerde tabiat varlıkları tasvir edilirken aslanların yer aldığını görmekteyiz ve bunun bir tesadüf olmadığını düşünüyoruz. Şöyledir:

Dağdan gelir taştan gelir

Eyerlenmiş aslan gelir (çağlayan) ÇB/TCB-1.33.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (su) ÇB/TCB-1.45.

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeledi aslan gelir (sel) ÇB/TCB-1.78.

Dağdan gelir taştan gelir

Başı püsküllü aslan gelir (sel) ÇB/TCB-1.78.a

7.1.2.1.4. Yer-su Kültleri

Eski Türklerin inancına göre, insanoğlu iki zıt kuvvetin (ışık ile karanlık) tesiri altındadır. Bunlardan birincisi tabî bir kuvvettir ve “gök”te bulunur; yeryüzüne ışık ve iyilik saçar. Güneş, ışıkları ile yeryüzünü ısıtır, geceleyin ay ve yıldızlar, yeryüzünün soğukluk ve karanlığını azaltmağa çalışır. İkinci güç, arzın soğukluk ve karanlığı üzerinde barınan “karanlık”tır. Kötülüğün ve ölümün kaynağı budur. Çatışan bu iki kuvvet arasında bir üçüncü kuvvet vardır ki, Türkler buna “Yer-Sub” (Yer-Su) demektedirler.

“İnsana maddî hayatı için gerekli olan bütün nesnelere veren, onun yiyecek, elbise ve ikametgâhını bol bol temin eden yedi dağ ve denizi ile Yer-su’dur. Bu yer insana o kadar yakın ve tabiatı icabı insanla o derece bir akrabalık halindedir ki, insan ona korkmadan başvurabilir. Bu yüzden her insan, Yer-su’ya olan teşekkür ve hürmetini ifade için ona dua eder ve hediyesini sunar. Herkes onu, bu zarara duçar olmadan şiirlerde ve dinî dualarda över ve hürmet edebilir. Yolcu, her bir tehlikeli dağ geçidinde veya şiddetle akan nehir geçitlerinde o yerin Tanrı’sına olan teşekkürünü ifade etmek üzere, bu maksatla konmuş olan taşlardan ibaret yığına (Obo) bir taş atar veya kutsal bir ağaca bir bez takar (Eröz, 1992, s. 98).

7.1.2.1.4.1. Dağ Kültü

Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri, yükseklikleri gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik, velilik sembolü kabul edilmiştir. Bu nedenle de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünülmüştür. Yunanlıların Olimpos’u, Eski Türklerin Ötüken’i, İslam ülkeleri mitolojilerinin vazgeçilmez Kafdağı akla gelen ilk örneklerdir (Artun, 2005, s. 101).

Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kültür olmuştur. Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı’ya kurban kestikleri dağdı. Bundan başka Gan-tsuan-şan dağı da Hunların mukaddes dağlarından biri idi. Hun hakanları Çin’le yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri antla teyit

ederlerdi. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrıya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğunu Çin kaynakları haber vermektedir. Gök-Tanrı kültüyle dağ kültürünün birbiriyle yakın ilgisi bulunduğu Hunlar devrinden ta şimdiki Altaylara kadar devam eden şaman âyinlerinden anlaşılmaktadır. Altaylı Şor ve Belter'ler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları âyinle sunarlar ve bu ayine “tengere tayıg” (yani tanrı-gök kurbanı) derler. Gardizi'nin verdiği malûmata göre eski Türkler dağların tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuş sanılabilir (İnan, 1995, s. 49).

Bugünkü Altaylı Şamanist boyların ve oymakların her birinin özel mukaddes dağları bulunmakla beraber hepsinin ilahilerinde Altay sıradağları zikrolunmaktadır ki hepsi için müşterek kült sayıldığı aşikârdır. Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (“yer-su”) hep canlı nesnelere. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafî isimler değil, fakat konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır (İnan, 1995, s. 50-51).

Yer-su kültüyle ve bilhassa dağ kültü ile yakından ilgili olduğunu gördüğümüz ruh ve sonradan yatır (türbe) inancı Şamanizm'den İslâmiyet'e geçilmesi ile birlikte, nitelik değiştirmiştir. Fakat her iki halde de görülür ki, Türkler, başları sıkıştığında, dara düştüklerinde, tarlaları, hayvanları kuraklıktan kavrulduğunda, bu yerlere koşar, oralardan niyazda, dilekte bulunurlar, İslâmiyet'ten önce bu dilek, doğrudan doğruya oradaki ruhtan dilenirken, İslâmiyet'ten sonra, bu yatırlar aracı vaziyetine gelmişlerdir. Artık, Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek yoluna gidilmiştir. Eğer onu razı edebilirse, dilek sahibi, muradına erecektir. Çünkü Allah evliyasını kırmayacaktır. Bunun için, çocuğu olmayanlar, çocuğa kavuşmak için, yatırlara koşup, niyazda, dilekte bulunurlar. Orta Asya'da, Kazak-Kırgız'lar bunun için “*Kara Ahmed*” dedikleri “*Ahmed Yesevi*” türbesini ziyaret ederler. İran'da, onun halifelerinden “*Avşar Baba*”nın da bu maksatla ziyaret edildiğini Evliya Çelebi söylüyor. Yesevî soyundan “*Baba Şeyhi*”nin yatırını da böylece ziyaret ediliyor. Türkistan'da, “*Turabek Hanım Türbesi*” de ünlüdür. Türkiye'de, ünü büyük yatır pek çoktur (Eröz, 1992, s. 102).

Anadolu'da özellikle Bektaşî ve Kızılbaş toplumlarında dağ kültüne ilişkin örneklerle sıklıkla rastlanmaktadır. Hacıbektaş'taki Arafat dağından başka Kırıkkale yakınlarındaki Hasanzede Köyü'nün yakınlarında bulunan Denek dağı bunlardan birisidir. Orta Asya Türklerinde olduğu gibi Kızılbaşlar da bu dağlara esrar dolu yerler ve kutsal mekânlar olarak bakmaktadırlar. Doğu Anadolu'da dağ kültü önemli bir yere

sahiptir. Bingöl Dağları üzerindeki Kaşkar Tepesi kutsal sayılmaktadır. Eski Türklerdeki dağ ve tepe kültürüyle ilgili motifler, sadece Bektaşî menkıbelerinde değil İslami devirde kaleme alınan önemli metinlerde de vardır. Örneğin; Dede Korkut Kitabında kahramanlar sıkıştıkları zaman adeta canlı bir varlığa seslenirmişçesine dağlara seslenmişlerdir. Âşık Kerem, Âşık Garip vb. halk destanlarında, dağlara hitap eden seslenişler vardır. Koroğlu sefere çıkacağı zaman dağ başlarına bakar ya da sefer sırasında geçit vermeyen bir dağla karşılaştığında tepedeki evliyaya yalvarır; ancak dağ o zaman geçit verirdi (Artun, 2005, s. 102-103).

Çalışmamızda “dağ” sözcüğünün geçtiği pek çok bilmece bulunmaktadır. Bu bilmecelerin doğrudan “dağ kültürü” ile ilgili olduğunu düşünmüyoruz. Yalnızca eski Türk kültüründe dağların Türkler için ne kadar kutsal olduğunu düşünecek olursak, bilmecelerde de geçen “dağ” sözcüğünün Türklerin yaşam kültürüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Konargöçer bir yaşamdan yerleşik yaşama geçen Türklerin bu tip anonim ürünlerinde dağların da yer tutması doğaldır.

İçinde “dağ” sözcüğünün geçtiği bu bilmecelerin birer kalıp olarak daha önce *altıncı bölümde* değerlendirdiğimiz “bulunma kalıbı” başlığında örneklerini görmek mümkündür. O nedenle bu bilmecelerden bazılarının örneklerini vermekle yetineceğiz.

Şu bilmecede aynı kalıpla birçok farklı cevaba ilişkin bilmece oluşturulmuştur. Cevapları “su, sel, çığ, balta”dır. Dağ sözcüğünün bu kadar sık kullanılmasını ve benzer kalıplar oluşturmasını biz yukarıda bahsettiğimiz gibi eski Türk kültüründe dağların yaşamsal öneminde buluyoruz. Dağlar Tanrı makamı olarak görüldüğü için Türk kültüründe kutsiyet kazanmıştır. Çalışmamızdaki birçok bilmecede varlıkların dağlara ilişkin tasvir edilmesinde bu gerçeği aramak doğru olabilir. Bilmece şöyledir:

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla ÇB/TCB-1.44.

Diğer bilmece örneklerinde de aynı durum söz konusudur:

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı nalsız başı yularsız gelir (arı) ÇB/TCB-4.6.

Dağdan gelir seke seke

Kara üzüm döke döke (keçi) ÇB/TCB-4.84.

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı g..tlü eniştem gelir (kaplumbağa) ÇB/TCB-4.60.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (çarık) ÇB/TCB-6.14.

7.1.2.1.4.2. Su Kültü

Türk mitolojisinde yer-su ruhları bulunmaktadır.

Yer-su ruhlarından Talay Kan, denizlerin hâkimi, ölülerin koruyucusu ve yeryüzündeki bütün suların hükümdarıdır; Altaylılarda bazen Yayık Han olarak da anılır. Evi on yedi denizin birleştiği yerdedir. Tam olarak Talay Kan'la aynı niteliklere sahip olmasa da Yakutlarda, suyun temizliğini, balıkların çoğalmasını sağlayan bir ruh vardır (Y. Vasilyev'e göre Küöh Bolloh Toyon/Ukulaan Ayı) (Çoruhlu, 2000, s. 38).

Radloff, Talay Kan'dan sonra başka önemli yer ruhları (veya hanları) olduğunu da aktarmaktadır: Beşinci Han Adam Kan'dır (bu şahsiyet, Kazaklar vasıtasıyla Müslümanlardan geçmiştir). Altıncısı, Abakan Nehri'nin hükümdarı olan Mordo Kan ya da Abakan Kan'dır; Teles Gölü'nün doğusunda Abakan Nehri'nin membaında oturur ve orada yağmur ilahı olarak takdis edilir. Yedincisi, Altay halkının hâmisi Altay Kan'dır; katunya ile semaya kadar yükselen Beluha membalarında oturur. Sekizincisi, Kemçik'in ve Yenisey membalarının zengin sahibi Kırgıs Kan'dır. Dokuzuncu han Yabaş Kan, onuncusu Edar Kan'dır. Diğer yedi han muhtelif boylar arasında muhtelif adlar altında zikredilmektedir. Kuzey Altay'da duyulan adlar şunlardır: Yabır Kan, Kayra Kan, Puyan Kan, Parbi Kan, Mansar Kan, Pırçu Kan ve Oktû Kan (Çoruhlu, 2000, s. 38).

Yer-Su ruhları, üzerinde yaşanılan yeri temsil eden ruhlar topluluğu olduğu için, dağların eteklerinde, nehirlerin kaynaklarında (pınar), denizlerde vs. otururlar. Bir görüşe göre sayıları 17'dir. Ebû Reyhan el-Bîrûnî, *el-Asârü'l-Bakiye an el- Kurûnü'l-Hâliye* adlı kitabında Kimak ülkesinde bir dağda bulunan bir pınara tapıldığını şöyle anlatıyor:

“Kimak ülkesinde Menkûr denen dağda bu göl gibi bir tatlı su gözü vardır. Bu gözün miktarı büyük bir kalkan genişliğindedir. Suyu ağzına kadar doludur. Çoğu defa bu sudan bir ordu içer, fakat bir parmak dahi eksilmez. Bu gözün yanında bir taş

üzerinde secde eden bir adamın ayaklarının, parmaklarıyla beraber avuçlarının ve dizlerinin izi vardır. Oğuz Türkleri bunları görünce secde ederler.” (Çoruhlu, 2000, s. 33).

Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan, en büyük temeldir. Her şey ona dayanır. Belki tarla, bir süre sulanmazsa, olabilir. Fakat hayvanların, her gün su içmesi gereklidir. Bunun için Göktürkler, *Yer-su* yani *yer* ve *sular* anlayış ve inanişına, büyük bir değer vermişlerdir. Onu kutlulaştırmış ve ona kişilik vermişlerdir. *Yer-su* inaniş, tam bir “vatan” anlayışıdır. “Tanrı, Türkün yeri ve suyu sahihsiz kalmasın diye”, Kağanları, Türk milletinin üzerine getirip koyuyordu. İyi vazife görmeyen veya isyan edenleri ise, *Yer* ve *su*’lar cezalandırıyordu. Görülüyor ki yerdeki sular, Türklerin yalnızca dinlerinde değil; devlet anlayış ve inanişlarında da, büyük bir rol oynamakta idiler (Ögel, 1995, s. 315).

Çinlilerin verdikleri haberlere göre, Hun Türkleri, “sulara ve ağaçlara kurbanlar verirler” idi. Kutlu dağların tepesinde bazen volkanik bir göl bulunur ki, eski Türk kültüründe bunlara, “Gök Gölü” denirdi ve kutlu sayılırlardı.

Bir Orta Asya rivayetine göre, Yâfes’in oğullarından Türk, Doğu’ya, Isık-Köl (Issı göl)’e geldi. Burada “su pınarları ve tatlı suların aktığı bir ağaçlı dağ vardı... Türk oraya yerleşti... Dağın tepesinde bir ateş gördü ve oraya tırmandı. Ateşi bulamadı, fakat kuşlak bir koru buldu. Oraya otağını dikti.” *Isık-Köl* civarında “Binbulak” denen bir yış (orman) vardı (Eröz, 1992, s. 107).

Gardizî irtiş boyunda yaşayan Kimeklerde su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malûmata göre, Kimekler irtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. ‘Su, Kimeklerin tanrısıdır’ derler. İbn al-Fakih’in verdiği malûmata göre, Barshanlılarda Isık-göl kültü vardı. Barshan halkı her yıl mahsus bir şekilde, yani merasimle, bu gölü dolaşarak takdis ederlerdi (Eröz, 1992, s. 107).

Orhun Yazıtları’nda kutsal su kaynaklarından söz edilmektedir. Bu nedenle suların kirletilmesinden kaçınılır. Çağataylarda gündüz akan suya girmek yasaktır. Cengiz Han, suya saygıyı yasallaştırır ve suya saygı Anadolu Türk boylarında da sürer (Avcıoğlu, 1995, s. 356, akt., Artun, 2005, s. 107).

Edremit çevresi Tahtacı’ları, çocuklarının karın ağrısının geçmesi için “ulu çaylara” dua ederler. Onlarda, erkâna girme töreninde su ile ilgili bir âdet vardır: Bacılar yazmalarının ucu ile su alıp bunu musahip erkeklerin ayakları ucuna damlatırlar.

Su'yu kutlu sayıp, ona tapınma şeklinde beliren bu kült, aynı zamanda sudan korkma ve çekinme yaratıyordu. Göçebe Türk toplulukları arasında bunun pek çok örneklerini görebiliriz. Türkiye'de, bilhassa Kızılbaş Türkmenler arasında bunun izlerine rastlanabilir (Eröz, 1992, s. 108).

Su ile ilgili çalışmamızda bazı bilmeceler yer almaktadır. Bunlar “su, akarsu, çağlayan, deniz, dere, nehir” ile ilgilidir. Hepsinde de ortak bir özellik olarak gördüğümüz “animizm” söz konusudur. Yani bu tabiat varlıklarının canlı olarak tasvir edilmeleridir. Örneğin cevabı “akarsu” olan şu bilmecede insana ait özellikler yer almaktadır:

Ağzı vardır konuşmaz

Yatağı var fakat hiç uyumaz (akarsu) ÇB/TCB-1.32.

Yine şu bilmecede “deniz” dalgaların çıkardığı sestən dolayı insan gibi bağırır şeklinde tasvir edilmiştir:

Karşıdan baktım ağarır

Yanına geldim bağırır ÇB/TCB-1.34.

“Dere” akışıyla çıkardığı sestən ötürü yine insan gibi tasvir edilmiştir:

Karşıdan baktım ağarır

Yanına vardım bağırır ÇB/TCB-1.38.

Gürül gürül dağlardan aşağı süzülen “su” kükreyen bir aslana benzetilir.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir ÇB/TCB-1.45.

“Çağlayan” akarken çıkardığı sesle yine bir aslana benzetilir:

Dağdan gelir taştan gelir

Eyerlenmiş aslan gelir ÇB/TCB-1.33.

“Deniz”e de yine kişilik kazandırılmıştır:

Benim bir ebem var

Gece gündüz yufka açar ÇB/TCB-1.36.

“Nehir” yine insana ait olan vasıfları taşımaktadır:

Gece gider üşümez

Gündüz gider üşümez

Beline kuşak kuşanmaz ÇB/TCB-1.40.

Bütün bunlara bakarak bu tabiat varlıklarının canlı olarak düşünülmesi tesadüf olamaz diye düşünüyoruz. Yukarıda “animizm”le ilişkilendirdiğimiz bu anlayış, bazı yer-su ruhlarının su kaynaklarında yaşadıklarını doğruluyor gibidir. Bilmecelerde suların bir insan gibi tasvir edilmesi onların yine bu eski Türk kültürünün izlerini taşıdığını gösteriyor olabilir. Dolayısıyla sular Türk kültüründe kutsal kabul edildiği için bilmecelerde de yer almıştır diye düşünüyoruz. Düşüncelerimizi Ögel’in bu konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz verdiği şu bilgilerle destekleyebiliriz sanıyoruz:

“Bütün büyük dünya kültürlerinde, *toprak* ile *su*, ayrı ayrı unsurlar olarak görülmüşlerdir. Türkler ise toprağı, susuz olarak düşünememişlerdir. Bu, gerçekçi bir görüştür. Ancak toprak ile su birbirlerinden kesin olarak da, ayrılmamışlardır. “*Yer ruhları*”, yer ve sular içinde toplanmışlardı. “*Türklerin yer ve suları*” aynı zamanda Türklere yardım ediyorlardı. Çaylar, ırmaklar ve göller, canlı ve yaşayan şeyler gibi kabul edilmişlerdi. Bunlar, Tanrı gibi insanların çok üzerinde bulunan, mukaddes varlıklar değillerdi, insanlar, onlarla ilişki kurabilirlerdi. Dede Korkut Kitabında, “*kuru kuru çaylara sücü (tatlı) dökme*” ve böylece yapılmış *adak* dilemeler görülüyordu.” (Ögel, 1995, s. 321-322).

Aynı zamanda su, Türk kültüründe yaşamsal kaynaklardır. Göçebe bir yaşamdan yerleşik kültüre geçmiş de olsalar Türkler, geçimlerini hayvancılık ve tarım ile sürdürdükleri için su kenarlarını, hayvanlarını otatabilecekleri yerleri mekân tutmuşlardır. Ögel de bu durumu şöyle açıklamıştır: “Evlerimiz ile yurtlarımız, çevresinde su bulunan yerlerde kurulur. Bunun için de bu sulara saygı duyulur. Onlar, “*Baba evinin suları*”dır. Bu çok eski Türk inanışları, Anadolu’da çeşitli deyiş ve tutumlarıyla görülür. Kuzey Türklerinde ise, “*koca evine gelen geline, kocanın evine ait akarsular ile kaynaklar gösterilirdi. Koca kütüğüne geçmiş olan gelin, sulara çeşitli saçılar yaparak, saygıda bulunurdu.*” (Ögel, 1995, s. 315).

7.1.2.1.4.3. Ağaç Kültü

Doğa güçlerine inanç çerçevesinde dağ kültürünün yanı sıra “orman ve ağaç kültürü” de önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekte orman-kültü, ormanda yaşayan ve yiyecek derleyip avcılık yaparak geçinen ilkel topluluklara özgüdür. Türklerin de göçebe çoban hayatına oradan geçtikleri öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, Türklerin inançlarının temelinde bozkır kültürünün hâkim olduğunu düşünmektedirler. Türklerde Kutsal

Ötüken Dağı ormanla kaplıdır ve “Ötüken Yış” (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal bilinmektedir. İslam Öncesi Türklerdeki ağaç kültürünün ilk ortaya çıkış bölgesi olarak dağlık Ötüken olduğu tahmin edilmektedir. Hunlar, her yıl yaz bitiminde muhtemelen Ötüken’de yer alan, Lung-Ch'eng (Ejder Şehri) denilen başkentlerinde yaptıkları yer ayini, şehrin yakınındadır (Güngör, 2002, C.3, s. 262, Akt., Artun, 2005, s. 103-104).

To-ba’larda bu kült, kayın ormanı dikmek şeklinde beliriyordu. Bunlar, kurban kestikten sonra kayın ağacı dikerlerdi, buradan mukaddes kayın ormanı meydana gelirdi. Hunlar arasında bazı boylar, ağaçtan türediklerine inanırdı: “Selenge civarında bir ağaçta bir budak peyda olmuş; bundan beş erkek çocuk çıkmış.” Türk uruk veya uluslarından biri olan Kıpçak, “ağaç kovuğu” manasına gelir. Göktürklerin “Ötüken Yış’ı (Ormanı”, “Vladimirtsov ve Pelliot’ya göre, Türklerce, devlet kutu veren bir yer Tanrısının makamı sayılıyordu. Pelliot ‘El Ötüken kutu’ tabirini ‘Devletin yer tanrıçası’ olarak anlıyordu. M. VI. yüzyıl Çin kayıtlarına göre Gök Türk Hakanı daima Ötüken Yış’da otururdu. Uygurların ‘Kut Dağı’ da Ötüken bölgesindeki başkentleri balık yanında idi (Eröz, 1992, s. 106).

Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç kayın ağacı (Betula Tournef)dir. Doğu Türkistan’ın Müslüman oyun (kam)ları da hastayı afsunla tedavi ederken çevrelerinde kayın ağacı bulundurlar. Son yıllara kadar şamanlığı muhafaza eden Altaylı, Sagay, Şor, Kaç, Televüt ve başka ulusların kamları kayın ağacı bulundurmadan âyin yapmazlar. Kayın ağacı yalnız âyin törenine katılan bir unsur değil, fakat bizzat kendisine tapınılan mukaddes bir varlıktır. Kaç şamanı kayın ağacına kurban sunarak şöyle hitap eder:

Altın yapraklı mübarek kayın,
 Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
 Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın,
 Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
 Ak kuzu kurban ediyorum (İnan, 1995, s. 64).

Kamların davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Bir Sagay kamı, davulundaki iki kayın ağacı resmini şöyle izah ediyor: “biz Ülgen atamızdan ilk türediğimiz (zaman) Umay anamızla beraber bu iki kayın (ağacı yere) indi (pis pastap Ülgen adamnan törende İmay ecemen kada tüstür pu

ikki kazın)” (İnan, 1995, s. 64).

Kamın bu izahından anlaşıldığına göre, kayın ağacı koruyucu ve merhametli ana-tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirilmiştir. Altaylıların dualarında daima “bay kayın” zikrolunur. Beltirler ve Sagaylar gök veya dağ kurbanı âyinini kayın ağaçları altında yaparlar. Yakutlar karaçam ağacını da sayarlar. Çocuğu olmayan Yakut kadını “yuvalı” karaçam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder (İnan, 1995, s. 64).

Yukarıda verilen bilgilerde, Şamanist inançlarla ilişkili ağaç kültüründe kayın ağacının eski Türk kültüründe öneminden bahsedilirken çalışmamızda yer alan bir bilmeceye bu konuda dikkat çekmek istiyoruz. “Kam” inancı ile doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğümüz şu bilmecede Şamanizm izlerine rastladığımızı söyleyebiliriz.

Bilmece şöyledir:

ÇB/TCB-4.114.

Ağaç gezer kam değil

Yazı yazar imam değil

Bu bilmecenin cevabı “sümüklüböcek”tir. Sümüklüböcek ağaçlarda da yaşar. Ama buradaki “ağaç gezer” tabiri sıradan bir kullanım değildir sanıyoruz. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi “kam”ların kayın ağacını kutsal sayarak kayın ağacını ayın sırasında bulundurması ağaç kültü ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Dolayısıyla bu bilmecedeki “ağaç gezer kam değil” tabiri basit bir teşbih değil, ağaçları gezen “kam”ları işaret etmektedir. Şamanist inançlarla ilgilidir.

Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli yer tutmaktadır. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut kitabında adı geçen bir kahraman (Basat) “atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan” diyor. Oğuz destanlarında Kıpçak boyunun menşei hakkındaki rivayette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur. Bu rivayete göre Oğuz Han bir seferden dönüşünde, savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kovuğunun içinde bir oğlan doğurmuştu. Oğuz Han bu çocuğu evlâd edindi ve Kıpçak (yani “ağaç kovuğu”) adını verdi (İnan, 1995, s. 65).

İncelenen örnekler, her ağacın ya da aynı ağacın her yerde kült konusu olmadığını, hatta sıklıkla, çam, kayın ve çınar benzeri meyvesiz ve ulu ağaçların kült olarak kabul edildiği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Artun, 2005, s. 104). Dede Korkut’ta

Kazan'ın oğlu Uruz ağaç ile söyleşirken,

“Başını alıp bakacak olsam başsız ağaç,

Dibini alıp bakacak olsam dipsiz ağaç”

diyerek, ağacın yer altında ve yer üstünde sonsuza ulaştığını vurgular (Avcioğlu, 1995, s.360, akt., Artun, 2005, s. 104).

Anadolu'da ağaç kültürünün kalıntıları hala yaşamaktadır. Dörtyol ile Çay arasındaki “Cennet Ana” adlı yerde bulunan ağaç hasta çocuklara öptürülür. Tahtacı kadınlar ağaca sarılıp kısırlıklarından kurtulmaya çalışırlar. Yörük boylarında ise, kutsal sayılan ağaçların yanında uzanılmaz (Avcioğlu, 1995, s. 359, akt., Artun, 2005, s. 106). Anadolu'nun pek çok bölgesinde, ağaçlardan deva isteme, dileklerinin gerçekleşmesi için çaputlar bağlama gibi pratiklere de sık sık rastlanmaktadır (Artun, 2005, s. 106).

Ağaç kültürü, daha çok Tahtacılar ve Yörüklerde yayılmıştır. Tahtacılar, geçimlerini ağaç kesmekle sağlamaktadırlar. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük saygı ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek yasaktır. Hafta içinde ise, salı günleri ağaç kesilmez. Yeniden işe başlayacakları zaman, ağaçlara dualar okunur. Tahtacılar en çok, sarıçam, ladin, köknar ve ardıcı; Yörükler ise, karadut, çınar ve katran ağacını kutlu sayarlar ve hepsi de tek ağaçları kült olarak kabul ederler (Artun, 2005, s. 105). Yörükler, Türkmenler ve birçok köyler halkı, ulu ağaçları kesmenin iyi bir şey olmadığına, uğursuzluk getireceğine inanırlar, bazı kutlu tanınan ağaçlara bez bağlarlar. Bu ağaçların dibindeki yatlardan dilekte bulunurlar (Eröz, 1992, s. 106).

Çalışmamızda Çukurova Bilmecelerinde de “ağaç kültürü”nün izlerine rastlıyoruz. Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Çukurova'da da ağaçlar kutsal sayılmaktadır. Şu bilmecede “ağaç” yüksekliği ve dallarıyla adeta göğe yükselir:

Alnı sakar

Göğe bakar ÇB/TCB-2.210.

Bilmecede ağacın “göğe bakar” şeklinde tasvir edilmesi “dünya ağacı (kozmetik ağaç)” sembolizmiyle de ilgili olabilir. Şamanların ayin sırasında ağacı kutsaması, ağaca tırmanması onun göğe tırmanmasına eşdeğerdir, dolayısıyla bu ağaç kozmik ağaçla özdeşleştirilmiştir. Kozmik ağaç yerin merkezinden yükselmektedir. Dolayısıyla bilmecede “göğe bakar” sözü bu şaman geleneğinden ötürü ağacın göğe ait unsurları da kapsadığını ve bize “gök kültürü”nü hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Gök Tanrı inancına göre gök kutsal kabul ediliyordu. Bunu şu bilgiler ışığında açıklayabiliriz sanıyoruz:

“Yakut Türklerinin inanişına göre, Tanrı gökte ilk Şamanı yarattığı zaman, onun evinin kapısının önüne bir de sekiz dallı bir ağaç dikmişti. Yine inanişına göre, gökteki Şaman ebedi olarak yaşadığı için, onun ağacı da solmadan ve çürümeden ebediyen yaşarmış. Bu sebeple, bu kutsal gök ağacına ‘yıkılmayan, çökmeyen’ ağaç anlamına gelen *Tuspet Turuu* denmektedir. Ölümlü Şamanların yerdeki ağaçları ise yalnızca *Turuu* adı ile bilinmektedirler. Inanişına göre, gökteki bu ebedi ağaç, zamanla büyümüş, her tarafa dal budak sararak Tanrının çocuklarının hepsi de bu ağacın dallarına saklanıp onun himayesine girmişlerdir. İnsanların ruhları da bu ağacın dalları arasında uçmaktadır. Bir insan doğduğu zaman, bu ağacın dalları arasından bir ruhun gelip, ona can verdiğine inanılmaktadır (Işık, 2004, s. 92-93).”

Görüldüğü üzere, dünya ağacı sembolizmi ile gök ve yer arasında merdiven veya köprü kurmak mümkündür. Çünkü bunlar bir dünya merkezinde yükselmekte idi. Bu anlamda, dünya ağacı sembolizminde birçok dini fikir de bulunmaktadır. Bir taraftan o sürekli olarak yenilenmekte olan evreni, kozmik hayatın tükenmez kaynağını, kutsalın mükemmel olarak hazinesini temsil ederken, diğer yandan da gök veya gezegenlere ait gökleri temsil eder. Gezegenlere ait gök sembolü olarak, pek çok geleneklerde bulunan dünya ağacı (kozmetik ağaç) sembolü dünyanın kutsallığını, bereketliliğini ve sürekliliğini vurgulayarak yaratma fikri ile olduğu kadar, nihai olarak da mutlak gerçeklik ve mutlak ölümsüzlük düşüncesiyle ilişkide bulunur. Böylece dünya ağacı, hayat ağacı ya da ölümsüzlük ağacı olur. Kâinatın bu şekilde algılanmasının neticesidir ki, Şamanik ağacın evrenin ortasında yükseldiğine ve zirvesinde yüce Tanrının veya güneş haline gelmiş Tanrının bulunduğu ‘Dünya Ağacı’nın bir yansımasından ibaret olduğuna inanılır. Gök, yer, cennet ve cehennemler arasındaki iletişim, ancak kozmik bir ağaçla mümkün olabilmektedir. Başka bir ifadeyle ayinsel ağaç, kozmik ağaçla özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla, Şamanın bir ağaca tırmanması, onun göğe çıkışını simgelemektedir (Işık, 2004, s. 93).

Yine cevabı “çam ağacı” olan aşağıdaki bilmece, “çam ağacı”nın dağ başında duran bir ağaç olarak göğe yakınlığı, heybetli duruşu tasvir edilmektedir:

Dağ başında bir koca kan ağlar

Ağlar da yaşı dinmez ÇB/TCB-2.211.

“Kuzey-Türk destanlarında çam, önemli bir yer tutar. Çünkü bu bölgelerde, daha çok yaygın olan ağaç, çamdır. Altay destanlarında *dünya ağacı* veya *gök direği*, bir çam idi. Halbuki bu dünya ağacı, Türk mitolojisinde kayın ve bazen de kavak idi. Yani kuzeye doğru çıkıldıkça, efsaneler ile masallarda, çam ağacı önem kazanıyordu. “*Dağların kadısı katran, müftüsü çamdır*”, A. Rıza Yalın bu sözü *Aladağı*’nda duymuştu. *Binboğa*’da ise ona, şöyle denmişti: “*Dağların kadısı kamalak, müftüsü*

çamdır.” Görülüyor ki bizim Toroslarda da çam, müftü oluyordu. Bu sözün de aslına inmek gereklidir.” (Ögel, 1995, s. 477).

Buna göre, “çam ağacı” Çukurova’da da önem taşır diyebiliriz. Özellikle yukarıdaki tespitlerde Toroslarda çam ağacının “dağların müftüsünün çam olduğu” yönündeki bilgi çok önemlidir. Dağların ululuğu çam ağacını da yüksek bir mertebeye taşımıştır. Bilmecede geçen “dağ başında” ifadesi de bununla ilgilidir diye düşünüyoruz. Ayrıca Ögel çalışmasında “gök ağaçları”ndan bahsetmiştir. Bu bilgi de bize bu konuda fikir verebilir sanıyoruz: “Gök ağaçları yaygın olarak bir dağ üzerine oturtulurdu. Dokuz tane de dalı vardı. Bir yanında ay, diğer yanında da güneş bulunurdu. Gök ağaçları, Batıya doğru gidildikçe, “Yedi dallı” olurdu. Bazı Türklere göre ise bu ağaç, “Dokuz köklü” idi. Bazıları ise bu ağacı “Altın yapraklı, sekiz gölgeli” diye anarlardı.” (Ögel, 1995, s. 482).

Bilmecede aynı zamanda ağacın bir insan gibi tasavvur edildiğini, dolayısıyla “animizm”le ilgili olarak eski Türk kültüründe doğadaki varlıkların canlı olarak algılanmasını hatırlıyoruz. Bilmecede çam ağacının reçine üretmesi ağlayan bir insana benzetilmiştir. Çam ağacının ayrıca eski Türk kültüründe kutsal sayılan ağaçlardan biri kabul edildiğini daha önce belirtmiştik.

Aşağıdaki bilmecede de ağaçtan bahsedilirken “dağ başında” söylemi bulunmaktadır. Yine burada “ağaç” insan gibi konuşurulmuş, canlı tasavvur edilmiştir. Ağacın dağ başında tasvir edilmesiyle “dağ kültü”ne ilişkin ululuk, yücelik vasfını aldığı da söylenebilir. Ağaç yerin dibine uzanan kökleri, gökyüzüne uzanan geniş dalları ile “dağ kültü”nde olduğu gibi ululuk timsalidir. Bilindiği gibi dağların yüceliği “gök tanrı” kültüyle de bağlantılı olarak Tanrı’ya yakın olduğunu düşündürmüş, bu yüzden dağlar kutsiyet kazanmıştır. Bu bilmecede böyle bir kutsiyeti hatırlatan ağaç, ahır süpürgesine dönüşmesini bir insan gibi konuşurularak anlatmıştır:

Dağ başında dururdum

Yeşil emir bürürdüm

Allah beni şaşırttı

Bu pisliğe düşürttü (ahır süpürgesi) ÇB/TCB-6.191.

Şu bilmecede de “samur kürklü bey” kestanedir. Kestane ağacında “bey”lik makamından kızgın küllere düşmüştür. Yine bir insan gibi konuşurulmuş, canlı bir varlık olarak düşünülmüştür:

Hey ne idim ne idim

Samur kürklü bey idim

Felek beni şaşırttı

Kızgın küle düşürdü ÇB/TCB-2.84.

Burada da dikkatimizi çeken bir başka şey, “dağ başında dururdum”, “Samur kürklü bey idim” ifadeleri sonrasında “Allah/felek beni şaşırttı, bu pisliğe ya da kızgın küle düşürdü” kalıpları yer almaktadır. Ağaçlar için böyle bir ifadenin yalnızca basit bir kalıp kullanım olduğunu düşünmüyoruz. Ağaçların dağ başlarında, yükseklerde makam tutmaları, onlara verilen bir ululuk timsalidir. Bu ululuğu, yüceliği dağlardan almışlardır. Dağlar da Tanrıların makamıdır, göğe yakınlığıyla “gök kültü” ile ilişkilidir. İslamiyet’ten sonra bu makam, dağlarda evliyaların yattığına inançla devam etmiştir. Ögel’in dağlarla ilgili bir bahsinde, bu bilmecelerdeki ifadelere açıklık getirebileceğimizi düşünüyoruz:

“Beylik ve erdemlilik, dağ gibi yüksek ve uludur. Zenginlik ise, tepeler gibi alçaktır. Kutadgu Bilig, iki türlü tepe anlayışı gösteriyor ve bunlar için de, ayrı sözler kullanıyordu: *Kötki ve töpü*. *Kötki* sözü, daha derin bir anlam taşır. Bu tepeler, dağlar ve denizler gibi tabiat varlıkları arasında, yer alırlar: “... *Yarattın ...ovaları (yazıyı), dağları, denizi, tepeleri, (kötki) ve çukur (opri) yerleri!..*” (Ögel, 1995, s. 427). Dolayısıyla eski Türk kültüründe beylik ile dağ arasında bir ilişki kurulmuştur. Dağ nasıl yüksek ve uluysa, beylik de öyledir. Bilmecelerde “dağ başında duran ağaç” ile “beylik” arasında da böyle bir ilişki vardır.

Aşağıdaki bilmece “kavak ağacı”ndan bahsedilmiştir. Kavak göğe doğru dik uzayan çok uzun bir ağaçtır. Bilmece şöyledir:

Uzun uzun uz gider

Oğlu kızı düz gider ÇB/TCB-2.212.

Ögel, Türk Mitolojisi adlı kitabında kutsal sayılan bazı ağaçlardan bahsederken “kavak ağacı”yla da ilgili bilgiler vermektedir. Kavak ağacının masal, destan gibi birçok anlatıda geçtiğine dair örnekler vermektedir. Biz burada bunlardan bahsetmeyeceğiz. Ögel’in verdiği bilgilere göre dış Türklerde kavak ağacı kutsaldır: “Evliya Kavak”, yani “Evliya tirek”, Hocend şehrinde bulunuyordu. “Çocuğu olmayan kadınlar, bu ağacın dibine gidiyor ve dua edip, paçavra bağlıyorlardı”. Anadolu’da yalnızca kavağın mübarekliği pek görülüyor. “Direk” sözümüzün bir karşılığı olarak, “tirek ve terek”

deyimleri, Kuzey Türklerinde, kavak için de söylenir. Tabii olarak Anadolu'daki kavak türleri ile Orta Asya'dakiler arasında da bazı ayrılıklar vardır. Kuzeylelerdeki Teleüt Türkleri, “kavaktan yüksek ağaç yok”, derlerdi. Göğe en çok uzanan ve göğe yakın olan ağaçtır (Ögel, 1995, s. 474).

Yukarıda verdiğimiz bilmecede geçen “kayın ağacı” mitolojik anlamıyla yer almasa da tasvir edilmiş göğe doğru direk gibi uzaması söz konusudur. Ögel'e göre Anadolu'da kutsallığı görülmesi de dış Türklerin inançlarında “göğe en çok yakın olan ağaç” olarak yer almış ve evlilik vasfı verilmiştir. Çukurova'da söylenen bu bilmecede de belki kutsallık izleri yoktur. Fakat bilmeceler bilindiği gibi anonim ürünlerdir. Dolayısıyla Anadolu ve Türk dünyasında ortak bilmeceler yer alabilmektedir. Biz bu bilmecede geçen “kavak ağacı” ile ilgili tasviri illa ki yukarıdaki inanışla eş tutmayacağız ama “gök kültü”ne ilişkin izleri bu anlamda varsayabiliriz.

7.1.2.1.5. Hayvan Kültü

En çok avcılıkla geçinen toplumlarda görülen hayvan kültü, hayvan ile insan arasındaki dinsel ve büyüsel bir ilişkinin çevresinde toplanmıştır. Bu toplumlarda hayvanlar büyük bir önem kazanmış, bu önem giderek kutsal bir niteliğe bürünmüştür (Artun, 2005, s. 108).

Avcılık, hayvancılıkla geçinen Türklerin yaşamında hayvanlar önemli bir role sahiptirler. O nedenle bazı hayvanlar kutsallık kazanmıştır. Dolayısıyla bu hayvanlar bir kült oluşturmuştur. Çalışmamızda da bilmecelerde geçen birçok hayvan adı bulunmaktadır. Biz bunlardan yalnızca “kült” konusu olan hayvanlarla ilgili olan bilmeceleri değerlendirmeye alacağız. Doğrudan bir hayvan adı ile ilgili olanlarla bir hayvan adı geçen bilmeceleri mitolojik bağlantıları ile açıklamaya çalışacağız. Öncelikle kült konusu olan bu hayvanlarla ilgili bilgi vereceğiz, sonrasında ise çalışmamızda yer alan bilmecelerden örnekler sunacağız.

7.1.2.1.5.1 Uçar Hayvanlar

7.1.2.1.5.1.1. Atmaca ve Doğan

Alevî-Bektâşî erenleri ve Kam'lar, sağlıklarında da “hayvan donu”na (suretine) girebilirler. Bir Müslüman kızı olan bir kadın Şaman'ın, kâfirle evlenmemek için,

“Doğan kuşu olup” göklere doğru uçarak, gözden kaybolduğu kamlığa ait menkıbeler arasındadır (Eröz, 1992, s. 126).

Doğan donuna girmek Türk kültüründe bilinmektedir; fakat çalışmamızda yer alan bu bilmecede “atmaca” ve “doğan” şimşek için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şimşek, şiddeti ve hızıyla gökyüzünde belirir. “Atmaca” ve “doğan” da çok hızlı uçabilen kuşlardır. Özellikle “doğan”ın hızına hiçbir kuş yetişemez (K.169). Dolayısıyla şimşegin hızı ile bu kuşların hızı gökyüzünde oluşları sebebiyle de benzeşmektedir. Bilmecede şudur:

Havadan gelir hızınan
Yedi bin yıldızınan
Atmaca doğan gibi
Acısı soğan gibi (şimşek) ÇB/TCB-1.83.

7.1.2.1.5.1.2. Kartal

Kuş gibi tasvir edilen ruhlar daha ziyade Yakutlarla Dolganlarda bulunur. Yakutlarda en çok sayılan kuş kartaldır. İlkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal bir defa kanatlarını sallarsa buzlar erimeğe başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir. Kartal kültürüyle ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre eski zamanlarda bu kuş güneş ve Gök-Tanrının sembolü sayılmıştır (İnan, 1995, s. 46).

Yakutların en yüksek ruhları taşıdığına inanılan bu hayvan, Gök Tanrının timsali olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacının tepesinde tasavvur ediliyordu. Hayvan-ata ya da yardımcı ruhlardan birini temsilen zaman zaman şaman elbisesi üzerinde yer alıyordu. Önemli bir türeme simgesiydi. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi (Çoruhlu, 2000, s. 134).

Aşağıdaki bilmecelerde de “kartal”ın bir türeme simgesi olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bilmecelerin her birinin cevabı farklıdır ama bunlarda benzer ifadeler yer almaktadır. Biz bunu “soru kalıplaşması” ile de açıklayabiliriz ama burada söz konusu olan kartalın “türeme” simgesi olarak kullanılmasındır. Kartalın yumurtaları “örümceği, ceviz ve bir yılın içindeki 365 günü” karşılamaktadır. Dişi örümcekler yumurtalarını, ağ ipiyle yaptıkları kokon adı verilen kozalara (torbalara) bırakırlar. Bir kozada bazen yüzlerce yumurta olabilir (<http://tr.wikipedia.org>). Ceviz, şekli itibariyle yumurtaya

benzemektedir ve bir ağaçta pek çok ceviz bulunur. Yeni yıl, bir yılın içindeki 365 günün başlangıcıdır. Dolayısıyla aşağıdaki bilmecelerde geçen “kartal” sözcüğü anlamlıdır ve “türeme” simgesi olarak kullanılarak eski Türk kültürünün izlerini taşımaktadır:

Yamaçta kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Bin yumurtayı birden götürür (örümcek) ÇB/TCB-4.165.

Taş başında kartal oturur

Üç yüz altmış beş yumurta getirir (yeni yıl) ÇB/TCB-1.88.

Bir kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Yedi bin yumurta götürür (ceviz) ÇB/TCB-2.43.

7.1.2.1.5.1.3. Yırtıcı Olmayan Kuşlar

Çalışmamızda bu konuyla ilgili öncelikle put-fetişler olarak adlandırılan “tös-töz, ongon” kavramlarını açıklamamız gerekir.

İnan, “töz” ya da “ongon” kavramını şu şekilde açıklar:

Ural-Altay kavimlerinin kuzey ormanlarında ve Altay-Sayan dağlarının dar vadilerinde sıkışıp kalmış olan boylarının görenek ve geleneklerini tetkik eden bilginlerin yüzyıldan beri topladıkları malûmat Çin kaynaklarının Gök Türklerin “tanrı tasvirleri” hakkında verdikleri malûmatın açıklanmasına yardım etmiştir. Bu etnoğrafik malûmata göre Altaylılarda *tös-töz*, Yakutlarda *tangara*, Uranha’larda *eren*, Moğol Buret’lerde ongon denilen putlar-fetişler vardır. Bunlar keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerler. Bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilerinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sırıklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava veya önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler (İnan, 1995, s. 42).

Ongon terimi Moğolca bir terimdir. Türkler bunun karşılığı olarak töz (=tös) kelimesini kullanmışlardır. Buret-Moğol geleneklerini çok iyi tetkik eden Hangalov ile Agapitov “ongon” terimini şöyle izah ediyorlar: “İdollara ve her türlü (mukaddes sayılan) tasvirlere ongon denir. Büyük, ünlü şamanlar ve bazı hayvanlar da ongon sayılır. Ongonlar insanları koruyan ruhların timsalidir, mukaddesattan sayılırlar.” Doğu

Sibirya kavimlerini (bilhassa Buret ve Tonguzları) tetkik eden Busse'ye göre ongon'lar koruyucu sayılan ruhların tasvirleridir. Bu ruhlar tabiattaki bütün olayları idare ederler. Ongonlara inanmak (ongon kültü) Şamanizm'in temelini teşkil eder (İnan, 2005, s. 44).

Türklerde her boyun bir kutsal hayvanı olduğu ve buna “*ongun-töz*” denildiği bilinmektedir. Oğuz'un oğullarından her birinin kendisine bağlı Türk boylarında birer ongunu olduğu kaynaklarca da kabul edilmektedir. Bu boyların ongunları avcı kuşlardır. Yalnızca Bağ Han'ın ongunu üç kuş ile gösterilmektedir. Ongun sayılan hayvanlara büyük saygı gösterilmekte, eti yenilmemekte, ok atılmamakta ve incitilmemektedir (Uraz, 1994, s. 203, akt., Artun, 2005, s. 96).

İslamiyet'ten önceki devrelerde bazı Türk toplulukları kuşları ongun saymışlardır. Kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun yazıtlarındaki ölümle ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Türkçede “uçmak” sözcüğü ölümü ima ediyordu. Aynı zamanda cennetin ifadesi olan kuşların, şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı anlaşılmaktadır. Ohlmarks'a göre kaz, karga, baykuş, kuğu şamanın en çok suretine girdiği hayvanlardandır. Bilindiği gibi kuğu ve kaz gibi bazı kuşlar Orta Asya'da ve Çin'de çok eski çağlardan beri kutsal sayılıyordu; örneğin bıldırcın yiğitliğin, sülün güzellik ve iyi şansın, saksağan iyi haberin, turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın, altın ya da kırmızı karga güneşin, kara karga Şeytan'ın ve kötülüğün, ördek (Budist devirde) mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şeref, güvercin uzun hayatın, kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beylik timsali olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 151-153).

Göktürk Yazıtları'ndan anlaşılıyor ki, Türk halk inancına göre, insanın ruhu, öldükten sonra kuş yahut böcek şekline giriyormuş. Ölen hakkında “uçtu” deniyor. Bilindiği gibi, Batı Türklerinde, hatta İslamiyet'i kabulden sonra “öldü” yerine, “şunkar boldu” yâni “şahin oldu” deyimini kullanılıyordu. Yakutların inancına göre, ölüm halinde “kut” (can), bedeni terk ederek, kuş şeklini alır ve kâinatı kaplayan “Dünya Ağacı”nın dalları üzerine konar. Yakutlarda ruh, hayvan şekline de girmektedir. Moğol şamanının kuş şekline girmesini sağlayacak “kanatları” vardır. Orhun Yazıtları'nda ve Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvân*'ında gösterildiği üzere, eski Türkçede, “cennet”in “*Uçmak-uçmağ*” kelimesi ile açıklanması da bu bakımdan mana taşır (Eröz, 1992, s. 68).

Müslüman olan veya olmayan Türklerin, birçok masallarında, “*kuş donuna girip, uçma*”, sık olarak görülür. Eski Anadolu ve Osmanlı edebiyatında, “Kuş, Tanrı'nın bir elçisi” de, olabiliyordu (Ögel, 1995, s. 556). Bu motiflere ve düşüncelere, Anadolu masallarında da rastlıyoruz. Güney-kültür çevrelerine ait tesirlerin pek

ulaşamadığı, bu motif ve anlayış ile ilgili olarak, Kuzey-Türk masallarından iki örnek sunacağız:

“... *Bir kuş, uçup uçup, bir kadının başına konuyor. Kadın, bundan sonra Han (hakan) oluyor..*” Bu masal, basit bir dil ile söylenmiştir.

“... *Bir oğlan, yazı öğreniyormuş. Bir kuş gelmiş ve oğlana, han olacağını söylemiş... Oğlan, sonradan han olmuş..*” Bu Kuzey-Türk masalında, İslamiyet’in tesirleri çok azdır. “Haberci kuş”, burada da kendisini göstermektedir (Ögel, 1995, s. 559).

Çalışmamızda “kuş” sözcüğünün geçtiği pek çok bilmece bulunmaktadır. Hepsinde de mitolojik anlamlar vardır diyemeyiz. Ancak aşağıda cevabı “kuş” olan bilmeceye yukarıda bahsedildiği gibi özellikle menkıbelerde geçen “kuş donuna girme” motifi göze çarpmaktadır. Buna şekil değiştirmek denir. “Şekil değiştirme” genellikle üstün bir güç (Allah, sihirbaz, cadı, evliya vb.) tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık ödül ya da kötülüğe karşı ceza olarak gerçekleştirilmekte idi. Türk efsane ve masalarda sıklıkla, “geyik donuna girme” ve “turna donuna girme”ten söz edilmektedir. Genellikle don değiştirme motifi bir hayvanın donuna girme biçiminde görülmektedir (Artun, 2005, s. 113-114). Bahsi geçen bilmece şöyledir:

Yoldan gelir yürümeden

Dala konar görünmeden ÇB/TCB-4.23.

Şu bilmeceye ise kuşun “haberci” yönü ortaya çıkar. Yukarıda verilen masallardaki kuş motifinde “haberci kuşlar”dan bahsedilmiştir. Mektubun haber getiren bir iletişim aracı olduğundan hareketle eskiden kuşlarla haberleşildiğini biliyoruz. Özellikle postacı kuşların varlığı Anadolu’da ve Osmanlı döneminde bilinmektedir:

Osmanlılarda haberleşme amaçlı kullanılan güvercinlerin başında “Bağdat” güvercini gelmektedir. Bağdat güvercinleri o dönemde gerçekten de çok kıymetli ve değerli olarak kabul edilmekteydiler. Uzun uçuşu ve yuvasına bağlılığı onu, iyi bir posta güvercini haline getirmiştir. Anadolu’da eski devirlerde “salma kuşu” olarak kullanılmıştır. 1190’lı yıllarda Bizans İmparatorluğu aracılığı ile Anadolu’ya da hâkim olan Haçlı orduları, İskenderun ile İstanbul arasında Bağdat güvercinlerini kullanarak bir haberleşme sistemi yaratmayı başarmışlardır. Bağdat güvercinlerinin Anadolu’da kullanımları 1200’lü yılların başında bu şekilde başlamıştır. Bir yüz yıl kadar sonra Osmanlıların Anadolu’da egemenlik kurmalarını takiben bu güvercinlerin kullanımının devam ettiği bilinmektedir. Osmanlı ordularının seferleri sırasında sepetler içinde birçok güvercin taşındığı ve bunların haberleşme amacı ile kullanılan Bağdat güvercinleri olduğunu tarih kitapları yazmaktadır (<http://www.guvercinbirliigi.com>).

Bilmece şöyledir:

Uzun yoldan kuş gelir

Ne söylese hoş gelir (mektup) ÇB/TCB-11.3.

Diğer bilmecelerde ise “kuş” benzetme unsuru olarak yer almıştır:

Bir kuşum var filer

Yürürse siler

Oturursa güler (erkek edep yeri) ÇB/TCB-5.50.

Ey bulutlar bulutlar

Yusuf’u yiyen kurtlar

Ben bir kuş gördüm

Tepesinden yumurtlar (buğday) ÇB/TCB-2.2.

Sık dağa gittim

Çok kuş vurdum

Etini yedim

Kemiğini sıptım (üzüm) ÇB/TCB-2.122.

Bir yanı yaprak

Bir yanı toprak

Yuva değil kuş değil

Akla gelecek iş değil (lahana) ÇB/TCB-2.141.b.

Bir ağaç diktim dalsız budaksız

Bir kuş konu kolsuz bacaksız (mantar) ÇB/TCB-2.249.

Eğri büğrü yollardan

Bir acayip kuş gelir

Sanki bir sarhoş gelir

Hepsinden bir şeftali alır

Yüreği tazelenir (sivrisinek) ÇB/TCB-4.168.

Gökte uçar kuş değil
 Yolu hiç yokuş değil
 Benzin içer benzin yer
 Kuşlarla yarış eder (uçak) ÇB/TCB-10.26.

Ak kuş ağzını açar
 Kara kuş gelir geçer (iplik, mekik) ÇB/İCB-4.7.

7.1.2.1.5.1.3.1. Bildircin

Kuzey ve Orta Asya Türklerinde bildircina, *pödönö* denir. Belki de hızlı uçuşundan dolayıdır ki, zeki bir kuş olarak, destanlarda geçer: “*Bir tilki, kurt ve arslan masalında, bildircin (pödönö), tilkiyi, (yani karsak’i), kandırır*”. Bir başka, destanda da, *Taş-Hanın* “ervahı” olarak görülür, Ervah veya arbak insanların ruhunun bulunduğu bir şeydir. Anadolu masallarında çok rastlanır. “*Taş-Hanın ervahı, Bay-kavak’ın (Pai-Terek) altında altın kuyu, altın kuyuda 7 maral, onların yanında da altın bir sandık içinde, başı altın, götü gümüş 7 bildircin varmış. Bu bildircinler, Taş-han’ın ervahı imiş*” (Ögel, 1995, s. 554).

Çalışmamızda doğrudan bildircin ile ilgili bilmece yoktur. Bildircin adı yalnızca bir bilmecenin içinde geçmektedir. Aşağıdaki bilmecenin cevabı “kaşık”tır.

Bildircin budunu kaşır
 Bulduğunu bana taşır (kaşık) ÇB/TCB-6.79.

7.1.2.1.5.1.3.2. Güvercin

Güvercin, daha çok Güney-kültür çevrelerine ait bir motif olarak görülmektedir. Ancak biz, bu anlayış ve düşünceyi, Kuzey-Türk kültür çevrelerinde de yaygın olarak bulabildik. Baraba-Om Türkleri, dış kültür tesirlerinden soyutlanmış Türk bölgelerindedir. Buraya daha çok Kazan-Türk kültür çevrelerinden bazı tesirler gelir. “... *Aklığın köklü güvercin (kögürçin)*” deymi, bu kültür çevrelerinde çok sık görülür (Ögel, 1995, s. 557).

Uluğbey (Senirkent) Bektaşilerinin anlattığına göre, Hacı Bektaş, Horasan’dan Anadolu’ya doğru, “*güvercin donu*”nda uçmağa başladı. Sulucakarahöyük üzerinden uçarken, Kadıncık Ana, “*üstümüzden er geçti*” diye bağırды. Bu sırada, bir Anadolu ereni, Hacı Bektaş’ın karşısına “*alıcı-kuş donu*”nda

çıkıverdi, güvercini “*almağa*” çalıştı. Hacı Bektaş: “*Erin üstüne alıcı-kuş donunda mı gelinir? Ben en nazik hayvan şekline girdim*” diyerek, alıcı kuşun boğazını sıkıverdi. Abdal Musa, bu hâdiseyi, “*güvercin donuyla Uruma uçan*” şeklinde bir ifade ile anlatır. Pîr Sultan Abdal’ın dilinde Hacı Bektaş, “*Güvercin donunda duran*”, “*Güvercin donuna girmiş oturan*”, “*Kuş olup güvercin donunu geyen*”, “*Hünkâr Hacı Bektaş Veli*”dir. Derviş Mehmed, “*Güvercin donuna girdin de geldin, Altındaki postu aldın da geldin*” diyor. 17. asır Kızılbâş şairlerinden İsmail, “*Güvercin donunda havadan indi, Darı çeçi üstünde namaz kıldı*” diyor. Bektaşî şairlerinden Şevket, “*Horasan elinden Rum’a uçarak*”, “*Güvercin donunda pervaz eyleyen*”, “*Hünkâr Hacı Bektaş Veli*”yi hürmetle anar (Eröz, 1992, s. 128-129).

Aşağıdaki bilmecelerin cevabı “yelkenli”dir. Biz burada “güvercin donuna girme” motifini göremiyoruz. Ancak kuşun kişileştirildiğini, insan gibi tasvir edildiğini görebiliriz:

Mavi tarla üstünde

Beyaz güvercin yürür (yelkenli) ÇB/TCB-10.23.

Aşağıdaki bilmecelerin cevabı ise “diş”tir. Beyaz (ak) güvercin benzetmesiyle “dişler” tasvir edilmiştir. Burada güvercinin kullanılmasını insanlara olan yakınlığıyla bilinmesini, yukarıda bahsettiğimiz gibi eskiden haberci kuşlar olarak da Türklerin yaşamında önemli olmalarına bağlayabiliriz:

Kırmızı duvar üstünde

Beyaz güvercin ÇB/TCB-5.43.

Kırmızı ağaç üstünde

Ak güvercin dizili ÇB/TCB-5.43.a.

Kızıl taşın üstünde

Oturur ak güvercin ÇB/TCB-5.43.b.

Şu bilmecelerde ise “göz”ler bir çift güvercine benzetilmiştir:

O tarafı perçin

Bu tarafı perçin

İçinde bir çift güvercin ÇB/TCB-5.60.

Altı perçin üstü perçin

İçinde bir şah güvercin ÇB/TCB-5.60.a.

7.1.2.1.5.2. Karada Yaşayanlar Hayvanlar

7.1.2.1.5.2.1. Aslan

Hayvan mücadele sahnelerinde aslan gök unsuruna uygun olarak zafer kazanan konumdadır ve iyi-kötü, aydınlık-karanlık gibi kavram çiftlerinden olumlu olan tarafa karşılık gelmektedir. Dolayısıyla birçok hayvan için geçerli olduğu gibi aslan da savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 136).

Aslanın postu ve yelesi de yiğitlik simgesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Türklerde uzun saçın yaygın olmasıyla aslan yelesi arasında simgesel ilişki kurulmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 136). Budist mitoloji ve sanatta da çeşitli simgesel anlamları vardı. Bazen bir tanrı simgesiydi, bazen de hükümdarın kendisini ya da oturduğu tahtı simgelerdi. Buda, Sakya'nın aslanı olarak anılır, vücudunun duruşu aslana benzetilir ve vaazları insanları uyaran aslan kükremesi gibi kabul görürdü. Aslanın bu anlamları Budist Türkler için de geçerliydi. Nitekim Çin kaynaklarında Türk hükümdarlarının aslanlı tahtta oturduğundan söz edilir (Çoruhlu, 2000, s. 136-137).

Çalışmamızdaki bilmecelerde doğrudan “aslan”la ilgili bilmece yoktur. “Aslan” bilmecelerin içinde geçmiştir ve benzetme unsuru olarak yer almıştır. Fakat bunlar arasındaki şu bilmecelerde tabiat varlıkları “aslan”a benzetilmek suretiyle canlı tasavvur edilmiştir. “Çağlayan, su, sel” daha önce bahsettiğimiz gibi başka bilmecelerde de insan gibi düşünülmüştü. Burada da aslana benzetilmesinin rastlantı olmadığını düşünüyoruz. Daha önce de açıkladığımız gibi, animizmle ilgili olarak tabiat varlıklarının birer canlı kabul edilmeleri eski Türklerin doğadaki birçok şeyi, göğün, göğe ait unsurların, rüzgârın, yağmurun, şimşeğin, suyun vs. birçok tabiat varlığının ruhu olduğu inancından geliyordu. Bu da onlara korkuyla karışık saygı duymayı gerektiriyordu. Dolayısıyla bu bilmecelerin ilgili olduğu tabiat varlıkları “aslan”a benzetilmek suretiyle tasvir edilse de, biz bunun basit bir teşbihten ibaret olmadığını düşünüyoruz. Aslan burada kuvveti, kudretli duruşu, kükreyerek çıkardığı sesin haşmetiyle “su”yun dağlardan gelişini simgelemiştir. Ayrıca, su kaynaklarının dağ doruklarından gelmesi her ne kadar doğaya ait bir şeyse de “dağ”lar da bilindiği gibi eski Türk kültüründe ve İslamiyet sonrasında da kudretin, ululuğun bir simgesidir ve “aslan”a atfedilen hükümdarlık, yiğitlik simgesiyle birleşmektedir. Bahsi geçen bilmeceler şöyledir:

Dağdan gelir taştan gelir

Eyerlenmiş aslan gelir (çağlayan) ÇB/TCB-1.33.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (su) ÇB/TCB-1.45.

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeledi aslan gelir (sel) ÇB/TCB-1.78.

Dağdan gelir taştan gelir

Başı püsküllü aslan gelir (sel) ÇB/TCB-1.78.a

Biz bu bilmecelerde “soru kayması” olduğunu da söyleyebiliriz. Yine aynı kalıpla cevabı birbirinden farklı bilmeceler oluşturulmuştur. Kalıp ya bazen tamamıyla benzer ya da içindeki bazı sözcükler değişir. Aşağıdaki bilmeceler böyledir. Onlar da yine “aslan”a benzetilmiştir ancak yalnızca teşbih yapılmıştır:

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (hedik) ÇB/TCB-3.19.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (çarık) ÇB/TCB-6.14.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı bağlı aslan gelir (postal) ÇB/TCB-6.35.

7.1.2.1.5.2.2. At

Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, en değerli varlığı sayılmıştır. Savaşta faydaları dolayısıyla kuvvet ve kudret timsali de olmuştur. At sürüleri ise zenginliğin ifadesi olarak görülmüştür. Kurgan denilen eski Türk mezarlarında da öteki dünyada ölüye hizmet etmek üzere gömülmüş at kadvralarına rastlanmıştır. İslamiyet döneminde de bazı Türk hükümdarların atıyla beraber gömüldüğü ya da atın tek başına gömülmesi için mezar yapıldığına dair bilgiler vardır (Çoruhlu, 2000, s. 141).

Eski Türkler, yas alâmeti olarak, atlarının kuyruklarını keserlerdi. Dede Korkut destanlarında da yas alâmeti olarak, atın kuyruğunun kesilmesinin âdet olduğundan söz

edilir. Büyük Selçuklu Hakanı, Sultan Alp Arslan, Malazgirt Meydan Muharebesinden bir gün önce, kendi eli ile atının kuyruğunu örerek bağlamış ve askerleri de aynı şeyi yapmıştı. Hakan, savaşa girerken beyaz bir elbise giymişti. Bizans İmparatoruna ve Rum Ordusuna karşı zafer kazanmak için Allah'a yalvarmış, İslâm geleneğine uyarak kefenini hazırlamıştı. Diğer yandan, Türk geleneğine uyarak, ölüm işareti olarak, atının kuyruğunu bağlamıştı (Eröz, 1992, s. 76).

At Türk kozmolojisinin çeşitli unsurlarına göre de anlam kazanmaktadır; örneğin su unsurunun hayvan biçimli timsali attır. Öte yandan su kökenli atlar denilen ve sudan çıkan kanatlı atları anlatan efsaneler de bu unsurlarla ilgilidir. Atın mitolojik vasıfları Türk-Budist devrinde de devam etmiştir. En önemli farklılık beyaz atın Gök Tanrı yerine Buda'nın simgesi olmasıdır (Çoruhlu, 2000, s. 141).

Atla ilgili pek çok mitolojik motif İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Muhammed'in ve daha sonra Ali'nin atının beyaz olarak vurgulandığını görüyoruz (Çoruhlu, 2000, s. 142).

Çalışmamızda “at”la ilgili iki bilmece bulunmaktadır. Diğerleri benzetme amaçlı içinde “at” sözcüğü geçen bilmecelerdir. Öncelikle aşağıdaki iki bilmece hem “at” hem de atın yavrusu “tay” cevabını vermektedir:

Al tay yatar

Al tay kalkar (at) ÇB/TCB-4.31.

Al tay yatar

Al tay kalkar (tay) ÇB/TCB-4.125.

Bu bilmecelerde soru bölümünün aynı olduğunu görüyoruz. Bilmecelerin anonim olmasının aynı kalıpla başka cevapları doğurmasından daha önce bahsetmiştik ve buna “soru kalıplaşması” demiştik. Burada da bu örneği görmek mümkündür. Bundan ziyade, atın Türk kültüründeki öneminden hareketle bu bilmecelerde “at”ın yer almasını da şöyle açıklayabiliriz: At hem savaşçı bir karaktere sahip, hem göçebe, hem de bozkırda yaşamış Türk insanının en değerli varlığıdır. Eski Türk kültüründe atın sahipleriyle birlikte gömülmesi de bunu açıkça gösteriyor. Ögel, eski Türk kültüründen bahsederken Türklere “Atlı Türkler” demektedir. Ögel'in açıklamalarından Türk yaşamında “at”ın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu çıkarabiliriz:

“Orta Asyalı atlı kavimler için gök, her şeyin üstünde idi. Onlar yere, yalnızca atlarının ayakları ile bağlı idi. Onların karınlarını doyuran dört ayaklı

hayvanları; ruhlarını dolduran ise, uçsuz bucaksız mavilikler ve bu mavilikler içinde hayal meyal kaybolan yüksek dağ zirveleri idi.” Ögel, Türklerin yaşadıkları ortamın gereği olarak “atlı göçebe” bir hayat yaşadıklarından bahseder: “Atlı göçebelerin ekonomisinin esasını büyükbaş hayvanlar teşkil ederdi. Tabii olarak üretilen hayvanların çoğu da attı. Bununla beraber Orta Asya’da tabiat amansızdı ve zayıflara karşı hiç merhamet göstermezdi. Boy, boy ayrılmış olarak yaylalarda atlarını ve sürülerini yetiştiren insanların komşuları ve düşmanları da atlı idi. Herkes süratle hareket eder ve her hâdise süratle olurdu. Baskınlar, baş döndürücü bir sürat içinde olup biterdi. Ölüm veya kalım savaşı, göz açıp kapayıncaya kadar sona erer. “ (Ögel, s. 58-67).

Bu bilgilerden hareketle biz de çalışmamızdaki bilmeceler arasında “at”la ilgili bilmece olmasını bu kültüre bağlıyoruz. Diğer bilmecelerde de “at”ın benzetme unsuru olarak kullanılmasının bununla ilgili olduğunu düşünüyoruz. Örneğin aşağıdaki bilmecede karınca “kara tay”a benzetilmiştir. Görünüş olarak atın da kara olanı ile karınca birbirine benzemektedir:

At at ay

Pat at ay

İnce belli kara tay ÇB/TCB-4.70.

Şu bilmecede ise at “kayık” yerine kullanılmıştır:

Benim bir atım var

Göğsü sudan gider

Atım kişnemez

Arpa saman istemez ÇB/TCB-10.22.

Aşağıdaki bilmecede “gök kilim” rengi ve şeklinden dolayı denizi, üzerindeki de “kırat” benzetmesiyle gemiyi işaret etmektedir. Her iki bilmecede de “kayık ve gemi” “at” gibi düşünülmüştür. Herhalde bu da atlı göçebe olan Türklerin yaşamında atlı kültürün tesiridir:

Gök kilim üstünde kırat oynar ÇB/TCB-10.17.

Diğer bir bilmecede “kara at” benzetmesiyle tüfek tasvir edilmektedir:

Kara atı nalladım

Köyden köye yolladım ÇB/TCB-6.60.

Aşağıdaki bilmecelerde de “at” benzetme yoluyla çeşitli varlıkları karşılamaktadır:

ÇB/TCB-3.23.

Dar yerde at tepişir (kavurga)

ÇB/TCB-4.158.

Karanlık yerde at tepişir (pire)

ÇB/TCB-6.30.

Sarp kayada sarı at kişner (küpe)

ÇB/İCB-8.6.

Sarp kayada sarı at kişner (kale, sincap)

ÇB/TCB-6.182.

Bir atım var haşarı

K..çı damdan dışarı (ustura)

ÇB/TCB-8.24.

Bir atım var haşarı

G..tü damdan dışarı (çatı)

ÇB/TCB-6.330.a.

Bir atım var

İki tane g..tü var (yuvak)

ÇB/TCB-8.7.

Bir atım var atlamaz

Ayaksız yerde duramaz (köprü)

ÇB/İCB-4.1.

At durur

Arap biner (sacayağı ve tencere)

ÇB/BCB-1.1.

Beş atım var

Üçü günde bağlı
İkisi gölgede bağlı (namaz vakitleri)

7.1.2.1.5.2.3. Ayı

Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmakla beraber hiçbir zaman kartal, at ya da kurt kadar önemli olmamıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda Türkler ve çevrelerindeki topluluklarda görülen orman kültürünün, birtakım Türk topluluklarındaki ayı kültü ve simgeciliğinin temelini oluşturduğu anlaşılıyor. Ayı orman tanrısı ya da orman ruhunun simgesidir. Erken devirlerde kurdun adının tabu olması gibi ayı adının da zikredilmesi yasaktı. Başkurtlar gibi bazı Türk toplulukları ata saydıkları ayıdan türediklerine inanıyorlardı. Ayının avlanarak yenilmesiyle kuvvetinin ve çeşitli özelliklerinin insana geçtiğine inanılıyordu. Erken devir Türk sanatlarında ayı kültürüyle ilgili bazı tasvirlerle rastlanmaktadır. İslamiyet'ten sonra daha çok kaba kuvvetin, aptallığın ve kötü insanın simgesi olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2000, s. 140).

Şamanizm'e göre, ayı, orman tanrısının ruhunun simgesidir. Adının söylenmesi tabudur. Şamanistler onun adını anmaktan korkarlar. Eski Kıpçaklar ayıya "aba" baba demişlerdir. Günümüzde Karaoğlan veya Kocaoğlan diye anılmasının nedenleri, belki de adının tabu olduğu dönemlerden kalmadır (Hassan, 1986, s. 110, Akt., Artun, 2005, s. 108).

Şamanlarda Hayvan-Atayı temsil eden tören elbiseleri kutsaldı. Bunlardan biri de Ayı-Ata elbisesiydi. Diğer iki elbise de Geyik-Ata ve Kartal-Ata elbiseleriydi. Ayı tipi elbiseler daha çok Kuzey Sibiryaya ile Kuzeybatı Sibiryaya'da görülmüştür. Şamanın elbisesi üzerine ayının muhtelif yerlerinden alınmış kemikler dikilirdi. Böylece şaman kendisinin bir ayıyı temsil ettiğini göstermek isterdi (Ögel, 1971, s. 37-38, akt., Artun, 2005, s. 108).

Çalışmamızda geçen şu bilmece "ayı"dan bahsedilmektedir. Burada ayının eski Türk kültüründe kutsal sayılmasına ilişkin izler bulunmaktadır. Şamanizm'e göre ayının orman tanrısının simgesi olduğu yukarıda verilen bilgiler arasındaydı. Bundan dolayı şamanların ayı-ata suretine büründükleri ve ayı adının zikredilmesinin yasak olduğunu biliyoruz. Bu bilmece ayının ormanlarda yaşadığını ve düşmanlara karşı gücün simgesi olduğunu gösterir izler bulunmaktadır. Bize göre, burada "ayı" eski Türk

kültürüne ilişkin yönleriyle tasvir edildiğinden o dönemin kutsallığını taşır. Bilmeceler şöyledir:

Çipil çipil su içer

Suyu baladır içer

Ormanlara yan verir

Düşmanlara yön verir ÇB/TCB-4.33.

Baktım idi ayı boku

Yedim idi damak otu (çökelek) ÇB/TCB-3.7.

Şu bilmecede ise “ayı”nın eski Türk kültüründeki önemini kaybettiğini görüyoruz. “Ayı” burada yukarıda bahsedildiği gibi kaba, aptal, kötü insanın simgesi olabilir:

ÇB/TCB-4.91.

Bıyıklı dayı

Bilmeyen ayı (kedi)

7.1.2.1.5.2.4. Boğa (Öküz, İnek, Dana)

Eski Türklerde özellikle boğa ya da öküz alplık ongunu ya da timsaliydi. Boğa ve onun yüksek coğrafi bölgelerde yaşayan tüylü cinsi olan kotuz, kuvvet ve kudret timsali olduğundan aynı zamanda hükümdar ya da hükümdarlık simgesi ya da ongunu sayılmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 145).

Bazen yeraltı ilahı Erlik bir boğanın sırtında gösterilmiştir. Kara boğa aynı zamanda Erlik’e kurban olarak sunulur (Çoruhlu, 2000, s. 146).

Şamanistlerin inancına göre, şamanın canı, herhangi bir hayvanda belirip, cisim haline gelebilir. Bu hususî can’a, Altaylı kam’lar, “Tös (Töz)” adını verirler. Tös, ataların veya büyük şamanlardan birinin koruyucu ruhudur Kam, baksı, şamanın hayatı, eş-ruhu olan hayvanın hayatına bağlıdır, “ije-kil” ölürse şaman da ölür. Bazen iki rakip şamanın ‘ije-kil’ları birbiriyle kavga ederler; hatta birbirini öldürürler. Kazak-Kırgızlar’da, kam’ların, oyun’ların hayvan şekline giren eş-arvakları (eş ruhları), birbirleri ile mücadele eder, savaşırlar. Bir menkıbe (yürüm) de, iki rakip şamanın, boğa suretine girip dövüştükleri anlatılır (Eröz, 1992, s. 126).

Dede Korkut hikâyelerinde de boğa güç, kuvvet ve yiğitlik simgesidir. Bu hikâyelerde ya da Şehnamedeki bazı hikâyelerin kahramanlarının bu anlamı ifade etmek üzere boğayı alt ettiklerini görüyoruz (Çoruhlu, 2000, s. 146).

Hunlar ve Göktürklerde, “İnsan-baba” ile “kurt-ana”, yani baba ailesi düzeni vardır. Totemizmin izlerini taşıyan, Yakut Türklerinin bazı boylarının ataları ise, bir alaca inek idi. Gerçi aynı boylarda bir Boğa-Ata da görülüyordu. Ancak inek, yani ana ailesinde, daha ağır basıyordu (Ögel, 1995, s. 536-537).

Çalışmamızda “boğa, inek, dana, buzağı” sözcüklerinin geçtiği bilmeceler bulunmaktadır. Ancak bilmecelerde kullanımının, Türk kültüründe hayvancılığın geçim kaynaklarından birisi olması ve özellikle ineğin önemli bir yer tutmasıyla ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Öküz ise yük taşımada ve tarlayı çift sürmede önemlidir. Bilmecelerde bu hayvanlar benzetme unsuru olarak başka varlıkları açıklamaktadırlar. Doğrudan bu hayvanlarla ilgili bilmeceler yoktur. Şöyledir:

ÇB/TCB-2.25.

Ak ineğim akışır

Suya doğru bakışır (pirinç)

ÇB/TCB-12.2.

Buradan attım ineği

Dolaştı geldi dünyayı (akıl)

ÇB/TCB-3.12.

Bir dam dolusu

Kırmızı buzağı (ekmek)

ÇB/TCB-6.249.

Bir ineğim var

Boynuzundan işer (ibrik)

ÇB/TCB-6.293.

Bir ineğim var

Tepeyi otlar otlar gelir (saç tıraş makinesi)

ÇB/TCB-6.333.

Dam başında dana bağlı

Gittim baktım gene bağlı (yuvak)

ÇB/TCB-8.18.

Dam deliği

Dana büzüğü (baca)

ÇB/TCB-16.111.a.

İki dağ arasında bir boğa bağırır (yellenme)

ÇB/TCB-6.181.

Benim bir tosunum var

Bir tepede bazı bazı otlarır (ustura)

ÇB/TCB-1.57.

Gök gürler güdümen çatlar

Çıplak dana suya atlar (dolu)

ÇB/TCB-2.136.a.

Dam ardında dana bağlı

Boynuzu köke bağlı (kabak)

Aşağıdaki bilmecelerde ise “öküz” birçok varlığı tasvir etmek için kullanılmıştır.

Ancak “sarı öküz” yaygın kullanılırken, “boz öküz” kara öküz” örneklerinde

rastlanmaktadır. Öküzün geçimini tarımdan sağlayan bölgelerde, özellikle geniş tarım

alanlarıyla bilinen Çukurova bilmecelerinde yaşatılması anlamlıdır. Bilmecelerde bu

hayvan adlarının geçmesini bu yaşam kültüründe aramak gerekir diye düşünüyoruz.

Bilmeceler şunlardır:

ÇB/TCB-2.27.

Bir öküzüm var

Bir boynuzu var (armut)

ÇB/TCB-2.28.

Bir öküzüm var

Boynunu kırmadan dama girmez (armut)

ÇB/TCB-2.55.

Sarı öküz yatar

S... yere batar (havuç)

ÇB/TCB-4.150.

Benim bir öküzüm var

Tepenin bir gün birinde yatar bir gün birinde (bit)

ÇB/TCB-5.55.a.

Bir çift öküzüm var

Her tarafı gezer

Arka tarafı gezemez (göz)

ÇB/TCB-6.29.

Sarı öküz yatar

Düşeceğim diye korkar (küpe)

ÇB/TCB-16.6.

Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez (ateş)

ÇB/İCB-7.1.

Sarı öküzüm yatar kalkmaz

Boz öküzüm gider gelmez (ateş, duman)

ÇB/İCB-7.12.

Sarı öküz yattı kalkmaz

Kara öküz gitti gelmez (kül, duman)

ÇB/TCB-16.111.

İki taş arasında öküz böğürür (yellenme)

7.1.2.1.5.2.5. Deve

Deve, eski Türklerde, Selçuklu ve Osmanlılarda, halk ve devlet ile benzeşmiş bir hayvandır. Büyük kervan yollarının, güçlü develerini de yetiştirenler Türklerdi. Bunun içindir ki deve ve buğra, eski Türk edebiyatı ile düşüncesinin, derinliklerine girmiştir (Ögel, 1995, s. 538).

Diğer birçok hayvan gibi deve de Türk mitolojisinde alp simgesi ya da bir ongundu. Özellikle buğra denilen erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak kabul ediliyordu.

Çin yıllıklarında ibadet etmek üzere toplanıldığında at ve deve yarışlarının da düzenlendiği söylenmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde Bayındur Han güçlü bir boğayı buğra (erkek deve) ile güreştirir. Bu güreşlerde boğanın yanında devenin de kudret kavramıyla ilgisi olduğu anlaşılıyor. Dede Korkut kitabında deve, kahramanların kuvvet gösterisi için yendiği bir hayvandır (Çoruhlu, 2000, s. 146).

Öte yandan İslam'dan önce olduğu gibi İslamiyet'ten sonra da devenin töz olma vasfının devam ettiğini görüyoruz; örneğin Karahanlılarda deve unvan ongunu idi. Onun zaman zaman erken devirde ya da İslamiyet'ten sonra da kanatlı olarak tasvir edilmesi bu hususlara işaret etmektedir. Bu, diğer hayvanlarda olduğu gibi, devenin de hükümdarlıkla ilgili bir simge olmasına sebep olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 146-147).

Çalışmamızda gerek “deve” ile ilgili bilmeceler gerekse başka varlıkların “deve”ye benzetilmesiyle ilgili bilmeceler yer almaktadır. Şu bilmecelerin cevabı “deve”dir:

ÇB/TCB-4.36.

Ayağı uzun

Gödeni büyük

ÇB/TCB-4.37.

Lap lap ayaklı

Küçücük kulaklı

Aşağıdaki bilmecelerde ise “deve” başka varlıkları tasvir etmek amaçlı benzetme yoluyla kullanılmıştır. Genellikle devenin iri bir hayvan oluşu dolayısıyla ilişki kurulmuştur:

ÇB/TCB-4.40.

Eğri çınar yerde yatar
Yerden alır gökte tutar

ÇB/TCB-6.270.

Dört ayaklı deve
Bunu bilmeyen ebe (masa)

ÇB/TCB-6.308.a.

Karaca deve
Sığmaz eve
Kes başını
Sığsın yere (şemsiye)

ÇB/TCB-6.316.

Deve tabanı
Zingil zamanı
Gezer obayı
Bilmez yabanı (terazi)

ÇB/İCB-2.2.

Deveden büyük
Kuştan küçük (ceviz ağacı ve ceviz)

ÇB/İCB-2.3.

Deveden büyük
İncirden küçük (incir ağacı ve incir çekirdeği)

ÇB/TCB-15.12.

Yağsız deve yağdan ölmüş

Ne yerde ölmüş ne gökte ölmüş

Akşam köyüne yakın sabaha iki saat kala ölmüş (cevabı kendisi)

Bu bilmecelerde “deve”nin benzetme unsuru olarak birçok varlığa aktarılmasını Çukurova konargöçer kültüründe de arayabiliriz. Develerle göç edilmesi, devenin konargöçerlikte yük hayvanı olarak kullanılması bu hayvan adının bilmecelerde bir kültürün parçası olarak da yer aldığını gösterebilir. Örneğin şu bilmecelerde “çadır”dan bahsedilmiştir. Çadır bir “deve”ye benzetilmiştir. Konargöçerler göç sonunda yurt tuttıkları yerlere çadırlarını kurarlar. Bilmeceler şöyledir:

ÇB/TCB-16.21.

Kara deve çöküp oturur

Zülfünü döküp oturur (çadır)

ÇB/TCB-16.20.

Deli deve girmez eve

Kes başım girsin eve (çadır)

Aşağıdaki bilmecede de konargöçer kültürden kalma izler görülmektedir. “Sıra sıra develer” benzetmesi göç katarlarındaki develerin ardı ardına dizilmesidir:

ÇB/TCB-8.34.

Sıra sıra develer

Birbirini geveler (kiremit)

7.1.2.1.5.2.6. Domuz

Bilindiği üzere Türkler başlangıçtan beri domuz yemiyorlardı. Dolayısıyla, Türklerin geleneklerinde de domuz iyi bir yer tutmuyordu. Domuz kültü, daha çok doğuya gidildikçe Proto-Moğol’larda çoğalır.

“Yaban domuzu”, Türklerde kötü ruhlu ve yırtıcı bir hayvan olarak görülüyordu. Dış tesirlerden uzak bazı Altay dualarında, “*Gök kaban, (yani yaban domuzu), sen cinlerin en yamanı ve en kötüsüsün*”, deniyordu. Ancak yaban domuzu da “gök” ile tanıtıldığına göre, onun da Tanrı ile ilişkisi olan *kötü bir ruh olması gerekirdi. Manas destanında ise, “Kara-Kaban”* sözü geçiyordu: Bu söz, bazen da “*kaman*” şeklinde

söylenirdi. Anadolu masallarında da domuz, kötü bir motiftir. Kırgız Türklerinin, *yarı-müslüman* baksıları, dualarında, şöyle diyorlardı:

“... *Gök ruhlu (Kök cendet), Kondı-Bay’ın ilinde, ki Cuma-bay’ın oğludur! Kosur-Kuda, Gök domuz (Kökkaban)! Bütün ruhlar (cin,cin) içinde, en kötüsü (caman) sensin! Alnının derisi, kat kat ve kırıktır! Cinler içinde en vuruşkanı (uruş), sensin...*” (Ögel, 1995, s. 541).

Aşağıdaki bilmecelerde “domuz”un sevilmeyen bir hayvan olduğu açıktır. Suyu bile kirleten bir hayvan olarak görülmüştür:

ÇB/TCB-4.42.

Cıpl cıpl su içer

Suyu buladır içer

Aşağıdaki bilmecede ise yine domuz gibi sevilmeyen zararlı bir böcek olan “pire”yi tasvir etmek için kullanılmıştır.

ÇB/TCB-4.160.

Metel metel met atar

Domuz gibi g..t atar (pire)

7.1.2.1.5.2.7. Ejderha

Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş bu efsanevi yaratık, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflamış ve daha çok aldedilen kötülüğün simgesi olmuştur. Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderinden söz edilir. Yeraltında ya da derin sularda bulunan yer ejderi bahar döneminde yerin altından çıkıyor, pullar ve boynuzları oluşarak gökyüzüne yükseliyor, bulutların arasına karışıyordu. Böylece yağmur yağmasını sağlayarak bereket ve refahın oluşmasına katkıda bulunuyordu. Çin mitolojisinde imparatorluk simgesi olan ve bazen hayat iksiri efsaneleriyle ilişkilendirilen ejder bu yönüyle de Türkleri etkilemiş, Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşun timsali sayılmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 133).

Buna göre “su” kenarında yaşayan “ejderha” adının geçtiği şu bilgiyi verebiliriz: “Oğuz Destanı’nda, efsanevî bir dağın adı, Div Kayası’dır. Bu dağın eteğinde, üç tane ulu ağaç vardır ve her birinin altında suyu gür bir pınar vardır. Pınarların başında da, iki mavi ejderha yatmaktadır.” (Eröz, 1992, s. 101).

Ortaçağ Türk metinlerinde ejderin çeşitli alegorik anlamları ifade etmek üzere kullanıldığını görüyoruz: Hükümdarlarla ilgili olarak ele alınıyorsa iktidarın; din,

tasavvuf gibi konularla ilgili olarak zikrediliyorsa dünyanın insanı yolundan saptıran tuzaklarını vb. ifade eder (Çoruhlu, 2000, s. 133).

Çalışmamızda yer alan bir bilmecede “ejder” adı geçmektedir; fakat mitolojik bir anlamı yoktur. Ağzını açıp ateş püsküren bu mitolojik yaratık ile ayakkabı arasında şekil yönünden benzetme kurulmuştur:

ÇB/TCB-6.6.

Ejderim

Gezerim gezerim

Eve gelirim

Ağzım açık kalırım (ayakkabı)

7.1.2.1.5.2.8. Fil

Türk mitolojisinde filin yer alması ve sanattaki tasvirleri Budizm’le olan ilişkiler sonucunda gelişmiştir. Fille ilgili çeşitli mitolojik hususlar, Hindistan’da Budizm’den önceki devirlerin mitolojisinde de karşımıza çıkmaktadır. Birçok ilahın bineğidir. Bazı ilahlar fil suretine girerler. Tanrı ya da önemli kişileri taşıyan fil tasvirleri Türk devrine ait freskolarda da karşımıza çıkmaktadır. Fil Budizm’i benimsemiş topluluklarda bile hükümdarlığın debdebe ve ihtişamın, gücün ve kuvvetin, yiğitliğin simgesi olmuştur. Bu nedenle taht simgeciliğiyle de ilgisi vardır (Çoruhlu, 2000, s. 147-148).

Çalışmamızda “fil” adı yalnızca iki bilmece yer almaktadır. “Sacayağı ve terazi” “fil”e benzetilmiştir. Üzerinde yemek yapmak için konulan tencere vs. şeyleri taşıyan sacayağı taşıdığı ağırlık yönüyle “fil”in kuvvetine benzetilmiştir. Terazi ise, fil gibi “iri”dir. Bilmeceler şöyledir:

ÇB/TCB-6.90.

Üç ayaklı fil

Sık kendini bil (sacayağı)

ÇB/TCB-6.317.

Altı ayaklı fil

Ortasında dil

Arif isen bil

Ahmak isen sor (terazi)

7.1.2.1.5.2.9. Geyik

Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en eski simgelerinden biridir. Gök ve yer unsurlarına bağlı olarak diğer birçok hayvanla ortak özellikler gösterir. Şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-ata ya da ruhlardan biridir. Bu nedenle şaman elbisesi ya da davulu üzerinde temsili olarak ya da ona ait bir parçayla görülebilirler (Çoruhlu, 2000, s. 142).

Yine gök unsuruna bağlı olarak Orta ve İç Asya’da özellikle beyaz geyiğin önemli olduğunu görüyoruz. Al ya da kahverengi geyikler ise daha çok yer ya da yeraltı unsurlarıyla ilgilidir. Türk mitolojisinde peşinden koşan avcıyı yeraltına (ölüme) götüren geyikleri anlatan efsaneler vardır. Anadolu’daki alageyik efsanesi ya da geyik destanı da bu konuyla bağlantılıdır (Çoruhlu, 2000, s. 143).

Çin kaynaklarının yazdığına göre, Hun Türklerinin bir kolu olan “Tu-cüe”lerde, geyikle ilgili bir efsane vardır. Bu efsaneye göre, *“onların ilk dedeleri bir deniz ilâhesi ile münasebetle bulunuyordu. İlk dede avda bir ak geyik öldürdüğünden, ilâhe münasebetten vazgeçti.”* (Eröz, 1992, s. 132).

Batı Türk hükümdarının ülkesi arasında bulunan “Bingyul”da yaşanan geyikleri öldürmek yasaktı. Bu yüzden *“geyikler ehli olmuştu... Arab kaynakları aynı bölgede Navâkes yanında, Türğiş Hakanının mukaddes dağından ve orada avlanmanın yasak olduğundan bahseder* (Eröz, 1992, s. 132).

Geyiğin birçok anlamının simgesel olarak Müslüman Türklerde devam ettiğini görüyoruz. Onun bu öneminin özellikle çeşitli tarikatlarla ilgili menkıbelerde ön plana çıktığını görüyoruz; örneğin Bursa’nın manevi sahiplerinden sayılan Geyikli Baba’nın geyik biçimine girdiği anlatılmaktadır. Bunun gibi bazı şeylerin bineği geyiktir. Ayrıca nazara karşı geyik boynuzu kullanılmıştır ve bu sevimli hayvan Yörükler arasında bolluk ve bereketin simgesi sayılmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 144).

Hoca Ahmed Yesevî halifelerinden Hakîm Ata’nın mezarı, Bakırgan şehrini sular bastığından ötürü kaybolmuştu. Menkıbeye göre, Hakîm Ata, Celâl Hoca’nın rüyasına girdi ve mezarını aramasını istedi. Bu rüyadan sonra bu zat, mezarı aramağa çıktı ve bir ihtiyar kadına rastladı. Mezarın yerini ona sordu, şu cevabı aldı: *“Şu yakınlarda bir süs ağacı vardır, gece etrafına geyikler toplanır, tan vaktine kadar durup ziyâret ederler; etrafından geçenler zikir sedâsı duyarlar; belki burasıdır.”* Celâl Hoca

o gece doğru oraya vardı, geyikleri gördü, zikir seslerini işitti ve uykuya daldı. Uyanınca mezarı buldu, bir nişan dikti (Eröz, 1992, s. 132).

Geyiğin kutsal sayılmasıyla ilgili bilmecelerimizde bir ize rastlamıyoruz; ancak yine bilmecelerde “geyik” adının geçmesini, hem benzetme amaçlı olarak kullanılmış olmasıyla hem de aynı coğrafyada geyiklerin de yaşamasıyla açıklayabiliriz. Dolayısıyla bilmecelere bu anlamda motif olmuşlardır. Bahsi geçen bilmeceler şunlardır:

ÇB/TCB-4.47.a.

Dağdan gelir dak gibi

Boynuzları budak gibi

Eğildi bir su içti

Meler göğce oğlak gibi

ÇB/TCB-4.48.

Hacca giden hacıdır

Gitmeyen duacıdır

Dal verir meyve vermez

O neyin ağacıdır?

ÇB/TCB-14.14.

Öte yüzü beri yüzü

Her tarafı geyik izi (kitap)

7.1.2.1.5.2.10. Horoz ve Tavuk

Proto-Türk ya da Hun devrine ait Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler arasında, deriden kesilmiş ya da lahitler üzerine oyulmuş ya da elbiselerde yer almış bir şekilde karşımıza çıkan horoz-tavuk figürleri büyük olasılıkla kötü ruhları kovan, koruyucu bir simgeydi. Özellikle horoz günün ağarışını haber vermesiyle bu anlamı ifade ediyordu (Çoruhlu, 2000, s. 148).

Eski İran mitolojisinde ışığın habercisi ve bekçisi kutsal bir varlık olan horoz, Firdevsi'nin Şehname'sinde de güneşin doğuşunun simgesiydi. Bu anlam bütün ortaçağ Türk-İslam dünyası için de söz konusuydu. Türklerde özellikle beyaz horoz önemliydi.

Emel Esin'in belirttiğine göre Türk kozmolojisinde barış unsurunun hayvan biçimli timsali horoz ve tavuktur. Ayrıca tavuk on iki hayvanlı Türk takviminin yıl simgelerinden biriydi. Horozun cesaret, savaşçılık, dürüstlük, nezaket, Şeytan'ı def etme gibi vasıfları, onun bu kavramların simgesi gibi algılanmasına yol açmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 148-149).

Ögel, Türklerin göçebe hayat tarzından dolayı kümes hayvanlarıyla ilgili bir inançlarının olmadığını söylemektedir. Yine de yukarıda verilen bilgilere paralel olarak "horoz"la ilgili bilmecede horozun olumlu bir şekilde tasvir edildiğini görmekteyiz:

ÇB/TCB-4.58.a.

Güzel sesli

Kırmızı fesli

Tavukla ilgili bilmeceler ise şöyledir:

ÇB/TCB-4.122.

İki direkli

Bin kiremitli

ÇB/TCB-4.123.

Helim helim herki var

Kırk yamalıktan kürkü var

ÇB/TCB-4.124.

Bir konağım var

Dolanır dolanır

Yalağını bulamam

7.1.2.1.5.2.11. Kaplumbağa

Kaplumbağanın kubbe şeklini andıran sırtı gök ve alt kısmıysa yer unsuruna işaret etmekteydi. Böylece kaplumbağa bir su üzerinde bulunan yeryüzüyle onun üzerindeki göğü temsil eden bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün kabuklu hayvanların reisi sayılan kaplumbağa, kışın hareketsiz kaldığı ve yazın kabuğunu değiştirip kabuğundan dışarı çıktığı için uzun ömre sahip olmuş, bundan dolayı uzun ömürlülüğün ve sabrın simgesi sayılmıştır. Uzun ömürlü oluşu ve sabrından dolayı

güçlü bir hayvan sayılmış ve aynı zamanda refahın, barışın ve mutluluğun bir işareti olarak görülmüştür. Ancak bu hayvan yer unsuruyla ilişkili olması dolayısıyla şanssızlık, sıkıntı, zorluk gibi hususları da ifade etmiştir (Çoruhlu, 2000, s. 150).

Çalışmamızda varyantlarıyla birlikte pek çok bilmece bulunmaktadır. Biz burada bazılarını göstermekle yetineceğiz. Dikkatimizi çeken şey, “kaplumbağa” bu bilmecelerde olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. “Kahpe, garip softa, maymun” sözleriyle nitelenmiştir. Galiba burada kaplumbağanın şanssızlığı simgeleniyor. Şöyledir:

ÇB/TCB-4.63.

Altı tahta üstü tahta
İçindeki kanlı kahpe

ÇB/TCB-4.63.a.

Altı tahta üstü tahta
İçinde bir kanlı softa

ÇB/TCB-4.63.b.

Altı tahta üstü tahta
İçinde bir garip softa

ÇB/TCB-4.63.i.

Altı bakır üstü bakır
İçinde maymun oturur

ÇB/TCB-4.63.j.

Altı mermer üstü mermer
İçinde buruşuk Ömer

7.1.2.1.5.2.12. Kaplan

Kaplan Türk mitolojisi ve sanatında Çin'dekine paralel bir şekilde yer alır. Eberhard'ın Çin kaynaklarından aktardığı bilgilere göre, Kırgızların ataları olması muhtemel Cye-gular, “kaplan yılı” tabirini kullanıyorlardı. Kaplan Türk kabilelerinin ve

yiğitlerinin (alp) en eski tözlerindendi (Çoruhlu, 2000, s. 137).

Kaplanın güç ve yiğitlik simgesi olduğuna işaret eden birçok sanat eseri Orta ve İç Asya'daki kazılarda ele geçirilmiştir. Kazakistan'daki esik kurganından çıkarılan eserler, Altaylardaki I. Tüekta kurganı vb. kurganlardan çıkarılan eserler hem bu konulara hem de bir zamanlar bu hayvanın da hayvan-ata olarak saygı gördüğüne işaret etmektedir (Çoruhlu, 2000, s. 138).

Çalışmamızda yalnızca bir bilmecede “kaplan” adının geçtiğini görmekteyiz. Görünüşü dolayısıyla bir kediye benzetilmiştir:

ÇB/TCB-4.92.

Gelişi kaplan gibi

Duruşu sülün gibi

Yayılr halı gibi

Sürünür yılan gibi (kedi)

7.1.2.1.5.2.13. Koyun, Koç ve Keçi

Koyun ve özellikle beyaz koç eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındaydı. Çin kaynaklarının aktardığına göre, Tabgaçlar Gök Tanrı ayini olarak anılan törende ak buzağı, koç ve at kurban ediyorlardı. Benzer şekilde günümüz Şamanist topluluklarından Beltirler, gök için düzenledikleri törenlerde beyaz koyun ya da oğlak kurban ediyorlardı. Bu nedenle gök unsuruna atfedilen bütün özellikler koyun, koç ve keçiler için de söz konusuydu. Ancak koyun ve keçi zaman zaman yer tanrısının hayvanı da sayıldığından özellikle matem törenlerinde yere de kurban ediliyordu. bu hayvanlar ataların ruhları için ya da Şamanizm'de kötü ruhlardan korunmak için de kurban ediliyordu. Öte yandan koç ya da dağ keçisi şekli bazen hanedan arması olarak da kullanılmıştır. Bunun en güzel, Kültigin yazıtının doğu yüzündeki dağ keçisi şeklindeki amblem ifade etmektedir. Dağ keçileri geyikte olduğu gibi av kültürüyle bağlantılıdır (Çoruhlu, 2000, s. 150).

Koyun İslamiyet'ten sonra sükûnet, huzur ve barışın simgesidir. Aynı zamanda bolluk ve bereket işareti de sayılmıştır. Koç ise güç, hâkimiyet, kuvvet ve yiğitliğin bir simgesi olarak görülmüştür. İslam tasavvurlarında özellikle İsmail'in kurban olarak Allah'a adanışı bağlamında kurban ve ölüm timsali olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 151).

Çalışmamızda koyun, keçi gibi hayvan adlarının geçtiği pek çok bilmece bulunmaktadır. Koyunun, keçinin hayvancılıkla geçinen toplumlarda önem kazanması doğaldır. Çukurova da hayvancılık için geniş otlakların olduğu elverişli bir bölgedir. Tarımın yanı sıra hayvancılık bu bölgede geçim kaynaklarından biridir. Küçükbaş

hayvancılık yaygındır. Dağlık yerlerde ise keçilere rastlanır. Bu hayvanların etinden, sütünden, derisinden, yününden yararlanılır. Dolayısıyla bilmecelerde de bu hayvan adlarının geçmesi anlamlıdır. Aşağıda “koyun”la ilgili bilmeceler yer almaktadır:

Üstü ekin biçilir

Altı çeşme içilir ÇB/TCB-4.95.

Gece gezer leylek

Gündüz gezer leylek

Çalı çeker leylek

Tolu döker leylek ÇB/TCB-4.97.

Üstünü kilim yaptım

İçini yemek yaptım

Kestim bir gün

Büyük sevap yaptım ÇB/TCB-4.98.

Aşağıdaki bilmecelerde “koyun” başka varlıklara benzetme amaçlı geçmektedir:

ÇB/TCB-5.43.

Ak koyun akıştı

Birbirine bakıştı (diş)

ÇB/TCB-2.25.a.

Ak koyun akışır

Suya gelir bakışır (pirinç)

ÇB/TCB-6.155.

Kara koyunu boğazladılar (soba)

ÇB/TCB-6.292.

Bir tepenin başında

Bir deli koyun döner durur (saç traş makinesi)

ÇB/TCB-10.15.

Kara koyun meler gider

Dağı taşı deler gider (tren)

ÇB/TCB-16.112.

Benim bir koyunum var

Üstünde çayırım var (yün)

“Koç” boynuzlarından dolayı aşağıda görüldüğü gibi başka hayvanları tarif etmek için kullanılmıştır:

ÇB/TCB-4.16.

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var koç değil (kelebek)

ÇB/TCB-4.155.

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var koç değil (çekirge)

ÇB/TCB-4.157.

Havada uçar kuş değil

Boynuzu var koç değil

İki ayağı iş görür

İki ayağı boş durur (kara böcek)

Dağlık yerlerde gezen ve otlanan “keçi” de bilmeceler arasında yer almaktadır. Hepsinde de ortak özellik keçiden bahsedilirken “dağ”ların yaşam alanları olduğudur:

ÇB/TCB-4.82.

Dağdan gelir atacak

Gönlü büyük g..ü açık

ÇB/TCB-4.87.

Çıktım dağın tepesine

Baktım ayın sarısına

Havada bir kuş gördüm

Meme verir yavrusuna

ÇB/TCB-4.85.

Dağdan gelir taştan gelir

Bir yularsız aslan gelir

Aşağıdaki bilmecelerde “keçi” başka varlıkları tasvir etmek amaçlı kullanılmıştır:

ÇB/TCB-4.77.

Evin önünden karakeçi gider

Sayamadım kaçı gider (karınca)

ÇB/TCB-4.113.a.

Boynuzu var geçi değil

Yazı yazar molla değil (sümüklü böcek)

ÇB/TCB-6.100.

Gök keçi göğe bakar

Altından un akar (un eleği)

Şu bilmecelerde ise keçinin erkeği “teke”den bahsedilmektedir. Teke burada yine benzetme unsurudur:

ÇB/TCB-2.74.

Tarlaya teke bağladım

Boynuzunu köke bağladım (karpuz)

ÇB/TCB-6.14.a.

Dereye teke bağladım

Boynuzu köke bağladım (çarık)

ÇB/TCB-2.136.

Tarlada bir teke bağlı

Boynuzları köke bağlı (kabak)

ÇB/TCB-6.48.

Ev arkasından teke geçer

Boynuzları köke geçer (sapan)

ÇB/TCB-2.166.b.

Tepesi aşağı

Teke taşığı (patlıcan)

7.1.2.1.5.2.14. Köpek

Köpeğin özellikle çoban köpeklerinin hayvancılıkla geçinen toplumlarda önemli bir yeri vardır. Hayvan sürülerine eşlik ederek onları her türlü tehlikeden koruyan köpekler sadakatleri dolayısıyla da sevilirler. Evleri çeşitli tehlikelerden de koruyan bekçi köpekler vardır. Türk yaşam kültüründe de köpeklerin böyle bir önemi olduğundan bahsedebiliriz. Çalışmamızda köpekle ilgili bilmecenin yanı sıra “köpek adının geçtiği bilmeceler de bulunmaktadır. Aşağıda cevabı “anahtar” olan bilmecede anahtar-köpek arasındaki koruyuculuk işlevi göze çarpmaktadır. Bu anlamda ikisi arasında bir benzetme kurulmuştur:

ÇB/TCB-6.197.

Kapıda kara bir köpek yatar

Ne bağırır ne ısırır

İçeriye kimseyi sokmaz

Kara Osman kapıda bekler

Yine aşağıda evi bekleyen bir “köpek”ten bahsedilmektedir:

ÇB/TCB-4.99.

Hut dedim hut dedim

Kapının arkasına yat dedim (köpek)

Diğer bilmecelerde ise bilmecenin cevabını bilemeyen “köpek” olması yönüyle cezalandırılmaktadır:

ÇB/TCB-2.235.g.

Har yaprağı

Hasret toprağı

Bunu bilmeyen

İskele köpeğı (kına)

ÇB/TCB-6.280.

Zincirli bukağı

Zincirsiz bukağı

Bunu bilmeyen iskele köpeğı (saat)

7.1.2.1.5.2.15. Kurt

Bozkurt; Türk uruklarının en büyük töz (totem)lerinden biridir. Hun Türklerinin bir kolu olan Tu-cje'ler, kurttan türediklerine inanırdı. "*Büyük dedelerini kurt, kendi yavrularıyla birlikte güdüyor, inine götürerek besleyip büyütüyor.*" Bu yüzden bayrakların üzerine kurt kafası bulundurlardı. Türk kabilelerinde, kurttan geliş hakkında masallar, efsaneler görülür. Hunların bir kolu, kurttan gebe kalan bir kadının soyundan gelmektedir. Çin kaynaklarında, Kurt Dağlarından ve oradaki Tanrıdan bahsedilir. Ergenekon Destanı'nda Türklerin, kurdun kılavuzluğu ile kurtuldukları anlatılır. Oğuz Kağan'a, savaş esnasında, çadırına gelen gök yeveli bir kurt, geleceğı müjdelemiştir. Dede Korkut destanlarında, kurda rastlamanın, kurt yüzü görmenin mübarek olduğı, uğur getirdiğı anlatılır. Bütün Sünnî ve Alevî Türkmenler ve Yörükler, yolda kurda rastlamanın uğur getireceğıne inanırlar (Eröz, 1992, s. 136).

Kurt proto-Türk topluluklarında bir totemken Hun devrinde ata kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kaya veya mezar taşları üzerinde ya da şaman elbisesi ya da malzemelerinde tanrı-kurt tasvirlerine rastlıyoruz. Kurtla ilgili olarak zamanla gelişen hayvan-ata kavramı devlet, hükümdarlık vb. unsurların simgesi de olmuş; gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 134).

Türk-Çin mücadeleleri esnasında beyaz kurdun haraç ya da vergi olarak değer kazanması onun Türkler arasındaki önemine işaret eder (Çoruhlu, 2000, s. 135).

Kurdun Türk kozmolojisinde gök unsuruna bağılı olarak aydınlığın ve buna bağılı unsurların simgesi olduğı anlaşılmaktadır. Kültigin yazıtının doğusundaki "Tanrı güç verdiğı için babam hakanın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş" ifadesi buna işaret etmektedir.

Öte yandan kozmolojik unsurlara bağılı olarak, gök kurt ya da bozkurt nitelermelerinin yanında, ak kurt ya da al kurt, kara kurt ibarelerine de rastlanmaktadır. Bu tür adlandırmalar renk simgeciliğine işaret etmektedir. Burada ak kurt gök unsuruna (buna bağılı olarak saflık, temizlik, erdeme), al kurt şiddete ya da yer unsuruna, kara kurt ise karşı durulmaz kuvvete, yeraltı unsuruna ya da kötülüğe işaret ediyor olmalıdır

(Çoruhlu, 2000, s. 136).

Orta Asya Türklerinin yıldızlarla ilgili inanışlarında, göklerde kurtların atları nasıl kovaladıkları anlatılır. Yakut Türklerinin efsanelerinde, ayın kurtlar ve ayılar tarafından yenilmesi sonucu ay tutulmasının meydana geldiği anlatılır. Yakut Şamanları için, kurt en önemli afsun hayvanlarından biridir (Ögel, 1971, s. 41-51, akt., Artun, 2005, s. 109).

Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen oymaklarından birinin adı, “Gökbörü-oğulları” idi. Geçen asırlarda, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde göçebelik hayatı yaşayan Yörükler arasında, “Kurdlu”, “Büyük-Kurdlu”, “Küçük-Kurdlu” adıyla anılan oymakların bulunduğunu biliyoruz. Türkistan'da, Afganistan'daki Türkler arasında, atlı olarak oynanan “oğlak kapma oyunu”na, “Gök-böri oyunu” denir. Sultan Alparslan'ın oğullarından birinin adı, “Böri Bars” idi. Aydın iline yeniden bey olmuş bulunan İzmir Oğlu'nun lâkabı, “Kurt Hasan”dı. İstanbul'un alınışı sırasında Topçubaşılık yapan Bali Süleyman Ağa'nın oğlunun adı da “Gurd” idi. Dulkadirli Beyi'nin adı, “Alâüddeve Boz-kurd Bey” idi. Romanya'daki Gagauz Türkleri her yıl “Kurt Bayramı” yaparlar (Eröz, 1992, s. 137).

Çalışmamızda “kurt” ile ilgili doğrudan bir bilmece yoktur fakat “kurt” adının geçtiği iki bilmece bulunmaktadır. Bunu da Türkler için kurdun kutsal bir hayvan olarak kabul edilmesiyle açıklayabiliriz:

ÇB/TCB-6.133.

Bir urgum var

Ucunda boz kurdum var (su değirmeni)

ÇB/TCB-16.37.

Kurt avın peşinde

O kurdun peşinde (fişek)

Aşağıda cevabı “buğday” olan bilmecenin ise birçok varyantı vardır ve hepsinde de kurt sözcüğü geçmektedir

ÇB/TCB-2.2.d.

Ey hu kurtlar hu kurtlar

Yusuf'u yiyen kurtlar

Ayağından su içer

Tepesinden yumurtlar

7.1.2.1.5.2.16. Maymun

Bu hayvan özellikle Türk mitolojisinde görülür. Türkler özellikle Budist oldukları dönemde onunla ilgili çeşitli tasavvurlardan etkilenmiştir. Maymunlar Hindistan'da inekler gibi bugün de saygı gören hayvanlardandır. İslamiyetten sonra maymunun çoğu anlamları ortadan kalmıştır. İslami tasavvurlarda maymun olumsuz nitelikleriyle ön plana çıkar. Tuhfetü'l-Müneccim ve Marifetname gibi eserlerde maymun yılında savaş, fitne, hastalık ve yankesiciliğin çok olduğuna dair verilen açıklamalar bu duruma işaret eder. Maymun hilekâr, kurnaz ve edepsiz insanların alegorisi olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 155-156).

Çalışmamızda “maymun” olumsuz yönleriyle ortaya çıkmaktadır. Herhalde daldan dala hızlıca çevik bir şekilde bir cambazı andırır gibi hareket etmesi simgesel olarak onu kurnaz yapmıştır. Şu bilmeceye böyle bir anlamı görmekteyiz. Dilin ağız içindeki hareketi maymunun kurnazlığıyla birleşmiştir:

ÇB/TCB-5.38.

Altı parmaklık üstü parmaklık

İçinde oynar bir maymun (dil)

Aşağıdaki bilmeceelerde ise maymunla ilgili yine olumsuz yakıştırmalarda bulunulduğunu görmekteyiz. Ceviz, Hindistan cevizi, muşmula birer meyvedir. Buruşuk görünümlerinden dolayı çirkinliğin simgesi olan maymuna benzetilmişlerdir:

ÇB/TCB-2.39.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (ceviz)

ÇB/TCB-2.57.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (Hindistan cevizi)

ÇB/TCB-2.94.

Attım rafa bir kuru kafa

Altı ayaklı maymun suratlı (muşmula)

7.1.2.1.5.2.17. Tilki

Altaylılar ve Yakutlarda tözler arasında tilkinin de yer alması onun eski çağlarda ata simgesi olduğuna işaret etmektedir. Tilki Çin’de iyi şanslı, uzun ömrü ve kurnazlığı simgeliyordu. Türklerde de hilekâr ve kurnaz bir hayvan olarak tanınıyordu. İslamiyet’te tilki daha ziyade yalancılığın, hilekârlığın, korkaklığın, kurnazlığın simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2000, s. 156-157).

Çalışmamızda “tilki” ile ilgili şu bilmecede “tilki” olumlu yönüyle ele alınmıştır:

ÇB/TCB-4.126.

Ordusu var ülkesi var

Ordusunun gölgesi var

Faydası çok kemiği yok

Yavrusu var annesi var (tilki)

Aşağıdaki bilmecede ise “şimşek”e benzetilirken kurnazlık simgesi vardır. Şimşek bir anda hızlıca gökyüzünde belirir ve yok olur. Tilki de çevik, kurnaz bir hayvandır.

ÇB/TCB-1.80.

Güm güm tilki

Gümlemez tilki

Altında ödürgesi var

Üstünde süpürgesi var (şimşek)

7.1.2.1.5.2.18. Yılan

Yılan Türk Şamanizm’inde yeraltı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir. Onun genellikle karayılan olarak anılmasının sebeplerinden biri yine Erlik’le ilgilidir; çünkü Türk mitolojisinde ak ya da gök renk Gök Tanrı’yı, kara renkse yeri ve yeraltı tanrısı Erlik’i temsil eder. Erlik bazı şaman dualarında karayılandan bir kamçıya sahip olarak tanıtılmaktadır. Öte yandan bazı şamanlar yılan biçimine girerler. Tören esnasında onun

hareketlerini taklit ederler. Bu nedenle şaman elbiselerinde yılanı işaret eden nesnelere yer alır. Türk kozmolojisinde yer unsurunun ve kuzeyin simgesi olan karayılan aynı zamanda yedişer yıldız kümesinden oluşan, dört yıldız grubundan birini oluşturur (Çoruhlu, 2000, s. 158).

Erlik, yeraltına mensup kötü ilah ya da ruhlar zümresinin başında Şeytan'a karşılık olarak ele alınabilecek erlik bulunmaktadır. Erlik'in başında yer aldığı kötü ruhlar zümresi insanlara her türlü kötülüğü, hastalığı ve ölümü getirirler (Çoruhlu, 2000, s. 52-53).

Eski Türk kültüründe Şamanizm inançlarıyla ilgili olarak yeraltı tanrısı Erlik'i temsil eden "yılan" kötülüğü çağrıştırmaktadır. Çalışmamızda yer alan bir bilmeceye kötülüğün cezası olarak yılan şu şekilde tasvir edilmiştir:

ÇB/TCB-4.129.

Değirmende gök kamış

Allah buna bakmamış

Boynuz kulak takmamış

Diğer bilmeceelerde ise başka varlıkları tasvir etmek için "yılan" benzetme amaçlı kullanılmıştır:

ÇB/TCB-2.34.

Uzun ama yılan değil

Yeşil ama çimen değil

Tırmalar ama kedi değil (böğürtlen)

ÇB/TCB-5.51.

Alaca yılan selviye dolan (erkek edep yeri)

ÇB/TCB-6.133.

Ayna gibi ışıklar

Yılan gibi fışıklar (tırpan)

ÇB/TCB-6.164.a.

Ocağın başında kuyu

Kuyunun içinde suyu

Suyun içinde yılan

Yılanın ağzında mercan (gaz lambası)

7.1.2.1.5.3. Suda Yaşayanlar

7.1.2.1.5.3.1. Balık

Balık, Türk kozmolojisinde gök gürültüsü unsurunun hayvan biçimli timsalidir. Özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk timsali olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir (Çoruhlu, 2000, s. 144).

Çalışmamızdaki bilmecelerde “balık” şu şekilde tasvir edilmektedir:

ÇB/TCB-4.132.

Suda ayık karada ölü K.138

ÇB/TCB-4.133.

Elden kayan suda parlayan

ÇB/TCB-4.134.

Bindim kazığa

Gittim uzağa

Getir bir çıplak buzağa

ÇB/TCB-4.135.

Kara divan açmaz

Karada uçmaz

Şu bilmecelerde ise “balık” adı benzetme amaçlı geçmektedir:

ÇB/TCB-6.166.

Denizde balık

Balığın kuyruğu yanık (gaz lambası)

ÇB/ÜCB-1.2.

Bir tavada iki balık

Biri sıcak biri soğuk (gökyüzü, güneş, ay)

7.1.3. Çukurova Bilmecelerinde Bilmece-Renk İlişkisi

Binlerce yıllık Türk tarihi boyunca Türk kültür yapısında renkler, belirli manalar kazanmışlardır. Hatta renklerin milletimizin hayatında büyük bir zenginlik içinde olduğunu söyleyebiliriz. Renklerin yalnız bir manası olmayıp, bazen ifade yerlerine göre birçok farklı anlamlar içerisinde olduğu da bilinir. Her milletin içtimaî yapısında renklerin bir değeri vardır (Kafalı, 1996, s. 49).

Türk tarihinde renklerin çok önemli bir yeri vardır. Türkler renkleri ifade eden söz ve kavramları, yalnız lügati aslî manada değil, belki aynı zamanda mücerret mefhumlar gibi mecazî manada da kullanmışlardır ve bunlara ilahî, dinî, millî, coğrafi ve duygusal manalar yüklemişlerdir (Heyet, 1996, s. 55).

Türkler zevk, düşünce ve inanışlarına göre bazı renkleri sevip, onları uğurlu saymışlardır. Hatta bazen bir renge ilahî bir boya da yer vermişler ve onu Tanrı'nın rengi gibi kabul etmişlerdir (gök rengi gibi). Bazen de bir rengi uğursuzluk timsali gibi görmüşler ve ona karşı kuşku ve nefret beslemişlerdir; meselâ kara ve sarı renkleri gibi. Bazı renkler aynı zamanda bir semti veya büyüklük ve azameti temsil etmiş ve böyle bir duygu ve düşünce ile dağları da renklerle adlandırmışlardır; meselâ Akdeniz, Karadeniz, Karadağ, Karabağ gibi (Heyet, 1996, s. 55).

Türklerin ve onlara paralel olarak Çinlilerin düşündüğü kozmolojik sistemde, dört anayön tasavvuru bulunmaktaydı. Dört anayönün simgeleri arasında da renkler bulunmaktaydı. Hatırlatacak olursak bu şemada kuzeyin renk simgesi kara, güneyin doğunun gök rengi mavi (bazen yeşil), batının rengiyse ak (beyaz ya da beyaz lekeli) idi. Merkezin, yani toprağın rengiyse sarı ya da yağız (siyah) olarak anılıyordu. Bu şemayla ilişkili diğer simgeler, yani hayvanlar, yıldızlar, su, ateş, ağaç, maden, toprak (merkez) gibi unsurlar aslında renklerin kozmolojinin ve mitolojinin diğer alanlarının konularıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu gösteriyor; örneğin Uygurcada kuzey kara yılan, güney kızıl saksagan, doğu mavi ya da yeşil ejderha, ak parstır. Konuyla ilgili olarak eski kaynaklarda aktarılan ilginç bir uygulama kozmolojiyle ilgili dört anayön tasavvurunun pratik hayatta da etkisinin olduğunu göstermektedir. At kültürünün önemli bir yer tuttuğu Hunlar, anayönlerle ilgili kozmolojik anlayışa bağlı olarak, kuzey cephesine “kara atlıları,” güney cephesine “kızıl atlıları,” doğu cephesine “boz atlıları” ve batı cephesine de “beyaz atlıları” göndermişlerdi (Çoruhlu, 2000, s. 181-182).

Türk kültüründe renklerin bu derece önem kazanmasıyla kültürel unsurların çoğunda bunun izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle sözlü yaratmalarda, yani anonim diyebileceğimiz, atasözü, mani, ninni, bilmece vs. sözlü ürünlerde Türk insanının renkleri nasıl, nerelerde ve hangi anlamlarda kullandığını görebiliriz.

Karademir de bilmecelerdeki renk unsurlarıyla ilgili şunları söylemektedir:

Türk halkının hayal zenginliğini, düşünce derinliğini, eşyaya bakış tarzını, dil zevkini en iyi yansıtan edebi türlerden biri, şüphesiz ki bilmecelerdir. Bilmece dilinin söz varlığını oluşturan en önemli unsurlardan biri de renklerdir. Başgöz, bilmecelerdeki bu renk cümbüşüne şöyle dikkat çeker: “*Bilmecelerin bin bir nakışla bezeli dünyasını seyrederken, kendinizi bir manav sergisinin önünde sanırsınız. Meyveler büyük bir renk uyumu içinde dizilmiş aralarına da, tabloyu tamamlamak için yeşil yapraklar serpilmiştir sanki.*” (Başgöz-Tietze 1999, s. 51-52, akt., Karademir, 2007, s. 193).

Bilmecelerin söz varlığı içerisinde geniş yer tutan renklerin nicelik olarak belirlenmesi, kullanım sıklığı bakımından sınıflandırılması, halkın eşyaya bakışını, psikolojik ve sosyal algılarını anlama açısından önemlidir (Karademir, 2007, s. 193).

Çalışmamızda bilmecelerin pek çoğunda renklerin varlığını tespit ettik. Bilmecelerdeki renkleri tasnif ettikten sonra, hangi renklerin nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalışırken bu renklerin eski Türk kültürüne dair izlerini sürmeden doğru bir değerlendirmeyi yapamayacağımızı gördük. Buna göre, Çukurova bilmecelerinde yer alan renkleri eski Türk kültürü ve mitolojik bağlamda değerlendirmek istiyoruz.

7.1.3.1. Kara

Kara sözü eski Türklerde kuzeyin sembolü olmuştur. “*Kara Yel*”, Kuzey rüzgârı demektir. Kara yel soğuktur. Kara kış sözü de soğuk kış manasına gelmektedir. Türkler güney ve batıdan gelen sıcak yellere *Ak yel* demişlerdir. Ak yelleri Tanrı'nın gezintisi olarak anlamışlardır.

Kara gece, *Kara tün* sözü renkten çok karanlığı yani ışısız bir dünyayı ifade eder. Bugün Anadolu'da “kara” denince denizin dışındaki toprak parçaları akla gelir. Kara renk genellikle uğursuzluk ve yas alâmetidir. Dede Korkud'da “*kara donlu kâfir*” sözü Hristiyan keşişlere işaret etmektedir. Yine Dede Korkud'da “*ak çıkarıp kara giyme*” sözü de yasa alâmet eder. Yalnız şehit bayrakları aktır (Heyet, 1996, s. 57).

Genel hatlarıyla bakıldığında bütün dünya mitolojilerinde ve simgeciliğinde kara rengin daha çok olumsuz anlamları ifade etmek üzere kullanıldığını görüyoruz, Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, tahribat, üzüntü, büyü, kötülük ya da ölümle ilgili mitlerde yer alan tanrılar, karmaşa ortamı, Şeytan vb. gibi pek çok şey kara renkle birlikte ifade edilmiştir. Kara Türklere çok paralel mitlere ve inanışlara sahip olan

Çinlilerde de karanlık, ölüm, kuzey, kara su gibi anlamlara sahiptir (Çoruhlu, 2000, s. 183).

Altaylı Şamanist Türklerde ruhların iyi ve kötü ruhlar olarak ‘ara töz’ ya da ‘kara töz’ olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Kara töz deyimi kötü ruhları ifade eder. Sözü edilen kötü ruhların başında da her türlü felaketin kendisinden geldiğine inanılan yeraltı tanrısı Erlik bulunmaktadır. Erlik’in gözleri ve kaşları kömür karasıdır. Kara çamurdan ya da kara demirden bir sarayda oturur. Onun oğulları da kara renkle doğrudan ya da simgesel ilişkisi olan isimler alır; örneğin oğullarından birinin ismi Kömür Kaan’dır. Bu durumda tanrı Ülgen aru töz grubuna girmektedir. Bu dikotomik ayırma olduğu gibi gök ve yer unsurlarına bağlı olarak bir müddet sonra şamanlar da ak şaman ve kara şaman olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Kara şaman uygulamalarında daha çok kötü ruhlarla ilişkiye giren şaman olarak karşımıza çıkıyor (Çoruhlu, 2000, s. 184-185).

Çukurova bilmece metinlerinde de özellikle “siyah” yerine Türk kültüründe kullanılagelen şekliyle “kara” rengi çok fazla yer tutmaktadır. Hatta diğer renklere göre “kara”nın birçok varlığı nitelediğini görebiliyoruz. Mitolojik anlamda pek kullanıldığını düşünmüyoruz ama herhalde bu rengin siyah yerine kültürel gelenekte “kara” olarak adlandırılması söz konusudur. Örneğin aşağıdaki bilmece örneklerinde olduğu gibi “kara tavuk” şeklinde birçok yakıştırmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Daha önce incelediğimiz gibi hayvan kültürüyle ilgili olarak da “tavuk” sözcüğü bilmecelerimizde çok yer tutmaktadır. “Kara tavuk” burada “soru kalıplaşması”na da uğramış diyebiliriz ama bunu yedinci bölümde değerlendirdiğimizden burada yalnızca hangi varlıklar üzerine nitelendirilmiş olduğunu örnekleyeceğiz. Tabi burada benzetmeyle de ilgisi olduğu açıkça görülmektedir. “Kara tavuk” cevaplarına göre dere, ocak, kömür, kalbur, baca, zeytin yerine kullanılmıştır. Şöyledir:

ÇB/TCB-1.39.

Kara tavuk

Karnı yarık (dere)

ÇB/TCB-6.81.

Kara tavuk

Karnı yarık (ocak)

ÇB/İCB-7.14.

Kara tavuk karnı yarık

Uzun kızın burnu yirik (ocak, odun)

ÇB/TCB-6.148.b.

Kara tavuk kanı yok

Soluğu var canı yok (kömür)

ÇB/TCB-6.122.

Kara tavuk kakıldar

Kanatları şakıldar (kalbur)

ÇB/TCB-8.21.

Kara tavuk

Karnı yarık (baca)

ÇB/TCB-3.42.

Dal üstünde kara tavuk (zeytin)

Diğer bilmecelere baktığımızda da bir nitelendirme ve benzetmeyle karşı karşıyayız, ama bazısında yine hayvan adları kullanılarak yapılmıştır. Aslında bazı bilmecelerin bu haliyle “hayvan ve renk” adlarıyla oluşturulduğunu da söyleyebiliriz. Hayvan adları ile renk adları iç içe geçmiştir. Hatta renk adını hayvanın niteliğinden almıştır ama bizim dikkatimizi çeken şey, Çukurova bilmecelerinde de Türk yaşam kültürünün başlangıçtan bu yana özellikle doğadaki varlıklar üzerinden yaşatılmış olmasıdır. Ama sadece doğadaki varlıklar üzerinden gitmek derken sıradan bir şeyden bahsetmiyoruz. Özellikle hayvancılığa dair unsurlar, keçi, koyun vb., sonrasında yük taşımacılığında katırın yeri, çoban sürülerine eşlik eden ya da evi koruyan köpek vs., konargöçerlikte önemli bir yeri olan “deve”nin bilmecelerde yer tutuşu dikkatimizi çekmektedir. Bu bilmeceler şöyledir:

ÇB/TCB-1.86.

Kara kediyi kuyruğundan asmışlar (gece)

ÇB/TCB-4.70.

At at ay

Pat at ay

İnce belli kara tay (karınca)

ÇB/TCB-4.77.

Evin önünden kara keçi gider
Sayamadım kaçı gider (karınca)

ÇB/TCB-6.308.a.

Karaca deve
Sığmaz eve
Kes başını
Sığsın yere (şemsiye)

ÇB/TCB-6.16.

Kara hindi
Anama bindi (çarşaf)

ÇB/TCB-6.60.

Kara atı nalladım
Köyden köye yolladım (tüfek)

ÇB/TCB-6.155.

Kara koyunu boğazladılar (soba)

ÇB/TCB-6.197.

Kapıda kara bir köpek yatar
Ne bağırır ne ısırır
İçeriye kimseyi sokmaz
Kara Osman kapıda bekler (anahtar)

ÇB/TCB-8.25.c.

Git kara leylek
Gel kara leylek
Bir ayağın üstünde
Dur kara leylek (kapı)

ÇB/TCB-10.15.

Kara koyun meler gider

Dağı taşı deler gider (tren)

ÇB/TCB-11.6.

Kara tazıyı nalladım

İstanbul'a yolladım (mektup)

ÇB/TCB-16.21.

Kara deve çöküp oturur

Zülfünü döküp oturur (çadır)

ÇB/TCB-6.213.

Kara katır yan yatar

Kalkar öper gene yatar (çengel)

ÇB/TCB-6.321.

Anana bir kara eşek çullanmış (tuluk)

Aşağıdaki bilmecelerde yine “kara” rengin çeşitli varlıklara ait özelliklerin başka bir varlığı açıklamak üzere aktarıldığını görüyoruz:

ÇB/TCB-2.82.

Dışı kazan karası

İçi peynir mayası (kestane)

ÇB/TCB-4.127.b.

Yeraltında kara kayış (yılan)

ÇB/TCB-4.127.c.

Yer altında gara çubuk (yılan)

ÇB/TCB-4.67.

Yeraltında kara kazan kaynar (karınca)

ÇB/TCB-4.84.

Dağdan gelir seke seke

Kara üzüm döke döke (keçi)

ÇB/TCB-6.129.

Kara bulut kapladı

Tarlaları sapladı (saban)

ÇB/TCB-8.27.

Kara kazan kaynar

Arap çocuk oynar (kapı)

ÇB/TCB-7.6.

Kara çamın gerisi

Boz eşeğin derisi

Tokmak iner başına

Dan dun eder birisi (davul)

Aşağıdaki bilmecelerde ise “kara” rengi doğrudan bilmecenin cevabında istenen varlığı nitelemiştir:

ÇB/TCB-2.83.

Altı kara üstü kara

İçinde peynir para (kestane)

ÇB/TCB-2.166.

Ağız aşağı

Karalar taşığı (patlıcan)

ÇB/TCB-2.233.

Kapkara kartmış

Kıl dibini örtmüş (keçiboynuzu)

ÇB/TCB-4.174.

Kapkara kartmış

Kıl dibini örtmüş (boynuz)

ÇB/TCB-3.16.

Altı kara üstü kara

Yaş serdim kuru kaldırdım (ekmek)

ÇB/TCB-3.41.

İçi kara dışı kara

Bunu bilmeyen maskara (zeytin)

ÇB/TCB-6.95.

Kara kızgın sapı uzun

Hem sizin var hem bizim (tava)

ÇB/TCB-6.140.

Kırk kızım var

Başı kara kara (kibrit)

ÇB/TCB-6.156.

Dışı kara

İçi avara (soba)

ÇB/TCB-15.10.

Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Deve doğurur köşek

Bunu bilmeyen eşek (cevabı kendisi)

ÇB/TCB-4.135.

Kara divan açmaz

Karada uçmaz (balık)

ÇB/TCB-8.6.

Ormandan alırlar

Dumana boğarlar

Kapkara yaparlar (köprü)

Aşağıdaki bilmecelerde “kara” rengi “karaca” şekliyle kullanılmıştır. Yine doğrudan bilmecenin cevabında istenen varlığı nitelemektedir:

ÇB/TCB-5.54.a.

Karaca karaca

Kaydırıverdim yamaca (göz)

ÇB/TCB-6.47.

Karaca karaca

Kaydırıverdim yamaca

Ya kekliğe ya turaca (sapan)

ÇB/TCB-8.22.

Annem karaca

Giyer ferace

İçer tütünü

Sallar g..tünü (baca)

Şu bilmecede ise “kara” rengi ile gece kastedilmektedir. Ramazan ayında sahura kadar olan zaman helal, gündüz ise yemek yenmeyeceğinden dolayı haramdır. Kara renginin buradaki kullanımıyla ilgili “gece” ile eşdeğer olmasını da eski Türk kültüründeki anlamıyla “gece”nin karanlığı, dolayısıyla kötü ruhları, ölümü, matemi çağrıştırdığı da söylenebilir:

ÇB/TCB-13.14.

On bir ay gidip bağrıma var

Bağın kokusunu sineme saram

Yılda biter otuz salkım üzümü

Karası helal beyazı haram (ramazan)

Mitolojik bağlamda eski Türk kültürüyle ilgili olabileceğini düşündüğümüz şu iki bilmecede ise cevabı karınca olan bilmecede, karınca “kara kahpe” olarak

nitelenmiştir. Burada “kara”nın yüklendiği anlamlar üzerinden gidebiliriz sanıyoruz. Bütün kötülükleri taşıyan “kara” ile kahpe sözcüğü birleştirilmiştir. Kahpenin sözlük anlamlarından biri “dönek”tir. Doğrudan halk tabiriyle nitelenen “kara kahpe” sözüyle karınca bir kadına benzetilmiştir:

ÇB/TCB-4.75.

Kara kahpe

Beli ince

Kıçı topça (karınca)

Aşağıdaki bilmeceye ise bir beddua edencesine “patlıcan” adlandırılmıştır. “Kara vurgunlardan gidesice” halk arasında söylenen bir bedduadır. Anlamı ise, bir insanın başına gelebilecek en kötü şeydir, başına çok kötü felaketlerin gelmesi anlamındadır. Dolayısıyla “kara” burada yine eski Türk kültüründeki anlamıyla kötülüğü çağrıştırmaktadır. Bilmece şöyledir:

ÇB/TCB-2.170.

Kara vurgunlardan gidesice (patlıcan)

7.1.3.2. Ak (Beyaz)

Türklerde ak renk beyazlığı göstermekle beraber, temizlik, arılık, büyüklük ve yaşlılığı da ifade etmiştir. En eski Türk devleti sayılan Hunlarda ak renk, adalet ve güçlülüğün sembolü olmuştur. Devlet büyüklerinin savaşlarda giydikleri elbise ak renkte imiş; komutanlar adi askerlerden seçilmek için ak elbise giyinirlermiş. Cengiz Han da ak elbise giyer ve ak ata binermiş. Onun tuğu ile bayrağı da ak renkliymiş. Selçuklular ve Osmanlılardaki ak sancak da bu geleneğin bir devamıdır. *Dede Korkud'daki* “ak âlemler” sözü de bu bayrağın kutluluk ve azametinin ifadesidir. Ak renk Hunlardan beri aynı zamanda batının rengidir. Türklerin batıdaki denizlerine Akdeniz demeleri de herhalde tesadüfi değildir (Heyet, 1996, s. 56).

Ak rengi eskiden beri iyiliğin, kara renk ise kötülüğün sembolü olmuştur. Altay Türklerinde “*Ak Ata*” destanlarda insanlığın ulu babası ve Hz. Âdem’in karşılığı olmuştur. Türk mitolojisinde “*Ak Han*” meşru bir han demektir. Halbuki “*Kara Han*” gayri meşru bir han anlamına gelmekteydi. *Oğuz Destanı'nda*, İslâmiyet’e karşı gelen ve töreyi ayakaltına alan Oğuz Han’ın babası da “*Kara Han*” ünvanıyla tanınmıştır. Oğuz Türklerinde “*Aksakallı Ata*” ve “*Ak Bürçekli Ana*” deyimini *Dede Korkud'da* çok

geçmektedir. Altay ve Kuzey Türklerinde “Ak Şamanlar” gökten demiri yere getirmişler; ona göre bunlara “Demirci Şamanlar” da denilmiştir. Tabî demirciliğin asıl ustaları Göktürkler olmuştur (Heyet, 1996, s. 56).

Beyaz rengin dünya genelinde çeşitli mitoloji ve kültürlerden doğan en genel anlamları, aydınlık, ışık, güneş, hava, saflık, temizlik, iffet, masumiyet, sadelik, mükemmellik, kutsallık, kurtuluş, ruhsal yetkinliktir. Beyaz bir elbisenin giyilmesi, saflık, temizlik ve iffete işaret ettiği kadar ruhun beden üzerindeki zaferini de gösterir (Çoruhlu, 2000, s. 190).

Beyaz renk, Türk mitolojisi ve kültüründe en yaygın olarak yer bulan bir renktir. Aslında onun bu yaygınlığı muhtemelen gök renginin yerine geçerek onu ikinci planda bırakmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu belki de Gök Tanrı kavramının yerini birçok Türk topluluğunda görülen Ülgen’in almasıyla ilgili olabilir; yani aslında ikinci derecede bir tanrı olan Ülgen daha sonra Gök Tanrı’nın yerini almıştır. Bu nedenle beyaz, mavi yerine ya da mavi (gök mavisi) gibi Gök Tanrı’nın ya da Ülgen’in rengi sayılmıştır. Dolayısıyla yaradılış esnasında Ülgen’e ilham veren peri ya da ruhun adı da Ak-ene/ana’dır. Bu nedenle göğe ait ya da iyilik tanrıları olarak gruplandırılacak tanrıların hepsiyle ilgili çeşitli uygulamalarda beyaz renk karşımıza çıkar. Birbirini tamamlayan gök ve yer unsurlarından çoğu kere gök unsuruna giren şeyler beyaz/ak renkle nitelendirilmiştir. Örnek olarak Abakan şamanlarının dualarından bir parçayı ele alabiliriz. Burada ak tanrıdan (muhtemelen Ülgen ya da Çobanyıldızı tanrısı) söz edilmektedir:

Gök tanrıda gök bulut, ak tanrıda ak bulut. Ak tanrı, merhametli han!
Eğri buluttan etekli, çatal bulut ayaklı, Çobanyıldızı tanrı, Çobanyıldızı....

Gökte bulunduğu varsayılan tanrılardan Yayık da ak olarak Altay Türklerinden derlenen (Şamanist) dualarda yer almaktadır:

Alevli ateş sahibi Ak Yayık! Gökte Tanrı!

Bunun için yalvarıyorum.... (Çoruhlu, 2000, s. 190).

Çalışmamızda “ak” olarak nitelenen bu renk çok fazla sayıda bilmede yer almaktadır. Yukarıda verilen bilgilere dayanarak, bilmedeki varlıkların nitelendirilmeleri kültürel bir gelenekle oluşmuştur diyebiliriz. Beyaz yerine daha çok “ak” tabirinin kullanılmasını böyle açıklayabiliriz sanıyoruz. Eski Türk kültürüne dair unsurlara bir tek “aksakallı” diye nitelenen varlıklara ait bilmedelerde rastlıyoruz. “Aksakallı” tabiri, eski Türk kültüründe yukarıdaki bilgilere paralel olarak “Aksakallı Ata” motifiyle yakından ilgili olmalıdır. Ama halk arasında yaygınlaşması ise “Hızır” kültü ile ilgili olabilir. Bu kültü şöyle açıklayabiliriz:

Tarihin en eski devirlerinden itibaren insanoğlu çaresizlik karşısında görünmeyen insanüstü semavi bir varlığın ilahi bir kuvvetin çaresizliğini mümkün kılacağına inanma ihtiyacını duymuştur. İnsanın bu eğilimi Türk-İslam

kültür dairesinde Hızır etrafında sembolleşmiştir. Hızır dendiği zaman akla ilk gelen zor durumlarda yardımcılık ve geleneklerden kurtarıcılık fonksiyonudur. Hızır, eski dini inançlarımız içerisinde Gök Tanrı dini dediğimiz din sistematığı içerisinde Türklerin inandığı yardımcı bir ruhtur. Menkıbelerde efsanelerde ve diğer anlatılarda Hızır genellikle dilenci, fakir, derviş veya aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar kılığında dolaşır. Anadolu halk inançlarında Hızır genellikle aksakallı, nurani yüzlü, uzun boylu, merhametli cana yakın ve tatlı dilli bir kimse şeklinde tarif edilmiştir. Bazen yoksul, üstü başı dağınık kirli elbiseli, hasta zayıf, aciz, çirkin gibi görünür ve insanları sınar. Gök sakallı veya ak saçlı ihtiyar motifleri Şamanist Altay ve Sibiryâ masallarında oldukça yer almışlardır. B. Ögel, İslamiyet'ten önceki gök sakallı, aksakallı hocaların özellikleri itibariyle ad değiştirerek Hızır adı altında fonksiyonlarını icra ettiklerini belirtir (Azar, 2009, s. 273-275).

Bütün bu bilgilere dayanarak, herhalde bilmecelerde geçen bu “aksakallı” benzetmesi tesadüf değildir diye düşünüyoruz. Çeşitli varlıkları nitelemede bile bilmecelere sızan bu tabir, eski Türk kültür geleneğinin günümüze kadar varlığını sürdürüyor olması demektir. İslamiyet içerisinde kılık değiştirerek de olsa yaşatılan bu motif eski Türk kültürünün devamı niteliğindedir. Tabi aşağıda sunacağımız bu bilmecelerde “aksakallı” deyiminin yalnızca “Hızır” inancından kaynaklı bir kullanım olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızdaki “aksakallı” diye bahsettiğimiz bu bilmeceler soru kalıbı olarak birbirinin aynı veya çok benzeridir. Fakat cevapları birbirlerinden farklıdır. “Aksakallı” tabiri bilmecelerin cevapları olan, soğan, ip ve dalga yerine kullanılmıştır. Şöyledir:

ÇB/TCB-2.188.

Uzun uzun odalar

Aksakallı dedeler

Başını yere dikmiş

Ayakları çabalar (soğan)

ÇB/TCB-6.261.

Uzun uzun ablalar

Aksakallı babalar

Elim gidip geldikçe

Ayakları çabalar (ip)

ÇB/TCB-16.27.

Uzun uzun akarlar

Aksakallı babalar

Gelir gider duramaz

Gece gündüz çabalar (dalga)

Bazı bilmecelerde “ak” rengi çeşitli varlıkları benzetme unsuruyla tanımlamak için kullanılmıştır. Yine daha önce söylediğimiz gibi burada da bazı bilmecelerde “hayvan-renk” ilişkisini görmekteyiz. Bu kullanım doğrudan bilmecenin cevabında istenen varlığı vermektedir:

ÇB/TCB-2.25.

Ak ineğim akışır

Suya doğru bakışır (pirinç)

ÇB/TCB-2.25.a.

Ak koyun akışır

Suya gelir bakışır (pirinç)

ÇB/TCB-5.42.

Ak koyun akıştı

Birbirine bakıştı (diş)

ÇB/TCB-1.78.

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeveli aslan gelir (sel)

ÇB/TCB-2.177.

Ak tavuğum ak tavuğum

Yumurtası çok tavuğum (sarımsak)

ÇB/TCB-6.217.a.

Anırır anırır

Akça potuk doğurur (çıkırık)

Diğer bilmecelerde, “ak” nitelendirmede kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki bilmecede “ak” diye nitelenen dişlerdir. Şöyledir:

ÇB/TCB-5.44.

Duvar üstünde ak bayraklar (diş)

Aslında illa ki bir eski Türk kültür izi arayacak olursak bu bilmecedeki “ak bayraklar” kullanımını şu bilgilerle de ilgili olabilir:

Şamanist Türklerin hayır ilâhı Ülgen inanışından kaynaklanarak, devletin başında bulunanlarla diğer üst düzey yöneticilerinin hâkim rengi ve hâkimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı hâline gelmiş olan ak rengin, bunlardan sonraki diğer Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Dede Korkut Oğuz beylerinden söz ederken ak sancaklı veya ak âemli ifadelerini kullandığı gibi Selçuklu öncesi Oğuz hükümdarlarından Bayındır Han'dan söz ederken de, ‘ağ atlı Bayındır Han’ deyimini kullanmaktadır. Diğer taraftan, Hazret-i Peygamber'in kullandığı üç sancaktan (Beyaz, Yeşil ve Siyah) birinin rengi olması dolayısıyla, özellikle Osmanlı dönemi yazarları, Selçuklular ve Osmanlılardaki ünlü ‘Ak Sancaklar’ı genellikle Peygamber ile İslâmiyet’e bağlamışlardır. Nitekim bu konuda ciddî çalışmalardan birini yapmış olan Miralay Ali Bey, Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Mesud’un H. 688 yılında Osman Gazi’ye hükümdarlık fermanı ile birlikte bir de âlem (sancak) gönderdiğini ve bu sancağın beyaz renkli kumaştan yapılmış olması sebebiyle Türkler tarafından ak sancak olarak adlandırıldığını kaydetmektedir. Gerçekten de biz, ilk dönemlerde Osmanlı Saltanat Sancakları arasında Ak Âlem, yani ak sancağın başta geldiğini, asıl saltanat sancağının bu olduğunu; meselâ Fatih Sultan Mehmet zamanında doğrudan doğruya padişaha mahsus sancağın Ak Sancak olduğunu, bu yüzden de Osmanlılarda bu Ak Sancağa ‘Baş Âlem’ de dendiğini biliyoruz. Beyaz renkli bayrağın diğer bazı Türk devlet ve hanedanlarında da kullanıldığını biliyoruz. Bu cümleden olarak, tarihî kaynaklar Akkoyunlu hanedanına ait sancak ve bayrakların beyaz renkli olduğunu açıkça kaydederler (Genç, 2009, s. 13-14).

Sonuç olarak bu bilgiler göre ak (beyaz) bayrak Türk kültür tarihinde devleti temsil etmiş bir hükümlanlık sembolüdür. Çalışmamızda yer alan yukarıda bahsettiğimiz bilmecede geçen “ak bayraklar” kültürel bir geçmişe ait bir adlandırma olabileceği gibi yalnızca bir benzetme de olabilir.

Diğerler bilmeceler ise şunlardır:

ÇB/TCB-2.197.

Ak ama peynir değil

Kuyruğu uzun sıçan değil (turp)

ÇB/TCB-2.257.

Yer altında ak taş (şalgam)

ÇB/TCB-3.47.

Belalı ak başım

Tuzsuz pişer aşım (süt)

ÇB/TCB-6.168.

Ak doğru üstünde dimdik durur (lamba)

ÇB/TCB-6.171.

Ak donun içinde dik durur (mum)

ÇB/TCB-14.7.

Aktır tarlası

Karadır tohumu

Elle ekilir

Dille biçilir (kağıt)

ÇB/TCB-16.62.

Siyen üstünde dağdan indim

Ak oldu her yerim (Kızak)

ÇB/TCB-16.75.

Ak akçe kara gün içindir (para)

ÇB/İCB-7.7.

Ak gülüm nerden gelirsin?

Kan elinden kan değmedik kenardan (inek, süt)

ÇB/TCB-1.31.

Aya baktım ay beyaz

Kıza baktım kız beyaz (yıldız)

ÇB/TCB-5.41.b.

Benim bir odam var

İçi dolu beyaz keser (diş)

ÇB/TCB-2.48.b.

Yeraltında beyaz düğme (çiğdem)

ÇB/TCB-2.180.

Yedi kardeş bir araya gelmişler

Beyaz patiskalar giymişler

Niye giydin diye sormuşlar

Demir değnek ile dövmüşler (sarımsak)

ÇB/TCB-2.251.

Çıt çıtın ağacı

Çıtın pıtın ağacı

Yaz ile yüz arasında

Beyaz gül bittim ağacı (pamuk)

ÇB/TCB-3.11.

Çum çum çukurda mısın

Beyaz yumurta mısın

Eller yaylaya gitti

Sen daha burda mısın (dondurma)

ÇB/TCB-4.203.

Dışında beyaz duvar

İçinde canlı yatar (yumurta)

7.1.3.3. Mavi (Gök)

Gök ve mavi, gök ve suyun simge ve alâmetidir. Gök ve su insanlık tarihinde mukaddes sayılmıştır. Gök rengi sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru telkin eder ve

sinirler için kırmızının aksine olarak sükûn ve huzur verir. Gök rengi dostluk, sadakat, vefa, aydınlık, temizlik ve ruhanilik sembolüdür (Heyet, 1996, s. 59).

Şaman inanışına göre evren üç bölümden oluşmaktadır: Gök, yeryüzü ve yeraltı. Gök aydınlık olandır. Orada iyilik, güzellik ve mutluluk vardır. Tam anlamıyla bir cennet demektir. 17 kattan oluşmaktadır. En büyük Tanrı/ruh olan Ülgen, eşi ve çocukları ile kendisine bağlı iyi ruhlar orada oturur (Turan, 1994, s. 103, akt. Artun, 2005, s. 85).

Buna göre, Türkler yüce ve soyut bir Tanrı anlayışına erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Orhun Kitabeleri'nde "üze kök tengri" terkinde Tanrı aynı zamanda gök anlamını da korumaktaydı. Göktürk çağında, dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın, bozkırlı gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir (Artun, 2005, s. 100).

Gök, göğün rengi hem de göğün adıdır. Türkler eskiden Gök Tanrı'ya taptıkları için Gök, Tanrı'nın, ululuğunun ve yüceliğinin bir sembolü olmuştur. Uygur yazısıyla yazılmış *Oğuz Han Destanı*'nda şöyle bir ibare vardır: "Ufukta gök bir kurt (böri) görünür. Oğuz Hakan'ın ordusu kurdu izler, kurt bir yerde kaybolur. Oğuz Hakan, Tanrı bizim buraya gelmemizi buyurdu, deyip orada durur." Gök Böri veya Gök Kurt, Tanrı'nın alâmet ve habercisi gibi Türklere yol göstermiştir (Heyet, 1996, s. 59). Bunun gibi "gök sakallı," "karalı göklü otağ" (Dede Korkut), "gök polad" (gök çelik), "kök temür" (gök demir), "gök bidevi atlar" (Dede Korkut) gibi ifadelere ortaçağ Türk metinlerinde rastlanmaktadır (Çoruhlu, 2000, s. 188).

Doğu yönünün simgesi olan mavi, göğün de rengi olmasından dolayı çoğu kere gök unsuruna işaret eden çeşitli öğelerin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda bazen beyaz bazen de yeşille bir tutulur. Sıfat olarak bir isimle kullanıldığında bu renk, o ismin Gök Tanrı ya da gökte olduğuna inanılan ruhlarla ilişkili bir şey olduğunu gösterir. Mavi rengin dünya mitolojilerindeki genel anlamı da bu duruma uygundur. Çeşitli mitolojilerde akıl, idrak, sağduyu, iffet, lekesizlik, sadakat, Allah'a hürmet, barış gibi erdem ve erdemli davranışların simgesi bu renktir. Gök ejderi de bu renkle ilişkilidir; aynı zamanda içinde her şeyin yer aldığı sonsuz boşluğu da simgeler (Çoruhlu, 2000, s. 188).

Gök renginin daha çok gök kültüyle ilgili olduğundan hareketle çalışmamızda mavi yerine kullanılan “gök” adlandırması herhalde bu eski Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Örneğin şu bilmecede “gök kilim” benzetmesi deniz için kullanılmıştır:

ÇB/TCB-10.17.

Gök kilim üstünde kırat oynar (gemi)

Bunun dışında şu bilmecede de “gök kamış” nitelemesiyle yılandan bahsedilmektedir:

ÇB/TCB-4.129.

Değirmende gök kamış

Allah buna bakmamış

Boynuz kulak takmamış (yılan)

Aşağıdaki bilmecede “gök keçi” nitelendirilmesiyle un eleği arasında benzetme kurulmuştur. Un elenirken, un eleğinin kasnak kısmı göğe doğru havaya bakar. Şöyledir:

ÇB/TCB-6.100.

Gök keçi göğe bakar

Altından un akar (un eleği)

Bir diğer bilmecede ise “gök dere” benzetmesiyle sümük kastedilmiştir. Renginin gök renginde olması söz konusudur:

ÇB/TCB-16.96.

Gök dereyi aldım

Yere çaldım (sümük)

Şu bilmecede “mavi tarla” sözü denizin renginden dolayı kullanılmıştır:

ÇB/TCB-10.23.

Mavi tarla üstünde

Beyaz güvercin yürür (yelkenli)

Yine aşağıdaki bilmecelerde “mavi atlas” benzetmesi gökyüzü ve denizle ilgilidir:

ÇB/TCB-1.12.

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

Terzi biçmez (gökyüzü)

ÇB/TCB-1.37.

Mavi atlas

Makas kesmez (deniz)

7.1.3.4. Yeşil

Yeşil veya yaşıl renk, mavi ve sarı rengin terkiibinden meydana gelir. Sarı renk sıcaklık, mavi renk de sakinlik ve huzuru yeşil renge vermişlerdir. Yeşil renk tabiatta ağaçların ve bitkilerin sembolüdür. Bitkilerin göverme ve büyümelerine sebep güneş ışığı (sarı) ve sudur (mavi). Yeşil bitki genç ve diridir. Bu yüzden yeşillik, gençlik ve hayat nişanıdır. Yeşil renk din, iman ve ebediyet simgesidir (Heyet, 1996, s. 59).

Türk mitolojisinde hayır ilahı Ülgen'in koruyucu ruh olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adının Yaşıl olduğunu görmekteyiz. Yaşıl, yaş olan, yani yeşeren, biten, topraktan çıkan şeylerin adıdır. Hatta Kaşgarlı Mahmud da bunu ifade ederek, Türklerde "yımirtga yaş" denilen bir tabir olduğunu ve bu tabirin ıspanak gibi yapraklarında damar bulunmayan düz yeşillikler için kullanıldığını belirtir. Sebze kelimesi de sebz renkten, yani yaşıldan, yeşilden türetilme bir kelimedir. Ülgen'in yedi oğlundan biri olan Yaşıl Kağan'ın, umumiyetle, bitkilerin yetişip büyümesini düzenlediğine inanılıyordu. Ayrıca yeşil rengin Ülgen inancıyla bağını gösteren mitolojik inanmaya göre Ülgen, Tufan hadisesinden sonra insan vücudunu yaratır. Sonra Kuday'ın yüksek ulûhiyetinin huzuruna Kuzgun denilen kuşu göndererek, yarattığı insan için can ister. Kuzgun semaya uçar, canı alıp dönerken yerde leşler görür. En sonuncu leşi görünce dayanamaz, leşi yemek ister. Leşi yemek için ağzını açınca da gagasındaki can, çam ormanlarına düşerek dağılır. İşte bundan dolayı, çam, ardıç gibi ağaçların kış ve yaz yeşilliklerini muhafaza etmeleri bu olaya bağlanır. Böylece, yeşilin Ülgen inancıyla bir bağı olduğunu görüyoruz (Genç, 1996, s. 42).

İslâmî döneme gelindiğinde yeşili, Hz. Peygamberin siyah, beyaz ve yeşil olmak üzere üç adet olduğunu bildiğimiz sancaklarından birinin rengi olarak görmekteyiz. Dolayısıyla, artık İslâmî dönemde yeşil renk, hususiyle kendilerinin peygamber soyundan geldiğini kabul edenlerin, yani "seyyid"lerin sembolü haline gelmiştir. Dinî hüviyetli kimseler yeşil kisve giymiş, yeşil cübbe, yeşil sarık kullanmışlar, türbeler umumiyetle yeşile boyanmış veya yeşil çuhayla örtülmüştür (Genç, 1996, s. 41-42).

Türklerde görülen yeşil renkle ilgili anlamlar genel dünya simgeçiliğindeki anlamlarına uygundur. Bu bakımdan ele alındığında gençliğe, umuda, yeniden doğuşa,

cennete, koyu olduğu takdirde ölüme işaret edebilir. Ayrıca geçicilik ve kıskançlığa ifade edebilir. Ayrıca âşıklar çifti olarak sunulan Venüs ve Merkür'ün rengi olup bundan dolayı ilkbahara, bitkilerin çoğalmasına, bolluk, başarı ve mutluluğa işaret eder (Çoruhlu, 2000, s. 193).

Çalışmamızda yeşil rengin kullanıldığı bir bilmecede İslamiyet'te çok önemli bir yeri olan “türbe”, renginden dolayı ısırgan otunun yerine kullanılmıştır. Isırgan otu bir ağaç görünümünde değildir ama bir bitki türü olması dolayısıyla bu bilmecenin ağaç kültürü ile ilgili olabileceğini düşünecek olursak ağaç ile evliya ilişkisine bakabiliriz. Ama yine de bu ilişkinin sıradan bir benzetme olduğu görüşündeyiz. Bilmecede şöyledir:

ÇB/TCB-2.227.

Karşıdan baktım yeşil türbe

Yanına vardım

Estağfurullah tövbe (ısırgan otu)

Ağaç kültürü ile evliya ilişkisi şu şekilde bahsedilmektedir: “Bazı ağaçların yanında hiç türbe olmamasına rağmen kutsal sayıldıkları görülmektedir. O halde bu durum, şöyle yorumlanabilir: Ya orada eskiden bir türbe vardı ya da bir evliyanın ruhunun ağaçta yaşadığı düşünülebilir. Ağacın yanındaki mezar, zaten eskiden beri kutsal olarak kabul edilen ağacın kutsallığı ile zamanla kutsallık kazanarak türbe kimliğine girebilir Oysa başlangıçta hiçbir özelliği olmayan bir mezardır (Ocak, 1983, s. 93, akt. Artun, 2005, s. 106). Buna göre, bu bilmecedeki “türbe” benzetmesine bu bilgiler çerçevesinde de bakabiliriz sanıyoruz. Isırgan otunun uzaktan bakıldığında bir “türbe” görünümüne girmesi onun yeşilliğiyle de alakalı olabilir ama bilmecedeki bu tür unsurlara eski Türk kültür izlerine uygulanabilirlik açısından bu şekilde farklı bir bakış getirmek istedik.

Şu bilmecede ise emir ağacından yapılmış ahır süpürgesinden bahsediliyor. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, emir ağacı bir insan boyuna yakın büyüklükte bir ağaçtır. Genellikle dağlarda yetişir. Fakat suyun olduğu yerlerde daha gür ve büyük olabilir. Bu emir ağacının dalları yeşilken bir sapa sarılarak bağlanır, sonrasında büyük bir taşın altına konur, kuruması beklenir ve süpürge olarak kullanılır (K.170, K.171).

Burada ağacın nasıl bir ahır süpürgesine dönüştüğüne dair de tahkiyeli bir anlatım söz konusudur. Ağaç konusuna gelecek olursak, yeşil rengin ağaç kültürü ile de ilgili olduğunu biliyoruz. Çoruhlu'nun verdiği bilgiye göre de “yeşil daha çok yer

kavramı içine girer ve genel olarak orman kültü daha özel olarak da ağaç kültü ve dolayısıyla Dünya Ağacı ve Hayat Ağacı kavramlarıyla ilgilidir.” (Çoruhlu, 2000, s. 192). Ağaç kültü-bilmece ilişkisinde ağacın Türkler için kutsiyetinden yukarıda “ağaç kültü” başlığında bahsetmiştik. “Yeşil” burada bir ağacı temsil etmektedir. Bilmece şöyledir:

ÇB/TCB-6.189.

Dağ başında dururdum

Yeşil emir bürürdüm

Allah beni şaşırttı

Bu pislige düşürttü (ahır süpürgesi)

Aşağıdaki bilmecelerde ise “yeşil” benzetme unsuru olarak yer almaktadır:

ÇB/TCB-2.34.

Uzun ama yılan değil

Yeşil ama çimen değil

Tırmalar ama kedi değil (böğürtlen)

ÇB/TCB-2.48.d.

Yeraltında yeşil düğme (çiğdem)

ÇB/TCB-4.12.

Kol kol olduk dağıldık

Yeşil dala yığıldık (arı)

ÇB/TCB-4.127.h.

Yeraltında yeşil çubuk (yılan)

Eskiler yeşil renge aynı zamanda göğ derler. Bitkinin olgunlaşmamış yeşil haline göğ denir (K.169). Şu bilmecede örneğine rastlıyoruz:

ÇB/TCB-2.47.

Benim bir yemişim var

Yetiği kırmızı

Hamı göğ (çıtımık, menengiç)

7.1.3.5. Kırmızı (Kızıl, Al)

Bu renk güneşin ve tüm savaş tanrılarının rengidir. Eril hareket ilkesini, ateşi, hükümdarlığı, aşkı, hazzı, gelin ve evlilikle ilgili birtakım hususları ifade eder. Onun bu genel anlamları Türklerdeki anlamlarına uygundur. Merkezin (yaşanılan anavatanın) güneyini ifade eden bu renk Türk kültürü ya da mitlerinde hem gök ve hem de yer unsuruyla ilgili çeşitli alanlarda karşımıza çıkarlar. Bu söz konusu rengin ya da renklerin olumlu ve olumsuz anlamlar içerdiğine işaret eder. Ancak her iki çeşit anlamda kuvvet, güç, iktidar, şiddet, yoğunluk ifade eder (Çoruhlu, 2000, s. 186).

Kırmızı renk esas renklerden ve tabiatta bu rengin örneği ateş (od) ve kandır. Demek ki bu renk heyecan, kudret ve akıncılık sembolüdür.

Kırmızı sözü eski Türkçede yoktur. Onun yerine kızıl sözü kullanılır. Kırmızı sözü Sogdca veya Farsça'dan Türkçeye geçmiştir. Kanın da rengi kızıldır. Kızıl rengi bir kaç manada kullanılmıştır. Meselâ, hile ve kurnazlık için. Türkçede hile sözünün karşılığı aldır. “*Al etmek*”, hile yapmak demektir. Eski Türk edebiyatında hilenin sembolü “kızıl tilki”dir. *Kutadgu Bilig*'de “*Ala bolsa kızıl tilku teg*” sözü buna bir misaldir. “Kızıl dil”, kötü dil demektir. *Kutadgu Bilig*'de böyle bir cümle vardır: “*Kızıl dil, seni kısa yaşlı kılar.*” Kızıl için mutluluk, erginlik ve ağırbaşlılığı ifade eder. Kırmızı renk Türklerde bir düğün ve gerdek rengidir. *Dede Korkud*'da evlenecek kız ve damat kırmızı kaftan giyerler. Gerdek otağı da kırmızıdır. Kızlar diğer günlerde dahi kırmızı elbise giyerler. Kızıl elbise hizmet etmek ve ağırbaşlılık alâmetidir. Halbuki yeşil elbise yaranma ve biraz da kırıtmayı gösterir. Hakanın otağı da kırmızı renkte olmuştur. Türklerin aşiret bayrakları, özellikle savaşta götürdükleri bayrak kızıl renktedir (Heyet, 1996, s. 58).

Ögel'e göre Türkler kırmızı sözcüğünü ortaçağdan itibaren kullanmaya başlamışlardı ve kırmızı yerine en çok kızıl sözcüğünü tercih ediyorlardı. Kırmızı daha çok kanla kıyaslanıyordu ve düğün ve gerdek rengiydi. İnsan vücudu tarif edilirken kırmızı ya da al renkten söz edilmekteydi. Selçuklulardan beri Türkmenler kırmızı başlık, kırmızı bayraklar kullanıyor, Osmanlılarda olduğu gibi çoğu kere hükümdar otağları kırmızı olarak betimleniyordu. Kırmızı rengin bayraktaki ifadesi daha çok kızıl bayrak ya da günümüzde kullandığımız gibi al bayrak şeklindedir. Kırmızı aynı zamanda savaşın ve zaferin rengidir. Kızıl ya da kırmızı renkleri hayvanlar için kullanıldığında da aşırılık, güç ya da hileye işaret eder (Çoruhlu, 2000, s. 187).

Al sözü 11. yy. kaynaklarında bir bayrak adı gibi geçmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un Divanında al veya turuncu rengini Türklerin uğurlu saydığı ifade edilmektedir. Hakanlık sembolü olan *Al Damga*, Çingiz Han'la şöhret kazanmıştır.

Oğuzlar damgaya togra veya tuğra diyorlardı. (K. Mahmud). Al uğurlu bir renktir ve hakanların rengidir. *Oğuz Destanı*'nda Oğuz Han'ın gözlerinin renginin al olduğunu öğreniyoruz. Al, kırmızı rengin solgunudur. Dinde ve sihirde al rengi iyi ve uğurlu değildir. Meselâ, gebe kadınlara kötülük yapan “*albastı ruhu*” veya “*al kavadlı Azrail*” (*Dede Korkud*) olduğu gibi (Heyet, 1996, s. 60).

Çalışmamızda kırmızı, al ya da kızıl olarak nitelenen renkler fazlasıyla yer tutmaktadır. Ancak sarı, kırmızı, yeşil renklerinin bir arada bulunduğu bilmecelerden de bahsetmemiz gerekir. Öncelikle aşağıda kırmızı, al ya da kızıl şekliyle renklerin kullanımını örneklendirmek istiyoruz. Bu bilmecelerde bu renk doğrudan bilmecede cevabı istenen varlığın yerine geçtiği gibi, benzetme kurularak cevabı istenen varlığı da betimlemiştir. Örneğin, şu bilmecede “kırmızı leylim” denilerek patlamış mısır kastedilmektedir:

ÇB/TCB-2.23.

Çıtı çıtın ağacı

Pıtı pıtın ağacı

Kırmızı leylim

Dara bütün ağacı (patlamış mısır)

Aşağıdaki bilmecelerde ise benzetme kurulmuştur:

ÇB/TCB-2.132.

Yol üstünde kırmızı bohça (domates)

ÇB/TCB-2.130.

Karşıyaka'da hacı var

Al kavaktan tacı var (biber)

ÇB/TCB-2.50.

Alçacık tepe

Kırmızı küpe (çilek)

ÇB/TCB-2.52.

Dal üstünde al yanak oğlan (elma)

ÇB/TCB-2.56.c.

Yeraltında kınalı çivi (havuç)

ÇB/TCB-2.58.

Dışardan baktım

Kırmızı çuvalcılar

İçinde var macuncular

En dipte gördüm oduncular (hurma)

ÇB/TCB-2.98.a.

İttim kapı açıldı,

Kırmızı hakık saçıldı (nar)

ÇB/TCB-2.134.

Kırmızı bir derim var

Yemeklerde yerim var (domates)

ÇB/TCB-2.140.

Kırmızıdır elma değil

Kat kattır katmer değil

Yenilir ama meyve değil (kırmızı soğan)

ÇB/TCB-2.162.

Yer altında kırmızı tencere (pancar)

ÇB/TCB-2.193.b.

Yeraltında kırmızı düğme (turp)

ÇB/TCB-2.198.

Kırmızı renklidir

O bir gelindir (gelincik)

ÇB/TCB-2.244.

İçi kıllı

Dışı kırmızı (kuşburnu)

ÇB/TCB-3.12.

Bir dam dolusu

Kırmızı buzağı (ekmek)

ÇB/TCB-4.58.

Kırmızı fesli

Uzun sesli (horoz)

ÇB/TCB-4.109.

Daldan dala

Kırmızı pala (sincap)

ÇB/TCB-4.180.

Kafası kırmızı bıçaksız

Kertik aklına gelen

Dibine pırtık (horoz kafası)

ÇB/TCB-6.72.

Üç ayaklı

Kırmızı dudaklı (gaz ocağı)

ÇB/TCB-6.103.a.

Kırmızıya boyadım

Ananın önüne dayadım (yayık)

ÇB/TCB-6.140.d.

Kırk tane çocuğum var

Başları kırmızı kırmızı (kibrit)

Kanın da rengi kırmızıdır. Aşağıdaki bilmecelerde kan sözcüğü ile kırmızı renge gönderme yapılmaktadır:

ÇB/TCB-2.62.

Elime aldım kan gibi

Ağzıma aldım bal gibi (karadut)

ÇB/TCB-2.86.

Han işer han işer

Ağaç başında kan işer (kiraz)

Kırmızının yerine kullanılan “Kızıl” ve “al” renkle ilgili olarak yukarıda verilen bilgilerden hareketle, Türklerin kültürel bir geçmişe bağlı olarak kırmızı rengi bu şekilde adlandırmalarını bilmecelerde de görmek mümkündür. Şöyledir:

ÇB/TCB-2.193.a.

Yeraltında kızıl kıvrak (turp)

ÇB/TCB-5.68.

Sarp yüzünde kızıl kıvrım (kulak)

ÇB/TCB-4.125.

Al tay yatar

Al tay kalkar (tay)

ÇB/TCB-2.91.

Karşıdan baktım al

Ağzıma aldım bal (kiraz)

ÇB/TCB-2.230.a.

Bir küçücük al yastık

İçine un bastık (iğde)

Çalışmamızda bazı bilmecelerde geçen “kızıl” ise ateşin renginden dolayı kullanılmıştır. Dolayısıyla burada ateş kültü ile “kızıl” arasında kurulan ilişkiden söz etmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkler en eski çağlardan beri doğayla iç içe yaşadıkları için doğadaki birtakım varlıkları kutsamışlar, onlara karşı saygı ve korku

duymuşlar ve bu kutsama sırasında birtakım ritüeller ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında ateşin de Türkler için çok önemli bir yeri vardır. Bu nedenle ateş kültü ile “al” arasındaki ilişkiye değinen Genç, şu tespitlerden bahsetmektedir:

Türklerin en eski inançları ile ilgili olarak onlarda “Al Ruhü” veya “Al Ateş” adları verilen bir ateş tanrısının yahut da hâmî (koruyucu) bir ruhun varlığı bilinmektedir. İşte Türklerin en eski devirlerden beri Al Bayrak kullanmalarının bu Al Ateş kültü (inancı) ile bağlı bir gelenek olacağı hatıra geliyor. Abdülkadir İnan, bu hususta bize şu bilgileri vermektedir: “Kazak-Kırgızlar bayrak kelimesi yerine Yalav kelimesini kullanırlar ki, aslı alav=alev’dir. Al Ruhü’nun adı ile al rengin münasebeti şüphesizdir. Türk hurafelerine göre ruhlar, ak, kara, sarı, kuba (esmer) diye renklere ayrılırlar. Albastı ile beraber Karabastı da vardır. Herhalde al rengi de ruhlardan birinin rengini göstermiştir. Şamanizm’de ruhlar şerefine bayraklar (Altaycada Yalama= Yalav) dikmek âdetti. Al Ruhü’nun hâmî (koruyucu) ruh sayıldığı devirde bunun şerefine dikilen bayrak ateş rengine yakın bir renkte olmuştur. Bizim fikrimize göre Türklerin Albayrak’ları Al Ruhü’nun ateş tanrısı veya hâmî ruh sayıldığı devirden kalma bir hâtıradır ki, yedi-sekiz bin yıllık demektir. Hülâsa en eski zamanlarda Al Ruhü, ateş tanrısı veya hâmî ruh olmuştur.” (Genç, 2009, s. 15).

Abdülkadir İnan, al ile ilgili olarak şunları da kaydetmektedir: “Al kelimesinin ateş kültü ile bağlı olduğunu gösteren bir emare de bütün Türk kavimlerinde yaygın olan Alaslama merasimidir. Alaslama, orta ve doğu Türklerinde ateşle temizleme ve takdis merasimidir. Anadolu’da da Alazlama bir tedavi usulüdür. Bunun için kırk bir tane al renkli keten bezinden, okuya okuya parmağa bir ip yumağı yapılır. Sonra bu yumak ateşte yakılarak külü tekrar bir al bez üzerine konur ve bununla alazlanır. Al ruhu, eski Türk panteonunda kuvvetli, belki hâmî tanrılardan biri olmuştur. Al kelimesinin ateş kültüyle alâkalı olması bilhassa bu ruhun en eski devirlerde hâmî ruh, ateş ve ocak ilâhesi olduğunu göstermektedir.” (Genç, 2009, s. 16).

Bu bilgiler ışığında çalışmamızda yukarıda ateş kültüyle bağlantısından bahsettiğimiz bilmeceelerde “kızıl kıyamet”, “allı gelin” benzetmeleri ateş için kullanılmıştır. Şöyledir:

ÇB/TCB-6.93.

Ağzı açık alamet

Dili kızıl kıyamet

Yaş vurdum kuru çıktı

Selli Ala Muhammed (tandır)

ÇB/TCB-16.8.a.

Evden eve allı gelin (ateş)

ÇB/ÜCB-6.1.

Kızıl kızıl kıyamet

Üstüne çıktı kara melamet

Yaş vurdum kuru çıktı

Peygambere selamet (ateş, duman, ekmek)

7.1.3.6. Sarı

Çeşitli ülkelerin mitolojilerinde ve simgeçiliğinde sarı renk genel olarak, güneşe ait bir simgedir (ışık ve altın sarısı). Bu olumlu unsura bağlı olarak da, akıl, zihin, idrak, sezgi, iman gibi çeşidi kavramları ifade eder. Ancak eğer ışık ve altın sarısı dışındaki koyu sarı söz konusuysa o zaman olumsuz anlamlar ifade eder. Nitekim koyu sarı haset, hırs, tamah etmek, vefasızlık, hıyanet, imansızlık, ketumluk ve vefasızlık gibi anlamları gösterir. Sarı ya da sarı ve siyah bayraksa ayrılığa (karantinayı) işaret eder (Çoruhlu, 2000, s. 193).

Şamanist dönemde Türklerin inanışları arasında Sarı albastı veya Sarı Albıs adlı koruyucu bir ruhun varlığı da anlaşılmaktadır. Bu konuda merhum Abdülkadir İnan bize şu bilgiyi vermektedir: “Gerek Şaman gerekse Müslüman Türklerin halk hurafelerinde bugüne kadar yaşayan ve mühim rol oynayan ruhlardan biri *Al* yahut *Albastıdır*. Kazak-Kırgız Türklerinin hurafelerine göre albastı iki nevi olup, biri Kara Albastı, diğeri de Sarı Albastı’dır. Buna uygun olarak, Uranha-Tuba (Tuva) ve Yakut Türklerinin Şaman dualarında Şaman (Kam) bu ruha, “Sarı Albıs” diye hitap ediyor ve ondan yardım istiyordu. Diğeri taraftan Kazak-Kırgız baksıları (din adamları) da galiba bu ruhu “derde derman olan ey sarı kız gel” diye çağırıyorlardı ki, bu son ifadede onların bu ruhu bir sarı kız şeklinde tahayyül ettikleri anlaşılmaktadır. Kuzey Türk destanlarında görülen sarı at kurban edilmesi de Sarı’nın Şamanist dönemdeki anlamı ile ilgili bulunmaktadır (Genç, 2009, s. 36).

Yine bu rengin de Türk mitolojisindeki Ülgen’le doğrudan doğruya bağlantılı olduğunu görüyoruz. Çünkü inanışa göre, Ülgen’in öyle bir sarayı vardır ki, bu sarayın kapıları altındandır ve Ülgen de altın bir taht üzerinde oturmaktadır. Bugün kullanılan sarı da, Osmanlı devletinde sırma sarısı olarak ifade edilen sarı da hep altın sarısı olmuştur. Dolayısıyla, sarı renk Türklerde Ülgen’in sarayının ve tahtının ifadesi olduğu için, aynı zamanda dünyanın merkezinin de sembolüdür (Genç, 1996, s. 42).

Hükümdarlık ve hâkimiyet simgeçiliğinde bu rengin önemli olması daha çok Çin mitolojisinden kaynaklanır. Sarı, Çin’de M.S VI. yüzyılda imparatorluk rengi olarak kabul edilmişti. Bundan dolayı sıradan kişilerin sarı renkli giysiler giymeleri yasaklanmıştı; dinsel anlamda egemen kişiler olan din adamları da sarı elbiseler giyebilmekteydiler. Öte yandan Sarı Türklerde olduğu gibi Çinlilerde de merkez kavramıyla ilgiliydi. Eberhard’a göre bu muhtemelen Gobi Çölü’nden gelen lösle örtülen Kuzey Çin toprağının renginin sarı olmasıyla ilişkiliydi. Merkez ve hükümdar simgeçiliğine bağlı olarak sarı aynı zamanda ün ve ilerlemenin de simgesiydi. Bu nedenle sarı ejderha iyiye işaretti (Çoruhlu, 2000, s. 194).

Hâkimiyet simgeçiliği için geçerli olan pek çok şeyde olduğu gibi sarı renk dinsel nitelikli kişiler için de dinsel anlamda güçlülüğü ve hâkimiyeti ifade eder. Buna en güzel örnek Anadolu alp-erenlerinden olan XIII. yüzyıla ait bir Türk kahramanına Sarı Saltuk denilmesidir (Çoruhlu, 2000, s. 194).

Çalışmamızda “sarı” rengin yukarıda bahsedildiği gibi mitolojik veya eski Türk kültüründeki izlerine rastlamadık. Tespit ettiğimiz bilmecelede “sarı” renk yalnızca benzetme amacıyla kullanılmıştır. Daha çok bitki ürünlerinde, insana ve hayvana ait unsurlarda bilmecele bu renk üzerinde kurulmuştur. Şöyledir:

ÇB/TCB-2.26.

Dal üstünde sarı tavuk (armut)

ÇB/TCB-2.56.b.

Yeraltında altın direk (havuç)

ÇB/TCB-2.110.

Sarı sarı sarkmış

Düşerim diye korkmuş (portakal)

ÇB/TCB-2.111.

Sarı saçından asılmış (portakal)

ÇB/TCB-2.115.

Ağaç başında sarı bülbül (portakal)

ÇB/TCB-2.160.

Sarı kızın sarkıp durur

Düşerim diye korkup durur (limon)

ÇB/TCB-2.220.

Benim bir sürü çocuğum var

Ayakları sarı postallı sarı postallı (azgan diken)

ÇB/TCB-4.2.

Sarp kaya yüzünde

Sarı saman savrulur (arı)

ÇB/TCB-4.177.

Sarıdır safran gibi

Ucu var düdük gibi

Biz bunu yedik gibi (ciğer)

ÇB/TCB-4.198.a.

Altı kaya üstü kaya

İçinde sarı maya (yumurta)

ÇB/TCB-5.64.

Sarı kaya üstünde bir kucak çılpızım var (kaş)

ÇB/TCB-6.30.

Sarp kayada sarı at kişner (küpe)

ÇB/İCB-8.6.

Sarp kayada sarı at kişner (kale, sincap)

ÇB/TCB-16.1.

Sarıdır özü

Güldürür yüzü (altın)

Yalnız üç bilmecede “sarı öküz” benzetmesinin kullanıldığını görüyoruz. Bunu hayvan kültü ile ilgili bölümde değerlendirmiştik. Bu bilmecelerde yer almasının sebebinin de Türk yaşam kültürü ile ilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Bir kaynak kişinin verdiği bilgilerle destekleyecek olursak, “çiftçiler eskiden öküzleri kağrı arabasına koşarlar ve yük taşımada kullanırlar; ayrıca öküzleri tarlada çift sürmek için sabana koşarlar, tarlayı bu şekilde sürerler.” demektedir (K.168). Bilmecelerde geçen bu “sarı öküz” benzetmesinin sıklıkla kullanılmasını bu şekilde açıklayabiliriz sanıyoruz. Örneğin şu bilmecede “sarı öküz” cevap olarak küpeyi vermektedir:

ÇB/TCB-6.29.

Sarı öküz yatar

Düşeceğim diye korkar

Aşağıdaki bilmecede ise cevap “havuç”tur.

ÇB/TCB-2.55.

Sarı öküz yatar

S... yere batar

Şu bilmecede “sarı öküz” ateş yerine kullanılmıştır:

ÇB/TCB-16.6.

Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez (ateş).

Buraya kadar olan bilmecelerde “sarı” renkle ilgili eski Türk kültürüne dair bir ize rastlamadık. Ama bu bilmecede ateş kültü ile sarı renk arasında da bir ilişki olabileceğini düşünüyoruz. Çoruhlu, sarı renkten bahsederken, sarı rengin dünyanın merkezi olması dolayısıyla yer unsuru olduğunu ve ateş kültüyle de ilgisi olduğunu söyler: “Dünya şemasında Türklerde sarı renk merkezin rengi olarak (yağız ya da kara renk yanında) kabul edilmiştir. Toprağın, yani yaşanan ülkenin rengidir. Bu nedenle yer unsuruyla bağlantılıdır. Yukarıda yeşil renkle ilgili olarak bahsettiğimiz gibi, altın rengi bu renkle ilişkilidir. Dolayısıyla Altın Yış (Altın Orman) ya da ‘altın yapraklı kayın ağacı’ tasavvurlarında olduğu gibi bir taraftan orman ve ağaç kültleriyle de bağlantılıdır. Aslında bu renk öte yandan beyaz ya da kırmızıyla da ilişkilidir. Bu da daha çok ateş, güneş, ışık kültleriyle ilgilidir.” Dolayısıyla “sarı öküz” benzetmesinin ateşin rengi dolayısıyla anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

7.1.3.7. Boz

Boz rengi aşağıdaki bilmecelerde şu şekilde geçmektedir:

B/TCB-6.132.

Bir urgum var

Ucunda boz kurdum var (su değirmeni)

B/TCB-7.6.

Kara çamın gerisi

Boz eşeğin derisi

Tokmak iner başına

Dan dun eder birisi (davul)

B/İCB-7.1.

Sarı küzüm yatar kalkmaz

Boz küzüm gider gelmez (ateş, duman)

7.1.3.8. Mor

Çalışmamızda “mor” renkle ilgili olarak aşağıdaki bilmeceler yer almaktadır. Bu bilmecelerde de yalnızca benzetme amaçlı bir kullanım olduğunu görmekteyiz:

B/TCB-2.48.c.

Yeraltında mor düğme (iğdem)

B/TCB-2.169.

Dağdan gelir hor hor

Suratı mosmor (patlıcan)

B/TCB-4.86.

Dağdan gelir hor hor

Taşakları mor mor (keçi)

7.1.3.9. Kahverengi

Yalnızca bir bilmecede kahverenginin yer aldığını ve bir benzetme ilgisi olduğunu görüyoruz. Pire genellikle kahverengi olarak görülür. Bilmecesi şöyledir:

ÇB/TCB-4.159.

Bir kuşum var kahverengi

Kahvelerde çalar çengi

Akşam gelir keyfe gelir

Hanımlardan öpüş alır (pire)

7.1.3.10. Ala ve Alaca

Çalışmamızda ala, alaca rengiyle ilgili birçok bilmece bulunmaktadır.

ÇB/TCB-2.48.a.

Yeraltında ala düğme (çiğdem)

ÇB/TCB-2.128.

Yeraltında ala saplık (baldıran)

ÇB/TCB-6.210.

Ala dayım çatayı

Yiğitlerin yatağı (beşik)

ÇB/TCB-2.127.

Alaca bulaca

Sepetim yamaca

Çıkar gider ağaca (bakla)

ÇB/TCB-5.51.

Alaca yılan selviye dolan (erkek edep yeri)

ÇB/TCB-5.53.

Alaca mezar

Dünyayı gezer (göz)

ÇB/TCB-6.2.b.

Ala mezar

Dünyayı gezer (ayakkabı)

ÇB/TCB-16.74.a.

Alaca mezar

Dünyayı gezer (para)

ÇB/TCB-6.101.

Alaca mezar

Obayı gezer (un eleği)

ÇB/TCB-6.36.

Alaca enik

Kulacı yirik

Valla da ölü

Billa da ölü (postal)

ÇB/TCB-6.47.b.

Alaca bulaca

Attım yamaca

Ya kekliğe

Ya turaca (sapan)

ÇB/TCB-16.8.

Elden ele alaca bayrak (ateş)

7.1.3.11. Turuncu

Turuncu renginin havucun renginden ötürü yine benzetme amaçlı kullanıldığını görüyoruz:

ÇB/TCB-2.56.

Yer altında turuncu minare (havuç)

ÇB/TCB-2.56.a.

Yeraltında turuncu kılıç (havuç)

7.1.3.12. Karışık Renkler

Çalışmamızda bu renklerin dışında karışık renklerin yer aldığı bilmeceler de bulunmaktadır. Örneğin ak-kara zıtlığı üzerine kurulan bilmeceler vardır:

ÇB/İCB-4.7.

Ak kuş ağzını açar

Kara kuş gelir geçer (iplik, mekik)

ÇB/ÜCB-6.6.

Kara katır

Ak katır

Arka arkasına yatır (sac, ekmek tahtası, ekmek)

Aşağıdaki bilmecelerde ise cevap gündüz-gecedir. “Ak” ın aydınlığı, iyi ruhları temsil eden yönüyle gündüz; “kara”nın karanlığı, kötü ruhları temsil eden yönüyle de gece ak-kara zıtlığında verilmiştir:

ÇB/İCB-1.9.

Attım beyaz yumağı

Tuttum siyah yumağı (Gündüz, gece)

ÇB/İCB-1.7.

Bir ağaçtır ki

Yapraklarının bir tarafı siyah

Bir tarafı beyaz (Gece, gündüz)

ÇB/İCB-1.8.

Bir salkım üzümüm var

Yarısı ak yarısı kara (Gündüz, gece)

ÇB/İCB-1.8.a.

Tek salkım üzümün beyazdır yarısı

Kara kara kalmış diğerk bir yarısı (Gündüz, gece)

Şu bilmecelerde ise renklerden yola çıkarak, yetiştirilen ürünlerin tarlada işlenip hasat edilmesine ya da ham halinden olgunlaşmasına kadar olan süreci görmek mümkündür:

ÇB/TCB-2.90.

Yeşil ile başladım

Sarı ile işledim

Kırmızı ile bitirdim

Dünyalara yedirdim (kiraz)

ÇB/TCB-2.3.

Siyahla başladım

Yeşille işledim

Sarıyla bitirdim (buğday)

ÇB/TCB-3.44.

Tarlada yeşil

Bakkalda siyah

Evde kırmızı (çay)

ÇB/TCB-2.32.

Beyaza ıydım

Kırmızıya dokudum

Siyaha kestim (böğürtlen)

ÇB/ÜCB-2.3.

Yeşil ile başladım

Beyaz ile işledim

Kırmızı ile bitirdim

Cümle âleme yedirdim (Yaprak, çiçek, kiraz)

Diğerk bilmecelerden birkaç örneği de şöyle sıralayabiliriz:

ÇB/TCB-2.63.

Mantosu yeşil

Elbisesi kırmızı

Düğmesi siyah (karpuz)

ÇB/TCB-2.53.

Kaftanı kara

Gömleği sarı

Anası yüzlük bir koca karı (fındık)

ÇB/TCB-2.139.

Yeşildir habası

Kırmızıdır küpesi

ÇB/TCB-2.195.

Altı mor

Üstü yeşil (Karaoğlu, 1994, s. 28)

ÇB/TCB-2.196.

Başı yeşil emir değil

Sırtı al elma değil

İçi beyaz peynir değil (turp)

ÇB/TCB-2.258.

Yeşilken dalda durur

Sararır tozda durur (yaprak)

7.1.4. Çukurova Bilmecelerinde Bilmece-Sayı İlişkisi

Sayıların tekrarlanması ve vurgulanması bakımından en zengin alan Şamanizm’le karışmış eski Türk kozmolojisidir. Müslüman Türk topluluklarında Türklerde sayı simgeciliğinin en yaygın olarak karşımıza çıktığı alanlar ise bir çeşit

felsefi okullar sayılabilecek mezhepler, tarikatlar ve özellikle da Türk-İslam felsefesinin ana bünyesini teşkil eden tasavvuftur (Çoruhlu, 2000, s. 195-199).

Çalışmamızda yer alan bilmecelerde sıklıkla bazı “sayı”ların tekrar edildiğini tespit ettik. Bu sayılar bildiğimiz kadarıyla eski Türk kültüründe ve İslamiyet içerisinde bazı anlamlarından dolayı kutsal kabul edilmişlerdir. Eski Türk kültürü ile iç içe geçmiş İslami inanışlar da sayıların eskiden beri taşıdıkları kutsallığı günümüze kadar yaşatmışlardır. Çalışmamızdaki bütün bilmeceler içerisinde geçen bu sayıların illa ki eski Türk inanışları ya da İslami inanışlarla bir ilgisi olmayabilir. Biz çalışmamızda sayıların geçtiği bütün bilmeceleri taradık ve bunları aşağıda ilgili başlıklarda örnekleyerek değerlendirmeye çalıştık.

7.1.4.1. Bir

Allah’ın birliğinin ifadesidir. Allah’ın isminin başladığı *elif* harfinin sayısal değeridir (Çoruhlu, 2000, s. 199). Eröz’ün bir çalışmasında, “Gök Tanrı” inancıyla ilgili olarak, Oğuz Türklerinin bir haksızlığa uğradıkları zaman, başlarını göğe kaldırarak, “Bir Tanrı” dediklerini söylüyor (Eröz, 1992, s. 109).

Eski Türk kültüründe “Gök Tanrı” inancı ile İslamiyet’te “Allah” inancı tek ve birliğin ifadesi oluşları sebebiyle “bir” sayısını karşılamaktadır. Çalışmamızda “bir” sayısının geçtiği birçok bilmece bulunmaktadır. Bilmecelerde “bir” sayısının bu anlamda kullanıldığını şu bilmecede görebiliriz:

ÇB/DCB-6.2.

Bir nedir

Beş nedir

On beşinde kocar

Otuzunda genç nedir (Allah, beş vakit namaz, ay, hilal)

Diğer bilmecelerde ise sayı anlamıyla ifade edilmiştir:

ÇB/TCB-1.66.

Bir sahan şeker

Dünyayı eker (kar)

ÇB/TCB-2.11.

Tarladan aldım bir tane

Eve geldim üç yüz tane (mısır)

ÇB/TCB-2.27.

Bir öküzüm var

Bir boynuzu var (armut)

ÇB/TCB-2.72.

Çarşıdan aldım bir tane

Eve getirdim

Hem ben yedim

Hem de hayvanım yedi (karpuz)

ÇB/TCB-5.39.

Bir fırın var

Bir ekmek alır (dil)

ÇB/TCB-11.15.

Bir avuç biberim var

Dünyadan haberim var (radyo)

ÇB/TCB-16.91.

Bir çuval taşım var

Atarım atarım tükenmez (söz)

7.1.4.2. İki

Yaratılış ve yaratılıştan doğan ikicilik (Allah'ın cemali ve celali). Sayısal değeri iki olan *b* harfi dünyaya bir göndermedir (Çoruhlu, 2000, s. 199).

Karşıtlık ve değişikliğin ifadesi olarak kabul edilen iki sayısı, evrendeki düalizmi ifade etmektedir. Çünkü iki sayısı, iki prensip arasındaki çatışmaları ve çekişmeleri yansıtması özelliği ile zıtlığın bir ifadesidir. Dünya ve Güneş gibi tek olan varlıklar, zaman içerisinde erkeğin üremedeki rolünün ataerkil toplumlar tarafından ön plâna çıkartılması sonucunda evrende bir düalitenin doğmasına sebep olmuştur. Böylece

düalizmin oluşması ile de tek olan varlıkların alternatifleri ortaya konulmuş ve Dünya/öteki dünya, Güneş/Ay, Toprak Ana/Erkek Tanrı (Kybele/Attis) gibi düalite, hatta kadın/erkek, dişil/eril, sıcak/soğuk, somut/soyut, doğru/yanlış ve gündüz/gece gibi ikilikler meydana getirilmiştir (Küçük, 2013, s. 98).

Çalışmamızda “iki” sayısının geçtiği çok fazla bilmece bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz bilmecelerin ikisinde “zıtlık”ın ifadesini görebiliyoruz. Evrenin bir ikilikten meydana gelmesi ve evrendeki birçok varlığın da bir zıttının olması bu bilmecelerde de “iki” sayısı ile anlam kazanmıştır diyebiliriz. Örneğin aşağıdaki bilmecenin cevabında “güneş ve ay” birinin sıcak birinin de soğuk olması sebebiyle bir zıtlık oluşturmaktadır. Evrendeki varlıklarda bu ikiliğin gökyüzüne ait unsurlarda da yer aldığını bu bilmeceler yoluyla da pekiştirebiliriz sanıyoruz. Bilmece şöyledir:

ÇB/ÜCB-1.2.

Bir tavada iki balık

Biri sıcak biri soğuk (gökyüzü, güneş, ay)

Aşağıdaki bilmecelerde de bir zıtlığın yer aldığını görmekteyiz:

ÇB/İCB-7.5.

Benim iki oğlum var

Birisi gider gelmez

Birisi yatar kalkmaz (duman, kül)

ÇB/TCB-6.311.a.

İki kızım var

Biri oturur biri kalkar (terazi)

Diğer bilmecelerde ise “iki” sayısal anlamda kullanılmıştır:

ÇB/TCB-1.68.

İki çatın arasında bir tane meler (rüzgâr)

ÇB/TCB-2.224.

Benim iki çocuğum var

Bir ayakkabı giyer (çam pürü)

ÇB/TCB-2.224.a.

İki kızım var

Bir fes giyer (çam pürü)

ÇB/TCB-2.255.

Bir teknem var

İki teknesi çıkar (pelit)

ÇB/TCB-4.27.

İki ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (leylek)

ÇB/TCB-4.152.

Camiden attım kırılmadı

İki tırnak arasında kırıldı (bit)

ÇB/TCB-4.157.

Havada uçar kuş değil

Boynuzu var koç değil

İki ayağı iş görür

İki ayağı boş durur (kara böcek)

ÇB/TCB-4.195.a.

Bir kuyum var

İki türlü suyum var (yumurta)

ÇB/TCB-5.1.

İki ile başlar

Bazen çoğalır başlar

Bazen de azalır

Akar gözlerden yaşlar (aile)

ÇB/TCB-5.30.

İki oda bir direk üstünde (burun)

ÇB/TCB-5.30.a.

Bir direk üstünde iki dam (burun)

ÇB/TCB-5.56.

Benim iki pencere var

Etrafi etten duvar (göz)

ÇB/TCB-5.61.

Biz biz idik

İki petek kız idik (göz)

ÇB/TCB-5.70.

İki kaşık

Duvara yapışık (kulak)

ÇB/TCB-6.17.

İki elle tuttum

Dibine kadar soktum (çizme)

ÇB/TCB-6.32.

İki çatal zır kışına (pantolon)

ÇB/TCB-6.33.

Bir delikten girilir

İki delikten çıkılır (pantolon)

ÇB/TCB-6.253.

İki delikli bir kaplı

Bilmeyenin yok akli (ibrik)

ÇB/TCB-6.295.

İki ayaklı

Bir kulaklı (su tankeri)

ÇB/TCB-6.330.

Benim bir kızım var

İki deliği var

Cıkır cıkır gider (yuvak)

ÇB/TCB-6.332.

İki çatal

Cirp keser (yuvak)

ÇB/TCB-16.31.

Benim bir gülüm var

Senede iki kere açar (dini bayramlar)

ÇB/TCB-16.93.

İki dere akıp gider

Birbirine bakıp yatar (sümük)

ÇB/TCB-16.111.

İki taş arasında öküz böğürür (yellenme)

ÇB/İCB-7.5.

Benim iki oğlum var

Birisi gider gelmez

Birisi yatar kalkmaz (duman, kül)

7.1.4.3. Üç

Türk mitolojisinde “yerler, gökler, sular” üçlemesi mevcuttur. Aynı üçleme “gökler”, “yer-su” ve “atalar kültü” şeklinde de karşımıza çıkar. Aynı inanış şu

üçlemeyle de ifade edilir: 1. Gök Tanrı (ak), 2. Yersular (ak ve kara), 3. Yağız yer (kara). Üç âleme üç unvan verilir: 1. Tar-Han, 2. Ak Şaman, 3. Kara Şaman. Şaman inancına göre sema önce üç kat olarak tasavvur edilmiştir. Yakut Türklerinde ateşin üç çeşit olmasının sebebi de kâinatın üç bölümden oluştuğu inancıdır (Durbilmez, 2008, s. 216).

Şamanistler, dünyayı bir sürü katlardan ibaret sayarlar. Gökyüzü katlarının her birinde, kudret bakımından farklı olan bir Tanrı oturur. Alevîlerin “Allah-Muhammed-Ali” şeklindeki üçlü Tanrı inancı ve üçünü bir sayıp, önce “Muhammed-Ali”de, sonra sadece “Ali”de birleştirip, sembolleştirmelerinin köklerini, Orta Asya Şamanizm’inde bulabiliriz (Eröz, 1992, s. 110).

Bektaşilikte de erişilmesi gereken üç mertebe vardı. Bu tevhidin üç kademesi olarak görülüyordu. Birinci mertebe *telkin*, ikinci mertebe *libas* üçüncü mertebe *ahadiyyet* idi. Mevlevilikte derviş adayı önce çile çeker. Mutfakta post üzerinde üç gün bekler ve düşünerek devam edip etmemeye karar verir. Eğer yine derviş olma kararı değişmemişse üç gün sonra kendisine yakasız kolsuz ve etekli bir giysi olan tennure giydirilir, beline elif harfini çağrıştıran ince uzun bir kuşak (elif-i nemed) bağlanır, tennurenin üstüne kollu ve kısa hırka (destegül) başına da sikke giydirilir. Bundan sonra üç yıla yakın bir süre (bin bir gün) çeşitli hizmetleri görür (Çoruhlu, 2000, s. 111).

Türk halk kültüründe, çok eski dönemlerden bu yana “üç” sayısına kutsal ya da uğurlu kabul edilen birtakım anlamlar yüklenmiş gerek dinî hayatta gerekse günlük yaşamda gerçekleştirilen birtakım pratiklerde bu sayının söz konusu manevî anlamlarından yararlanma yoluna gidilmiştir. Anadolu’nun pek çok köşesinde karşımıza çıkan yatır ve ziyaretler çevresinde üç kez dönmek, üç defa okuyup üflemek, herhangi olumsuzlukları def etmek için tahtaya üç kez vurmak, isteklerin yerine gelmesi için Fatıha’yla beraber üç ihlas okumak, hastalıklardan korunmak için ocağa üç kez gitmek vb. uygulamalara sıkça rastlanmaktadır. Aynı şekilde halk anlatılarında ve özellikle de masallarda padişahın üç kızının ya da üç oğlunun olması, üç gün üç gece yol gidilmesi, sınava tabi tutulan kahramana üç soru sorulması, sonuç kısmında gökten üç elma düşmesi; âşıklık geleneğinde âşık adayının gördüğü rüyada pirin elinden üç bade içmesi; dinî inançlara göre dünyanın “gök, yer ve yer altı” olmak üzere üç bölümden oluşması, gayb âleminde beşler, yediler, kırklar ile beraber üçlerden söz edilmesi vb. şeklinde sıralayabileceğimiz pek çok halkbilimi ürününde bu rakamın kullanıldığı ve kendisine özel bir anlam yüklendiği görülmektedir (Coşkun, 2010, s. 74).

Çalışmamızda “üç” sayısının geçtiği bilmeceler çoğunluklardır. Genellikle “üç”

bu bilmecelerde geçen varlıkları sayısal anlamda ifade etmek amaçlı kullanılmıştır.

Şu bilmecede “asma”nın olgunlaşmadan üzüm vermeyeceğini ifade eden “üç” sayısının kullanıldığını görüyoruz. “Babası üç yaşında” tabiriyle “asma” kastedilmektedir. Asma üç yıldan önce üzüm vermez. Ancak üç dört yıldan sonra üzüm yetişir. (K.168). Burada “üç” sayısı bitkinin olgunlaşma evresini temsil etmektedir:

ÇB/İCB-2.1.

Hezer hezere gider

Meyit mezara gider

Babası üç yaşında

Oğlu pazara gider (asma, üzüm)

Aşağıdaki bilmecede ise “üç” gemi yolladım mısır hurmasına derken “gelin” alma niyeti ortaya konulmaktadır. Bu niyet, eski Türk kültüründe ve halk kültüründe de yaşatılan “üç” sayısının kutsallığıyla ilgilidir sanıyoruz. Evrenin yer, su, gök üçlemesiyle üç kat olduğu inancı, İslamiyet içerisinde de halk inanışları yoluyla devam etmiştir. O nedenle bu bilmecede “üç” sayısının kutsallığından yola çıkarak bir niyazda bulunulmuştur diye düşünüyoruz. Bu üç geminin altın direklerle donatılması da niyazın ne kadar anlamlı ve kutsal olduğunu göstermektedir:

ÇB/TCB-5.15.

Üç gemi yolladım mısır hurmasına

Altın direk diktim burmasına

Nine var getir

Gelmezse yalvar getir

Koklanmamış gül

Yarılmamış nar getir (gelin)

Diğer bilmecelerde ise “üç” varlıkların niteliklerini bildirmek için sayısal olarak kullanılmıştır:

ÇB/TCB-6.72.

Üç ayaklı

Kırmızı dudaklı (gaz ocağı)

ÇB/TCB-6.89.

Üç ayaklı

Çöpten bacaklı (sacayağı)

ÇB/TCB-6.158.

Üç kılıcı

Kantar başlı (soba)

ÇB/TCB-6.220.a.

Bir tepeden üç yol aşar (çıkırık)

ÇB/TCB-6.322.

Benim bir tepem var

Başından üç yol aşar (urgan)

ÇB/TCB-16.101.

Benim bir kızım var

Bir ayağı üç gözü var (trafik ışığı)

7.1.4.4. Dört

Doğruluk, adalet ve dünyayı simgeleyen dört sayısı; eşitlik, denge, sağlamlık ve mükemmelliği sembolize etmektedir. *Dört elle sarılmak, gözünü dört açmak, dört ayağının üstüne düşmek* gibi deyimler de bu düşünceyi teyit etmektedir. Dört sayısı, „Ateş-Hava-Toprak ve Su’dan oluşan dört elementi de simgelemektedir. Dört ayrıca dört temel yön ile de alâkalı olup, dünyanın dört bucağı deyimini ile özdeşleşmiştir. Böylece dört; yön ve mevsim gibi hususlar için de kullanılmıştır (Küçük, 2013, s. 100).

Türklerde, dünyanın dört bölüme ayrılması ve renklere göre düzenlenmesi Doğu=mavi/yeşil, Batı=ak, Güney=kızıl, Kuzey=kara renkleri ile sembolleştirilmiştir (Ekrem, 1996, s. 86).

Cennetteki dört ırmak kavramına işaret eder. Aynı zamanda İslamiyet’e göre dört yasal eş, ilk dört halife, dört ana mezhep, Allah’a ulaşmanın dört yolunu (şeriat, tarikat, hakikat ve marifet) ifade eder.

Ahilik teşkilatında bu teşkilata mensup bireyler dört temel esasa göre davranmak (güçlüyken affetme, kızginken yumuşak davranabilme, düşmanına da iyilik yapabilme, muhtaçken bile sahip olduğunu başkalarıyla paylaşma) durumundaydılar (Çoruhlu, 2000, s. 200).

Bektaşilerin kullandığı dört kapı selamı denilen bir selam şekli vardı. Bu selam seriat, tarikat, marifet ve hakikat erenlerine selam vermek şeklindeydi. Bektaşi giyiminde kuşağı dört köşe oluşturacak şekilde bağlama geleneği vardır. Bu dört kitaba, dört büyük meleğe ve dört unsura işaret eder. İslam öncesi Türk kozmolojisine uygun bir şekilde evrenin insanlar tarafından temsil edilen bu kutupların çevresinde döndüğü kabul edilir. Kutupların en önemlisi, kutupların kutbudur, araştırmacıların aktardığına göre onun bir yanında sağ imam, diğer yanında sol imam yer alır. Daha sonra evrenin dört yanını yöneten (İslam öncesindeki dört ana yön kavramına işaret edilmiş, oluyor. Ayrıca Budizm’de bu dört yönün tanrıları olduğu hatırlanabilir) dört direk (kutup) gelir. Bunları diğerleriyle birlikte beyler adını alan abdallar, abdalları yediler ve üç yüzler izler (Çoruhlu, 2000, s. 201).

Çalışmamızda da yer alan bilmecelerde “dört” sayısı geçmektedir. Bilmecelerden ikisinde yukarıda bahsedildiği gibi Türklerin dört yön anlayışından kaynaklı bir inanışın olduğunu düşünüyoruz. Bilmecelerde soru kalıplaşması vardır. Fakat her ikisinin cevabı da göğe ait unsurlardır. Bilmecede geçen “değirmen tepe dört yanı küpe” ifadesi evrenin dört kutba ayrıldığı inancına işaret etmektedir sanıyoruz. Yine buradaki “dört” sayısı dört elementi de simgeliyor olabilir. Çünkü bilmecede bu ifadeyle “hava” yani “gökyüzü” ve gökyüzündeki ay, yıldız, güneş kastedilmiştir. Her iki bilmece soru kalıbı olarak aynı ve cevapları farklı olsa da bizce “değirmen tepe dört yanı küpe” tabiri evren ve evrenin dört kutbunu temsil etmektedir. Bilmeceler şunlardır: ÇB/İCB-1.5.

Değirmen tepe dört yanı küpe

Altın başak gümüş süpürge (hava, yıldız)

ÇB/ÜCB-1.1.

Değirmen tepe

Dört yanı küpe

Altın başak

Gümüş süpürge (ay, yıldız, güneş)

Diğer bilmecelerde ise “dört” varlıkları betimlemek için kullanılmıştır:

ÇB/TCB-2.45.

Dört kardeş bir yerde bir yerde yatar (ceviz)

ÇB/TCB-2.46.

Bir çekmecem var

İçi dört dilim ekmek alır (ceviz)

ÇB/TCB-2.252.

Dört tane özü var

Arpacık gözü var (pamuk kozası)

ÇB/TCB-4.96.

İki çeler bir meler

Dört tıklar tıklar (koyun)

ÇB/TCB-4.182.

Dört kardeş bir avluda savaşırlar (inek memesi)

ÇB/TCB-6.68.

Benim bir eşşğim var

Dört tane taşığı var (ekmek tahtası)

ÇB/TCB-6.214.

Dört döşekli

Gön taşaklı

Eğri iğli (çıkırık)

ÇB/TCB-6.220.c.

Bir tepeden dört yol aşar (çıkırık)

ÇB/TCB-6.245.

Dört ağaç dibine oturdum

Kendime zahmet getirmediğim (ıstar)

ÇB/TCB-6.246.

Dört eşeğim var

İkisi çullu ikisi çulsuz (ıstar)

ÇB/TCB-6.270.

Dört ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (masa)

ÇB/TCB-8.15.

Kat kat sefer taşıyım

Dört heceyle bilinir

Bende canlı şeyler var

Fakat sanma yenilir (apartman)

ÇB/TCB-10.1.

Altında dört teker

Üstünde yük çeker (araba)

ÇB/YCB-2.1.

Ahı geldi vahı geldi

Dört ayaklı kahı geldi

Bohçalı kahpe geldi

Saçaklı orospu geldi

Mısır'ın sultanı geldi

İzmir'in siyahı geldi

Bir gulgule koptu

Yemen padişahı geldi (Sofra, sofr ayağı, dolma, kadayıf, pilav, üzüm, kahve)

7.1.4.5. Beş

Türk Destanlarında fazla yer almayan beş sayısı, genel olarak dünyayı ve insanı simgelemektedir. Çünkü insanın elinde ve ayaklarında beşer parmak ve görme, işitme, koklama, tat alma ve dokunma olmak üzere beş duyu vardır. Zaten Fatma'nın (Fadime

Ananın) eli ile ilgili tasavvurlar da bu zihniyet ile alâkalıdır. Halk arasında Fadime Ana'nın el işaretinin nazara iyi geldiğine, kötülüğü önlediğine ve yapılacak işlerin hayırla sonuçlanacağına inanılmaktadır. Eski mağara yerleşimlerinde de beş parmak izleri görülmektedir. İslâm'da beş parmağın Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i sembolize ettiği de iddialar arasındadır. Beş vakit namaz, İslam'ın beş şartı, beş ile ilgili sembolizme örnek olarak verilebilir (Küçük, 2013, s. 101).

Çalışmamızdaki bilmecelerde “beş” sayısı bir elin parmakları dolayısıyla “el”i işaret etmektedir. Bilmecelerin bu sayıyla ifade edilmiş olmasının kutsal bir anlamı olduğunu düşünmüyoruz. Yalnızca iki bilmecede “beş” sayısıyla İslam'ın şartlarından olan “beş vakit namaz”a işaret edilmektedir. Bu anlamda bir değer taşıyabilir.

ÇB/BCB-1.1.

Beş atım var

Üçü günde bağlı

İkisi gölgede bağlı (namaz vakitleri)

ÇB/DCB-6.2.

Bir nedir

Beş nedir

On beşinde kocar

Otuzunda genç nedir (Allah, beş vakit namaz, ay, hilal)

Diğer bilmecelerde “beş” ile bir elin parmakları nitelenmiştir:

ÇB/TCB-5.52.

Keser sapı

Kendi yapı

Bir ağacın beş dudağı (el)

ÇB/TCB-5.75.

Bir dalda beş kuruş (parmaklar)

ÇB/TCB-6.25.

Beş kardeş beş kuyuya girer (eldiven)

ÇB/TCB-6.277.

Beş kardeş babasına kazak örer (örgü şişi)

ÇB/TCB-6.278.

Beş kâfir birbirini kovalar (çorap mili)

ÇB/İCB-7.15.

Bir duvar üzerinde beş kardeş birbirini kovalar (örgü şişi, çorap)

ÇB/TCB-16.94.

İki dereden sel gelir

Beş kardeş önüne gelir (sümük)

ÇB/İCB-3.5.

İki dereden su gelir

Beş kardeş karşı durur (burun ve el)

ÇB/TCB-5.28.

İki dereden sel gelir

Beş kardeş karşı gelir (burun)

7.1.4.6. Altı

Allah'ın dünyayı altı günde yaratışına işaret eder. Kuran'ın A'râf Suresinin 54. ayetiyle Yunus Suresinin 3. ayetinde Allah'ın gökleri ve yeri altı günde yarattığı ifade edilir (Çoruhlu, 2000, s. 201).

Çalışmamızda “altı” sayısının geçtiği bilmeceler bulunmaktadır. “Terazi” ile ilgili bilmecede “Hakk'ın yolunda” ifadesiyle Allah'ın adaletine gönderme yapılmıştır. Terazi ağırlık belirlenirken denge prensibiyle çalışır. “Altı” sayısı teraziye nitelemek için kullanılmış olmalıdır:

ÇB/TCB-6.314.

Kulun elinde

Hakk'ın yolunda

Altı bacağı var

Kuyruğu belinde (terazi)

Diğer bilmeceelerde de “altı” sayısının nitelem amaçlı kullanıldığını görüyoruz:

ÇB/TCB-2.94.

Attım rafa bir kuru kafa

Altı ayaklı maymun suratlı (muşmula)

ÇB/TCB-4.169.

Altı ayaklı

Burnu direkli (sivrisinek)

ÇB/TCB-6.317.

Altı ayaklı fil

Ortasında dil

Arif isen bil

Ahmak isen sor (terazi)

ÇB/TCB-10.6.

Gıcırılının mıcırılısı

Mıcırılının gıcırılısı

Yarısı yenir yarısı yenmez

Altı ayaklı iki başlı (kağrı)

7.1.4.7. Yedi

Mitolojik kökenli gizemli sayılar arasında yaygın olanlardan biri de yedidir. Bu yaygınlığın sebepleri arasında yedi/dokuz gök ve yedi/dokuz yer inancı öne çıkar. Özellikle Kam-Şaman inanışlarında yedi ile ilgili kabul ve davranışların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Sözelimi; Tanrı Ülgen yeryüzünde önce yedi kişiyi yaratır. Tanrı Ülgen’in katına ulaşmak için yedi engel aşılmalıdır. Büyü yaparken, kızdırılan demir yedi pınardan, yedi değirmen olduğundan alınan yedi suya atılır. “Genellikle olumlu güçlerle iç içe düşünülen” yedi, “gezegenlerin sayısı, “ülkerin yedi yıldızı” olarak da bilinir (Durbilmez, 2011, s. 86)

Yedi sayısı İslami inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkar. Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. Bakara Suresi 29. ve Mü'minûn Suresi 17. ayette Allah'ın göğü yedi kat yarattığı belirtilir. Hac'da Kâbe yedi kez tavaf edilir. Safa ile Merve arasında yedi şart uygulanır, yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez Şeytan taşlanır. Tasavvufta bedeninin ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktasından söz edilir. Ayrıca dünyayı çevreleyen dokuz felekten yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Tasavvufta yedi çeşit nefsten söz edilmiştir. Kuzey yarım küredeki Süreyya (Ülker ya da Pervin) yıldız kümesi yedi yıldızdan meydana gelmiştir (Çoruhlu, 2000, s. 201-202).

Yedi sayısı Peygamberin miraç hadisesiyle ilgili olarak da karşımıza çıkar. Minyatürlerde Peygamberin Burak üzerinde, Tanrı katı sayılan arşın yer aldığı yedinci göğe çıktığını görüyoruz. Cennetin kapısından Rıdvan vasıtasıyla girdikten sonra, arkasındaki çok sayıda meleklerle birlikte Cebrail kendisini karşılar (Çoruhlu, 2000, s. 202).

Hayat Ağacı'nın yedi dallı olması, Kâbe'nin etrafının yedi kez tavaf edilmesi, Safa ile Merve arasının yedi kez Sa'y edilmesi ve yedişer taşla üç kez Şeytan taşlanması, Mekke'deki caminin yedi minaresinin bulunması, Fatiha Suresi'nde yedi ayet bulunması; Buda'nın doğumunun ardından yedi adım yürümesi; Yahudilik'teki şamdanların yedi kollu olması ve Yahudilerin Mayasız ekmek bayramının yedi gün sürmesi de yedi motifi ile ilişkilidir. Ayrıca hem İncil hem de Kuran'da bahsi geçen ve Hıristiyanlar ve Müslümanlar için kutsal olan Yedi Uyurlar da bu motif ile değerlendirilebilmektedir (Küçük, 2013, s. 103). Yedi uyurlar ya da Ashab-ı Kehf (mağara arkadaşları) kıssası Kehf Suresinde (9-26. Ayetler) anlatılmaktadır (Çoruhlu, 2000, s. 202).

Bektaşilikte kemer de simgesel bir anlama sahiptir. Hz. Ali'nin bizzat kemer kuşattığı vefakâr dostlarından on yedi zat vardır ki, bunlar Bektaşî ve Alevî gülbanklerinde “on yedi kemerbest” diye sık sık geçer. Kemer özel bir törenle tekbirlenerek bağlanır.” Eskiden kemer yedi defa bağlanırmış. Bunun ifade ettiği mana şudur: 1. Muhabbet, 2. Hidayet, 3. Hilim, 4. Alçakgönüllülük 5. Doğruluk, 6. Azamet, 7. Taat (Eröz, 1992, s. 25).

Öte yandan Bektaşî tacının yedi dilimli olanına güneşe izafeten (belki Tanrı'yı ve bazı yerlerde Ali'yi kastederek) şemsi taç denilir. Öte yandan Kadiri tarikatının Eşrefî koluna mensup olanların giydikleri taçlar da yedi dilimliydi. Bu tacın (başlığın)

yedi terki yedi göze işaretir. Bu tacın üzerine on sekiz bin âleme ifade eden ya da besmeledeki *b* harfleri sayısına göre konulan on sekiz ya da on dokuz köşeli mühür, yedi ismi (*esmâ-i seba*) simgeleyen yedi renk ibrişimle işlenir (Çoruhlu, 2000, s. 202).

Yedi sayısı Orta Asya Türk boylarından günümüze kadar Türk halk inançları ile günlük yaşamlarından en çok sözü edilen sayılardandır. Yedi sayısı Anadolu'da ve bütün Türk boylarında kutsal sayılmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekilde belirlemek mümkündür: Altay Türklerine göre ayın tutulması “yedi başlı dev” yüzündendir. Kırgız Türklerinde Kutup Yıldızında bulunan “Büyük Ayı”ya, “Yedi Bekçi” denir. Orta Asya ve Anadolu Türklerine göre yer yedi kattır. Kur'an-ı kerim yedi harf üzerine inmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Peygamber kıssasındaki rüyaya göre “yedi besili ineği, yedi zayıf inek yer” yorumunda yedi yıl kıtlık olur. Hac'da Kâbe yedi kere tavaf edilir. Cuma namazının yedi farzı vardır. Ailede soy yedi göbeğe kadar çıkarılır. Kefene yedi arşın bez de denir (Yardımcı, 2008, s. 641-642).

Eski Türk kültürü ve devamında Türk halk kültüründe “yedi” sayısının kutsal sayılardan olduğunu yukarıda verilen bilgilerden de hareketle bilmekteyiz. “Yedi” sayısı ile ilgili inanışları hem eski Türk inançlarında hem de İslamiyet içerisindeki inanış ve uygulamalarda görmekteyiz. Halk kültürünün bir parçası olan anonim ürünlerden bilmecelede de “yedi” sayısının geçmesi de bu nedenle anlamlıdır. Örneğin, aşağıdaki bilmece “yedi kardeş” bize Kur'an ayetlerinde geçen Ashab-ı Kehf kıssasındaki “yedi uyurlar”ı çağrıştırmaktadır. Her ne kadar bu anlamla kullanıldığını bilmesek de sayının “yedi” olması ilgi çekicidir:

ÇB/TCB-2.180.

Yedi kardeş bir araya gelmişler

Beyaz patiskalar giymişler

Niye giydin diye sormuşlar

Demir değnek ile dövmüşler (sarımsak)

Aşağıdaki bilmece ise “yedi zeytin yaprağı” tesadüfi olarak kullanılmamıştır.

ÇB/TCB-2.235.

Yedi zeytin yaprağı

Hazreti Ali'nin toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece (kına)

Halk kültürünün ne kadar zengin olduğunu gösteren bu bilmecede “Hz. Ali” sözcüğü ile “yedi zeytin yaprağı” çok anlamlıdır. Öncelikle bilmeceyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz “tac” sözcüğünü ve Bektaşilikteki önemini açıklayalım:

Tâc, cihaz-ı fakr ve cihaz-ı tarikat denilen giysi ve sembollerden biri olup tarikat başlıklarının önemli bir grubunu tâc-ı şerîfler oluşturmaktaydı. Tâc sözcüğü üç harften ibaret olup tâ harfinin tamamlığa, elif harfinin doğruluğa ve cim harfinin cemale işaret ettiği bildirilmiştir (Maden, 2011, s. 66).

Bektaşilikte tâc, Tanrı’nın sevgili kullarına bir armağanı olarak algılanırdı. Erkânelere göre gökten yedi taç inmiş olup bunlardan ilki beyaz olarak Hz. Âdem’e; ikincisi yine beyaz olarak Hz. Nuh’a; üçüncüsü siyah olarak Hz. İbrahim’e; dördüncüsü sarı olarak Hz. Musa’ya; beşincisi mavi olarak Hz. İsa’ya; altıncısı yeşil olarak Hz. Muhammed’e ve yedincisi kıızıl olarak Hz. Ali’ye sunulmuştu (Maden, 2011, s. 67).

Görüldüğü gibi bilmecede geçen her bir motifin derin anlamları vardır. Bilmecenin cevabı “kına”dır. Kına yeşil renkte bir bitkidir ve saça, ele vs. sürülüp yıkandığı zaman kıızıl renge dönüşür. Zeytin yaprağı da yeşil renktedir. Dolayısıyla zeytin yaprağı ile “kına”nın ilk hali olan yeşil renge, Hz. Ali motifi ile de kınanın dönüştüğü kıızıl renge işaret edilmektedir. Çünkü kıızıl renk, Hz. Ali’ye sunulan yedinci tacın rengidir. Yedinci tacın Hz. Ali’ye sunulması da “yedi” sayısını vermektedir. Anonim halk ürünleri olan bilmecelerde böylesi bir anlam derinliğinin olması halkın yüksek zekâsını da gösterir. Haliyle bahsimiz bilmece olduğuna göre, cevabı bulmayı zorlaştırmak gerekir.

Şu bilmecelerde ise “yedi dağı atladi”, “yedi cihan atladi” ifadelerinin benzerliği ilgi çekicidir. Bilmecede bu ifadelerin kullanılmasını Türk mitolojisinde “yedi” gezegen inancı ve İslamiyet’e göre göğün “yedi” kat yaratılması ile açıklayabiliriz sanıyoruz.

Bilmeceler şunlardır:

ÇB/TCB-12.7.

Mart mart martladı

Yedi dağı atladi

Yedi dağın kilidi

Akşamki bize gelen kim idi (rüya)

ÇB/TCB-5.62.

Metel metel metledi

Yedi cihan atladı (göz)

ÇB/TCB-4.18.

Metel metel mertledi

Yedi dağı atladı

Kurbağalar kanatlandı

Uçtu gitti Şam'a doğru (kırlangıç)

Nuh Tufanı'nın, gemiye binilmesinden yedi gün sonra başlaması ve gemiye yedi değişik hayvanın alınması da yedi motifi ile alâkalıdır (Küçük, 2013, s. 103). Çalışmamızdaki tavşanla ilgili olan bir bilmecede geçen “yedi günü yitirmiş” ifadesinin de Nuh Tufanı ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Bilmecede geçen “yedi günü yitirmiş” ifadesi tufanın gemiye bütün canlıların binmesinden yedi gün sonra başladığını, bu canlılar arasında tavşanın da olabileceğini düşündürmektedir. Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre halk arasında bu bilmecede “yedi günü yitirmiş” ifadesi tavşanın tufan meydana gelmeden önce yavrusunu ancak yedi gün emzirebildiğidir (K.170).

Yaradılış Efsanesi'ne göre, “*Yeryüzünde soyları tükenmesin diye, yanına temiz sayılan hayvanlardan erkek ve dişi olmak üzere yedişer çift, kirli sayılan hayvanlardan birer çift, kuşlardan yedişer çift al.*” denilmektedir (<http://tr.wikipedia.org>). Bahsi geçen bilmece şöyledir:

ÇB/TCB-4.118.

Yedi günü yitirmiş

Bıyığını bitirmiş

İnişe gidersem etimi yerler

Yokuşa gidersem g..tümü yerler

Çalışmamızdaki bir bilmecede “yedi kavak” ifadesi kavak ağacının dünya ağacı olduğu inanişini hatırlatmaktadır. Hayat ağacı da denilen dünya ağacı yer ile gök arasında bir merdiven görevi görür. Hayat ağacı yedi dallıdır. Kökleri yeri, dalları göğü temsil eder. Bilmecede geçen “kökü benim elimde” ifadesi “yedi kavak” ile kastedildiğini düşündüğümüz hayat ağacını işaret ediyor olabilir. Ayrıca çıkırık, yumuşak ve şekli verilebilir özellikte olduğu için kavak ağacından da yapılmaktadır

(K.168). Cevabı “çıkırık” olan bilmecede çıkırığın parçalarının “yedi” sayısı ile ilgili olabileceğini de düşünebiliriz.

Çıkırığın urganı iğge geçirilir, bu şekilde ip eğrilir ve bu iple sava, çarşaf, peşkir dokunur. Çıkırığı çevirmeye yarayan kulpu onu kullananın elinde sağ elinde ip de sol elinde olur. Bu nedenle “kökü benim elimde” tabiri kullanılmıştır da diyebiliriz (K.170). ÇB/TCB-6.216.

Çeki çeki çekerim

Çeki benim elimde

Yedi kavak sallansa

Kökü benim elimde (çıkırık)

Aşağıdaki bilmecede “yedi” sayısı gökkuşağının yedi rengini karşılamaktadır. Gökkuşağında görülen yedi renk; kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert ve mordur (<http://tr.wikipedia.org>).

ÇB/TCB-1.60.

Gökte gördüm bir köprü

Rengi var yedi türlü (gökkuşağı)

Diğer bir bilmecede ise “yedi” halk arasında bu inanışların etkisiyle kalıplaşmış bir söyleme dayanabilir:

ÇB/TCB-2.119.

Alası alası

Bunu bilmeyen yedi köy veresi (şemedan)

Aşağıdaki bilmecede “yedi” insanın başındaki burun, göz, ağız ve kulakları ifade eder:

ÇB/TCB-5.27.

Yedi delikli tokmak

Bunu bilmeyen ahmak (baş)

7.1.4.8. Dokuz

Dokuzun İslami dönemdeki varlığı daha çok İslam öncesi Türk mitleri ve inanışlarındaki dokuzun öneminden kaynaklanır. Tasavvufta da dokuz gök inancı vardır. Ayrıca Allah’ın kudret ve azametinin tecellisine kinaye olarak Allah’ın dokuzuncu kat gökte olduğu düşünülen tahtına arş denirdi (Çoruhlu, 2000, s. 202-203).

Türk destanlarında sıklıkla kullanılan sayılardan biri de dokuzdur. Tek haneli sayıların en büyüğü olan dokuz sayısı, bitişi veya tamamlamayı ifade ettiği gibi yeniden doğuşu veya yeni bir başlangıcı da simgelemektedir. Bu bağlamda dokuz; başka bir devreye, evreye geçişin de sembolüdür. Hatta doğum olayının dokuz ay sürmesi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Mason sembolizminde, dokuz, maddesel filizlenmeyi, canlılığı; altı ise ruhanî bir canlılığı simgelemektedir (Küçük, 2011, s. 105).

Çalışmamızdaki bu bilmecelerde “dokuz” sayısının kullanılmasının mitolojik veya dini bir anlamı yoktur. Şu bilmecede bir geçiş evresi olan doğumu simgelemektedir:

ÇB/TCB-5.11.

Dokuz ay zindanda yatar,
Altı ay zil çalar oynar (çocuk)

ÇB/TCB-4.185.

Gelin ne yedi ne yedi
Seledeki sekiz yemeği
Komşudaki dokuz ekmeği
İki çalar bir meler
Dört tıklar tıklar yedi (koyun kellesi)

7.1.4.9. On

Cennet müjdelenmiş on kişiye, Aşere-i Mübeşşere'ye işaret eder. Bunlar Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman bin Avf, Ebû Ubeyde bin Cerrah (veya Abdullah bin Mes'ûd), Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvam, Saad bin Ebû Vakkas, Saad (veya Saîd) bin Zeyd'dir. Öte yandan bu sayı Hüseyin'in Kerbela'da katledildiği H. 10 Muharrem 61 tarihine ve bundan duyulan yasa işaret eder (Çoruhlu, 2000, s. 203).

Aşağıda “on” sayısı ile ilgili tespit ettiğimiz bilmecelerde herhangi bir kültürel bir motif bulunmamaktadır. Yalnızca iki elin parmaklarının sayısı olarak verilmiştir:

ÇB/TCB-2.120.

Zerre zerre zer olur
Zerre düşer bal olur

Zerre varma yanına

On parmağın bal olur (urum dutu)

ÇB/TCB-6.26.

On parmaktan on çıktı

Yine on kaldı (eldiven)

7.1.4.10. On iki

Özellikle on iki İmam ya da ileriki zamanlarda yeniden ortaya çıkacak ve insanlara yardım edecek olan on ikinci imamı ifade eder. Bu nedenle Bektaşilikte de on iki simgeciliği yer bulmuştur. Alevilikte de on iki imam düşüncesine bağlı olarak önemli yer tutar. Anadolu'da Kerbelâ şehitleri anısına on iki gün oruç tutulması bu düşünceye bağlıdır.

Bektaşî giyiminde de on iki sayısına verilen önemin ipuçları vardır. Eteği belden biraz aşağıda kolsuz bir yelek olan haydariyenin üst tarafına kutsal yerleri ziyaret esnasında takılan necef ya da Yementaşından yapılan küçük yuvarlaklar olan habbeler çoğu kere on iki tanedir. Ayrıca teslim taşı denilen ve boyna takılan taşların hilal şeklinde on iki çukurluğu bulunması on iki imamı temsil eder. Bektaşî başlığındaki on iki dilim de yine on iki imama işarettir. Bu tacı giyen kişinin on iki erdeme sahip olması gerekir. Bunlardan başka imam Cafer'e atfedilen bir söze göre, Muhammed'e Cebrail'in getirdiği nurdan taç on iki dilimlidir (Çoruhlu, 2000, s. 203).

Çalışmamızda “on iki” sayısı ile ilgili bilmeceler çoğunluktadır. Aşağıdaki bilmecelerde “on iki” sayısının hangi amaçla kullanıldığını tespit edemiyoruz; fakat çeşitli bitki ve ürünlerinin tasvirinde örneğin, cevabı “portakal” olan bilmecede “on iki kardeş” ifadesi geçmektedir. Diğerlerinde de aynı şey söz konusudur. Belki bununla “on iki imam” a gönderme yapılıyor olabilir:

ÇB/TCB-2.113.

Sarı sarı içinde

Sarı zarfın içinde

On iki bir kardeş

Birbirinin içinde (portakal)

ÇB/TCB-2.179.

Manı manı maniki

Dişleri var on iki (sarımsak)

ÇB/TCB-2.223.

Metel metel meniki

Oğlu uşadı on iki (çam pürü)

ÇB/TCB-2.225.

Bilen bidris iğnesi

Bilmeyen on iki kız veresi (çam pürü)

Diğer bilmecelerde de “on iki” sayısı geçmektedir:

ÇB/TCB-4.107.

Metel metel men iki

Tırnağı var on iki

On ikinin yarısı

Değirmencinin karısı (sıçan)

ÇB/TCB-1.26.

Biz biz idik

On iki kız idik

Akşam oldu dizildik

Sabah oldu silindik (yıldız)

ÇB/TCB-6.177.

Hertil hurtul

On iki zehir ver kurtul (bıçkı)

ÇB/TCB-10.9.

Mesele mesele metledi

On iki köyü atladı (kağnı)

Şu bilmecede cevap “saat”tır. Burada “on iki “ gün içindeki zaman kavramını vermektedir:

ÇB/TCB-6.283.

Bu bahçede on iki kapı

İnsan elinin yaptığı yapı (saat)

Aşağıdaki bilmecelerde de yıl içinde “on iki” aydan bahsedilmektedir:

ÇB/TCB-1.87.

Üç yüz altmış beş leylek

Elli iki yuvası

On iki yumurtası

Duvardadır aynası (takvim)

ÇB/DCB-1.2.

Benim bir ağacım var

Ağacımın on iki dalı var

Her dalında otuz yaprak var

Bir tarafı ak bir tarafı kara (yıl, ay, gündüz, gece)

Şu bilmecede ise yine İslamiyet’te kutsal bir değeri olan oruç ayı olarak bilinen Ramazan ayına ithafen yıl içinde “on iki” aydan bahsedilmektedir:

ÇB/TCB-13.8.

On iki dilim elma

Bir dilim yenmez (oruç)

Aşağıdaki bilmecelerde soru kalıpları aynı olan veya çoğu sözcüğü ortak olan bilmeceler yer almaktadır. Çıkrık için söylenen bilmece kirmen, ıstar içinde söylenmiş olmalıdır. Çıkrığın “on iki” parçası vardır ve üzerine geçirilen bir bezi bulunur. Istar, dokuma tezgâhıdır. Halı, çuval, haral, yolluk, çul dokunur. Yedi parçadan oluşur. Kirmen de dört parçadan oluşur. Yün eğirilerek ip yapılır (K.170).

ÇB/TCB-6.221.

Metel metel men iki

Oğlu kızı on iki

Metel başını bağlamış

Döne döne ağlamış (çıkrık)

ÇB/TCB-6.245.

Metel metel men iki

Oğlu uşağı on iki

On ikidir kazığı

Yerde çürür büzüğü (ıstar)

ÇB/TCB-6.264.

Metel metel meliki

Oğlu uşağı var on iki

Metel başını ağladı

Döne döne ağladı (kirmen)

7.1.4.11. Kırk

Dört sayısı ile ilgili tüm olay, olgu, anlam ve değerlerin on kat çoğaltılması ile ortaya çıkan kırk sayısı; olgunluk, tamlık, güç ve kuvveti ifade etmektedir. Türk kültüründe yer alan kırk gün kırk gece, kırk haramiler, kırk atlı, kırk katır kırk satır gibi deyimler de bu ifadeyi teyit etmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda da, Oğuz, kırk günde yürümüş, kırk günde konuşmuş, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşmış, verdiği şölende her iki yanına kırkar kulaç direk diktirerek üstüne gümüş tavuk koydurmuş ve kırk masa hazırlatmıştır (Ögel 1993, s. 155-539, akt., Küçük, 2103, s. 105).

İslam öncesi Türk geleneklerinde de çok yer tutan bu sayı Muhammed'in kırk yaşında Allah'tan ilk vahyini alması, Allah'ın Âdem'in çamurunu kırk gün yoğurduğuna inanılması, Mehdi'nin dünyaya tekrar geldiğinde kırk yıl kalacak olması, diriliş esnasında göklerin kırk gün boyunca dumanla kaplanacağı ve dirilişin kırk yıl süreceğini ifade eder. Muhammed'in isminin başladığı ilk harf olan *mim* harfinin sayısal değeri kırktır (Çoruhlu, 2000, s. 204).

Doğum ve çocukla ilgili birtakım geleneklerin uygulanmasında, bu kırk günlük süre önemli sayılmıştır. Türk-İslam edebiyatının pek çok eserinde kırk sayısının simgeselliğine dayanılır (Çoruhlu, 2000, s. 204).

Halk inanışlarında da kırk sayısının çeşitli kullanış şekilleri mevcuttur. Doğumdan sonra anne ile çocuğun kırkını çıkması beklenir. "*Kırk gün dolduktan sonra kırklama töreni yapılır: çocuğun ve anasının, yerine göre değişen ayrıntılı birtakım kurallara uyularak yıkanmalarıdır bu. Örneğin: kırk*

hamamında çocuk, son kurna suyuna bir altın, ya da bir anahtar kırk defa batırıldıktan sonra yıkanır.” Başka bir inanişaya göre kırklı iki çocuk yan yana getirilirse “kırk basması” olur ve kırk basması olan çocuk çelimsiz kalır. Bir şeye nazar değmesin diye “kırk bir kere maşallah” ya da “kırk bir buçuk kere maşallah” deyimleri kullanılır. Yine doğumdan ya da ölümden sonra “kırk mevlidi” uygulaması yapılır, beklenen kırk günün geçmesine “kırk uçurma” denir. Ölümden sonra ölünün kırkının çıkması beklenir ve sonunda kırk aş verilir. Boratav, yas süresinin çeşitli yörelere göre değiştiğini; fakat en yaygın olanının 40 gün olduğunu belirtir. Orta ve Doğu Anadolu’da ilkbahar ve yaz başlarında meydana gelen yağışlara halk arasında “kırkikindi yağmurları” adı verilir. Bu yağışlar, tam kırk gün sürmez, öğleden sonra yağdığı için ikindi kelimesini de alarak “kırkikindi” şeklinde anılır. Halk arasında çeşitli amaçlarla ziyaret edilen türbe, ziyaret gibi kutsal sayılan yerlerin etrafında tutulan dileğin gerçekleşmesi için kırk defa dönme ya da bir şeyin kırk defa söylendiğinde gerçekleşeceğine dair inanişlar vardır. Yağmurun yağması ve fazla yağın yağmurun kesilmesi için yapılan ritüellerde kırk sayısı kullanılmaktadır. Kuru bir dere den kırk adet taş toplanır, toplanan taşlar okunarak torbaya konur. Bu torba dere veya çayda suya atılırsa yağmur yağar. (Güvenç, 2009, s. 87-88).

Çalışmamızda “kırk” sayısı ile ilgili bilmecelerde yukarıda bahsedildiği gibi

Türk halk kültüründeki yaygın kullanımı dikkat çekmektedir. Geçiş evrelerinden biri olan doğumdan sonraki “kırk” günün anne ve bebek için kırklı sayılma durumu cansız bir varlığa aktarılmıştır. Salatalık bitkisinin meyve vermesi bilmecede “kırk”lı olarak ifade edilmiştir:

ÇB/TCB-2.176.

Şu yol hıza gider

Ölüler mezara gider

Anası kırklı iken

Oğlu pazara gider (salatalık)

Diğer bilmecelerde de “kırk” sayısının geçmesi ve varlıkların bu sayıyla tasvir edilmesi söz konusudur. Örneğin, lahananın kat kat olması, soğanın kabuğu ya da narın taneleri, kibritin çöpleri. “Kırk” sayısının bu bilmecelerde geçmesi yalnızca betimleme amaçlıdır:

ÇB/TCB-2.96.

Hacılar hacıya gider

Bilmem niceye gider

Bir yumurtanın içinde

Kırk tane cüce gider (nar)

ÇB/TCB-2.148.

Benim bir dedem var

Kırk kat çamaşır giyer (lahana)

ÇB/TCB-2.150.

Benim bir evim var

Kırk kiremitli (lahana)

ÇB/TCB-2.158.

Kırk yamadan bir peyik

Emmi g..tün ne büyük (lahana)

ÇB/TCB-2.184.

Benim bir kızım var

Kırk gömleği var (soğan)

ÇB/TCB-3.18.

Bir köprüde sektim

Kırk yumurta döktüm (hamur bezesi)

ÇB/TCB-4.123.

Helim helim herki var

Kırk yamalıktan kürkü var (tavuk)

ÇB/TCB-6.7.

Kırk donbayım var

Sürüyüverdim tıklar tıklar gitti (ayakkabı)

ÇB/TCB-6.46.

Kıyısıra kıyısıra kırk atlı

Kırkı da pehlivan büyüğü (okluk)

ÇB/TCB-6.140.

Benim kırk tane çocuğum var
Hepsi bir yastıkta yatar (kibrit)

ÇB/TCB-6.141.

Benim kırk tane oğlum var
Kırkının da başında şapkası var (kibrit)

ÇB/TCB-6.142.

Bir tabutun içinde kırk ölü (kibrit)

ÇB/TCB-8.1.

O yanı taş bu yanı taş
İçinde kırk elli baş (hamam)

ÇB/TCB-16.85.

İçeri girdim hey eyledim
Kırk kişiye pay eyledim (selam)

ÇB/İCB-5.2.

Benim bir yastığım var
Kırk çocuğum bir yastıkta yatar (hezen, salma)

7.1.4.12. Doksan Dokuz

Esmâ-i hüsnâ denilen Allah'ın en güzel isimlerini ifade eder. Aslında Kuran'da ve hadislerde geçen daha başka isimler olmakla birlikte terim olarak genellikle doksan dokuz isim kabul edilir (Çoruhlu, 2000, s. 205).

Allah'ın doksan dokuz ismi için kullanılan bu sayı bilmecelerimizde de geçmektedir:

ÇB/TCB-6.320.

Doksan dokuzdur yüz olmaz
Bunu bilmeyen Müslüman olmaz (tespih)

ÇB/TCB-6.319.

Doksan dokuz cemaat

İki müezzin bir imam (tespih)

7.2. Çukurova Bilmecelerinde İslamiyet Öncesi Eski Türk İnanışlarının İzlerinin Değerlendirilmesi

Çukurova bilmeceleri İslamiyet öncesi eski Türk inanışlarının izlerini taşıması yönünden de önemlidir. Çünkü halktan çıkmış olan bütün ürünlerde olduğu gibi bilmeceler de halkın ürünü olduğu için onlarda o topluma ait kültürel izler bulmak mümkündür. Çukurova’da İslamiyet öncesi inanışların, bu inanışlara bağlı olarak kültürler çerçevesinde yaşadığını bilmecelerden de çıkarabiliyoruz. Atalar kültürü ile ilgili olarak tabiatın ve tabiata ait unsurların canlı olarak algılanmasının sonucu olarak Çukurova’da tabiatla ilgili bilmecelerde örneğin, rüzgâr, yağmur, dolu, güneş, sel, çağlayan vs. insan gibi hareket eden varlıklar olarak düşünülmüş, bazen bir hayvana ait nitelikler kazandırılmış ve konuşturulmuştur. Ateş kültürü ile ilgili inanışlarda ateşin temizleyici gücünü, aynı zamanda canlı olarak algılandığını, ailenin devamını sağlayacak ocak kültürü ile birleştiğini, bu yüzden de atalara bir tür saygı niteliğinde ateşin kutsal sayıldığını görmekteyiz. Çukurova bilmeceleri arasında rastladığımız birkaç örnekte de ateşin bu anlamda kutsal sayıldığını görebiliyoruz. Ateş-ocak kültürüne göre evden eve taşınan bir ateşin varlığının aynı zamanda aile ocağının da devamı sayıldığını cevabı “ateş” olan bilmecelerden “(evden eve alaca bayrak”, “evden eve allı bayrak”) çıkarabiliyoruz. Aynı zamanda ateşin ataların ruhunu temsil ettiği için doyurulması gerektiği inancı başka bir bilmecede de görülmektedir (Yer yer doymaz). Türkler İslamiyet öncesi inanışlarda bir gök Tanrı inancına sahiptiler. Türkler tanrıyı gökte düşünüyorlardı. Bunun sonucu olarak göğe ait pek çok unsur kutsiyetini gök Tanrıdan almaktaydı. Bu nedenle örneğin yağmur, kar, rüzgâr, şimşek vs. animizmle ilişkili olarak canlı algılanmış, Çukurova bilmecelerinde de bu izlere rastlanmaktadır. Yer-su kültürlerinden dağ, su, ağaç kültürleriyle ilgili inanışlar da Çukurova bilmecelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dağların tanrı makamı olarak düşünülmesi dağları kutsallaştırmış, dağda varolan, dağdan gelen pek çok varlıktan Çukurova bilmecelerinde de bahsedilmiştir. Bazı bilmecelerin örneğin “dağdan gelir...”, şeklinde başlamalarını, bilmecelerin kalıplaşmış sözler olmalarıyla da açıklayabiliriz ama bilmecelerde geçen

birçok canlı cansız varlığın hep “dağ”da düşünülmesi de bu eski Türk inanışlarının izleriyle de ilgili olabileceğini gösterebilir. Örneğin bilmecelerde geçen bir zamanlar heybetli duruşlarıyla dağ başında duran ağaçlardan bahsedilmiştir. Dağ başları tanrı makamı olduğu için aynı zamanda beyliğin de timsalidir. Biz burada dağ, ağaç kültürünün izlerini açıkça görebiliyoruz. Su kültürüyle ilgili olarak da suyun Türklerin inancında çok önemli iyicil özellikleriyle temizleyici gücü vardır. Hatta yer-su ruhları inancı bunu açıkça göstermektedir. O nedenle su kirletilmez, ayakaltına dökülmez vs. halk inançlarında görülmektedir. Çukurova bilmecelerinde de suyun kutsal bir varlık olarak algılandığını su ile ilgili bilmecelerde suyun, çağlayanın, selin, derenin, akarsuyun, nehrin vs. hep canlı olarak algılandığını bu nedenle de gerek insan gerek aslan gibi güçlü hayvan vasıflarıyla donatıldığını görmekteyiz. Hayvan kültürüyle ilişkili olarak bazı hayvanların Türklerin hem inancında hem de günlük yaşamında önemli olduklarından Çukurova bilmecelerinde de sıklıkla karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bu hayvanların varlığı aynı zamanda bu kültüre ilişkin eski Türk inanışlarının izlerini de vermektedir. Daha önce ilgili bölümde incelediğimiz gibi bazılarında bu izleri görmek mümkünse de bazı bilmecelerde yalnızca benzetme amaçlı kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Türklerin inanışlarında renklerin de önemli bir yeri vardır. Bazı renkleri gerek tarihi kültürel geçmişten, gerek iyi-kötü ruhlarla ilişkilendirerek uğurlu veya uğursuz saymışlardır. Türkler dört bir tarafı renklerle adlandırmışlardır. Türklerin anlam verdiği renkler mavi, yeşil, ak, kara, kırmızı (kızıl, al) vs.dir. Her birinin kendine özgü ifade ettiği anlamları vardır. Çukurova bilmecelerinde de renklerin sıklıkla kullanıldığını görüyoruz, her ne kadar bazıları bahsedilen anlamlarda kullanılmamışlarsa da varlıkları nitelerken, onlarla benzerlik kurarken renklerin de önemli bir işlevi olduğu gördük. Yani eski Türk kültüründe renkler yoluyla çeşitli kavramları adlandırmak nasıl bir öneme sahipse, bilmecelerde de renklerin varlıkları adlandırmada nitelendirmede önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz.

Bazı sayıların da İslamiyet öncesi ve İslamiyet’le ilgili inanışlarda önemli bir yerinin, kutsiyetinin olduğunu çeşitli bilgilerden öğrenebiliyoruz. Özellikle birçok halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturan halk inanışlarında sayılarla ilgili çeşitli inanışlara da rastlanmaktadır. Bu sayılar Çukurova bilmecelerinde de yer aldığını ve bunların çeşitli anlamlar yüklendiğini, çeşitli inanışları simgelediğini görebiliyoruz. Örneğin “bir” sayısının geçtiği bazı bilmecelerde “bir” sayısı ile “Allah” kavramının

buldurulmaya çalışıldığını görüyoruz. Çünkü eski Türk inanışlarından gök Tanrı inancında da İslamiyet'te de yaratıcı “tek (bir)”tir. “İki” sayısı evrendeki ikiliği temsil etmekte, Çukurova bilmecelerinde de varlıklar ifade edilirken, tanımlanırken “iki” sayısının çok kullanıldığını görmekteyiz. “Üç” sayısının mitolojik anlamlarının yanı sıra İslamiyet inancına da yansıyan birçok halk inanışında çeşitli ritüelleri vardır. Birçok şeyi üç kere yapmak gibi bir inanış vardır. Bunlar halk anlatılarına da girmiştir. Göğün üç kat tasavvur edilmesi, çeşitli tarikatlarda anlam kazanmaları gibi kutsiyetleri vardır. Bu nedenle üç sayısının bu maneviyatından yararlanma yoluna gidilmiştir. Çukurova'da bazı bilmecelerde geçen “üç” sayısının bir niyetinin olgunlaşması isteği, bazı bitkilerin “üç” yaşına gelmesiyle meyve vermesi gibi motiflerin bu sayıya atfedilen anlamı verebileceğini düşünmek zor olsa da, “üç” sayısının bir işi tamamlama, olgunluğa erdirme niyetiyle ilgili olduğunu biliyoruz. Yine, dört sayısı dört temel yön, evrendeki dört elementi temsil etmesiyle Çukurova bilmecelerinde de izlerini göstermektedir. Örneğin, “Değirmen tepe dört yanı küpe/Altın başak gümüş süpürge (hava, yıldız)” bilmecesinde evrenin dört temel yönüne işaret edilmektedir. Beş, sayısının ise bazı bilmecelerde İslamiyet inancındaki “beş vakit namaz”ı karşıladığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra yedi sayısının kazandığı kutsiyetin ve anlamların Çukurova bilmecelerinde de yaşadığını görebiliyoruz. Örneğin, cevabı kına olan bir bilmecede yedi sayısı Hz. Ali'ye gönderilen yedinci tacı simgelemektedir. On iki sayısı birçok bilmecede geçmektedir. Bazılarında “on iki imam”ı da hatırlatan on iki kardeş, on iki kız vs. kullanılmıştır. On iki aynı zamanda bir yıl içindeki ayların sayısı olarak, ramazan ayının on iki aydan birisi olarak kutsal sayılması gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kırk sayısı, yine halk inanışlarında ve anlatılarında sıkça karşılaştığımız sayılardan biri olarak Çukurova bilmecelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bilmecelerde çoğunun bu kültürel gelenekte kırk sayısının anlam ifade etmesiyle, yani kültürel alışkanlıktan gelen bir söylemle söylendiğini görmekteyiz. Yine doksan dokuz sayısının Allah'ın güzel isimlerine delalet olarak kullanıldığını görmekteyiz.

BÖLÜM VIII

ÇUKUROVA’NIN BİLMECE METİNLERİ

8.1. Konusu ve Cevabı Tek Olan Bilmeceler

8.1.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

8.1.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler

ay

ÇB/TCB-1.1.

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere K.115

ÇB/TCB-1.2.

Gökte açık pencere

Kalaylı bir tencere

Bazen olur top gibi

Yardım arayı elma gibi K.181

ÇB/TCB-1.3.

Ev üstünde yarım çörek K.71

ÇB/TCB-1.3.a.

Yük üstünde yarım çörek K.170

ÇB/TCB-1.3.b.

Gök üstünde yarım çörek (Yılmaz, 2005, s. 337)

ÇB/TCB-1.3.c.

Yük üstünde yarım kömme (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-1.3.d.

Gökyüzünde yarım somun (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-1.3.e.

Dam üstünde yarım ekmek (Akbulut, 2002, s. 44)

ÇB/TCB-1.3.f.

Gökyüzünde yarım sabun (Coşkun, 2002, s. 77)

ÇB/TCB-1.3.g.

Gökyüzünde eğri orak (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-1.4.

Hey hilidi hilidi

Akşam gelip sabah gider kim idi? K.131

ÇB/TCB-1.5.

On beşinde gencelir

Otuzunda kocalır K.145

ÇB/TCB-1.6.

Bir lambam var

Gündüz söner

Gece parlalar K.187

ÇB/TCB-1.7.

Gündüz yatar

Gece gezer K.136

bulut

ÇB/TCB-1.8.

Benim bir yorganım var

Tüm dünyayı kaplar (Bektik, 2008, s. 32)

ÇB/TCB-1.9.

Gökyüzündedir uçak değil

Pamuk gibidir dolu değil (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.10.

Terzi biçmez

Makas kesmez (Karaoğlu, 1994, s. 47)

gökyüzü

ÇB/TCB-1.11.

İğne batmaz

Makas kesmez

Terzi biçmez K.96

ÇB/TCB-1.12.

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

Terzi biçmez (Tekgül, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-1.12.a.

Mavi atlas

Arşın yetmez

Makas kesmez

İğne batmaz (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.12.b.

Mavi atlas

İğne batmaz

Makas kesmez

Terzi biçmez K.121

güneş

ÇB/TCB-1.13.

Bir kaşık boyam var

Dünyayı boyar K.18

ÇB/TCB-1.13.a.

Bir kaşık yağım var

Dünyayı boyar K.48

ÇB/TCB-1.13.b.

Benim bir avuç boyam var

Dünyayı boyar K.149

ÇB/TCB-1.14.

Çıt demeden çalıya girer K.61

ÇB/TCB-1.14.a.

Çıt demeden çalı aşar (Mudu, 2004, s. 65)

ÇB/TCB-1.14.b.

Çıt demeden çalıya düşer (Evren, 2006, s. 37)

ÇB/TCB-1.15.

Çamur sıçratmadan suya düşer (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.16.

Sabah olunca uyanır

Akşam olunca uyur K.208

ÇB/TCB-1.17.

Kökü yukarda

Dalları aşağıda (Tekgül, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-1.18.

Suyun adını anmaz

Suya düşer ıslanmaz (Akbulut, 2002, s. 44)

ÇB/TCB-1.18.a.

Ateşe girer yanmaz

Suya girer ıslanmaz (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.18.b.

Suya düşer ıslanmaz

Yere düşer paslanmaz K.126

ÇB/TCB-1.18.c.

Yere atarım batmaz

Suya atarım ıslanmaz K.159

ÇB/TCB-1.18.d.

Suya düşer ıslanmaz (Yalçınkaya, 2010, s. 84)

ÇB/TCB-1.19.

Akşam gider

Sabah gelir (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.20.

Elde durmaz

Gökte durur (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.21.

Yere basar izi yok

Ateşi var közü yok (Koz, 1976, s. 1)

yıldız

ÇB/TCB-1.22.

Dama darı saçtım

Sayamadan kaçtım K.22

ÇB/TCB-1.22.a.

Tavana küncü saçtım

Sayamadan kaçtım (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.23.

Gece serilir

Gündüz derilir K.27

ÇB/TCB-1.23.a.

Gece serilir

Gündüz dürülür K.118

ÇB/TCB-1.24.

Akşam sererim

Sabah toplarım K.58

ÇB/TCB-1.24.a.

Akşam saçarım

Sabah toplarım K.89

ÇB/TCB-1.24.b.

Akşam atarım

Sabah toplarım (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-1.24.c.

Akşam sererim

Gündüz dererim K.167

ÇB/TCB-1.25.

Bir itte doğrantım var

Gece serer gündüz toplarım K.122

ÇB/TCB-1.26.

Biz biz idik

On iki kız idik

Akşam oldu dizildik

Sabah oldu silindik K.147

ÇB/TCB-1.26.a.

Biz biz idik biz idik

Yüz bin kız idik

Gece oldu dizildik

Sabah oldu silindik (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.26.b

Ah hız idik hız idik

Gece oldu dizildik

Gündüz oldu silindik (Tarçın, 2000, s. 50)

ÇB/TCB-1.26.c

İzidik bizidik

Yedi bin kızidik

Gece oldu düzüldük

Gündüz oldu silindik (Yılmaz, 2005, s. 345)

ÇB/TCB-1.27.

Akşam oldu uyudum

Sabah oldu uyandım K.190

ÇB/TCB-1.28.

Gece fener

Gündüz söner (Öcal, 2009, s. 61)

ÇB/TCB-1.29.

Akşam ekim nohutlu

Sabah kalktım yok idi (Önder, 1998, s. 15)

ÇB/TCB-1.29.a.

Akşamdan ekim nohudu

Sabah kalktım yoğudu (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-1.30.

Küçücük küçücük çörek ederim

Anamın evine gezmeye giderim (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.30.a.

Ufacık ufacık kömme eder

Babası evini görmeye gider (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-1.31.

Aya baktım ay beyaz

Kıza baktım kız beyaz K.137

8.1.1.2. Yeryüziyle İlgili Bilmeceleler

akarsu

ÇB/TCB-1.32.

Ağzı vardır konuşmaz

Yatağı var fakat hiç uyumaz (Göktaş, 2012, s. 38)

çağlayan

ÇB/TCB-1.33.

Dağdan gelir taştan gelir

Eyerlenmiş aslan gelir (Karaoğlu, 1994, s. 47)

deniz

ÇB/TCB-1.34.

Karşıdan baktım ağarır

Yanına geldim bağırır K.202

ÇB/TCB-1.35.

Gece gündüz yufka açar (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-1.36.

Benim bir ebem var

Gece gündüz yufka açar (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.36.a.

Benim bir oklavam var

Gece gündüz yufka açar K.158

ÇB/TCB-1.37.

Mavi atlas

Makas kesmez K.159

dere

ÇB/TCB-1.38.

Karşıdan baktım ağarır

Yanına vardım bağırır K.77, K.116

ÇB/TCB-1.39.

Kara tavuk

Karnı yarık (Coşkun, 2002, s. 77)

nehir

ÇB/TCB-1.40.

Gece gider üşümez

Gündüz gider üşümez

Beline kuşak kuşanmaz (Karaoğlu, 1994, s. 47)

orman

ÇB/TCB-1.41.

Yakma yakar kül kor olur

Hırlayan çok hor olur

Birden uzar kuş gibidir

Tutması pek zor olur (Karaoğlu, 1994, s. 49)

su

ÇB/TCB-1.42.

Gece durmaz

Gündüz durmaz K.22

ÇB/TCB-1.43.

Gece gider üşümez

Gündüz gider üşenmez

Beline kuşak kuşanmaz K.35

ÇB/TCB-1.44.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla (Yolcu, 2008, s. 228)

ÇB/TCB-1.45.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (Deniz, 2010, s. 59)

ÇB/TCB-1.46.

Damlaya damlaya göl olur

Akar gider sel olur K.136

tarla

ÇB/TCB-1.47.

Kestikçe kısılır

Yon⁶dukça yoğunlaşır K.63

⁶ Yon-: Yontmak

yeryüzü

ÇB/TCB-1.48.

Ölçüsüz biçtim

İpsiz diktim (Kaya, 2001, s. 32)

yol

ÇB/TCB-1.49.

Bir yumağım var

Sararım sararım tükenmez K.69, K.154

ÇB/TCB-1.50.

Benim bir sarığım var

Sararım sararım bitmez (Mudu, 2004, s. 66)

ÇB/TCB-1.50.a.

Benim bir ipim var

Sararım sararım bitmez (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-1.50.b.

Bir top bezim var

Sararım sararım bitmez (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.50.c.

Dedemin sarığını sararım sararım bitmez K.138

ÇB/TCB-1.50.d.

Giderim giderim tükenmez K.185

ÇB/TCB-1.51.

Şehirden şehre koşarım

Köyden köye giderim fakat hiç hareket etmem (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-1.52.

Ömür biter o bitmez K.136

8.1.1.3. Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler

çiğ

ÇB/TCB-1.53.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla K.140

dolu

ÇB/TCB-1.54.

Dağdan gelir takla tukla

Aman abla beni sakla K.96

ÇB/TCB-1.54.a.

Dağdan gelir tepe takla

Aman abla beni sakla K.119

ÇB/TCB-1.55.

Dam başında dana oynar

Keç⁷ dedim mi gene oynar K.53

ÇB/TCB-1.56.

Mini mini kuşlar

Camiyi taşlar

⁷ Keç: Kiş

ÇB/TCB-1.56.a.

Ciki ciki kuşlar

Camiyi taşlar K.139

ÇB/TCB-1.56.b.

Ufacık kuşlar

Camiyi taşlar (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-1.56.c.

Ufacık kuşlar

Minareyi taşlar (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.57.

Gök gürler güdümen çatlar

Çıplak dana suya atlar (Karaoğlu, 1994, s. 47)

gökkuşağı

ÇB/TCB-1.58.

Benim bir kızım var

Türlü türlü donu var K.47

ÇB/TCB-1.59.

Bir kemerim var rengarenk K.187

ÇB/TCB-1.60.

Gökte gördüm bir köprü

Rengi var yedi türlü (Karaoğlu, 1994, s. 47)

kar

ÇB/TCB-1.61.

Gökte uçar kanadı yok

Şekere benzer tadı yok K.2

ÇB/TCB-1.61.a.

Şekere benzer tadı yok

Havada uçar kanadı yok K.98

ÇB/TCB-1.62.

Benim bir yorganım var

Her yeri örter suyu örtmez K.65

ÇB/TCB-1.62.a.

Bir çarşafım var

Her yeri örter

Denizi örtmez (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-1.63.

Benim bir yorganım var

Dağı taşı kaplar

Denizi kaplayamaz (Güver, 1971, s. 30)

ÇB/TCB-1.64.

Gökten gelir hızla

Yedi bin yıldızla

Dağa serilir hasır gibi

Satılır esir gibi K.168

ÇB/TCB-1.65.

Yazın bulunmaz

Kışın var ama dışarı çıkılmaz K.187

ÇB/TCB-1.66.

Bir sahan şeker

Dünyayı eker (Şimşekçi, 2005, s. 36)

kırağı

ÇB/TCB-1.67.

Avlu dibine yaşmağım düştü

Yaşmağımı toplayınca gün kavuştu (Karaoğlu, 1994, s. 47)

rüzgâr

ÇB/TCB-1.68.

İki çatın arasında bir tane meler (Öziç, 2001, s. 77)

ÇB/TCB-1.69.

Kapıyı açar

Kapamadan kaçır (Tekgül, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-1.70.

Ninemin etekleri

Süpürür sokakları (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.71.

Manisa'dan Tire'den

Şimdi geçti buradan (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.72.

Elsiz ayaksız kapıyı açar (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-1.72.a.

El değmeden kapı açar K.125

ÇB/TCB-1.73.

Tırıs gider izi yok

Kendi çarpar tozu yok (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-1.74.

Çıt demeden çalıyı aşar K.58

ÇB/TCB-1.75.

Fırçanak

Taştan taşa çarpıldı

Kırılmadı bu çanak (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-1.76.

Bir ok attım örene

Aferim dedim görene (Yılmaz, 2005, s. 348)

sel

ÇB/TCB-1.77.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla K.110

ÇB/TCB-1.78.

Dağdan gelir taştan gelir

Ak yeledi aslan gelir K.154

ÇB/TCB-1.78.a

Dağdan gelir taştan gelir

Başı püsküllü aslan gelir (Evren, 2006, s. 36)

şimşek

ÇB/TCB-1.79.

Hz. Ali'nin kılıcı

Şam'a iner bir ucu K.46

ÇB/TCB-1.80.

Güm güm tilki

Gümlemez tilki

Altında ödürge⁸si var

Üstünde süpürgesi var K.13

ÇB/TCB-1.81.

Ok attım örene

Aşk olsun bunu görene K.81

ÇB/TCB-1.82.

Dağdan attım kılıncı

Halep'ten çıktı bir ucu K.14

ÇB/TCB-1.82.a.

Burdan attım kılıcı

Halep'ten çıktı bir ucu (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-1.82.b.

Buradan vurdum kılıcı

İstanbul'dan çıktı bir ucu K.104

ÇB/TCB-1.82.c.

Burdan vurdum kılıncı

Şamdan çıktı bir ucu K.136

⁸ Ödürge: Süpürge

ÇB/TCB-1.82.d.

Burdan attım kılıcı

Adana'dan çıktı bir ucu K.84

ÇB/TCB-1.82.e.

Buradan çıktı bir ucu

İstanbul'a battı bir ucu K.81

ÇB/TCB-1.83.

Havadan gelir hızınan

Yedi bin yıldızınan

Atmaca doğan gibi

Acısı soğan gibi (Yalçınkaya, 2010, s. 82)

ÇB/TCB-1.83.a.

Burdan attım hızınan

Yedi bin hızınan

Atmacığı doğan gibi

Acıcığı soğan gibi K.125

ÇB/TCB-1.84.

Gökten gelir hız ile

Yedi bin yıldız ile (Karaoğlu, 1994, s. 49)

yağmur

ÇB/TCB-1.85.

Uzun kemişler

Bir gece bize gelmişler

Oynamışlar gitmişler (Tatlı, 2012, s. 40)

8.1.1.4. Zamanla İlgili Bilmeceler

gece

ÇB/TCB-1.86.

Kara kediyi kuyruğundan asmışlar (Uçuk, 2008, s. 48)

takvim

ÇB/TCB-1.87.

Üç yüz altmış beş leylek

Elli iki yuvası

On iki yumurtası

Duvardadır aynası (Karaoğlu, 1994, s. 43)

yeni yıl

ÇB/TCB-1.88.

Taş başında kartal oturur

Üç yüz altmış beş yumurta getirir (Karaoğlu, 1994, s. 51)

8.1.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

8.1.2.1. Tahıllarla İlgili Bilmeceler

buğday

ÇB/TCB-2.1.

Biz biz idik

Bir çuvala dizildik

Ezildik büzüldük

Bir tahtaya düzüldük K.13

ÇB/TCB-2.1.a.

Hey hızıdık hızıdık

Altmış iki kızıldık
 Dal dal oldu dağıldık
 Bir tepeye yığıldık (Karaoğlu, 1994, s. 13)

ÇB/TCB-2.1.b.
 Biz biz idik
 Bir sürüce el idik
 Kıran geldi kırıldık
 Bir tahtaya koyulduk K.148

ÇB/TCB-2.2.
 Ey bulutlar bulutlar
 Yusuf'u yiyen kurtlar
 Ben bir kuş gördüm
 Tepesinden yumurtlar K.25

ÇB/TCB-2.2.a.
 Ay angutlar angutlar
 Yusuf'u yiyen kurtlar
 Öyle bir kuş var ki
 Boynuzundan yumurtlar K.190

ÇB/TCB-2.2.b.
 Ey yurtlar yüce yurtlar
 Yusuf'u yiyen kurtlar
 Tırnağından su içer
 Tepesinden yumurtlar K.193

ÇB/TCB-2.2.c.
 Hey hurtlar hurtlar
 Yusuf'u yiyen kurtlar
 Ayağından su içer

Kafasından yumurtlar (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-2.2.d.

Ey hu kurtlar hu kurtlar

Yusufu yiyen kurtlar

Ayağından su içer

Tepesinden yumurtlar K.144

ÇB/TCB-2.2.e.

Hey yoğurtlar yoğurtlar

Yusuf'u yiyen kurtlar

Eğilir bir su içer

Tepesinden yumurtlar (Avcı, 1998, s. 21)

ÇB/TCB-2.2.f.

Ey uğutlar uğutlar

Yakupu kaçıran kurtlar

Tırnağı ile su içer

Kafasından yumurtlar K.118

ÇB/TCB-2.3.

Siyahla başladım

Yeşille işledim

Sarıyla bitirdim K.35

ÇB/TCB-2.4.

Dal dal olduk dağıldık

Bir budağa yığıldık K.36

ÇB/TCB-2.5.

Dilim dilim nar

Dizime ıktı kar

Uçtu keklik

Kaldı dilber K.93

ÇB/TCB-2.6.

Sıra sıra yemişler

Hak yolunda düşmüşler

Vakit gelmiş ermiş

Sararmış solmuşlar K.165

ÇB/TCB-2.6.a.

Sıra sıra olmuşlar

Hak yoluna durmuşlar

Vakit gelmiş ermiş

Sararmış solmuşlar (Doku, 2011, s. 44)

ÇB/TCB-2.7.

Ben seperim o biter (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 130).

mercimek

ÇB/TCB-2.8.

Alçacık dallı

Cıngıllı küpe K.74

ÇB/TCB-2.8.a.

Alçacık tepe

Cıngıllı küpe (Yolcu, 2008, s. 226)

ÇB/TCB-2.9.

Mini mini

Küçük sini K.123

ÇB/TCB-2.9.a.

Fini fini

Küçük sini (Koz, 1976, s. 1)

mısır

ÇB/TCB-2.10.

Hanım içinde

Saçı dışında K.11, K.123

ÇB/TCB-2.10.a.

Tane içeride

Saçı dışarıda K.190

ÇB/TCB-2.11.

Tarladan aldım bir tane

Eve geldim üç yüz tane K.153

ÇB/TCB-2.12.

Metel metel tem atar

Donsuz karı göbek atar K.165

ÇB/TCB-2.13.

Allah'ın işi

Sıfırdan dişi (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-2.14.

Ateşte pat pat

Elimde kat kat (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.15.

Boyum uzun uzun

Yavrularım dizin dizin

Saçımdan görüyor musun? (Karaoğlu, 1994, s. 24)

nohut

ÇB/TCB-2.16.

Fil fillice

Burnu eğrice K.78

ÇB/TCB-2.17.

Yol üstünde Yusuf oturur

Burnunu kısıp oturur

ÇB/TCB-2.17.a.

Yük dibinde Yusuf durur

Burnunu kısıp oturur K.161

ÇB/TCB-2.18.

Benim bir sürü çocuğum var

Burnu eğri eğri (Karanfildağı, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-2.19.

Küçücük burnu

Kocaman karnı var (Evren, 2006, s. 38)

ÇB/TCB-2.20.

Tos tomicik tomicik

Burnu küçücük (Karaoğlu, 1994, s. 25)

ÇB/TCB-2.21.

Fili fili filmeli

Filmin ucu düğmeli

Ya bunu da bilmeli

Ya bu gece ölmeli (Karaoğlu, 1994, s. 25)

ÇB/TCB-2.22.

Küp gibi karnı var

Bit gibi burnu var (Karaoğlu, 1994, s. 25)

patlamış mısır

ÇB/TCB-2.23.

Çıtı çıtın ağacı

Pıtı pıtın ağacı

Kırmızı leylim

Dara bütün ağacı K.68

pirinç

ÇB/TCB-2.24.

Hey hırtlar hırtlar

Siyen diye gırtlar

Ayağından su içer

Tepesinden pıtıklar (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-2.25.

Ak ineğim akışır

Suya doğru bakışır (Karaoğlu, 1994, s. 14)

ÇB/TCB-2.25.a.

Ak koyun akışır

Suya gelir bakışır (Koz, 1976, s. 1)

8.1.2.2. Meyvelerle İlgili Bilmeceler

armut

ÇB/TCB-2.26.

Dal üstünde sarı tavuk K.44

ÇB/TCB-2.27.

Bir öküzüm var

Bir boynuzu var (Karaoğlu, 1994, s. 11)

ÇB/TCB-2.28.

Bir öküzüm var

Boynunu kırmadan dama girmez (Karaoğlu, 1994, s. 11)

ayva

ÇB/TCB-2.29.

Sarp kaya yüzünde saman savrulur (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-2.30.

Sarıdır sarkar

Düşeceğim diye korkar K.121

badem

ÇB/TCB-2.31.

Dağ doruğunda Çilli Ayşe (Karaoğlu, 1994, s. 12)

bögürtlen

ÇB/TCB-2.32.

Beyaza ıy⁹dım

Kırmızıya dokudum

Siyaha kestim K.69

ÇB/TCB-2.33.

Karşıdan baktım çapar çapar

Yanına varsam beni kapar K.89

ÇB/TCB-2.33.a.

Karşıdan baktım çalı çırpı

Yanına gittim bir bal topağı (Karaoğlu, 1994, s. 13)

ÇB/TCB-2.34.

Uzun ama yılan değil

Yeşil ama çimen değil

Tırmalar ama kedi değil (Karaoğlu, 1994, s. 13)

ceviz

ÇB/TCB-2.35.

Dışı kütük

İçi katık K.5

ÇB/TCB-2.36.

Küçük kazanın aşı tatlı olur K.37

ÇB/TCB-2.36.a.

Ufak tenceremin aşı tatlı olur K.23

⁹ İy-: Dokumak

ÇB/TCB-2.36.b.

Küçük haranının yemeği tatlı olur K.191

ÇB/TCB-2.36.c.

Benim bir tencerem var

Aşı tatlı olur K.127

ÇB/TCB-2.37.

Ağaç üstünde kilitli sandık K.110, K.118

ÇB/TCB-2.37.a.

Dal ucunda kilitli sandık (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-2.37.b.

Dal üstünde kilitli sandık K.119

ÇB/TCB-2.38.

Ufacık kutucuk

İçi dolu turşucuk K.93

ÇB/TCB-2.39.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı K.22

ÇB/TCB-2.40.

Altı mermer üstü mermer

İçinde kırışik Ömer K.119

ÇB/TCB-2.41.

Kutu kutu içinde fiti

Kutu içinde K.156

ÇB/TCB-2.42.

Dağdan iner takla makla

Aman anne beni sakla (Albayrak, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-2.43.

Bir kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Yedi bin yumurta götürür (Uçuk, 2008, s. 50)

ÇB/TCB-2.44.

Küçücük aşım

Ağrısız başım (Yıldırım, 2002, s. 32)

ÇB/TCB-2.45.

Dört kardeş bir yerde bir yerde yatar (Karaoğlu, 1994, s. 13)

ÇB/TCB-2.46.

Bir çekmecem var

İçi dört dilim ekmek alır (Karaoğlu, 1994, s. 14)

çıtımık (menengiç)

ÇB/TCB-2.47.

Benim bir yemişim var

Yetiği kırmızı

Hamı göğ (Karaoğlu, 1994, s. 14)

çiğdem¹⁰

ÇB/TCB-2.48.

Yer altında gümüş düğme K.14

ÇB/TCB-2.48.a.

Yeraltında ala düğme K.26

ÇB/TCB-2.48.b.

Yeraltında beyaz düğme K.64

ÇB/TCB-2.48.c.

Yeraltında mor düğme (Karaoğlu, 1994, s. 14)

ÇB/TCB-2.48.d.

Yeraltında yeşil düğme (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-2.48.e.

Yer altında kürklü hoca (Mudu, 2004, s. 63)

ÇB/TCB-2.49.

Çalı dibinde mum yanar (Karaoğlu, 1994, s. 14)

çilek

ÇB/TCB-2.50.

Alçacık tepe

Kırmızı küpe (Karaoğlu, 1994, s. 14)

ÇB/TCB-2.50.a.

Alçacık dallı

¹⁰ Çiğdem: Bir tür meyve, toprak altında biten sarımsak gibi görünen yayvan bir bitki türü

Yemesi ballı K.136

dut

ÇB/TCB-2.51.

Çıktım gittim kanaya

Elim battı kanaya (Çamur, 2007, s. 44)

elma

ÇB/TCB-2.52.

Dal üstünde al yanak oğlan (Karaoğlu, 1994, s. 16)

findık

ÇB/TCB-2.53.

Kaftanı kara

Gömleği sarı

Anası yüzlük bir koca karı (Karaoğlu, 1994, s. 16)

geçemek¹¹

ÇB/TCB-2.54.

Yer altında gümüş çubuk K.14

havuç

ÇB/TCB-2.55.

Sarı öküz yatar

S... yere batar K.22

¹¹ Geçemek: Havuca benzer bir tür meyve.

ÇB/TCB-2.56.

Yer altında turuncu minare K.4, K.134

ÇB/TCB-2.56.a.

Yeraltında turuncu kılıç K.154

ÇB/TCB-2.56.b.

Yeraltında altın direk (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-2.56.c.

Yeraltında kınalı çivi (Karaoğlu, 1994, s. 17)

hindistan cevizi

ÇB/TCB-2.57.

Attım rafa

Bir kuru kafa

Yemesi tatlı

Maymun suratlı (Karaoğlu, 1994, s. 14)

hurma

ÇB/TCB-2.58.

Dışardan baktım

Kırmızı çuvalcılar

İçinde var macuncular

En dipte gördüm oduncular (Karaoğlu, 1994, s. 18)

incir

ÇB/TCB-2.59.

İçi kurtlu ama tatlı (Tekgül, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-2.60.

Küçük bir fincan

İçi dolu mercan (Urucu, 2009, s. 59)

ÇB/TCB-2.61.

Yüzü deri

İçi darı (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.61.a.

Dışı deri içi darı (Yılmaz, 2005, s. 337).

karadut

ÇB/TCB-2.62.

Elime aldım kan gibi

Ağzıma aldım bal gibi (Karaoğlu, 1994, s. 19)

karpuz

ÇB/TCB-2.63.

Mantosu yeşil

Elbisesi kırmızı

Düğmesi siyah K.7

ÇB/TCB-2.63.a.

Ceketi yeşil

Gömleği kırmızı

Düğmeleri siyah K.145

ÇB/TCB-2.64.

Yeşil mantolu

Kırmızı gömleli

Siyah düğmeli K.131

ÇB/TCB-2.65.

Montu yeşil

Ayzezi kırmızı

Pulu kara (Tatlı, 2012, s.40)

ÇB/TCB-2.66.

Pardesosu yeşil

Kazağı kırmızı K.137

ÇB/TCB-2.67.

İçi kırmızı

Dışı yeşil (Yalçınkaya, 2010, s. 82)

ÇB/TCB-2.68.

Benim bir kızım var

Mantosu yeşil

Elbisesi kırmızı

Düğmesi siyah K.131

ÇB/TCB-2.68.a.

Bir gelinim var

Mantosu yeşil

Entarisi kırmızı

ÇB/TCB-2.69.

Giysisi kırmızı

Mantosu yeşil

Bil bakalım kimin kızı K.47

ÇB/TCB-2.69.a.

Dışı yeşil

İçi kırmızı

Bu kimin kızı K.84

ÇB/TCB-2.70.

Buradan baktım hemür hümür

Yanına vardım kilitli demir K.20

ÇB/TCB-2.71.

Allah yapar yapısını

Demir açar kapısını K.25, K.50

ÇB/TCB-2.71.a.

Allah yapar yapısını

Bıçak açar kapısını K.65

ÇB/TCB-2.71.b.

Allah yapar yapısını

Kulu açar kapısını K.136

ÇB/TCB-2.72.

Çarşıdan aldım bir tane

Eve getirdim

Hem ben yedim

Hem de hayvanım yedi K.104

ÇB/TCB-2.73.

Avludan atladı

Pantolonu patladı K.110

ÇB/TCB-2.73.a.

Arabadan atladı

Pantolonu patladı K.127

ÇB/TCB-2.74.

Tarlaya teke bağladım

Boynuzunu köke bağladım (Avcı, 1998, s. 21)

ÇB/TCB-2.75.

Mesel mesel metlice

Kıyıları etlice

Ortası tatlıca (Karaoğlu, 1994, s. 19)

kavun

ÇB/TCB-2.76.

Teptim tekerlendi

Öptüm şekerlendi

Bal ile badem

Bir güzel âdem K.7

ÇB/TCB-2.77.

Bizim tavuk asılır

Vakti gelir kesilir K.190

kayısı

ÇB/TCB-2.78.

Ortası uncuk

Kenarı oduncuk

Üstü sarıcık K.89

kestane

ÇB/TCB-2.79.

Ufacık sandık

İçine un bastık K.86

ÇB/TCB-2.80.

Dal üstünde ateş yanar K.163

ÇB/TCB-2.81.

Karanlıkta bir kambur

Olur bir obur (Öziç, 2001, s. 76)

ÇB/TCB-2.82.

Dışı kazan karası

İçi peynir mayası (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-2.82.a.

Dışı kazan karası

İçi un helvası (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-2.83.

Altı kara üstü kara

İçinde peynir para (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-2.84.

Hey ne idim ne idim

Samur kürklü bey idim

Felek beni şaşırttı

Kızgın küle düşürdü (Karaoğlu, 1994, s. 21)

kilis inciri

ÇB/TCB-2.85.

Iraktan denedim

Kaba saba

Yanına vardım

Kenger Baba (Karaoğlu, 1994, s. 22)

kiraz

ÇB/TCB-2.86.

Han işer han işer

Ağaç başında kan işer

ÇB/TCB-2.87.

Hüllümü hepe değirmenim küpe

Bunu bilmeyen ya eşek ya sıpa (Öziç, 2001, s. 76)

ÇB/TCB-2.88.

Çalı tepe

Cıngıllı küpe (Yalçınkaya, 2010, s. 83)

ÇB/TCB-2.89.a.

Dere tepe

Cıngıllı küpe (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-2.89.b.

Hupa hupa

Kırmızı küpe (Güngör, 2004, s. 74)

ÇB/TCB-2.89.

Hep hepe

Cıngılı küpe

Bunu bilmeyen

Ya eşek ya sığa (Avcı, 1998, s. 22)

ÇB/TCB-2.90.

Yeşil ile başladım

Sarı ile işledim

Kırmızı ile bitirdim

Dünyalara yedirdim (Karaoğlu, 1994, s. 22)

ÇB/TCB-2.91.

Karşıdan baktım al

Ağzıma aldım bal (Karaoğlu, 1994, s. 22)

ÇB/TCB-2.92.

Alçacık dallı

Yemesi ballı K.143

mandalina

ÇB/TCB-2.93.

Ufacık tefecik

İçi dolu turşucuk (Uçuk, 2008, s. 50)

muşmula

ÇB/TCB-2.94.

Attım rafa bir kuru kafa

Altı ayaklı maymun suratlı K.56

nar

ÇB/TCB-2.95.

Çalı başı çanacık

İçi dolu denecik K.2, K.25, K.68, K.137

ÇB/TCB-2.96.

Hacılar hacıya gider

Bilmem niceye gider

Bir yumurtanın içinde

Kırk tane cüce gider K.28

ÇB/TCB-2.97.

Açıldı sandık

Döküldü fındık K.36

ÇB/TCB-2.98.

İttim kapı açıldı

Hakık¹² mercan saçıldı K.65

ÇB/TCB-2.98.a.

İttim kapı açıldı,

Kırmızı hakık saçıldı (Yılmaz, 2005, s. 343)

ÇB/TCB-2.98.b.

Yittim kapı açıldı

Kırmızı mercan yere saçıldı (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.98.c.

Tak dedim tandır açıldı

Yerlere altın saçıldı (Karaoğlu, 1994, s. 24)

¹² Hakık: Bir süs boncuğu

ÇB/TCB-2.98. d

Pat vurdum tandır açıldı

Kırmızı hakıklar yere saçıldı (Karaoğlu, 1994, s. 25)

ÇB/TCB-2.98.e.

Tak vurdum tandır açıldı

Kırmızı hakık¹³ yere saçıldı K.111

ÇB/TCB-2.98.f.

Tak vurdum tandır açıldı

Kırmızı kanı yere çalındı (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-2.99.

Taht vurdum tandır açtım

İçinden mercan seçtim (Tarçın, 2000, s. 50)

ÇB/TCB-2.100.

Daldan aldım bir tane

Yere düştü bin tane K.106

ÇB/TCB-2.100.a.

Daldan aldım bir tane

Yere indi bin tane K.128

ÇB/TCB-2.101.

Bahçede sepet asılı

İçinde kıyma basılı K.89

ÇB/TCB-2.102.

Çarşıdan aldım bir tane

Eve geldim bir tane (Öztorun, 2008, s. 70)

¹³ Hakık: Nar tanesi

ÇB/TCB-2.102.a.

Bahçeden aldım bir tane

Eve getirdim bin tane (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-2.103.

Bahçede bal kaymak

Suyu çıkar çanak çanak (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-2.104.

Baksan bir tane

Çarpsan bin tane (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-2.105.

Toprağı kuru

İçi kırmızı (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-2.106.

Bizim evin adı

Bir hoştur tadı (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-2.107.

Çalı başında karga

Vurdum düşürdüm arka

Yardım içini baktım

Bir sahan kavurga (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.107.a.

Karşıda karga

Vurdum düşürdüm harga

Karnını yardıydım

Bir avuç arpa (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-2.108.

Fin fini fincan

İçi dolu mercan (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.109.

Küçücük fıçıcık

İçi dolu turşucuk (Yılmaz, 2005, s. 347)

portakal

ÇB/TCB-2.110.

Sarı sarı sarkmış

Düşerim diye korkmuş K.22

ÇB/TCB-2.110.a.

Sarı oğlan sarkar durur

Düşeceğim diye korkar durur K.109

ÇB/TCB-2.111.

Sarı saçından asılmış K.69

ÇB/TCB-2.112.

Sarp kaya yüzünde sandal asılı (Karanfildağı, 2007, s. 78)

ÇB/TCB-2.113.

Sarı sarı içinde

Sarı zarfın içinde

On iki bir kardeş

Birbirinin içinde (Kaya, 2001, s. 31)

ÇB/TCB-2.114.

Suludur şeftali değil

Sarıdır zerdali değil

Ne vallah şeftali

Ne billah zerdali (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-2.115.

Ağaç başında sarı bülbül (Güver, 1970, s. 1)

şeftali

ÇB/TCB-2.116.

Bir kalbur tüylü taşak K.72, K.127

ÇB/TCB-2.116.a.

Bir tepsi tüylü taşak K.189

ÇB/TCB-2.117.

Dal üstünde tüylü dede K.123

ÇB/TCB-2.118.

Ortası uncuk

Kenarı oduncuk

Üstü kadifecik K.89

şemedan¹⁴

ÇB/TCB-2.119.

Alası alası.

Bunu bilmeyen yedi köy veresi (Koz, 1976, s. 1)

¹⁴ Şemedan: Bir kavun türü

urum dutu

ÇB/TCB-2.120.

Zerre zerre zer olur

Zerre düşer bal olur

Zerre varma yanına

On parmağın bal olur K.118

üzüm

ÇB/TCB-2.121.

Benim bir sürü çocuğum var

Başı çöplü çöplü K.48

ÇB/TCB-2.121.a.

Benim birçok çocuğum var

G...ü çöplü çöplü K.117

ÇB/TCB-2.121.b.

Bir albur çocuğum var

Arkaları çöplü çöplü K.170

ÇB/TCB-2.122.

Sık dağa gittim

Çok kuş vurdum

Etini yedim

Kemiğini sıptı¹⁵tım K.194

ÇB/TCB-2.123.

Kışta mezar

Yazda Pazar (Kaya, 2001, s. 31)

¹⁵ Sıptı-: Sıyırmak

ÇB/TCB-2.124.

Sarkmış sarkmış

Düşerim diye korkmuş (Uçuk, 2008, s. 49)

yer fıstığı

ÇB/TCB-2.125.

Yeraltında kurklu tavuk K.58

ÇB/TCB-2.125.a.

Yeraltında kilitli sandık K.202

zerdali

ÇB/TCB-2.126.

Sapsarı sarkıp durur

Düşerim diye korkup durur (Avcı, 1998, s. 22)

8.1.2.3. Sebzelerle İlgili Bilmeceler

bakla

ÇB/TCB-2.127.

Alaca bulaca

Sepetim yamaca

Çıkar gider ağaca (Albayrak, 2008, s. 39)

baldıran¹⁶

ÇB/TCB-2.128.

Yeraltında ala saplık K.26

¹⁶ Baldıran: Toprak altında yetişen bir tür sebze

bamya

ÇB/TCB-2.129.

Ufacık adamcıklar

Başında tablacıklar (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 122)

biber

ÇB/TCB-2.130.

Karşiyaka'da hacı var

Al kavaktan tacı var (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 115).

domates

ÇB/TCB-2.131.

Fıçıcık fıçıcık

İçi dolu turşucuk K.42

ÇB/TCB-2.132.

Yol üstünde kırmızı bohça (Öziç, 2001, s. 76)

ÇB/TCB-2.133.

O kırmızı dalı yeşil

Hem öyle ye hem pişir

Başında da şapkası var

Hem topacık hem dar (Akçakoyun, 2010, s. 81)

ÇB/TCB-2.134.

Kırmızı bir derim var

Yemeklerde yerim var (Urucu, 2009, s. 58)

kabak

ÇB/TCB-2.135.

Uzun uzun örk¹⁷ yatar

Ucunda bir kurk¹⁸ yatar K.53

ÇB/TCB-2.135.a.

Uzun uzun urganlar

Ucunda pehlivanlar K.145

ÇB/TCB-2.136.

Tarlada bir teke bağlı

Boynuzları köke bağlı K.56

ÇB/TCB-2.136.a.

Dam ardında dana bağlı

Boynuzu köke bağlı K.137

ÇB/TCB-2.136.b.

Dam ardında teke bağlı

Boynuzlan köke bağlı (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-2.136.c.

Heke bağlı hüke bağlı

Boynuzları köke bağlı (Karaoğlu, 1994, s. 18)

ÇB/TCB-2.137.

Ağıldan atladım

Öte yana yumurtladım K.64

¹⁷ Örk: Kabağın uzantısı

¹⁸ Kurk: Kuluçka

ÇB/TCB-2.137.a.

Ağıldan atladı

Komşuya yumurtladı K.117

ÇB/TCB-2.137.b.

Bahçeden atladı

Havluya yumurtladı (Karaoğlu, 1994, s. 18)

ÇB/TCB-2.138.

Allah'ın işi

Karnında dişi (Tekgül, 2002, s. 49)

kırmızı biber

ÇB/TCB-2.139.

Yeşildir haba¹⁹sı

Kırmızıdır küpesi K.135

kırmızı soğan

ÇB/TCB-2.140.

Kırmızıdır elma değil

Kat kattır katmer değil

Yenilir ama meyve değil K.187

ÇB/TCB-2.140.a.

Kat kattır katmerlidir

Gül değildir kırmızıdır (Arslanhan, 2001, s. 187)

¹⁹ Haba: Bir tür yelek

lahana

ÇB/TCB-2.141.

Enli yapraklı

Dibi topraklı K.35

ÇB/TCB-2.141.a.

Enli enli yapraklı

Bittiği yer topraklı

Kaya değil taş değil

Akla gelecek iş değil K.32

ÇB/TCB-2.141.b.

Bir yanı yaprak

Bir yanı toprak

Yuva değil kuş değil

Akla gelecek iş değil K.69

ÇB/TCB-2.141.c.

Kat kat yaprak

Yarı yeri toprak

Yuva değil kuş değil

Akla gelecek iş değil (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.142.

Kat katı kat katı

Bu Allah'ın hikmeti

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece K.170

ÇB/TCB-2.142.a.

Kat katıdır katı

Bu Allahın hükümeti
 Ya bunu bilecen
 Ya bu gece ölecece K.140

ÇB/TCB-2.142.b.
 Kat katdır kat kat
 Allah'ın hikmeti
 Ya bunu bileceksin
 Ya bu gece öleceksin (Yılmaz, 2005, s. 340)

ÇB/TCB-2.143.
 Kat kat yaprak
 Hazreti toprak
 Ya onu bilicin
 Ya meraktan ölücün K.181

ÇB/TCB-2.144.
 Bir direkli
 Bin kiremitli K.110

ÇB/TCB-2.145.
 Kat kat döşek
 Bunu bilmeyen eşek K.89

ÇB/TCB-2.146.
 Kat kat yaprak
 Hazreti toprak K.147

ÇB/TCB-2.147.
 Kat kat yapraklı
 Altı topraklı K.169

ÇB/TCB-2.148.

Benim bir dedem var

Kırk kat çamaşır giyer K.169

ÇB/TCB-2.148.a.

Benim bir kızım var

Kat kat eteği var (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.148.b.

Benim bir kızım var

Kat kat gelinliği var (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.148.c.

Benim bir kızım var

Çit çit çeyizi var (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.148.d.

Benim bir kızım var

Kat kat çeyizi var K.122

ÇB/TCB-2.148.e.

Benim bir gelinim var

Bir sürü çeyizi var K.22

ÇB/TCB-2.149.

Benim bir kızım var

Palas pandıras K.189

ÇB/TCB-2.150.

Benim bir evim var

Kırk kiremitli (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.151.

Yazın serilir

Kışın dürülür K.205

ÇB/TCB-2.152.

Hatimem hat hat

Çamaşırı kat kat (Evren, 2006, s. 36)

ÇB/TCB-2.153.

Benim bir ninem var

Giyinir kat kat

Yine de üşüdüm yavrum der (Deveci, 2010, s. 82)

ÇB/TCB-2.154.

Kalaylı tas

Kaldır şuraya as (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-2.155.

Yem yemez

Su içer (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-2.156.

Yeraltında bohçalı kadın K.127

ÇB/TCB-2.157.

Kat kat katmer K.143

ÇB/TCB-2.158.

Kırk yamadan bir peyik

Emmi g..tün ne büyük K.161

limon

ÇB/TCB-2.159.

İçicik fiçicik

İçi dolu turşucuk K.116

ÇB/TCB-2.160.

Sarı kızın sarkıp durur

Düşerim diye korkup durur K.208

ÇB/TCB-2.160.a.

Sapsarı sarkar

Düşmekten korkar (Öziç, 2001, s. 76)

pancar

ÇB/TCB-2.161.

Yeraltında altın tabak K.30

ÇB/TCB-2.162.

Yer altında kırmızı tencere (Öziç, 2001, s. 76)

patates

ÇB/TCB-2.163.

Yeraltında kurklu tavuk K.107

ÇB/TCB-2.164.

Yeraltında piliçli tavuk K.116

ÇB/TCB-2.164.a.

Yer altında bicili tavuk K.183

ÇB/TCB-2.164.b.

Yeraltında civcivli tavuk K.119

ÇB/TCB-2.165.

Bir kecliğim var

Her yerde yumurtlar (Karaoğlu, 1994, s. 26)

patlıcan

ÇB/TCB-2.166.

Ağız aşağı

Karalar taşığı K.22

ÇB/TCB-2.166.a.

Tepesi aşağı

Karalar taşığı K.30

ÇB/TCB-2.166.b.

Tepesi aşağı

Teke taşığı K.115

ÇB/TCB-2.166.c.

Teke taşığı

Tepesi aşağı (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-2.166.d.

Tepesi aşağı

Teke taşığı

Bunu bilmeyen

Gâvur uşağı K.35

ÇB/TCB-2.166.e.

İniş aşığı

Teke taşığı

Bunu bilmeyen

Keşiş²⁰ eşeği K.32

ÇB/TCB-2.166.f.

Teke taşığı

Bunu bilmeyen gavur eşeği K.144

ÇB/TCB-2.167.

Alçacık boylu

Kadife donlu K.110

ÇB/TCB-2.168.

Ufacıktan boyu var

Kadifeden soy²¹u var K.27

ÇB/TCB-2.168.a.

Küçücük boyu var

Kadifeden donu var (Yalçınkaya, 2010, s. 83)

ÇB/TCB-2.169.

Dağdan gelir hor hor

Suratı mosmor K.189

ÇB/TCB-2.169.a.

Dağdan gelir hor hor

Taşakları mor mor K.142

²⁰ Keşiş: Müslüman olmayan kişi.

²¹ Soy: Patlıcanın sapı

ÇB/TCB-2.170.

Kara vurgunlardan gidesice (Aydınlı, 2008, s. 37)

ÇB/TCB-2.171.

Damdım s...i sarkıttım

Hacı Ahmet'i bakıttım (Göçer, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-2.172.

Uzun uzadı gidiyor

Babası üç aylıkken

Oğlu mezara gidiyor (Tatlı, 2012, s. 40)

pırasa

ÇB/TCB-2.173.

Yeraltında sakallı dede K.96, K.109

ÇB/TCB-2.174.

Salkım saçak gümüşlü bıçak? K.159

salatalık

ÇB/TCB-2.175.

Uzun uzun uzular

Ot içine kuzular K.116

ÇB/TCB-2.175.a.

Uzun uzun uzarlar

Ot içinde buzağular K.118

ÇB/TCB-2.176.

Şu yol hızara gider

Ölüler mezara gider
 Anası kırklı iken
 Oğlu pazara gider (Önder, 1998, s. 15)

sarımsak

ÇB/TCB-2.177.
 Ak tavuğum ak tavuğum
 Yumurtası çok tavuğum K.27

ÇB/TCB-2.177.a.
 Ak dedim pak dedim
 Yumurtası çok dedim (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-2.178.
 Ay gibi eğri
 Tuz gibi acı
 Bunu bilmeyen kunnacı²² K.38

ÇB/TCB-2.178.a.
 Ay gibi eğri
 Tuz gibi içi
 Bunu bilmeyen kunnacı (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-2.178.b.
 Ay gibi eğri
 Tuz gibi acı
 Bunu bilmeyen
 İğnenin ucu K.64

²² Kunnacı: Hamile

ÇB/TCB-2.179.

Manı manı maniki

Dişleri var on iki (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-2.180.

Yedi kardeş bir araya gelmişler

Beyaz patiskalar giymişler

Niye giydin diye sormuşlar

Demir değnek ile dövmüşler (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-2.181.

Her evde mevcut bulunur

Türlü taam²³ a konulur

O nedir kansız vurulur

Söyle bakalım bu nedir K.56

ÇB/TCB-2.182.

Aydan arı

Günden duru (Atılğan, 1980, s. 24)

soğan

ÇB/TCB-2.183.

Yeraltında kürklü hoca K.14, K.45

ÇB/TCB-2.183.a.

Yer altında gurtlu goca (Yılmaz, 2005, s. 346)

ÇB/TCB-2.183.b.

Yeraltında sakallı dede K.4

²³ Taam: Yemek, aş.

ÇB/TCB-2.183.c.

Yeraltında gümüş düğme K.31

ÇB/TCB-2.184.

Benim bir kızım var

Kırk gömleği var K.36

ÇB/TCB-2.185.

Kat kat katmer değil

Yenir ama elma değil K.143

ÇB/TCB-2.186.

Yazın yersin yaşını

Kışın yersin başını K.144

ÇB/TCB-2.187.

Dağdan attım kırılmadı,

Bağdan attım kırılmadı,

Bir yumruğuma dayanmadı K.188

ÇB/TCB-2.187.a.

Dağdan attım taştan attım kırılmadı

Bir yumruğa dayanmadı (Yılmaz, 2005, s. 343)

ÇB/TCB-2.188.

Uzun uzun odalar

Aksakallı dedeler

Başını yere dikmiş

Ayakları çabalar (Tekgül, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-2.189.

Kat kat elma

Önceden kalma (Karaoğlu, 1994, s. 27)

su kabağı

ÇB/TCB-2.190.

Tık tık eden kabacık

Beni aldatan babacık K.9

ÇB/TCB-2.191.

Sekmecikten sektim

Kırk altı yumurta döktüm K.93

ÇB/TCB-2.192.

Höke bağılı höke bağılı

Boynuzları köke bağılı (Yılmaz, 2000, s. 22)

turp

ÇB/TCB-2.193.

Yeraltında gümüş tabak K.30

ÇB/TCB-2.193.a.

Yeraltında kızıl kıvrak K.101

ÇB/TCB-2.193.b.

Yeraltında kırmızı düğme K.71

ÇB/TCB-2.194.

Küçük hanım içerde

Etekleri dışarda (Uçuk, 2008, s. 49)

ÇB/TCB-2.195.

Altı mor

Üstü yeşil (Karaoğlu, 1994, s. 28)

ÇB/TCB-2.196.

Başı yeşil emir değil

Sırtı al elma değil

İçi beyaz peynir değil (Karaoğlu, 1994, s. 28)

ÇB/TCB-2.196.a.

Başı yeşil emir değil

Üstü kara kömür değil

İçi beyaz peynir değil

Kuyruğu var fare değil

ÇB/TCB-2.197.

Ak ama peynir değil

Kuyruğu uzun sıçan değil (Karaoğlu, 1994, s. 28)

8.1.2.4. Çiçeklerle İlgili Bilmeceler

gelincik

ÇB/TCB-2.198.

Kırmızı renklidir

O bir gelindir (Karaoğlu, 1994, s. 16)

ÇB/TCB-2.199.

Kırmızı renklidir

Direk üstündedir

Kırların gelinidir

Bilin bakalım nedir? (Karaoğlu, 1994, s. 16)

göl

ÇB/TCB-2.200.

Pencereden ay doğdu

Görenler hayran oldu

Anası kızım derken

Kızının bir kızı oldu K.22

ÇB/TCB-2.200.a.

Pencereden ay doğdu

Şavkı yüzüme vurdu

Anası beşikteyken

Kızının kızı oldu K.126

ÇB/TCB-2.200.b.

Karşıdan bir ay doğmuş

Ayı görenler olmuş

Anası kundakta iken

Kızının kızı olmuş (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-2.201.

Baharı haber verir

Bülbüle neşe verir

Her renk entâri giyer

Bahçelere şan verir (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 137)

ÇB/TCB-2.202.

Bakması güzel

Alması üzer K.159

kar çiçeği

ÇB/TCB-2.203.

Çalı dibinde yoğurt mayaladım (Karaoğlu, 1994, s. 19)

lale

ÇB/TCB-2.204.

Yeraltında yünlü yumurta K.115

nergis

ÇB/TCB-2.205.

Geriden baktım ıldır ışık

Yanına vardım kınalı kaşık (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-2.206.

Dışı beyaz

İçi sarı (Koz, 1976, s. 1)

8.1.2.5. Ağaçlarla İlgili Bilmeceler**ağaç**

ÇB/TCB-2.207.

Ağzı var dili yok

Canı var kanı yok (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-2.208.

Gece hayat verir

Gündüz ölüm verir (Akçakoyun, 2010, s. 80)

ÇB/TCB-2.209.

Yazın giyinir

Kışın soyunur (Tatlı, 2012, s. 40)

ağaç kökü

ÇB/TCB-2.210.

Alnı sakar

Göge bakar (İyibiçer, 2000, s. 35)

çam ağacı

ÇB/TCB-2.211.

Dağ başında bir koca kan ağlar

Ağlar da yaşı dinmez (Albayrak, 2008, s. 39)

kavak ağacı

ÇB/TCB-2.212.

Uzun uzun uz gider

Oğlu kızı düz gider (Karaoğlu, 1994, s. 20)

sakız ağacı

ÇB/TCB-2.213.

Nenemin kulakları hep iltihaplı K.187

8.1.2.6. Çeşitli Bitki ve Ürünleri İle İlgili Bilmeceler

asma

ÇB/TCB-2.214.

Elsiz ayaksız duvarda gezer K.138

ÇB/TCB-2.215.

Kuru gömdüm

Yaş çıktı (Karaoğlu, 1994, s. 11)

ayçiçeği

ÇB/TCB-2.216.

Uzun uzun uzlama

Ucunda bir bazlama K.69, K.96

ÇB/TCB-2.216.a.

Uzun uzun uzlama

İçinde bir bazlama (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-2.217.

Altın tabak

Sini göbek (Akbulut, 2002, s. 43)

ÇB/TCB-2.218.

Bir direkli

Bin kiremitli (Dağ, 2010, s. 47)

ÇB/TCB-2.219.

Alnı sarkar

Göğe bakar (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

azgan diken²⁴

ÇB/TCB-2.220.

Benim bir sürü çocuğum var

Ayakları sarı postallı sarı postallı K.7

²⁴ Azgan diken: Battığı zaman çok acıtan, dağlarda yetişen bir diken.

çam kırıŖı

ÇB/TCB-2.221.

İnneci inneci

Bunu bilmeyen gunnacı

çam kozalağı

ÇB/TCB-2.222.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla K.160

çam pür²⁵ü

ÇB/TCB-2.223.

Metel metel meniki

Oğlu uŖađı on iki K.14

ÇB/TCB-2.224.

Benim iki çocuğum var

Bir ayakkabı giyer K.22

ÇB/TCB-2.224.a.

İki kızım var

Bir fes giyer K.27

ÇB/TCB-2.224.b.

İki ocuğum var

Bir kuŖađı var K29

²⁵ Pür: amın ucundaki sivri yapraklar. am pürü, kuzu ve oğlakları sıcak tutması için altlarına serilen kuru yapraklar olarak kullanılır.

ÇB/TCB-2.225.

Bilen bidris iğnesi

Bilmeyen on iki kız veresi K.35

ÇB/TCB-2.225.a.

İğnesi iğnesi idris iğnesi

Bilen bileşi bilmeyen ölesi K.56

ÇB/TCB-2.225.b.

Bin bildiriç iğnesi

Bunu bilmeyen domuz danası (Karaoğlu, 1994, s. 14)

çam sakızı

ÇB/TCB-2.226.

Gök keçi göğe bakar

Kıçından ayran akar K.167

ısırgan otu

ÇB/TCB-2.227.

Karşıdan baktım yeşil türbe

Yanına vardım

Estağfurullah tövbe (Karaoğlu, 1994, s. 18)

iğde

ÇB/TCB-2.228.

Dışı kadife

İçi un K.45

ÇB/TCB-2.229.

Bir davarcık unum var

İçinde oklavam var K.47

ÇB/TCB-2.230.

Bir küçücük yastık

İçine biz un bastık (Karanfildağı, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-2.230.a.

Bir küçücük al yastık

İçine un bastık (Arslanhan, 2001, s. 186)

ÇB/TCB-2.231.

Üstü kadifeci

Ortası uncu

Altı oduncu (Güver, 1971, s. 29)

kaktüs

ÇB/TCB-2.232.

Parmaksız bir şamar

Dikeni damar damar (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 141).

keçiboynuzu

ÇB/TCB-2.233.

Kapkara kartmış

Kıl dibini örtmüş K.109

ÇB/TCB-2.234.

Soğan biber acıdır

Kâbe'ye giden hacıdır

Yılda bir filiz verir

O neyin ağacıdır (Karaoğlu, 1994, s. 20)

kma

ÇB/TCB-2.235.

Yedi zeytin yaprağı

Hazreti Alinin toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece K.36

ÇB/TCB-2.235.a.

Murt murt yaprağı

Hacı Osman toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecece K.48

ÇB/TCB-2.235.b.

Murt murt yaprağı

Hacı Osman toprağı

Yerden aldım toprağı

Ya bunu bileceksin

Ya bu gece öleceksin (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-2.235.c.

Murat murat yaprağı

Hacı Osman toprağı

Ya bunu bilecen

Ya bu gece ölecek K.134

ÇB/TCB-2.235.d.

Hunt hunt yaprağı

Hacı Osman toprağı

Ya bunu bileceksin

Ya da yarın öleceksin K.138

ÇB/TCB-2.235.e.

Çıt çıt çınar yaprağı

Hazretin toprağı

Ya bunu bilirsin

Ya bu gece ölürsün (Aydınlı, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-2.235.f.

Harrar yaprağı

Hazreti toprağı

Ya bunu bilirsin

Ya bu gece ölürsün (Önder, 1998, s. 14)

ÇB/TCB-2.235.g.

Har yaprağı

Hasret toprağı

Bunu bilmeyen

İskele köpeğı K.109

ÇB/TCB-2.235.h.

Murt murt yaprağı

Hacı Osman toprağı (Yılmaz, 2005, s. 339)

ÇB/TCB-2.236.

Akşam yeşil

Sabah kırmızı K.67

ÇB/TCB-2.237.

Kalenin ardı bedendir beden

Yeşil bastım al çıktı
Nedendir neden? K.140

ÇB/TCB-2.238.
Yıkadım kızıl K.157

ÇB/TCB-2.239.
Başıma sürdüm yeşil
Elime sürdüm yeşil
Yıkadım kızıl (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-2.240.
Akşamdan çamur
Sabahtan kömür
Kadınlar yakar
Erkekler bakar (Akbulut, 2002, s. 43)

ÇB/TCB-2.241.
Aldır arabası
Yeşildir türbesi
Bunu bilmeyen
Bir eşek sıpası (Deveci, 2010, s. 81)

kuşburnu (itburnu)

ÇB/TCB-2.242.
Çalı başında çörüt²⁶ür
S..çar bokunu kurutur K.42

ÇB/TCB-2.243.
Çöp başı çörek K.43

²⁶ Çörüt-: Kurumak

ÇB/TCB-2.244.

İçi kıllı

Dışı kırmızı K.56, K.115

ÇB/TCB-2.244.a.

Dışı kırmızı

İçi kıllı K.117

mantar

ÇB/TCB-2.245.

Bir direkli

Bin ayaklı K.35

ÇB/TCB-2.245.a.

Bir direkli

Bin koyaklı K.161

ÇB/TCB-2.245.b.

Bir direkli

Bin kavuklu (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.246.

Küçük tatar

Simit satar (Karaoğlu, 1994, s. 24)

ÇB/TCB-2.247.

Bir ağaç diktim dalsız budaksız

Bir kuş konu kolsuz bacaksız (Aktay, 2004, s. 33)

pamuk

ÇB/TCB-2.248.

Ağustosta bir gül açar

Ölüye farz diriye sünnet K.25

ÇB/TCB-2.248.a.

Dibi toprak

Başı toprak

Ölüye sünnet

Diriye farz (Avcı, 1998, s. 22)

ÇB/TCB-2.248.b.

Altı yeşil üstü beyaz

Diriye sünnet ölüye farz (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 140)

ÇB/TCB-2.249.

Ektim nohut gibi

Bitti söğüt gibi

Meyve tuttu armut gibi K.64

ÇB/TCB-2.249.a.

Ektim nohut

Bitti dut

Bedeni söğüt

Başı armut K.57

ÇB/TCB-2.249.b.

Ektim nohut

Bitti söğüt

Yaprağı dut

Meyvesi armut K8

ÇB/TCB-2.249.c.

Ektim nohut

Çıktı nohut

Yaprağı dut

Kendi armut (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-2.250.

Karnı keçe

Burnu piz²⁷ K27

ÇB/TCB-2.251.

Çıt çıtın ağacı

Çıtın pıtın ağacı

Yaz ile yüz arasında

Beyaz gül bittim ağacı (Önder, 1998, s. 15)

pamuk kozası

ÇB/TCB-2.252.

Dört tane özü var

Arpacık gözü var K.158

ÇB/TCB-2.253.

Sahilde dar bir kümbet

Evliya eder himmet

Yılda bir çiçek açar

Hem farz kılar hem sünnet (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 142).

²⁷ Piz: Pamuğun kabuğu

pelit²⁸

ÇB/TCB-2.254.

Tepeden bir kütük yuvarlandı
Parçalanınca iki tahtası iki teknesi
Bir de hoşaf taşı çıktı K.40

ÇB/TCB-2.255.

Bir teknem var
İki teknesi çıkar (Karaoğlu, 1994, s. 26)

sarmaşık

ÇB/TCB-2.256.

Bin dibi var bin yaprağı (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 140).

şalgam

ÇB/TCB-2.257.

Yer altında ak taş (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 128).

yaprak

ÇB/TCB-2.258.

Yeşilken dalda durur
Sarılar tozda durur

²⁸ Pelit: Meşe ağacında yetişen meyvedir. Pelitin dış kabukları tekneye benzer, tahtası denen meyvesidir, kabuğun içinden çıkar.

8.1.3. Yiyecekler ve İçeceklerle İlgili Bilmeçeler

8.1.3.1. Yiyeceklerle İlgili Bilmeçeler

Aşure

ÇB/TCB-3.1.

Tuzsuz pişen aş (Karaoğlu, 1994, s. 30)

bal

ÇB/TCB-3.2.

İdris gider ıssız

Çörek yapar tuzsuz K.35

ÇB/TCB-3.3.

Gözenek gözenek gözü var

Beyler önünde sözü var (Karaoğlu, 1994, s. 12)

börek

ÇB/TCB-3.4.

Yaş gömdüm

Kuru çıktı (Karaoğlu, 1994, s. 32)

çiğ köfte

ÇB/TCB-3.5.

Tepside dövdüm

Yedikçe doydum (Tatlı, 2012, s. 40)

Çökelek

B/TCB-3.6.

Karanlık yerde kadı oturur K.171

B/TCB-3.7.

Baktım idi ayı boku

Yedim idi damak otu K.60

Çörek

B/TCB-3.8.

Anam işler

Babam dişler (Akbulut, 2002, s. 43)

Dondurma

B/TCB-3.9.

Elde durur

Dilde durmaz K.97

B/TCB-3.10.

Bilmece bildirmece

Dil üstünde kaydırmaca K.118,(Öztorun, 2008, s. 70)

B/TCB-3.11.

Çum çum çukurda mısın

Beyaz yumurta mısın

Eller yaylaya gitti

Sen daha burda mısın (Karaoğlu, 1994, s. 33)

ekmek

ÇB/TCB-3.12.

Bir dam²⁹ dolusu

Kırmızı buzağı K.74

ÇB/TCB-3.12.a.

Bir dam kırmızı buzağı K.131

ÇB/TCB-3.13.

Ölçülmez değeri

Köylünün alın teri

Tarlalarda fişkırır

Sofrada en baştadır yeri K.154

ÇB/TCB-3.14.

Ne idim ne idim

Tarlalarda bey idim

Felek beni ne etti

Beli bağlı kul etti K.163

ÇB/TCB-3.15.

Katık oldum aşına

Öp beni koy başına

İnce ince dil beni

Hadi kimim bil beni (Karaoğlu, 1994, s. 34)

ÇB/TCB-3.16.

Altı kara üstü kara

Yaş serdim kuru kaldırdım (Güver, 1971, s. 29)

²⁹ Dam: Fırın

et haşlama

ÇB/TCB-3.17.

Göz göz olmuş

Murogolarda misafirdir (Kafasibüyük, 2008, s. 63)

hamur bezesi

ÇB/TCB-3.18.

Bir köprüde sektim

Kırk yumurta döktüm K.53

hedik

ÇB/TCB-3.19.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (Karaoğlu, 1994, s. 17)

içli köfte

ÇB/TCB-3.20.

İnsan yapar yapısını

Kulu açar kapısını (Coşkun, 2002, s. 78)

ÇB/TCB-3.20.a.

İnsan yapar yapısını

Kemik açar kapısını (Urucu, 2009, s. 59)

ÇB/TCB-3.20.b.

El yapar yapısını

Ağız açar kapısını (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-3.21.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla (Karaoğlu, 1994, s. 35)

isot

ÇB/TCB-3.22.

Görünce dayanamadım

Bırakamam namusum (Tatlı, 2012, s. 40)

kavurga

ÇB/TCB-3.23.

Dar yerde at tepişir (Güver, 1971, s. 30)

kömbe

ÇB/TCB-3.24.

Yaş gömdüm kuru çıktı (Tatlı, 2012, s. 40)

leblebi

ÇB/TCB-3.25.

Açıldı sandık

Döküldü fındık (Karaoğlu, 1994, s. 23)

muhallebi

ÇB/TCB-3.26.

Bilmece bildirmece

Dil üstünde kaydırmaca (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 236).

pekmez

ÇB/TCB-3.27.

Karanlık odada bir kadı durur K.190

ÇB/TCB-3.28.

Kız uyandı cama dayandı

Cam kırıldı kana boyandı (Karanfildağı, 2007, s. 77)

peynirli börek

ÇB/TCB-3.29.

Ötesi bayır, içerisi bayır, ortası yeşil çayır K.190

pilav

ÇB/TCB-3.30.

Arap atlandı

Üzengi katlandı

Kum kuyuldu

Su bulandı (Arslanhan, 2001, s. 186)

sıkma

ÇB/TCB-3.31.

Harttırdım

Ananın eline verdim K.23

ÇB/TCB-3.31.a.

Kattırdım

Eline verdim K.140

sumak

ÇB/TCB-3.32.

Kan işer

Kanı duvardan aşar K.165

tereyağ

ÇB/TCB-3.33.

Helemez helemez

Ocak başına gelemez K.5, K.44

ÇB/TCB-3.33.a.

Helemez hülemez

Ocak başına gelemez K.98

ÇB/TCB-3.33.b.

Ölemez ölemez

Ocak başına gelemez K.81

ÇB/TCB-3.33.c.

Elemez elemez

Ocak başına gelemez K.10, K.131

ÇB/TCB-3.33.d.

Elemez elemez

Ocak başına gelemez

Gelse de duramaz K.126

yağ dürümü³⁰

ÇB/TCB-3.34.

Karttırdım eline verdim K.81

yoğurt

ÇB/TCB-3.35.

Komşuda pişer

Bize de düşer K.79

yufka

ÇB/TCB-3.36.

Annem açtı

Kendi kaçtı K.32

zeytin

ÇB/TCB-3.37.

İçi kütük

Dışı katık K.3

ÇB/TCB-3.37.a.

Dışı katık

İçi kütük K.96

ÇB/TCB-3.38.

İçi kemik

Dışı et (Karaoğlu, 1994, s. 30)

³⁰ Yağ dürümü: Yufka ekmeğın içine tere yağ konup dürülür.

ÇB/TCB-3.39.

Altı uncuk

Kenarı oduncuk

Üstü siyahcık K.89

ÇB/TCB-3.40.

İçi kara dışı kara

Bunu bilmeyen maskara K.143

ÇB/TCB-3.41.

Tarlada biter

Makine büker (Karaoğlu, 1994, s. 30)

ÇB/TCB-3.42.

Dal üstünde kara tavuk (Yılmaz, 2005, s. 343)

8.1.3.2. İçeceklerle İlgili Bilmeceler

çay

ÇB/TCB-3.43.

Benim bir oğlum var

Kan işer

Kanı duvardan aşar K.89

ÇB/TCB-3.44.

Tarlada yeşil

Bakkalda siyah

Evde kırmızı K.156

kahve

ÇB/TCB-3.45.

Soktum şişer

Çektim küser K.56

ÇB/TCB-3.46.

Bak şu fellâha,

Âlemde gezer.

Âşığının bağrını ezer.

Bahtı Yemen

Mülkü beden,

Nerden âşık oldum

Bu fellaha ben?(Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 238)

Süt

ÇB/TCB-3.47.

Belalı ak başım

Tuzsuz pişer aşım (Akbulut, 2002, s. 44)

ÇB/TCB-3.48.

Sokunca kusar

Çekince küser K.161

8.1.4. Hayvanlar ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceleler**8.1.4.1. Uçar Hayvanlarla İlgili Bilmeceleler****arı**

ÇB/TCB-4.1.

Ey hızıdık hızıdık

Otuz iki kızıdık

Ezildik büzüldük
 Bir tahtaya düzüldük K.1

ÇB/TCB-4.1.a.
 Hey hızıdık hızıdık
 Bir küren³¹ kızıldık
 Kıran geldi kırıldık
 Bir tahtaya dizildik K.18

ÇB/TCB-4.1.b.
 Biz biz idik biz idik
 Otuz iki kız idik
 Dal dal olduk dağıldık
 Bir çalıya yığıldık (Mudu, 2004, s. 64)

ÇB/TCB-4.1.c.
 Ey hızıdık hızıdık
 Altmış iki kızıldık
 Dal dal olduk dağıldık
 Bir çalıya yığıldık K.160

ÇB/TCB-4.1.d.
 Mız mızıldık
 Altmış iki kız idik K.102

ÇB/TCB-4.2.
 Sarp kaya yüzünde
 Sarı saman sivrulur K.19

ÇB/TCB-4.3.
 Ufacık taşlar

³¹ Küren: Çokluk

Derede kışlar
 Kendi kazanır
 Ele bağışlar K.7

ÇB/TCB-4.3.a.
 Küçücük kuşlar
 Urum'da kışlar,
 Kendi kazanır
 Ele bağışlar (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-4.3.b.
 Ufacık kuşlar
 Çiçekleri taşlar
 Kendi yemez ele bağışlar (Karaoğlu, 1994, s. 11)

ÇB/TCB-4.3.c.
 Mini mini kuşlar
 Cami taşlar
 Kendi yapar
 Ele bağışlar K.123

ÇB/TCB-4.4.
 Dağdan baktım hiç yok
 Yanına vardım pek çok K.35

ÇB/TCB-4.5.
 Küçük bir kuşum var
 Çiçek gider hoşuna
 Uğrar her çiçeğin başına
 Emek çeker boşuna K.156

ÇB/TCB-4.6.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı nalsız başı yularsız gelir K.168

ÇB/TCB-4.7.

Dağdan gelir hop hop

Ayağında zilli top (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-4.8.

Vildiri viccik

Kuyruğu küçük

Gider havaya

Gelir yuvaya (Doku, 2011, s. 45)

ÇB/TCB-4.8.a.

Fın fınık burnu yirik

Gider havaya

Gelir yuvaya (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.8.b.

Fi firik

Karnı yirik

Gider havaya

Gelir yuvaya (Arslanhan, 2001, s. 187)

ÇB/TCB-4.8.c.

Gider havaya

Gelir yuvaya K.62

ÇB/TCB-4.9.

Dağdan gelir dudak gibi

Kollar var budak gibi

Eğilir su içmeye

Bağırır ulak gibi (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-4.10.

Eti yenmez

Sütü yenir (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.11.

İzmir'e gider izi olmaz

Arapça söyler belli olmaz (Karaoğlu, 1994, s. 11)

ÇB/TCB-4.12.

Kol kol olduk dağıldık

Yeşil dala yığıldık (Koz, 1976, s. 1)

bal arısı

ÇB/TCB-4.13.

Gider ama izi yok

Çöreğinin tuzu yok K.5

ÇB/TCB-4.13.a.

Gökte gezer izi yok

Çöreğinin tuzu yok K.197

ÇB/TCB-4.13.b.

Değirmene gider izi olmaz

Çöreğinin tuzu olmaz K.7

ÇB/TCB-4.13.c.

Dedem değirmene gider izi yok

Ekmeğinin tuzu yok (Karanfildağı, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-4.14.

Yolda gider izi yok

Canı var kanı yok

Eti haram sütü helal (Evren, 2006, s. 36)

kelebek

ÇB/TCB-4.15.

Derede lin lin

Tepede lin lin

Kemiksiz lin lin

Sümüksüz lin lin K.64, K.82

ÇB/TCB-4.15.a.

Derede İlk İlk

Tepede lik İlk

Kemiksiz lik lik

İliksiz lik lik (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-4.15.b.

Limlim dağ gezer

Limlim bağ gezer

Limlim iliksiz

Limlim kemiksiz K.161

ÇB/TCB-4.15.c.

İlim iliksiz

İlim kemiksiz

İlim dağ aşar

İlim bağ aşar (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-4.16.

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var koç değil (Uçuk, 2008, s. 49)

kırlangıç

ÇB/TCB-4.17.

Küçücük kuşlar

Minareyi taşlar K.11

ÇB/TCB-4.18.

Metel metel mertledi

Yedi dağı atladı

Kurbağalar kanatlandı

Uçtu gitti Şam'a doğru (Karaoğlu, 1994, s. 21)

kuş

ÇB/TCB-4.19.

Dalda durur

Elde durmaz K.115, K.123

ÇB/TCB-4.20.

Dalda durur elde durmaz

Hokkabaz mı hokkabaz (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-4.21.

Aslı nedir resmi nedir

Canlı mıdır cismi nedir

Söylediğim bilmecenin

Söyleyiniz ismi nedir (Karaoğlu, 1994, s. 23)

ÇB/TCB-4.22.

Karşıdan baktım pek çok

Yanına vardım hiç yok (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 140)

ÇB/TCB-4.23.

Yoldan gelir yürümeden

Dala konar görünmeden K.143

leylek

ÇB/TCB-4.24.

Oraktan eğri

İğ³²den doğru

Sütten beyaz

Ziftten kara K.5

ÇB/TCB-4.25.

İki çubuk bir makas

Kendisi bir hokkabaz K.103

ÇB/TCB-4.26.

İki makas bir çubuk (Güngör, 2004, s. 74)

ÇB/TCB-4.27.

İki ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (Karaoğlu, 1994, s. 24)

tavus kuşu

ÇB/TCB-4.28.

Sepür sepür ayağı var

³² İğ: Mil şeklinde çıkırığa takılan demir parça, üzerine iplik sarılır.

Binbir türlü yeleşti var (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 145)

yarasa

ÇB/TCB-4.29.

Çıktım merdivenin yarısına

Baktım ayın sarısına

Kuşların içinde bir kuş var

Meme verir yavrusuna K.117

ÇB/TCB-4.30.

Gündüz görmez gece görür

Gece uçar gündüz uyur (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 145)

5.1.4.2. Karada Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler

at

ÇB/TCB-4.31.

Al tay yatar

Al tay kalkar K.56

ÇB/TCB-4.32.

Altı demir

Üstü ağaç

Ortası et (Karaoğlu, 1994, s. 12)

ayı

ÇB/TCB-4.33.

Çipil çipil su içer

Suyu baladır içer

Ormanlara yan verir

Düşmanlara yön verir (Karaoğlu, 1994, s. 12)

civciv

ÇB/TCB-4.34.

Bir karı geldi

Dil döktü dil döktü

Yıvsız köynek dikti K.111

çakal

ÇB/TCB-4.35.

Gündüz et yer

Gece yıldız sayar (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 173)

deve

ÇB/TCB-4.36.

Ayağı uzun

Gödeni büyük K.191

ÇB/TCB-4.37.

Lap lap ayaklı

Küçücük kulaklı (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-4.38.

Eğri oturalım

Doğru konuşalım (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-4.39.

Dört lap lap

Bir de küp

Eğri hıyar

Doğru top (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-4.40.

Eğri ınar yerde yatar

Yerden alır gökte tutar (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-4.40.a.

Eğri ınar

Yerden alır gökte yer (Çelebioğlu-ksz, 1979, s. 176)

ÇB/TCB-4.40.b.

Eğri kılıç doğru tokmak (Çelebioğlu-ksz, 1979, s. 176)

ÇB/TCB-4.41.

Uzun uzlama

Ucunda bazlama (Atılınan, 1980, s. 24)

domuz

ÇB/TCB-4.42.

Cıpıl cıpıl su içer

Suyu buladır içer (Karaoğlu, 1994, s. 15)

eşek

ÇB/TCB-4.43.

Dört tap tap

Bir şıp şıp

Bir tirilelim K.180

ÇB/TCB-4.44.

Seni taşır onu taşır

Çalı çıra taşır

Gözleri ceviz gibi

Sesi billur gibi K.181

fare

ÇB/TCB-4.45.

Min min min ayaklı

Mintan kulaklı

Dokurcun³³ boylu

Mum ayaklı K.110

ÇB/TCB-4.46.

Kuyruğu uzun zampara

Gider gelir ambara (Kafasıbüyük, 2008, s. 63)

geyik

ÇB/TCB-4.47.

Boynuzları budak gibi

Eğilir bir su içer

Meler göğce oğlak gibi K.117

ÇB/TCB-4.47.a.

Dağdan gelir dak gibi

Boynuzları budak gibi

Eğildi bir su içti

Meler göğce oğlak gibi K.35

³³ Dokurcun: Buğday demetlerinin dokuz tane üst üste dizilmesine dokurcun denir.

ÇB/TCB-4.47.b.

Dağdan gelir dak gibi

Boynuzları budak gibi

Eğilir su içer

Meler körpe oğlak gibi (Yılmaz, 2005, s. 340)

ÇB/TCB-4.48.

Hacca giden hacıdır

Gitmeyen duacıdır

Dal verir meyve vermez

O neyin ağacıdır? (Karaoğlu, 1994, s. 16)

hindi

ÇB/TCB-4.49.

Tavandan bakar

Sümücüğü akar K.116

ÇB/TCB-4.50.

Benim babam mertten

Sakalı var etten

Şimdi gelir görürsünüz

Güle güle ölürsünüz (Akbulut, 2002, s. 44)

ÇB/TCB-4.51.

Süpür süpür ayağı var

Bin bir türlü yeleği var (Karaoğlu, 1994, s. 14)

ÇB/TCB-4.52.

Etten sakallı (Koz, 1976, s. 1)

horoz

ÇB/TCB-4.53.

Ezan okur namaz kılmaz

Avrat alır nikâh kıymaz K.24

ÇB/TCB-4.53.a.

Ezan okur namaz kılmaz

Kan alır nikâh kıymaz K.124

ÇB/TCB-4.54.

Abdestsiz ezan okur K.35

ÇB/TCB-4.55.

Dedem var metten

Sakalı var etten

Görürsün güle güle ölürsün K.109

ÇB/TCB-4.55.a.

Bir oğlum var metten

Sakalı var etten K.35

ÇB/TCB-4.56.

Kuyruğu orak gibi

Kepez³⁴i tarak gibi K.37

ÇB/TCB-4.56.a.

Kuyruğu orak gibi

Başı tarak gibi K.161

³⁴ Kepez: Horozun ibiği

ÇB/TCB-4.56.b.

Başı tarak

Arkası orak (Kaya, 2001, s. 31)

ÇB/TCB-4.56.c.

Başında tarak

Kuyruğu orak (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-4.57.

Horoz öter uzun uzun

Uyku görmez benim gözüm K.43

ÇB/TCB-4.58.

Kırmızı fesli

Uzun sesli (Coşkun, 2002, s. 78)

ÇB/TCB-4.58.a.

Güzel sesli

Kırmızı fesli (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-4.59.

Bizim köyün çakalı

Başında kırmızı yazması (Tatlı, 2012, s. 40)

kaplumbağa

ÇB/TCB-4.60.

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı g..tlü eniştem gelir K.74

ÇB/TCB-4.61.

Dağdan gelir takır takur K.117

ÇB/TCB-4.61.a.

Dağdan gelir takır takır

Hasta olmuş Göde Bekir (Tarçın, 2000, s. 50)

ÇB/TCB-4.62.

Dağdan gelir takla makla

Aman avrat beni sakla K.89

ÇB/TCB-4.63.

Altı tahta üstü tahta

İçindeki kanlı kahpe K.7

ÇB/TCB-4.63.a.

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir kanlı softa K.110

ÇB/TCB-4.63.b.

Altı tahta üstü tahta

İçinde bir garip softa K.162

ÇB/TCB-4.63.c.

Altı tahta üstü tahta

İçinde kara Fatma K.71

ÇB/TCB-4.63.d.

Altı tahta üstü tahta

İçindeki eşe Fatma K.66

ÇB/TCB-4.63.e.

Altı tahta üstü tahta

İçinde oturur Ali Usta (Karaoğlu, 1994, s. 20)

ÇB/TCB-4.63.f.

Altı kepir üstü kepir

Ortasında bekçi Bekir K.119

ÇB/TCB-4.63.g.

Altı takır üstü takır

İçinde hamaylı okur K.11

ÇB/TCB-4.63.h.

Altı takır üstü bakır

Üstünde maymun tekir (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.63.i.

Altı bakır üstü bakır

İçinde maymun oturur (Güngör, 2004, s. 74)

ÇB/TCB-4.63.j.

Altı mermer üstü mermer

İçinde buruşuk Ömer (Yılmaz, 2005, s. 350)

ÇB/TCB-4.63.k.

Altı taş üstü taş

Bunu bilmeyen kızıl baş K.161

ÇB/TCB-4.63.l.

Altı keçe üstü keçe

Bundan nasıl yağmur geçe (Güver, 1971, s. 30)

ÇB/TCB-4.64.

Uzaktan baktım bir kara taş

Yanına vardım dört ayak bir baş K.24

ÇB/TCB-4.64.a.

Uzaktan baktım ışııl ışııl

Yakına geldim kırış kırış K.119

ÇB/TCB-4.64.b.

Uzaktan baktım ıldır ışık

Yanına geldim kel kırışık K.147

ÇB/TCB-4.64.c.

Geriden gördüm bir taş

Yanına vardım dört ayak bir baş K.147

ÇB/TCB-4.64.d.

Karşıdan baktım bir taş

Yanına gittim dört ayak bir baş (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-4.65.

Yokuşa gider yüklüce

Hatun kız büzüklüce K.161

ÇB/TCB-4.66.

Dağda takılar

Suda cipiler (Yılmaz, 2005, s. 351)

karınca

ÇB/TCB-4.67.

Yeraltında kara kazan kaynar K.37

ÇB/TCB-4.67.a.

Yeraltında kazan kaynar K.48

ÇB/TCB-4.67.b.

Yeraltında bulgur kaynar K.141

ÇB/TCB-4.68.

Çalı başına çıtırma³⁵dan çıkar K.42

ÇB/TCB-4.68.a.

Çıtıramadan dağ başına çıkar K.48

ÇB/TCB-4.68.b.

Çıt demeden çama çıkar K.201

ÇB/TCB-4.68.c.

Çıt demeden çalıya çıkar (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-4.69.

Bir küçücük kumbara

Erzak taşır ambara K.170

ÇB/TCB-4.70.

At at ay

Pat at ay

İnce belli karatay K.183

ÇB/TCB-4.70.a.

Atalay atalay

İnce belli karatay (Karaoğlu, 1994, s. 30)

ÇB/TCB-4.71.

Bir yanı gider

Bir yanı gelir (İyibiçer, 2000, s. 35)

³⁵ Çıtıra-: Sessizce hareket etmek.

ÇB/TCB-4.72.

İnce ince belleri var

Eğri büğrü yolları var

Yer altında evleri var (Evren, 2006, s. 37)

ÇB/TCB-4.73.

Toprak altı medeniyet

Gör bak milyonlarca niyet (Akçakoyun, 2010, s. 80)

ÇB/TCB-4.74.

Uzaktan baktım hiç yok

Yakından baktım pek çok (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-4.75.

Kara kahpe

Beli ince

Kıçı topça (Karaoğlu, 1994, s. 19)

ÇB/TCB-4.76.

Beli ince bezirgan başı (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 180)

ÇB/TCB-4.77.

Evin önünden kara keçi gider

Sayamadım kaçığı gider K.167

katır

ÇB/TCB-4.78.

Armudu uladım alıc³⁶a

Tohumu var delice

Ne armuda benzer ne alıca K.27

³⁶ Alıç: Bir tür meyve

ÇB/TCB-4.78.a.

Armudu aşladım alıca

Meyve verir delice

Ne armuda benzer ne alıca K.81

ÇB/TCB-4.79.

Anasından doğar

Kendisinden doğmaz (Karaoğlu, 1994, s. 20)

keçi

ÇB/TCB-4.80.

Vildiri viçik

G..tü açık K.21

ÇB/TCB-4.81.

Köyneği yok

Poposu açık (Akagündüz, 2011, s. 48)

ÇB/TCB-4.82.

Dağdan gelir atacık

Gönlü büyük g..ü açık K.110

ÇB/TCB-4.83.

Çalı çeker

Dolu döker K.70

ÇB/TCB-4.83.a.

Çalı çeker hi ho

Dolu döker hi ho K.22

ÇB/TCB-4.84.

Dağdan gelir seke seke

Kara üzüm döke döke K.136

ÇB/TCB-4.85.

Dağdan gelir taştan gelir

Bir yularsız aslan gelir (Alma, 2012, s. 43)

ÇB/TCB-4.85.a.

Dağdan gelir taştan gelir

Yamalı şalvarlı eniştem gelir (Karaoğlu, 1994, s. 20)

ÇB/TCB-4.85.b.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayakları gümüş bakır K.160

ÇB/TCB-4.86.

Dağdan gelir hor hor

Taşakları mor mor K.160

ÇB/TCB-4.87.

Çıktım dağın tepesine

Baktım ayın sarısına

Havada bir kuş gördüm

Meme verir yavrusuna (Karaoğlu, 1994, s. 20)

keci

ÇB/TCB-4.88.

Ana kari ana kari

Kebebi mestureyi

Kerpü muallimler

Sente mente yapıyor K.23

ÇB/TCB-4.89.

Yüklük üstünde yarım çörek K.70

ÇB/TCB-4.89.a.

Yük üstünde kıvrım çörek (Karanfıldağı, 2007, s. 78)

ÇB/TCB-4.89.b.

Yük başında kıllı yumak K.154

ÇB/TCB-4.89.c.

Yol üstünde kıllı yumak (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-4.89.d.

Yük üstünde yünlü yumak (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-4.89.e.

Yük üstünde kıllı yumak K.155

ÇB/TCB-4.89.f.

Dam üzerinde kıllı yumak K.136

ÇB/TCB-4.89.g.

Evden eve kıllı yumak K.147

ÇB/TCB-4.90.

Horul horul uyur

Mırıl mırıl konuşur (Mudu, 2004, s. 64)

ÇB/TCB-4.91.

Bıyıklı dayı

Bilmeyen ayı (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-4.92.

Gelişi kaplan gibi

Duruğu sülün gibi

Yayılr halı gibi

Sürünür yılan gibi (Karaoğlu, 1994, s. 21)

ÇB/TCB-4.92.a.

Gelişi aslan gibi

Duruğu sultan gibi

Yayılr hasır gibi

Sürünür esir gibi (Karaoğlu, 1994, s. 21)

kirpi

ÇB/TCB-4.93.

Yol ortasına sıçrar

Balon değse patlar (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-4.94.

Uzaktan baktım ana gibi

Yanına vardım diken gibi (Karaoğlu, 1994, s. 22)

koyun

ÇB/TCB-4.95.

Üstü ekin biçilir

Altı çeşme içilir K.3

ÇB/TCB-4.95.a.

Üstü çayır biçilir

Altı çeşme içilir K.75

ÇB/TCB-4.95.b.

Üstü çimen biçilir

Altı pınar içilir K.117

ÇB/TCB-4.95.c.

Altından süt içilir

Üstünden ot biçilir K.36

ÇB/TCB-4.95.d.

Üstünden biçilir

Altından süt içilir K.122

ÇB/TCB-4.96.

İki çeler bir meler

Dört tıklar tıklar K.14

ÇB/TCB-4.97.

Gece gezer leylek

Gündüz gezer leylek

Çalı çeker leylek

Tolu döker leylek (Göçer, 2007, s. 76)

ÇB/TCB-4.97.a.

Gece gider leylek

Gündüz gider leylek

Tolu³⁷ döker leylek K.160

ÇB/TCB-4.98.

Üstünü kilim yaptım

³⁷ Tolu: Koyun dışkısı (benzetme)

İçini yemek yaptım
 Kestim bir gün
 Büyük sevap yaptım (Karaoğlu, 1994, s. 23)

köpek

ÇB/TCB-4.99.
 Hut dedim hut dedim
 Kapının arkasına yat dedim (Tekgöl, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-4.100.
 Çağırsan gelir
 Kızdırmaya gelmez (Tatlı, 2012, s. 40)

köstebek

ÇB/TCB-4.101.
 Yeraltında toprak kazar K.117

ÇB/TCB-4.102.
 Yeraltında kunduz gezer
 Gece gezer gündüz gezer K.95

ÇB/TCB-4.103.
 Dedem gider tiflize
 Çanağını düze düze K.137

salyangoz

ÇB/TCB-4.104.
 Evi sırtında
 Ayağı karnında

İzi gümüş

Gözü boynuz K.52

ÇB/TCB-4.104.a.

Evi sırtında

Ayağı karnında

Gözü boynuz

İzi yıldız (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-4.105.

Gece yazar

Kalemi yok (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-4.106.

Canı var kanı yok

Palanı var kolanı yok (Atılgan, 1980, s. 24)

sıçan

ÇB/TCB-4.107.

Metel metel men iki

Tırnağı var on iki

On ikinin yarısı

Değirmencinin karısı K.75

ÇB/TCB-4.107.a.

Yeraltında halı dokur

Odalarda mektup okur K.93

Sincap

ÇB/TCB-4.108.

Lipidi lipidi ederken

Gördüm onu giderken (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.109.

Daldan dala

Kırmızı pala (Coşkun, 2002, s. 78)

ÇB/TCB-4.110.

Çipil gözleri

Bizim bahçenin canavarı (Tatlı, 2012, s. 40)

solucan

ÇB/TCB-4.111.

Yeraltında eğri büğrü K.99

sümüklü böcek

ÇB/TCB-4.112.

Burnu akar mendili yok K.118

ÇB/TCB-4.113.

Yazı yazar mulla değil

Çama çıkar gale değil K.135

ÇB/TCB-4.113.a.

Boynuzu var geçi değil

Yazı yazar molla değil (Yalçınkaya, 2010, s. 83).

ÇB/TCB-4.114.

Ağaç gezer kam değil

Yazı yazar imam değil K.157

ÇB/TCB-4.115.

Bilmece bildirmece

Resim yapar gündüz gece

Yapar resmi görünce

Siler hemen gidince (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-4.116.

Arkasında sepeti

Geziyor memleketi (Karaoğlu, 1994, s. 28)

ÇB/TCB-4.117.

Tükürdüm ölmedi

Tuz attım öldü (Karaoğlu, 1994, s. 28)

tavşan

ÇB/TCB-4.118.

Yedi günü yitirmiş

Bıyığını bitirmiş

İnişe gidersem etimi yerler

Yokuşa gidersem g..tümü yerler K.25

ÇB/TCB-4.119.

Yedi günü yitirmiş

Bıyığını bitirmiş (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 175).

ÇB/TCB-4.120.

Eşek kulaklı

Deve dudaklı

Keçi kuyruklu

Kedi ayaklı (Kaya, 2001, s. 31)

ÇB/TCB-4.121.

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı (Yılmaz, 2000, s. 23)

ÇB/TCB-4.121.a.

Uzun ayaklı

Burma bıyıklı (Karaoğlu, 1994, s. 28)

tavuk

ÇB/TCB-4.122.

İki direkli

Bin kiremitli K.89

ÇB/TCB-4.123.

Helim helim herki var

Kırk yamalıktan kürkü var (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.124.

Bir konağım var

Dolanır dolanır

Yalağını bulamam (Karaoğlu, 1994, s. 28)

tay

ÇB/TCB-4.125.

Altay yatar

Altay kalkar K.133

tilki

ÇB/TCB-4.126.

Ordusu var ülkesi var

Ordusunun gölgesi var

Faydası çok

Kemiği yok

Yavrusu var

Annesi var (Karaoğlu, 1994, s. 28)

yılan

ÇB/TCB-4.127.

Yeraltında yağlı kayış K.115, K.118

ÇB/TCB-4.127.a.

Yol üstünde yağlı kayış K.93, K.207

ÇB/TCB-4.127.b.

Yeraltında kara kayış K.141

ÇB/TCB-4.127.c.

Yer altında gara çubuk (Yılmaz, 2005, s. 346)

ÇB/TCB-4.127.d.

Yeraltında yağlı kılıç K.84

ÇB/TCB-4.127.e.

Yer altında yağlı kendir (Yalçınkaya, 2010, s. 82)

ÇB/TCB-4.127.f.

Yeraltında yat çubuk K.111

ÇB/TCB-4.127.g.

Yer altında yaş çubuk K.170

ÇB/TCB-4.127.h.

Yeraltında yeşil çubuk K.55, K.113

ÇB/TCB-4.127.i.

Yer altında gümüş çubuk (Güngör, 2004, s. 74)

ÇB/TCB-4.127.j.

Yeraltında yastı çalı K.33

ÇB/TCB-4.128.

Feldirim bacak bacak

Dingilim börk börk etti K.56

ÇB/TCB-4.129.

Değirmende gök kamış

Allah buna bakmamış

Boynuz kulak takmamış K.118

ÇB/TCB-4.130.

Gözü var ayağı yok

Gömleği var dikişi yok (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-4.131.

Haşa haşa

Kemikleri çaşa

Bunu bilmeyen

Gavur aşşağı (Yıldırım, 2002, s. 32)

8.1.4.3. Suda Yaşayan Hayvanlarla İlgili Bilmeceler

balık

ÇB/TCB-4.132.

Suda ayık karada ölü K.138

ÇB/TCB-4.133.

Elden kayan suda parlayan K.145

ÇB/TCB-4.134.

Bindim kazığa

Gittim uzağa

Getir bir çıplak buzağa K.182

ÇB/TCB-4.135.

Kara divan açmaz

Karada uçmaz (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-4.136.

Gidi gidiver

Su gidiyi tutuver

Ne tatlıca eti var

Püsküllüce g..tü var (Karaoğlu, 1994, s. 13)

8.1.4.4. Hem Suda Hem Karada Yaşayan Hayvanlar İle İlgili Bilmeceler

kurbağa

ÇB/TCB-4.137.

Hop dedi zıp dedi

Çık başıma yat dedi K.7

ÇB/TCB-4.138.

Bir ineğim var beserek
Ardı önünden kıсарak
Sürersem yola gitmez
Satarsam para etmez K.68

ÇB/TCB-4.139.

Baktım çalı dibinde bir fiş
Sıçradım taş başıma çıkmış K.56

ÇB/TCB-4.140.

Anası karada yaşar yavrusu suda K.118

ÇB/TCB-4.141.

Metel metel met atar
Oturmuş bakla satar
Bu bakla kaç lira dedim
Pel pel gözüme bakar K.134

ÇB/TCB-4.141.a.

Metel metel
Mendili çatal
Dil öter
Damak atar
Oturmuş bakla satar
Bu bakla kaç dedim
Pel pel gözüme bakar (Yılmaz, 2005, s. 340)

ÇB/TCB-4.142.

Dizi dizi tencereler
Patlak gözlü çingeneler (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-4.143.

Bir oğlum var etten

Bacakları metten

Şimdi sıçrar görürsün

Gülmekten ölürsün (Karaoğlu, 1994, s. 22)

ÇB/TCB-4.144.

Suda gördüm calk

Hemen dedi vak (Güver, 1971, s. 30)

ÇB/TCB-4.145.

Dağdan gelir varize

Ayaklan zarize

Bir varaklı hatundur

Gözleri dombalize (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 169).

yengeç

ÇB/TCB-4.146.

İki hançerli

Bir sandıklı (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

8.1.4.5. Böcek ve Haşerelerle İlgili Bilmeceler

ağustos böceği

ÇB/TCB-4.147.

Bir hoca geldi şamdan

Minaresi çamdan

Gece gündüz ezan okudu

Kıblesi bilemedik ne yandan K.118

ateş böceği

ÇB/TCB-4.148.

Altı cehennem üstü cehennem

Ortası cennet (Şimşekçi, 2005, s. 35)

ÇB/TCB-4.149.

On ay yatar

İki ay kalkar

Feneri yakar

Etrafa bakar (Karaoğlu, 1994, s. 12)

bit

ÇB/TCB-4.150.

Benim bir öküzüm var

Tepenin bir gün birinde yatar bir gün birinde K.122

ÇB/TCB-4.151.

Öpsem öpülmez

Tutsam tutulmaz (Kelleci, 2007, s. 41)

ÇB/TCB-4.152.

Camiden attım kırılmadı

İki tırnak arasında kırıldı (Karaoğlu, 1994, s. 13)

ÇB/TCB-4.153.

Hastadır hasta

Canı kafeste

Et yer su içmez

Böyle bir usta (Atılğan, 1980, s. 24)

b..k böceği

ÇB/TCB-4.154.

Uçar amma kuş değil

Yiv çeker amma zağar değil

Arka ayağı yük götürür

Ön ayağı boş değil (Yılmaz, 2005, s. 338)

çekirge

ÇB/TCB-4.155.

Kanadı var kuş değil

Boynuzu var koç değil K.174

ipekböceği

ÇB/TCB-4.156.

Afeste mafeste

Bülbül kafeste

Ot yer su içmez

Bu da bir nesne K.156

kara böcek

ÇB/TCB-4.157.

Havada uçar kuş değil

Boynuzu var koç değil

İki ayağı iş görür

İki ayağı boş durur (Karaoğlu, 1994, s. 20)

pire

ÇB/TCB-4.158.

Karanlık yerde at tepişir K.26

ÇB/TCB-4.159.

Bir kuşum var kahverengi

Kahvelerde çalar çengi

Akşam gelir keyfe gelir

Hanımlardan öpüş alır K.68

ÇB/TCB-4.160.

Metel metel met atar

Domuz gibi g..t atar K.82

örümcek (elbiz³⁸, böğü³⁹ ya da böyü)

ÇB/TCB-4.161.

Hıkılı hıkılı

G...de bulgur çıkılı K.35

ÇB/TCB-4.161.a.

Ikılı mıkılı

Sırtında buğday çıkılı K.48

ÇB/TCB-4.161.b.

Hey ıgıdı ıgıdı

G..tünde bulgur çıkılı K.201

ÇB/TCB-4.161.c.

Hey hıkılı hıkılı

³⁸ Elbiz: Örümcek ağı. Örümcek yumurtladığında yavrusu bulgur tanesi kadar küçük olurmuş.

³⁹ Böğü: Et yiyen örümcek

Karnında yarma çıkılı (Avcı, 1998, s. 22)

ÇB/TCB-4.162.

Arabalar takur tukur

İnce ipten halı dokur (Karaoğlu, 1994, s. 25)

ÇB/TCB-4.163.

Eden yapar

Beden yapar

Tahtası yok

Burgusu tok

Neden yapar (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-4.164.

İğnesi var

İpliği yok

Ben de bilmem ne yapar? (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-4.165.

Yamaçta kartal oturur

Kanadını tartar oturur

Bin yumurtayı birden götürür K.200

Sinek

ÇB/TCB-4.166.

Gavurun puştu

Gelip bizim duvara sıçtı K.202

ÇB/TCB-4.167.

Bir minnacık hayvan

Kanatları yayvan

Salak Hasan (Karaoğlu, 1994, s. 27)

sivrisinek

ÇB/TCB-4.168.

Eğri büğrü yollardan

Bir acayip kuş gelir

Sanki bir sarhoş gelir

Hepsinden bir şeftali alır

Yüreği tazelenir (Karaoğlu, 1994, s. 27)

ÇB/TCB-4.169.

Altı ayaklı

Burnu direkli K.125

8.1.4.6. Hayvan Organları ve Ürünleriyle İlgili Bilmeceleler

ÇB/TCB-4.170.

Arı peteği

Bin gözlü

Bila yüzlü K.54

ÇB/TCB-4.170.a.

Bilâ yüzlü⁴⁰

Bin gözlü (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-4.170.b.

Bila yüzlü

Bin g...tlü (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-4.171.

İdris gider içi yok

⁴⁰ Bila yüzlü: Yüzsüz, yüzü olmayan

Çörek yapar tuzu yok K.149

at kuyruğu

ÇB/TCB-4.172.

Geri aşağı fin çubuk K.27

ÇB/TCB-4.172.a.

Tepesi aşağı gür kamış K.36

ÇB/TCB-4.172.b.

Dere aşağı gür kamış K.93

ÇB/TCB-4.172.c.

Tepesi aşağı bol kamış (Karaoğlu, 1994, s. 12)

ÇB/TCB-4.172.d.

Tepesi aşağı gür kamalak⁴¹ (Karaoğlu, 1994, s. 12)

ÇB/TCB-4.173.

İn çibık in çibık

Derelerde bin çibık (Göçer, 2007, s. 76)

boynuz

ÇB/TCB-4.174.

Kapkara kartmış

Kıl dibini örtmüş (Mudu, 2004, s. 65)

⁴¹ Kamalak: Sarı katran çıkarılan bir çeşit çam ağacı

ciğer

ÇB/TCB-4.175.

Sandalı kestim

Dibine pıstım K.14

ÇB/TCB-4.176.

Sarp yerden geçtim

Sandalcık kestim K.21

ÇB/TCB-4.177.

Sarıdır safran gibi

Ucu var düdük gibi

Biz bunu yedik gibi (Yılmaz, 2000, s. 21)

ÇB/TCB-4.177.a.

Karası katran gibi

Sarısı safran gibi

Sapı var düdük gibi

Biz onu yedik gibi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 231).

deve taşı

ÇB/TCB-4.178.

Sarp yerinde sandal asılı K.209

hızman⁴²

ÇB/TCB-4.179.

Karanlıkta kadı oturur (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

⁴² Hızman: Bir çeşit arı kovanı

horoz kafası

ÇB/TCB-4.180.

Kafası kırmızı bıçaksız

Kertik aklına gelen

Dibine pırtık K.80

inek dışkısı

ÇB/TCB-4.181.

Pat pat üstüne

Patıramaz üstüne

En büyük en küçüğün üstüne K.1

ÇB/TCB-4.181.a.

Pat pat üstüne

Pat pat üstüne

En küçüğü en üstüne K.112

ÇB/TCB-4.181.b.

Pat pat üstüne

En küçüğü onun üstüne K.42

ÇB/TCB-4.181.c.

Tap tap üstüne

En küçüğü onun üstüne K.47

inek memesi

ÇB/TCB-4.182.

Dört kardeş bir avluda savaşırlar (Karaoğlu, 1994, s. 18)

keçi dışkısı

ÇB/TCB-4.183.

Açıldı sandık

Döküldü fındık K.44

kedi kuyruğu

ÇB/TCB-4.184.

Kıllıdır sarkar

Elleyince kalkar K.151

oyun kellesi

ÇB/TCB-4.185.

Gelin ne yedi ne yedi

Seledeki sekiz yemeği

Komşudaki dokuz ekmeği

İki çalar bir meler

Dört tıklar tıklar yedi K.134

koyun kuyruğu

ÇB/TCB-4.186.

Koyun nerden gelirsin?

Kanlı dereden

Kanın neden kurudu

Allah öyle buyurdu K.56

ÇB/TCB-4.187.

Hep kapak hüp kapak

Et lokması g..t kapak K.56

köpek taşığı

ÇB/TCB-4.188.

Hıklılı hıklılı

G....de kına çıkılı K.109

tavuk taşlığı

ÇB/TCB-4.189.

Eti dışında

Derisi içinde K.35

ÇB/TCB-4.190.

Dışı et

İçi gön K.128

teke taşığı

ÇB/TCB-4.191.

Sarp yerde sandığı asılı (İyibiçer, 2000, s. 35)

yumurta

ÇB/TCB-4.192.

İçi sarı

Dışı beyaz K.11

ÇB/TCB-4.192.a.

Dışı beyaz

İçi sarı K.99

ÇB/TCB-4.193.

Küçücük çay taşı

İçinde beyler aş

Piştirirsen aş olur

Piştirmezsen taş olur K.22

ÇB/TCB-4.193.a.

Bir küçücük mil taşı

İçinde beyler aş

Piştirirsen aş olur

Piştirmezsen kuş olur (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-4.193.b.

Bir küçük sel taşı

İçinde beyler aş

Piştirirsen aş olur

Piştirmezsen kuş olur (Akbulut, 2002, s. 44)

ÇB/TCB-4.193.c.

Ufacık mermer taşı

Ne kulpu var ne baş

Piştirirsen aş olur

Piştirmezsen kuş olur K. 154

ÇB/TCB-4.193.d.

Bir küçük fil taşı

İçinde beyler aş (Karaoğlu, 1994, s. 29)

ÇB/TCB-4.193.e.

Piştirirsen aş olur

Uçurursan kuş olur K.65

ÇB/TCB-4.193.f.

Yenilirse aş olur

Yenilmezse kuş olur K.49

ÇB/TCB-4.194.

Taşta dayalı

İçi boyalı K.50

ÇB/TCB-4.195.

Minicik minicik

Bilirsen aş olur

Bilemezsen kuş olur (Yılmaz, 2005, s. 339)

ÇB/TCB-4.196.

Bir küçücük kutum var

İçinde tevir tevir⁴³ otum var K.69

ÇB/TCB-4.196.a.

Bir kuyum var

İki türlü suyum var K.170

ÇB/TCB-4.196.b.

Benim bir kutum var,

İki türlü otu var (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-4.196.c.

Benim bir gülüm var

İki çeşit suyu var (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ÇB/TCB-4.197.

Beyaz saray içinde sarı sultan oturur K.47

⁴³ Tevir tevir: Çeşit çeşit

ÇB/TCB-4.197.a.

Beyaz saray içinde sarı kız K.184

ÇB/TCB-4.197.b.

Beyaz duvar içinde sarı kanarya yatar K.144

ÇB/TCB-4.198.

Taşa vuruyorsun kırılıyor

Suya vuruyorsun kırılmıyor K.148

ÇB/TCB-4.198.a.

Suya atarım kırılmaz

Taşa atarım kırılır K.187

ÇB/TCB-4.199.

O yandan kaya

Bu yandan kaya

Ortada sarı maya K.200

ÇB/TCB-4.199.a.

Altı kaya üstü kaya

İçinde sarı maya (Deniz, 2010, s. 59)

ÇB/TCB-4.200.

Ana bir kız doğurdu

Ne eli var ne ayağı

Kız bir kız doğurdu

Hem eli var hem ayağı (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-4.201.

Üstü mermer altı mermer

İçinde hanım terler (Şimşekçi, 2005, s. 36)

ÇB/TCB-4.202.

Bir evim var

Ararım ararım

Kapısını bulamam (Karaoğlu, 1994, s. 29)

ÇB/TCB-4.203.

Anası yaprak

Kızı topalak (Karaoğlu, 1994, s. 29)

ÇB/TCB-4.204.

Dışında beyaz duvar

İçinde canlı yatar (Karaoğlu, 1994, s. 29)

8.1.5. İnsanlar, İnsan Organları ve Meslekleri İle İlgili Bilmeceler

8.1.5.1. İnsanlarla İlgili Bilmeceler

aile

ÇB/TCB-5.1.

İki ile başlar

Bazen çoğalır başlar

Bazen de azalır

Akar gözlerden yaşlar (Uçuk, 2008, s. 50)

anne

ÇB/TCB-5.2.

Özü tatlı sözü tatlı

Candan daha değerli (Dikmen, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-5.3.

Yemez yedirir

Giyemez giydirir (Uçuk, 2008, s. 50)

baba

ÇB/TCB-5.4.

Sıcak evin direği

Tıp tıp eder yüreği (Dikmen, 2008, s. 39)

bebek

ÇB/TCB-5.5.

Ham iken acı

Olmuş iken tatlı (Dikmen, 2008, s. 39)

cenaze

ÇB/TCB-5.6.

Abdest alır namaz kılmaz

Cemaatten geri kalmaz K.59

ÇB/TCB-5.7.

Uzun uzatırlar

Gelin gibi donatırlar

Uzun yola yollarlar K.172

ÇB/TCB-5.8.

Yolda gider izi yok

Geri dönmeye yüzü yok K.152

çocuk

ÇB/TCB-5.9.

Çiği pişirtmezlerim var

Kızgını soğutmazlarım var K.69

ÇB/TCB-5.10.

Askerden küçük

Paşadan büyük (Dikmen, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-5.11.

Dokuz ay zindanda yatar,

Altı ay zil çalar oynar (Uçuk, 2008, s. 50)

ÇB/TCB-5.12.

Güler oynar Niyazî

Kabul olur niyazı (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 207)

evlat

ÇB/TCB-5.13.

Hamı tatlı

Olgunu acı K.10

ÇB/TCB-5.13.a.

Hamı tatlı

Olgunu ucuz K.12

ÇB/TCB-5.13.b.

Hamı tatlı

Yetiği acı K.56, K.100

ÇB/TCB-5.14.

Çocuk küçük halden bilmez

Yarım ekmek versem almaz

El eline bakan bebek

Ölmezse de iflah olmaz K.69

gelin

ÇB/TCB-5.15.

Üç gemi yolladım mısır hurmasına

Altın direk diktim burmasına

Nine var getir

Gelmezse yalvar getir

Koklanmamış gül

Yarılmamış nar getir (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 206).

insan

ÇB/TCB-5.16.

Sabahleyin dört ayaklı

Öğleyin iki ayaklı

Akşamleyin üç ayaklı K.208

ÇB/TCB-5.16.a.

Küçükken dört ayaklı

Gençken iki ayaklı

Yaşlanınca üç ayaklı (Karaoğlu, 1994, s. 18)

ÇB/TCB-5.17.

Gökten bir elma düştü

Cümle âlem bölüştü (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-5.18.

Dirisi beş kuruş etmez

Ölüsüne güç yetmez K.137

kefen

ÇB/TCB-5.19.

Yapan satar

Satın alan kullanmaz

Kullanan görmez K.137

saç

ÇB/TCB-5.20.

Dam ardında dallı kiraz (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 185)

sakal

ÇB/TCB-5.21.

Ben giderim o gider

Yerinde tın tın eder (Tekgül, 2002, s. 51)

tabut

ÇB/TCB-5.22.

Yapan satar

Alan kullanmaz

Kullanan görmez K.40

ÇB/TCB-5.22.a.

Yapan satar

Alan kullanmaz

Kullanan kullandığını bilmez (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-5.22.b.

Yapan kullanmaz

Satan kullanmaz

Alan kullanmaz K.117

ÇB/TCB-5.22.c.

Yapan satıyor

Alan kullanamıyor K.119

ÇB/TCB-5.23.

Kendisi için almaz kendisi yaptırmaz

Onu kullananın haberi bile olmaz (Akbulut, 2002, s. 44)

8.1.5.2. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler

ağız

ÇB/TCB-5.24.

Bir kutum var,

İçinde otuz iki türlü otum var (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-5.25.

Bir küçücük odacık

İçi dolu yorgancık (Karaoğlu, 1994, s. 11)

alın

ÇB/TCB-5.26.

Altı harman

Üstü orman (Şimşekçi, 2005, s. 35)

baş

ÇB/TCB-5.27.

Yedi delikli tokmak

Bunu bilmeyen ahmak K.29, K.117

ÇB/TCB-5.27.a.

Delikli tokmak bunu bilmeyen ahmak K.198

burun

ÇB/TCB-5.28.

İki dereden sel gelir

Beş kardeş karşı gelir K.29

ÇB/TCB-5.29.

Yamaçta sulu çeşme K.146

ÇB/TCB-5.30.

İki oda bir direk üstünde K.178

ÇB/TCB-5.30.a.

Bir direk üstünde iki dam (Şimşekçi, 2005, s. 36)

ÇB/TCB-5.31.

Sende var bende var

Bir tepede iki delik

Kokarcada bile var (Uçuk, 2008, s. 51)

çocuk edep yeri

ÇB/TCB-5.32.

Sarp yüzünde bitli cere K.48

dil

ÇB/TCB-5.33.

Takada tan oynar

Kiş desem gene oynar K.3

ÇB/TCB-5.34.

Zehirden acı

Baldan tatlı K.32

ÇB/TCB-5.35.

El değmeden sallanır K.109

ÇB/TCB-5.36.

Eti var kemiği yok (Avcı, 1998, s. 20)

ÇB/TCB-5.37.

Güneşte kurumaz

Suda çürümez (Kelleci, 2007, s. 41)

ÇB/TCB-5.38.

Altı parmaklık üstü parmaklık

İçinde oynar bir maymun (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-5.39.

Bir fırın var

Bir ekmek alır (Karaoğlu, 1994, s. 15)

diş

ÇB/TCB-5.40.

Ey vızıldık vızıldık

Otuz iki kız idik
 Ezildik büzüldük
 Bir duvara dizildik K.22

ÇB/TCB-5.40.a.
 Biz bizidik
 Otuz iki kız idik
 Ezildik büzüldük
 Bir köşeye dizildik K.148

ÇB/TCB-5.40.b.
 Biz biz idik
 Otuz iki kız idik
 İnci gibi dizildik
 Boncuk gibi söküldük K.110

ÇB/TCB-5.40.c.
 Biz biz biz idik
 Otuziki kız idik
 Ezildik büzüldük
 Bir duvara dizildik K.118

ÇB/TCB-5.40.d.
 Biz biz idik
 Otuz iki bizdik
 Ezildik büzüldük
 İki duvara dildik K.183

ÇB/TCB-5.40.e.
 Az idik uz idik
 Otuz iki kız idik
 Ezildik büzüldük

Bir duvara dizildik (Aydınlı, 2008, s. 37)

ÇB/TCB-5.40.f.

Ah hız idik hız idik

Otuz iki kız idik

Bir tepeye dizildik (Tarçın, 2000, s. 50)

ÇB/TCB-5.41.

Benim bir damım var

İçi kazma kürek dolu K.27

ÇB/TCB-5.41.a.

Bir evim var

İçi kör keserle dolu K.50

ÇB/TCB-5.41.b.

Benim bir odam var

İçi dolu beyaz keser (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-5.42.

Ak koyun akıştı

Birbirine bakıştı K.48

ÇB/TCB-5.43.

Kırmızı duvar üstünde

Beyaz güvercin K.101

ÇB/TCB-5.43.a.

Kırmızı ağaç üstünde

Ak güvercin dizili (Aktay, 2004, s. 33)

ÇB/TCB-5.43.b.

Kızıl taşın üstünde

Oturur ak güvercin (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-5.44.

Duvar üstünde ak bayraklar (Karaoğlu, 1994, s. 15)

ÇB/TCB-5.45.

Taka⁴⁴da namtı⁴⁵ yığılıp yatar K.166

dudak

ÇB/TCB-5.46.

Hamamda Yapışır

Kurnada yapışmaz

25 kuruşta da yapışır

50 kuruşta yapışmaz

Yapışır da yapışır

Yapışmazsa da yapışır K.210

ÇB/TCB-5.47.

Anneye değmez babaya değer

Amcaya değer halaya değmez

Değere değmez değmeze değer K.126

ÇB/TCB-5.48.

Değ desem değmez

Değme desem değer (Kaya, 2001, s. 32)

⁴⁴ Taka: Duvarın içinde derin gömme küçük dolap

⁴⁵ Namtı: Bıçak

ÇB/TCB-5.49.

Gel gel gel dersem gelmez.

Gelme gelme gelme dersem gelir (Yolcu, 2008, s. 226)

edep yeri (erkek)

ÇB/TCB-5.50.

Bir kuşum var filer

Yürürse siler

Oturursa güler K.60

ÇB/TCB-5.51.

Alaca yılan selviye dolan K.169

el

ÇB/TCB-5.52.

Keser sapı

Kendi yapı

Bir ağacın beş dudağı K.156

göz

ÇB/TCB-5.53.

Alaca mezar

Dünyayı gezer K.5, K.11

ÇB/TCB-5.54.

Alaca bulaca

Kaydırdım yamaca K.55

ÇB/TCB-5.54.a.

Karaca karaca

Kaydırıverdim yamaca K.3

ÇB/TCB-5.55.

Benim iki öküzüm var

Her yeri sürer

Evimizin arkasını süremez K.9

ÇB/TCB-5.55.a.

Bir çift öküzüm var

Her tarafı gezer

Arka tarafı gezemez (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-5.55.b.

Benim bir çift öküzüm var

Her yanı sürer

Ocağı sürmez (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-5.56.

Benim iki pencerem var

Etrafı etten duvar K.53

ÇB/TCB-5.56.a.

Benim iki pencerem var

Etrafında etten duvar

Gündüz açar gece kapatırım (Yalçınkaya, 2010, s. 83)

ÇB/TCB-5.56.b.

Etrafı etten duvar

Gece olur kapanır

Gündüz olur açılır (Yılmaz, 2005, s. 350)

ÇB/TCB-5.57.

Küçücük bir fil taşı

Gezer dağları taşı K.115

ÇB/TCB-5.57.a.

Bir küçücük fil taşı

Dolaşır dağı taşı K.126

ÇB/TCB-5.58.

Kapattım sandığı

Püskülleri dışında kaldı K.47

ÇB/TCB-5.59.

Altı çeper üstü çeper

İçinde atlı gezer K.167

ÇB/TCB-5.59.a.

Altı Perçem üstü perçem

İçinde fil fili eder K.174

ÇB/TCB-5.60.

O tarafı perçin

Bu tarafı perçin

İçinde bir çift güvercin K.158

ÇB/TCB-5.60.a.

Altı perçin üstü perçin

İçinde bir şah güvercin (Aktay, 2004, s. 33)

ÇB/TCB-5.61.

Biz biz idik

İki petek kız idik (Karaoğlu, 1994, s. 17)

ÇB/TCB-5.62.

Metel metel metledi

Yedi cihan atladı (Koz, 1976, s. 1)

kalp

ÇB/TCB-5.63.

Ben giderim o gider

İçimde tık tık eder (Karaoğlu, 1994, s. 19)

kaş

ÇB/TCB-5.64.

Sarı kaya üstünde bir kucak çılpızım var K.22

kirpik

ÇB/TCB-5.65.

Kıllıyı kıllıya çatalım

Hadi gel yatalım K.6

ÇB/TCB-5.65.a.

Kalkın yatak

Kıllı kıllıya katak K.59

ÇB/TCB-5.66.

Gündüz savaşır

Gece kucaklaşır (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-5.67.

Sandığı kapadım

Püskülleri dışarda kaldı (Karaoğlu, 1994, s. 22)

kulak

ÇB/TCB-5.68.

Sarp yüzünde kızıl kıvrım K.42

ÇB/TCB-5.68.a.

Sarp kaya yüzünde kızıl kıvrım kıvrım (Yılmaz, 2005, s. 341)

ÇB/TCB-5.68.b.

Sarp yüzünde sandal asılır K.47

ÇB/TCB-5.68.c.

Sarp kaya yüzünde kıvrım çörek (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-5.68.d.

Sarp kaya yüzünde kıvrılır yatar (Karaoğlu, 1994, s. 22)

ÇB/TCB-5.68.e.

Sarp yerde bakkal yuvası K.22

ÇB/TCB-5.68.f.

Yar yüzünde bakkal yuvası K.11

ÇB/TCB-5.68.g.

Yar üstünde kıvrım çörek K.207

ÇB/TCB-5.69.

Kıvrım bahar yuvası (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-5.70.

İki kaşık

Duvara yapışık (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-5.71.

Etten kantar

Altın tartar K.89

ÇB/TCB-5.72.

Kıvrım kıvrım tas

Birini kaldır birini bas (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-5.73.

İç içine

Piç içine

Daha içine K.129

mide

ÇB/TCB-5.74.

Altıodun

Üstü deri

İçi un basılı (Karaoğlu, 1994, s. 24)

parmak

ÇB/TCB-5.75.

Bir dalda beş kuruş (Karaoğlu, 1994, s. 26)

8.1.5.3. Mesleklerle İlgili Bilmeceler

bekçi

ÇB/TCB-5.76.

Gündüzleri uyur gece uyumaz K.138

çerçi

ÇB/TCB-5.77.

Türkü söyler arabası

Günlerden geçirmez cumaları (Tatlı, 2012, s. 41)

çiftçi

ÇB/TCB-5.78.

Eli var, ayağı var

Elinde dayağı var

Üç başı on ayağı var (Yılmaz, 2005, s. 339)

çoban

ÇB/TCB-5.79.

Kepenek içinde er yatar K.47

ev hanımı

ÇB/TCB-5.80.

Ne işini bitirir

Ne de rahat oturur K.139

öğrenci

ÇB/TCB-5.81.

Küçük küçük cüceler

Her cümleyi heceler (Karaoğlu, 1994, s. 25)

8.1.6. Eşyalarla İlgili Bilmeceler

8.1.6.1. Giyim ve Süs Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler

ayakkabı

ÇB/TCB-6.1.

Yürürsen dolar

Çıkarırsan boşalır K.69

ÇB/TCB-6.2.

Küçücük mezar

Dünyayı gezer K.115

ÇB/TCB-6.2.a.

Ufacık mezar

Dünyayı gezer (Doku, 2011, s. 44)

ÇB/TCB-6.2.b.

Ala mezar

Dünyayı gezer K.93

ÇB/TCB-6.3.

Arkı atladım

Anana sapladım K.50

ÇB/TCB-6.4.

Bağlarım yürür

Çözerim durur (Şimşekçi, 2005, s. 35)

ÇB/TCB-6.4.a.

Bağlarım gider

Çözerim gider (Karaoğlu, 1994, s. 32)

ÇB/TCB-6.5.

Benim bir şeyim var

Akşama kadar gezer

Akşam olunca

Kapının önünde

Boynunu büküp oturur (Önder, 1998, s. 14)

ÇB/TCB-6.6.

Ejderim

Gezerim gezerim

Eve gelirim

Ağzım açık kalırım (Karaoğlu, 1994, s. 31)

ÇB/TCB-6.7.

Kırk donbayım var

Sürüyüverdim tıkr tıkr gitti (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 218).

ayakkabı bağı

ÇB/TCB-6.8.

Üzüm vermeyen bağ K.117

ceket

ÇB/TCB-6.9.

Annen açar

Baban sokar K.117

ÇB/TCB-6.9.a.

Anam açtı

Babam soktu K.42

ÇB/TCB-6.10.

Kolu var ayağı yok

Karnı var canı yok (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-6.10.a.

Kolu var eli yok

Karnı var canı yok (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

cep

ÇB/TCB-6.11.

Anam açtı

Babam soktu K.16

ÇB/TCB-6.11.a.

Anan açar

Baban sokar (Yılmaz, 2000, s. 21)

ÇB/TCB-6.12.

Senin yarığına

Benim yumruğum girsin K.116

ÇB/TCB-6.13.

Ayağı yok gezer durur

Ne verirsen yer oturur (Albayrak, 2008, s. 39)

çarık

ÇB/TCB-6.14.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-6.14.a.

Dereye teke bağladım

Boynuzu köke bağladım (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-6.15.

Ağzını yüzünü kıvırdım

Türkmen dağından aşırdım (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 218)

çarşaf

ÇB/TCB-6.16.

Kara hindi

Anama bindi (Tekgül, 2002, s. 51)

çizme

ÇB/TCB-6.17.

İki elle tuttum

Dibine kadar soktum K.88

ÇB/TCB-6.17.a.

Ağzı yukarı yatırdım

Dibine batırdım K.109

ÇB/TCB-6.18.

Derin kuyu

Dize kadar (Karaoğlu, 1994, s. 33)

ÇB/TCB-6.19.

Tıpkı kazmaya benzer

Toprakta çukur eşer (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 220)

çorap

ÇB/TCB-6.20.

Kulağından tuttum

Dibine kadar ittim (Yolcu, 2008, s. 226)

düğme

ÇB/TCB-6.21.

Aç çıtlağını

Sokayım tokmağımı K.76

ÇB/TCB-6.22.

Yiriğine yuvarlak (Karaoğlu, 1994, s. 33)

elbise

ÇB/TCB-6.23.

Sabahtan kalktım

Bacaya boynumu taktım (Karaoğlu, 1994, s. 34)

eldiven

ÇB/TCB-6.24.

Beş parmağı var

Ne canı var

Ne kanı var K.5

ÇB/TCB-6.24.a.

Ne kanı var ne canı

Beş tane parmağı var K.44

ÇB/TCB-6.24.b.

Ne canı var ne kanı

Beş tanedir parmağı (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-6.24.c.

Parmağı var canı yok

Damarı var kanı yok (Karaoğlu, 1994, s. 34)

ÇB/TCB-6.25.

Beş kardeş beş kuyuya girer (Karaoğlu, 1994, s. 34)

ÇB/TCB-6.26.

On parmaktan on çıktı

Yine on kaldı (Karaoğlu, 1994, s. 34)

gerdanlık

ÇB/TCB-6.27.

Sarp kayadan sarkıyor

Düşerim diye korkuyor K.14

gözlük

ÇB/TCB-6.28.

İki camlı çerçeve

Bakar durur her yere (Karaoğlu, 1994, s. 34)

küpe

ÇB/TCB-6.29.

Sarı öküz yatar

Düşeceğim diye korkar K.9

ÇB/TCB-6.30.

Sarp kayada sarı at kişner (Alma, 2010, s. 43)

ÇB/TCB-6.31.

Elde yapılır

Ete takılır (Karaoğlu, 1994, s. 38)

pantolon

ÇB/TCB-6.32.

İki çatal zır kışına K.164

ÇB/TCB-6.33.

Bir delikten girilir

İki delikten çıkılır K.210

ÇB/TCB-6.34.

Sabahleyin kalktım

Çatalı kuyuya düştüm (Karaoğlu, 1994, s. 40)

postal

ÇB/TCB-6.35.

Dağdan gelir taştan gelir

Ayağı bağlı aslan gelir K.14

ÇB/TCB-6.35.a.

Dağdan gelir taştan gelir

Ağzı bağlı aslan gelir K.159

ÇB/TCB-6.36.

Alaca enik

Kulacı yirik

Valla da ölük

Billa da ölük (Büyükgüzel, 2007, s. 50)

şalvar

ÇB/TCB-6.37.

Kızım tumanın ne büyük

Harcı içinden çıkar (Tarçın, 2000, s. 50)

şapka

ÇB/TCB-6.38.

Tavuktan alçak

Adamdan yüksek (Karaoğlu, 1994, s. 43)

takunya

ÇB/TCB-6.39.

Dağdan gelir takla makla

Ebe beni sakla (Dağ, 2008, s. 68)

ÇB/TCB-6.40.

Hacıoğlu'nun katırı

Ne kadar vurursan götürür (Yılmaz, 2005, s. 344)

tarak

ÇB/TCB-6.41.

Dişi çok

Ağzı yok (Kaya, 2001, s. 32)

terlik

ÇB/TCB-6.42.

Arkı atladım

Anana sapladım K.56

ÇB/TCB-6.43.

Şip şip gelir

Şip şip gider (Yılmaz, 2005, s. 352)

8.1.6.2. Silahlarla İlgili Bilmeceler**balık ağı**

ÇB/TCB-6.44.

Bir ilik bin düğüm

Bin diyessin bilmeyessin (Albayrak, 2008, s. 38)

kurşun

ÇB/TCB-6.45.

Havada uçar kanadı yok

Adamı yer ağızı yok (Yılmaz, 2005, s. 344)

okluk

ÇB/TCB-6.46.

Kıyısıra kıyısıra kırk atlı

Kırkı da pehlivan büyüğü (Karaoğlu, 1994, s. 40)

sapan

ÇB/TCB-6.47.

Karaca karaca

Kaydırıverdim yamaca

Ya kekliğe ya turaca K.113

ÇB/TCB-6.47.a.

Kaydırdım yamaca

Değdi kekliğe turaca K.62

ÇB/TCB-6.47.b.

Alaca bulaca

Attım yamaca

Ya kekliğe

Ya turaca K.54

ÇB/TCB-6.47.c.

Alaca bulaca

Kaydırıverdim yamaca

Ya kekliğe ya turaca K.64

ÇB/TCB-6.47.d.

Alaca bulaca

Kıydırıverdim yamaca K.27

ÇB/TCB-6.48.

Ev arkasından teke geçer

Boynuzları köke geçer (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 292)

tuzak

ÇB/TCB-6.49.

Yeraltında çullu tuz K.35

ÇB/TCB-6.49.a.

Yeraltında çullu kuduz K.36

ÇB/TCB-6.50.

Ölü canlıyı tutar K.40

ÇB/TCB-6.50.a.

Bir ölü bir diriği yakalamış (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-6.50.b.

Ölü diriği tuttu

Kuran gelmeyince salmadı K.83

ÇB/TCB-6.50.c.

Ölü diriği yakaladı

Kuran gelmeyince bırakmadı K.32

ÇB/TCB-6.50.d.

Canlı geldi cansız tuttu

Kuran geldi kuyar⁴⁶dı K.56

ÇB/TCB-6.50.e.

Cansız tutar canlıyı

Kuran kurtarır canlıyı K.56

⁴⁶ Kuyar-: Bırakmak

ÇB/TCB-6.51.

Dil öter

Damak tutar K.13

ÇB/TCB-6.51.a.

Metel metel mendili çatar

Dil öter damak tutar K.17

ÇB/TCB-6.51.b.

Metel metel mendili

Çatal dil atar

Damar tutar (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.52.

Av yaparım ama kendim yemem K.187

tüfek

ÇB/TCB-6.53.

Uzun kuyu dum dumu suyu

İçen ölür kaçan kurtulur K.25

ÇB/TCB-6.53.a.

Uzun kuyu

Cumbur suyu

İçen ölür

İçmeyen kalır K.69

ÇB/TCB-6.53.b.

Uzun kuyu

Dumbul suyu

İçen ölür

İçmeyen kalır K.161

ÇB/TCB-6.54.c.

Tepeden aşağı pan kuyu

İçinde zem zem suyu

İçen ölür içmeyen kalır K.37

ÇB/TCB-6.54.d.

Bir kuyum var

Çeken ölmez

İçen ölür K.164

ÇB/TCB-6.54.e.

Uzun kuyu

Dum dum suyu K.82

ÇB/TCB-6.54.f.

Uzun kuyu uzun kuyu

İçinde dumdum suyu (Yılmaz, 2005, s. 345)

ÇB/TCB-6.54.g.

Derin kuyu

Gümbürder suyu K.127

ÇB/TCB-6.54.

Atladım hendeğe

İçi dolu kundağa K.54

ÇB/TCB-6.55.

Ocaklıkta sarkıttım

Molla Osman'ı korkuttum K.201

ÇB/TCB-6.55.a.

Damdan aşağı sarkıttık

Mehmet Ali'yi korkuttuk (Karaoğlu, 1994, s. 45)

ÇB/TCB-6.56.

Dağda takılar K.207

ÇB/TCB-6.57.

Burada öğürür

Karşıda doğurur (Karaoğlu, 1994, s. 29)

ÇB/TCB-6.58.

Beli bükülür

Karşıda tükürür (Karaoğlu, 1994, s. 45)

ÇB/TCB-6.59.

Ağdırıverdim yamaca

Ya kekliğe ya turaca (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.60.

Kara atı nalladım

Köyden köye yolladım K.136

8.1.6.3. Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler

bardak

ÇB/TCB-6.61.

Benim bir oğlum var gelen öper giden öper K.138

ÇB/TCB-6.62.

Yere attım kırıldı

Suya attım kırılmadı (Karaoğlu, 1994, s. 31)

bulaşık bezi

ÇB/TCB-6.63.

Cip cip çimer

Çiviye biner K.66

ÇB/TCB-6.64.

Çimer çimer

Kazığın üstüne biner K.124

ÇB/TCB-6.64.a.

Çimer çimer

Kazığa biner K.142

çatal

ÇB/TCB-6.65.

İncecik beli

Elimin eli K.154

ekmek sacı

ÇB/TCB-6.66.

Bir kızım var

Gelen öper giden öper K.69

ekmek tahtası

ÇB/TCB-6.67.

Dört k.çlı

Bir başlı K.12

ÇB/TCB-6.67.a.

Dört ayak

Bir baş K.48

ÇB/TCB-6.67.b.

Dört ayaklı

Tek kulaklı K.89

ÇB/TCB-6.67.c.

Dört ayaklı

Bir kulaklı K.118

ÇB/TCB-6.68.

Benim bir eşşegim var

Dört tane taşığı var K.148

elek

ÇB/TCB-6.69.

İki yanı çam ağacı

Ortası hey hey (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 283)

el değirmeni

ÇB/TCB-6.70.

Karnım karnına

Copuz⁴⁷ um eline K.62

ÇB/TCB-6.70.a.

Kasığım kasığına

Sopam eline (Karaoğlu, 1994, s. 34)

⁴⁷ Copuz: Sap

ÇB/TCB-6.71.

Göbeğim göbeğinde sapım eline

Koyum mübarek deliğine (Albayrak, 2008, s. 40)

gaz ocağı

ÇB/TCB-6.72.

Üç ayaklı

Kırmızı dudaklı K.206

güğüm

ÇB/TCB-6.73.

El yatar

Ellez oturur K.2

havan

ÇB/TCB-6.74.

Bu kadar bukka

Şu kadar şukka

Antiki tikka

Antiki tikka (Güngör, 2004, s. 75)

ÇB/TCB-6.74.a.

Şukkada şukka

Bukkada bukka

Tinnati mani mani (Atılğan, 1980, s. 24)

kaşık

ÇB/TCB-6.75.

Kuyruklu kumbara

Yemek taşır ambara K.23

ÇB/TCB-6.75.a.

Kuyruklu kumbara

Tane çeker ambara K.161

ÇB/TCB-6.75.b.

Uzun kuyruklu kumbara

Zehre çeker ambara K.161

ÇB/TCB-6.76.

Benim bir gelinim var

Her gelenin ağzını öper K.42

ÇB/TCB-6.77.

Başı topak kuyruğu ince

Ya Allah eline alınca

Mübarek deliğine girince

Bıyıkları cumbul cumbul ediyor K.49

ÇB/TCB-6.77.a.

Başı kalın dibi ince

Mübarek deliğine girince

Karna tokluk verir K.131

ÇB/TCB-6.77.b.

Başı kalın beli ince

Hak deliğine girince

Ah mı dersin oh mu K.174

ÇB/TCB-6.78.

Bir karıştır boyu

Delğe girmektir huyu

Delikten çıkınca

Koy ateşe suyu K.51

ÇB/TCB-6.78.a.

Bir karıştır boyu

Girip çıkmak huyu

Girip çıkmak bitince

Koy ateşe suyu (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-6.79.

Bıldırcın budunu kaşır

Bulduğunu bana taşır (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-6.79.a.

Bıldırcın bulduğunu alır

Aldığını bana taşır (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-6.80.

Bir tutamdan artıcık

Başçağızı kerticik (Koz, 1976, s. 1)

ocak

ÇB/TCB-6.81.

Kara tavuk

Karnı yarık K.3

ÇB/TCB-6.82.

Önüm darı kavurur

Arkam harman savurur K.50

ocak zinciri

ÇB/TCB-6.83.

Halka halka oluşmuş komşuların misafiri (Kafasıbüyük, 2008, s. 63)

peynir tenekesi

ÇB/TCB-6.84.

Karanlık yerde kadı oturur K.26

ÇB/TCB-6.85.

Dinini s.....n poturu

Yüklük altında oturur K.116

sacayağı

ÇB/TCB-6.86.

Karacaoğlan katırı

Ne vursan götürür K.14

ÇB/TCB-6.86.a.

Karacaoğlu'nun katırı

Ne bulsan götürür K.1

ÇB/TCB-6.86.b.

Kozanoğlu'nun katırı

Ne vursan götürür K.35

ÇB/TCB-6.86.c.

Kara Ömer'in katırı

Ne bulsan götürür K.58

ÇB/TCB-6.86.d.

Halil ağanın katırı

Ne koysam götürür K.117

ÇB/TCB-6.86.e.

Ağaların katırı

Ne vursan götürür K.20

ÇB/TCB-6.87.

Benim bir eşğim var

Ne koysan götürür K.205

ÇB/TCB-6.88.

Üç k..çlı

Tekerlek başlı K.14

ÇB/TCB-6.89.

Üç ayaklı

Çöpten bacaklı (Güver, 1970, s.)

ÇB/TCB-6.90.

Üç ayaklı fil

Sık kendini bil (Karaoğlu, 1994, s. 41)

sarımsak çanağı

ÇB/TCB-6.91.

Ananınki kazan gibi

Babanınki hezen gibi (Karaoğlu, 1994, s. 42)

su tası

ÇB/TCB-6.92.

Benim bir oğlum var

Gelen öper giden öper K.79

ÇB/TCB-6.92.a.

Benim evde bir kızım var

Gelen öper giden öper K.64

ÇB/TCB-6.92.b.

Benim bir kızım var

Gelen geçen öper K.105

ÇB/TCB-6.92.c.

Benim bir kızım var

Gelen içer giden içer K.65

tandır

ÇB/TCB-6.93.

Ağzı açık alamet

Dili kızıl kıyamet

Yaş vurdum kuru ıktı

Selli Ala Muhammed (Tekgöl, 2002, s. 49)

ÇB/TCB-6.93.a

Ağzı büyük alamet

İçi kızıl kıyamet

Yaş koydum kuru ıktı

Salli ala Muhammed K.131

tava

ÇB/TCB-6.94.

Benim bir kara kedim var

Kuyruğundan asarlar K.42

ÇB/TCB-6.95.

Kara kızgın sapı uzun

Hem sizin var hem bizim K.151

ÇB/TCB-6.96.

Bir kara kuzgun

Kuyruğu kendinden uzun (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 282)

tencere

ÇB/TCB-6.97.

Benim bir oğlum var

Durmadan g...tünü yıkarım K.109

ÇB/TCB-6.98.

Ağzı var dili yok (Yalçınkaya, 2010, s. 84)

un eleği

ÇB/TCB-6.99.

Alçak dağın altına kar yağar K.115

ÇB/TCB-6.99.a.

Alçacık tepeden kar yağar K.74

ÇB/TCB-6.99.b.

Alçacık damdan kar yağar (Mudu, 2004, s. 63)

ÇB/TCB-6.100.

Gök keçi göğe bakar

Altından un akar K.46

ÇB/TCB-6.101.

Alaca mezar

Obayı gezer (Karaoğlu, 1994, s. 34)

yağ derisi, yağ tejen⁴⁸

ÇB/TCB-6.102.

Karanlık yerde kadı oturur (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-6.102.a.

Karanlık gözde kadı oturur (Yılmaz, 2005, s. 343)

yayık⁴⁹

ÇB/TCB-6.103.

Alnına dayadım

Kırmızıya boyadım K.15

ÇB/TCB-6.103.a.

Kırmızıya boyadım

Ananın önüne dayadım K.53, K.103

⁴⁸ Tejen: Tereyağının bozulmaması için kullanılan keçi derisinden yapılan saklama kabı

⁴⁹ Yayık: Yağ çıkarmak için davar derisinden yapılan kırmızı renkte bir eşya. yaşlı çam ağaçların dış kabuklarından hayvan derisi işlenir, deri kaplanır. keçi derisinden de yapılır. İçine yoğurt katılır, fişeklerle yağı çıkartılır. Hem ayran yapılır hem de yağ çıkarılır. Pıynar ağacının köküyle deri iyice temizlenir, derinin kokusu gider. Böylece ağacın rengi deriye çıkar.

ÇB/TCB-6.103.b.

Kırmızıya boyadım

Ananın evine dayadım (Göçer, 2007, s. 76)

ÇB/TCB-6.104.

Dışı var içi yok dayağı yer suçu yok K.149

ÇB/TCB-6.105.

Altı duvar

Üstü duvar

İçinde su var K.173

ÇB/TCB-6.106.

Kulun kuyuya kaçtı

Kuyruğu elime geçti K.191

ÇB/TCB-6.107.

Hadi kırmızı oğlan

Seninle bir oyun oynayalım (Karaoğlu, 1994, s. 46)

8.1.6.4. Çiftçilikte Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler

at eyeri

ÇB/TCB-6.108.

Kaldırdım koydum

Kanır⁵⁰ dım taktım

İki sarkıttım

Bir berkit⁵¹tim

Kuru taktım

Yaş çıktı K.64

⁵⁰ Kanır-: Yukarı kaldırmak

⁵¹ Berkit-: Sıkmak

ÇB/TCB-6.109.

Bastım demir kapıya

Çıktım ala sekiye (Karaoğlu, 1994, s. 34)

ÇB/TCB-6.110.

Attan üce

İtten alçak (Koz, 1976, s. 1)

at semeri

ÇB/TCB-6.111.

Karnıcığı yarık

Alır alır

Sırtına koruk K.64

buğday kuyusu

ÇB/TCB-6.112.

Karnı tok

Gölgesi yok (Koz, 1976, s. 1)

Çırçır⁵²

ÇB/TCB-6.113.

Bir yanına kar

Bir yanına dolu yağar (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-6.113.a.

Bir yanına kar yağar

Bir yanına dolu yağar K.11

⁵² Çırçır: Pamuk ile çiğiti birbirinden ayıran alet.

ÇB/TCB-6.113.b.

Bir küçük dağ var

Bir yanına dolu

Bir yanına kar yağıyor (Yılmaz, 2005, s. 351)

ÇB/TCB-6.113.c.

Benim bir tepem var

Bir yüzüne kar yağar

Bir yüzüne dolu yağar K.25

ÇB/TCB-6.113.d.

Benim bir dağım var

Bir yüzüne kar yağar

Bir yüzüne dolu yağar K.30

değirmen çağıldağ⁵³ ı (taşı)

ÇB/TCB-6.114.

Tıkır tıkır döner

Fıkır fıkır güler K.80

ÇB/TCB-6.115.

Pır pır uçar

Abbak b..k sıçar (Karaoğlu, 1994, s. 33)

düven

ÇB/TCB-6.116.

Hami ağaçtan

Çilliği taştan K.31

⁵³ Çakıldak: Değirmenin dönen, ses çıkartan parçası

ÇB/TCB-6.116.a.
Andırı ağaçtan
Bülüğü taştan K.47

ekin

ÇB/TCB-6.117.
Hızıdık hızıdık
Altmış iki kızıdık
Bir tepeye derildik K.111

ÇB/TCB-6.117.a.
Hızıdık hızıdık
On iki kızıdık
Kıran geldi kırıldıık
Bir tepeye vurulduk K.161

gübre

ÇB/TCB-6.118.
Açıldı sandık
Döküldü fındık (Karaoğlu, 1994, s. 34)

harman

ÇB/TCB-6.119.
Sap kabarrır
Sahibi gubar⁵⁴ır K.47

ÇB/TCB-6.120.
Benim bir oğlum var

⁵⁴ Gubar-: Böbürlemek

Seneden seneye tıraş olur (Karaoğlu, 1994, s. 49)

kalbur⁵⁵

ÇB/TCB-6.121.

Dilim dilim nar

Dizime kadar kar

Uçtu keklik

Kondu dilber K.86

ÇB/TCB-6.122.

Kara tavuk kakıldar

Kanatları şakıldar (Karaoğlu, 1994, s. 35)

köten⁵⁶

ÇB/TCB-6.123.

Yer altında gambur gümbür (Coşkun, 2002, s. 78)

meses⁵⁷ (övendire⁵⁸)

ÇB/TCB-6.124.

Gündüz et yer

Gece göğe bakar K.15

ÇB/TCB-6.124.a.

Gündüz kan emer

Gece yıldız sayar K.162

⁵⁵ Kalbur: Buğday eleği

⁵⁶ Köten: Pulluk, büyük saban (<http://www.turkcebilgi.com>)

⁵⁷ Meses: Çift sürmek için öküzü hareket ettirmeye yarayan değnek. Mesesin ucunda bir çivi vardır, öküze batar, öküzün yürümesi için mesese takılır. Demiri toprağa çakıp meses yukarı bakar.

⁵⁸ Övendire: Hayvanları dürtmek, harekete geçirmek için kullanılan, ucu çivili uzun değnek

ÇB/TCB-6.124.b.

Akşama kadar et yer

Sabaha kadar yıldız sayar (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.125.

Avuç alır

Ambar almaz (Öziç, 2001, s. 76)

nal

ÇB/TCB-6.126.

Demirdendir yapısı

Hayvan ayakkabısı (Akbulut, 2002, s. 44)

saban

ÇB/TCB-6.127.

Variş gelişli

Yaylı kirişli

On ayaklı

Altı gözlü

Bir dişli K.29

ÇB/TCB-6.128.

Vin vit

Bunu bilmeyen it (Önder, 1998, s. 15)

ÇB/TCB-6.129.

Kara bulut kapladı

Tarlaları sapladı (Karaoğlu, 1994, s. 37)

saban demiri⁵⁹

ÇB/TCB-6.130.

Yeraltında kangıl kungul K.51

ÇB/TCB-6.130.a.

Yer altında, kangur kungur (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-6.130.b.

Yer altında haldır huldur K.195

ÇB/TCB-6.130.c.

Yer altında kaldur kıldur (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-6.131.

Yonttukça yoğunlaşır K.50

su değirmeni

ÇB/TCB-6.132.

Bir urgum var

Ucunda boz kurdum var K.122

tırpan

ÇB/TCB-6.133.

Ayna gibi ışılar

Yılan gibi fişılar K.171

⁵⁹ Saban demiri: Sabanın toprağı yarmaya yarayan taban kısmına takılan demir (<http://tr.wiktionary.org>)

un değirmeni

ÇB/TCB-6.134.

Pır pır uçar

Abbak sıçar K.25

ÇB/TCB-6.134.a.

Pır pır uçar

Ağca ağca sıçar K.69

ÇB/TCB-6.135.

Pır pır uçar canı yok

Elleri iman dağıtır

Kendinin imam yok (Evren, 2006, s. 36)

ÇB/TCB-6.136.

Taşandır demirdendir

Yediği hamurdandır

Bütün dünyayı doyurur

Kendisi doymaz nedendir (Karaoğlu, 1994, s. 33)

ÇB/TCB-6.136.a.

Taş demir

Yediği hamur

Dünyayı yese de

Kendisi aç kalır (Koz, 1976, s. 1)

üzengi

ÇB/TCB-6.137.

Gökte değil asılır

Yerde değil basılır (Karaoğlu, 1994, s. 45)

8.1.6.5. Isınmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler

çakmak

ÇB/TCB-6.138.

Çındılı çıt

Bunu bilmeyen it (Güngör, 2004, s. 74)

kibrit

ÇB/TCB-6.139.

Benim kırk tane çocuğum var

Hepsi bir yastıkta yatar K.3

ÇB/TCB-6.140.

Kırk kızım var

Başı kara kara K.32

ÇB/TCB-6.140.a.

Benim on tane çocuğum var

Başları kara kara (Yıldırım, 2002, s. 32)

ÇB/TCB-6.140.b.

Bir kutum var

Başları siyah siyah K.170

ÇB/TCB-6.140.c

Benim bir kutum var

İçinde başı gara yavrularım var K.207

ÇB/TCB-6.140.d.

Kırk tane çocuğum var

Başları kırmızı kırmızı K.207

ÇB/TCB-6.140.e.

Benim bin çocuğum var

Hepsinin başı kırmızı (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.141.

Benim kırk tane oğlum var

Kırkının da başında şapkası var K.157

ÇB/TCB-6.142.

Bir tabutun içinde kırk ölü K.117

ÇB/TCB-6.143.

Kırmızı cübbesi var

Siyah takkesi var

Kalabalıktır kutusu K.155

ÇB/TCB-6.144.

Çıt der

Ateş çıkar (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-6.145.

Çıt çıtı Naci

Pıt pıtı Naci

Kırmızı leylek

Kara kutu Naci (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-6.146.

Bir ufacık odada saklı

Sanki başı sarıklı (Karaoğlu, 1994, s. 37)

kömür

ÇB/TCB-6.147.

Çarşıdan aldım siyah

Evde oldu kırmızı (Karaoğlu, 1994, s. 38)

ÇB/TCB-6.147.a.

Çarşıdan aldım kapkara

Eve getirdim kıpkırmızı K.130

ÇB/TCB-6.147.b.

Çarşıdan aldım simsiyah

Eve getirdim kıpkırmızı K.126

körük⁶⁰

ÇB/TCB-6.148.

Kaburgası var canı yok

Soluğu var kanı yok K.19

ÇB/TCB-6.148.a.

Derisi var kanı yok

Soluğu var canı yok (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-6.148.b.

Kara tavuk kanı yok

Soluğu var canı yok K.69

ÇB/TCB-6.149.

Ağzı var dili yok

Odun yakar vücudunda kanı yok K.25

⁶⁰ Körük: Kömürü tutuşturmaya yarayan alet, ateşi kor halinde tutar.

ÇB/TCB-6.150.

Her heriden heriden

Bir şey gördüm deriden

Ağzı var ileriden

Kulakları deriden (Karaoğlu, 1994, s. 47)

mangal

ÇB/TCB-6.151.

Bir tabak nar

Etrafı kar

Buyursun hünkâr (Karaoğlu, 1994, s. 39)

soba

ÇB/TCB-6.152.

Bakıp yatar K.36

ÇB/TCB-6.153.

Kışın yanar

Yazın söner K.142

ÇB/TCB-6.154.

Ev gibidir

Kapısını açarsan konuşur

Açmazsan konuşmaz (Tatlı, 2012, s. 40)

ÇB/TCB-6.155.

Kara koyunu boğazladılar (Kafasibüyük, 2008, s. 62)

ÇB/TCB-6.156.

Dışı kara

İçi avara K.5

ÇB/TCB-6.157.

Altı demir

Üstü demir

İçindedir büyük amir (Karaoğlu, 1994, s. 42)

ÇB/TCB-6.158.

Üç kılıcı

Kantar başlı K.151

8.1.6.6. Aydınlanmada Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler

ampul

ÇB/TCB-6.159.

Bir sihirli fenerim

Kibritsiz de yanarım (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-6.160.

Babam kandil dedem çıra

İşin yoksa beni ara (Karaoğlu, 1994, s. 30)

fener

ÇB/TCB-6.161.

Hinirik

Burnu yirik K.118

gaz lambası

ÇB/TCB-6.162.

Altı göl

Üstü gül K.3, K.117

ÇB/TCB-6.162.a.

Dibi göl gibi

Başı gül gibi K.137

ÇB/TCB-6.162.b.

Altı deniz

Üstü ateş K.153

ÇB/TCB-6.162.c.

Başı ateş

Dibi deniz K.146

ÇB/TCB-6.163.

Don içinde dik durur K.146

ÇB/TCB-6.164.

Altı kuyu içinde suyu

Suyun içinde yılan

Yılanın ağzında mercan K.47

ÇB/TCB-6.164.a.

Ocağın başında kuyu

Kuyunun içinde suyu

Suyun içinde yılan

Yılanın ağzında mercan (Coşkun, 2002, s. 77)

ÇB/TCB-6.164.b.

Evimizin içinde var bir kuyu

Kuyunun içinde var bir suyu

Suyunun içinde var bir yılan

Ağzında var bir mercan K.140

ÇB/TCB-6.164.c.

Bir kuyum var

İçinde suyu var

Ağzında yılan var K.170

ÇB/TCB-6.165.

On kuruşluk nişadır⁶¹

Evin içini kuşatır K.76

ÇB/TCB-6.165.a.

Beş paralık nişadır

Bütün evi kuşatır (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 250).

ÇB/TCB-6.166.

Denizde balık

Balığın kuyruğu yanık K.96

ÇB/TCB-6.167.

Benim bir kızım var

Gözleri kip kip eder K.206

lamba (elektrik lambası)

ÇB/TCB-6.168.

Ak doğru üstünde dimdik durur K.117

ÇB/TCB-6.169.

Karanlıkta kadı oturur K.154

⁶¹ Nişadır: Nazar değmemesi için çocukların omzuna asılan göz taşı.

ÇB/TCB-6.170.

Gündüz külahlı

Gece silahlı (Kelleci, 2007, s. 41)

mum

ÇB/TCB-6.171.

Ak donun içinde dik durur K.174

ÇB/TCB-6.172.

Alçacık çınar

Tutuşmuş yanar (Karaoğlu, 1994, s. 40)

8.1.6.7. Kazıcı ve Kesici Aletlerle İlgili Bilmeceleler

balta (nacak⁶²)

ÇB/TCB-6.173.

Dağdan gelir takla makla

Aman abla beni sakla K.5, K.74

ÇB/TCB-6.174.

Dağa çıkar seslenir

Eve gelir yaslanır K.115

ÇB/TCB-6.174.a.

Dağa varır seslenir

Eve gelir paslanır (Karaoğlu, 1994, s. 31)

ÇB/TCB-6.175.

Dağda takılar

Evde tıklar (Yılmaz, 2005, s. 350)

⁶² Nacak: Kısa saplı balta

ÇB/TCB-6.176.

Kulpu ağaç kendi demir

Ağaçlara verir emir (Çamur, 2007, s. 44)

bıçkı

ÇB/TCB-6.177.

Hertil hurtul

On iki zehir ver kurtul (Çamur, 2007, s. 44)

çekiç

ÇB/TCB-6.178.

Sen seni bil sen seni

Sen seni bilmez isen

Patlatırım enseni (Karaoğlu, 1994, s. 32)

kürek

ÇB/TCB-6.179.

Dili var söyleyemez

Kulağı var işitemez (Gündoğdu, 2009, s. 42)

makas

ÇB/TCB-6.180.

Şurada bir ölü yatıyor

K..çına parmağımı taktım

Vak vak ötüyor K.32

ustura

ÇB/TCB-6.181.

Benim bir tosunum var

Bir tepede bazı bazı otlanır K.65

ÇB/TCB-6.181.a.

Bir tosunum var

Bir tepede yayılır yatar (Yılmaz, 2000, s. 23)

ÇB/TCB-6.182.

Bir atım var haşarı

K..ç1 damdan dışarı (Koz, 1976, s. 1)

8.1.6.8. Keyif Verici Maddelerle İlgili Bilmeceler**sigara**

ÇB/TCB-6.183.

Parasını el alır

Dumanını yel alır K.5

ÇB/TCB-6.183.a.

Parasını el alır

Dumanını yel alır

Derdi içine kalır (Karaoğlu, 1994, s. 42)

sigara kâğıdı

ÇB/TCB-6.184.

Dağdan attım

Taştan attım

Bir tükürüğüme dayanmadı K.26

ÇB/TCB-6.184.a.

Dağdan attım kırılmadı

Bir tükürüğüme dayanmadı K.160

tütün

ÇB/TCB-6.185.

Gam kuşunu uçurmağa

O bir ağız tüfeğidir (Karaoğlu, 1994, s. 49)

8.1.6.9. Oyuncaklarla İlgili Bilmeceler

top

ÇB/TCB-6.186.

Ağzı yok dili yok

Dayak yer suçu yok K.137

ÇB/TCB-6.186.a.

Dışı var içi yok

Dayak yer suçu yok (Karaoğlu, 1994, s. 45)

topaç

ÇB/TCB-6.187.

Ucum süslü

Kırbacım güçlü

Vurdukça deviririm

Çocukları severim (Karaoğlu, 1994, s. 45)

uçurtma

ÇB/TCB-6.188.

İp bağladım sıpayı

Uçtu gitti tepeye K.159

8.1.6.10. Çeşitli Eşyalarla İlgili Bilmeceler**ahır süpürgesi**

ÇB/TCB-6.189.

Dağ başında dururdum

Yeşil emir bürürdüm

Allah beni şaşırttı

Bu pisliğe düşürttü (Karaoğlu, 1994, s. 30)

anahtar

ÇB/TCB-6.190.

Dil öter

Damak tutar K.30

ÇB/TCB-6.190.a.

Dil atar

Damak tutar K.159

ÇB/TCB-6.191.

Metel metel mendili çatar

Dil öter damak tutar K.101

ÇB/TCB-6.192.

Metel metel mengili

Çatal dil vurur

Damak açar (Karaoğlu, 1994, s. 30)

ÇB/TCB-6.193.

Hey hırmandı hırmandı

Kız kayaya tırmandı

Oğlan gelmeyince

Kız kayadan inmedi K.64

ÇB/TCB-6.193.a.

Ay hırmandı hırmandı

Kız kapıya tırmandı

Hırmanı gelmeden

Kız kapıdan inmedi (Atılđan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.193.b.

Dıvırdı dıvırdı dıvırdı

Kız gelene kadar

Duvardan inmedi K.151

ÇB/TCB-6.194.

Yattım yatamadım

Sallantıyı sokmayınca K.49

ÇB/TCB-6.195.

Elsiz ayaksız kapı açar (Öcal, 2009, s. 61)

ÇB/TCB-6.196.

Oturdum önüne

Uydurdum deliğine K.176

ÇB/TCB-6.197.

Kapıda kara bir köpek yatar

Ne bağıdır ne ısıdır
 İçeriye kimseyi sokmaz
 Kara Osman kapıda bekler (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 259)

ayna

ÇB/TCB-6.198.
 Oda onun içinde
 O da onun içinde K.5

ÇB/TCB-6.199.
 Yere baksam yer görünür
 Göğe baksam gök görünür K.9

ÇB/TCB-6.200.
 Resim yapar bakınca
 Hemen bozar kaçınca K.30

ÇB/TCB-6.201.
 Benim bir kızım var
 Gece gündüz resim yapar K.115

ÇB/TCB-6.202.
 Berberlerin önünde
 Kadınların elinde K.138

ÇB/TCB-6.203.
 Bilmece bildirmece
 Resim yapar gündüz gece
 Duvarlara asılır her gün bakılır
 Resim yapar bakınca hemen siler
 Kaçınıcı katta gülsen ona sen o da güler. K.156

ÇB/TCB-6.204.

Bilmece bildirmece

Resim yapar gündüz gece (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-6.205.

Ben bakarım

O bakar (Karaoğlu, 1994, s. 31)

ÇB/TCB-6.206.

Gide gide gittim

Altın suya battım

Güzele de çirkine de baktım (Karaoğlu, 1994, s. 31)

baston

ÇB/TCB-6.207.

Ben giderim kendi gider

Arkam sıra topak topak iz eder K.32

ÇB/TCB-6.207.a.

Ben giderim o gider

Yüksük gibi iz eder K.47

ÇB/TCB-6.207.b.

Ben giderim o gider

Para para iz eder K.89, K.120

ÇB/TCB-6.207.c.

Ben giderim o gider

Para gibi iz eder K.71

ÇB/TCB-6.207.d.

Ben giderim o gider

Benle beraber tık tık eder K.71

beşik

ÇB/TCB-6.208.

Ayakları gökte

Arkası yerde K.7

ÇB/TCB-6.209.

Gece gündüz sallanır, bir karış gitmez (Kafasıbüyük, 2008, s. 63)

ÇB/TCB-6.210.

Ala dayım çatayı

Yiğitlerin yatağı (Önder, 1998, s. 14)

ÇB/TCB-6.211.

Takır takır takraba

İçinde var akraba (Karaoğlu, 1994, s. 31)

camız arabasının arkasındaki tahta basamak

ÇB/TCB-6.212.

Dağdan gelir kıra bakar

Evden gider eve bakar K.110

çengel

ÇB/TCB-6.213.

Kara katır yan yatar

Kalkar öper gene yatar (Karaoğlu, 1994, s. 32)

çıkırık

ÇB/TCB-6.214.

Dört döşekli

Gön⁶³ taşaklı

Eğri iğli K.1

ÇB/TCB-6.215.

Karanlık yerde kadı oturur K.80

ÇB/TCB-6.216.

Çeki çeki çekerim

Çeki benim elimde

Yedi kavak sallansa

Kökü benim elimde K.84

ÇB/TCB-6.217.

Anırır anırır

İnci boncuk doğurur K.16

ÇB/TCB-6.217.a.

Anırır anırır

Akça potuk⁶⁴ doğurur K.166

ÇB/TCB-6.217.b.

Anırır anırır

Akçaca boncuk doğurur (Kelleci, 2007, s. 42)

ÇB/TCB-6.217.c.

Hey herir

Ağca poduk doğurur (İyibiçer, 2000, s. 35)

⁶³ Gön: Deri

⁶⁴ Potuk: Deve yavrusu

ÇB/TCB-6.217.d.

Hüğürür hüğürür

Alaca boduk doğurur (Karaoğlu, 1994, s. 32)

ÇB/TCB-6.217.e.

Alaca alaca bağırır

İnci boncuk doğurur K.32

ÇB/TCB-6.217.f.

Gak gak gağır⁶⁵ır

Akçe akçe doğurur K.97

ÇB/TCB-6.218.

Hiniler hiniler

Kıvrattıkça iniler K.48

ÇB/TCB-6.219.

Benim bir yolum var

Giderim giderim tükenmez (Güver, 1971, s. 29).

ÇB/TCB-6.220.

Benim bir dağım var

Üç yol aşar K.30

ÇB/TCB-6.220.a.

Bir tepeden üç yol aşar K.64

ÇB/TCB-6.220.b.

Bir tepeden beş yol aşar K.65

⁶⁵ Gağır-: Bağırmaq

ÇB/TCB-6.220.c.

Bir tepeden dört yol aşar (Karaoğlu, 1994, s. 32)

ÇB/TCB-6.220.d.

Bir dağdan üç yol ayrılır (Karaoğlu, 1994, s. 32)

ÇB/TCB-6.221.

Metel metel men iki

Oğlu kızı on iki⁶⁶

Metel başını bağlamış

Döne döne ağlamış K.69

ÇB/TCB-6.221.a.

Metel metel men iki

Gider gelir on iki

Metel belini bağlamış

Döne döne ağlamış K.148

ÇB/TCB-6.221.b.

Metel metel metledi

Metel başını bağladı

Döne döne ağladı K.89

ÇB/TCB-6.222.

Fal fal atar

Falak çatar K.56

ÇB/TCB-6.223.

Dağdan gelir dak gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer

⁶⁶Çıkırığın on iki parçası var, üzerine geçirilen bir bezi var.

Bağırır oğlak gibi K.136

ÇB/TCB-6.224.

Uzun uzun urganlar

Ucunda demir hanlar

Çağırır sazı ağlar

Sacı benim elimde (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-6.225.

Anamın önünde kıllı topaç K.131

çıkırığın fitili

ÇB/TCB-6.226.

Benim bir sürü çocuğum var

G..tleri delik delik K.7

çivi

ÇB/TCB-6.227.

Benim bir oğlum başı şapkalı gezer K.123

çulfalık⁶⁷

ÇB/TCB-6.228.

Ben giderim o gider

Arkamda cır cır eder K.48

ÇB/TCB-6.229.

Metel metel men iki

Oğlu uşağı on iki

⁶⁷ Çulfalık: Bir tür dokuma tezgahı

Kazığı yerde

Çürür büzüğü (Yılmaz, 2000, s. 21)

çuvaldız

ÇB/TCB-6.230.

Seğirttim çıktım tepeye

Yular taktım sıpaya K.25

ÇB/TCB-6.230.a.

Koştum çıktım tepeye

Yular vurdum sıpaya K.117

halaç yayı

ÇB/TCB-6.231.

Uzun kız

Burnu yirik K.2

ÇB/TCB-6.232.

Fir firicik

Burnu yiricik K.81

ÇB/TCB-6.233.

Benim bir sazım var

Annenin bacağıının arasına girince hem trampet çalar hem saz K.32

ÇB/TCB-6.234.

Bir karıştan artacak

Başcağızı kertecek

Ananın bacağıının arasında varıp gelen ne? K.36

ÇB/TCB-6.235.

Başı düz

Dibi gez

Bir bacağın arasına girerse

Kâh tambura çaldırır kâh saz K.77

ÇB/TCB-6.236.

Tin tin tiniler

Yatmış iniler

Tepesi delik

Dudağı yarık (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 317)

ÇB/TCB-6.237.

Dağda büyür dağda biter

Eve gelir tin tin öter (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 302)

havlu (peşkir)

ÇB/TCB-6.238.

Yerde biter

Makine diker

Sabah sabah yüzümüzü öper K.24

ÇB/TCB-6.238.a.

Tarlada biter

Makina bükür

Sabah sabah elimi öper K.138

ÇB/TCB-6.238.b.

Tarlada makine bükür

Her sabah yüzümü öper (Yılmaz, 2005, s. 339)

ÇB/TCB-6.239.

Benim bir kızım var

Gelenin geçenin elini öper K.35, K.147

ÇB/TCB-6.239.a.

Benim bir kızım var

Gelenin gidenin elini öper K.130

ÇB/TCB-6.239.b.

Gelenin gidenin elini öper K.118

ÇB/TCB-6.239.c.

Her gün yüzümü öper (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.240.

Dışı kazan karası

İçi un helvası (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ıstar⁶⁸

ÇB/TCB-6.241.

Metele metele

Bir karı binmiş çatala K.41

ÇB/TCB-6.242.a.

Hatala hatala

Bir karı oturmuş çatala K.45

ÇB/TCB-6.243.

Hey heteli heteli

Kündoğlunun meteli

⁶⁸ Istar: Halı, kilim dokunan tezgah.

Bildi bildi bilemedi

Ver yüz elli meteli (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

ÇB/TCB-6.244.

Metel metel men iki

Oğlu uşağı on iki

On ikidir kazığı

Yerde çürür büzüğü K.64

ÇB/TCB-6.245.

Dört ağaç dibine oturdum

Kendime zahmet getirmedi K.69

ÇB/TCB-6.246.

Dört eşğim var

İkisi çullu ikisi çulsuz (Göçer, 2007, s. 77)

ibrik

ÇB/TCB-6.247.

Benim bir gelinim var

Gidenin elini öper

Gelenin elini öper K.21

ÇB/TCB-6.248.

Bir babam var

G..tünü küle gömer yatar K.36

ÇB/TCB-6.248.a.

Benim bir oğlum var

G..tünü küle gömer (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.248.b.

Benim bir oğlum var

Külde gömülü durur (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-6.249.

Bir ineğim var

Boynuzundan işer K.75

ÇB/TCB-6.249.a.

Benim bir oğlum var

Bülüğünden işer K.79

ÇB/TCB-6.249.b.

Benim bir oğlum var

Ocak başından gitmez K.64

ÇB/TCB-6.250.

Karanlık yerde kaz oturur K.39

S...ne bakıp oturur

ÇB/TCB-6.251.

El yatar ellez⁶⁹ oturur K.42, K.83

ÇB/TCB-6.251.a.

Ben yatarım ellez oturur K.47

ÇB/TCB-6.251.b.

El yatar

İlyas oturur K.105

⁶⁹ Ellez: İbrik

ÇB/TCB-6.252.

İki delikli bir kaplı

Bilmeyenin yok aklı (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-6.253.

Kendi bülbül etmeden

Ümzüğü bülbül eder (Göçer, 2007, s. 76)

ÇB/TCB-6.254.

Köşede kaldı oturur

Önüne bakar oturur (Karaoğlu, 1994, s. 35)

iğne

ÇB/TCB-6.255.

Kat kat kadayıf

Bizim hanım çok zayıf

Zayıflığı bir şey değil

Gözünün biri kayıp K.3

ÇB/TCB-6.255.a.

Bizim çocuk çok zayıf

Zayıflığa lüzum yok

Bir gözü kayıp (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.255.b.

Tel tel kadayıf

Bir gözü kayıp (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.256.

Bir kızım var

Tepesinde gözü var K.32

ÇB/TCB-6.256.a.

Benim bir kızım var

Bir gözü delik K.189

ÇB/TCB-6.257.

Herkesi bezer

Özü lut gezer (Tekgül, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-6.258.

Yuvarladım sıpayı

Aştı gitti tepeyi (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.258.a.

İndim çıktım tepeye

Yular taktım sıpaya (Yılmaz, 2005, s. 350)

ÇB/TCB-6.259.

Tek gözlü çöten çelebi

Girdiği yeri ısırır gibi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 302)

ip

ÇB/TCB-6.260.

Daldan dala fişek

Bunu bilmeyen eşek (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-6.261.

Uzun uzun ablalar

Aksakallı babalar

Elim gidip geldikçe

Ayakları çabalar (Karaoğlu, 1994, s. 35)

kirmen⁷⁰

ÇB/TCB-6.262.

Başı sallanır

Dibi kıllanır K.24

ÇB/TCB-6.262.a.

Başı sallanır

Kökü kıllanır K.140

ÇB/TCB-6.262.b.

Ucu sallandı

Dibi kıllandı K.116

ÇB/TCB-6.263.

Eğerir eğerir ipi yok

Sallar sallar sapı yok K.68

ÇB/TCB-6.264.

Metel metel meliki

Oğlu uşadı var on iki

Metel başını ağladı

Döne döne ağladı K.104

ÇB/TCB-6.265.

Dili var söyleyemez

Kulağı var işitemez (Albayrak, 2008, s. 38)

ÇB/TCB-6.266.

Yük üstünde kıllı yumak (Göçer, 2007, s. 77)

⁷⁰ Kirmen: Yün eğirmeye yarayan alet.

kuyu kovası

ÇB/TCB-6.267.

Aşağı iner güle güle

Yukarı çıkar ağlaya ağlaya (Karaoğlu, 1994, s. 38)

ÇB/TCB-6.268.

Aşağı inerken kıkır kıkır güler

Yukarı çıkarken şıpr şıpr ağlar (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 287)

ÇB/TCB-6.269.

Sallanır girer

Sallanır çıkar (Karaoğlu, 1994, s. 42)

masa

ÇB/TCB-6.270.

Dört ayaklı deve

Bunu bilmeyen ebe (Yalçınkaya, 2010, s. 84)

ÇB/TCB-6.271.

Ayağı var gidemez

Yemek gelir yiyemez

Konulan yükü taşır

Derdini söyleyemez K.142

ÇB/TCB-6.272.

Benim iki çocuğum var

Arasında guşağı var (Yılmaz, 2005, s. 346)

mekik

ÇB/TCB-6.273.

Yılan selbiye dolan

Sağırın kızı kaçtı

Vallahi inan

Billahi inan (Yılmaz, 2000, s. 22)

minder

ÇB/TCB-6.274.

Bize gel

G..tüne koyayım K.49

ÇB/TCB-6.274.a.

Akşam bize gel

G...tüne koyim K.160

ÇB/TCB-6.274.b.

Her gün gel

Altına koyim K.163

ÇB/TCB-6.275.

Benim bir dostum var

Hem döverim hem severim (Akçakoyun, 2010, s. 81)

ÇB/TCB-6.276.

Benim bir oğlum var

Gelenin gidenin g..tünü öper (Karaoğlu, 1994, s. 40)

örgü şişi

ÇB/TCB-6.277.

Beş kardeş babasına kazak örer (Karaoğlu, 1994, s. 43)

ÇB/TCB-6.278.

Beş kâfir birbirini kovalar (Karaoğlu, 1994, s. 33)

saat

ÇB/TCB-6.279.

Çıt çıtı kuşlar

Minareyi taşlar K.32

ÇB/TCB-6.280.

Zincirli bukağı⁷¹

Zincirsiz bukağı

Bunu bilmeyen iskele köpeği⁷² K.103

ÇB/TCB-6.281.

Çın çını hamam

Kubbesi tamam

Ben bir gelin sevdim

Babası imam K.12

ÇB/TCB-6.281.a.

Çın çın hamam

Kubbesi tamam

Bir gelin aldım

Babası imam (Yılmaz, 2005, s. 339)

⁷¹ Bukağı: Dananın ayak bileği

⁷² İskele köpeği: Başiboş köpeğe iskele köpeği denir.

ÇB/TCB-6.281.b.

Çın çınlı hamam

Kubbesi tamam

Bir gelin aldım

Babası imam K.119

ÇB/TCB-6.281.c.

Tin tini hamam

Kubbesi tamam

Bir gelin aldım

Babası imam K.163

ÇB/TCB-6.281.d.

Çit çit çimen

Cübbesi tamam

Ben bir gelin aldım

Babası imam K.192

ÇB/TCB-6.281.e.

Çini çini hamam

Hubbesi tamam

Babam bir kız sevmiş

Babası imam (Deveci, 2010, s. 82)

ÇB/TCB-6.281.f.

Hamam hamam

Kubbesi tamam

Oğlu müezzin

Babası imam (Tekgöl, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-6.282.

Tıngır tıngır tıngır tas

Birin kaldır birin bas

Acem oğlu hastadır

Bülbüller kafestedir (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 274)

ÇB/TCB-6.283.

Bu bahçede on iki kapı

İnsan elinin yaptığı yapı K.205

ÇB/TCB-6.284.

Dışı demir dümbelek

İçi dolu zemberek (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-6.285.

Benim adım iki hece

Çalışırım gündüz gece (Uçuk, 2008, s. 48)

ÇB/TCB-6.286.

Ben giderim o gider

Yanımda tık tık eder (Evren, 2006, s. 38)

ÇB/TCB-6.286.a.

Ben giderim o gider

Kolumda tık tık eder (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-6.287.

Herkes uyur

İlyas baba uyumaz (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-6.288.

Hoca bindi eşeğe

Tık tık eder yüreği (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-6.289.

Minarenin taşları

Çın çın öter taşları (Karaoğlu, 1994, s. 41)

sandık

ÇB/TCB-6.290.

Diz çöktüm

Delliğine uydurdum K.110

ÇB/TCB-6.291.

Oturdum önüne

Soktum delliğine K.150

saç tıraş makinesi

ÇB/TCB-6.292.

Bir tepenin başında

Bir deli koyun döner durur (Karaoğlu, 1994, s. 42)

ÇB/TCB-6.293.

Bir ineğim var

Tepeyi otlar otlar gelir (Karaoğlu, 1994, s. 44)

sepet

ÇB/TCB-6.294.

Hıraca hıraca

Kemikleri sıracı K.84

su tankeri

ÇB/TCB-6.295.

İki ayaklı

Bir kulaklı (Göçer, 2007, s. 76)

süpürge

ÇB/TCB-6.296.

Saçı otuz

Başı topuz K.79

ÇB/TCB-6.297.

Höt dedim möt dedim

Geç şuraya yat dedim K.7

ÇB/TCB-6.297.a.

Het dedi hüt dedi

Oraya var yat dedi K.111

ÇB/TCB-6.297.b.

Hap dedi hup dedi

Var şuraya yat dedi K.57

ÇB/TCB-6.297.c.

Hat dedim hut dedim

Var şuraya yat dedim K.101

ÇB/TCB-6.297.d.

Hat dedi Hut dedi

Git şuraya yat dedi K.118

ÇB/TCB-6.297.e.

Het dedim met dedim

Git şuraya yat dedim K.147

ÇB/TCB-6.297.f.

Hat dedimHut dedim

Git şu duvara yat dedim K.177

ÇB/TCB-6.298.

Hop şurada hop burada

Bir de baktım kapının önünde K.65

ÇB/TCB-6.298.a.

Çat orada çat burada

Bir de bakarsın kapı yanında K.137

ÇB/TCB-6.299.

Sildim süpürdüm

Silkindim çıktım K.68

ÇB/TCB-6.300.

Kapı arkasında süslü gelin⁷³ K.75

ÇB/TCB-6.300.a.

Kapı arkasında tüllü gelin (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-6.301.

Kalkar seker

Bulgur döker K.110

⁷³ Eskiden gelinlerin renkli saten parçalarını süpürgenin arasına sıkıştırıp süslerlermiş.

ÇB/TCB-6.302.

Benim bir kızım var

Gelen öper giden öper K.101

ÇB/TCB-6.303.

Kendi kirden kurtulamaz

İzinde kir bulunmaz (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-6.304.

Beni dallı kul yaptı (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-6.305.

Bir saldım iki saldım

Üçüncüde duvar arkasına sakladı (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 279)

ÇB/TCB-6.306.

Kılı dit⁷⁴tim

Boku yit⁷⁵tim K.131

şemsiye

ÇB/TCB-6.307.

Başımda taşırım mutlu olmaz hep ağlar K.118

ÇB/TCB-6.308.

Dedem deve girmez eve

Kes başın girsin eve (Tekgül, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-6.308.a.

Karaca deve

Sığmaz eve

⁷⁴ Dit-: Ayrıştırmak

⁷⁵ Yit-: İtelemek

Kes başını

Sığsın yere (Karaoğlu, 1994, s. 43)

ÇB/TCB-6.308.b.

Salman deve

Girmez eve

Kır sapını

Girsin eve (Karaoğlu, 1994, s. 43)

ÇB/TCB-6.309.

Bir direk üstünde bir dam (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 223)

tahta

ÇB/TCB-6.310.

El kadar tahta

Dağdan indirir

Bir sürü manda (Karaoğlu, 1994, s. 43)

terazi

ÇB/TCB-6.311.

Benim ikiz kızım var

Biri oturur biri kalkar K.25

ÇB/TCB-6.311.a.

İki kızım var

Biri oturur biri kalkar K.128

ÇB/TCB-6.312.

Altı ayağı var altında

Bir kulağı var sırtında

İnsanoğlunun elinde
Allah'ın yolunda K.78

ÇB/TCB-6.313.
Altı ayağı var altında
Bir kuyruğu var sırtında (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-6.314.
Kulun elinde
Hakk'ın yolunda
Altı bacağı var
Kuyruğu belinde (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 296)

ÇB/TCB-6.315.
Tek taşaklı bir kişi
Gıcılar gelir dişi
Çeyrek saata komaz
Bitirirler işi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 297)

ÇB/TCB-6.316.
Deve tabanı
Zingil zamanı
Gezer obayı
Bilmez yabanı K.170

ÇB/TCB-6.316.a.
Deve tabanı
Zingir zabanı
Gezer evleri
Bilmez yabanı (Arslanhan, 2001, s. 187)

ÇB/TCB-6.316.b.

Deve tabanı

Gezer yabanı (Karaoğlu, 1994, s. 44)

ÇB/TCB-6.317.

Altı ayaklı fil

Ortasında dil

Arif isen bil

Ahmak isen sor (Cihangiroğlu, 2004, s. 46)

ÇB/TCB-6.318.

Bakkalda kızlar

Biri iner biri kalkar (Karaoğlu, 1994, s. 44)

tespih

ÇB/TCB-6.319.

Doksan dokuz cemaat

İki müezzin bir imam (Karaoğlu, 1994, s. 45)

ÇB/TCB-6.320.

Doksan dokuzdur yüz olmaz

Bunu bilmeyen Müslüman olmaz. K.184

tuluk⁷⁶

ÇB/TCB-6.321.

Anana bir kara eşek çullanmış K.49, K.62

⁷⁶ Tuluk: Su taşımaya yarayan siyah, keçi derisinden yapılan eşya.

urgan⁷⁷

ÇB/TCB-6.322.

Benim bir tepem var

Başından üç yol aşar K.27

ütü

ÇB/TCB-6.323.

Bir sıcak gemim var

Durmadan gider gelir

O gelip gittikçe

Dalgaları düz eder (Karaoğlu, 1994, s. 45)

yatak

ÇB/TCB-6.324.

Akşam yatar

Sabah kalkar K.102

ÇB/TCB-6.325.

Gündüz ayıltır

Gece bayıltır (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ÇB/TCB-6.325.a.

Gece serilir

Gündüz dürülür (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ÇB/TCB-6.325.b.

Gece dağılır

Gündüz toplanır K.136

⁷⁷ Urgan: Çıkırğa takılan ip

ÇB/TCB-6.325.c.

Gündüz kalede

Gece belada (Koz, 1976, s. 1)

yorgan

ÇB/TCB-6.326.

Al indi mor indi

Ev sahibi misafirine bindi K.110

ÇB/TCB-6.327.

Gündüz sılada

Gece belada (Mudu, 2004, s. 63)

ÇB/TCB-6.327.a.

Gündüz kalede

Gece belada (Karanfildağı, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-6.328.

Gündüz kapalı

Gece açık (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-6.329.

Anam açar

Babam örter K.161

yuvak⁷⁸ (loğ taşı⁷⁹)

ÇB/TCB-6.330.

Benim bir kızım var

İki deliği var

Cıkır cıkır gider K.21

ÇB/TCB-6.330.a.

Bir atım var

İki tane g..tü var K.28

ÇB/TCB-6.330.b.

Bir oğlum var

İki g..tü var K.35

ÇB/TCB-6.330.c.

Benim bir babam var

İki tane g..tü var K.37

ÇB/TCB-6.330.d.

Benim bir çocuğum var

İki tane g..tü var K.44

ÇB/TCB-6.331.

Dam başında kangur kungur K.115

ÇB/TCB-6.332.

İki çatal

Cirp keser K.66

⁷⁸ Yuvak: Damın üstü topraktan olur, toprağı düzlemek için kullanılır, böylece dam akmaz.

⁷⁹ Loğ taşı (Yuvarlak taş), toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir. Anadolu köylerinde, toprak damlı evlerin çatısı üzerindeki toprağın sıkılaştırılmasında kullanılan bir tür baskı aracıdır. Loğ taşı ile sıkılaştırma sonucu damdan içeri yağmur suyu geçmez (<http://tr.wikipedia.org>)

ÇB/TCB-6.333.

Dam başında dana bağlı

Gittim baktım gene bağlı (Coşkun, 2002, s. 78)

ÇB/TCB-6.333.a.

Dam başında dana oynar

Vardım geldim gene oynar (Karaoğlu, 1994, s. 39)

yün tarağı

ÇB/TCB-6.334.

Biz biz bizidik

Otuz iki kız idik

Ezildik büzüldük

Bir tahtaya düzüldük K.199

8.1.7. Müzik Aletleriyle İlgili Bilmeceler

damdıra (tambura)

ÇB/TCB-7.1.

Kuru ağacı oyarlar

İçine Leylâ koyarlar

Leylâ Hanım söylesin

Kulağınız dinlesin (Koz, 1976, s. 1)

davul

ÇB/TCB-7.2.

Uzaktan baktım dağ gibi

Yanına vardım kav gibi K.38

ÇB/TCB-7.2.a.

Buradan baktım dağ gibi

Yanına vardım kav⁸⁰ gibi K.23

ÇB/TCB-7.2.b.

Geriden baktım dağ gibi

Yanına vardım kav gibi (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/TCB-7.3.

Bir oğlum var periden

Sille ister huriden

Köyneği var ağaçtan

Yanakları deriden. K.171

ÇB/TCB-7.4.

Vurulsun dıngırak

Ağlamaz çingırak K.181

ÇB/TCB-7.5.

Ses verir dağlara

Kurulur ağlara (Albayrak, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-7.6.

Kara çamın gerisi

Boz eşeğin derisi

Tokmak iner başına

Dan dun eder birisi (Karaoğlu, 1994, s. 33)

ÇB/TCB-7.7.

İnim inim inler

Bin kişi dinler (Karaoğlu, 1994, s. 33)

⁸⁰ Kav: Hafif; ince bez gibi deri

ÇB/TCB-7.8.

Kabuğu var

İçi yok

Dayağı var

Suçu yok (Karaoğlu, 1994, s. 33)

kaval

ÇB/TCB-7.9.

Bir meselem var bil

Ağzında dil

Haydi bunu bil (Sakaoğlu, 1974, s. 1)

saz

ÇB/TCB-7.10.

Dut ağacını oyduklar

İçine mani koyduklar K.42

ÇB/TCB-7.11.

Dut ağacını oyarlar

İçine mani koyarlar

Ağlama tontonum ağlama

Şimdi kulağını burarlar (Karaoğlu, 1994, s. 42)

ÇB/TCB-7.11.a.

Çam ağacını oyarlar

İçine tin ton koyarlar

Ağlama tin ton ağlama

Kulağını burarlar (Karaoğlu, 1994, s. 33)

ÇB/TCB-7.11.b.

Bir ağacı oymuşlar

İçine tın tın koymuşlar

Ağlama tıntınım ağlama

Yoksa kulağını burarlar K.126

ÇB/TCB-7.11.c.

Ağacı oyarlar

İçine tin tonu koyarlar

Ağlama tin tonu ağlama

Seni de bir gün duyarlar (Güngör, 2004, s. 74)

ÇB/TCB-7.12.

Başını sıktım

Arkasını gıdıkladım K.65

ÇB/TCB-7.13.

Fil fillice fillice

Anası gök donluca

Kızı şirin dillice (Atılğan, 1980, s. 24)

8.1.8. Mekânlarla İlgili Bilmeceler

hamam

ÇB/TCB-8.1.

O yanı taş bu yanı taş

İçinde kırk elli baş (Tekgül, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-8.1.a.

Altı taş üstü taş

İçinde bin bir baş (Akbulut, 2002, s. 43)

ÇB/TCB-8.1.b.

Altı taş üstü taş

İçi dolu bin bir baş (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-8.1.c.

Altı tas üstü tas

İçinde binbir baş K.150

köprü

ÇB/TCB-8.2.

Arzuoğlu⁸¹nun katırı

Ne vursan götürür K.109

ÇB/TCB-8.2.a.

Karamanın katırı

Ne vurursan götürür (Atılgan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-8.3.

Yol üstünde cansız eşek K.173

ÇB/TCB-8.4.

Yol üstünde döşek

Bunu bilmeyen eşek (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-8.5.

Üstünden el gider

Altından sel geçer (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-8.5.a.

Ayakları su içer

⁸¹ Arzuoğlu: Bilmecenin söylendiği köyde bir köprü yapan kişinin adı.

Üstünden gelen geçer (Akbulut, 2002, s. 43)

ÇB/TCB-8.6.

Ormandan alırlar

Dumana boğarlar

Kapkara yaparlar (Karaoğlu, 1994, s. 38)

ÇB/TCB-8.7.

Bir atım var atlamaz

Ayaksız yerde duramaz (Karaoğlu, 1994, s. 38)

mezar

ÇB/TCB-8.8.

Yer altında yatar

Biz gelip geçerken bakar K.7

ÇB/TCB-8.9.

Anlık⁸² üstünde kilitli sandık K.73

ÇB/TCB-8.9.a.

Yol üstünde kilitli sandık K.93, K.126

ÇB/TCB-8.9.b.

Yeraltında kilitli sandık K.96

ÇB/TCB-8.9.c.

Yeraltında kapalı sandık K.130

ÇB/TCB-8.9.d.

Yeraltında kapalı bohça K.118

⁸² Anlık: Tarla sınırı

ÇB/TCB-8.9.e.

Yol kenarında kapalı sandık (Aydınlı, 2008, s. 37)

ÇB/TCB-8.9.f.

Yol üstünde kapalı kutu (Tekgöl, 2002, s. 51)

ÇB/TCB-8.9.g.

Yer altında kanlı kuyu (Karaoğlu, 1994, s. 39)

ÇB/TCB-8.9.h.

Yol üstünde dikili tas (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-8.10.

Atladım geçtim hendeğe

İçi dolu tüfek kundağı (Urucu, 2009, s. 59)

ÇB/TCB-8.11.

Hey han gördüm han gördüm

Yerden yapma dam gördüm (Karaoğlu, 1994, s. 39)

ÇB/TCB-8.11.a.

Hey han gördüm han gördüm

Yerde yatan dam gördüm (Güver, 1970, s. 1)

ÇB/TCB-8.12.

Geriden baktım emir ümür

Yanına vardım kilitli demir (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-8.12.a.

Buradan baktım alıt bulut

Yanına vardım demir kilit

ÇB/TCB-8.12.b.

Yıradan baktım anlık manlık

Yanına geldim kilitli sandık K.74

mezarlık

ÇB/TCB-8.13.

Çarşısı çok pazarı yok

Gideni çok geleni yok K.156

minare

ÇB/TCB-8.14.

İçi dışı taş

Ha dolaş ha dolaş (Arslanhan, 2001, s. 187)

8.1.8.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler

apartman

ÇB/TCB-8.15.

Kat kat sefer taşıyım

Dört heceyle bilinir

Bende canlı şeyler var

Fakat sanma yenilir (Karaoğlu, 1994, s. 30)

ark (ev, çadır arkı)

ÇB/TCB-8.16.

Ev ardında eğri kılıç K.190

ÇB/TCB-8.16.a.

Yük ardında eğri kılıç (Karaoğlu, 1994, s. 32)

asansör

ÇB/TCB-8.17.

Girersin hücreye

Fiyaka sata sata

Basarsın düğmeye

Çıkarsın en üst kata (Karaoğlu, 1994, s. 30)

baça

ÇB/TCB-8.18.

Dam deliği

Dana büzüğü K.56

ÇB/TCB-8.18.a.

Damda durur kadı gibi

Göge bakar cadı gibi K.123

ÇB/TCB-8.19.

Tepesi delik Karamustafa K.156

ÇB/TCB-8.20.

Ev üstünde yavrucuk

Takkesi kıvrıcık (Albayrak, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-8.21.

Kara tavuk

Karnı yarık (Karaoğlu, 1994, s. 31)

ÇB/TCB-8.22.

Annem karaca

Giyer ferace

İçer tütünü

Sallar g..tünü K.76

ÇB/TCB-8.22.a.

Kaynanam karaca

Giyer ferace

İçer tütünü

Sallar g..tünü (Karaoğlu, 1994, s. 31)

çatı

ÇB/TCB-8.23.

Ezildik büzüldük

Dört duvara dizildik K.202

ev salması (direği)

ÇB/TCB-8.24.

Bir atım var haşarı

G..ü damdan dışarı K.109

ÇB/TCB-8.24.a.

Başı haşeri

Damdan dışarı (Yılmaz, 2005, s. 34)

kapı

ÇB/TCB-8.25.

Öte liklik beri liklik

Ayaküstü durur liklik K.5

ÇB/TCB-8.25.a.

Öte lin lin beri lin lin

Ayakucu toru lin lin K.16

ÇB/TCB-8.25.b.

Öte durur lillem

Beri durur lillem

Bir ayağın üstünde

Durur lillem K.116

ÇB/TCB-8.25.c.

Git karaleylek

Gel karaleylek

Bir ayağın üstünde

Dur karaleylek K.54

ÇB/TCB-8.25.d.

Gelir Leyla

Gider ayaküstü

Durur Leyla K.123

ÇB/TCB-8.25.e.

Gelir leyli gider leyli

Ayaküstünde buruk leyli K.137

ÇB/TCB-8.25.f.

Gelir leyli gider leyli

Tek ayak üstünde

Duru leyli K.122

ÇB/TCB-8.25.g.

Öte leyli beri leyli

Tek ayak üzerinde

Dura leyla K.128

ÇB/TCB-8.26.

Gece gider

Gündüz gider

Bir arşın yer gider K.70

ÇB/TCB-8.27.

Kara kazan kaynar

Arap çocuk oynar (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-8.28.

Kuru yengem kurur yengem

Ayaküstü durur yengem (Karaoğlu, 1994, s. 36)

ÇB/TCB-8.29.

Öte tahta

Beri tahta (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-8.30.

Kolu var bacağı yok

Dikdörtgeni var karesi yok K.154

kapı kolu

ÇB/TCB-8.31.

Benim bir gelinim var,

Gelenin gidenin elini öper (Arslanhan, 2001, s. 186)

ÇB/TCB-8.31.a.

Benim bir gelinim var

Gelenin elini öper
Gidenin elini öper K.155

ÇB/TCB-8.31.b.
Bir kızım var
Gelenin elini öper
Gidenin elini öper K.156

ÇB/TCB-8.32.
Metel metel
Mendili çatal
Dil öter, damak dutar (Yılmaz, 2005, s. 338)

kapı sürgüsü

ÇB/TCB-8.33.
Yattım yattım yatamadım
Kalktım kalktım kalkamadım K.135

Bir karış dört parmak
Sokmadan yatamadım K.135

kiiremit

ÇB/TCB-8.34.
Sıra sıra develer
Birbirini geveler K.85

merdiven

ÇB/TCB-8.38.
Çıkılır ayak ayak

Çık şu kata bak
 İnmesi çok kolay
 Ama dedem çıkmak istemez (Karaoğlu, 1994, s. 39)

pencere

ÇB/TCB-8.39.
 Evin aynası
 Kedinin dayısı (Karaoğlu, 1994, s. 40)

su kuyusu

ÇB/TCB-8.40.
 Uzun ok
 Gölgesi yok (Evren, 2006, s. 38)

su sarnıcı

ÇB/TCB-8.41.
 Dağ dağ gelir tak gibi
 Kolları budak gibi
 Eğilir su içer
 Bağırır oğlak gibi K.123

tuvalet

ÇB/TCB-8.42.
 Ev ardında küflü ocak K.93

ÇB/TCB-8.42.a.
 Ev arkasında küflü çatık K.202

yolak⁸³

ÇB/TCB-8.43.

Taş üstüne taş boyadım

Bir yanını boş koydum K.53

8.1.9. Yer Adlarıyla İlgili Bilmeceler

8.1.9.1. Şehir Adları

istanbul

ÇB/TCB-9.1.

Lamba düştü is dedi

Yere düştü tan dedi

Annem bana bul dedi K.118

ÇB/TCB-9.1.a.

Lamba düştü is dedi

Tabak düştü tan dedi

Annem bana bul dedi (Yılmaz, 2005, s. 354)

8.1.9.2. İlçe Adları

of

ÇB/TCB-9.2.

Türkiyenin en dertli ilçesi K.164

ödemiş

ÇB/TCB-9.3.

Türkiyenin borcu olmayan tek ilçesi K.164

⁸³ Yolak: Ev yolu

8.1.9.3. Mahalle Adları

Ankara/Solfasol Mahallesi

ÇB/TCB-9.4.

Türkiyenin en müziksever mahallesi K.164

8.1.9.4. Durak Adları

nokta durağı (ankara, maltepe)

ÇB/TCB-9.5.

Türkiyenin en küçük durağı K.164

8.1.10. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

8.1.10.1. Kara Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

araba

ÇB/TCB-10.1.

Altında dört teker

Üstünde yük çeker K.161, (Uçuk, 2008, s. 48)

at arabası

ÇB/TCB-10.2.

Dağdan gelir takır tukur

Ayakları gümüş bakır (Uçuk, 2008, s. 48)

ÇB/TCB-10.2.a.

Dağdan gelir zıkır zıkır

Ayakları gümüş bakır (Coşkun, 2002, s. 77)

ÇB/TCB-10.3.

Canlı koşar

Cansız kovalar (Karaoğlu, 1994, s. 30)

kağnı

ÇB/TCB-10.4.

Evde dinler

Yolda inler K.32

ÇB/TCB-10.5.

Dağdan gelir dağ gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer

Bağırır gökçe oğlak⁸⁴ gibi K.65

ÇB/TCB-10.5.a.

Dağdan gelir dakik gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer

Bağırır ördek gibi (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-10.6.

Gıcırılının micirlisi

Micirlinin gıcırılısı

Yarısı yenir yarısı yenmez

Altı ayaklı iki başlı K.183

ÇB/TCB-10.7.

Dağdan gelir takır takır

Ayakları gümüş bakır (Albayrak, 2008, s. 40)

⁸⁴ Gökçe oğlak: Gece öten bir kuş

odun arabası

ÇB/TCB-10.8.

Dağa gider yalın gibi

Eve gelir gelin gibi K.74

ÇB/TCB-10.9.

Mesele mesele metledi

On iki köyü atladı K.171

tren

ÇB/TCB-10.10.

Dağdan gelir dak gibi

Kolları budak gibi

Eğilir bir su içer

Meler oğlak gibi K.2

ÇB/TCB-10.11.

Sıra sıra odalar

Birbirini kovalar K.118

ÇB/TCB-10.11.a.

Kapı kapı odalar

Birbirini kovalar (Karaoğlu, 1994, s. 44)

ÇB/TCB-10.12.

Uzundur urgan gibi

Enlidir yorgan gibi

Bağırır çıkıp gelir

Kuzulu kurban gibi (Karaoğlu, 1994, s. 44)

ÇB/TCB-10.13.

Dağdan gelir homur homur

Ayağının altı demir (Karaoğlu, 1994, s. 44)

ÇB/TCB-10.14.

Gağıl gağıl gaz gider

Gağıltısı düz gider

Ayağı nalsız

Başı yularsız gider (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-10.15.

Kara koyun meler gider

Dağı taşı deler gider (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 315)

ÇB/TCB-10.16.

Karşıdan baktım dağ gibi

Yanına vardım ev gibi K.129

8.1.10.2. Deniz Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmece

gemi

ÇB/TCB-10.17.

Gök kilim üstünde kırat oynar K.8

ÇB/TCB-10.18.

Gider gider izi yok

Sürme çeker gözü yok K.170

ÇB/TCB-10.19.

Dumanı tüter isterse gider

Balık değildir denizde yüzer (Mudu, 2004, s. 63)

ÇB/TCB-10.20.

Yükü var canlı cansız

Denizler olmaz onsuz

Ayaksız, elsiz, kolsuz (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ÇB/TCB-10.21.

Yürür yürür iz etmez

Hızlı gitse toz etmez (Karaoğlu, 1994, s. 46)

kayık

ÇB/TCB-10.22.

Benim bir atım var

Göğsü sudan gider

Atım kişnemez

Arpa saman istemez (Karaoğlu, 1994, s. 37)

ÇB/TCB-10.22.a.

Bir atım var pek yaman

Göğsü sudadır her zaman

Gece gündüz kişnemez (Karaoğlu, 1994, s. 37)

yelkenli

ÇB/TCB-10.23.

Mavi tarla üstünde

Beyaz güvercin yürür (Karaoğlu, 1994, s. 46)

8.1.10.3. Hava Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

uçak

ÇB/TCB-10.24.

Havada uçar kuş değil

Kanadı var kuş değil K.63

ÇB/TCB-10.25.

Ev kadar büyüktür

Gökyüzünde süzülür K.118

ÇB/TCB-10.26.

Gökte uçar kuş değil

Yolu hiç yokuş değil

Benzin içer benzin yer

Kuşlarla yarış eder (Karaoğlu, 1994, s. 45)

8.1.11. İletişim Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

mektup

ÇB/TCB-11.1.

İstanbul da süt pişti

Kokusu buraya düştü K.118

ÇB/TCB-11.1.a.

Ankarada pişer

Kokusu buraya düşer K.160

ÇB/TCB-11.2.

Ağzı yok dili yok

Konuşur insan gibi K.166

ÇB/TCB-11.2.a.

Ne ağız var ne dili

Ama konuşur insan gibi (Karaoğlu, 1994, s. 39)

ÇB/TCB-11.3.

Uzun yoldan kuş gelir

Ne söylese hoş gelir (Dikmen, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-11.4.

Elle dikilir

Dille biçilir (Tekgül, 2002, s. 50)

ÇB/TCB-11.5.

Dili yok damağı yok

Verdiği sevinci çok (Akçakoyun, 2010, s. 80)

ÇB/TCB-11.6.

Kara tazıyı nalladım

İstanbul'a yolladım (Karaoğlu, 1994, s. 39)

ÇB/TCB-11.7.

Uzak uzak yerlerden

Bir acayip kuş gelir (Karaoğlu, 1994, s. 39)

ÇB/TCB-11.8.

Kurbağa kanatlandı

Kâ'be'ye niyetlendi (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 215)

radyo

ÇB/TCB-11.9

Bir kişi çalar

Bin kişi dinler K.34

ÇB/TCB-11.10

Oymuşlar ağacı

Koymuşlar dũnyayı (Aktay, 2004, s. 32)

ÇB/TCB-11.10.a.

Bir ağacı oymuşlar

İçine dũnyayı koymuşlar (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-11.10.b.

Bir dağ oyduydum

İçine dũnya koyduydum K.160

ÇB/TCB-11.11.

Sesi var canı yok

Konuşur ağzı yok (Dikmen, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-11.12.

Konuş deyince konuşur

Sus deyince susar (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-11.13.

Hamamda kurna

Davulda zurna

Ben çalayım sen oyna (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-11.14.

Bir küçücük kutudur

Bütün dũnya yurdudur (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-11.15.

Bir avuç biberim var

Dünyadan haberim var (Karaoğlu, 1994, s. 41)

telefon

ÇB/TCB-11.16.

Ben iki hasretlinin arasında dururum

Gözlerini görmeden onları konuştururum K.162

ÇB/TCB-11.16.a.

Ben iki hasretlinin arasında dururum

Onları konuştururum (Göktaş, 2012, s. 38)

ÇB/TCB-11.17.

Burada bağırsak

Orda duysak (Göktaş, 2012, s. 39)

ÇB/TCB-11.18.

Buradan attım ucu

Halep'te oynar ucu (Dikmen, 2008, s. 39)

televizyon

ÇB/TCB-11.19.

Ağacı oymuşlar

İçine dünyayı koymuşlar K.23, K.110, K.119

ÇB/TCB-11.19.a.

Bir ağaç oydum

İçine dünyayı koydum K.149

ÇB/TCB-11.20.

Küçük kare kutu

İçi insan dolu K.154, (Göktaş, 2012, s. 39)

telgraf

ÇB/TCB-11.21.

Gayet hızlı koşarım

Dağı taşı aşarım

Ne kanım var ne canım

Teldir benim vatanım (Öziç, 2001, s. 77)

ÇB/TCB-11.22.

Sıra sıra söğütler

Birbirini öğütler

Bil bilmez söz söyler

Bilebilsin arifler (Karaoğlu, 1994, s. 44)

8.1.12. Soyut Kavramlarla İlgili Bilmeceler

akıl

ÇB/TCB-12.1.

Et et içinde

Et fit içinde

Dünya dümeni onun içinde K.203

ÇB/TCB-12.2.

Buradan attım ineği

Dolaştı geldi dünyayı (Gündoğdu, 2009, s. 42)

ÇB/TCB-12.3.

Ulu deniz içinde kaba yemişen ağacı (Koz, 1976, s. 1)

ecel

ÇB/TCB-12.4.

Kaş ile gözden yakın

Söylenen sözden yakın (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-12.5.

Hak bilir

Hak bilmez (Karaoğlu, 1994, s. 49)

rüya

ÇB/TCB-12.6.

Kendi var nesli yok

Hakikat ama aslı yok K.64

ÇB/TCB-12.7.

Mart mart martladı

Yedi dağı atladı

Yedi dağın kilidi

Akşamki bize gelen kim idi K.54

ÇB/TCB-12.8.

Çipil çipil sudan geçtim,

Çipiltisini duymadım,

Boyumca kaftan kestim,

Kırpıntısını görmedim K.145

ÇB/TCB-12.9.

Kul görür

Allah görmez (Karaoğlu, 1994, s. 50)

Ya bunu bilecen
Ya bu gece ölecece K.110

ÇB/TCB-13.4.c.
Yap yap yaprağı
Ali Osman toprağı
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin K.167

ÇB/TCB-13.5.
Gökten bir kitap düştü
Dünya âlem kapıştı (Karaoğlu, 1994, s. 38)

namaz

ÇB/TCB-13.6.
Hatayı kabul etmez
Kendine yapılanı gavur yapmaz K.64

ÇB/TCB-13.7.
Salladım perdeyi
Samırdandı gitti (Üzegök, 2008, s. 176)

oruç

ÇB/TCB-13.8.
On iki dilim elma
Bir dilim yenmez K.42

ÇB/TCB-13.9.
Yol üstüne sac kurdum
Geleni gideni aç koydum (Büyükgüzel, 2007, s. 49)

ÇB/TCB-13.10.

Metel metel maliki çatal

Dil atar damak tutar (Öziç, 2001, s. 76)

ÇB/TCB-13.11.

Tıngır telek tıngır saç

Elim hamur karnım aç (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-13.12.

Gökten bir kitap düştü

El âlem kapıştı (Koz, 1976, s.)

ÇB/TCB-13.13.

Su sıra gittim

Susumdan öldüm

Azığım belimde

Acımdan öldüm (Koz, 1976, s.)

ramazan

ÇB/TCB-13.14.

On bir ay gidip bağrıma var

Bağın kokusunu sineme saram

Yılda biter otuz salkım üzümü

Karası helal beyazı haram (Akbulut, 2002, s. 44)

8.1.14. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

8.1.14.1. İmlayla İlgili Bilmeceler

a harfi

ÇB/TCB-14.1.

İstanbul'da bir tane Ankara'da üç tane K.137

b harfi

ÇB/TCB-14.2.

Bende bir tane

Sende hiç yok

Babanda iki tane K.32

i harfi

ÇB/TCB-14.3.

İzmir’de iki tane

Ankara’da hiç yok (Doku, 2011, s. 45)

ÇB/TCB-14.4.

İstanbulda bir tane

İzmirde iki tane

Dünyada hiç yok

Sivrisinekte pek çok K.149

8.1.14.2. Yazı Gereçleriyle İlgili Bilmeceler**dolmakalem**

ÇB/TCB-14.5.

Uzun ince yivli başı

Sürttükçe döker yaşı K.117

ÇB/TCB-14.5.a.

Uzundur incedir

Yarıktır başı

Her gidip geldikçe

Akıtır kan ile yaşı K.135

kâğıt

ÇB/TCB-14.6.

Dağdan attım ölmedi

Suya attım öldü K.46, K.117

ÇB/TCB-14.6.a.

Taşa vurdum kırılmadı

Suya vurdum kırıldı K.118

ÇB/TCB-14.6.b.

Yere attım kırılmadı

Suya attım kırıldı (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-14.6.c.

Taşa vur kırılmaz

Bir tükürüğe dayanmaz (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-14.6.d.

Gökten düşse ölmez

Suya düşse ölür (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-14.6.e.

Dağdan attım kırılmadı

Taştan attım kırılmadı

Bir üfürüğe dayanamadı K.5

ÇB/TCB-14.7.

Aktır tarlası

Karadır tohumu

Elle ekilir

Dille biçilir (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-14.8.

Tarlası beyaz

Bider⁸⁵i siyah (Koz, 1976, s. 1)

kalem

ÇB/TCB-14.9.

Yemeden söyler

İçmeden söyler (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ÇB/TCB-14.10.

Uzundur incedir kertiktir ucu

Sürttükçe dürttükçe bitirir işi K.166

8.1.14.3. Diğer Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

kitap

ÇB/TCB-14.11.

Bir tepenin öte beri yüzü (İyibiçer, 2000, s. 35)

ÇB/TCB-14.12.

Kalın bir cübbesi var

Ne canı ne nefesi var

Bilgi verir herkese

En güzel dosttur bize (Karaoğlu, 1994, s. 38)

ÇB/TCB-14.13.

Beyaz tarla

Kara tohum

Elle ekilir

Dille biçilir (Karaoğlu, 1994, s. 38)

⁸⁵ Bider: Tohumluk tahıl (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-14.13.a.

Tarlası beyaz

Tohumu siyah

Elle ekilir

Dille biçilir K.36, K.207

ÇB/TCB-14.14.

Öte yüzü beri yüzü

Her tarafı geyik izi (Atılğan, 1980, s. 24)

ÇB/TCB-14.15.

Kat kat ekmek

Kat kat ekmek

Katır yükü bal ekmek (Atılğan, 1980, s. 24)

yazı

ÇB/TCB-14.16.

Bir tepenin bir yüzü öte yüzü

Kınalı keklik izi (Uçuk, 2008, s. 48)

8.1.15. Şaka/Alay Üzerine Kurulan Bilmeceler

8.1.15.1. Kelime Oyununa Dayanan Bilmeceler

manisa

ÇB/TCB-15.1.

Bir şehir adı

Bir peygamber adı

Bir araba adı (Yılmaz, 2005, s. 353)

8.1.15.2. Şaşırtıcı Bilmeceler

çocuğa babasının adını vermek

ÇB/TCB-15.2.

Babam benim babam iken

Ben babamın kızıydım

Babam benim oğlum oldu

Ben babamın annesiyim K.56

dokuz

ÇB/TCB-15.3.

Denizin altında kum var

Onun altında ne var K.56

dört eder

ÇB/TCB-15.4.

İki çakal eniği

Bir anası bir babası kaç eder K.114

kar taşıma

ÇB/TCB-15.5.

Babam benim babam iken

Babam ile kardaşıldık K.36

ÇB/TCB-15.5.a.

Ben babamın oğluyken

Babam benim babam iken

Ben babamla kardaşıldım K.149

karın üstüne tavuğun doğurması

ÇB/TCB-15.6.

Kara tavuk doğurdu K.61

on eder

ÇB/TCB-15.7.

Sekiz çakal eniği

Dokuz anası

On da babası kaç yapar? K.109

8.1.15.3. Karşılığı Sorunun İçinde Olan Bilmeceler

cevabı kendisi

ÇB/TCB-15.8.

Han kapısından geçmez

Araba tekerinden büyük

Fındık kabuğunun içinde K.83

Kale kapısından girmez

Fındık kabuğuna girer (Altuğ, 2000, s. 31)

cevabı kendisi

ÇB/TCB-15.9.

Kan kırmızı süt beyaz

Kale kapısından sığmaz

Fındık kabuğuna sığar K.138

cevabı kendisi

ÇB/TCB-15.10.

Karın altı kara yazı

İki serçenin dört gözü

Deve doğurur köşek⁸⁶

Bunu bilmeyen eşek K.69

ÇB/TCB-15.10.a.

Dağın ardı yazı

İki serçenin dört gözü

Devenin yavrusu köşek

Bunu bilmeyen eşek (Yılmaz, 2005, s. 354)

cevabı kendisi

ÇB/TCB-15.11.

Kuzgun kara

Kan kırmızı

Deveden olan köşsek

Bunu bilmeyen eşek K.166

**devenin neden öldüğü (yağı götürürken), nerede öldüğü (tam köprünün ortasında),
ne zaman öldüğü (sabaha yakın)**

ÇB/TCB-15.12.

Yağsız deve yağdan ölmüş

Ne yerde ölmüş ne gökte ölmüş

Akşam köyüne yakın sabaha iki saat kala ölmüş K.51

⁸⁶ Köşek: Deve yavrusu

ÇB/TCB-15.12.a.

Zıbın deve yağdan ölmüş

Ne yerde ölmüş

Ne gökte ölmüş

Bilin bakalım nerde ölmüş (Altuğ, 2000, s. 31)

tepe

ÇB/TCB-15.13.

Çıkma kapıya görür seni tepeler K.36

8.1.15.4. Kurnaz Sorular

adam kendi düğmesine basıyormuş

ÇB/TCB-15.14.

Bir adam asansöre binmiş, düğmesine basmış, asansör hareket etmemiş, neden?
(Karaoğlu, 1994, s. 51)

adıyaman

ÇB/TCB-15.15.

Hangi şehir yamandır? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

ağrı

ÇB/TCB-15.16.

En çok ağrıyan şehir? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

altı kez evlenmiş

ÇB/TCB-15.17.

Ana oğul dertleşirken ana dert yanmış, ah oğlum ah anan gün mü gördü Ali, Veli üçte

ondan eveli Recep, Şaban, Ramazan bir de rahmetlik baban. Kadın kaç kez evlenmiş?
K.179

anneciğim sen misin?

ÇB/TCB-15.18.

Kirpi çölde kaktüse çarpmış ne demiş? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

anne-baba

ÇB/TCB-15.19.

Adem peygamberin sahip olmadığı ama çocukların sahip olduğu şey nedir? (Göktaş, 2012, s. 38)

arap

ÇB/TCB-15.20.

Parayı tersine çevirsek ne olur? K.179

ayakkabı bağında

ÇB/TCB-15.21.

Hangi bağda üzüm yetişmez? (Özkan, 2009, s. 83)

ay dede

ÇB/TCB-15.22.

Ay yaşlanırsa ne olur? K.179

Belasını

ÇB/TCB-15.23.

Bir tavşan avcının ayağının altında ne arar? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

boy ölçüşmek için

ÇB/TCB-15.24.

Karınca filin üstüne çıkmış, neden?(Karaoğlu, 1994, s. 51)

can emirgan da oturduğu için

ÇB/TCB-15.25.

Can, neden boğazdan gelir? (Özkan, 2009, s. 83)

Çift okey gelmiş

ÇB/TCB-15.26.

Mevlana neden dönüyormuş? (Özkan, 2009, s. 83)

çok yaşa dememişler

ÇB/TCB-15.27.

Adam hapşurmuş ve ölmüş, neden? K.179

çorap yerine eldiven giyerdi

ÇB/TCB-15.28.

Ayaklarımız da ellerimiz gibi olsaydı ne yapardı? K.179

donar

ÇB/TCB-15.29.

Kutuplara giden zenci ne olur? (Göktaş, 2012, s. 40)

Durulanır

ÇB/TCB-15.30.

Kral yaşlanınca ne yapar? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

Ehliyeti olan

ÇB/TCB-15.31.

Dört fil arabaya binmiş. Hangisi arabayı kullanacakmış? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

elli bir kâğıdı

ÇB/TCB-15.32.

Masada kesilip dağıtıldığı halde yenmeyen şey K.141

ev yan duruyormuş

ÇB/TCB-15.33.

Bir evin ortasında bir sürü para varmış. Ev yanmış paralar yanmamış neden? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

fotoğraf makinesi

ÇB/TCB-15.34.

Akan bir çeşmeyi kim durdurabilir? K.156

güneş banyosu

ÇB/TCB-15.35.

Hangi banyo susuz yapılır? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

hasan hüseyin uzunkavakaltındayataroğlu

ÇB/TCB-15.36.

En uzun soyad? (Güngör, 2004, s. 75)

hava yolundan

ÇB/TCB-15.37.

Hangi yoldan yürünmez? K.180

ikisi de her havadan çalar

ÇB/TCB-15.38.

Kadınla, radyo arasındaki özellik nedir? (Özkan, 2009, s. 83)

inek şaban'dan

ÇB/TCB-15.39.

Hangi ineekten süt içilmez? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

insanları rahatsız etmesin diye

ÇB/TCB-15.40.

Gemileri neden rıhtıma bağlarlar? K.180

kapının zilini

ÇB/TCB-15.41.

Hırsız neyi çalmaz? K.171

kazık

ÇB/TCB-15.42.

İnsan ne yiyince üzülür? K.171

kızdırıldığı için

ÇB/TCB-15.43.

Arı neden vızıldar? (Karaoğlu, 1994, s. 51

kontrol kalemiyle

ÇB/TCB-15.44.

Hangi kalemle yazı yazılmaz? K.171

lahmacun

ÇB/TCB-15.45.

Hangi macun yenir? (Göktaş, 2012, s. 40)

mavi boya sudan ucuz olurdu

ÇB/TCB-15.46.

Denizler gerçekte mavi boya olsaydı ne olurdu? (Göktaş, 2012, s. 40)

mayosu olmadığı için

ÇB/TCB-15.47.

Fil suya atlamış, fare atlamamış neden? K.171

mendil imalatçısının

ÇB/TCB-15.48.

Kimin yaptığı işe herkes burnunu sokar? K.171

n harfi

ÇB/TCB-15.49.

Denizin ortasında ne var? K.171

namus lekesi

ÇB/TCB-15.50.

Hiç çıkmayan leke hangisidir? (Karaoğlu, 1994, s. 52)

notermiş

ÇB/TCB-15.51.

Adamın biri, hamama gitmiş terlemiş, neden? (Özkan, 2009, s. 83)

oyuncak trene

ÇB/TCB-15.52.

Hangi trene binilmez? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

para

ÇB/TCB-15.53.

Bozulduğu halde tamirciye götürülmez (Coşkun, 2002, s. 78)

saat kaç?

ÇB/TCB-15.54.

Bütün gün aynı soruyu sorup, her defasında farklı cevap aldığın soru nedir? K.171

seni delik deşik ederim

ÇB/TCB-15.55.

Bomba dağa ne demiş? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

sigarayı

ÇB/TCB-15.56.

Neyi çekersen uzamaz (Karaoğlu, 1994, s. 51)

soyadını

ÇB/TCB-15.57.

Benim oğlan senin kızını aldı. Senin kız benim oğlanın neyini alır? K.154

soyguncular geldiği zaman

ÇB/TCB-15.58.

Trenler ne zaman üşür? K.154

uykusu geldiği için

ÇB/TCB-15.59.

Lastik neden esner? (Özkan, 2009, s. 83)

uzun ince bir yoldayım

ÇB/TCB-15.60.

Yılan bir kurbağa yutmuş, kurbağa ne demiş? (Yıldırım, 2002, s. 32)

ve

ÇB/TCB-15.61.

Siyah ve beyaz arasındaki nedir? K.185

yenir

ÇB/TCB-15.62.

Pastanın paslanmaması için ne yapılır? K.185

yol gitmez yerinde durur

ÇB/TCB-15.63.

Bu yol nereye gider? K.148

zürafanın boyunun çok uzun olmasından

ÇB/TCB-15.64.

Zürafa her gün sıcak çay içermiş. Midesine soğuk gelirmiş. Neden? (Karaoğlu, 1994, s. 51)

8.1.16. Diğer Bilmeceler

altın

ÇB/TCB-16.1.

Sarıdır özü

Güldürür yüzü K.34

ÇB/TCB-16.2.

Sarıdır safran gibi

Okunur Kuran gibi K.167

ÇB/TCB-16.2.a.

Sarısı sofraya gibi

Yazısı Kuran gibi K.140

ÇB/TCB-16.3.

Sarı san saldıran

Kızları da kandıran K.204

ÇB/TCB-16.4.

Sarısı savrun değil

Yazısı kuran değil

Ya bunu bileceksin

Ya bu gece öleceksin (Yalçınkaya, 2010, s. 83)

ÇB/TCB-16.4.a.

Sarıdır safran değil

Yazısı var Kur'an değil

Ya bunu bilirsin

Ya bu gece ölürsün (Önder, 1998, s. 15)

ÇB/TCB-16.4.b.

Sarıdır safran gibi

Okunur Kur'an gibi

Ya bunu bileceksin

Ya bu gece öleceksin (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ateş

ÇB/TCB-16.5.

Leğene un koydum

Ortasına kan koydum K.7

ÇB/TCB-16.5.a.

Bir örtüye un koydum

Ortasına kan koydum (Mudu, 2004, s. 66)

ÇB/TCB-16.5.b.

Bir teşt⁸⁷ e un koydum

Ortasına kan koydum (Karaoğlu, 1994, s. 46)

ÇB/TCB-16.6.

Sarı öküzün yattığı yerde ot bitmez K.29, K.36

ÇB/TCB-16.7.

Bir eşeğim var

Yükletirim yükletirim

Yeter demez K.75

ÇB/TCB-16.8.

Elden ele alaca bayrak K.109

⁸⁷ Teşt: Büyük leğen

ÇB/TCB-16.8.a.

Evden eve allı gelin K.94

ÇB/TCB-16.8.b.

Evden eve allı bayrak K.187

ÇB/TCB-16.9.

Yer yer doymaz (Dağ, 2008, s. 68)

ÇB/TCB-16.10.

Herkes korkar ondan

O da korkar sudan (Akçakoyun, 2010, s. 81)

ÇB/TCB-16.11.

Bir tabak nar

Yiğitsen al (Karaoğlu, 1994, s. 46)

av

ÇB/TCB-16.12.

Karaca hey karaca

Kaydırıverdim yamaca

Ya kekliğe ya turaca (Karaoğlu, 1994, s. 12)

aynanın yansıması

ÇB/TCB-16.13.

Çıt demeden çama çıkar K.118

barut

ÇB/TCB-16.14.

Helemez hülemez

Ocak başına gelemez (Karaoğlu, 1994, s. 31)

ÇB/TCB-16.14.a.

Helemez sülemez

Ocak başına gelemez (Yılmaz, 2005, s. 345)

bayrak

ÇB/TCB-16.15.

Gökten ayla yıldızı

Koparıp almışlar

Kanımıza koymuşlar (Karaoğlu, 1994, s. 31)

bayram

ÇB/TCB-16.16.

Hasretleri kavuşturur

Küskünleri barıştırır K.155

buz

ÇB/TCB-16.17.

Kaplıcada ilacım

Kış gününde hallacım

Saçaklardan damlardan

Sarkar uzun saçım (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-16.18.

Saçaktan süngü sarkar (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-16.19.

Su kurusu

Bostan borusu (Karaoğlu, 1994, s. 47)

çadır

ÇB/TCB-16.20.

Deli deve girmez eve

Kes başım girsin eve (Albayrak, 2008, s. 39)

ÇB/TCB-16.21.

Kara deve çöküp oturur

Zülfünü döküp oturur K.191

çamaşır

ÇB/TCB-16.22.

Kaldırdım sacı

Vurdum tokacı

Simsiyah ağladı

Hali bende acı (Akçakoyun, 2010, s. 80)

ÇB/TCB-16.23.

Türkü söyler arabası

Günlerden geçirmez cumaları (Tatlı, 2012, s. 40)

Çeyiz

B/TCB-16.24.

Hani hani hürüsü

Hani bunun dürüsü K.100

Çift sürmek⁸⁸

B/TCB-16.25.

Hazreti Ali'nin nakli

Deldi boynuna taktı

Altı gözlü on ayaklı

Bunu bilmeyenin hiç yok aklı K.36

B/TCB-16.25.a.

Peygamberin nakli

Deldi boğazına taktı

Altı gözlü on ayaklı K.56

B/TCB-16.25.b.

İnsanoğlunun aklı

Deldi boynuna taktı

Altı gözlü on ayaklı K.64

B/TCB-16.25.c.

Laklı laklı peygamber aklı

Geldi boğazıma taktı

On ayaklı altı gözlü

Bunu bilmeyenin yok aklı K.208

⁸⁸ Çift sürmek: Dört öküzün gözü, iki de sürenin gözü, sekiz öküzün ayağı, iki de insanın ayağı

çivi

ÇB/TCB-16.26.

Gövdesi içerde

Başı dışarda (Akbulut, 2002, s. 44)

dalga

ÇB/TCB-16.27.

Uzun uzun akarlar

Aksakallı babalar

Gelir gider duramaz

Gece gündüz çabalar K.163

ÇB/TCB-16.28.

Sopanın ucunda bir yemiş

Onu yiyen bir daha yememiş (Albayrak, 2008, s. 40)

dışkı

ÇB/TCB-16.29.

Töm tök

Gölgesi yok K.7

dikeç

ÇB/TCB-16.30.

Alnı sakar

Göge bakar (Koz, 1976, s. 1)

dini bayram

ÇB/TCB-16.31.

Benim bir gülüm var

Senede iki kere açar (Koz, 1976, s. 1)

duman

ÇB/TCB-16.32.

Çıtırdamadan çalı geçer K.117

ÇB/TCB-16.32.a.

Çıt demeden çalıya girer K.157, (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-16.33.

Dam üstünde bir kalbur yün (Karaoğlu, 1994, s. 47)

dünya

ÇB/TCB-16.34.

İçi dış dışı taş

Biri kuru biri yaş (Karaoğlu, 1994, s. 47)

dünür gitmek

ÇB/TCB-16.35.

Var getir

Var var getir

Gelmez ise yalvar getir

Bize ömrübillah gitmeyecek

Kesilmedik nar getir (Karaoğlu, 1994, s. 16)

elektrik teli

ÇB/TCB-16.36.

Ben gezerim evden eve K.126

fişek

ÇB/TCB-16.37.

Kurt avın peşinde

O kurdun peşinde (Akçakoyun, 2010, s. 81)

gölge

ÇB/TCB-16.38.

Ben giderim o gider

Sakalı t6m t6m eder K.12, K.125

ÇB/TCB-16.38.a.

Dedem değirmene gider

Sakalı t6m t6m eder (Yılmaz, 2000, s. 22)

ÇB/TCB-16.38.b.

Ben giderim kendi gider

Arkam sıra t6m t6m eder K.147

ÇB/TCB-16.38.c.

Ben giderim o gider

Arkamdan tin tin eder K.118

ÇB/TCB-16.38.d.

Ben giderim o gider

Arkamda iz eder K.153

ÇB/TCB-16.38.e.

Ben giderim o gider,

Yol boyu durmaz titrer (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 252)

ÇB/TCB-16.38.f.

Ben giderim o gider

Güneşte beni izler (İldeş, 2009, s. 52)

ÇB/TCB-16.38.g.

Ben giderim o da gider K.81

ÇB/TCB-16.38.h.

Koşuyorum

Yetişemiyorum K.152

ÇB/TCB-16.39.

Ben yürürken oda yürür

Koşar koşar yetişemem K.187

ÇB/TCB-16.40.

Nazlı gitse izi yok

Hızlı gitse tozu yok (Albayrak, 2008, s. 40)

ÇB/TCB-16.41.

Elbisemle suya düştüm

Henüz ıslanmadı üstüm (Kaya, 2001, s. 32)

ÇB/TCB-16.42.

Bir kardeşim var peşimden hiç ayrılmaz

Kaçarsam kovalar kovalarsam kaçar (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/TCB-16.43.

Sende de var bende de

Bir karışık dalda da (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-16.44.

Benim arkadaşım nereye gitsem benle gelir ama içeri girmez K.187

ÇB/TCB-16.45.

Çıtırdamadan çalıya girer (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-16.45.a.

Çalıyı çit demeden geçer (Koz, 1976, s. 1)

harita

ÇB/TCB-16.46.

Susuz nehir

Nüfussuz şehir K.49

ÇB/TCB-16.47.

Açarsam dünya olur

Yakarsam kül olur (Göktaş, 2012, s. 38)

ÇB/TCB-16.48.

Dağı var taşı yok

Köyü var damı yok

Irmağı var suyu yok (Karaoğlu, 1994, s. 35)

ışık

ÇB/TCB-16.49.

Ateşe girer yanmaz

Suya girer ıslanmaz (Gündoğdu, 2009, s. 41)

isim

ÇB/TCB-16.50.

Bir şeyim var ama sende K.187

ÇB/TCB-16.51.

Dünyada bir şey var

Her şeye lazım (Uçuk, 2008, s. 48)

ÇB/TCB-16.52.

Benim bir şeyim var

Herkes kullanır (Önder, 1998, s. 14)

ÇB/TCB-16.53.

Bizim olduğu halde daha çok başkaları kullanır (Coşkun, 2002, s. 78)

ÇB/TCB-16.54.

Gökten indi apıştı

Cümle âleme yapıştı (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-16.55.

Sende de var bende de

Nenemde de var dedemde de (Karaoğlu, 1994, s. 49)

ÇB/TCB-16.56.

Herşeyde var K.156

iz

ÇB/TCB-16.57.

Ben giderim kendi kalır K.14

ÇB/TCB-16.57.a.

Ben giderim o kalır K.117

kalay

ÇB/TCB-16.58.

Çanak almaz sahan alır K.155

kardan adam

ÇB/TCB-16.59.

Adamdır canı yok

Gövdesi var ayağı yok K.118

karınca yuvası

ÇB/TCB-16.60.

Kazan kaynıyor

Nohut pişiyor

Kimse bana vermiyor K.187

kırlangıç yuvası

ÇB/TCB-16.61.

Altı çöp

Üstü çöp

Yalan dünyaya bu da çok K.69

kızak

ÇB/TCB-16.62.

Siyen üstünde dağdan indim

Ak oldu her yerim K.181

kütük

ÇB/TCB-16.63.

Dağdan gelir takla makla

Ebe-beni iyi sakla ,

Ne nohut ne bakla (Öziç, 2001, s. 76)

meslektaş

ÇB/TCB-16.64.

Çobanın her gün gördüğü

Padişahın ayda yılda bir gördüğü

Allah'ın hiç görmediği (Evren, 2006, s. 36)

mıknatıs

ÇB/TCB-16.65.

Ortası yarıp

Demirden çarık (Karaoğlu, 1994, s. 40)

musluk

ÇB/TCB-16.66.

Kulağını büktükçe ağzı sulanır (Göktaş, 2012, s. 39)

nezle

ÇB/TCB-16.67.

Ağadan gelin aldım

Belayı satın aldım (Karaoğlu, 1994, s. 25)

ölüm

ÇB/TCB-16.68.

Gideri var geliri yok

Çarşısı var pazarı yok (İyibiçer, 2000, s. 35)

para

ÇB/TCB-16.69.

Elden ele

Telden tele

Bunu bilmeyen kertenkele K.7

ÇB/TCB-16.69.a.

Elden ele

Dilden dile

Bunu bilmeyen kertenkele K.3

ÇB/TCB-16.69.b.

Elden ele

Cepten cebe

Bunu bilmeyen kertenkele (Karaoğlu, 1994, s. 40)

ÇB/TCB-16.70.

Çarşıdan alınmaz

Süs diye konulmaz

Ondan tatlı hiçbir şey olmaz K.156

ÇB/TCB-16.71.

Adana'nın pamuğu

Altın dolu sandığı K.159

ÇB/TCB-16.72.

Ne yerde ne gökte

Cümle âlemin elinde (Önder, 1998, s. 15)

ÇB/TCB-16.73.

Çık çık eder nalçacık

İş bitirir alçacık (Karaoğlu, 1994, s. 26)

ÇB/TCB-16.74.

Yazılı mezar

Dünyayı gezer (Karaoğlu, 1994, s. 40)

ÇB/TCB-16.74.a.

Alaca mezar

Dünyayı gezer (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-16.75.

Ak akçe kara gün içindir K.126

ÇB/TCB-16.76.

Anam açtı

Babam soktu K.150

sabun

ÇB/TCB-16.77.

Bilmece bildirmece

El üstünde kaydırmaca K.118

ÇB/TCB-16.78.

Doldurma dondurmaca

El üstünde kaydırmaca (Önder, 1998, s. 15)

ÇB/TCB-16.79

Cın cın taşı

Bulamazsan baş kaşı (Karaoğlu, 1994, s. 40)

ÇB/TCB-16.80.

Eğer suyu görürse

Hiddetinden köpürür

Bizi mermer döşeli

Bir fırına götürür (Karaoğlu, 1994, s. 41)

ÇB/TCB-16.81.

Elde durmaz

Yerde durur (Karaoğlu, 1994, s. 42)

ÇB/TCB-16.82.

Balon olur uçarım

Çok sıkarsan kaçarım (Karaoğlu, 1994, s. 42)

ÇB/TCB-16.83.

Aç gördüm aş gördüm

Köpük kusan taş gördüm (Güver, 1970, s. 1)

sakar

ÇB/TCB-16.84.

Gelin kalktı

Ortalığı yıktı K.139

selam

ÇB/TCB-16.85.

İçeri girdim hey eyledim

Kırk kişiye pay eyledim (Yılmaz, 2005, s. 351)

ses

ÇB/TCB-16.86.

Gölgesi yok dere geçer K.122

ÇB/TCB-16.86.a.

Gölgesiz dere geçer (Yılmaz, 2005, s. 346)

ÇB/TCB-16.87.

Fin fin bunu bilmeyen bir it K.201

ÇB/TCB-16.88.

Ben dururum

O gider (Karaoğlu, 1994, s. 51)

sıtma hastalığı

ÇB/TCB-16.89.

Sabahtan çıktım ağa

Elimden tuttu bir ağa

Aman ağa canım ağa

Halim yoktur oynamaya (Karaoğlu, 1994, s. 51)

soyadi

ÇB/TCB-16.90.

Annede iki tane

Babada bir tane (Karaoğlu, 1994, s. 51)

söz

ÇB/TCB-16.91.

Bir çuval taşım var

Atarım atarım tükenmez K.146

ÇB/TCB-16.92.

Dilden uçar

Kulağa konar (Kaya, 2001, s. 32)

sümük

ÇB/TCB-16.93.

İki dere akıp gider

Birbirine bakıp yatar K.29

ÇB/TCB-16.94.

İki dereden sel gelir

Beş kardeş önüne gelir (Yılmaz, 2000, s. 22)

ÇB/TCB-16.95.

Aldım ele

Düşüm yola

Vurdum yere

Allah belasını vere K.64

ÇB/TCB-16.95.a.

İki odadan bir hanım çıkar

Aldım ele

Vurdum bele

Tüh Allah belanı vere K.101

ÇB/TCB-16.96.

Gök dereyi aldım

Yere çaldım K.208

ÇB/TCB-16.97.

Fukaralar atar

Zenginler cebine katar K.25

ÇB/TCB-16.97.a.

Zengin mendiline kor

Fukara yere atar (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-16.98.

Fukaranın attığını zengin cebinde taşır (Karaoğlu, 1994, s. 28)

ÇB/TCB-16.99.

Palanı var

Kalanı yok

Canı var

Kanı yok (Karaoğlu, 1994, s. 27)

toprak

ÇB/TCB-16.100.

Babam kaya annem taşır

Ben olmazsam karnınız açtır K.145

trafik ışığı

ÇB/TCB-16.101.

Benim bir kızım var

Bir ayağı üç gözü var (Karaoğlu, 1994, s. 44)

traş

ÇB/TCB-16.102.

Bir tepede bir daha heyirir (İyibiçer, 2000, s. 35)

tuvalet ihtiyacı

ÇB/TCB-16.103.

Hey gındıra gındıra

Beyi attan indire K.70

tuz

ÇB/TCB-16.104.

Sudan çıkar

Sudan korkar (Kaya, 2001, s. 31)

tuz taşı

ÇB/TCB-16.105.

Evden eve enikli gancık K.191

un elemek

ÇB/TCB-16.106.

İnce dik dağdan kar yağar (Koz, 1976, s. 1)

uyku

ÇB/TCB-16.107.

Adana'dan alınmaz

El yağlığına konulmaz

Bundan tatlı bir şey almaz K.12

ÇB/TCB-16.107.a.

Çarşıdan alınmaz

Mendile konulmaz

Ondan tatlı bir şey olmaz K.46

ÇB/TCB-16.107.b.

Çarşıdan alınmaz

Mendile konulmaz

Eve gelmez K.101

ÇB/TCB-16.107.c.

Çarşıdan alınmaz

Tadına doyulmaz K.147

ÇB/TCB-16.107.d.

Şehirden alınmaz

Teraziye konmaz

Bundan tatlı bir şey olmaz (Göçer, 2007, s. 76)

ÇB/TCB-16.107.e.

Çarşıdan alınmaz

Çevreye konulmaz (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-16.108.

Kim idi kim idi

Akşamki gelen kim idi K.17

ÇB/TCB-16.108.a.

Ey limidi limidi

Akşam gelen sabah giden kim idi K.39

ÇB/TCB-16.108.b.

Himidi himidi

Akşam gelen kim idi K.109

ÇB/TCB-16.108.c.

Hinidi hinidi

Akşamki bize gelen kim idi (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/TCB-16.108.d.

Filidi filidi

Akşam size gelen kim idi K.157

ÇB/TCB-16.108.e.

Hey milidi milidi

Dış kapının kilidi

Dün gece bize gelen kim idi? K.125

ÇB/TCB-16.108.f.

Hey hilidi hilidi

Kapıya vurdum kilidi

Akşam gelip de

Sabah giden kim idi K.69

ÇB/TCB-16.108.g.

Kapıya vurdum kilidi

Akşam gelip sabah giden kim idi K.64

ÇB/TCB-16.108.h.

Hey hilidi hilidi

Kapımızın kilidi

Kurban olam Ayşe teyze

Gece gelen kim idi K.87

ÇB/TCB-16.108.i.

Hey hiniydi hiniydi

Aşağı kapının kilidi

Allah'ını seversen Fadime bacı

Akşam gelen kim idi K.119

ÇB/TCB-16.108.j.

Oy hıladı oy hıladı

Dış kapının kilidi

Allahını seversen ümmühanı bacı

Akşamki gelen kim idi? K.139

ÇB/TCB-16.108.k.

Hemüdü hümüdü

Akşamki gelen kim idi
 Emmim oğlu Musa idi
 Kuyruğu dibinden kısaydı K.23

ÇB/TCB-16.109.
 Baldan tatlı baltadan ağır K.162

yalan

ÇB/TCB-16.110.
 Yapılmış duvarda
 Doğmamış oğlan oturur
 Ekilmiş bostanı
 Yolma diye bağırır (Karaoğlu, 1994, s. 51)

yellenme

ÇB/TCB-16.111.
 İki taş arasında öküz böğürür K.42

ÇB/TCB-16.111.a.
 İki dağ arasında bir boğa bağırır K.76

ÇB/TCB-16.111.b.
 İki dağ arasında bir bomba patlar (Karaoğlu, 1994, s. 50)

ÇB/TCB-16.111.c.
 İki dağ arasında öten bülbül K.76

ÇB/TCB-16.111.d.
 İki dağ arasında borazan öter K.208

ÇB/TCB-16.111.e.

İki tepe arasında dorum bozulur (Göçer, 2007, s. 77)

ÇB/TCB-16.111.f.

İki dağın arasından bir öküz böğüre böğüre gelir (Yılmaz, 2000, s. 23)

yün

ÇB/TCB-16.112.

Benim bir koyunum var

Üstünde çayırım var K.42

zincir

ÇB/TCB-16.113.

Yengemin bir beliği var

Otuz iki deliği var K.75

8.2. İki Cevaplı Olan Bilmeceler

8.2.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

8.2.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler

ay, güneş

ÇB/İCB-1.1

Birbirine benzer

Birbirinden güzel K.64

ay, yıldız

ÇB/İCB-1.2.

Benim bir aygırım var

İçinde beygirim var K.9

ÇB/İCB-1.3.

Min min minare

Dibi daire

Yüz bin çiçek

Bir lale K.110

ÇB/İCB-1.3.a.

Min min minare

Dibi daire

Bin yüz çiçek

Bir lale K.116

ÇB/İCB-1.4.

Gece doğar

Gündüz gider K.118

hava, yıldız

ÇB/İCB-1.5.

Değirmen tepe dört yanı küpe

Altın başak gümüş süpürge (Karaoğlu, 1994, s. 47)

8.2.1.2. Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler

bulut, yağmur

ÇB/İCB-1.6.

Gökyüzünde hellenir

Yeryüzünde göllenir K.109

8.2.1.3. Zamanla İlgili Bilmeceler

gece, gündüz

ÇB/İCB-1.7.

Bir ağaçtır ki

Yapraklarının bir tarafı siyah

Bir tarafı beyaz (Karaoğlu, 1994, s. 47)

gündüz, gece

ÇB/İCB-1.8.

Bir salkım üzümüm var

Yarısı ak yarısı kara (Karaoğlu, 1994, s. 47)

ÇB/İCB-1.8.a.

Tek salkım üzümün beyazdır yarısı

Kara kara kalmış diğer bir yarısı (Akbulut, 2002, s. 45)

ÇB/İCB-1.9.

Attım beyaz yumağı

Tuttum siyah yumağı (Karaoğlu, 1994, s. 47)

8.2.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

asma, üzüm

ÇB/İCB-2.1.

Hezer hezere gider

Meyit mezara gider

Babası üç yaşında

Oğlu pazara gider (Tekgül, 2002, s. 50)

ceviz ağacı ve ceviz

ÇB/İCB-2.2.

Deveden büyük

Kuştan küçük (Karaoğlu, 1994, s. 14)

incir ağacı ve incir çekirdeği

ÇB/İCB-2.3.

Deveden büyük

İncirden küçük (Karaoğlu, 1994, s. 24)

incir ve incir ağacı

ÇB/İCB-2.4.

İncir çekirdeğinden büyük

Deveden yüksek K.36

8.2.3. İnsanlar ve Onların Organlarıyla İlgili Bilmeceler**8.2.3.1. İnsanlarla İlgili Bilmeceler****bıyık, sakal**

ÇB/İCB-3.1.

Kıllı kıllı üstüne

Dallı dallı üstüne (Doku, 2011, s. 45)

gençlik, yaşlılık

ÇB/İCB-3.2.

Gitti gelmez

Geldi gitmez (Yolcu, 2008, s. 228)

tabut ve tabutu taşıyanlar

ÇB/İCB-3.3.

Altta dört çift ayak

Üstte beş baş (Şimşekçi, 2005, s. 36)

8.2.3.2. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler

ağız, dişler

ÇB/İCB-3.4.

Bir küçük odacık

İçi dolu yongacık (Tekgül, 2002, s. 50)

ÇB/İCB-3.4.a.

Bir küçücük odacık

İçi dolu incicik (Mudu, 2004, s. 65)

burun, el

ÇB/İCB-3.5.

İki dereden su gelir

Beş kardeş karşı durur (Koz, 1976, s. 1)

dil, damak

ÇB/İCB-3.6.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir bülbül öter (Uçuk, 2008, s. 50)

ÇB/İCB-3.6.a.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir kadı oturur K.83

ÇB/İCB-3.6.b.

Altı mermer üstü mermer

İçinde bir gelin oynar K.147

ÇB/İCB-3.6.c.

Altı bakır üstü bakır

İçinde bülbül okur (Çamur, 2007, s. 44)

ÇB/İCB-3.6.d.

Altı takır üstü takır

İçinde bülbül şakır (Karaoğlu, 1994, s. 15)

8.2.4. Eşyalarla İlgili Bilmeceler

8.2.4.1. Mutfak Eşyalarıyla İlgili Bilmeceler

sacayağı, tencere

ÇB/İCB-4.1.

At durur

Arap biner K.89

ekmek tahtası, oklava

ÇB/İCB-4.2.

Yastı yatar

Sivri sürter K.35

8.2.4.2. Çeşitli Eşyalarla İlgili Bilmeceler

çıkrık, iğ

ÇB/İCB-4.3.

Metel metel meniki

Oğlu gızı on iki
 Metel başın bağlamış
 Döne döne ağlamış (Altuğ, 2000, s. 31)

ÇB/İCB-4.4.
 Eğerir eğerir
 Ağca potuk doğurur (Altuğ, 2000, s. 31)

halaç yayı ve çek

ÇB/İCB-4.5.
 Önü gez
 Arkası baz
 Bacının patacı⁸⁹ nın arasına koydum
 Kâh ıslık çalar kâh saz K.80

iğne, iplik

ÇB/İCB-4.6.
 Gittim gittim tepeye
 Yular taktım eşeğe (Karaoğlu, 1994, s. 35)

iplik, mekik

ÇB/İCB-4.7.
 Ak kuş ağzını açar
 Kara kuş gelir geçer K.25

⁸⁹ Patacı: Diz ile kasık arasındaki kısım.

kama, makas

ÇB/İCB-4.8.

Babanın sokup sokup çektiği

Ananın açıp açıp yumduğu K.36

sandık, anahtar

ÇB/İCB-4.9.

Önüne çöktüm

Delğine dürttüm K.80

ÇB/İCB-4.9.a.

Diz çöktüm

Delğine uydurdum K.110

8.2.5. Mekânlarla İlgili Bilmeceler**8.2.5.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler****hezen (mertek⁹⁰), salma**

ÇB/İCB-5.1.

Uzun oğlan uz yatar

Çocukları düz yatar K.89

ÇB/İCB-5.1.a.

Uzun inge⁹¹m uz yatar

Oğlu uşağı düz yatar K.75, K.116

ÇB/İCB-5.1.b.

Uzun Hasan uzun yatar

⁹⁰ Mertek: Ev tavanındaki hezen, yük taşıyan kiriş.

⁹¹ İnge: Yenge

Oğlu uşağı döz yatar (Karaoğlu, 1994, s. 44)

ÇB/İCB-5.2.

Benim bir yastığım var

Kırk çocuğum bir yastıkta yatar K.47

ÇB/İCB-5.2.a.

Benim bir sürü çocuğum var

Bir yastıkta yatar K.12

ÇB/İCB-5.2.b.

Benim bir sürü çocuğum var

Hepsi bir yatakta yatar (Karanfildağı, 2007, s. 77)

ÇB/İCB-5.2.c.

Kırk kişi bir yastıkta yatar K6

8.2.6. Modern ve Teknik Hususiyetlerle İlgili Bilmeceler

8.2.6.1. Yazı Gereçleriyle İlgili Bilmeceler

dolmakalem, mürekkep

ÇB/İCB-6.1.

Uzun ince yivli başi

Sürttüğçe döker yaşi K.117

ÇB/İCB-6.1.a.

İncedir sivridir başi

Öte sürttüğçe beri sürttüğçe

Akıtır yaşi (Yılmaz, 2005, s. 338)

8.2.7. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgî Bulunan Bilmeceler

ateş, duman

ÇB/İCB-7.1.

Sarı öküzüm yatar kalkmaz

Boz öküzüm gider gelmez (Doku, 2011, s. 44)

çorap, ayak

ÇB/İCB-7.2.

Tüylü ağzını açtı

Yalabık içine kaçtı K.116

ÇB/İCB-7.2.a.

Tüylü ağzını açtı

Çıplak içine kaçtı K.131

ÇB/İCB-7.2.b.

Arap ağzını açtı

Çıplak içine kaçtı K.5

ÇB/İCB-7.2.c.

Kıllı ağzını açtı

Sivri içine kaçtı K.6

ÇB/İCB-7.2.d.

Kıllı ağzını açtı

Çıplak boğazına kaçtı K.159

ÇB/İCB-7.2.e.

Yünlüce ağzını açar

Çıplacık içine kaçar K.109

ÇB/İCB-7.3.

Kıllı açar

Kılsız sokar K.47

değirmen, un

ÇB/İCB-7.4.

Alçak damdan kar yağar (Tekgül, 2002, s. 49)

ÇB/İCB-7.4.a.

Alçacık daldan kar yağar K.136

duman, kül

ÇB/İCB-7.5.

Benim iki oğlum var

Birisi gider gelmez

Birisi yatar kalkmaz K.115

gaz lambası, ateş

ÇB/İCB-7.6.

Don içinde dik durur K.135

inek, süt

ÇB/İCB-7.7.

Ak gülüm nerden gelirsin?

Kan elinden kan değmedik kenardan (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 176)

karpuz, bıçak

ÇB/İCB-7.8.

Allah yapar yapısını

Demir açar kapısını (Öziç, 2001, s. 76)

kirmen, yün

ÇB/İCB-7.9.

Başı sallanır

Dibi kıllanır (Öziç, 2001, s. 76)

kova, kuyu

ÇB/İCB-7.10.

Kuru koydum

Yaş çıkardım (Önder, 1998, s. 14)

kulak, küpe

ÇB/İCB-7.11.

Etten kantar

Altın tartar (Doku, 2011, s. 44)

kül, duman

ÇB/İCB-7.12.

Sarı öküz yattı kalkmaz

Kara öküz gitti gelmez K.193

minare, ezan

ÇB/İCB-7.13.

Kıvrım kıvrım tas

Birini kaldır birine bas

Aman hoca efendi

Bana bir mektup yaz K.150

ocak, odun

ÇB/İCB-7.14.

Kara tavuk karnı yarık

Uzun kızın burnu yirik (Karaoğlu, 1994, s. 40)

örgü şişi, çorap

ÇB/İCB-7.15.

Bir duvar üzerinde beş kardeş birbirini kovalar (Tekgül, 2002, s. 50)

tahta, çivi

ÇB/İCB-7.16.

Biri dedi vay belim

Biri dedi vay başım (Karaoğlu, 1994, s. 43)

Yaba⁹², malama⁹³

ÇB/İCB-7.17.

Dilim dilim nar

⁹² Yaba: Birkaç dişli, büyükçe bir çatal şeklindeki ziraat aleti. Başlıca olarak tınaz, saman gibi gevşek malzemeleri savurmakta veya bir yere yüklemekte kullanılır. Malzemenin türüne göre diş sayısı değişmekle birlikte; genellikle 3-5 dişlidir. Çoğunlukla çatal kısmı metalden, sapı tahtadan üretilir. Tamamen tahtadan üretilenlerine de rastlanır.

⁹³ Malama: Taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl.

Dize çıktı kar

Uçtu keklik

Kaldı dilber (Koz, 1976, s. 1)

yufka, oklava

ÇB/İCB-7.18.

Anamın açıp açıp yumduğu

Babamın sokup sokup çektiği K.29

8.2.8. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgili Bulunmayan Bilmeceler

balta, kurbağa

ÇB/İCB-8.1.

Dağda takılar

Suda cipiler (Karaoğlu, 1994, s. 12)

ÇB/İCB-8.2.

Dağdan gelir tak tak

Dereden gelir vak vak (Karaoğlu, 1994, s. 31)

balta, balık

ÇB/İCB-8.3.

Dağda takılar

Suda cipiler (Karaoğlu, 1994, s. 31)

çivi, direk

ÇB/İCB-8.4.

Biri der of başım

Biri der of belim (Karaoğlu, 1994, s. 32)

güneş, altın

ÇB/İCB-8.5.

Suya düşer ıslanmaz

Toprağa düşer paslanmaz K.51

ÇB/İCB-8.5.a.

Suya düşer ıslanmaz

Yere düşer paslanmaz K.35

kale, sincap

ÇB/İCB-8.6.

Sarp kayada sarı at kişner (Kelleci, 2007, s. 41)

kazan, ateş

ÇB/İCB-8.7.

Dört fak fak

İki fık fık

İki şimşek

Bir dimdik (Çelebioğlu-Öksüz, 1979, s. 281)

sigara, turşu

ÇB/İCB-8.8.

Elden ellere verilir

Nazik ellerde dürülür

Kansız katilsiz vurulur

Bu nedir Nebi ağa? K.56

soğukluk⁹⁴, sabun

ÇB/İCB-8.9.

Tuzsuz pişen aş

Köpük kusan taş K.75

8.3. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Üç Cevabı Olan Bilmeceler

8.3.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

8.3.1.1. Gökyüzüyle İlgili Bilmeceler

ay, yıldız, güneş

ÇB/ÜCB-1.1.

Değirmen tepe

Dört yanı küpe

Altın başak

Gümüş süpürge (Aydınlı, 2008, s. 39)

gökyüzü, güneş, ay

ÇB/ÜCB-1.2.

Bir tavada iki balık

Biri sıcak biri soğuk (Karaoğlu, 1994, s. 47)

8.3.1.2. Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylarla İlgili Bilmeceler

güneş, ay, rüzgâr

ÇB/ÜCB-1.3.

Altın araba gümüş tekerlek

Yayla sekerek pamuk atarak (Karaoğlu, 1994, s. 47)

⁹⁴ Soğukluk: Şekerli suyun içine nar ekşisi konur, soğukluk olur. Bir içecek türüdür, yazın içilir.

8.3.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

asmanın kökü, asmanın dalları, üzüm

ÇB/ÜCB-2.1.

Babası töm töm koca

Anası ellerde gezer

Kızı herkesten güzel K.36

karpuzun içi, çekirdeği, kabuğu

ÇB/ÜCB-2.2.

Ekmeğime katık

Bana eğlence

Eşliğime yem K.126

yaprak, çiçek, kiraz

ÇB/ÜCB-2.3.

Yeşil ile başladım

Beyaz ile işledim

Kırmızı ile bitirdim

Cümle âleme yedirdim K.166

8.3.3. Hayvanlarla İlgili Bilmeceler

ayı, balık, horoz

ÇB/ÜCB-3.1.

Dağ babası

Dere Süleyman'ı

Köy imamı (Karaoğlu, 1994, s. 12)

8.3.4. İnsanlarla İlgili Bilmeceler

çocukluk, gençlik, ihtiyarlık

ÇB/ÜCB-4.1.

Sabahleyin dört ayaklı

Öğleyin iki ayaklı

Akşamleyin üç ayaklı (Kaya, 2001, s. 32)

8.3.5. Mekânlarla İlgili Bilmeceler

8.3.5.1. Ev ve Evin Bölümleriyle İlgili Bilmeceler

hezen, direk, topak⁹⁵ (ustun⁹⁶, direk⁹⁷, mertek⁹⁸)

ÇB/ÜCB-5.1.

Vay belim

Vay başım

Dayanalım kara kardaşım K.31

ÇB/ÜCB-5.1.a.

Biri der ki oy belim

Biri der ki oy başım

Öbürleri de der ki

Dayanalım kara kardeşim K.64

⁹⁵ Topak: Hezeni destekleyen ağaç parçası.

⁹⁶ Ustun: Evin tavanında üst ve orta kısmındaki yükü taşıyan kavak ve çam ağacından yapılan uzun ağaç parçası.

⁹⁷ Direk: Ustunu taşıyan meşe ağacından yapılan ağaç parçası

⁹⁸ Mertek: Çam ağacından yapılan ağaç parçası

8.3.6. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgî Bulunan Bilmeceler

ateş, duman, ekmek

ÇB/ÜCB-6.1.

Kızıl kızıl kıyamet

Üstüne çıktı kara melamet

Yaş vurdum kuru çıktı

Peygambere selamet K.108

ateş, duman, ocak

ÇB/ÜCB-6.2.

Yer yer doymaz

Gider gelmez

Yatar kalkmaz (Karaoğlu, 1994, s. 46)

duman, ateş, ocak

ÇB/ÜCB-6.3.

Gider gelmez

Oturur kalkmaz

Yer yer doymaz K.99

ekmek tahtası, oklava, ekmek

ÇB/ÜCB-6.4.

Yastı yatar

Sivri sürter

Arasında bir iş biter K.9, K.36

ÇB/ÜCB-6.4.a.

Altı yastı

Üstü sivri

Arasında bir iş biter K.47

ÇB/ÜCB-6.4.b.

Sivri yapar

Tahta sürter

İkisinin arasında bir iş biter K.7

kül, ateş, duman

ÇB/ÜCB-6.5.

Yattı kalkmaz

Yer yer doymaz

Gider geri gelmez K.3

sac, ekmek tahtası, ekmek

ÇB/ÜCB-6.6.

Kara katır

Ak katır

Arka arkasına yatır K.47

8.3.7. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgı Bulunmayan Bilmeceler

allah, namaz, taharet

ÇB/ÜCB-7.1.

Bir neci

Beş neci

K..çındaki yaş neci K.111

balta, balık, tavşan

ÇB/ÜCB-7.2.

Dağda patılar

Suda çipiler

Sırma bıyıklı

Arşın ayaklı K.133

balta, ördek, tazi

ÇB/ÜCB-7.3.

Dağda tak tak

Suda cıp cıp

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı K.158

balta, ördek, tavşan

ÇB/ÜCB-7.4.

Dağda takılar

Suda cikiler

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı K.160

dünya, deniz, horoz

ÇB/ÜCB-7.5.

Kapısı han

Kubbesi hamam

Dilsiz imam K.156

incir, balık, kevser suresi

ÇB/ÜCB-7.6.

Meyve içinde gülsüz

Mahlûk içinde dilsiz

Kuran içinde mimsiz K.104

balık, kevser suresi, incir

ÇB/ÜCB-7.7.

Deryada dilsiz

Kuran'da mimsiz

Ağaçta gülsüz (Yıldırım, 2002, s. 31)

katır, toprak, köprü

ÇB/ÜCB-7.8.

Kunnamaza yüklettim

Tükenmezden yurt tuttum

Kaygısızdan geçirdim (Karanfıldağı, 2007, s. 78)

kral, vezir, fakir insan

ÇB/ÜCB-7.9.

Has altın

Halis gümüş

Paslı pul (Karaoğlu, 1994, s. 22)

mezar, süt, sabun

ÇB/ÜCB-7.10.

Lem gördüm lem gördüm

Yer altında dam gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm
 Köpük kusan taş gördüm (Koz, 1976, s. 1)

ÇB/ÜCB-7.10.a.
 Ben gördüm ben gördüm
 Yerden yapma han gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm
 Köpük kusan taş gördüm (Karaoğlu, 1994, s. 39)

mezar, sabun, horoz

ÇB/ÜCB-7.11.
 Lem gördüm lem gördüm
 Yeraltında dam gördüm
 Köpük kusan taş gördüm
 Et sakallı kuş gördüm K.157

ördek, altın, cenaze

ÇB/ÜCB-7.12.
 Suya düşer ıslanmaz
 Yere düşer paslanmaz
 Etini kessen seslenmez K.111

tüfek, balık, tavşan

ÇB/ÜCB-7.13.
 Dağda takılar
 Suda cipiler
 Arşın ayaklı
 Burma bıyıklı K.121, K.93, K.20, K.48, K.96

yumurta, deniz, gök

ÇB/ÜCB-7.14.

Dünyada neler var ki

Kulpsuz, kapaksız, merdivensiz olsun (Karaoğlu, 1994, s. 29)

8.4. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Dört Cevabı Olan Bilmeceler

8.4.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

8.4.1.1. Zamanla İlgili Bilmeceler

gün, hafta, ay, mevsim

ÇB/DCB-1.1.

Üç yüz altmış beş leylek

Elli iki yuvası

On iki yumurtası

Dört çıkar yavrusu (Karaoğlu, 1994, s. 49)

yıl, ay, gündüz, gece

ÇB/DCB-1.2.

Benim bir ağacım var

Ağacımın on iki dalı var

Her dalında otuz yaprak var

Bir tarafı ak bir tarafı kara (Coşkun, 2002, s. 79)

8.4.2. Bitkiler ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

asmanın dalları, asmanın kökü, üzüm, üzüm suyu

ÇB/DCB-2.1.

Anası yayılan kadın

Babası oturan koca

Kızı güzellerden güzel
Oğlu meyhanelerde gezer K.25

ÇB/DCB-2.1.a.
Babası küt küt hoca,
Anası leyla kadın,
Kızı gayet güzel,
Oğlu mecliste gezer K.177

ceviz ağacı, ceviz, ceviz yaprağı, ceviz içi

ÇB/DCB-2.2.
Deveden büyük
Serçeden küçük
Zehirden acı
Şekerden tatlı K.118

incir ağacı, incir çekirdeği, incir, incirin sütü

ÇB/DCB-2.3.
Deveden büyük
Pireden küçük
Baldan tatlı
Zehirden acı (Albayrak, 2008, s. 40)

8.4.3. Hayvanlar ve Onların Ürünleriyle İlgili Bilmeçeler

8.4.3.1. Çeşitli Hayvanlarla İlgili Bilmeçeler

balta, kurbağa, tavşan, ayı

ÇB/DCB-3.1
Dağda tak tak
Suda vık vık

Sırma bıyıklı

Şom ağızlı (Aydınlı, 2008, s. 39)

balta, balık, tavşan, kedi

ÇB/DCB-3.2.

Dağda tak tak

Suda cip cip

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı (Bektik, 2008, s. 32)

balta, balık, leylek, keçi

ÇB/DCB-3.3.

Dağda tak tak

Suda şıp şıp

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı (Kaya, 2001, s. 31)

keklik, balık, tazi, tavşan; balta, balık, tavşan, kedi

ÇB/DCB-3.4.

Dağda takılar

Suda cipiler

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı K.104, (Karanfildağı, 2007, s. 77)

8.4.3.2. Hayvan Organları ve Ürünleriyle İlgili Bilmeceler

ineğin boynuzu, kuyruğu, memesi, ayakları

ÇB/DCB-3.5.

İki diklem

Bir sallam

Dört asma

Dört basma K.35

ÇB/DCB-3.5.a.

Dört asma

Bir de basma

İki dingil

Bir sallama (Karaoğlu, 1994, s. 18)

ÇB/DCB-3.5.b.

Dört asma

Dört basma

İki dikme

Bir sallama (Karaoğlu, 1994, s. 27)

8.4.4. Eşyalarla İlgili Bilmeceler

8.4.4.1. Isınmada Kullanılan Eşyalar

sobanın gövdesi, borusu, ateşi, dumanı

ÇB/DCB-4.1.

Anası şişman

Babası uzun

Kızı dünya güzeli

Oğlu gurbette gezer K.35

ÇB/DCB-4.1.a.

Annesi şişman

Babası zayıf

Kızı güzel

Oğlu gurbetlerde gezer K.120

ÇB/DCB-4.1.b.

Anası var şişman

Babası var uzun boylu

Kızı çok güzel

Oğlu gurbette gezer K.108

8.4.4.2. Çiftçilikte Kullanılan Eşyalarla İlgili Bilmeceler

eyer, üzengi, kolan⁹⁹, dizgin (gem)

ÇB/DCB-4.2.

Kaldırdım koydum

İki sarkıttım

Bir berkit¹⁰⁰tim

Kuru soktum yaş çıktı K.56

8.4.5. Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgil Bulunan Bilmeceler

ateş, kül, sac, ekmek

ÇB/DCB-5.1.

Kıvrım kıvrım nar

Dize çıktı kar

Oturdu hünkâr

Çıktı sedefkâr K.56

tarla, harman, saman, buğday

ÇB/DCB-5.2.

Dilim dilim yer

Dize çıktı kar

Uçtu keklik

⁹⁹ Kolan: Enli ip

¹⁰⁰ Berkitmek: Sıkı bağlamak

Kaldı dilber K.65

8.4.6. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgı Bulunmayan Bilmeceler

ağaç, balık, tavşan, tazı

ÇB/DCB-6.1.

Dağda takılar

Suda cıvılar

Kargın ayaklı

Burma bıyıklı K.136

allah, beş vakit namaz, ay, hilal

ÇB/DCB-6.2.

Bir nedir

Beş nedir

On beşinde kocar

Otuzunda genç nedir K.40

balta, balık, kurbağa, kedi

ÇB/DCB-6.3.

Dağda tak tak

Suda cıp cıp

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı K.158

dünya, mezar, sabun, palıza¹⁰¹

ÇB/DCB-6.4.

Leğen gördüm han gördüm

¹⁰¹ Palıza: Nişasta ile pişen bir tatlı türü.

Yerden yapma dam gördüm
 Köpük kusan taş gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm K.8

dünya, mezar, süt, sabun

ÇB/DCB-6.5.
 Ey han gördüm han gördüm
 Yerden yapma dam gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm
 Köpük kusan taş gördüm K.35

ezan, horoz, sabun, süt

ÇB/DCB-6.6.
 Sabahınan kalktım taş gördüm
 Et sakallı adam gördüm
 Köpüren taş gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm K.128

mezar, ibrik, sabun, süt

ÇB/DCB-6.7.
 Ey han gördüm han gördüm
 Yerden yapma dam gördüm
 Kıl ibikli kuş gördüm
 Köpük kusan taş gördüm
 Tuzsuz pişen aş gördüm K.128

**tüfek, ördek, tazi, tavşan; balta, kurbağa, tazi, tavşan; balta, balık, kurt, tavşan;
balta, balık, tilki, tavşan**

ÇB/DCB-6.8.

Dağda takılar

Suda cipiler

Arşın ayaklı

Burma bıyıklı K.121, K.93, K.20, K.48, K.96

8.5. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Beş Cevabı Olan Bilmeceler

8.5.1. Tabiat ve Tabiat Olaylarıyla İlgili Bilmeceler

8.5.1.1. Zamanla İlgili Bilmeceler

namaz vakitleri (sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı)

ÇB/BCB-1.1.

Beş atım var

Üçü gün¹⁰²de bağlı

İkisi gölgede bağlı K.109

8.6. Her Dizesi Ayrı Bir Bilmece ve Yedi Cevabı Olan Bilmeceler

8.6.1. İnsanlar ve Onların Organlarıyla İlgili Bilmeceler

8.6.1.1. İnsan Organlarıyla İlgili Bilmeceler

dudak, burun, göz, kaş, alın, saç, kulak

ÇB/YCB-1.1.

Şapır şapır şapırdak

Şapırdağın üstünde mışıldak

Mışıldağın üstünde ışıldak

İşıldağın üstünde kemer

¹⁰² Gün: Dışarı, güneş, gündüz

Kemerin üstünde alan
 Alanın üstünde orman
 Ormanın içinde iki tane tavşan K.109

8.6.1.2. Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgi Bulunmayan Bilmeceler

sofra, sofraya ayağı, dolma, kadayıf, pilav, üzüm, kahve

ÇB/YCB-2.1.

Ahı geldi vahı geldi
 Dört ayaklı kahı geldi
 Bohçalı kahpe geldi
 Saçaklı orospu geldi
 Mısır'ın sultanı geldi
 İzmir'in siyahı geldi
 Bir gulgule koşturdu
 Yemen padişahı geldi (Karaoğlu, 1994, s. 42)

8.7. Muamma

ÇB/M-1.1.

Ol denir ki gösteriyor benizi
 Ol denir ki yol ediyor denizi
 Ol denir ki uyuz eder domuzu
 Bul da kendini kurtar aslanım (Doku, 2011, s. 44)

Ol aynadır gösteriyor benizi
 Ol kayıktır yol ediyor denizi
 Ol küncüdür uyuz eder domuzu
 Sen de öğren bunu aslanım (Artun, 2006, s. 50).

BÖLÜM IX

SONUÇ

Bilmece kavramı birçok yerli ve yabancı araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Bilmecelerin birçok araştırmacı tarafından tanımlanmaya, derlenmeye ve çeşitli yönlerden incelenmeye çalışılması onun aynı zamanda zengin bir halk kültürünün ürünü olarak değer ve önem kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca, bilmece teriminin hem Türk dünyası hem de Anadolu'da bilinmesi ve bir halk ürünü olarak ortaya konmasıyla ortaya çıkan benzerlikler de ortak bir kültürden geldiğinin de göstergesidir. Bu ortak kültür bize bilmeceyle ilgili bir geleneğin olduğunu, her yörede bilmece sorma geleneğinin ortak yönlerle ve bazı farklılıklarla şekillendiğini göstermektedir. Bilmecelerin kendine özgü sorulma yöntemi ve cevaplandırma biçimi, sonunda mutlaka bir ceza ya da ödülün öngörülmesi, çeşitli işlevleriyle günlük yaşamın bir parçası olması bu ortak kültürün bir göstergesidir. Çukurova'nın bu ortak kültürün parçası olarak bilmecelerle ve bilmece sorma geleneğiyle geçmişten günümüze bir ortak kültür hazinesi taşıdığını, bu geleneğin de Çukurova insanının günlük yaşamında önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

Bilmecelerin kökeni, oluşumu birçok araştırmacı tarafından merak edilmiş ve araştırılmıştır. Kaynağının Doğu kültürü olduğu konusunda birleşen araştırmacılara göre, bilmecelerin örneklerini kutsal kitaplardan mitolojik efsanelere kadar bulmak mümkündür. Aynı zamanda bilmecelerin kökeniyle ilgili birçok görüş ortaya atılmakta, bilmecelerin eski çağlardan beri önemli işlevler üstlendiğini mitolojik inanışlardan doğduğunu söyleyenler gibi, bilmecelerin insanın gizeme meyilli olmasından kaynaklandığını düşünenler de vardır.

Bilmecelerin birçok türle halk nesriyle, kalıplaşmış sözlerle, anonim halk şiiriyle vs. ilişkisi bulunmaktadır. Bunlar bilmece-tekerleme, bilmece-masal, bilmece-efsane, bilmece-atasözü, bilmece-mani, bilmece-muamma vb. olabilmektedir. Çünkü türler arasında bazı ödünclemeler olmaktadır. Örneğin bilmecenin sorulması ve çözümlenmesi sırasında tekerleme söylenmesi birçok yörenin geleneğinde vardır. Bunun dışında masalarda kahramanın çeşitli sınavlara tabi tutulması sırasında bilmeceler sorulmaktadır. Bazı bilmeceler ise atasözlerinin de mecazi bir yapıya sahip olmasından dolayı atasözleriyle karıştırılmaktadır ya da atasözleri de bilmece gibi

sorulabilmektedir. Bilmecelerin kuruluşları bazen mani şeklinde olabilmektedir. Bireysel yaratmalar olan muamma ve lugazlar da bilmece gibi bir soru özelliği taşıması yönüyle bilmeceyle benzerlik göstermektedir.

Türk dünyası ve Anadolu’da birçok terimle karşılanan bilmece kavramı, Çukurova’da genel olarak bir zekâ ürünüdür ve insanların kavrayışını geliştiren aynı zamanda bir eğlence aracıdır. Çukurova’da bilmece kavramına “bilmece” denildiği gibi, “mesel”, “metel” de denilmektedir.

Bilmece sorma, hem Türk dünyasında hem de Anadolu’da geçmişte uzun kış gecelerinin en eğlenceli parçasıdır. Genellikle evlerde bir araya gelenler tandır ya da ocak başlarında kümelenirler, birbirlerine bilmece sorarak eğlenirler, vakit geçirirler. Televizyonun, sinema, interneti telefon vs. iletişim araçlarının olmadığı zamanlarda, halkın kendinden başka eğlencesi yoktur. En çok da bilmece sorma geleneğinin uzun kış gecelerinde olduğu ve sürdürüldüğüne dair bilgiler bulunmaktadır. Olumsuz kış şartlarında insanlar evlerine kapanmak zorunda kalmışlar çeşitli eğlenceler tertip etmişlerdir. Genellikle akşamları toplanan komşular, çocukların da içinde olduğu bu ortamlarda sohbetler eder, masallar, hikâyeler anlatır, bilmeceler sorarlar.

Bilmece sormanın da bir geleneği vardır. Bu gelenek hem Türk dünyasında hem de Anadolu’da yaşatılmaktadır. Öncelikle bilmecelerin sorulması ve çözümlenmesi kendine özgü kurallar içerir. Türk dünyasında ve Anadolu’da bilmeceler sorulup çözümlenirken iki gruba ayrılır, “canlı mı cansız mı, yenir mi yenmez mi” gibi ipuçları istenir, cevabı bilemeyen bilene kutsal buldukları ya da aynı coğrafyadaki önemli şehirleri bağışlar, cezalandırma ise örneğin Batı Türklerinde vergi verme şeklindedir. Bu ceza cevabı bilen için de ödül olmaktadır. Ödül ve ceza önceden konuşulup kararlaştırılmaktadır. Bunlar arasında Anadolu’da şehir bağışlama geleneği çok yaygındır. Anadolu’da bir de bilmecenin cevabını bilemeye tekerleme ile takılmak da bir gelenektir.

Bilmecelerin Çukurova’da özellikle köyler gibi küçük yerleşim birimlerinde ve şehirlerde halkın en vazgeçilmez eğlence kaynağı olması geçmişte çok daha canlı bir şekilde yaşatılması, aynı zamanda çeşitli toplantılarda bir araya gelindiğinde her fırsatta sorulması bilmecelerin bulunulan ortamlardan koparılamayacağını göstermektedir. Bilmeceler, genellikle kış akşamlarında, evlerde ocak başlarında toplanıldığında, masallar, hikâyeler, cenkler anlatılırken sorulur. Bunun yanında ekmek yaparken,

bulgur kaynatırken, pamuk toplarken vs. günlük işler sırasında zaman geçirerek işi hafifletmek, eğlence amaçlı ve sıkılmamak için sorulur. Bilmecelerin Çukurova’da bir gelenek etrafında sorulması onların birçok anonim halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi belli bir geleneğe sahip olduğunu da göstermektedir. Çukurova’da da tıpkı Türk dünyasında ve Anadolu’da olduğu gibi bilmecelerin kendine özgü bir sorulma ve cevaplama geleneği vardır. İki gruba ayrılıp, bilmece sormaya başlamadan önce ödül ve ceza konusunda karar verilip, bilmece sormaya geçilir. Bilmece sorandan, canlı mı cansız mı, yenir mi yenmez mi” gibi ipuçları istenir ve pazarlık yapılır, şehir bağışlanır ya da başka şeyler istenir. Bu arada tekerlemeler de söylenir. Sonunda ödül ya da ceza verilir. Çukurova’da bilmece sorma geleneğinde ceza-ödül motifi çok renklidir diyebiliriz. Bilmece sormaya başlamadan önce hangi ceza ve ödüllerin verileceği önceden konuşularak belirlenir. Ceza olarak bilemeyene çimcik atılır, sırtına yumruk vurulur, çocuklar arasında ebe olma cezası verilir, su getirme, bulaşık yıkatma gibi çeşitli hizmetler gördürülür ya da gülünür. Bunun yanında bilmecede geçen bazı hakaretlerle de ceza verilmiş olur. Cevabı bilen için ödül olarak da, para, şeker, tatlı verilir, bluz, gömlek gibi hediyeler alınır.

Bu gelenekte, icracı ve dinleyici, çevre en önemli faktörlerdir. Çünkü sözlü gelenekte yaşatılan bilmeceler ancak yaratma ve aktarma işlevleriyle varolabilirler. Sözlü kültür içinde oluşan bilmece sorma da icracı ve dinleyici arasında bir ortam içerisinde gerçekleşir. Bilmeceler icracı ve dinleyici arasında bulunulan ortamda yüz yüze bir iletişim esnasında sorulmaktadır. Dolayısıyla bulunulan ortam, zaman, icracı ve dinleyici olmadan bilmeceler sorulamaz ve yaşatılamaz. Çukurova’da bilmeceler her uygun ortamda icracısı ve meraklı dinleyicileriyle varolmuş ve bu geleneği yaşayanların aktarmasıyla dilden dile öğrenilerek geleceğe taşınmıştır. Geçmişte elektriğin, televizyonun vs. iletişim araçlarının olmaması, geçim ve hayat şartlarının bu kadar ağırlaşmaması, büyük ailelerin bir arada yaşaması, ulaşımın zorluğu vs. insanların hep birlikte olmalarını, birlikte eğlenmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla bu gelenek, en canlı zamanlarını geçmişte bırakmıştır. Günümüzde, şehirleşme, modernleşme, teknoloji, küreselleşme vs. Çukurova bilmece sorma geleneğini de olumsuz yönde etkilemiş, bu gelenek geçmişte soğuk kış gecelerinin insanları bir araya getirdiği evlerde ocak başlarında, tandır başlarında kalmıştır. Her ne kadar eskisi gibi canlılığını korumasa da Çukurova’da bilmeceler bu geleneği yaşayanların hafızalarında yeri geldikçe

hatırlanmakta ve o günlerin dostluğunu, sıcaklığını, özlemini yaşatmaktadır. Günümüz Çukurova insanları arasında, özellikle gençler ve çocuklar arasında bilmeceler büyüklerinden öğrendikleriyle ve ders kitaplarında, internette vs. yer almalarıyla bilinmektedirler.

Birçok araştırmacı bilmecelerin vakit geçirmek için sadece bir eğlence kaynağı olmadığı görüşündedirler. Onlara göre bilmecelerde ödül-ceza motifinin yer alması bilmecelerin çeşitli yaptırımlara sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bilmecelerde “ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin” gibi ifadelerin yer alması da anlamlı bulunmaktadır. Ayrıca bilmecelerin bazı topluluklarda gündüz vakti çalışırken söylenmemesi gerektiği de birtakım inanışları doğurmuş, büyüsel bir işlev ortaya çıkarmıştır. Bilmecelerin birçok işlevleri bulunmaktadır. Bunlar eğlence işlevi, işi hafifletme, zaman geçirme, dini, diplomatik, eğitim işlevleri olarak sayılmaktadır. Bilmeceler düğünlerde, imece usulü yapılan işlerde, diplomatik sorunları çözmede, tarikata yeni girenleri sınava tabi tutmada, çocukların zekâsını geliştirmede vs. işlevlere sahiptir. Çukurova’da bilmece sorma geleneğinde bilmecelerin, genellikle birlikte çeşitli toplantılarda eğlenerek vakit geçirme, günlük işleri hafifletme gibi işlevleri bulunmaktadır.

Bilmece araştırmaları gösteriyor ki bilmecelerin hem aynı coğrafyada hem de farklı coğrafyalarda birçok varyantı bulunmaktadır. Dolayısıyla birbirinden farklı birçok bölgede ortak bilmeceler görülebilmektedir. Bilmecelerin bu şekilde ortaklık göstermesini varyantlaşma olarak nitelendirebiliriz. Anonim ürünler yayılma sırasında aktarıcıya bağlı olarak değişiklik gösterebilirler. Çeşitli yerli ve yabancı araştırmacılar bilmecelerdeki bu varyantlaşmayı aktarım sırasındaki değiştirmelere bağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu anlatıcının hafızasıyla ilgilidir. Bu nedenle bilmecelerin hem Türk dünyasında hem de Anadolu’da varyantlarına rastlanmaktadır. Çukurova bilmecelerinde de bu varyantlaşmanın sonucu daha önce verdiğimiz örneklerden yola çıkarak Türk dünyası ve Anadolu’da ortak söylenen bilmecelere rastlandığını söyleyebiliriz.

Bilmecelerin her anonim halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi, çeşitli biçim özellikleri bulunmaktadır. Anonim ve ferdi olarak ikiye ayrılan bilmeceler asıl olarak anonim olanlardır. Ferdi olanlar muamma ve lugaz türü ile ilişkili olup yalnızca bir soru-cevap üzerine kurulmalarıyla benzemektedirler. Manzum ve mensur olarak ikiye ayrılan bilmeceler ölçülü olup olmalarına göre değerlendirilmekte ve kuruluşlarına göre

çeşitlilik göstermektedirler. Şiirsel yapılarından dolayı da bilmecelerde ölçü, durak, kafiye, redif, kafiye düzeni gibi biçimsel özellikler de bulunmaktadır.

Çukurova'da bilmeceler konuları yönünden çok çeşitlidir. Çalışmamızda tabiat varlıklarından, bitki ve ürünlerine, hayvan ve ürünlerine, insanlarla ilgili olanlarına, çeşitli eşyalara, mekân adlarına, ulaşım ve iletişim araçlarına, soyut, dini kavramlara, teknik hususiyetlere kadar birçok konuda bilmeceler bulunmaktadır.

Tabiatla ilgili bilmecelerde, insanoğlunun tabiat varlıklarını kişileştirmesi onları canlı kabul etmesi, onlara karşı bir merak içinde olması Çukurova bilmecelerinde geçen ay, yıldız, güneş, şimşek, yağmur, kar, dolu gibi tabiat unsurlarında açıkça görülmektedir. Aynı zamanda Çukurova bölgesinde konargöçer toplumların doğayla iç içe yaşaması da bu coğrafyada bu konuda bilmecelerin ortaya çıkmasını da sağlamış olabilir. Bitkiler ve onların ürünleriyle ilgili bilmecelerde Çukurova'da hangi sebze ve meyvelerin, bitkilerin, ağaçların yetiştiğini öğrenebiliyoruz. Geniş meraları ve bitki örtüsüyle hayvancılığın da geçim kaynaklarından biri olduğunu bildiğimiz Çukurova'da hayvanlara ve onların ürünlerine ait bilmecelerin çıkması da doğaldır. En çok küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu coğrafyada koyun, koç, keçi gibi hayvanlar ve onların ürünleriyle ilgili bilmeceler çoktur. Bunun yanında sütünden faydalanan inek, yük taşımada ve daha önceleri tarla sürmede kullanılan öküz, yük taşımada kullanılan at, eşek, katır ile ilgili bilmeceler de Çukurova yaşam kültürü ile ilgili bilgiler vermektedir. Eşyalar insanın günlük hayatında vazgeçilmez unsurlardır. Mutfak eşyalarından, aydınlanma araçlarına, çiftçilikte kullanılan eşyalara, avcılıkla ilgili aletlere kadar birçok bilmece söylenmiştir. Çukurova kültürünü yansıtan özellikle köy yaşamına ait eşyalarla ilgili bilmeceler de dikkati çekmektedir.

Müzik aletlerinden davul, geleneksel köy düğünlerinin baş enstrümanıdır. Çukurova düğünlerinde çeşitli eğlencelerde yer aldığı bilmecelere konu olmasından bellidir. Müzik aletlerinin yanı sıra ulaşım ve iletişim araçları, yazı gereçleri vs. ile ilgili bilmeceler de bulunmaktadır. Ayrıca dini konularda söylenmiş bilmeceler Çukurova insanının inanç boyutunu göstermesi bakımından da önemlidir. Şaka/alay bilmeceleri de Çukurova kültüründe söylenen şaşırtıcı bilmecelerdir. Kurnaz sorular ise Amerikan bilmeceleri olarak da yaygınlık kazanarak söylenen bilmeceler arasındadır.

Çeşitli araştırmacıların bilmeceleri dil ve üslup yönünden de incelemelerinden anlaşıldığına göre biz de Çukurova bilmecelerini bu yönden değerlendirdiğimizde

bilmecelerde birçok anlatım biçimi olduğunu gördük. Anlatım biçimleri arasında anlatım kalıpları, Çukurova bilmecelerinde sıklıkla karşılaştığımız bilmeceler için tanımlarda söylenen “kalıplaşmış sözlerdir” ifadesini de karşılamaktadır. Anlatım kalıpları, doldurma kelimeler bilmecelerin dil ve üslup yönünden oluşturulmasında temel taşlar olmuştur. Anlatım kalıplarındaki giriş ve bitiş kalıpları, ayrıca bilmeceleri içine alan kalıpların olması bilmecelerin kuruluşları yönünden önceden öğrenilen bilinen bir benzer kalıbının olduğu ve bilmecelerin de buna göre oluşturulduğunu göstermektedir. Bunun yanında bilmecelerin sözlü ve anonim ürünler olması dolayısıyla bazen soru kalıplaşması ve soru kaymasına uğramaları doğaldır. Çünkü bilmece söyleyenin hafızası ile ilgilidir. Bilmecelerde mecazi bir yapının olması dolayısıyla söz sanatlarının Çukurova bilmecelerinde görülmesi onların aynı zamanda estetik bir yön taşıdığını şiirsel özelliklere sahip olduğunu gösterir.

Çukurova bilmeceleri İslamiyet öncesi eski Türk inanışlarının izlerini taşıması yönünden de önemlidir. Çünkü bilmeceler de kültürel hazinelerden biridir. Çukurova’da İslamiyet öncesi inanışların, bu inanışlara bağlı olarak kültür çerçevesinde yaşadığını bilmecelerden de çıkarabiliyoruz. Atalar kültürü inancı bilmecelerde geçen çeşitli varlıkları canlı algılatmış, ateş kültürü bilmecelerde ateşe bağlı olarak süren ocak kültürünün izlerini barındırmış, gök Tanrı kültürü bilmecelerde geçen dağların doruklarındaki ağaçları, göğe birtakım unsurları ait şimşegi, rüzgârı, yağmuru kutsallaştırmış, kişileştirmiştir. Yer-su kültürlerinden dağ, su, ağaç kültürleriyle ilgili inanışlar da Çukurova bilmecelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dağ kültürü, bilmecelerde çok yer kaplayan dağdan gelen, dağlarda bulunan varlıkları ortaya çıkarmıştır. Su kültürüyle ilgili olarak da, Çukurova bilmecelerinde de suyun kutsal bir varlık olarak algılandığını su ile ilgili bilmecelerde suyun, çağlayanın, selin, derenin, akarsuyun, nehrin vs. hep canlı olarak algılandığını bu nedenle de gerek insan gerek aslan gibi güçlü hayvan vasıflarıyla donatıldığını görmekteyiz. Hayvan kültürüyle ilişkili olarak bazı hayvanların Türklerin hem inancında hem de günlük yaşamında önemli olduklarından Çukurova bilmecelerinde de sıklıkla karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bu hayvanların varlığı aynı zamanda bu kültüre ilişkin eski Türk inanışlarının izlerini de vermektedir. Daha önce ilgili bölümde incelediğimiz gibi bazılarında bu izleri görmek mümkünse de bazı bilmecelerde yalnızca benzetme amaçlı kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Türklerin inanışlarında renklerin de önemli bir yeri vardır. Çukurova bilmecelerinde de renklerin sıklıkla kullanıldığını görüyoruz, her ne kadar bazıları bahsedilen anlamlarda kullanılmamışlarsa da varlıkları nitelerken, onlarla benzerlik kurarken renklerin de önemli bir işlevi olduğu gördük. Yani eski Türk kültüründe renkler yoluyla çeşitli kavramları adlandırmak nasıl bir öneme sahipse, bilmecelerde de renklerin varlıkları adlandırmada nitelendirmede önemli bir yeri olduğunu görmekteyiz.

Bazı sayıların da İslamiyet öncesi ve İslamiyet'le ilgili inanışlarda önemli bir yerinin, kutsiyetinin olduğunu çeşitli bilgilerden öğrenebiliyoruz. Bu sayıların Çukurova bilmecelerinde de yer aldığını ve bunların çeşitli anlamlar yüklediğini, çeşitli inanışları simgelediğini görebiliyoruz. Çukurova bilmecelerinde geçen bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, dokuz, on iki, kırk, doksan dokuz sayıları üstelendikleri çeşitli anlamlarla eski Türk kültürünün izlerini taşımaktadırlar.

Sonuç olarak, bilmeceler, zengin kültür hazineleri olarak Çukurova'da da yaşayan kendine özgü bir geleneği olan sözlü halk ürünleridir. Her ne kadar geçmişteki canlılığını korumasa da, geleneği oluşturan bilmece sorma ortamları giderek yerini modern çağa bıraksa da bilmeceler, Çukurova'da gençler, çocuklar arasında sorulmaya devam etmektedir. Sözlü geleneğe yaşayan bilmeceleri bağlı buldukları gelenekle birlikte yazılı ortama aktarmak ve geleceğe taşımak amacından hareketle, çalışmamızda Çukurova bilmece sorma geleneği ortaya konulmaya çalışılmış ve Çukurova bilmeceleri, biçim, içerik, dil ve üslup, eski Türk inanışlarının izlerini taşıması yönünden incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

SÖZLÜ BİLGİ KAYNAKLARI

(Ad-Soyad, Doğum Yılı, Eğitim Durumu, Mesleği, Doğduğu Yer)

- K.1: Kadriye Apaydın, 1967, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.2: Necmiye Külahlıoğlu, 1933, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.3: Murat Erdem, 1971, Ortaokul, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Söğütlü Köyü.
- K.4: Bedia Erdem, 1973, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.5: Mukaddes Karabucak, 1975, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Kuzgun Köyü.
- K.6: Sakine Coşkunoglu, 1941, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.7: Ayşe Çopuroğlu, 1933, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.8: İhsan Kenan, 1931, İlkokul, Emekli, Adana/Karaisalı/Bekirli Köyü.
- K.9: Nimet Kenan, 1955, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çakallı Köyü.
- K.10: Ahmet Davşan, 1938, Okuryazar, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Emelcik Köyü.
- K.11: Mehmet Ünalı, 1950, Çiftçi, İlkokul, Adana/Karaisalı/Emelcik Köyü.
- K.12: Sıdıka Damaksız, 1932, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Emelcik Köyü.
- K.13: Mustafa Kalem, 1938, İlkokul, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Bekirli Köyü.
- K.14: Ayşe Bulut, 1942, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çorlu Köyü.
- K.15: Ahmet Ceviz, 1933, Okuryazar, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Bekirli Köyü.
- K.16: Ahmet Bahça, 1932, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Bekirli Köyü.
- K.17: Ümmügülsüm Ceylan, 1937, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Bekirli Köyü.
- K.18: Ayşe Kılınç, 1938, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gildirli Köyü.
- K.19: İbrahim Gildir, 1941, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Gildirli Köyü.
- K.20: Şerif Kılıç, 1937, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gildirli Köyü.
- K.21: Emine Kılıç, 1969, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Kılıç Köyü.
- K.22: Hatice Kılıç, 1970, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gildirli Köyü.
- K.23: Ayşe Gildir, 1952, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gildir Köyü.
- K.24: Hanife Gildir, 1956, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gildirli Köyü.

- K.25: Cemile Gildir, 1958, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Kaladağ Köyü
- K.26: Ayşe Gildir, 1955, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Karakılıç Köyü.
- K.27: Şükriye Kuşdemir, 1956, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Gülüşlü Köyü.
- K.28: Raziye Sürmeli, 1940, Okuryazar Değil, Adana/Karaisalı/Çevlik Köyü.
- K.29: Lütfi Güngör, 1950, İlkokul, Çiftçi, Adana/Karaisalı/Çukur Köyü.
- K.30: Cennet Kantar, 1920, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Çukur Köyü.
- K.31: Fatma Erkek, 1925, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı/Kızıldağ Yaylası.
- K.32: Hüseyin Özcan, 1944, İlkokul, Ev Hanımı, Çiftçi, Adana/İmamoğlu/Koyunevi Köyü.
- K.33: Meliha Yavuz, 1956, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Tepecikören Köyü.
- K.34: Süleyman Özden, 1965, İlkokul, Çiftçi, Adana/Kozan/Kuytucak Köyü.
- K.35: Fatma Özden, 1965, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Kuytucak Köyü.
- K.36: Nergül Kara, 1960, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Salmanlı Köyü.
- K.37: Zeliha Köse, 1954, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Gökgöz Köyü.
- K.38: Fadime Gök, 1953, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Kızlarsekisi Köyü.
- K.39: Arif Gök, 1950, Lise, Ev Hanımı, Adana/Kozan/Kızlarsekisi Köyü.
- K.40: Yusuf Köse, 1945, İlkokul, Çiftçi, Adana/Kozan/Salmanlı.
- K.41: Rasim Günan, 1954, İlkokul, Emekli, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.42: Fadime Günan, 1949, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.43: Hafize Karakaş, 1942, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.44: Fadime Kaya, 1930, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.45: Mustafa Durmaz, 1962, İlkokul, Çiftçi, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.46: Mürüvvet Durmaz, 1962, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.47: Ahmet Durmaz, 1955, İlkokul, Çoban, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.48: Rahile Çırac, 1977, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Pozantı/Dağdibi Köyü.
- K.49: Ömer Seyfettin, 1966, Lise, İşçi, Osmaniye/Düziçi.
- K.50: Celal Karkın, 1950, İlkokul, İşçi, Osmaniye/Düziçi/Karkın Köyü.
- K.51: Fevzi Kuşçu, 1954, Lise, Memur, Osmaniye/Düziçi/Aliboşlu Köyü.

- K.52: İsmet Gerek, 1936, Lise, İmam, Osmaniye/Düziçi.
- K.53: Meriş Konur, 1949, Okuryazar, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi/Karkın Köyü.
- K.54: Gülperi Gül, 1964, İlkokul, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi.
- K.55: Aysel Topal, 1969, İlkokul, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi.
- K.56: Mustafa Köse, 1938, İlkokul, Emekli, Osmaniye/Düziçi/Karkın Köyü.
- K.57: Meryem Kırmıt, 1968, İlkokul, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi/Elbeyli Köyü.
- K.58: Ayşe Kırmıt, 1947, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi/Gökçayır Köyü.
- K.59: Ayşe Demirci, 1947, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Osmaniye/Düziçi/Gökçayır Köyü.
- K.60: Nuh Kılıç, 1950, Okuryazar, Çoban, Osmaniye/Düziçi/Çitli Köyü.
- K.61: Ali Nayan, 1950, İlkokul, Çiftçi, Osmaniye/Düziçi/Çotlu Köyü.
- K.62: Yusuf Yıldırım, 1951, Okuryazar, Çiftçi, Osmaniye/Düziçi/Elbeyli Köyü.
- K.63: Mustafa Yıldırım, 1949, İlkokul, Çiftçi, Osmaniye/Düziçi/Elbeyli Köyü.
- K.64: Yusuf Sıra, 1949, Okuryazar, Çiftçi, Osmaniye/Kadirli/Bekereci Köyü.
- K.65: Cemal Berksoy, 1934, Okuryazar, Çiftçi, Osmaniye/Kadirli/Sofular Köyü.
- K.66: Raziye Mercanlı, 1955, İlkokul, Ev Hanımı, Osmaniye/Kadirli/Bekereci Köyü.
- K.67: Nesile Mercan, 1986, Lise, Ev Hanımı, Osmaniye/Kadirli/Yukarıçıyanlı Köyü.
- K.68: Zübeyde Yakar, 1920, Okuryazar, Ev Hanımı, Osmaniye/Kadirli/Bahadırlı Köyü.
- K.69: Gülgün Yakar, 1962, İlkokul, Ev Hanımı, Osmaniye/Kadirli/Bekereci Köyü.
- K.70: Veysel Uçuk, 1950, İlkokul, Çiftçi, Osmaniye/Sumbas/Akçataş Köyü.
- K.71: Seyyide Aşçı, 1938, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy.
- K.72: Bakiye Demir, 1963, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy.
- K.73: Fatma Karay, 1963, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy.
- K.74: Ümmühan Koçan, 1931, Okuryazar Değil, Adana/Ceyhan/Çelemlı Köyü.
- K.75: Ayşegül Aksoy, 1977, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kırmıt Köyü.
- K.76: Saliha Yenisu, 1941, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy Köyü.
- K.77: Mehmet Aşçı, 1939, İlkokul, Esnaf, Adana/Yumurtalık/Yeniköy Köyü.
- K.78: Zafer Deniz, 1967, Lise, Çiftçi, Adana/Yumurtalık/Zeytinbeli Kasabası.
- K.79: Turan Kılıç, 1954, Lise, Öğretmen, Adana/Yumurtalık/Zeytinbeli Kasabası.
- K.80: Yahya Gürz, 1963, Lise, Çiftçi, Osmaniye/Düziçi.
- K.81: Mehmet Gürdal, 1933, İlkokul, Emekli, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.

- K.82: Bayram Adanalı, 1937, Okuryazar, Emekli, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.
- K.83: Sıtkı Aslanbay, 1960, İlkokul, Esnaf, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.
- K.84: Durdu Tekyiğit, 1942, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.
- K.85: Duran Burhan, 1940, Ortaokul, Emekli, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.
- K.86: Meryem Burhan, 1970, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Demirtaş Köyü.
- K.87: Ayşe Burhan, 1944, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Sugözü Köyü.
- K.88: Hasan Alkan, 1938, İlkokul, Emekli, Adana/Yumurtalık/Hamzalı Köyü.
- K.89: Fatma Yener, 1958, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kurtkulağı Kasabası.
- K.90: Gülsüm Uçkun, 1953, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.91: Kezban Aşkın, 1928, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.92: Mahmut Aşkın, 1972, Ortaokul, Balıkçı, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.93: Müzeyyen Uçkun, 1957, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.94: Döndü Bayhan, 1951, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.95: Nazım Bayhan, 1950, Okuryazar, Çiftçi, Adana/Ceyhan/Kurtpınar Kasabası/İncirli Mahallesi.
- K.96: Melaha Kizli, 1963, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.97: Fatma Alagöz, 1948, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.98: Fatma Uzel, 1958, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.99: Azize Gilik, 1957, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.100: Sabahat Abasıkeleş, 1948, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.101: Makbule Gaygılı, 1944, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Azizli Köyü.
- K.102: Sultan Abasıkeleş, 1981, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Burhanlı Köyü.
- K.103: Teslime Kahraman, 1951, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Sarımazı Köyü.
- K.104: Halil Çakmak, 1938, Okuryazar, Çiftçi, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası.

- K.105: Hatice Çakmak, 1968, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası.
- K.106: Durmuş Erdem, 1944, Ortaokul, Çiftçi, Adana/Ceyhan/ Değirmendere Köyü.
- K.107: Durdane Ateş, 1962, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası.
- K.108: Emine Kaymak, 1944, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası.
- K.109: Hasan Kaymak, 1940, İlkokul, Çiftçi, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası.
- K.110: Hatice Binacı, 1933, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Sarımazı Kasabası (Bulgaristan/Urçuk/Belokaryalı).
- K.111: Şadiye Kara, 1938, Okuryazar Değil, Adana/Kozan/Eskimantaş Köyü.
- K.112: Mustafa Dağlı, 1971, Üniversite, Öğretmen, Adana.
- K.113: Süleyman Dağlı, 1933, İlkokul, Emekli, Adana/Kozan/Dağlıca Köyü.
- K.114: Ahmet Tatar, 1964, Önlisans, Memur, Adana/Sofulu Köyü.
- K.115: Gülbiye Serçe, 1944, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy.
- K.116: Ayşe Coşkun, 1947, Okuryazar, Ev Hanımı, Adana/Yumurtalık/Yeniköy.
- K.117: Yahya Gürz, 1963, Lise, Emekli, Osmaniye/Düziçi/Çitli Köyü.
- K.118: Nazife Aşanboğa, 1955, Lise, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Kırmıt Köyü.
- K.119: Hatice Platin, 1985, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan.
- K.120: Fadime Tokma, 1970, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan.
- K.121: Fahire Öztürk, 1972, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan/Ekinyazı Köyü.
- K.122: Sultan Aşanboğa, 1939, Ev hanımı, Okuryazar Değil, Adana/Yahşılar Köyü
- K.123: İlhan Ayrınlı, 1955, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan/Nazımbey Yeniköy.
- K.124: Makbule Öztürk, 1964, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan/Çokçapınar Köyü.
- K.125: Firdevs Öztürk, 1929, Ev Hanımı, Okuryazar, Adana/Ceyhan/Nazımbey Yeniköy.
- K.126: Emine Kızılırmak, 1960, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/İmamoglu/Danacılı Köyü.
- K.127: Gülen Sağır, 1950, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan.
- K.128: Yüksel Elgün, 1950, Ev Hanımı, İlkokul, Adana/Ceyhan/Yeniköy.
- K.129: Fehire Kılınç, 1940, Ev Hanımı, Okuryazar Değil, Adana/Ceyhan.
- K.130: Behiye Atalay, 1946, Ev Hanımı, Ortaokul, Adana/Ceyhan.
- K.131: Hasan Gördem, 1970, Ortaokul, Esnaf, Adana/Ceyhan.
- K.132: Asiye Osoydan, 1932, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan.
- K.133: Hasan Cesur, 1980, Lise, İşçi, Adana/Ceyhan/Doruk Kasabası.

- K.134: Durmuş Cenk, 1970, Lise, Esnaf, Adana/Ceyhan.
- K.135: Hasan Büyükkayın, 1954, İlkokul, Esnaf, Adana/Ceyhan.
- K.136: Müzeyyen Yıldırım, 1946, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan.
- K.137: Fatma Saçlı, 1973, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan.
- K.138: Refika Yetken, 1964, Lise, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan.
- K.139: Fatma Şahin, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Tufanbeyli.
- K.140: Gülten Tali, 1944, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Tuzla Köyü.
- K.141: Çiğdem Çiçek, 1986, Üniversite, Öğrenci, Adana.
- K.142: Mehmet Duman, 1955, Üniversite, Öğretim Görevlisi, Elazığ.
- K.143: Hasan Saldık, 1975, İlkokul, İşçi, Adana/Ceyhan.
- K.144: Mukaddes Köse, 1970, Üniversite, Memur, Adana/Kozan.
- K.145: Seyfettin Aykan, 1963, Lise Mezunu, Memur, Adana/Kozan.
- K.146: Cumali Akış, 1976, Üniversite, Avukat, Adana/Karaisalı.
- K.147: Selime Akış, 1951, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı.
- K.148: Ümmü Yılmaz, 1968, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Karaisalı.
- K.149: Osman Yüce, 1970, İlkokul, Çiftçi, Adana/İmamoğlu.
- K.150: Nalan Yutmaz, 1964, Üniversite, Memur, Adana.
- K.151: Emrah Uzunoglu, 1995, Üniversite, Öğrenci, Adana.
- K.152: Sami Güven, 1961, İlkokul, İşçi, Adana/Pozantı.
- K.153: Bünyamin Akkiprik, 1950, İlkokul, İşçi, Adana/Pozantı.
- K.154: Hasan Basri Cücük, 1993, Üniversite, Öğrenci, Osmaniye/Düziçi.
- K.155: Ayşe Bilgi, 1938, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Adana/Tufanbeyli/Çatalçam Köyü.
- K.156: Tuğçe Kiriş, 1995, Üniversite, Öğrenci, Adana.
- K.157: Bekir Dağsever, 1962, Lise, Emekli, Osmaniye/Düziçi/Çitli Köyü.
- K.158: Pınar Yalımyıl, 1993, Üniversite, Öğrenci, Adana.
- K.159: Ali Ekber Dağhan, 1969, Üniversite, Memur, Adana.
- K.160: Fatma Süzer, 1940, Lise, Emekli, Osmaniye/Koçyurdu Köyü.
- K.161: Handan Usanmaz, 1968, Lise, Ev Hanımı, Adana.
- K.162: Ayde Yasavbulat, 1963, Üniversite, Memur, Adana.
- K.163: Mustafa Taşçı, 1955, Üniversite, Öğretim Görevlisi, Adana/Ceyhan.
- K.164: Nermin Taşçı, 1960, Üniversite, Emekli, Adana/Kadirli.

- K.165: Ayfer Eyüpoğlu, 1990, Üniversite, Öğrenci, Adana/Kadirli.
- K.166: Mukaddes Köse, 1969, Üniversite, Memur, Adana/Kozan/Salmanlı Köyü.
- K.167: Mesut Gözlu, 1972, İlkokul, Çiftçi, Adana.
- K.168: Nizamettin Tarçın, 1947, Ortaokul, Emekli, Adana.
- K.169: Adalet Tarçın, 1951, İlkokul, Ev hanımı, Adana.
- K.170: Nimet Erçetin, 1950, Okuryazar, Ev hanımı, Tarsus/Cırmıklar Köyü.
- K.171: Meral Tarçın, 1979, İlkokul, Ev hanımı, Tarsus.
- K.172: Ayşe Pehlivan, 1960, Lise, Ressam, Adana/Ceyhan/Tumlu Köyü.
- K.173: Müslüme Yağbasan, 1962, İlkokul, Ev Hanımı, Adana/Ceyhan/Tumlu Köyü.

KAYNAKÇA

- Abrahams, R. D.–Dundes, A. (2007). Bilmeceler. *Milli Folklor*, 73, 118.
- Adana Güçbirliği Vakfı. (1999). *Adana (sosyo-ekonomik rapor)*. Adana.
- Ahçı Dede İbrahim. (1957). *Ahçı Dede İbrahim Efendinin hatıraları*. İstanbul.
- Akagündüz, E. (2011). *Adana ili Buruk beldesi monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Akalın, L. S. (1954). *Erzurum bilmeceleri*. İstanbul.
- Akbaş, A. (1998). *Çatova (Elbistan) bilmecelerinin zemini üzerine*. Ankara: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı.
- Akbulut, İ. (2002). *Osmaniye ili Kadirli ilçesi Yeniköy (Kürtköy) monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Akçakoyun, M. (2010). *Adana ili Sarıçam ilçesine bağlı Kılıçlı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi Adana.
- Akdeniz, N. (1972). Bilmeceler (“The standard diztionary of folklore”dan çevrilmiştir). *Folklor Doğru*, 21, 22.
- Aksan, D. (1993). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aktay, E. (2004). *Bağlarbaşı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Albayrak, C. (2008). *Adana ilinin Zeytinli köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Alma, İ. (2012). *Adana ili Karaisalı ilçesi Baramağı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Alperen, A. (1996). Folklor ve edebiyatın unutulmuş unsuru: bilmeceler. *Milli Folklor*. 31/32, 117-119.
- Arslanhan, H. İ. (2001). *Adana Tufanbeyli ilçesi Yamanlı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Artun, E. (2005). *Türk halkbilimi*. Adana: Kitabevi.
- Artun, E. (2006). *Adana halk kültürü*. Adana.
- Avcı, M. (1998). *Adana Yüreğir ilçesi Kızılkas köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Avcıoğlu, D. (1995). *Türklerin tarihi, c.1*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Aydın, H. (1970). Bilmeceler. *Folklor Doğru*, 10, 15-16.
- Aydınlı, M. (2008). *Adana ili Kozan ilçesi Marangeçili köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Azar, B. (2009). İyiliğın somut rengi hızır ve kültürümüzdeki fonksiyonları. *I. Ulusal İyilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (s. 273-275). Elazığ.
- Azar, B. (2013). Dünü-bugünü ve sorunlarıyla bilmeceler: Elazığ örneğı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 54.
- Bahçeci, M. (1956). Yeniarmutçuk köyü bilmeceleri. *Türk Folklor Araştırmaları*, 89.
- Balta, E. E. (2013). Bilmecelerin dil-düşünme bağlamında eğitimdeki yeri ve önemi. *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 8, 893-894.
- Başgöz, İ. (1993). *Türk bilmeceleri I*. Ankara.
- Başgöz, İ.-Tietze, A. (1999). *Türk halkının bilmeceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Batur, M. (1960). (Edirne'den derlemeler): Sinanköy bilmeceleri. *TFA*, 133, 2272.
- Bektik, C. (2008). Ataköy köyü monografisi. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Beşirli, Ç. (1979). Kerkük bilmeceleri (tapmacaları). *TFA*, 359.
- Boratav, P. N. – Başgöz, İ. (1974). Türk halk bilmeceleri. *Folklor Doğru*, 37, 2-35.
- Boratav, P. N. (1992). *100 soruda türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozyiğıt, A. E. (1980). Ankara bilmeceleri. *Türk Folkloru*, 16, 23.
- Bozyiğıt, A. E. (1981). Ankara bilmeceleri (3). *Türk Folkloru*, 19, 21.
- Büyükgüzel, O. (2007). *Adana ili İmamoğlu ilçesi Kale köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Büyük Lügat ve Ansiklopedi. (1969). İkinci cilt. İstanbul: Meydan yayınevi.
- Cihangiroğlu, B. (2004). *Sumbas ilçesi monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Çamur, İ. (2007). *Adana ili Kozan ilçesi Ergenuşığı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Çelebioğlu, A.-Öksüz, Y. (1979). *Türk bilmeceler hazinesi*. İstanbul: Ülku Yayınevi.
- Çete, B. (1955). Mersin'in Tepe köyünde meteller (bilmeceler). *TFA*, 73.

- Coşkun, F. (2002). *Karacaören köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Coşkun, N., (2010). Tahtacılarda üç sayısı ve üçleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 56, 77-79.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dağ, N. (2008). *Adana ili Karaisalı ilçesi Hacılı köyü köy monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Dağ, O. M. G. (2010). *Adana ilinin Aladağ ilçesine bağlı Kıcak köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Demiray, K. (1988). *Resimli temel türkçe sözlük*. İstanbul.
- Demiray, M. G. (1985). *Bilmeceler ve oyun tekerlemeleri*. İstanbul.
- Demirci, A. (2001). Türkiye ve Azerbaycan sahasında bilmece türü. *Milli Folklor*. 50, 79.
- Deniz, H. (2010). *Adana ili Aladağ ilçesi'ne bağlı Ceritler köyü (Meydan yaylası) monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Deveci, T. (2010). *Adana ili Karaisalı ilçesine bağlı Çetirevli-Gökkuyu köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Dikmen, A. (2008). *Hanyeri köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle türk şiir bilgisi*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Doğaner, A. (2013). *Çukurova bölgesi konargöçerlerinde halk kültürü ve halk edebiyatı*. Yayınlanmamış doktora tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Doku, P. (2011). *Adana ili Ceyhan ilçesi Doruk kasabası monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Durbilmez, B. (1995). Taşpınar (Sorgun Yozgat) bilmeceleri. *Milli Folklor*. 9, 55. Ankara.
- Durbilmez, B., (2011). Batı Trakya türk kültüründe mitolojik sayılar. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1, 86.
- Duymaz, A. (2006). Afganistan özbeklerinin bilmeceleri ile anadolu sahası bilmecelerinin ortak yapı özellikleri üzerine. *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na armağan*. Konya: Kömen-Sota Yayınları.

- Efendiyev, B. (1970). *Azerbaycan şifahi halg edebiyatı*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Ekrem, N. E. (1996). Hunlarda renk ve yön bilgisi. *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*. (s.86). Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Elçin, Ş. (1965). Gölpazarı bilmeceleri. *Türk Kültürü Araştırmaları II*. (s. 69-76). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Elçin, Ş. (1970). *Türk bilmeceleri*. İstanbul.
- Ersoy, R. (2001). Karadeniz'e kıyısı bulunan türk topluluklarında ortak bilmece kültürü. *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri II*. Cilt, (s.60-62). Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Ersoy, R. (2004). Sözlü kültür ve sözlü tarih ilişkisi üzerine bazı görüşler. *Milli Folklor*. 61, 102-103.
- Eröz, M. (1992). *Eski türk dini (gök tanrı inancı) ve alevilik-bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Evren, M. (2006). *Tandır köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Genç, R. (1996). Türk düşüncesi, davranışı ve hayatında renkler ve sarı, kırmızı, yeşil. *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*. (s. 41-42). Ankara: Ayk Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Genç, R. (2009). *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Georges, R. A. - Dundes, A. (1974). Bilmecenin yapısal bir tanımına doğru. *Folklor Doğru*. 37, 87-92
- Göçer, Z. (2007). *Yumurtalık ilçesi Kaldırım kasabası monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Göktaş, B. (2012). *İmamoğlu ilçesi monografisi*. Çukurova Üniversitesi. Yayınlanmamış lisans tezi. Adana.
- Görkem, İ. (1999). Sözlü kültür geleneği açısından Elazığ bilmeceleri. *Milli Folklor*. 43, 13-15.
- Gözükızıl, Ö. (2013). *Çanakkale halk kültürü I*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Gurbanov, G. (1960). *Türkmen halk matalları*. Akçaabad.
- Gündoğdu, S. (2009). *Adana ili Feke ilçesine bağlı İnderesi köyü monografisi*.

- Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Güngör, N.-Ozanoğlu, İ. (1939). *Kastamonu bilmeceleri*. İzmir: Kastamonu Halkevi Yayını.
- Güngör, H. (1991). Gagauz bilmeceleri. *Milli Folklor*. 9, 56-57.
- Güngör, H. (2002). *Eski türklerde din ve düşünce, türkler*, c.3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güngör, G. (2004). *Adana ili Aladağ ilçesi monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Güvenç, A., Ö. (2009). Kırk sayısının halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı üzerine bir inceleme. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 87-88.
- Güver, M. (1971). Kadirli'nin Aşağı ve Yukarı Karakütük köyleri bilmeceleri. *Folklor Doğru*. 17.
- Halil, A. (1955). Sivas'ta derlenen bilmeceler. *TFA*, 76.
- Hasan, H. (2005). *Makedonya türklerince söylenen bilmeceler ve tekerlemeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Hassan, Ü. (1986). *Eski türk toplumu üzerine incelemeler*. Ankara.
- Heyet, C. (1996). Türklerin tarihinde renklerin yeri. *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri*. (s. 55-60). Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Işık, R. (2004). Türklerde ağaçla ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, 92-93. Elazığ.
- İçel, H. (2006). Türk bilmeceleri ve motif index'te yer alan bilmeceler. *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*. Konya: Kömen-Sota Yayınları.
- İldeş, G. (2009). *Adana ilinin Ceyhan ilçesine Kızıldere köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün şamanizm (materyaller ve araştırmalar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İslam Ansiklopedisi. (1993). *Bilmece maddesi*. 2. Cilt. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi.
- İyibiçer, M. (2000). *Halk edebiyatı Karatepe köyü monografisi çalışması*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Kafasıbüyük, F. (2008). *Adana ili Tufanbeyli ilçesi Kayapınar köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.

- Karadağ, H. (1986). Elazığ'dan derlenen bilmeceler. *Türk Folklorundan Derlemeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Karadavut, Z. (2006). Kırgız bilmeceleri. *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*. (s. 481-486). Konya: Kömen-Sota Yayınları.
- Karademir, F. (2007). Kalıp kullanımları bakımından türk halk bilmeceleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 107-131.
- Karademir, F. (2007). Halk bilmecelerindeki renklerin kullanım sıklığı ve işlevselliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 21, 193.
- Karademir, F. (2008). Halk bilmecelerinin oluşum ve biçimlenmesindeki etkenler üzerine. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*. 14, 2-15. Kırgızistan.
- Karanfıldağı, S. (2007). *Adana ilinin Pozantı bağlı Hamidiye köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Karaoğlu, Y. (1994). *Adana bilmeceleri*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Kaya, D. (1998). Anonim halk şiiri olarak bilmeceler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 6, 71-77. Sivas.
- Kaya, İ. (2001). *Zerdali köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Kelleci, O. (2007). *Adana ilinin Karaisalı ilçesine bağlı Çevlik Köyünün monografi çalışması*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Kocadağ, İ. (1998). İzmir'den derlenmiş bilmeceler. *Türk Halk Kültüründen Derlemeler* (s.121-122). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kocakaplan, İ. (2011). *Açıklamalı edebi sanatlar*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Koç, M. (2008). *Adana ili İmamoğlu ilçesine bağlı Malıhıdırlı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Koç, E., Ünal, B. Z. (2008). Sosyo-ekonomik gelişmişlik parametleri analizi: osmaniye ili değerlendirmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1, 135. Adana.
- Koz, S. M. (1974). Tomarza bilmeceleri. *Folkloru Doğru*. 37, 49.
- Koz, S. M. (1976). Adana köylerinden bilmeceler. *TFA*, 328.

- Küçük, M. A. (2013). Türk destanlarında sayı motifinin dini yansımaları. *Gazi Türkiyat*. 13, 98-103.
- Maden, F. (2011). Bekaşilikte giysi ve sembol olarak tac. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 66-67.
- Mudu, M. (2004). *Osmaniye ili Düziçi ilçesi Karagedik köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Oğuz, M. Ö. (1994). Türk dünyası müşterekleri nelerdir, nasıl tespit etmeliyiz, nasıl yararlanmalıyız?. *İkinci Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri*. (s. 397). Ankara.
- Onay, A. T. (1996). *Türk halk şiirlerinin şekil ve nev'i*. Ankara.
- Öcal, A. G. (2009). *Yassıçalı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş I*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önder, S. (1998). *Ceyhan ilçesi Kızıldere köyü folkloru araştırması*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Örnek, S. V. (1988). *100 soruda ilkelde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Öziç, P. (2001). *Adana Pozantı ilçesi Aşçıbekirli köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Özkan, A. (2009). *Yeşilköy monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Öztorun, Z. (2008). *Osmaniye ili Kadirli ilçesi Yusufizzettin köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Öztürk, A. (1985). *Türk anonim edebiyatı*. İstanbul.
- Pekacar, Ç. (2003). Kumuk türklerinin bilmeceleri. *Milli Folklor*. 60, 211-216.
- Polat, Ş. (1956). Kelkit-Suşehri dolaylarında bilmeceler. *TFA*. 81, 2290.
- Pürlü, K. (1986). Sivas Karalar köyü tekerlemeleri. *Türk Folklorundan Derlemeler 1986/1*. (s. 252-254). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- Sakaoğlu, S. (1982). Bilmecelerimizde doldurma kelimeler. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, (s. 345-350). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (1986). *Folklor yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1989). Bilmecelerde soru kayması. *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu (hayatı, yayınları ve yazılarından seçmeler)*. (s. 141). Konya.
- Sakaoğlu, S. (1995). Azerbaycan ve anadolu sahası bilmecelerinde görülen yapı ortaklıkları üzerine. *İpekyolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*. (s.492-498). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarı, E. (1971). Bilmecelerimiz ve Kapuköy'den bilmeceler. *TFA*. 268. 6151-6152.
- Seyidov, N. (1983). Bilmeceler hakkında bazı görüşler (1). *Türk Folkloru*. 49, 10-13.
- Seyidov, N. (1983). Bilmeceler hakkında bazı görüşler (3). *Türk Folkloru*. 52, 19-20.
- Sokolov, Y. M. (1975). Bilmeceler. *Folklor Doğru*. 38, 13-15.
- Şafak, M. L. (1980). Karadeniz bölgesi- Trabzon yöresi- bilmeceleri. *Türk Folkloru*. 8, 23.
- Şaul, M. (1974). Dünyada bilmece araştırmaları. *Folklor Doğru*. 37, 81-86. İstanbul.
- Şimşek, E. (1996). Azerbaycan bilmecelerinde kafiye-redif ve bunlarla ilgili bazı problemler. *Milli Folklor*. 29/30, 34-36.
- Şimşek, E. (2003). Bilmeceler. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi. III. Cilt*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Şimşekçi, E. (2005). *Osmaniye ilinin Kadirli ilçesine bağlı Azaplı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Tatlı, S. (2012). *Adana ili Seyhan ilçesi Kayışlı köyü monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Tarçın, G. (2000). *Adana-Ceyhan ilçesi İsalı köyü folklor araştırması*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Tekgül, B. (2002). *Adana ili Karataş ilçesi monografisi*. Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Tezcan, M. (1996). *Kültürel antropoloji*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Thalhammer, İ. (1984). Bütün türkler arasında ortak bilmece var mıdır?. *Türk Folklor Araştırmaları*. (s.113). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- Türkçe Sözlük. (2005). *Bilmece mad.* 10. Baskı. Ankara: TDK
- Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. (1977). *Bilmece mad.* Ankara: Dergah Yayınları.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü. (2001). *Bilmece mad.* Cilt 1. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Türk Dünyası Ortak Edebiyatı/ Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. (2003). *Bilmece mad.* Cilt III. Ankara. AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Uçuk, Ö. (2008). *Gafarlı köyü monografisi.* Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi.* İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Urucu, F. A. (2009). *Adana ili Kozan ilçesine bağlı Boztahta köyü monografisi.* Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yalçinkaya, B. (2010). *Adana ili Aladağ ilçesine bağlı Başpınar yaylası monografisi.* Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yardımcı, M. (1994). Anadolu ve dış türkler edebiyatlarında ortak bilmececeler. *İkinci Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildirileri*, (s. 377-380). Ankara.
- Yardımcı, M., (2008). Geleneksel kültürümüzde ve âşıkların dilinde sayılar. Edebiyat Tarihi Çerçevesinde Âşık Edebiyatı Araştırmaları (<http://www.mehmetyardimci.com/akademikyazilar.htm>.), (s. 641-642). Ankara.
- Yıldırım, D. (1985). Türk folklor araştırmalarının problemleri. *Erdem. C.I.*, 2. (s. 549-551).
- Yıldırım, D. (1986). Orta Asya bozkırlarından urum'un eline (türk sözlü şiir sanatının yayılması üzerine). *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II.c, (s. 442). Ankara.
- Yıldırım, D. (1999). Dede Korkut'tan Ozan Barış'a dönüşüm. *Türk Dili.* 570, 31-32.
- Yıldırım, A. (2002). *Adana ili Karaisalı ilçesi Salbaş beldesi monografisi.* Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yılmaz, T. (2000). *Adana ili Karaisalı ilçesi Kırıklı köyü folklor araştırması.* Yayınlanmamış lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yolcu, F. (2008). *Adana ili Ceyhan ilçesi halk kültürü araştırması.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.
- Yörük, S. (2012). Adana şehrinin tarihi gelişimi (xvi.-xviii. yüzyıllar). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 289, Adana.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

<http://www.adana.gov.tr>

<http://arsiv.zaman.com.tr>

<http://illertarihi.blogcu.com>

<http://www.osmaniye.gov.tr>

<http://www.osmaniyekulturturizm.gov.tr>

<http://www.tuik.gov.tr>

<http://tr.wikipedia.org>

YEREL KELİMELER SÖZLÜĞÜ

-A-

Alıç: Bir tür meyve.

Anlık: Tarla sınırı.

Arzuoğlu: Bilmecenin söylendiği köyde bir köprü yapan kişinin adı.

Azgan diken: Battığı zaman çok acıtan, dağlarda yetişen bir diken.

-B-

Ba: Domuzu tuzağa düşürüp yakalamak için domuzun önünü kesen kişiler, yol kesen kişiler.

Baldıran: Toprak altında yetişen bir tür sebze.

Berkit-: Sıkmak

Berkitmek: Sıkı bağlamak.

Bider: Tohumluk tahıl (Koz, 1976, s.1).

Bila yüzlü: Yüzsüz, yüzü olmayan.

Böğü: Et yiyen örümcek.

Bukağı: Dananın ayak bileği.

Bük: Yaban çileklerinin yetiştiği saban girmeyen yerler.

-C-

Copuz: Sap.

-Ç-

Çakıldak: Değirmenin dönen, ses çıkartan parçası.

Çırçır: Pamuk ile çığıti birbirinden ayıran alet.

Çıtıra-: Sessizce hareket etmek.

Çift sürmek: Dört öküzün gözü, iki de sürenin gözü, sekiz öküzün ayağı, iki de insanın ayağı.

Çiğdem: Bir tür meyve, toprak altında biten sarımsak gibi görünen yayvan bir bitki türü.

Çörüt-: Kurumak.

Çulfalık: Bir tür dokuma tezgâhı.

-D-

Dam: Fırın.

Direk: Ustunu taşıyan meşe ağacından yapılan ağaç parçası.

Dit-: Ayrıştırmak.

Dokurcun: Buğday demetlerinin dokuz tane üst üste dizilmesine dokurcun denir.

-E-

Elbiz: Örümcek ağı. Örümcek yumurtladığında yavrusu bulgur tanesi kadar küçük olurmuş.

Ellez: İbrik.

Ellik: Ekin biçerken ağaçtan yapılmış ele geçirilen kılıf.

-G-

Gağır-: Bağırmak.

Geçemek: Havuca benzer bir tür meyve.

Gökçe oğlak: Gece öten bir kuş.

Gön: Deri.

Gubar-: Böbürlenmek.

Gün: Dışarı, güneş, gündüz .

-H-

Haba: Bir tür yelek.

Hakık: Bir süs boncuğu, nar tanesi.

Hızman: Bir çeşit arı kovanı.

-İ-

Istar: Halı, kilim dokunan tezgah.

Iy-: Dokumak.

-İ-

İğ: Mil şeklinde çukruğa takılan demir parça, üzerine iplik sarılır.

İnge: Yenge.

İskele köpeği: Başboş köpeğe iskele köpeği denir.

-K-

Kalbur: Buğday eleği.

Kamalak: Sarı katran çıkarılan bir çeşit çam ağacı.

Kanır-: Yukarı kaldırmak.

Kav: Hafif; ince bez gibi deri.

Keç: Kiş.

Kepez: Horozun ibiği.

Keşiş: Müslüman olmayan kişi.

Kirmen: Yün eğirmeye yarayan alet.

Kolan: Enli ip.

Körük: Kömürü tutuşturmaya yarayan alet, ateşi kor halinde tutar.

Köşek: Deve yavrusu.

Köten: Pulluk, büyük saban (<http://www.turkcebilgi.com>).

Kunnacı: Hamile.

Kunnacı: Karnında yavrusu olan at, eşek vb. hayvan.

Kurk: Kuluçka.

Kuyar-: Bırakmak.

Küren: Çokluk.

-L-

Loğ taşı (Yuvarlak taş): Toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir. Anadolu köylerinde, toprak damlı evlerin çatısı üzerindeki toprağın sıkılaştırılmasında kullanılan bir tür baskı aracıdır. Loğtaşı ile sıkılaştırma sonucu damdan içeri yağmur suyu geçmez (<http://tr.wikipedia.org>).

-M-

Malama: Taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl (<http://tr.wikipedia.org>).

Mertek: Çam ağacından yapılan ağaç parçası.

Mertek: Ev tavanındaki hezen, yük taşıyan kiriş.

Meses: Çift sürmek için öküzü hareket ettirmeye yarayan değnek. Mesesin ucunda bir çivi vardır, öküze batar, öküzün yürümesi için mesese takılır. Demiri toprağa çakıp meses yukarı bakar.

-N-

Nacak: Kısa saplı balta.

Namıt: Bıçak.

Nişadır: Nazar değmemesi için çocukların omzuna asılan göz taşı.

-Ö-

Ödürge: Süpürge.

Örk: Kabağın uzantısı.

Övendire: Hayvanları dürtmek, harekete geçirmek için kullanılan, ucu çivili uzun değnek.

-P-

Palıza: Nişasta ile pişen bir tatlı türü.

Patacı: Diz ile kasık arasındaki kısım.

Pelit: Meşe ağacında yetişen meyvedir. Pelitin dış kabukları tekneye benzer, tahtası denen meyvesidir, kabuğun içinden çıkar.

Piz: Pamuğun kabuğu

Potuk: Deve yavrusu

Pür: Çamın ucundaki sivri yapraklar. Çam pürü, kuzu ve oğlakları sıcak tutması için altlarına serilen kuru yapraklar olarak kullanılır.

-S-

Saban demiri: Sabanın toprağı yarmaya yarayan taban kısmına takılan demir (<http://tr.wiktionary.org>).

Sıpt-: Sıyırmak.

Soğukluk: Şekerli suyun içine nar ekşisi konur, soğukluk olur. Bir içecek türüdür, yazın içilir.

Soy: Patlıcanın sapı

-Ş-

Şemedan: Bir kavun türü.

-T-

Taam: Yemek, aş.

Taka: Duvarın içinde derin gömme küçük dolap.

Tejen: Tereyağının bozulmaması için kullanılan keçi derisinden yapılan saklama kabı.

Teşt: Büyük leğen.

Tevir tevir: Çeşit çeşit.

Tolu: Koyun dıkkısı (benzetme).

Topak: Hezeni destekleyen ağaç parçası.

Tuluk: Su taşımaya yarayan siyah, keçi derisinden yapılan eşya.

-U-

Urgan: Çıkırığa takılan ip.

Ustun: Evin tavanında üst ve orta kısmındaki yükü taşıyan kavak ve çam ağacından yapılan uzun ağaç parçası.

-Y-

Yaba: Birkaç dişli, büyükçe bir çatal şeklindeki ziraat aleti. Başlıca olarak tınaz, saman gibi gevşek malzemeleri savurmakta veya bir yere yüklemekte kullanılır. Malzemenin türüne göre diş sayısı değişmekle birlikte; genellikle 3-5 dişlidir. Çoğunlukla çatal kısmı metalden, sapı tahtadan üretilir. Tamamen tahtadan üretilenlerine de rastlanır (<http://tr.wikipedia.org>).

Yağ dürümü: Yufka ekmeğın içine tere yağ konup dürülür.

Yayık: Yağ çıkarmak için davar derisinden yapılan kırmızı renkte bir eşya. Yaşlı çam ağaçların dış kabuklarından hayvan derisi işlenir, deri kaplanır. Keçi derisinden de yapılır. İçine yoğurt katılır, fişeklerle yağı çıkartılır. Hem ayran yapılır hem de yağ çıkarılır. Pıynar ağacının köküyle deri iyice temizlenir, derinin kokusu gider. Böylece ağacın rengi deriye çıkar.

Yit-: İtelemek.

Yolak: Ev yolu.

Yon-: Yontmak.

Yuvak: Damın üstü topraktan olur, toprağı düzlemek için kullanılır, böylece dam akmaz.

-Z-

Zincar: Çileğın yaban hali

FOTOĞRAFLAR

Bilmecelere Konu Olanlar

Fotoğraf 1: Köy evinde soba ve sürekli üzerinde bulundurulan güğüm (ÇB/TCB-6.73.)

Fotoğraf 2: Köy evlerinin tavanı. Mertek (hezen) ve salmalardan oluşur (ÇB/İCB-5.1.)

Fotoğraf 3: Köy evindeki ocak (ÇB/TCB-6.81.)

Fotoğraf 4: Köy ocağı ve yufka ekmekler

Fotoğraf 5: Ev avlusundaki ocak 1

Fotoğraf 6: Ev avlusundaki ocak 2

Fotoğraf 7: Ekmek sacı (ÇB/TCB-6.66.)

Fotoğraf 8: Yufka ekmek yapılırken

Fotoğraf 8: Yufka ekmek (ÇB/TCB-3.36.)

Fotoğraf 9: Hamur bezeleri (ÇB/TCB-3.18.)

Fotoğraf 10: Ekmek fırını (tandır) (ÇB/TCB-6.93.)

Fotoğraf 11: Ekmek fırını (tandır)

Fotoğraf 12: Su kuyusu (ÇB/TCB-8.40.)

Fotoğraf 13: Su kuyusu

Fotoğraf 14: Gaz lambası (ÇB/TCB-6.165.)

Fotoğraf 15: Kantar (Terazi) (ÇB/TCB-6.317.)

Fotoğraf 16: Plastik ibrik 1 (ÇB/TCB-6.247.)

Fotoğraf 17: Plastik ibrik 2

Fotoğraf 18: Bakır ibrik

Fotoğraf 19: Sacayağı (ÇB/TCB-6.86.)

Fotoğraf 20: Un eleği (ÇB/TCB-6.99.)

Fotoğraf 21: Ekmek sacı

Fotoğraf 22: Ekmek tahtası ve oklava (ÇB/İCB-4.2.)

Fotoğraf 23: Istar tezgahı (ÇB/TCB-6.246.)

Fotoğraf 24: Kirmen (ÇB/TCB-6.262.)

Fotoğraf 25: Yuvak (loğ taşı) (ÇB/TCB-6.330.)

Fotoğraf 26: Yuvak ile toprak dam düzlenirken

Fotoğraf 27: Baston (ÇB/TCB-6.207.)

Fotoğraf 28: Sapan (ÇB/TCB-6.47.)

Fotoğraf 29: Havlu (ÇB/TCB-6.238.)

Fotoğraf 30: Ayna (ÇB/TCB-6.198.)

Fotoğraf 31: Tespih (ÇB/TCB-6.319.)

Fotoğraf 32: Mısır (ÇB/TCB-2.10.)

Fotoğraf 33: Yer fıstığı (ÇB/TCB-2.125.)

Fotoğraf 34: Kırmızı Biber (ÇB/TCB-2.139.)

Fotoğraf 35: Ayçiçeği (ÇB/TCB-2.216.)

Fotoğraf 36: Muşmula (ÇB/TCB-2.94.)

Fotoğraf 37: Nar (ÇB/TCB-2.95.)

Fotoğraf 38: Ayva (ÇB/TCB-2.30.)

Fotoğraf 39: Hurma (ÇB/TCB-2.58.)

Fotoğraf 40: Patlıcan (ÇB/TCB-2.166.)

Fotoğraf 41: Kabak (ÇB/TCB-2.135.)

Fotoğraf 42: Pelit (ÇB/TCB-2.254.)

Fotoğraf 43: Büyükbaş hayvanlar (inek) (ÇB/DCB-3.5.b.)

Fotoğraf 44: İnek dışkısı (ÇB/TCB-4.181.)

Fotoğraf 45: Horoz ve Tavuklar (ÇB/TCB-4.53., ÇB/TCB-4.122.)

Fotoğraf 46: Kedi (ÇB/TCB-4.89.b.)

BAZI KAYNAK KİŞİLER

Fotoğraf 47: Kadirli/Sofular köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 48: Kadirli/Bekereci köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 49: Pozantı/Dağdibi köyünden kaynak kişiler

Fotoğraf 50: Pozantı/Dağdibi köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 51: Ceyhan/Yassıca köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 52: Yumurtalık/Yeniköyden bir kaynak kişi

Fotoğraf 53: Yumurtalık/Yeniköyden bir kaynak kişi

Fotoğraf 54: Yumrtalık/Sugözü köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 55: Kozan/Salmanlı köyünden bir kaynak kişi

Fotoğraf 56: İmamoğlu/Koyunevi köyünden bir kaynak kişi

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Gülsüm TARÇIN

Doğum Yeri ve Yılı: Ceyhan, 21.06.1977

Eğitim Bilgileri

Doktora: 2011-2015, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.

Yüksek Lisans: 2005-2009, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı, İstanbul.

Lisans: 1996-2000, Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, Adana.

İş Deneyimi

2000-2011, MEB Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

2011- , Çukurova Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

Yabancı Dil

İngilizce (İyi Seviyede)

İletişim Bilgileri

İş Adresi: Çukurova Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi, Atatürk İlke ve İnkılapları/Türk Dili Bölüm Sekreterliği, Adana.

e-posta: gulsumtar@hotmail.com

DİZİN

CEVAPLARINA GÖRE BİLMECE DİZİNİ

-A-

a harfi:	ÇB/TCB-14.1.
adam kendi düğmesine basıyormuş:	ÇB/TCB-15.14.
adıyaman:	ÇB/TCB-15.15.
ağaç:	ÇB/TCB-2.207.
ağaç, balık, tavşan, tazi:	ÇB/DCB-6.1.
ağaç kökü:	ÇB/TCB-2.210.
ağrı:	ÇB/TCB-15.16.
ağız:	ÇB/TCB-5.24.
ağız, dişler:	ÇB/İCB-3.4.
ağustos böceği:	ÇB/TCB-4.147.
ahır süpürgesi:	ÇB/TCB-6.189.
aile:	ÇB/TCB-5.1.
akarsu:	ÇB/TCB-1.32.
akıl:	ÇB/TCB-12.1.
alın:	ÇB/TCB-5.26.
alinyazısı:	ÇB/TCB-13.1.
allah, namaz, taharet:	ÇB/ÜCB-7.1.
allah, beş vakit namaz, ay, hilal:	ÇB/DCB-6.2.
altın:	ÇB/TCB-16.1.
altı kez evlenmiş:	ÇB/TCB-15.17.
ampul:	ÇB/TCB-6.159.
anahtar:	ÇB/TCB-6.190.
anneciğim sen misin?	ÇB/TCB-15.18.
anne-baba:	ÇB/TCB-15.19.
ankara/maltepe/nokta durağı:	ÇB/TCB-9.5.
ankara/solfasol mahallesi:	ÇB/TCB-9.4.
anne:	ÇB/TCB-5.2.
apartman:	ÇB/TCB-8.15.

araba:	ÇB/TCB-10.1.
arap:	ÇB/TCB-15.20.
arı:	ÇB/TCB-4.1.
arı peteği:	ÇB/TCB-4.170.
armut:	ÇB/TCB-2.26.
asansör:	ÇB/TCB-8.17.
asma:	ÇB/TCB-2.214.
asmanın kökü, asmanın dalları, üzüm:	ÇB/ÜCB-2.1.
asmanın dalları, asmanın kökü, üzüm, üzüm suyu:	ÇB/DCB-2.1.
asma, üzüm:	ÇB/İCB-2.1.
aşure:	ÇB/TCB-3.1
at:	ÇB/TCB-4.31.
at arabası:	ÇB/TCB-10.2.
at eyeri:	ÇB/TCB-6.108.
at kuyruğu:	ÇB/TCB-4.172.
at semeri:	ÇB/TCB-6.111.
ateş:	ÇB/TCB-16.5.
ateş, duman:	ÇB/İCB-7.1.
ateş, duman, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.1.
ateş, duman, ocak:	ÇB/ÜCB-6.2.
ateş, kül, sac, ekmek:	ÇB/DCB-5.1.
ateş böceği:	ÇB/TCB-4.148.
av:	ÇB/TCB-16.12.
ay:	ÇB/TCB-1.1.
ay, güneş:	ÇB/İCB-1.1
ay, yıldız:	ÇB/İCB-1.2.
ay, yıldız, güneş:	ÇB/ÜCB-1.1.
ayakkabı:	ÇB/TCB-6.1.
ayakkabı bağı:	ÇB/TCB-6.8.
ayakkabı bağında:	ÇB/TCB-15.21.
ayçiçeği:	ÇB/TCB-2.216.
ay dede:	ÇB/TCB-15.22.

ayı:	ÇB/TCB-4.33.
ayı, balık, horoz:	ÇB/ÜCB-3.1.
ayna:	ÇB/TCB-6.198.
aynanın yansıması:	ÇB/TCB-16.13.
ayva:	ÇB/TCB-2.29.
azgın diken:	ÇB/TCB-2.220.

-B-

b harfi:	ÇB/TCB-14.2.
baba:	ÇB/TCB-5.4.
baca:	ÇB/TCB-8.18.
badem:	ÇB/TCB-2.31.
bakla:	ÇB/TCB-2.127.
bal:	ÇB/TCB-3.2.
bal arısı:	ÇB/TCB-4.13.
baldıran:	ÇB/TCB-2.128.
balık:	ÇB/TCB-4.132.
balık ağı:	ÇB/TCB-6.44.
balta (nacak):	ÇB/TCB-6.173.
balta, balık:	ÇB/İCB-8.3.
balta, balık, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.2.
balta, balık, tavşan, kedi:	ÇB/DCB-3.2.
balta, balık, leylek, keçi:	ÇB/DCB-3.3.
balta, balık, kurbağa, kedi:	ÇB/DCB-6.3.
balta, kurbağa:	ÇB/İCB-8.1.
balta, kurbağa, tavşan, ayı:	ÇB/DCB-3.1
balta, ördek, tazı:	ÇB/ÜCB-7.3.
balta, ördek, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.4.
bamya:	ÇB/TCB-2.129.
bardak:	ÇB/TCB-6.61.
barut:	ÇB/TCB-16.14.
baston:	ÇB/TCB-6.207.

baş:	ÇB/TCB-5.27.
bayrak:	ÇB/TCB-16.15.
bayram:	ÇB/TCB-16.16.
bebek:	ÇB/TCB-5.5.
bekçi:	ÇB/TCB-5.76.
belasını:	ÇB/TCB-15.23.
beşik:	ÇB/TCB-6.208.
bıçkı:	ÇB/TCB-6.177.
bıyık, sakal:	ÇB/İCB-3.1.
biber:	ÇB/TCB-2.130.
bit:	ÇB/TCB-4.150.
bok böceği:	ÇB/TCB-4.154.
boy ölçüşmek için:	ÇB/TCB-15.24.
boynuz:	ÇB/TCB-4.174.
böğürtlen:	ÇB/TCB-2.32.
börek:	ÇB/TCB-3.4.
buğday:	ÇB/TCB-2.1.
buğday kuyusu:	ÇB/TCB-6.112.
bulaşık bezi:	ÇB/TCB-6.63.
bulut:	ÇB/TCB-1.8.
bulut, yağmur:	ÇB/İCB-1.6.
burun:	ÇB/TCB-5.28.
burun, el:	ÇB/İCB-3.5.
buz:	ÇB/TCB-16.17.

-C-

camız arabasının arkasındaki tahta basamak:	ÇB/TCB-6.212.
can emirgan'da oturduğu için:	ÇB/TCB-15.25.
ceket:	ÇB/TCB-6.9.
cenaze:	ÇB/TCB-5.6.
cep:	ÇB/TCB-6.11.
cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.8.

cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.9.
cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.10.
cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.11.
ceviz:	ÇB/TCB-2.35.
ceviz ağacı, ceviz:	ÇB/İCB-2.2.
ceviz ağacı, ceviz, ceviz yaprağı, ceviz içi:	ÇB/DCB-2.2.
ciğer:	ÇB/TCB-4.175.
civciv:	ÇB/TCB-4.34.

-Ç-

çadır:	ÇB/TCB-16.20.
çağlayan:	ÇB/TCB-1.33.
çakal:	ÇB/TCB-4.35.
çakmak:	ÇB/TCB-6.138.
çamaşır:	ÇB/TCB-16.22.
çam ağacı:	ÇB/TCB-2.211.
çam kirişi:	ÇB/TCB-2.221.
çam kozalağı:	ÇB/TCB-2.222.
çam pürü:	ÇB/TCB-2.223.
çam sakızı:	ÇB/TCB-2.226.
çarık:	ÇB/TCB-6.14.
çarşaf:	ÇB/TCB-6.16.
çatal:	ÇB/TCB-6.65.
çatı:	ÇB/TCB-8.23.
çay:	ÇB/TCB-3.43.
çekiç:	ÇB/TCB-6.178.
çekirge:	ÇB/TCB-4.155.
çengel:	ÇB/TCB-6.213.
çerçi:	ÇB/TCB-5.77.
çeyiz:	ÇB/TCB-16.24.
çıkık:	ÇB/TCB-6.214.
çıkık, iğ:	ÇB/İCB-4.3.

çıkırcık fitili:	ÇB/TCB-6.226.
çırçır:	ÇB/TCB-6.113.
çıtımık (menengiç):	ÇB/TCB-2.47.
çiğ:	ÇB/TCB-1.53.
çiğ köfte:	ÇB/TCB-3.5.
çiğdem:	ÇB/TCB-2.48.
çift sürmek:	ÇB/TCB-16.25.
çift okey gelmiş:	ÇB/TCB-15.26.
çiftçi:	ÇB/TCB-5.78.
çilek:	ÇB/TCB-2.50.
çivi:	ÇB/TCB-6.227.
çivi:	ÇB/TCB-16.26.
çivi, direk:	ÇB/İCB-8.4.
çizme:	ÇB/TCB-6.17.
çoban:	ÇB/TCB-5.79.
çocuk:	ÇB/TCB-5.9.
çocuk edep yeri:	ÇB/TCB-5.32.
çocuğa babasının adını vermek:	ÇB/TCB-15.2.
çocukluk, gençlik, ihtiyarlık:	ÇB/ÜCB-4.1.
çok yaşa dememişler:	ÇB/TCB-15.27.
çorap:	ÇB/TCB-6.20.
çorap, ayak:	ÇB/İCB-7.2.
çorap yerine eldiven giyerdi:	ÇB/TCB-15.28.
çökelek:	ÇB/TCB-3.6.
çörek:	ÇB/TCB-3.8.
çulfalık:	ÇB/TCB-6.228.
çuvaldız:	ÇB/TCB-6.230.

-D-

dalga:	ÇB/TCB-16.27.
damdıra (tambura):	ÇB/TCB-7.1.
davul:	ÇB/TCB-7.2.

değirmen çağıldığı (taşı):	ÇB/TCB-6.114.
değirmen, un:	ÇB/İCB-7.4.
deniz:	ÇB/TCB-1.34.
dere:	ÇB/TCB-1.38.
deve:	ÇB/TCB-4.36.
deve taşığı:	ÇB/TCB-4.178.
Devenin yağı götürürken, tam köprünün ortasında, sabaha yakın ölmesi:	ÇB/TCB-15.12.
dışkı:	ÇB/TCB-16.29.
dikeç:	ÇB/TCB-16.30.
dil:	ÇB/TCB-5.33.
dil, damak:	ÇB/İCB-3.6.
dini bayram:	ÇB/TCB-16.31.
diş:	ÇB/TCB-5.40.
dokuz:	ÇB/TCB-15.3.
dolmakalem:	ÇB/TCB-14.5.
dolmakalem, mürekkep:	ÇB/İCB-6.1.
dolu:	ÇB/TCB-1.54.
domates:	ÇB/TCB-2.131.
domuz:	ÇB/TCB-4.42.
donar:	ÇB/TCB-15.29.
dondurma:	ÇB/TCB-3.9.
dört eder:	ÇB/TCB-15.4.
dudak:	ÇB/TCB-5.46.
dudak, burun, göz, kaş, alın, saç, kulak:	ÇB/YCB-1.1.
duman:	ÇB/TCB-16.32.
duman, ateş, ocak:	ÇB/ÜCB-6.3.
duman, kül:	ÇB/İCB-7.5.
durulanır:	ÇB/TCB-15.30.
dut:	ÇB/TCB-2.51.
düğme:	ÇB/TCB-6.21.
dünya:	ÇB/TCB-16.34.

dünya, deniz, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.5.
dünya, mezar, sabun, palıza; dünya, mezar, süt, sabun;	
ezan, horoz, sabun, süt:	ÇB/DCB-6.4.
dünür gitmek:	ÇB/TCB-16.35.
düven:	ÇB/TCB-6.116.

-E-

ecel:	ÇB/TCB-12.4.
edep yeri (erkek)	ÇB/TCB-5.50.
ehliyeti olan:	ÇB/TCB-15.31.
ekin:	ÇB/TCB-6.117.
ekmek:	ÇB/TCB-3.12.
ekmek sacı:	ÇB/TCB-6.66.
ekmek tahtası:	ÇB/TCB-6.67.
ekmek tahtası, oklava:	ÇB/İCB-4.2.
ekmek tahtası, oklava, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.4.
el:	ÇB/TCB-5.52.
el değirmeni:	ÇB/TCB-6.70.
elbise:	ÇB/TCB-6.23.
eldiven:	ÇB/TCB-6.24.
elek:	ÇB/TCB-6.69.
elektrik:	ÇB/TCB-16.36.
elma:	ÇB/TCB-2.52.
elli bir kâğıdı:	ÇB/TCB-15.32.
eşek:	ÇB/TCB-4.43.
et haşlama:	ÇB/TCB-3.17.
ev yan duruyormuş:	ÇB/TCB-15.33.
ev hanımı:	ÇB/TCB-5.80.
ev salması (direği):	ÇB/TCB-8.24.
evlat:	ÇB/TCB-5.13.
eyer, üzengi, kolan, dizgin (gem):	ÇB/DCB-4.2.

-F-

fare:	ÇB/TCB-4.45.
fener:	ÇB/TCB-6.161.
findık:	ÇB/TCB-2.53.
fişek:	ÇB/TCB-16.37.
fotoğraf makinesi:	ÇB/TCB-15.34.

-G-

gaz lambası:	ÇB/TCB-6.162.
gaz lambası, ateş:	ÇB/İCB-7.6.
gaz ocağı:	ÇB/TCB-6.72.
gece:	ÇB/TCB-1.86.
gece, gündüz:	ÇB/İCB-1.7.
geçemek:	ÇB/TCB-2.54.
gelin:	ÇB/TCB-5.15.
gelincik:	ÇB/TCB-2.198.
gemi:	ÇB/TCB-10.17.
gençlik, yaşlılık:	ÇB/İCB-3.2.
gerdanlık:	ÇB/TCB-6.27.
geyik:	ÇB/TCB-4.47.
gökkuşaağı:	ÇB/TCB-1.58.
gökyüzü:	ÇB/TCB-1.11.
gökyüzü, güneş, ay:	ÇB/ÜCB-1.2.
gölge:	ÇB/TCB-16.38.
göz:	ÇB/TCB-5.53.
gözlük:	ÇB/TCB-6.28.
gübre:	ÇB/TCB-6.118.
güğüm:	ÇB/TCB-6.73.
gül:	ÇB/TCB-2.200.
gün, hafta, ay, mevsim:	ÇB/DCB-1.1.
gündüz, gece:	ÇB/İCB-1.8.
güneş:	ÇB/TCB-1.13.

güneş, ay, rüzgar:	ÇB/ÜCB-1.3.
güneş, altın:	ÇB/İCB-8.5.
güneş banyosu:	ÇB/TCB-15.35.

-H-

halaç yayı:	ÇB/TCB-6.231.
halaç yayı, çek:	ÇB/İCB-4.5.
hamam:	ÇB/TCB-8.1.
hamur bezesi:	ÇB/TCB-3.18.
harita:	ÇB/TCB-16.46.
harman:	ÇB/TCB-6.119.
hasan hüseyin uzunkavakaltındayataroğlu:	ÇB/TCB-15.36.
hava, yıldız:	ÇB/İCB-1.5.
hava yolundan:	ÇB/TCB-15.37.
havan:	ÇB/TCB-6.74.
havlu (peşkir):	ÇB/TCB-6.239.
havuç:	ÇB/TCB-2.55.
hezen (mertek), salma:	ÇB/İCB-5.1.
hezen, direk, topak (ustun, direk, mertek):	ÇB/ÜCB-5.1.
hedik:	ÇB/TCB-3.19.
hızman:	ÇB/TCB-4.179.
hindi:	ÇB/TCB-4.49.
hindistan cevizi:	ÇB/TCB-2.57.
horoz:	ÇB/TCB-4.53.
horoz kafası:	ÇB/TCB-4.180.
hurma:	ÇB/TCB-2.58.

-I-

ısırgan otu:	ÇB/TCB-2.227.
ıstar:	ÇB/TCB-6.241.
ışık:	ÇB/TCB-16.49.

-İ-

i harfi:	ÇB/TCB-14.3.
ibrik:	ÇB/TCB-6.247.
içli köfte:	ÇB/TCB-3.20.
iğde:	ÇB/TCB-2.228.
iğne:	ÇB/TCB-6.255.
iğne, iplik:	ÇB/İCB-4.6.
ikisi de her havadan çalar:	ÇB/TCB-15.38.
incir:	ÇB/TCB-2.59.
incir, incir ağacı:	ÇB/İCB-2.4.
incir ağacı, incir çekirdeği:	ÇB/İCB-2.3.
incir ağacı, incir çekirdeği, incir, incirin sütü:	ÇB/DCB-2.3.
incir, balık, kevser suresi:	ÇB/ÜCB-7.6.
balık, kevser suresi, incir:	ÇB/ÜCB-7.7.
inek dışkısı:	ÇB/TCB-4.181.
inek memesi:	ÇB/TCB-4.182.
inek şabandan:	ÇB/TCB-15.39.
inek, süt:	ÇB/İCB-7.7.
ineğin boynuzu, kuyruğu, memesi, ayakları:	ÇB/DCB-3.5.
insan:	ÇB/TCB-5.16.
insanları rahatsız etmesin diye:	ÇB/TCB-15.40.
ip:	ÇB/TCB-6.260.
ipekböceği:	ÇB/TCB-4.156.
iplik, mekik:	ÇB/İCB-4.7.
isim:	ÇB/TCB-16.50.
isot:	ÇB/TCB-3.22.
istanbul:	ÇB/TCB-9.1.
iz:	ÇB/TCB-16.57.

-K-

kabak:	ÇB/TCB-2.135.
kabe:	ÇB/TCB-13.3.

kahve:	ÇB/TCB-3.45.
kağıt:	ÇB/TCB-14.6.
kağrı:	ÇB/TCB-10.4.
kaktüs:	ÇB/TCB-2.232.
kalay:	ÇB/TCB-16.58.
kalbur:	ÇB/TCB-6.121.
kale, sincap:	ÇB/İCB-8.6.
kalem:	ÇB/TCB-14.9.
kalp:	ÇB/TCB-5.63.
kama, makas:	ÇB/İCB-4.8.
kapı:	ÇB/TCB-8.25.
kapı kolu:	ÇB/TCB-8.31.
kapı sürgüsü:	ÇB/TCB-8.33.
kapının zilini:	ÇB/TCB-15.41.
kaplumbağa:	ÇB/TCB-4.60.
kar:	ÇB/TCB-1.61.
kardan adam:	ÇB/TCB-16.59.
Karın üstüne tavuğun doğurması:	ÇB/TCB-15.6.
kar çiçeği:	ÇB/TCB-2.203.
kar taşıma:	ÇB/TCB-15.5.
karaböcek:	ÇB/TCB-4.157.
karadut:	ÇB/TCB-2.62.
karınca:	ÇB/TCB-4.67.
karınca yuvası:	ÇB/TCB-16.60.
karpuz:	ÇB/TCB-2.63.
karpuzun içi, çekirdeği, kabuğu:	ÇB/ÜCB-2.2.
karpuz, bıçak:	ÇB/İCB-7.8.
kaş:	ÇB/TCB-5.64.
kaşık:	ÇB/TCB-6.75.
katır:	ÇB/TCB-4.78.
katır, toprak, köprü:	ÇB/ÜCB-7.8.
kavak ağacı:	ÇB/TCB-2.212.

kaval:	ÇB/TCB-7.9.
kavurga:	ÇB/TCB-3.23.
kayık:	ÇB/TCB-10.22.
kayısı:	ÇB/TCB-2.78.
kazan, ateş:	ÇB/İCB-8.7.
kazık:	ÇB/TCB-15.42.
keçi:	ÇB/TCB-4.80.
keçi dışkısı:	ÇB/TCB-4.183.
keçiboynuzu:	ÇB/TCB-2.233.
kedi:	ÇB/TCB-4.88.
kedi kuyruğu:	ÇB/TCB-4.184.
kefen:	ÇB/TCB-5.19.
keklik, balık, tazı, tavşan; balta, balık, tavşan, kedi:	ÇB/DCB-3.4.
kelebek:	ÇB/TCB-4.15.
kestane:	ÇB/TCB-2.79.
kına:	ÇB/TCB-2.235.
kırağı:	ÇB/TCB-1.67.
kırlangıç:	ÇB/TCB-4.17.
kırlangıç yuvası:	ÇB/TCB-16.61.
kırmızıbiber:	ÇB/TCB-2.139.
kırmızı soğan:	ÇB/TCB-2.140.
kızak:	ÇB/TCB-16.62.
kızdırıldığı için:	ÇB/TCB-15.43.
kibrit:	ÇB/TCB-6.139.
kilis inciri:	ÇB/TCB-2.85.
kiraz:	ÇB/TCB-2.86.
kiremit:	ÇB/TCB-8.34.
kirmen:	ÇB/TCB-6.262.
kirmen, yün:	ÇB/İCB-7.9.
kirpi:	ÇB/TCB-4.93.
kirpik:	ÇB/TCB-5.65.
kitap:	ÇB/TCB-14.11.

kontrol kalemiyle:	ÇB/TCB-15.44.
kova, kuyu:	ÇB/İCB-7.10.
koyun:	ÇB/TCB-4.95.
koyun kellesi:	ÇB/TCB-4.185.
koyun kuyruğu:	ÇB/TCB-4.186.
kömbe:	ÇB/TCB-3.24.
kömür:	ÇB/TCB-6.147.
köpek:	ÇB/TCB-4.99.
köpek taşı:	ÇB/TCB-4.188.
köprü:	ÇB/TCB-8.2.
körük:	ÇB/TCB-6.148.
köstebek:	ÇB/TCB-4.101.
köten:	ÇB/TCB-6.123.
kral, vezir, fakir insan:	ÇB/ÜCB-7.9.
kulak:	ÇB/TCB-5.68.
kulak, küpe:	ÇB/İCB-7.11.
kuran'ı kerim:	ÇB/TCB-13.4.
kurbağa:	ÇB/TCB-4.137.
kurşun:	ÇB/TCB-6.45.
kuşburnu:	ÇB/TCB-2.242.
kuş:	ÇB/TCB-4.19.
kuyu kovası:	ÇB/TCB-6.267.
kül, duman:	ÇB/İCB-7.12.
kül, ateş, duman:	ÇB/ÜCB-6.5.
küpe:	ÇB/TCB-6.29.
kürek:	ÇB/TCB-6.179.
kütük:	ÇB/TCB-16.63.

-L-

lahana:	ÇB/TCB-2.141.
lahmacun:	ÇB/TCB-15.45.
lale:	ÇB/TCB-2.204.

leblebi:	ÇB/TCB-3.25.
leylek:	ÇB/TCB-4.24.
limon:	ÇB/TCB-2.159.

-M-

makas:	ÇB/TCB-6.180.
mandalina:	ÇB/TCB-2.93.
mangal:	ÇB/TCB-6.151.
manisa:	ÇB/TCB-15.1.
mantar:	ÇB/TCB-2.245.
masa:	ÇB/TCB-6.270.
mavi boya sudan ucuz olurdu:	ÇB/TCB-15.46.
mayosu olmadığı için:	ÇB/TCB-15.47.
mekik:	ÇB/TCB-6.273.
mektup:	ÇB/TCB-11.1.
mendil imalatçısının:	ÇB/TCB-15.48.
mercimek:	ÇB/TCB-2.8.
merdiven:	ÇB/TCB-8.38.
meses (övendire):	ÇB/TCB-6.124.
meslektaş:	ÇB/TCB-16.64.
mezar:	ÇB/TCB-8.8.
mezar, süt, sabun:	ÇB/ÜCB-7.10.
mezar, sabun, horoz:	ÇB/ÜCB-7.11.
mezar, ırbık, sabun, süt:	ÇB/DCB-6.5.
mezarlık:	ÇB/TCB-8.13.
mıknatıs:	ÇB/TCB-16.65.
mısır:	ÇB/TCB-2.10.
mide:	ÇB/TCB-5.74.
minare:	ÇB/TCB-8.14.
minare, ezan:	ÇB/İCB-7.13.
minder:	ÇB/TCB-6.274.
muamma:	ÇB/M-1.1.

muhallesi:	ÇB/TCB-3.26.
mum:	ÇB/TCB-6.171.
musluk:	ÇB/TCB-16.66.
muşmula:	ÇB/TCB-2.94.

-N-

n harfi:	ÇB/TCB-15.49.
nal:	ÇB/TCB-6.126.
namaz:	ÇB/TCB-13.6.
namaz vakitleri (Sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı):	ÇB/BCB-1.1.
namus lekesi:	ÇB/TCB-15.50.
nar:	ÇB/TCB-2.95.
nehir:	ÇB/TCB-1.40.
nergis:	ÇB/TCB-2.205.
nezle:	ÇB/TCB-16.67.
nohut:	ÇB/TCB-2.16.
notermiş:	ÇB/TCB-15.51.

-O-

ocak:	ÇB/TCB-6.81.
ocak, odun:	ÇB/İCB-7.14.
ocak zinciri:	ÇB/TCB-6.83.
of (ilçe):	ÇB/TCB-9.2.
okluk:	ÇB/TCB-6.46.
on eder:	ÇB/TCB-15.7.
orman:	ÇB/TCB-1.41.
oruç:	ÇB/TCB-13.8.
oyuncak trene:	ÇB/TCB-15.52.

-Ö-

ödemiş (ilçe)	ÇB/TCB-9.3.
öğrenci:	ÇB/TCB-5.81.

ölüm:	ÇB/TCB-16.68.
ördek, altın, cenaze:	ÇB/ÜCB-7.12.
örgü şişi:	ÇB/TCB-6.277.
örgü şişi, çorap:	ÇB/İCB-7.15.
örümcek (elbiz, böğ ya da böyü):	ÇB/TCB-4.161.

-P-

pamuk:	ÇB/TCB-2.248.
pamuk çırçırı:	ÇB/TCB-6.127.
pamuk kozası:	ÇB/TCB-2.252.
pancar:	ÇB/TCB-2.161.
pantolon:	ÇB/TCB-6.32.
para:	ÇB/TCB-15.53.
para:	ÇB/TCB-16.69.
parmak:	ÇB/TCB-5.75.
patates:	ÇB/TCB-2.163.
patlamış mısır:	ÇB/TCB-2.23.
patlıcan:	ÇB/TCB-2.166.
pekmez:	ÇB/TCB-3.27.
pelit:	ÇB/TCB-2.254.
pencere:	ÇB/TCB-8.39.
peynir tenekesi:	ÇB/TCB-6.84.
peynirli börek:	ÇB/TCB-3.29.
pırasa:	ÇB/TCB-2.173.
pılav:	ÇB/TCB-3.30.
pire:	ÇB/TCB-4.158.
pirinç:	ÇB/TCB-2.24.
portakal:	ÇB/TCB-2.110.
postal:	ÇB/TCB-6.35.

-R-

radio:	ÇB/TCB-11.9.
ramazan:	ÇB/TCB-13.14.
rüya:	ÇB/TCB-12.6.
rüzgâr:	ÇB/TCB-1.68.

-S-

saat:	ÇB/TCB-6.279.
saat kaç:	ÇB/TCB-15.54.
saban:	ÇB/TCB-6.127.
saban demiri:	ÇB/TCB-6.130.
sabun:	ÇB/TCB-16.77.
sac, ekmek tahtası, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.6.
sacayağı:	ÇB/TCB-6.86.
sacayağı, tencere:	ÇB/İCB-4.1.
saç:	ÇB/TCB-5.20.
sakal:	ÇB/TCB-5.21.
sakar:	ÇB/TCB-16.84.
sakız ağacı:	ÇB/TCB-2.213.
salatalık:	ÇB/TCB-2.175.
salyangoz:	ÇB/TCB-4.104.
sandık:	ÇB/TCB-6.290.
sandık, anahtar:	ÇB/İCB-4.9.
sapan:	ÇB/TCB-6.47.
sarımsak:	ÇB/TCB-2.177.
sarımsak çanağı:	ÇB/TCB-6.91.
sarmaşık:	ÇB/TCB-2.256.
saz:	ÇB/TCB-7.10.
sel:	ÇB/TCB-1.77.
selam:	ÇB/TCB-16.85.
seni delik deşik ederim:	ÇB/TCB-15.55.
sepet:	ÇB/TCB-6.294.

ses:	ÇB/TCB-16.86.
sıçan:	ÇB/TCB-4.107.
sıkma:	ÇB/TCB-3.31.
sıtma hastalığı:	ÇB/TCB-16.89.
sigara:	ÇB/TCB-6.183.
sigara, turşu:	ÇB/İCB-8.8.
sigarayı:	ÇB/TCB-15.56.
Sigara kâğıdı:	ÇB/TCB-6.184.
sincap:	ÇB/TCB-4.108.
sinek:	ÇB/TCB-4.166.
sivrisinek:	ÇB/TCB-4.168.
soba:	ÇB/TCB-6.152.
sobanın gövdesi, borusu, ateşi, dumanı:	ÇB/DCB-4.1.
sofra, sofraya ayağı, dolma, kadayıf, pilav, üzüm, kahve:	ÇB/YCB-2.1.
soğan:	ÇB/TCB-2.183.
soğukluk, sabun:	ÇB/İCB-8.9.
solucan:	ÇB/TCB-4.111.
soyadı:	ÇB/TCB-16.90.
soyadını:	ÇB/TCB-15.57.
soyguncular geldiği zaman:	ÇB/TCB-15.58.
söz:	ÇB/TCB-16.91.
su:	ÇB/TCB-1.42.
su değirmeni:	ÇB/TCB-6.132.
su tası:	ÇB/TCB-6.92.
su kabağı:	ÇB/TCB-2.190.
su kuyusu:	ÇB/TCB-8.40.
su sarnıcı:	ÇB/TCB-8.41.
su tankeri:	ÇB/TCB-6.295.
sumak:	ÇB/TCB-3.32.
sümük:	ÇB/TCB-16.93.
sümüklüböcek:	ÇB/TCB-4.112.

süpürge:	ÇB/TCB-6.296.
süt:	ÇB/TCB-3.47.

-Ş-

şalgam:	ÇB/TCB-2.257.
şalvar:	ÇB/TCB-6.37.
şapka:	ÇB/TCB-6.38.
şeftali:	ÇB/TCB-2.116.
şemedan:	ÇB/TCB-2.119.
şemsiye:	ÇB/TCB-6.307.
şimşek:	ÇB/TCB-1.79.

-T-

tabut:	ÇB/TCB-5.22.
tabut ve tabutu taşıyanlar:	ÇB/İCB-3.3.
tahta:	ÇB/TCB-6.310.
tahta, çivi:	ÇB/İCB-7.16.
takvim:	ÇB/TCB-1.87.
takunya:	ÇB/TCB-6.39.
tandır:	ÇB/TCB-6.93.
tarak:	ÇB/TCB-6.41.
tarla:	ÇB/TCB-1.47.
tarla, harman, saman, buğday:	ÇB/DCB-5.2.
tava:	ÇB/TCB-6.94.
tavşan:	ÇB/TCB-4.118.
tavuk:	ÇB/TCB-4.122.
tavuk taşılığı:	ÇB/TCB-4.189.
tavus kuşu:	ÇB/TCB-4.28.
tay:	ÇB/TCB-4.125.
teke taşığı:	ÇB/TCB-4.191.
telefon:	ÇB/TCB-11.16.
televizyon:	ÇB/TCB-11.19.

telgraf:	ÇB/TCB-11.21.
tencere:	ÇB/TCB-6.97.
tepe:	ÇB/TCB-15.13.
tereyağ:	ÇB/TCB-3.33.
terlik:	ÇB/TCB-6.42.
terazi:	ÇB/TCB-6.311.
tespih:	ÇB/TCB-6.319.
tırpan:	ÇB/TCB-6.133.
tilki:	ÇB/TCB-4.126.
top:	ÇB/TCB-6.186.
topaç:	ÇB/TCB-6.187.
toprak:	ÇB/TCB-16.100.
trafik ışığı:	ÇB/TCB-16.101.
traş:	ÇB/TCB-16.102.
tren:	ÇB/TCB-10.10.
tuluk:	ÇB/TCB-6.321.
turp:	ÇB/TCB-2.193.
tuvalet:	ÇB/TCB-8.42.
tuvalet ihtiyacı:	ÇB/TCB-16.103.
tuz:	ÇB/TCB-16.104.
tuz taşı:	ÇB/TCB-16.105.
tuzak:	ÇB/TCB-6.49.
tüfek:	ÇB/TCB-6.53.
tüfek, balık, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.13.
tüfek, ördek, tazi, tavşan; balta, kurbağa, tazi, tavşan; balta, balık, kurt, tavşan; balta, balık, tilki, tavşan:	ÇB/DCB-6.6.
tütün:	ÇB/TCB-6.185.

-U-

uçak:	ÇB/TCB-10.24.
uçurtma:	ÇB/TCB-6.188.
un değirmeni:	ÇB/TCB-6.134.

un eleği:	ÇB/TCB-6.99.
un elemek:	ÇB/TCB-16.106.
urgan:	ÇB/TCB-6.322.
urum dutu:	ÇB/TCB-2.120.
ustura:	ÇB/TCB-6.181.
uyku:	ÇB/TCB-16.107.
uykusu geldiği için:	ÇB/TCB-15.59.
uzun ince bir yoldayım:	ÇB/TCB-15.60.

-Ü-

ütü:	ÇB/TCB-6.323.
üzengi:	ÇB/TCB-6.137.
üzüm:	ÇB/TCB-2.121.

-V-

ve:	ÇB/TCB-15.61.
-----	---------------

-Y-

yaba, malama:	ÇB/İCB-7.17.
yağ dürümü:	ÇB/TCB-3.34.
yağmur:	ÇB/TCB-1.85.
yalan:	ÇB/TCB-16.110.
yaprak:	ÇB/TCB-2.258.
yaprak, çiçek, kiraz:	ÇB/ÜCB-2.3.
yarasa:	ÇB/TCB-4.29.
yatak:	ÇB/TCB-6.324.
yayık:	ÇB/TCB-6.103.
yazı:	ÇB/TCB-14.16.
yelkenli:	ÇB/TCB-10.23.
yellenme:	ÇB/TCB-16.111.
yengeç:	ÇB/TCB-4.146.
yeniyl:	ÇB/TCB-1.88.

yenir:	ÇB/TCB-15.62.
yer fıstığı:	ÇB/TCB-2.125.
yeryüzü:	ÇB/TCB-1.48.
yıl, ay, gündüz, gece:	ÇB/DCB-1.2.
yılan:	ÇB/TCB-4.127.
yıldız:	ÇB/TCB-1.22.
yoğurt:	ÇB/TCB-3.35.
yol:	ÇB/TCB-1.49.
yol gitmez yerinde durur:	ÇB/TCB-15.63.
yolak:	ÇB/TCB-8.43.
yorgan:	ÇB/TCB-6.326.
yufka:	ÇB/TCB-3.36.
yufka, oklava:	ÇB/İCB-7.18.
yumurta:	ÇB/TCB-4.192.
yumurta, deniz, gök:	ÇB/ÜCB-7.14.
yuvak (loğ taşı):	ÇB/TCB-6.330.
yün:	ÇB/TCB-16.112.
yün tarağı:	ÇB/TCB-6.334.

-Z-

zerdali:	ÇB/TCB-2.126.
zeytin:	ÇB/TCB-3.37.
zincir:	ÇB/TCB-16.113.
zürafanın boyunun çok uzun olmasından:	ÇB/TCB-15.64.

KONULARINA GÖRE BİLMECE DİZİNİ

Gökyüzü

ay:	ÇB/TCB-1.1.
ay, güneş:	ÇB/İCB-1.1.
ay, yıldız:	ÇB/İCB-1.2.
ay, yıldız, güneş:	ÇB/ÜCB-1.1.
bulut:	ÇB/TCB-1.8.
hava, yıldız:	ÇB/İCB-1.5.
gökyüzü:	ÇB/TCB-1.11.
gökyüzü, güneş, ay:	ÇB/ÜCB-1.2.
güneş:	ÇB/TCB-1.13.
yıldız:	ÇB/TCB-1.22.

Yeryüzü

akarsu:	ÇB/TCB-1.32.
çağlayan:	ÇB/TCB-1.33.
deniz:	ÇB/TCB-1.34.
dere:	ÇB/TCB-1.38.
nehir:	ÇB/TCB-1.40.
orman:	ÇB/TCB-1.41.
su:	ÇB/TCB-1.42.
tarla:	ÇB/TCB-1.47.
yeryüzü:	ÇB/TCB-1.48.
yol:	ÇB/TCB-1.49.

Meteorolojik Olaylar

çiğ:	ÇB/TCB-1.53.
dolu:	ÇB/TCB-1.54.

gökkuşağı:	ÇB/TCB-1.58.
kar:	ÇB/TCB-1.61.
kırağı:	ÇB/TCB-1.67.
rüzgar:	ÇB/TCB-1.68.
sel:	ÇB/TCB-1.77.
şimşek:	ÇB/TCB-1.79.
yağmur:	ÇB/TCB-1.85.

Gökyüzü ve Meteorolojik Olaylar

bulut, yağmur:	ÇB/İCB-1.6.
güneş, ay, rüzgar:	ÇB/ÜCB-1.3.

Zaman

gece:	ÇB/TCB-1.86.
gece, gündüz:	ÇB/İCB-1.7.
gün, hafta, ay, mevsim:	ÇB/DCB-1.1.
gündüz, gece:	ÇB/İCB-1.8.
takvim:	ÇB/TCB-1.87.
yeni yıl:	ÇB/TCB-1.88.
yıl, ay, gündüz, gece:	ÇB/DCB-1.2.
namaz vakitleri (sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı):	ÇB/BCB-1.1.

Tahıllar

buğday:	ÇB/TCB-2.1.
mercimek:	ÇB/TCB-2.8.
mısır:	ÇB/TCB-2.10.
nohut:	ÇB/TCB-2.16.
patlamış mısır:	ÇB/TCB-2.23.

pirinç: ÇB/TCB-2.24.

Meyveler

armut: ÇB/TCB-2.26.

ayva: ÇB/TCB-2.29.

badem: ÇB/TCB-2.31.

böğürtlen: ÇB/TCB-2.32.

ceviz: ÇB/TCB-2.35.

çıtımık (menengiç): ÇB/TCB-2.47.

çiğdem: ÇB/TCB-2.48.

çilek: ÇB/TCB-2.50.

dut: ÇB/TCB-2.51.

elma: ÇB/TCB-2.52.

fındık: ÇB/TCB-2.53.

geçemek: ÇB/TCB-2.54.

havuç: ÇB/TCB-2.55.

hindistan cevizi: ÇB/TCB-2.57.

hurma: ÇB/TCB-2.58.

incir: ÇB/TCB-2.59.

karadut: ÇB/TCB-2.62.

karpuz: ÇB/TCB-2.63.

kavun: ÇB/TCB-2.76.

kayısı: ÇB/TCB-2.78.

kestane: ÇB/TCB-2.79.

kilis inciri: ÇB/TCB-2.85.

kiraz: ÇB/TCB-2.86.

mandalina: ÇB/TCB-2.93.

muşmula: ÇB/TCB-2.94.

nar: ÇB/TCB-2.95.

portakal: ÇB/TCB-2.110.

şeftali: ÇB/TCB-2.116.

şemedan:	ÇB/TCB-2.119.
urum dutu:	ÇB/TCB-2.120.
üzüm:	ÇB/TCB-2.121.
yer fıstığı:	ÇB/TCB-2.125.
zerdali:	ÇB/TCB-2.126.

Sebzeler

bakla:	ÇB/TCB-2.127.
baldıran:	ÇB/TCB-2.128.
bamya:	ÇB/TCB-2.129.
biber:	ÇB/TCB-2.130.
domates:	ÇB/TCB-2.130.
kabak:	ÇB/TCB-2.135.
kırmızı biber:	ÇB/TCB-2.139.
kırmızı soğan:	ÇB/TCB-2.140.
lahana:	ÇB/TCB-2.141.
limon:	ÇB/TCB-2.159.
pancar:	ÇB/TCB-2.161.
patates:	ÇB/TCB-2.163.
patlıcan:	ÇB/TCB-2.166.
pırasa:	ÇB/TCB-2.173.
salatalık:	ÇB/TCB-2.175.
sarımsak:	ÇB/TCB-2.177.
soğan:	ÇB/TCB-2.183.
su kabağı:	ÇB/TCB-2.190.
turp:	ÇB/TCB-2.193.

Çiçekler

gelincik:	ÇB/TCB-2.198.
göl:	ÇB/TCB-2.200.

kar çiçeği:	ÇB/TCB-2.203.
lale:	ÇB/TCB-2.204.
nergis:	ÇB/TCB-2.205.

Ağaçlar

ağaç:	ÇB/TCB-2.207.
ağaç kökü:	ÇB/TCB-2.210.
çam ağacı:	ÇB/TCB-2.211.
kavak ağacı:	ÇB/TCB-2.212.
sakız ağacı:	ÇB/TCB-2.213.

Çeşitli Bitkiler ve Ürünleri

asma:	ÇB/TCB-2.214.
asmanın kökü, asmanın dalları, üzüm:	ÇB/ÜCB-2.1.
asmanın dalları, asmanın kökü, üzüm, üzüm suyu:	ÇB/DCB-2.1.
asma, üzüm:	ÇB/İCB-2.1.
ayçiçeği:	ÇB/TCB-2.216.
azgan diken:	ÇB/TCB-2.220.
ceviz ağacı, ceviz:	ÇB/İCB-2.2.
ceviz ağacı, ceviz, ceviz yaprağı, ceviz içi:	ÇB/DCB-2.2.
çam kirişi:	ÇB/TCB-2.221.
çam kozalağı:	ÇB/TCB-2.222.
çam pürü:	ÇB/TCB-2.223.
çam sakızı:	ÇB/TCB-2.226.
ısırgan otu:	ÇB/TCB-2.227.
iğde:	ÇB/TCB-2.228.
incir, incir ağacı:	ÇB/İCB-2.4.
incir ağacı, incir çekirdeği:	ÇB/İCB-2.3.
incir ağacı, incir çekirdeği, incir, incirin sütü:	ÇB/DCB-2.3.

kaktüs:	ÇB/TCB-2.232.
karpuzun içi, çekirdeği, kabuğu:	ÇB/ÜCB-2.2.
keçiboynuzu:	ÇB/TCB-2.233.
kına:	ÇB/TCB-2.235.
kuşburnu (itburnu):	ÇB/TCB-2.242.
pamuk kozası:	ÇB/TCB-2.252.
pelit:	ÇB/TCB-2.254.
sarmaşık:	ÇB/TCB-2.256.
şalgam:	ÇB/TCB-2.257.
yaprak:	ÇB/TCB-2.258.
yaprak, çiçek, kiraz:	ÇB/ÜCB-2.3.

Yiyecekler

aşure:	ÇB/TCB-3.1.
bal:	ÇB/TCB-3.2.
börek:	ÇB/TCB-3.4.
çiğ köfte:	ÇB/TCB-3.5.
çökelek:	ÇB/TCB-3.6.
çörek:	ÇB/TCB-3.8.
dondurma:	ÇB/TCB-3.9.
ekmek:	ÇB/TCB-3.12.
et haşlama:	ÇB/TCB-3.17.
hamur bezesi:	ÇB/TCB-3.18.
hedik:	ÇB/TCB-3.19.
içli köftesi:	ÇB/TCB-3.20.
isot:	ÇB/TCB-3.22.
kavurga:	ÇB/TCB-3.23.
kömbe:	ÇB/TCB-3.24.
leblebi:	ÇB/TCB-3.25.
muhallebi:	ÇB/TCB-3.26.
pekmez:	ÇB/TCB-3.27.

peynirli börek:	ÇB/TCB-3.29.
pilav:	ÇB/TCB-3.30.
sıkma:	ÇB/TCB-3.31.
sumak:	ÇB/TCB-3.32.
tereyağ:	ÇB/TCB-3.33.
yağ dürümü:	ÇB/TCB-3.34.
yoğurt:	ÇB/TCB-3.35.
yufka:	ÇB/TCB-3.36.
zeytin:	ÇB/TCB-3.37.

İçecekler

çay:	ÇB/TCB-3.43.
kahve:	ÇB/TCB-3.45.
süt:	ÇB/TCB-3.47.

Uçar Hayvanlar

arı:	ÇB/TCB-4.1.
bal arısı:	ÇB/TCB-4.13.
kelebek:	ÇB/TCB-4.15.
kırlangıç:	ÇB/TCB-4.17.
kuş:	ÇB/TCB-4.19.
leylek:	ÇB/TCB-4.24.
tavus kuşu:	ÇB/TCB-4.28.
yarasa:	ÇB/TCB-4.29.

Karada Yaşayan Hayvanlar

at:	ÇB/TCB-4.31.
ayı:	ÇB/TCB-4.33.
civciv:	ÇB/TCB-4.34.

çakal:	ÇB/TCB-4.35.
deve:	ÇB/TCB-4.36.
domuz:	ÇB/TCB-4.42.
eşek:	ÇB/TCB-4.43.
fare:	ÇB/TCB-4.45.
geyik:	ÇB/TCB-4.47.
hindi:	ÇB/TCB-4.49.
horoz:	ÇB/TCB-4.53.
kaplumbağa:	ÇB/TCB-4.60.
karınca:	ÇB/TCB-4.67.
katır:	ÇB/TCB-4.78.
keçi:	ÇB/TCB-4.80.
kedi:	ÇB/TCB-4.88.
kirpi:	ÇB/TCB-4.93.
koyun:	ÇB/TCB-4.95.
köpek:	ÇB/TCB-4.99.
köstebek:	ÇB/TCB-4.101.
salyangoz:	ÇB/TCB-4.104.
sıçan:	ÇB/TCB-4.107.
sincap:	ÇB/TCB-4.108.
solucan:	ÇB/TCB-4.111.
sümüklüböcek:	ÇB/TCB-4.112.
tavşan:	ÇB/TCB-4.118.
tavuk:	ÇB/TCB-4.122.
tay:	ÇB/TCB-4.125.
tilki:	ÇB/TCB-4.126.
yılan:	ÇB/TCB-4.127.

Suda Yaşayan Hayvanlar

balık:	ÇB/TCB-4.132.
--------	---------------

Hem Suda Hem Karada Yaşayan Hayvanlar

kurbağa:	ÇB/TCB-4.137.
yengeç:	ÇB/TCB-4.146.

Böcek ve Haşereler

ağustos böceği:	ÇB/TCB-4.147.
ateş böceği:	ÇB/TCB-4.148.
bit:	ÇB/TCB-4.150.
bok böceği:	ÇB/TCB-4.154.
çekirge:	ÇB/TCB-4.155.
ipekböceği:	ÇB/TCB-4.156.
karaböcek:	ÇB/TCB-4.157.
pire:	ÇB/TCB-4.158.
örümcek (elbiz, böğ ya da böyü):	ÇB/TCB-4.161.
sinek:	ÇB/TCB-4.166.
sivrisinek:	ÇB/TCB-4.168.

Çeşitli Hayvanlar

ayı, balık, horoz:	ÇB/ÜCB-3.1.
balta, kurbağa, tavşan, ayı:	ÇB/DCB-3.1
balta, balık, tavşan, kedi:	ÇB/DCB-3.2.
balta, balık, leylek, keçi:	ÇB/DCB-3.3.
keklik, balık, tazi, tavşan; balta, balık, tavşan, kedi:	ÇB/DCB-3.4.

Hayvan Organları ve Ürünleri

arı peteği:	ÇB/TCB-4.170.
at kuyruğu:	ÇB/TCB-4.172.

boynuz:	ÇB/TCB-4.174.
ciğer:	ÇB/TCB-4.175.
deve taşı:	ÇB/TCB-4.178.
hızman:	ÇB/TCB-4.179.
horoz kafası:	ÇB/TCB-4.180.
ineğin boynuzu, kuyruğu, memesi, ayakları:	ÇB/DCB-3.5.
inek dışkısı:	ÇB/TCB-4.181.
inek memesi:	ÇB/TCB-4.182.
keçi dışkısı:	ÇB/TCB-4.183.
keçi kuyruğu:	ÇB/TCB-4.184.
koyun kellesi:	ÇB/TCB-4.185.
koyun kuyruğu:	ÇB/TCB-4.186.
köpek taşı:	ÇB/TCB-4.188.
tavuk taşı:	ÇB/TCB-4.189.
teke taşı:	ÇB/TCB-4.189.
yumurta:	ÇB/TCB-4.192.

İnsanlar

aile:	ÇB/TCB-5.1.
anne:	ÇB/TCB-5.2.
baba:	ÇB/TCB-5.4.
bebek:	ÇB/TCB-5.5.
bıyık, sakal:	ÇB/İCB-3.1.
cenaze:	ÇB/TCB-5.6.
çocuk:	ÇB/TCB-5.9.
çocukluk, gençlik, ihtiyarlık:	ÇB/ÜCB-4.1.
evlat:	ÇB/TCB-5.13.
gelin:	ÇB/TCB-5.15.
gençlik, yaşlılık:	ÇB/İCB-3.2.
insan:	ÇB/TCB-5.16.
kefen:	ÇB/TCB-5.19.

saç:	ÇB/TCB-5.20.
sakal:	ÇB/TCB-5.21.
tabut:	ÇB/TCB-5.22.
tabut, tabutu taşıyanlar:	ÇB/İCB-3.3.

İnsan Organları

ağız:	ÇB/TCB-5.24.
ağız, dişler:	ÇB/İCB-3.4.
alın:	ÇB/TCB-5.26.
baş:	ÇB/TCB-5.27.
burun:	ÇB/TCB-5.28.
burun, el:	ÇB/İCB-3.5.
çocuk edep yeri:	ÇB/TCB-5.32.
dil:	ÇB/TCB-5.33.
dil, damak:	ÇB/İCB-3.6.
diş:	ÇB/TCB-5.40.
dudak:	ÇB/TCB-5.46.
dudak, burun, göz, kaş, alın, saç, kulak:	ÇB/YCB-1.1.
edep yeri (erkek):	ÇB/TCB-5.50.
el:	ÇB/TCB-5.52.
göz:	ÇB/TCB-5.53.
kalp:	ÇB/TCB-5.63.
kaş:	ÇB/TCB-5.64.
kirpik:	ÇB/TCB-5.65.
kulak:	ÇB/TCB-5.68.
mide:	ÇB/TCB-5.74.
parmak:	ÇB/TCB-5.75.

Meslekler

bekçi:	ÇB/TCB-5.76.
çerçi:	ÇB/TCB-5.77.
çiftçi:	ÇB/TCB-5.78.
çoban:	ÇB/TCB-5.79.
ev hanımı:	ÇB/TCB-5.80.
öğrenci:	ÇB/TCB-5.81.

Giyim ve Süs Eşyaları

ayakkabı:	ÇB/TCB-6.1.
ayakkabı bağı:	ÇB/TCB-6.8.
ceket:	ÇB/TCB-6.9.
cep:	ÇB/TCB-6.11.
çarık:	ÇB/TCB-6.14.
çarşaf:	ÇB/TCB-6.16.
çizme:	ÇB/TCB-6.17.
çorap:	ÇB/TCB-6.20.
düğme:	ÇB/TCB-6.21.
elbise:	ÇB/TCB-6.23.
eldiven:	ÇB/TCB-6.24.
gerdanlık:	ÇB/TCB-6.27.
gözlük:	ÇB/TCB-6.28.
küpe:	ÇB/TCB-6.29.
pantolon:	ÇB/TCB-6.32.
postal:	ÇB/TCB-6.35.
şalvar:	ÇB/TCB-6.37.
şapka:	ÇB/TCB-6.38.
takunya:	ÇB/TCB-6.39.
tarak:	ÇB/TCB-6.41.
terlik:	ÇB/TCB-6.42.

Silahlar

balık ağı:	ÇB/TCB-6.44.
kurşun:	ÇB/TCB-6.45.
okluk:	ÇB/TCB-6.46.
sapan:	ÇB/TCB-6.47.
tuzak:	ÇB/TCB-6.49.
tüfek:	ÇB/TCB-6.53.

Mutfak Eşyaları

bardak:	ÇB/TCB-6.61.
bulaşık bezi:	ÇB/TCB-6.63.
çatal:	ÇB/TCB-6.65.
ekmek sacı:	ÇB/TCB-6.66.
ekmek tahtası:	ÇB/TCB-6.67.
ekmek tahtası, oklava:	ÇB/İCB-4.2.
elek:	ÇB/TCB-6.69.
el değirmeni:	ÇB/TCB-6.70.
gaz ocağı:	ÇB/TCB-6.72.
güğüm:	ÇB/TCB-6.73.
havan:	ÇB/TCB-6.74.
kaşık:	ÇB/TCB-6.75.
ocak:	ÇB/TCB-6.81.
ocak zinciri:	ÇB/TCB-6.83.
peynir tenekesi:	ÇB/TCB-6.84.
sacayağı:	ÇB/TCB-6.86.
sacayağı, tencere:	ÇB/İCB-4.1.
sarımsak çanağı:	ÇB/TCB-6.86.
su tası:	ÇB/TCB-6.92.
tandır:	ÇB/TCB-6.93.
tava:	ÇB/TCB-6.94.

tencere:	ÇB/TCB-6.97.
un eleği:	ÇB/TCB-6.99.
yayık:	ÇB/TCB-6.103.

Çiftçilikle İlgili Eşyalar

at eyeri:	ÇB/TCB-6.108.
at semeri:	ÇB/TCB-6.111.
buğday kuyusu:	ÇB/TCB-6.112.
çırçır:	ÇB/TCB-6.113.
değirmen çağılđađı (taşı):	ÇB/TCB-6.114.
düven:	ÇB/TCB-6.116.
ekin:	ÇB/TCB-6.117.
eyer, üzengi, kolan, dizgin (gem):	ÇB/DCB-4.2.
gübre:	ÇB/TCB-6.118.
harman:	ÇB/TCB-6.119.
kalbur:	ÇB/TCB-6.121.
köten:	ÇB/TCB-6.123.
nal:	ÇB/TCB-6.126.
saban:	ÇB/TCB-6.127.
saban demiri:	ÇB/TCB-6.130.
su değirmeni:	ÇB/TCB-6.132.
tırpan:	ÇB/TCB-6.133.
un değirmeni:	ÇB/TCB-6.134.
üzengi:	ÇB/TCB-6.137.

İsmmada Kullanılan Eşyalar

çakmak:	ÇB/TCB-6.138.
kibrit:	ÇB/TCB-6.139.
kömür:	ÇB/TCB-6.147.
körük:	ÇB/TCB-6.148.

mangal:	ÇB/TCB-6.151.
soba:	ÇB/TCB-6.152.
sobanın gövdesi, borusu, ateşi, dumanı:	ÇB/DCB-4.1.

Aydınlanmada Kullanılan Eşyalar

ampul:	ÇB/TCB-6.159.
fener:	ÇB/TCB-6.161.
gaz lambası:	ÇB/TCB-6.162.
mum:	ÇB/TCB-6.171.

Kazıcı ve Kesici Aletler

balta (nacak):	ÇB/TCB-6.173.
bıçkı:	ÇB/TCB-6.177.
çekiç:	ÇB/TCB-6.178.
kürek:	ÇB/TCB-6.179.
makas:	ÇB/TCB-6.180.
ustura:	ÇB/TCB-6.181.

Keyif Verici Maddeler

sigara:	ÇB/TCB-6.183.
sigara kâğıdı:	ÇB/TCB-6.184.
tütün:	ÇB/TCB-6.185.

Oyuncaklar

top:	ÇB/TCB-6.186.
topaç:	ÇB/TCB-6.187.
uçurtma:	ÇB/TCB-6.188.

Çeşitli Eşyalar

ahır süpürgesi:	ÇB/TCB-6.189.
anahtar:	ÇB/TCB-6.190.
ayna:	ÇB/TCB-6.198.
baston:	ÇB/TCB-6.207.
beşik:	ÇB/TCB-6.208.
Camız arabasının arkasındaki	
tahta basamak:	ÇB/TCB-6.212.
çengel:	ÇB/TCB-6.213.
çıkık:	ÇB/TCB-6.214.
çıkık, iğ:	ÇB/İCB-4.3.
çıkığın fitili:	ÇB/TCB-6.226.
çivi:	ÇB/TCB-6.227.
çulfalık:	ÇB/TCB-6.228.
çuvaldız:	ÇB/TCB-6.230.
halaç yayı:	ÇB/TCB-6.231.
halaç yayı, çek:	ÇB/İCB-4.5.
havlu (peşkir):	ÇB/TCB-6.238.
ıstar:	ÇB/TCB-6.241.
ibrik:	ÇB/TCB-6.247.
iğne:	ÇB/TCB-6.255.
iğne, iplik:	ÇB/İCB-4.6.
ip:	ÇB/TCB-6.260.
iplik, mekik:	ÇB/İCB-4.7.
kama, makas:	ÇB/İCB-4.8.
kirmen:	ÇB/TCB-6.262.
kuyu kovası:	ÇB/TCB-6.267.
masa:	ÇB/TCB-6.270.
mekik:	ÇB/TCB-6.273.
minder:	ÇB/TCB-6.274.
örgü şişi:	ÇB/TCB-6.277.

saat:	ÇB/TCB-6.279.
sandık:	ÇB/TCB-6.290.
sandık, anahtar:	ÇB/İCB-4.9.
sepet:	ÇB/TCB-6.294.
su tankeri:	ÇB/TCB-6.295.
süpürge:	ÇB/TCB-6.296.
şemsiye:	ÇB/TCB-6.307.
tahta:	ÇB/TCB-6.310.
terazi:	ÇB/TCB-6.311.
tespih:	ÇB/TCB-6.319.
tuluk:	ÇB/TCB-6.321.
urgan:	ÇB/TCB-6.322.
ütü:	ÇB/TCB-6.323.
yatak:	ÇB/TCB-6.324.
yorgan:	ÇB/TCB-6.326.
yuvak (loğ taşı):	ÇB/TCB-6.330.
yün tarağı:	ÇB/TCB-6.334.

Müzik Aletleri

damdıra (tambura):	ÇB/TCB-7.1.
davul:	ÇB/TCB-7.2.
kavak:	ÇB/TCB-7.9.
saz:	ÇB/TCB-7.10.

Mekânlar

hamam:	ÇB/TCB-8.1.
köprü:	ÇB/TCB-8.2.
mezar:	ÇB/TCB-8.8.
mezarlık:	ÇB/TCB-8.13.
minare:	ÇB/TCB-8.14.

Ev ve Evin Bölümleri

apartman:	ÇB/TCB-8.15.
ark (ev, çadır arkı):	ÇB/TCB-8.16.
asansör:	ÇB/TCB-8.17.
baca:	ÇB/TCB-8.18.
çatı:	ÇB/TCB-8.23.
ev salması (direği):	ÇB/TCB-8.24.
hezen (mertek), salma:	ÇB/İCB-5.1.
hezen, direk, topak (ustun, direk, mertek):	ÇB/ÜCB-5.1.
kapı:	ÇB/TCB-8.25.
kapı kolu:	ÇB/TCB-8.31.
kapı sürgüsü:	ÇB/TCB-8.33.
kiremit:	ÇB/TCB-8.34.
merdiven:	ÇB/TCB-8.38.
pencere:	ÇB/TCB-8.39.
su kuyusu:	ÇB/TCB-8.40.
su sarnıcı:	ÇB/TCB-8.41.
tuvalet:	ÇB/TCB-8.42.
yolak:	ÇB/TCB-8.43.

Yer Adları

istanbul:	ÇB/TCB-9.1.
of:	ÇB/TCB-9.2.
ödemiş:	ÇB/TCB-9.3.
ankara/sol fa sol mahallesi:	ÇB/TCB-9.4.
ankara/maltepe/nokta durağı:	ÇB/TCB-9.5.

Kara Ulaşım Araçları

araba:	ÇB/TCB-10.1.
at arabası:	ÇB/TCB-10.2.
kağrı:	ÇB/TCB-10.4.
odun arabası:	ÇB/TCB-10.8.
tren:	ÇB/TCB-10.10.

Deniz Ulaşım Araçları

gemi:	ÇB/TCB-10.17.
kayık:	ÇB/TCB-10.22.
yelkenli:	ÇB/TCB-10.23.

Hava Ulaşım Araçları

uçak:	ÇB/TCB-10.24.
-------	---------------

İletişim Araçları

mektup:	ÇB/TCB-11.1.
radyo:	ÇB/TCB-11.9
telefon:	ÇB/TCB-11.16.
televizyon:	ÇB/TCB-11.19.
telgraf:	ÇB/TCB-11.21.

Soyut Kavramlar

akıl:	ÇB/TCB-12.1.
ecel:	ÇB/TCB-12.4.
rüya:	ÇB/TCB-12.6.

Dini-Kutsi Hususiyetler

alinyazısı:	ÇB/TCB-13.1.
kâbe:	ÇB/TCB-13.3.
kuran-ı kerim:	ÇB/TCB-13.4.
namaz:	ÇB/TCB-13.6.
oruç:	ÇB/TCB-13.8.
ramazan:	ÇB/TCB-13.14.

İmla

a harfi:	ÇB/TCB-14.1.
b harfi:	ÇB/TCB-14.2.
i harfi:	ÇB/TCB-14.3.

Yazı Gereçleri

dolmakalem:	ÇB/TCB-14.5.
dolmakalem, mürekkep:	ÇB/İCB-6.1.
kâğıt:	ÇB/TCB-14.6.
kalem:	ÇB/TCB-14.9.

Diğer Teknik Hususiyetler

kitap:	ÇB/TCB-14.11.
yazı:	ÇB/TCB-14.16.

Kelime Oyununa Dayananlar

manisa:	ÇB/TCB-15.1.
---------	--------------

Şaşırtıcı Olanlar

çocuğa babasının adını vermek:	ÇB/TCB-15.2.
dokuz:	ÇB/TCB-15.3.
dört eder:	ÇB/TCB-15.4.
kar taşıma:	ÇB/TCB-15.5.
karın üstüne tavuğun doğurması:	ÇB/TCB-15.6.
on eder:	ÇB/TCB-15.7.

Karşılığı Sorunun İçinde Olanlar

Cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.8.
Cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.9.
Cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.10.
Cevabı kendisi:	ÇB/TCB-15.11.
Devenin yağı götürürken, tam köprüünün ortasında, sabaha yakın ölmesi:	ÇB/TCB-15.12.
tepe:	ÇB/TCB-15.13.

Kurnaz Sorular

adam kendi düğmesine basıyormuş:	ÇB/TCB-15.14.
adıyaman:	ÇB/TCB-15.15.
ağrı:	ÇB/TCB-15.16.
altı kez evlenmiş:	ÇB/TCB-15.17.
anneciğim sen misin:	ÇB/TCB-15.18.
anne-baba:	ÇB/TCB-15.19.
arap:	ÇB/TCB-15.20.
ayakkabı bağında:	ÇB/TCB-15.21.
ay dede:	ÇB/TCB-15.22.
belasını:	ÇB/TCB-15.23.
boy ölçüşmek için:	ÇB/TCB-15.24.

can emirganda oturduğu için:	ÇB/TCB-15.25.
çift okey gelmiş:	ÇB/TCB-15.26.
çok yaşa dememişler:	ÇB/TCB-15.27.
çorap yerine eldiven giyerdi:	ÇB/TCB-15.28.
donar:	ÇB/TCB-15.29.
durulanır:	ÇB/TCB-15.30.
ehliyeti olan:	ÇB/TCB-15.31.
elli bir kâğıdı:	ÇB/TCB-15.32.
ev yan duruyormuş:	ÇB/TCB-15.33.
fotoğraf makinesi:	ÇB/TCB-15.34.
güneş banyosu:	ÇB/TCB-15.35.
Uzunkavakaltındayataroğlu:	ÇB/TCB-15.36.
Hava yolundan:	ÇB/TCB-15.37.
ikisi de her havadan çalar:	ÇB/TCB-15.38.
inek şabandan:	ÇB/TCB-15.39.
insanları rahatsız etmesin diye:	ÇB/TCB-15.40.
kapının zilini:	ÇB/TCB-15.41.
kazık:	ÇB/TCB-15.42.
kızıdırıldığı için:	ÇB/TCB-15.43.
kontrol kalemiyle:	ÇB/TCB-15.44.
lahmacun:	ÇB/TCB-15.45.
mavi boya sudan ucuz olurdu:	ÇB/TCB-15.46.
mayosu olmadığı için:	ÇB/TCB-15.47.
mendil imalatçısının:	ÇB/TCB-15.48.
denizin ortasında ne var:	ÇB/TCB-15.49.
namus lekesi:	ÇB/TCB-15.50.
notermiş:	ÇB/TCB-15.51.
oyuncak treni:	ÇB/TCB-15.52.
para:	ÇB/TCB-15.53.
saat kaç:	ÇB/TCB-15.54.
seni delik deşik ederim:	ÇB/TCB-15.55.
sigarayı:	ÇB/TCB-15.56.

soyadını:	ÇB/TCB-15.57.
soyguncular geldiği zaman:	ÇB/TCB-15.58.
uykusu geldiği için:	ÇB/TCB-15.59.
uzun ince bir yoldayım:	ÇB/TCB-15.60.
ve:	ÇB/TCB-15.61.
yenir:	ÇB/TCB-15.62.
yol gitmez yerinde durur:	ÇB/TCB-15.63.
zürafanın boyunun çok uzun olmasından:	ÇB/TCB-15.64.

Diğerleri

altın:	ÇB/TCB-16.1.
ateş:	ÇB/TCB-16.5.
av:	ÇB/TCB-16.12.
aynanın yansıması:	ÇB/TCB-16.13.
barut:	ÇB/TCB-16.14.
bayrak:	ÇB/TCB-16.15.
bayram:	ÇB/TCB-16.16.
buz:	ÇB/TCB-16.17.
çadır:	ÇB/TCB-16.20.
çamaşır:	ÇB/TCB-16.22.
çeyiz:	ÇB/TCB-16.24.
çift sürmek:	ÇB/TCB-16.25.
çivi:	ÇB/TCB-16.26.
dalga:	ÇB/TCB-16.27.
dışkı:	ÇB/TCB-16.29.
dikeç:	ÇB/TCB-16.30.
dini bayram:	ÇB/TCB-16.31.
duman:	ÇB/TCB-16.32.
dünya:	ÇB/TCB-16.34.
dünür gitmek:	ÇB/TCB-16.35.
elektrik teli:	ÇB/TCB-16.36.

fişek:	ÇB/TCB-16.37.
gölge:	ÇB/TCB-16.38.
harita:	ÇB/TCB-16.46.
ışık:	ÇB/TCB-16.49.
isim:	ÇB/TCB-16.50.
iz:	ÇB/TCB-16.57.
kalay:	ÇB/TCB-16.58.
kardan adam:	ÇB/TCB-16.59.
karınca yuvası:	ÇB/TCB-16.60.
kırlangıç yuvası:	ÇB/TCB-16.61.
kızak:	ÇB/TCB-16.62.
kütük:	ÇB/TCB-16.63.
meslektaş:	ÇB/TCB-16.64.
mıknatıs:	ÇB/TCB-16.65.
musluk:	ÇB/TCB-16.66.
nezle:	ÇB/TCB-16.67.
ölüm:	ÇB/TCB-16.68.
para:	ÇB/TCB-16.69.
sabun:	ÇB/TCB-16.77.
sakar:	ÇB/TCB-16.84.
selam:	ÇB/TCB-16.85.
ses:	ÇB/TCB-16.86.
sıtma hastalığı:	ÇB/TCB-16.89.
soyadı:	ÇB/TCB-16.90.
söz:	ÇB/TCB-16.91.
sümük:	ÇB/TCB-16.93.
toprak:	ÇB/TCB-16.100.
trafik ışığı:	ÇB/TCB-16.101.
traş:	ÇB/TCB-16.102.
tuvalet ihtiyacı:	ÇB/TCB-16.103.
tuz:	ÇB/TCB-16.104.
tuz taşı:	ÇB/TCB-16.105.

un elemek:	ÇB/TCB-16.106.
uyku:	ÇB/TCB-16.107.
yalan:	ÇB/TCB-16.110.
yellenme:	ÇB/TCB-16.111.
yün:	ÇB/TCB-16.112.
zincir:	ÇB/TCB-16.113.

Herhangi Bir Sebepden Dolayı Aralarında Bir İlgî Bulunanlar

ateş, duman:	ÇB/İCB-7.1.
ateş, duman, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.1.
ateş, duman, ocak:	ÇB/ÜCB-6.2.
ateş, kül, sac, ekmek:	ÇB/DCB-5.1.
çorap, ayak:	ÇB/İCB-7.2.
değirmen, un:	ÇB/İCB-7.4.
duman, kül:	ÇB/İCB-7.5.
duman, ateş, ocak:	ÇB/ÜCB-6.3.
ekmek tahtası, oklava, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.4.
gaz lambası, ateş:	ÇB/İCB-7.6.
inek, süt:	ÇB/İCB-7.7.
karpuz, bıçak:	ÇB/İCB-7.8.
kirmen, yün:	ÇB/İCB-7.9.
kova, kuyu:	ÇB/İCB-7.10.
kulak, küpe:	ÇB/İCB-7.11.
kül, duman:	ÇB/İCB-7.12.
kü, ateş, duman:	ÇB/ÜCB-6.5.
minare, ezan:	ÇB/İCB-7.13.
ocak, odun:	ÇB/İCB-7.14.
örgü şişi, çorap:	ÇB/İCB-7.15.
sac, ekmek tahtası, ekmek:	ÇB/ÜCB-6.6.
tahta, çivi:	ÇB/İCB-7.16.
tarla, harman, saman, buğday:	ÇB/DCB-5.2.

yaba, malama:	ÇB/İCB-7.17.
yufka, oklava:	ÇB/İCB-7.18.

Birbirleri Arasında Herhangi Bir İlgı Bulunmayanlar

ağaç, balık, tavşan, tazı:	ÇB/DCB-6.1.
allah, namaz, taharet:	ÇB/ÜCB-7.1.
allah, beş vakit namaz, ay, hilal:	ÇB/DCB-6.2.
balık, kevser suresi, incir:	ÇB/ÜCB-7.7.
balta, kurbağa:	ÇB/İCB-8.1.
balta, balık:	ÇB/İCB-8.3.
balta, balık, kurbağa, kedi:	ÇB/DCB-6.3.
balta, balık, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.2.
balta, ördek, tazı:	ÇB/ÜCB-7.3.
balta, ördek, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.4.
çivi, direk:	ÇB/İCB-8.4.
dünya, deniz, horoz:	ÇB/ÜCB-7.5.
dünya, mezar, sabun, palıza:	ÇB/DCB-6.4.
dünya, mezar, süt, sabun:	ÇB/DCB-6.5.
ezan, horoz, sabun, süt:	ÇB/DCB-6.6.
güneş, altın:	ÇB/İCB-8.4.
incir, balık, kevser suresi:	ÇB/ÜCB-7.6.
kale, sincap:	ÇB/İCB-8.6.
katır, toprak, köprü:	ÇB/ÜCB-7.8.
kazan, ateş:	ÇB/İCB-8.7.
kral, vezir, fakir insan:	ÇB/ÜCB-7.9.
mezar, sabun, horoz:	ÇB/ÜCB-7.11.
mezar, süt, sabun:	ÇB/ÜCB-7.10.
mezar, ibrik, sabun, süt:	ÇB/DCB-6.7.
ördek, altın, cenaze:	ÇB/ÜCB-7.12.
sigara, turşu:	ÇB/İCB-8.8.
sofra, sofrayağı, dolma, kadayıf, pilav,	

üzüm, kahve:	ÇB/YCB-2.1.
soğukluk, sabun:	ÇB/İCB-8.9.
tüfek, balık, tavşan:	ÇB/ÜCB-7.13.
tüfek, ördek, tazi, tavşan; balta, kurbağa, tazi, tavşan; balta, balık, kurt, tavşan; balta, balık, tilki, tavşan:	ÇB/DCB-6.8.
yumurta, deniz, gök:	ÇB/ÜCB-7.14.